

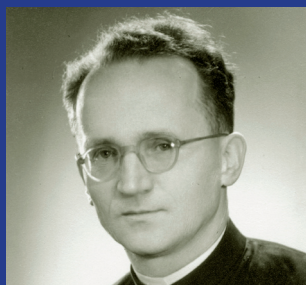

MAGYARORSZÁG PIARISTA MÚLTJÁBÓL

6

Szende Ákos

PIARISTA ESZMÉK ÉS SORSOK A 20. SZÁZADBÓL

MAGYARORSZÁG PIARISTA MÚLTJÁBÓL

6.

1. Koltai András, *Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába*, Budapest, 2007.
2. Böszörményi Géza SchP, *A magyar piaristák 1950-ben: Szétszórás és újrakezdés*, Budapest, 2007
3. Haraszti Mihály, *Tatabánya és a piaristák*, Budapest, 2009.
4. Russel Károly SchP, *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916*, s. a. rend. Sas Péter, Budapest, 2009.
5. *A piarista nevelés újraindulása Szegeden 1991–1999*, szerk. Miklós Péter, Budapest–Szeged, 2013.
6. Szende Ákos, *Piarista eszmék és sorsok 20. századból*, Budapest, 2013.

SZENDE ÁKOS

PIARISTA ESZMÉK
ÉS SORSOK
A 20. SZÁZADBÓL
Tanulmányok

PIARISTA REND MAGYAR TARTOMÁNYA
BUDAPEST, 2013

Szerkesztette
Koltai András

A címlapon:

- (1) Kovács Sándor szombathelyi püspök, 1954 (74. oldal)
- (2) Zimányi Gyula, tőle balra Kolláti István kalazantinumi növendék 1940 körül (PMF)
- (3) Török Jenő, 1944 (96. oldal)
- (4) Sík Sándor, 1940 körül (PMKL, Sík Sándor hagy. [IV.133])
- (5) Vass Péter, 1952 (163. oldal)
- (6) Gyüre László füzérradványi káplán, 1963 (178. oldal)
- (7) Kovács Mihály, 1957 (263. oldal)

A hátlapon:

Karl János exlibrise (részlet). Debitzky István eredeti rajza, Kolozsvár, 1942
(leírását ld. a 27-28. oldalon)

© Szende Ákos

Kiadta a Piarista Rend Magyar Tartománya
Felelős kiadó: Labancz Zsolt SchP tartományfőnök
Készült a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában
Megjelent az NKA 3437/0050 pályázati számú támogatásával

A nyomás és kötés az EFO nyomda munkája
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
Százhalombatta, 2013
Készült Linux Libertine betűvel, 400 példányban

HU ISSN 1789-1566
ISBN 978-963-89610-4-4

TARTALOM

Prológus	7
Karl János természetrajz-szakos piarista tanár könyvtára a „trianoni időkből”	9
Híressé vált egykori diákok szárnypróbálgatásai a debreceni piarista gimnázium ifjúsági szakköreiben (1934–1944)	29
Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és a piaristák	57
<i>Mellékletek</i>	76
Egy fejezet az ökumenizmus történetéből: Fekete Antal piarista előadása a református diákszövetség táborában (1943)	89
Korkép a fogdából: Jelentés Török Jenő börtönbeszélgetéseiről	93
A fekete bárány is a nyájhoz tartozik? Adatok Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök (1951–1956) pályafutásához	111
<i>Mellékletek</i>	133
Kereten kívüli piaristák állami iskolákban	139
Piarista sorsok a vörös csillag árnyékában	167
<i>Rónai Jenő, a „geodéta”</i>	167
<i>Gyüre László, az „erdei munkás”</i>	174
Akit az államvédelem szöktetett ki Nyugatra: Divald István (1923–1972)	183
<i>Mellékletek</i>	208
A Kádár-kor finnugor nyelvészete egy hivatástalan piarista ügynökjelentéseinek a tükrében: Adalékok Erdélyi István (1924–1976) életpályájához	229
<i>Mellékletek</i>	253
„A krisztusi szőlőtő vesszői vagyunk, teremjük a krisztusi élet édes szőlőjét és vidámító borát!” A munkára nevelés Kovács Mihály (1916–2006) pedagógiájában	261
<i>Kovács Mihály: Hinni vagy nem hinni: melyik nehezebb?</i>	272
A tanulmányok eredeti megjelenési helye	279
Rövidítések	280
Névmutató	282

PROLÓGUS

A jelen kötetbe nagyjából az események időrendjében besorolt tucatnyi írás egy, az Alma Materhez az átlagnál talán jobban ragaszkodó, 1961-ben érettségizett piarista öregdiák hat-hét éves levéltári és könyvtári búvárkódásainak a gyümölcse, melyet kezdetben főképp a tanárim (köztük különösen Kovács Mihály, Fekete Antal és Medvigy Mihály) iránti hála és rokonszenv vezérelt. Azaz kutatásaimat eleinte egy-egy papi-tanári személyiség pozitív vonásainak a feltárása motiválta, ami többnyire csak az iskola- illetve rendtörténeti események dokumentálását jelentette. Ugyanakkor az iratok és dokumentumok alaposabb (azaz az objektivitást szem előtt tartó) történelmi munka kívánalmainak megfelelő) tanulmányozása a későbbiekben aztán magával hozta az események, tények és összefüggések egyre behatóbb feltárását, köztük akár egy-egy szereplő sorsának árnyaltabb bemutatásán keresztül egy-egy éppen nem kifogástalan életpálya jobb megértését is. Így lett például az 1950 után „kereten kívülre” került piaristákat bemutató tanulmányban¹ szereplő, idehaza üldözöttnek (már-már mártírnak) vélt Erdélyi Istvánból egy másik, későbbi írásban² feltárt adatok tanúsága szerint tragikus sorsú, hivatását elhagyó szerencsétlen ember.

Azaz – mint ahogy azt a nemrég elhunyt jezsuita egyháztörténész, Szilas László (egyébként egykori tatai és tatabányai piarista diák) írta – „Az egyház létehez hozzátartozik történelme is. Azt el kell fogadnia úgy, ahogy volt. Az egyház nem törölheti ki múltját, nem teheti meg nem történtté. [...] Az igazságot, a történelmi tényt vállalnunk kell, bármennyire szégyenletes legyen is.”³ Már csak azért is, mert az igazságot változatos formában tükröző történelmi tények azt mutatják, hogy a kereszténység végső soron sokak üdvét szolgálta, hasonlóan Kalazanci Szent József Magyarországon működő fiaihoz, akik – mint a nemzet napszámosságként dolgozó latin, magyar, természetrajz vagy fizika szakos tanárok és/vagy lelkipásztorok – a 20. század vészterhes időszakaiban is *szépre, tudásra, szép életre, jóra* tanították a rájuk bízott fiatalokat.

Bár e tanulmányokban célzottan nem foglalkoztam *Sík Sándor* személyével, a vele s munkásságával kapcsolatban itt idézett dokumentumok és megnyilvánulások alapján lehetetlen nem észrevenni, hogy a most közelebről megismert szinte valamennyi piarista életpályája (azaz a teljes piarista rend, sőt a magyar katolikus egyház egésze) mögött ott áll az a mindenkor szerető rendtárs és a mindenkor bölcs tartományfőnök, aki – mint ahogy arra a Farkas Dénesről szóló tanulmányban⁴ is rámutattunk – „az embereket mind jónak és szentnek képzei el, és ha rájön, hogy tévedett, maga sajnálja őket a legjobban.” Mindezt az új kommunista államvezetés legvadabb egyházüldözésének idején, olyan embert próbáló körülmények közepette, mikor éjt nappallá téve dolgozott a visszkapott két iskola újrain-

¹ Lásd e kötetben a *Kereten kívüli piaristák állami iskolákban* c. tanulmányt.

² Lásd e kötetben *A Kádár-kor finnugor nyelvészete...* c. tanulmányt.

³ SZILAS László, *Kis magyar egyháztörténet*, Róma, 1982 (Teológiai kiskönyvtár, 2), 12.

⁴ Egyházi személyekre, papokra vonatkozó jelentések, információk. Politikátörténeti Intézet Levéltára, I–274/7, 249. őrzési egys. Vö. SZENDE, *Farkas Dénes*, 86. jegyzet.

dításán valamint az állástalanná vált rendtagok elhelyezésén. Ezek azok az évek, mikor papok-szerzetesek százai kerültek börtönbe, ő mégis józan maradt, még azon az áron is, hogy – ahogy heroikus küzdelmét Tomek Vince Rómából találó szavakkal jellemezte – időnként „kénytelen volt kuruckodni a kuruckodókkal.”⁵ Itt az ideje tehát, hogy személyében ne csak a közismert *szépirót*, *az irodalomtudóst és az esztétát*⁶ tiszteljük, hanem az elmúlt viharos évszázad magyar egyháztörténelmének kiemelkedő alakját is.⁷

Budapest, 2013. augusztus 25.

⁵ Tomek Vince Levele Sík Sándornak, Róma, 1950. febr. 12.: PMKL, Sík Sándor hagyatéka (IV.133), Levelezés. Vö. SZENDE, *Kereten kívüli piaristák*, 17. jegyzet.

⁶ MÁTÉ Zsuzsanna, *Sík Sándor – a szépiró, az irodalomtudós és az esztéta*, Szeged, 2005.

⁷ A tanulmányokban szereplő piaristák életrajzi adataira – terjedelmi okokból – a továbbiakban nem utalunk, azok a következő kiadványokban megtalálhatók: LÉH, *Catalogus*; MkLex.

KARL JÁNOS TERMÉSZETRAJZ-SZAKOS PIARISTA TANÁR KÖNYVTÁRA A „TRIANONI IDŐKBŐL”

Karl János földrajz (illetve természetrajz) szakos piarista tanár (1891–1956) hagyatékában fennmaradt egy regiszteres notesz is, amelybe folyamatosan bejegyezte a tulajdonába kerülő mintegy 2200 könyvet, beleértve a folyóiratokat is.¹ A notesz előzéklapján a következő utasítás áll: „Ez a jegyzék megőrzendő a rendi Múzeumban. Tanulmányul szolgálhat a trianoni idők piarista életéhez.” Nemcsak a könyvjegyzékben feltüntetett címek, de maguk a könyvek is megőrződtek a budapesti Piarista Központi Könyvtárban, sőt a tulajdonos által könyvbe ragasztott számozott ex librisek azt is lehetővé tették, hogy a könyvtár számítógépes katalógusában (egyelőre még csak a gyűjtemény kisebb részét kitevő magyar nyelvű könyvek esetében) a possessort is feltüntessék, így ezek a könyvek ma is gyorsan előkereshetők és kézbe vehetők. Mivel a könyvek csupán a szerzők abc-rendjében illetve méretük és terjedelmük megadásával kerültek időről-időre – mint később látni fogjuk, valószínűleg csak 1942-től – a listába, elhagyva a kiadás helyét és idejét, az idegen (szinte kizárólag német) nyelvű könyvek beazonosításához – a Piarista Központi Könyvtár tematikus cédulakatalógusán túl – az internetes keresőprogramok (tanulmányul: nem is elsősorban a világ számítógépes könyvtári katalógusai, hanem pl. a Google-kereső által is lefedett antikváriusi könyvkiadás-jegyzékek) bizonyultak igen hasznosnak, így e könyvek is igen jól beazonosíthatók voltak. Nem egyet közülük neves külföldi antikvárium kínált (s bizonyára most is kínál) megvételre, bizonyítékául annak, hogy többségében valóban értékes művekről van szó. Olyan könyvekről, melyek támpontot adtak a tulajdonosuk által található „trianoni időknek” nevezett korszakban – azaz a 20. század első felében – hazánkban érvényre jutó politikai, eszmei, tudományos és pedagógiai nézetek illetve áramlatok által megkövetelt katolikus nevelési gyakorlat következetes véghezviteléhez.

Maga Karl János is a *trianoni korszak* gyermeke, mint ahogy az rövid életrajzából is kitűnik. Léván született 1891-ben. Édesapja, Karl János vasúti őr volt, édesanyja neve Peipeltek Katalin. A váci piaristákhoz járt, természetrajzra a ritka nagy műveltségű, szigorú Pachinger Alajos tanította, aki mint tudós tanár bizonyíthatóan nagy hatást gyakorolt tanítványára, illetve későbbi rendtársára/kollégájára.² Karl 1908-ban lépett a rendbe, 1915-ben szentelték, ekkor kapta meg természetrajz szakos tanári oklevelét is. Rövid ideig Selmechányán, majd 1917–19 között Kolozsvárott és 1920–1931 között Budapesten tanított, majd Debrecenbe, illetve Szegedre került. A második bécsi döntés után két évig a kolozsvári, majd 1945-ben a kecskeméti gimnázium igazgatója. 1946-tól haláláig, 1956 novemberéig a rendtartomány vagyongondnoka, illetve rendfőnöki tanácsos. Tanított mind a Katolikus Polgári Iskolai Intézetben, mind a budapesti Középiskolai Tanárképző Intézetben.

¹ PMKL, Karl János hagyatéka (IV.117).

² Karl János (a továbbiakban: K. J.), *Pachinger Alajos (1846–1913)*, in *Magyar piaristák a XIX. és XX. században: Életrajzi vázlatok*, szerk. BALANYI György, Bp., 1942, 271-279.

Tudományos-közéleti tevékenysége már-már rendkívülinek mondható: több tudományos társaságnak volt tagja, szakfolyóiratok vezető szerkesztője, több száz publikáció és tucatnyi tankönyv szerzője, a 20-as, 30-as években a Turzsa János vezette balkáni, a Teleki Pál vezette finnországi, illetve a Cholnoky Jenő vezette olaszországi földrajzi kutatóút résztvevője. Gyakorlati pedagógiai munkásságának talán legmaradandóbb része debreceni igazgatósága idejére esik: a gimnázium jelentősen ekkor bővült és színvonalában is fejlődött. Egyik debreceni diákjának visszaemlékezése szerint³ nemcsak a diákokkal, de a tanárokkal szemben is szigorú követelményeket támasztott. Gyakorlatiasságára mutat, hogy vezetése alatt fontos szerephez jutott az ének-zene, a sport, fejlődtek az ifjúsági szervezetek. Az önképzőkör, az intézeti sporttevékenység, a cserkészlet hírnevet szerzett az iskolának országos szinten is. Nevezetes volt például a gimnázium épületében 1932 november-decemberében, tehát már a *Quadragesimo Anno* megjelenését követő évben a város lakossága számára rendezett társadalomtudományi tanfolyam, melyben az egyház társadalmi tanításából adódó hazai feladatokról rendtársain, Rassovszky Kálmánon és a Párizs külvárosi plébániáin lelképásztori gyakorlatot szerzett Varasdy Lászlón, valamint egy missziós nővéren kívül Lindenberger János apostoli kormányzó, Kovács Sándor plébános és lapszerkesztő, Liszt Nándor hírlapíró (az Ébredő Magyarok Egyesülete debreceni csoportjának a titkára), Ruffy Varga Kálmán gazdasági akadémiai igazgató és Halász Miklós egyetemi tanár tartottak előadást.⁴ Karl ökumenikus beállítottságát nemcsak az iskolába járó különböző vallású diákok nagy száma bizonyítja, hanem az is, hogy a „kálvinista Rómában” több vallási, közéleti és kulturális intézményben töltött be aktív tisztséget. Egy – Budapesten érettségizett – másik tanítványa (később neves geológus) meg így emlékezik rá: „A piaristáknál Karl János földrajzóráit is nagyon szerettem. Könyvünk nem volt, ő tanított meg jegyzetelni, térképábrákat rajzolni.”⁵

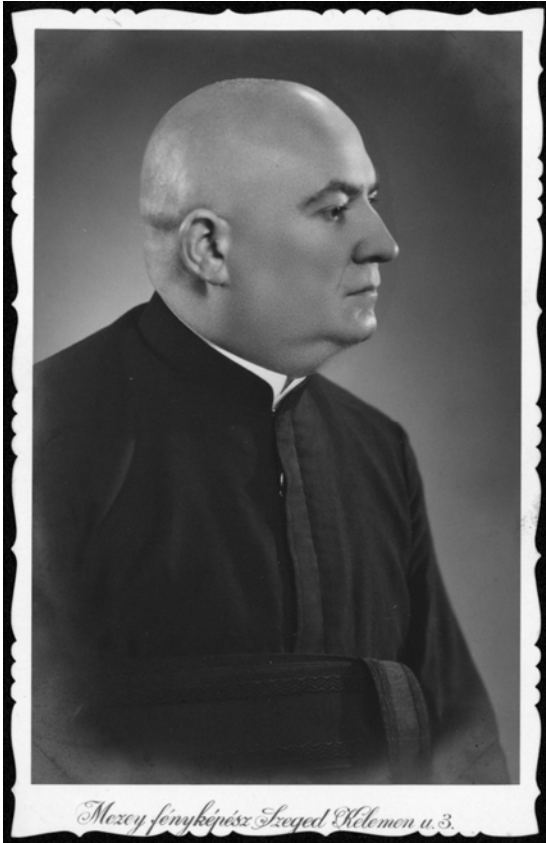
Köztudott, hogy a korszak kultúrpolitikájának Klebelsberg Kunó, Teleki Pál, Hóman Bálint és a piarista Kornis Gyula voltak a prominens képviselői, azaz ők voltak azok, akik a magyar oktatáspolitikát az újjászerveződő nemzet szolgálatába kívánták állítani, hiszen az első világháború, a magyar Tanácsköztársaság honvédő harcai és a román megszállás következtében jelentkező gazdasági válság lelki-szellemi felszámolásának fontos eszközének tartották az oktatást. Az ellenséges politikai magatartást tanúsító országokkal szemben például a különféle érdekeket figyelembe vevő, azaz a szomszédos népek történetét és hagyományait is respektáló külpolitikai kiutat kellett keresni, így – többek közt – szembesülniük kellett az egykori Osztrák-Magyar Monarchiába tagozódott Magyarország nemzetiségi politikájának hibáival is.

Az oktatás terén mindehhez „jól jött” az új szemléletű földrajztudomány, mely – Karl Ritter, Alexander Humboldt, Elisée Reclus és Oscar Ferdinand Peschel nyomán – az ember és földrajzi környezete közti tágabb értelemben vett kapcsolatrendszert vizsgálta, minek során nemcsak a természeti tényezőknek tulajdonítottak

³ Vasváry József visszaemlékezése a debreceni Szent Anna plébánia honlapján: http://www.szentannaplebania.axelero.net/karl_janos.htm (2009.10.20).

⁴ K. J., *Társadalomtudományi tanfolyam*, in *Katholikus Figyelő* 1932. dec., 250.

⁵ NÉMETH Géza, *„Ide kötött a föld”: Beszélgetés Báldi Tamás geológussal*, in *Természet Világa* 1999:11, 499-503.

1. Karl János, mint a szegedi piarista gimnázium igazgatója, 1937–1940 között (PMF)

döntő jelentőséget, de ugyanolyan fontosságot kapott a szülőföld- illetve a honismeret, benne nemcsak az illető ország történelme, de például a néprajz is.⁶

Kétségtelen, hogy e törekvés vadhajtásaként megjelentek bizonyos túlzott nacionalista (irredenta?) eszmék, mégis több jeles pedagógus (pl. Imre Sándor) munkásságának köszönhetően a köznevelést sikerült függetleníteni a politikától, így a korszak pedagógiai elmélete és gyakorlata lényegében mentes maradt mind az elvakult nacionalizmustól, mind a nemzeti szocializmustól.⁷ Közéjük tartozott Karl János is, aki annak ellenére, hogy fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „A népek egymás iránti mai nagy gyűlöletének az is oka, hogy mindenki saját magát és földjét tartja a legszebbnek, legtökéletesebbnek és minden elképzelhető rangsorolásban az első helyen állónak”, a diák szocializációja (értsd: mind értelmi, mind érzelmi nevelése) szempontjából helyeselte az akkori tantervben kitüntetett helyre került „hungarocentrikus gondolatot”, már csak azért is, mert „ha Földünket és annak egyes tájait, közöttük szülőföldünket is [...] mint az Isten örök terveinek a megva-

⁶ Lásd pl. a VKM 1925. évi 1467. sz. rendeletét, mely a földrajz oktatását – a történelemhez hasonlóan – a nemzetnevelés szolgálatába állítja.

⁷ Erről részletesen: SIPOS Anna Magdolna–NAGY Miklós Mihály, *Földrajzoktatás a válságos évtizedekben*, in *Magyar Pedagógia* 1998:1, 41-57.

lósításához, kivitelezéséhez színpadot” tekintjük, akkor „ebben a teo- és antropocentrikus világnézetben egyszerre értéket nyer minden létező és működő. [...] A mai iskolának ezek alapján legszebb hivatása is csak egy lehet: a szülőföldbe gyökerező, abból táplálkozó, azért keményen dolgozni tudó, de ugyanakkor az egyetemes emberiség nagy és szent érdekeit is szívében viselő nemzedék nevelése.”⁸

Könyvgyűjteménye is a fenti, pedagógiai ars poétikának is beillő hitvallásának a tükörképe, hiszen abban a teológiai-lelkiségi-filozófiai, a pedagógiai-lélektani, a történelmi, a társadalomismereti, a néprajzi-népismereti, a kémiai-biológiai-élettani témájú könyvek ugyanolyan arányban szerepelnek, mint maga a földrajz, mint tan- illetve ismeretanyag, ráadásul a szépirodalmi művek sem egyszerűen a kor bestsellerei közül kerültek ki, hanem – szinte kivétel nélkül – a bennük rejlő magas esztétikai értékű, így a nevelést segítő tartalmak miatt. Ahogy azok az alapművek közé sorolható könyvek is, melyek egy művelt tanár könyvtárában eleve helyt kellett, hogy kapjanak – Aranytól Jókain, Madáchon, Babits, Mórán, Mikszáthon vagy akár Herczeg Ferencen és Harsányi Lajoson keresztül Adyig és Máraiig. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy könyvei közt több olyan, ma már klasszikusnak számító szerző szerepel, melyeket akkoriban bizonyára sok természettanár szakos tanár nem tartott elsődleges fontosságúnak: Keresztury Dezső, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Dezső, Kassák Lajos, Lukács György vagy Veres Péter. Hasonlóképpen nemcsak Hérodotosz és Platón művei vagy Buddha beszédei voltak meg, de Darwin, Marx, Engels, Liszenko és Makarenko írásai is, s Tolsztoj, Dosztojevszkij és Gogol mellett Gorkij, Lenin és Plehanov könyvei is polcán voltak. Természetszerűen megvolt nemcsak a „Hóman-Szekfű”, nemcsak Teleki Pál és Klebelsberg több műve, de Prohászka Ottokár és Bangha Béla írásai éppúgy, mint az egyház társadalmi-gazdasági tanítását magukénak valló Giesswein Sándornak és Czettler Jenőnek a könyvei. Persze, a kor közismert nagy hatású piarista szerzőitől is több könyv is birtokába került (Kornis Gyulától például 18 cím, de Balanyi Györgytől, Bíró Venceltől vagy Sík Sándortól is néhány, többségükben dedikálva). Az igen hasznos külföldi (értsd: német nyelvű) természettudományos szótárak, kézikönyvek illetve lexikonok (Brehm, Brockhaus Volkslexikon, Baedeker, stb) mellett példamutatóan nagy számban voltak képviselve azoknak a kortárs magyar természettudósoknak, köztük kiemelten az állami geológiai vagy meteorológiai szolgálat vezető tisztségviselőinek a könyvei, akiket ma a szakma legjobbjai közt tartunk számon: Cholnoky Jenő, Cholnoky Béla, Böck Hugó, Dudich Ernő, Detre László, Lóczy Lajos, Bogsch László, Papp Károly, Réthly Antal, Bendefy László, Fodor Ferenc, de akár a kommunista hatalom előtt magát két ízben is exponáló Vadász Elemér. Karl széleskörű érdeklődésére utal egyébként, hogy gyűjteményében a magyar tudomány és kultúra szinte minden ágából találunk könyveket, Fitz József könyvtörténetétől László Gyula régészeti tanulmányán keresztül Munkácsy önéletrajzáig.

A fenti általános képet követően álljon itt most a könyveknek bemutatása és legalább vázlatos elemzése, mintegy egyértelmű bizonyítékaul annak, hogy azok hatékony eszközt képeztek tulajdonosa szerzetestanári hivatásának teljesítéséhez.

⁸ K. J., *A szülőföldismeret a középiskolában*, in *Háborús nevelés: Beszéd és előadások az erdélyi róm. kat. tanárok 1943. július 4-5. napján tartott marosvásárhelyi kongresszusán*, Kolozsvár, 1943, 79-86.

Teológiai, lelkeségi és filozófiai témájú könyvek

Több jelentős természetfilozófiai-kozmológiai szerző (pl. Bernhard Baving, Friedrich Dannemann) könyvein túl (több) további átfogó, összefoglaló jellegű, a szakemberek számára fontos mű szerepel a gyűjteményben – Bergson, Buddenbrock, Emerson, Heidegger, Newman, Nietzsche, Papini, Reinke, illetve Eröss Alfréd, Hevesi Simon és Horváth Sándor tollából. Zemplén Jolánnak Bacon munkásságáról (benne főképp a nevéhez kötődő indukciós módszerről) szóló könyve mellett külön érdemes megemlíteni Brandenstein Bélának két könyvét is, melyekben a szerző kifejti, hogy az erkölcsi érték nemcsak a gyakorlati jót tartalmazza, hanem mindent, ami jó és szép, tehát beszélhetünk tudományos és művészi erkölcsről is. Hans Dreisch (1867–1941) könyveiben a teológiai lélek-fogalom és a pszichológia kapcsolatát kutatja. A bencés Blazovich Jákó (1886–1952) – egyébként IV. Károly gyermekeinek nevelője – a különféle jellemek illetve „emberarcok” elemzésén át műveiben arra a következtetésre jutott, hogy „Krisztus az örök eszmény, aki felé az ember törtet, szükségszerűen törtetnie kell.” E könyvek közt szerepel az egyszerű emberek életét amúgy nagy-nagy realizmussal, mégis tele bájjal megíró Peter Dörfler Don Bosco-könyve éppúgy, mint egy Assisi Szt. Ferenc-, egy Canterbury-i Szent Anzelm-, vagy egy Tóth Tihamér-életrajz. A magyar nyelvű krisztológiai-lelkeségi irodalmat piarista rendtársai, Ocskó Lajos (1887–1946) és Walter János (1886–1972) valamint a börtönviselt nagyváradi biblikus professzor, Follmann Géza (†1957) egy-egy könyve képviseli. De Karl olvasta a jezsuita Peter Lippert istenkereső „jó emberekhez” írt leveleit, az andechsi bencés lelkeségi író, Wöhrmüller Bonifác és a szervita Anzelm Wimmer szentek életéről szóló könyveit éppúgy, mint a lourdesi élménye hatására megtért Nobel-díjas orvos, Alexis Carrel vallo-mását. Az egyháztörténet tárgyköréből kiemelendők Thomas Achelisnek és Anton Anwandernek az ősi illetve a nem keresztény vallásokat tárgyaló egy-egy könyve, a bencés Kühár Flóris és Vanyó Tihamér vallástörténete, a jezsuita Gyenis András jeles rendtársainak életművét bemutató könyve. Figyelemre méltó a kommunizmusban és a náciizmusban egyaránt katolicizmus legnagyobb ellenségét látó Jakob Nötges írása is, melyet Hitler-ellenessége ellenére a szovjet megszállási övezetben indexre tettek. Mint katolikus tanárnak nyilván fontos lehetett James Gillisnek az a könyve, melyben a kor ismert íróinak és filozófusainak (Shaw, Freud, Nietzsche, Mark Twain, Anatole France, stb.) a munkásságát keresztény szellemben bírálja. Ebben a szerző Shaw-t például lelketlen gúnyolódó, erkölcsi nihilistának és ateistának nevezi, France pedig – Gillis szerint – olyan író, akinél a bibliai és a szentek életéből vett történet csupán árucikkek, s az író „tudja, hogy hogyan kell azokat úgy alakítani és kicifrázni, ahogyan az a bibliai íróknak sohasem lehetett szándékukban.” A katolicizmus és a modern kor kihívásait keresztény szellemben elemző szerzők (pl. Franz Zach) mellett azért Szikra-kiadásban megjelent szovjet szerzőket is találunk (pl. G. A. Gurjev istenhítről szóló írását, vagy T. Ojzermann könyvét az imperializmus katolikus filozófusairól), mint ahogy Werner Alajos egyháziénekgyűjteménye és Illyés Endre reformátusok népi vallásosságát bemutató könyve mellett jól megfértek a zsidó Löw Immanuel beszédei.

Végül megemlítendő egy 1676-ból származó könyvritkaság (szerzője Johann Ferdinand Behamb).

Történelem

Az ősember koráról szóló több német könyv mellett megtalálható a festő és történész Zichy István őstörténete. A magyar történelemről: Deér József a honfoglalás utáni magyarságról (főképp kereszténység felvétele illetve a pogányság kérdésköréről) Féja Géza Dózsa Györgyről, Wesselényi Miklós írása nemzetiségi politikájának ars poétikájáról, Kosáry Domokos Görgeyről és Bunyitay Vince pap-történész váradi egyházmegye történetéről. A francia történelmet a katolikus konzervatív történész, Jacques Bainville könyve képviseli: annak nemcsak az eredeti címe (*Histoire de trois generations*) alapján, de a tárgyalt korszak, azaz I. és III. Napóleon kalandor-politikájának a bemutatása révén is egyértelmű párhuzam fedezhető fel Szekfű *Három nemzedékével*. De megvolt a germán élettér eszméjét történelmi-politikai alapgondolattá tevő Hans Grimm (1875–1959) *Volk ohne Raum* című, 1926-ban Münchenben megjelent nevezetes könyvén és Erich Czech-Jochberg Hitler-életrajzán túl Karl Brandi könyve Németország reformáció-korabeli történetéről is. Az oroszországi történeket részben a kommün által korábban üldözött, keresztény-szocialista elveket valló későbbi miniszterelnök, Huszár Károly és az orosz bolsevizmus kezdeteiről író Erich Obst egy-egy könyve, de főleg a lengyel Ferdynand Ossendowski három könyve örökölte meg. Ossendowski e könyvekben az orosz polgárháborúban szerzett élményeit örökölte meg, de Leninről is írt több novellát. A művészettörténeti könyvek sorában figyelemre méltó Howard Carter–Arthur Mace szerzőpáros könyve Tutanhamon sírjának 1922. évi felfedezéséről, mely már 1924-ben magyarul is megjelent.

Politikai, társadalom- és gazdaságtudományi könyvek (beleértve a politikai földrajzot)

A kínálat meglehetősen gazdag (néhány jelentősebb szerző: Apáthy István, Breitenstein, Beck Lajos, Fairgrieve, Hasenkamp, Hanisch, Hennig, Huizinga Kaindl, Kovrig Béla, Krofta, Kidd, Montesquieu, Oesterreich, Ortega, Vámbéry Ármin). A Dános Árpád–Kovács Gábor szerzőpárosnak *A szociális eszmék fejlődése a modern szocializmusig* című 1925-ben kiadott könyve mellett kiemelendő például Rudolf Kjellén műve, aki a német Bode, Grosch, Grimm munkássága révén ismertté vált „Lebensraum-elméletet” megelőzve, illetve azzal párhuzamosan dolgozta ki az államtudományban is előszeretettel alkalmazott térségi szemléletet, minek értelmében földrajztudomány központjában nem az ember és a társadalom közti kapcsolat az elsődleges, hanem a politikai (illetve politológiai) szempontok. A továbbiakban ki kell emelni Henry George *Haladás és szegénység* című 1914-ben megjelent könyvét, melyben a 19. századvég amerikai társadalmi valóságában tárta fel azt a paradoxont, hogy a kirívó gazdagság a legteljesebb nyomorral keveredik. A mai napig útmutató lehet szociális elkötelezettsége, mely szerint a vizsgált társadalmi jelenségeket nem elég csak tanulmányozni, hanem velük kapcsolatban tenni is kell valamit. Stabil eszmei kapaszkodót nyújtanak Joó Tibor és Ottlik László könyvei is: előbbi azt tanítja, hogy a magyar nemzeteszmének („nacionalizmusnak”) létezik egy olyan tiszta formája, mely „nem esik a nácizmus csapdájába”, az utóbbi pedig a politikai konzervativizmusban rejlő morális elkötelezettségéről tesz tanulságot. Karl széles látókörére utal, hogy Christopher Dawsonnak az *Európa*

születése című, a kereszténység európai szerepét méltató könyve ma ajánlott olvasmány például a pécsi bölcsészkaron. Hazánk keresztény szellemű közigazgatás-illetve tágabb értelmű geopolitikájáról a falukutató szociálpolitikus Weis István és a bencés Kalmár Gusztáv írtak. Témájuk szerint ide tartoznak a hazánk aktuális geopolitikai feladatairól (Kaán Károly), a Tisza szabályozásáról (Korbély József), a Duna-menti államok szövetségéről (Hans Hummel), a kőolaj világpolitikai jelentőségéről (Georg Engelbert Graf), a cseh és szlovák kultúráról (Gogolák Lajos) szóló könyvek. De megvoltak a szlovák autonómiáért még emigrációban is harcoló teológiai tanár, Jehlicska Ferenc – mára szintén alapvető fontosságúnak bizonyuló – könyvei éppúgy, mint a nemzeti szocializmusról vagy a Harmadik Birodalom tudománypolitikájáról szóló elkötelezett német könyvek (Göbbels és Klemmt tollából), vagy a bolsevizmust tárgyyszerűen német nyelven (Waldemar Gurian) illetve marxista szellemben magyarul, a Szikra kiadásában (B. G. Kuznyecov) bemutató írások.

Pedagógiai és pszichológiai témájú könyvek

Több jelentős külföldi pedagógiai szerző (pl. Herbart, Gockler, Knopp) illetve Max Wentscher fontos ismeretelméleti könyve (Erkenntnistheorie) mellett megtaláljuk a legjelentősebb magyar pedagógiai írókat is (Kármán, Kiss, Imre, Weszely, Barankay). Az elméleti pszichológiai tárgyú könyveken (Baeye, Binet, Buchenau, Schiller, Kerschensteiner, Prihoda, Zeddies, Ziehen, illetve Harkai Schiller Pál, Nyíró Gyula) túl nyilván hasznos lehetett Woldemar Oskar Döring saját iskolai tapasztalatait soroló gyakorlati pszichológiai műve éppúgy, mint a földrajz, a fizika vagy a biológia gyakorlati oktatását segítő könyvek (pl. Ernst Bobzin, az L. Helmer-H. Kaindlstorfer szerzőpáros, Kendoff Károly, Ernst Kaehne, Franz Krbek, Konrad Knopp), és azok, melyek akár a nemi étellel (vö.: Fritz Kahn), akár a képzőművészetnek az alkotó munkára való nevelésében betöltő szerepével kapcsolatos pedagógiai tudnivalókat tartalmazzák. Meglehetősen nagy számban vannak képviselve azok a könyvek, melyek a nevelésben a keresztény tanítás (benne a család) fontosságát hangsúlyozzák (pl. Fritz Blättner, Joseph Beeking), nem egyszer éppen klerikus szerzők, így Bécs bíboros-érseke, Theodor Innitzer, a ciszterci Károly Ignác, a piarista Tihanyi Tibor vagy a bencés Schnattner Szigfrid tollából. Külön ki kell emelni Friedrich Wilhelm Foerster (1869–1966) szociológusnak, a keresztény szellemű pedagógia neves személyiségének a könyveit, aki meggyőződéssel vallotta, hogy az ember belső életének, erkölcsi jellemének a kibontakozása s általában a szellemi erőinek a felszabadítása – következésképp maga a kulturális újjászületés – csak a keresztény nevelés útján lehetséges. A gyűjteményben előkelelő helyet foglal el a filantropizmus talán leghíresebb német követőjének, Bernhard Basedownak 1893-ban megjelent könyve is, s figyelemre méltóak Theodor Littnek a keresztény nevelés fontosságát éppen a nemzetiszocialista eszmékkel szemben hangsúlyozó könyvei, mintegy ellentételezésül azoknak a könyveknek, melyek nemcsak a Harmadik Birodalom sajátos nevelési céljait tükrözik (Wilhelm Albert, Alfred Beck, Willy Baehr, Alfred Eydt, Hermann Hofmeister, William Hoepfer, Wilhelm Hische, Walter Gross, Albert Pietsch, Alfred Waetzig, Hans Weberstedt), de a biológiát is a náci fajelmélet szolgálatába állítják (Paul Brohmer). Néhányuk a nevelésben mégis jól felhasználható lehetett, hiszen több olyan könyv is van közöttük, melyek a nemzet- illetve szülőföldismeretnek a tananyagban való alkalmazá-

sának a fontosságát hangsúlyozzák (Albrecht Brinkmann, Jörgen Hansen, Ernst Kaiser). De megtaláljuk Robert Wimmernek azt a könyvét is, mely szerint a katolikus egyház túl nagy befolyással van az ifjúság nevelésére, ezért – így a szerző – fontos, hogy a nemzeti szocialista eszme a fiatalság nevelésében is totális szerephez jusson. Sőt, Karl – jogos a feltételezés: mind az idealista, mind a materialista egyoldalúságot elkerülő keresztény ismeretelmélettel felvértezve – olvasta Aldous Leonard Huxley-nak a jelentőségében a *Szép új világ*-hoz mérhető *Spinoza és a kukac* (Bp., 1946) című könyvét is, melyben a szerző az embert kukachoz hasonlítja, aki jobban teszi, ha nem is tartja magát különbnek, s úgy is cselekszik, mint egy kukac, mert legalább így boldog marad – mintegy bizonyítva, hogy Karl nyitott szemmel követte az övétől eltérő világnézeti áramlatokat is. Ezt egyébként több, az ötvenes években kiadott, szovjet szerzőktől származó (később persze országszerte tömegével kislejtezett) marxista szellemű pedagógiai könyv is bizonyítja. Végül három pedagógiatörténeti dokumentum: Rudolf Borch pedagógiatörténeti atlasza illetve Schopenhauer életéről szóló könyve, valamint Boga Alajosnak, Márton Áron börtönben meghalt helynökének az erdélyi iskolaügyről szóló tanulmányos könyve.

Földrajzi (természetrajzi) könyvek

A földtörténeti korokat tárgyaló könyvek sorába (a szerzők: Edgar Dacque, Hillebrand Jenő és Ernst Haeckel) jól beleillik a szakmai körökben „Nagy Seydlitz” néven közismertté váló híres kézikönyv éppúgy, mint Wodetzky Józsefnek a kor természettudományos világképét jól áttekinthető könyve, vagy a szegedi geográfus-professor Wagner Richárd alapműve. De a könyvek közt fellelhető Alfred Wegenernek a kontinensvándorlásról szóló, megjelenése évében (1929) forradalminak számító könyve. A tucatnyi természetföldrajz-könyv mellett több gazdaságföldrajzi témájú is megtalálható a gyűjteményben. A politikai földrajz tárgyköréből kiemelendő az Afrika egykori német gyarmatainak hosszú ideig tudományos munkát is végző jénai professzor, Karl Dove általános politikai földrajza. Az oktatási segédkönyvek közé sorolhatjuk Oskar Kende német nyelvű földrajzi szótárát, Kontraszty Dezső érettségi tételeket összefoglaló könyvét, több földrajz-oktatás-módszertani kiadványt valamint a földrajzi felvételek módszertanával, illetve a földtudomány gyakorlati alkalmazásával foglalkozó könyveket. A hagyományos térképismereti tankönyvek mellett egy 1924-es kiadású már a légi fényképek alkalmazását is tárgyalja. Kalmár Gusztáv Magyarország földrajzát tárgyaló két könyve mellett ott találjuk Bulla Béla Erdély-földrajzát éppúgy, mint Németország délkeleti szomszédjait bemutató könyvet, de a Barcaság földrajzi leírását is. Ballenegger Róbertnek a termőföldet tudományosan elemző, máig nagy fontosságú tanulmánya mellett három, kifejezetten természet- illetve környezetvédelmi könyv is helyet foglal, sőt van még egy kertészkedéssel kapcsolatos is.

Igen sok az útleírás és az utazási témájú könyv. Legelsőnek említendő Szepsi Csombor Márton (1595–1622) könyve, azaz az első magyar nyelvű útleírás, az *Europica varietas* (A változatos Európa). Bizonyára értékes a lipcsei Franz Woenig hazánkban tett biológiai-néprajzi tanulmányútjáról 1897-ben megjelent könyv, hasonlóan az Ottendorf Henriknek az 1667-es, Kárpát-medencei útjáról szóló, mely 1943-ban jelent meg Hermann Egyed fordításában. Néhány további mű, szinte csak felsorolásszerűen: egy Amundsen-önéletrajz, több könyv Magellán utazásairól,

egy-egy könyv Sven Hedinről illetve Sven Hedintől, egy életrajz Verne földrajztudós barátjáról, Elisée Reclusról, izgalmas beszámolók Fritz Ohle szaharai utazásairól és Alberto Agostini Tűzföldön eltöltött tíz évről. A magyar útleírások Bárány Jenő, Boldizsár Iván, Kovrig Jenő, Jankovics Marcell, Kálmán Géza, Xantus János, Kúnos Ignác, Nopcsa Ferenc, Nyisztor Zoltán tollából valók. A magyar turista egyesületről Déry József könyvei számolnak be. Itt említjük meg, hogy Karlnek megvolt Weöres Gyulánk, a Finnországban élő könyvtárosnak az a magyar-finn zsebszótára, melyet csak 1985-ben váltott fel egy modernebb. A költöző madarakat bemutató könyvek mellett még egy madárhatározót is találunk.

Kémiai-biológiai-életteni témájú könyvek

Wilhelm Ostwald tudományelméleti-tudománytörténeti könyvei mellett megemlítenédők Karl Ludvig Bertalanffynak és Raoul Francénak (Francé Rezsőnek) a tudomány- illetve rendszerelméleti mélységük ellenére is népszerű művei éppúgy, mint Wilhelm Bölsche természetfilozófiai, illetve fejlődéstörténeti könyvei. Hermann Fischer középkort tárgyaló növénytanát jól kiegészíti Kanitz Ágost magyar botanikatörténete. De vannak könyvek a genetikai alapú fejlődélméletről (August Weismann), az atomszerkezetről (James Kendall), a fejlődés és a társadalom viszonyáról (Ápáthy István), az öregedés és a halál biológiájáról (Eugen Korschelt), a szervátültetés lehetőségeiről (Hankó Béla), etológiáról (Johan Bierens de Haan), a vízi növényekről (Adolf Koelsch), az algákról (Friedrich Oltmanns), a tenger élővilágáról (Konrad Keller), Magyarország lepkéiről (Abafi-Aigner Lajos) és a hangyákról (Karl Escherich). Ugyanakkor találunk gyakorlati ismereteket nyújtó könyveket is, például növénytani kísérleti tárgyút, vagy útmutatót a kémiai analízis végrehajtásához, de akár a hadászati kémia tárgyköréből is. A Szent István Akadémia-beli tudósok, Aujeszky Aladár baktériumokról szóló monográfiája valamint Gróh Gyula szerveskémia-tankönyve – a jelek szerint – jól megfér nemcsak a fasiszta fajbiológiai elméletéről elhíresült zoológus, Méhely Lajos könyveivel, vagy a német fajelméleti művekkel (August Becker, Jean Finot, Friedrich Lenz) és a Heinz Brücher által írt „kultúrbiológiai” monográfiával, de a „természetet átforgató” Micsurin nagyságát méltató Szikra-kiadású könyvvel (K. M. Zavadszkij) is.

Könyvek a néprajz, népismeret köréből

Elsőnek talán az Erich–Beitl-féle néprajzi lexikon említendő, melyre, mint alaplmműre az Ortutay-féle magyar néprajzi lexikon⁹ is utal; érdekessége, hogy ebben szerepel először a karácsonyfa-címszó. Heinrich Ihme nép-fogalom németországi fejlődéséről szóló tanulmányát és Walter Diener általános néprajzi könyvét jól kiegészítik a nevezetes napokhoz illetve egyházi ünnepekhez kötődő német népszokásokat elemző könyvek éppúgy, mint a népi vallásosságról, a szudétanémetekről, a Kárpát-medencei, a magyarországi illetve a baranyai németekről, vagy akár a romániai cigányokról szólók, de találunk Afrika kultúrtörténetéről szólót is (Leo Frobenius). Egy olyan könyv is van a gyűjteményben, mely nem a népi vallásossá-

⁹ *Magyar néprajzi lexikon*, I-V, főszerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, 1977–1982.

got, hanem a paraszti világ mitikus-démonikus oldalát veszi elemzés alá (Richard Billinger, *Isten hűbérese*).

A magyar szerzők közül kiemelkedik Bodor Antal falukutatói kézikönyve. A debreceni néprajzi iskolát Zoltai Lajoson kívül Ecsedi István is képviseli, akinek a térség népi foglalkozásait bemutató – a szakmai körökben egyébként jól ismert – könyvein túl egyéb művei is megvoltak a gyűjteményben, például a szentföldi útvjáról szóló, főként politikai-turisztikai élményeit összefoglaló beszámoló. Az akadémikus Györffy István egyik legjelentősebb művét, a *Nagykunsági krónikát* már csak azért is ki kell emelni, mert mint a földrajztudományi iskolákon nevelkedett és a kutatásaiban a történeti módszert tudatosan alkalmazó etnográfus nézeteiben rokonságban állt Karllal.

Jelentős számban vannak képviselve azon német szerzők könyvei, akik nemcsak a pedagógiát vagy a történelmet, de a néprajzot is a náci fajelmélet megalapozásaként művelték, s akiket a 2. világháborút követően a szovjet megszállási zónában, illetve később az NDK-ban indexre¹⁰ tettek. Volt, akit mint háborús bűnöst meghurcoltak (pl. Ernst Krieck) illetve kivégeztek (pl. Josef Pfizner). Ugyanakkor például Ernst Bergmann lipcsei filozófusnak (1881–1945) a német nemzeti egyházat propagáló könyveit a katolikus egyház is indexre tette (ő javasolta például, hogy Németországban az anyák napját pünkösdre tegyék). Karl könyvtárában megtalálható műve több más szerzővel (H. M. Boehm, Ernst Bargheer, Rudolf Benze, Philipp Depdolla, Hans Göttling, Paul Gauss, Hermann Hofmeister, Claus Konrad, Ernst Krieck, August Müller) együtt módszert, illetve iránymutatást kívántak adni ahhoz, hogy az oktatásban-nevelésben mily módon kapjon nagyobb hangsúlyt a néprajztudományra alapozott német nemzet-eszme. (Íme, egy tipikus könyvcím mindezek érzékeltetésére: Fritz Donath–Karl Zimmermann, *Biologie, Nationalsozialismus und neue Erziehung*, Leipzig, 1933.) Persze tudjuk, hogy Németországban már évekkel a nácik hatalomra jutását megelőzően folyt a vita az örökletes betegségekben szenvedők, aszociális csoportok (cigányok) sterilizálásával és eutanáziájával kapcsolatban – e témakörből is van két könyv a gyűjteményben. De voltak olyanok is, akik a család intézményét (Karl Bamberger), a kellően működtetett médiát (Ernst Dobers), vagy az ország benépesítését (Philipp Depdolla) jelölték meg a nemzetiszocializmus éppen aktuális feladata gyanánt. Hans Jakob Dietrich (1897–1952) a propagandaminisztérium (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda) államtitkáraként fogalmazta meg a nemzetiszocializmus filozófiai alapjait, Lothar Irle (1905–1974), mint a Német Nemzetiszocialista Docensszövetség Ruhr-vidéki regionális vezetőjeként funkcionáló művelődéspolitikus fejtette ki antiszemita nézeteit. S persze, voltak olyan német „tudósok” is (Moritz Durach), akik fajbiológiai szempontból vizsgálták nemcsak a saját országuk, de a két nagy szomszéd (Franciaország, Anglia) történetét (Bernhard Pier) is. Végül fontos rámutatni, hogy a könyvtárban fellelhető Otto-Albrecht Isbertnek és Hermann Rüdigernek azon tanulmányai, melyekben a magyarországi németiség gyarapodása alapján a magyarság életképtelenségére következtettek; ez az a tan, mely ellen Ilylés a nevezetes Nyugat-beli cikkében vitába szállt.¹¹

¹⁰ *Liste der auszusondernden Literatur*, Deutsche Verwaltung für Volksbildung in der sowjetischen Besatzungszone, Berlin, 1946. illetve 1953.

¹¹ ILLYÉS Gyula, *A magyarok megmentése*, in Nyugat, 1934:8.

Regények, szépirodalmi művek

Mint ahogy a bevezető részben már szó volt róla, a Karl által olvasott szépirodalmi művek nem egyszerűen a kor bestsellerei voltak (Ijjas, Kosáryné, Nyíró, Zilahy), ugyanis például a Nizsinszkij-házaspárról szóló könyv jóval több, mint az akkori művész-világ életének botrány-ízű kitegetése, s – mint ahogy azt a mostani újabb kiadások is bizonyítják – Tormay Cécile-t sem csak harcos bolsevizmus-ellenessége miatt (volt) érdemes olvasni. Az olvasmányok között a francia romantika hőskorszakának írói (Musset, Maurois, Machard, Mauriac) mellett több, a világirodalmi kánonban ma már véglegesen helyet foglaló szerző (Wilde, Lagerlöf) is volt. A svéd irodalmat a Nobel-díjas író mellett mások is képviselik, így pl. a romantikus illetve megható gyermektörténeteket tárgyaló (amúgy igen szép kiállítású, Kner-kiadású) két könyvön (Anna-Lenah Elgström, Per Hallström) túl egy kitűnő realista mű (Gustaf Geijerstam) és egy lélektani krimi (Frank Heller). S a már-már szépirodalmi szintű krimi (Herman Whitaker) mellett egy igazi irodalmi érték: a pszichologizmus alapján való jellemábrázolás mesterének, André Gide-nek talán legismertebb regénye, a *Meztelen*. A könyvek közt találhatók történelmi tárgyú regények cselekményeiben, illetve történelemben nem maguknak az eseményeknek a leírása, inkább az az azokból adódó történelmi tanulságok fontosak, annak ellenére, hogy például a Mecklenburg tartomány 30 éves háború utáni történetét tárgyaló könyv szerzője (Marie Diers) Hitler feltétel nélküli híve. Egy, a 19. századvégi Észországban játszódó történet (Eduard Wilde) azt a rombolást mutatja be, melyet az idegen hatalomnak (esetünkben a német lovagrendnek) való behódolás a nép erkölcsében véghezvisz. Azaz, e „kitalált történeteknek” is megvan a valóság-magvuk, sőt egyértelmű, hogy – mint ahogy azt Gertrud von Le Fort *Veronika kendőjé-ből* megtanulhattuk – a szentek „jó tollal” megírt legendái is jellegükben megőrzik a hőst körülvevő helyzetnek minden fontos emlékét, tehát még e művek is történelmi forrás értékűek. Az egy-egy ismert történelmi személy – Esze Tamás, II. Vilmos, stb. – életét bemutató regényeken túl tanulságos az a történet, melyben *Lady Denvil lovagjai* Párizson és Budapesten keresztül eljutnak Kínáig, ahol végül az egyik Sárga-tengeri szigetben vélik megtalálni a „boldogság szigetét” (Robert Bouchet). De vannak mélyen realista történelmi tárgyú, köztük a népek sorstalan-ságát, például a magyarországi szerbek „örök vándorlását” (Miloš Crnjanski), vagy az egyszerű finn és osztrák paraszti sorsokat ábrázoló regények is (Aleksis Kivi, Karl Heinrich Waggerl), annak ellenére, hogy e két utóbbi nem mellőzi a költői tájleírásokat vagy akár a már-már tündérmesékbe illő történeteket.

Akkoriban nagy olvasótábora lehetett Csathó Kálmán könnyed, szórakoztató elbeszéléseinek és regényeinek, akinek egyébként a színháztörténeti munkái, illetve a színészarcképei is jó ízlésről és biztos ítéletről tanúskodnak. Egyértelmű a nevelési olvasata Orbán Dezső ifjúsági regényének, melyben a hős római élményei hatására pap lesz. Megemlítendő még Heszke Béla piarista gimnáziumi civil tanár, a zenei könyveiről ismert Ormay Imre és az erdélyi Pap Jánossy Béla egy-egy könyve.

Értékelés

Feltűnő a meglehetősen nagyszámú német könyv, ráadásul éppen azokból az idők-

ből, illetve olyan témákban, melyek – első megközelítésben – a nemzeti szocializmus ideológiai tényerésével hozhatók kapcsolatba. Tudjuk ugyanakkor, hogy a német tudományosság (benne a német történeti és politikai gondolkodás, különösen a „völkischer Gedanke”) páratlanul nagy hatással volt a magyar földrajz- és történelemtudományra. Tény az is, hogy a népiségtörténet német művelői között éppúgy megtaláljuk az elkötelezett náci párttagok népes csoportját, mint a nemzetiszocializmus ellenfeleit. A többség ugyanakkor egyszerű „társutas” volt, akiknek a munkássága jól beleillett a Harmadik Birodalom heterogén ideológiai spektrumába.¹² Karl mindezen művekből a saját keresztény pedagógusi meggyőződésével összeegyeztethető tételeket, ismereteket vette át, mint ahogy a birtokában lévő meglehetősen szép számú marxista szellemű (Szikra kiadású) könyv alapján sem jut eszébe senkinek őt materialista tanerőnek minősíteni. Azaz, a birtokában lévő, a fasiszmust követő kormányzatok által Németországban vagy akár Magyarországon indexre tett könyvek alapján sem vádolható elvakult német-barátsággal.¹³ Hiszen aggódva figyelte, hogy a fasiszta ideológia olaszországi szárnybontogatásakor nem kerülnek-e háttérbe a keresztény ideológiai és nevelési elvek, annak ellenére, hogy 1936-ban még úgy látszott, hogy „A krisztusi tanítás örök érvényét a faszizmus nevelőrendszere is elismerte, mikor a kötelező vallástanítást elrendelte az egész vonalon. Sőt tovább ment. Don Bosco hallhatatlan művének, a szalézi iskoláknak szellemét számos vonatkozásban átvette”, s később még a Vatikánnak is békejobbot nyújtott.¹⁴ Sőt, mikor – az akkor divatos német szakkifejezést használva – Karl egyenesen úgy fogalmazott, hogy az „Einheitskultur csak *in idea* létezik”, egyúttal kiállt a népek „szülőfölddel kapcsolatos anyagi, de még inkább szellemi vonatkozású értékeinek” a sokszínűsége és védelme mellett.¹⁵ Persze, ahogy mondani szokták, „a tények makacs dolgok”, azaz tagadhatatlan, hogy Karl írásaiban tudatosan propagálta a germán szellem minden olyan pozitívumát, melyek például a környezet és a nemzeti kulturális örökség kiemelt védelmét hangsúlyozták. Így például – tudomásom szerint – hazánkban ő hívta fel elsőként a pedagógusok figyelmét, hogy a „Naturdenkmal” fogalom Humboldtól ered.¹⁶ Ugyanígy, az egyik berlini tudósításában követendő példaként említette a Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht-ben látott kiállítást, ahol a túlzott technikalizálódás, az urbanizáció és az uniformizálódás veszélyére hívták fel a pedagógusok figyelmét, azzal, hogy „ami menthető, azt menteni kell a késői nemzedék számára.”¹⁷ S mint az ún. „porosz iskolai fegyvelmezés” feltétlen híve nagy lelkesedéssel írt arról a Genfben rendezett nagyszabású nemzetközi tornaünnepségről, melyen egyébként hazánk nem vett részt. Íme: „A pedagógus szemügyre vehette, hogy mit tesz az iskolai fegyvelmezett-ség s föltétlen subordináció ilyen hatalmas tömegben. Valahányszor egy-egy iskola lépett fel, mindig felhangzott a taps. A »Für Gott und Vaterland, Dem Vaterland unser Sterben, Freiheitsschaft« szebbnél szebb mondások mindennél jobban be-

¹² Vö. ROMSICS Gergely, *Variációk a magyar nemzet és népiség történetére a harmincas években – a német történeti és politikai gondolkodás kontextusában*, in *Századvég* 2007:2, 73-104.

¹³ A témához ld. még: HELLE Ferenc, *A magyar-német művelődési kapcsolatok története*, Bp., 1942.

¹⁴ K. J., *A faszizmus pedagógiai elvei*, in Tanáregyesületi Közlöny 1936:5.

¹⁵ Ld. a 8. sz. jegyzetet.

¹⁶ K. J., *A természeti emlék és az iskola*, in Néptanítók Lapja, 1924. júl. 1.

¹⁷ K. J., *Követendő példa*, in Ifjúsági Testnevelés, 1922:8.

szélnek ennek a népnek a lelke mélyén élő erőkről.”¹⁸ Ugyanakkor, mikor az 1927. évi frankfurti zenei kiállítás a zenének a kódexek világában vagy akár a zsidó és protestáns közösségekben megőrződött kivételes szellemi-lelki hatását vette sorra, beszámolójában hiányolta, hogy a kiállításon „a keleti népek vallásos zenéje nincsen képviselve.”¹⁹ Sőt, éles hangon kritizálta a Münchenben ugyanabban az időpontban rendezett „nagy lövészverseny [...] erkölcsi bünt lehelő környezetét”, melyből a művelt világ megláthatta, hogy „a vesztes Németország népe hogyan szórakozik a mulatságos bódéknál, ahol egyiptomi hercegnők és keleti táncosnők lépnek fel, „arcukon Paris minden festéke, testmozdulatuk meg fürtelem.”²⁰ De mindennél többet mond az a társadalompolitikai szempontból mind a mai napig aktuális könyv, melyet bár az általa összeállított lista nem tartalmaz, a piarista könyvtár számítógépes katalógusa szerint Karl birtokában volt.²¹ Idézet a Bevezetésből és az összefoglaló záró sorokból: „Bármely világválság jóval több, mint egyszerű politikai vagy gazdasági zavar, az az emberi lélek sérülésének, minden reális tájékozódási lehetőség megszűnésének, a funkciórend megváltozásának, illetve a láthatatlan világ értelme elvesztésének végső fázisa, amikor az ember a belső világot a külső alapján akarja megragadni és szabályozni, ahelyett hogy a belső világból kiindulva világítaná és szervezné meg a külső világot.” És: „Amire ma nekünk Németországban és Németországért szükségünk van, az nem a hatalmaskodó kalandorok világa, amikor bármiféle valós saját diszciplína és belső elkötelezettség hiányában olyan »új rendet« akarnak teremteni, amelyben az egykori egyéni családások adják meg a motivációt az ország rövid távú irányítására, hanem olyan férfiakra és nőkre, akik életükkel és gondolkodásukkal példát adnak arra a feltétel nélküli engedelmességre, mellyel az ember nap-nap után a Felsőbb Hatalomnak tartozik, s akiknek megvan a bátorságuk ahhoz, hogy a pillanatnyi sikereket hajszolása helyett a legfontosabbat és a legszentebbet tegyék az első helyre.” Minderre már csak védekezésül is szükség van, hiszen a nemzeti szocialista vezetést nagyon is tisztában volt a propaganda – ma úgy mondanánk: a média – hatalmával, mint ahogy az Friedheim Kaiser *Die Zeitung als Mittel der Nationalerziehung* (Leipzig, 1934) című könyvében olvasható Hitler-idézet is bizonyítja: „a politikai nevelésben a legnagyobb részt a sajtónak van kiemelkedő szerepe.”

Karl széles érdeklődési körét mutatja továbbá, ahogy a jó szakembertől elvárható korrektség jegyében, az ötvenes években szokatlan objektivitással (ha tetszik: bátorsággal) emlékezett meg az akkor 100 éve született Pavlovról, mikor is nem csak tudományos tevékenységét méltatta, de kiemelte neveltetéséből adódó vallásosságát is, rámutatva, hogy a szovjet tudós „romlatlan, sok tekintetben még ősi egyszerűségben élő lelkészi családból elnyúlhatatlan fizikumot hozott magával, és igénytelenséget az élet ezer kínálkozó puhaságával szemben.”²²

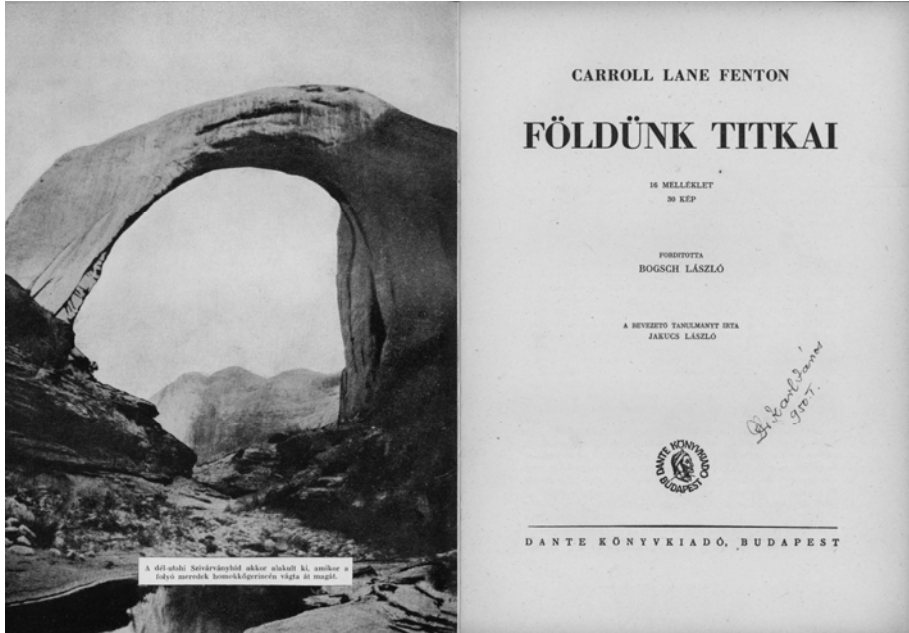
¹⁸ K. J., *Nagy nemzetközi tornaünnepség Genfben*, in Nemzeti Újság, 1925. júl. 25.

¹⁹ K. J., *Nemzetközi zenei kiállítás Majna-Frankfurtban*, in Nemzeti Újság, 1927. aug. 2.

²⁰ K. J., *A müncheni nagy lövészverseny*, in Nemzeti Újság, 1927. júl. 28.

²¹ Weis, Alfred, *Einfache Versuche zur Vererbungslehre und Rassenkunde*, Leipzig, 1934. PMKK, raktári jelzet: 187/1/19.

²² K. J., *Egy tudománynak szentelt élet: Pavlov*, in Vigilia 1950, 39-41.

2. Carrol Lane Fenton nevezetes könyve, Bogsch László fordításában és Jakucs László bevezetőjével (PMKK)

Egyébként a könyvek átnézése és tartalmi elemzése, különösen például a margóra írt megjegyzések vagy a gyakori aláhúzások alapján egyértelmű, hogy Karl mind pedagógiai, mind szakírói munkásságában nagyon is hasznosította ezeket a könyveket. Sokat forgathatta Joseph Beeking 1940-ben kiadott *Grundfragen der erzieherischen Führung* és a *Das Geheimnis der christlichen Erziehung* című könyveit, hiszen meglehetősen sok aláhúzás van bennük. Így az első könyvnek csaknem a teljes V. fejezete, mely az ifjúsági vezető kívánatos tulajdonságait a következők szerint tárgyalja: „Az ifjúsági vezető kívánatos általános emberi tulajdonságai: életrevalóság, nyitottság, valódi emberi és szakmai gondosság”. A másik könyvben szintén aláhúzta a keresztény személyiség lényegét elemző bekezdéseket, a következők szerint: „A keresztény személyiség lényege: 1) a keresztény lét természetfölötti életerejének általános kibontakoztatása; 2) élő és megélt középpontja: természetfölötti szeretet Isten iránt; 3) a Szentlélekkel való telítettség; 4) egyéniség avagy kiforrott személyiség; természetfölötti közösségi felelősségvállalás”.²³

Külön kiemelendő a Vigiliában megjelentetett recenziója, melyben – meglehetősen ügyesen találva – két könyvről írt párhuzamos véleményt.²⁴ Az egyik az

²³ „Wünschenswerte allgemein-menschliche Eigenschaften des Jugendführers: Lebensklugheit, Aufgeschlossenheit, echte menschliche und berufliche Tüchtigkeit. [...] Das Wesen der Christlichen Persönlichkeit: 1) Universelle Entfaltung der übernatürlichen Lebenskräfte des Christseins; 2) Als lebendiger und belebender Mittelpunkt: die übernatürliche Liebe zu Gott; 3) Erfülltsein vom Heiligen Geiste; 4) Individualität oder die geformte Persönlichkeit; 5) übernatürliche Gemeinschaftstüchtigkeit.”

²⁴ K. J., *Változik a föld arca*, in *Vigilia* 1949, 877-879.

amerikai Carol Lane Fenton hazánkban is nagy sikerű (rövid idő alatt három kiadást megért) könyve, a *Földünk titkai* (2. ábra), melynek az a fő mondanivalója, hogy a természetalakító erők roppant munkáját látva már az akkori kor embere is arra a következtetésre juthatott, hogy „a földfelszín alakításában szerepe édeskevés. Az csupán a természeti erők kisebb-nagyobb kihasználásáig terjed, s így élete végelemzésben azok függvénye.” Ezzel ellentétben a másik könyv (Iljin, M., *A Fekete-tengertől a Káspi-tóig*, Bp., 1950) a nagy természetátalakító politikai-gazdasági tervek mindenhatóságában túlságosan is bízó sztálini birodalomépítő munka példájaként az örményországi Szevan-tó és környékének megalomániás átalakítását mutatja be – az első olvasatra még csak nem is elmarasztalóan, hiszen mindenütt csupa siker: a millió kilowattórákban mérhető olcsó vízenergia, új termelő üzemek, az öntudatos munkásokkal belakott új városrészek, de akár a világ távoli tájairól idetelepített egzotikus növények alkotta gyümölcsösök és parkok. „Nincs az a térkép, mely a fejlődést követni tudná, hiszen mire elkészül, már el is avul” – így a lelkesítő híradás, melyhez Karl meglehetősen maliciózan befejezősül azért hozzá tette: „Az olvasó ezeket az álomvilágba illő részleteket olvasva méltán kérdezheti: mi lesz itt egy emberöltő múlva?” Nos, az „eredményt” (a totális természetrombolást) ma tisztán látjuk,²⁵ így érdemes felidézni Karl 60 évvel ezelőtt írt recenziójának befejező gondolatait: a „keresztény világszemlélet” nagyon is segíthet a természeti erők kiaknázásával kapcsolatos kérdések „további tisztánlátásában”, hiszen azzal, hogy „Isten az embernek tehetséget adott,” egyúttal „munkatársul is hívta”, hogy „a földfelszín formálását, alakítását” a természet rendjének tiszteletben tartása mellett végezze. Azaz, különösen ha figyelembe vesszük, hogy írása a fokozódó egyházúldözés idején keletkezett, annak nem csak bátor hangját kell észrevennünk, de a prófétai tisztánlátást sem nélkülöző szakszerűséget is. Ráadásul, mint hívő természettudós Fenton fenti könyvéből szívesen emelt ki olyan részleteket, melyek a Föld kozmoszban elfoglalt helyzetére vonatkozóan próbálnak (természet)tudományos háttérrel adni a teremtés teleológiai magyarázatához, azaz, hogy a Teremtő miért éppen ezt a bolygót szemelte ki teremtményei lakhelyéül. Íme, az aláhúzott részlet: „Földünk nincs túl messze a Naptól, így nem borzalmasan hideg, de túl közel sincs, tehát nem elviselhetetlenül forró. Úgy forog, hogy számunkra a nappal és az éjszaka váltakozása kellemes legyen. [...] Valóban úgy látszik, mintha a kilenc közül a legkellemesebb bolygót sikerült volna kiválasztanunk a magunk számára.”

Hogy könyveit alapos teológiai-filozófiai felkészültséggel felvértezve olvasta, arra bizonyíték Ludwig Büchner marxizmust elemző könyvében található sok-sok aláhúzás illetve kommentár (3. ábra). Például ahogy az „... und selbst so grosse Geister und Gelehrte, wie Aristoteles und Voltaire verschmähten es, sich mit den alten, stets wiederholten und seinen Eindruck auf die Grosse Menge nie verfehlenden Argument gegen den Materialismus aufzutreten, dass das Werk einen Werkmeister, der Bau eine Baumeister mit Notwendigkeit voraussetze” mondathoz a következő megjegyzést írta: „Micsoda marhaság. Ne nevezzék a világot sem »Werk«-nek, sem »Bau«-nak, és az érv egyszerre semmivé válik.” Hasonló kritikai hangot üt meg egyik tanulmányában is,²⁶ amikor nemcsak hogy hivatkozik a bir-

²⁵ Erről részletesen pl.: http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_Sevan

²⁶ K. J., *A keresztény intelligencia kérdéséhez*, in *Alkotmány* 240, 1918. okt. 13.

tokában lévő könyvekre, illetve az általa olvasott szerzőkre, de – a kevésbé jónak tartott könyvek bírálata mellett – kiáll azok magas szakmai színvonalá mellett. Így ír: „Mennyire más világnézetet volna pl. annak a nem szakbiológus intelligens embernek, aki a manapság már elengedhetetlen lételem ismereteket nem Ewald »A kétlábú«, Bölsche »A bacilustól a majomemberig«, hanem Ranke »*Der Mensch*«, Hesse–Doflein »*Tierbau und Tierleben*«, Reinke »*Philosophie der Botanik*«, stb. jó magyar fordításából meritené.”

A könyvekben megőrződött gondolatok, szellemi kincsek továbbadásának az igénye közírói-publicisztikai írásaiban is nyomon követhető. A *Táj és élete* című írásában²⁷ több, birtokában lévő könyv szerzőjére, illetve az azokban a folyóiratokban megjelent cikkekre hivatkozik, melyeket járatott. Az egyik társadalomkritikai írásának lényegi mondanivalóját – ahogy ő maga is hivatkozik rá – Trikál Józsefnek *Az új szellemiség* című könyvéből veszi, mikor a következőket idézi: „Páratlanul sokszínű és ellentétes tulajdonságokkal felruházott korunk embere. Tekintsünk csak végig valami asztaltársaságon vagy népgyűlésen, s nézzük meg, kik is vannak ott. Hívók és hitetlenek. Túlzottan anyagias és túlzottan szellemi életet élők. A tudományért áldozatot hozók és azt megvetők. Tárgyilagosságra törekvők és határtalanul önzők. Másokért áldozatot hozók és csak önmaguknak élők. A babonát gyűlölők és az abban fetrengők. Hazafias érzelműek és pacifisták. Osztályegyesülést hirdető és osztálygyűlölettel izzók. Rendet teremteni akarók és azt felforgatók. Anyagiakról lemondók és aranyborjút imádók. A gépet emberré és önmagukat géppé alakítók. Csupa diszharmonia.”²⁸

Több tudós – Fodor Ferenc, Réthly Antal, Haltenberger Mihály, Rónai András és Irmédi-Molnár László – ajánlatára illetve támogatását élvezve²⁹ 1951-ben tagja lett a Szent István Akadémiának. Az ott elhangzott „A XVIII. századbeli piarista iskolák természettudományi világképe” című székfoglaló előadásában³⁰ – gazdag irodalom felvonultatásával – azt mutatta ki, hogy a rend iskoláiban tanított Leibnitz-Newton-féle új filozófia keretében a bölcselkedés első tartományán, a *léttel* kapcsolatos alapvető tételeken túl a második fő tartományról, a *természet-ről* milyen képet rajzoltak a barokk-kor piaristái, s hogyan tették ezt a gyakorlati természettudományos ismeretanyagot érthetővé a hasznosságot szem előtt tartó városi polgárság számára.³¹ Egyébként az e székfoglaló előadásban hivatkozott csaknem minden mű megtalálható Karl könyvtárában is. S ha a könyvtárában megőr-

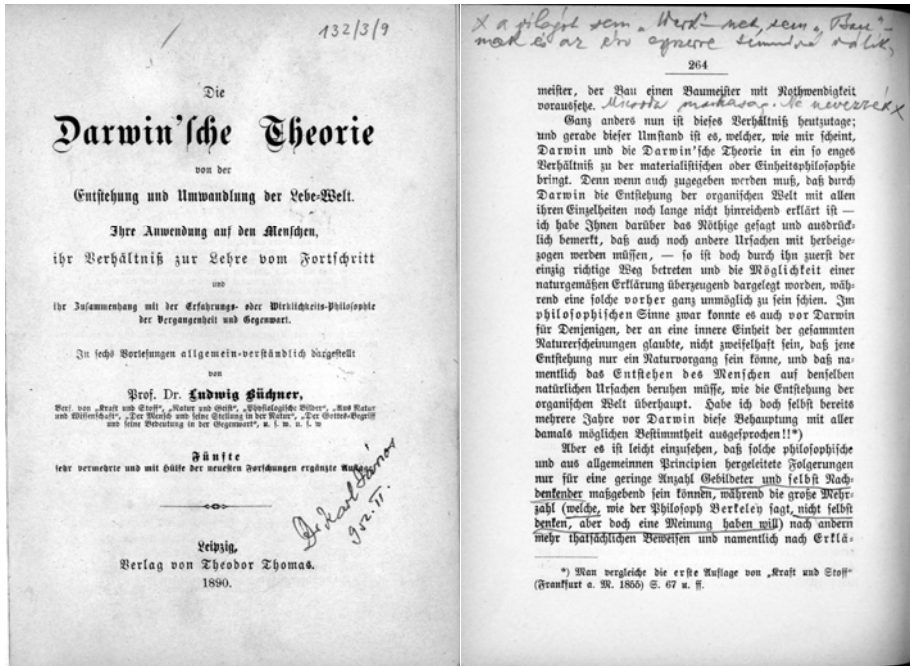
²⁷ K. J., *Táj és élete*, Katholikus Szemle 1926, V. füzet, 1-11.

²⁸ K. J., *Az új életelmélet*, in Katholikus Figyelő, 1932. dec., 234-239.

²⁹ Fodor Ferenc 1949. dec. 19-i levele K. J.-nak: PMKL, K. J. hagyatéka.

³⁰ A XVIII. századbeli piarista iskolák természettudományi világképe (kézirat, 1951): PMKL, Karl János hagyatéka (IV.117), Saját kéziratok.

³¹ Megjegyzendő, hogy ez a tanulmány (illetve előadás) is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az új hatalom nem nézte jó szemmel Szent István Akadémia működését, s így intézkedéseket tett (erőszakolt ki) annak beszüntetésére. Hiszen „Az Akadémia megszüntetését szükségesnek látjuk azért is, mert üléseiken olyan felolvasások, előadások hangzanak el, amelyek nem tartoznak hittudományi szempontból megvitatás alá, és nem megfelelő személyektől történt magyarázások helytelen álláspont kialakulására nyújt lehetőséget. 1951. évben pl. a következő előadások hangzottak el: »Jogszerűség és célszerűség a közigazgatásban« – »A XIII. századbeli piarista iskolák természettudományi világképe« – »A máj parazitás gyulladásairól«: Kurimszky Sándor rendővezérőrnagy levele Keleti Ferenc elvtársnak a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Adminisztratív Osztályára, 1951. júl. 9.: MNL OL, Állami Egyháziügyi Hivatal, Elnöki iratok (XI-A.21.a).

3. Ludwig Büchner könyve. Karl János bíráló bejegyzése: „Micsoda marhaság. Ne nevezék a világot sem »Werk«-nek, sem »Bau«-nak”, és az érv egyszerű semmivé válik.” (PMKK)

zött művek fontosságát és színvonalát más, korabeli tudósok által birtokolt illetve felhasznált könyvekkel való összehasonlítás alapján akarjuk megítélni, érdemes például a Prohászka Lajos egyik legfontosabb művében³² hivatkozott vagy a Bálint Sándor által birtokolt (ezúttal persze a néprajzi tárgyú) azonos könyvek³³ nagy számára utalni.

S bár Trianon Karl János életében is keserű nyomot hagyott,³⁴ az általa írt cikkek közt nem találtam „irredentának” minősíthető, kesergő, pláne a szomszéd népek felé gyűlöletet mutató írásokat, minek oka valószínűleg az, hogy az eseményeket és a történelmi lehetőségeket/kívánalmakat elsősorban mint a gazdaságföldrajz szakembere szemlélte. Az egyik, még Trianon előtt keletkezett írásában³⁵ nagy megelégedéssel állapította meg például, hogy „Erdély idegenforgalmának és fürdőügyének a fellendítése érdekében történnek igen fontos és messze ható kezdeményések.” Mint minden józan szakember, ő is egyetlen nagy gazdasági-infrastrukturális egységnek látta az egész Kárpát-medencét, mint ahogy azt a munkásságát méltató következő megemlékezésben³⁶ olvassuk: „Dr. Karl János

³² PROHÁSZKA Lajos, *Az oktatás elmélete*, Bp., 1937.

³³ Bálint Sándor *könyvtára*, szerk. Zombori István, Bp.–Szeged, 2009.

³⁴ Lásd Vasváry József visszaemlékezését (3. sz. jegyzet).

³⁵ K. J., *Az Erdélyi Kárpát-Egyesület új korszaka*, in Ellenzék, 1918. ápr. 12.

³⁶ BALÁZS Katalin, *Erről írtak eleink – Időtúra az Erdélyi hasábjain*, (6), Erdélyi Gyopár 2009:1; <http://www.rejtekhely.ro/modules.php?name=Gyopar&pa=showpage&pid=1064> Erdélyi Gyopár 1917

Erdély vasúthálózata balneológiai és turista szempontból című írása [...] a turistaforgalmat elemzi az ország azon részein, ahol a vasúti hálózat kiépített, és ott, ahol jó, ha legalább zsákutcába futó vicinálisok vannak. Szováta, Vízakna, Marosújvár, Keszthely, Buziás, Trencsén, Teplicz, Pöstyén és Herkulesfürdő vendégforgalmának görbéjén jól látszanak az 1890–1910 közötti változások. 1890-ben Herkulesfürdő forgalma alig haladja meg a hatezres számot, 1904-től viszont úgy neki-rugaszkodik, hogy fél évtized alatt a vendégforgalom 15 000-re emelkedik.” Ugyanakkor „Marosújvár, Vízakna és Szováta nem éri el a 2500-as értéket” s „a vasúti vonalaktól távol eső Korond, Borberek, Kászonjakabfalva teljesen panganak.” Közben hasonló objektivitással bírálja a Csehszlovákia magyarellenos oktatáspolitikáját szolgáló egyik tankönyvet, Horváth Cézár komáromi bencés tanár *Csehszlovák Köztársaság Földrajzát*: „Csak a tankönyv nyelve magyar, a szelleme teljesen idegen. [...] Ez a könyv megcsúfolása a modern földrajznak és kiválóan alkalmas arra, hogy örök időkre megutáltassa ezt a tudományt. A szerző ellen nem élünk váddal. A kezét megkötötték a rendeletek (s ha nem írja meg, megíratják volna mással, s akkor még rosszabb lenne).”³⁷

Mind világszemléletében, mind pedagógiai munkájában kiemelt szerephez jut természetvédelmi elkötelezettsége, melynek gyökerei a hazaszereteten túl a táj szeretetében is megnyilvánulnak. Több – akár pedagógiai célú³⁸ – cikket írt Erdély természeti szépségeiről³⁹ illetve turisztikai látványosságairól.⁴⁰ Igen tanulságosak azok a cikkei, melyek a magyar geográfusok 1924. évi balti tanulmányútjáról adnak részletes beszámolót, hiszen szinte mindegyikben megszólal a természetet féltő – ma így mondanánk – harcos környezetvédő. Egyrészt lelkesedve számol be arról, hogy a finn tájban ugyan együtt van „a morális és a materiális kultúra”,⁴¹ ennek ellenére veszélybe került Imatra város 18,5 m magas vízesése, hiszen „Európának ezt a gyönyörű természeti emlékét most részben elrombolják. A hid felső részéhez 2 km hosszban gátat építenek”, s az így létrejövő 1,5 km² felületű tározóra 4 db 26500 lóerős turbinát telepítenek.⁴² De félti az épített környezetet is, mikor azt kifogásolta, hogy Vilnius környékén túl sok a magas épület, mert ezáltal „hiányzik a harmónia a táj és az emberi alkotás mögött.” Elítélte azt is, hogy az amúgy sok-sok különféle tájat magának mondható orosz birodalomban a cári hatalom – hódításai révén – „egységes emberi művelődést akart teremteni. Erőszak ez!” – teszi hozzá, hiszen „Minden kultúrának a tájból kell születnie: csak úgy életerős, ha az anyaföldbe ereszti gyökerét.”⁴³

Láttuk, hogy Karl nyitott szemmel járt a világban (mind a szó konkrét, mind átvitt értelmében), hiszen a tanári munkájához szükséges, egyben az érdeklődési körét is kielégítő ismereteit a könyvekből-tanulmányokból megszerezhető infor-

³⁷ K. J., *Mit tanulnak a megszállott Felvidék magyarnyelvű kisdíákjai: A szenvedések útján*, in *Szózat*, 1924. dec. 24.

³⁸ K. J., *A természeti emlék védelme és az iskola*, in *Néptanítók Lapja*, 1924. júl. 1.

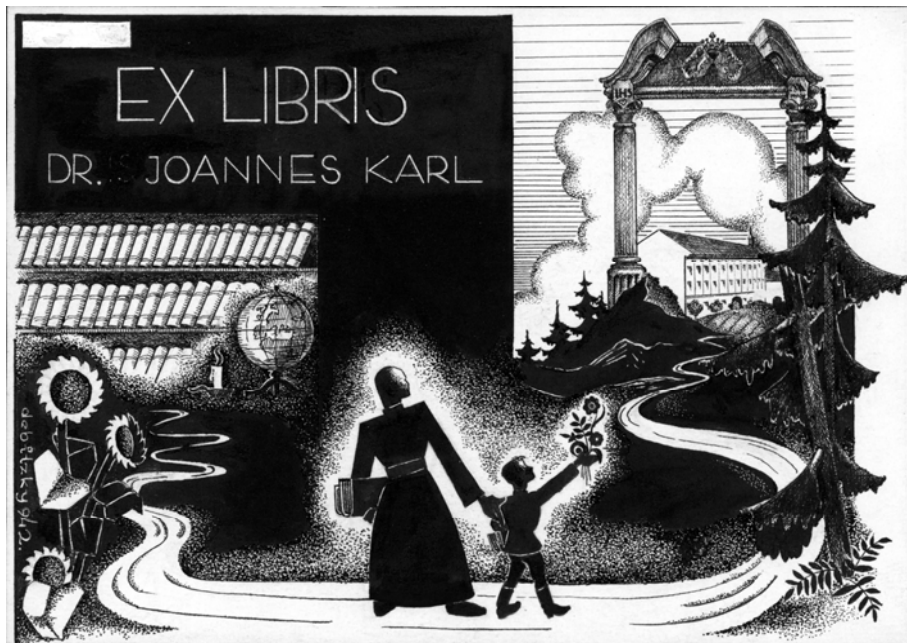
³⁹ K. J., *A trianoni béke és a magyar turistaság*, in *Ifjúsági Testnevelés*, 1922/1

⁴⁰ K. J., *Az Erdélyi Kárpát-Egyesület hivatása*, in *Ellenzék*, 1918. máj. 2.

⁴¹ K. J., *Öt napig az ezer tó birodalmának ezer taván*, in *Új Nemzedék*, 1924. júl. 15.

⁴² K. J., *Lerombolják Európa egyik legszebb zuhatagát*, in *Új Nemzedék*, 1924. júl. 9.

⁴³ K. J., *A magyar geográfusok útja észak felé: Budapest-Varsó-Riga*, in *Új Nemzedék*, 1924. jún.

4. Karl János exlibrise. Debitzky István eredeti rajza, Kolozsvár, 1942 (PMKL, Karl János hagy. [IV.117].)

mációkon túl az utazásain szerzett gazdag élményanyag adta. Tudni kell, hogy a szerzetesi életet, a *vita communist* szabályozó előírás, a piaristák esetében a 20. sz. elejére (de tulajdonképpen már korábban is) nemcsak hogy megengedte, de tulajdonképpen ajánlotta is az amúgy meglehetősen szabályozott napirend szerint élő rendtagoknak, hogy például a nyári szünet jelentős részét – természetesen a tartomány- illetve házfőnök engedélyével illetve tudtával – mintegy „testi-lelki levégőváltásként” a rendházon kívül töltsék el. Ez különösen a földrajz/természetrajz szakos tanárok számára jelentett kitűnő alkalmat az ismeretanyag-bővítést is szolgáló utazásra.

A szerzetesi vagyonszövetségben a „Quidquid religiosus acquirat, non sibi, sed religioni acquirat”⁴⁴ kívánalom szerint élő, megfelelő (értsd: az ország megannyi családfenntartó „világi” pedagógus-kollégájával azonos mértékű) tanári fizetést élvező rendtagok számára az utazáshoz (s persze az amúgy is a rend tulajdonába kerülő könyvek megvásárlásához) szükséges anyagiak előteremtése nem jelentett különösebb gondot, pláne, ha az úti élmények honoráriummal is járó színes riportok, komolyabb szakcikkek formájában „hasznosultak.” Ezen írásai egyéb témájú cikkeivel egybekötve megtalálhatók a rendi könyvtárban.⁴⁵

Hogy könyveit az azokat megillető (amúgy persze természetesnek veendő) gondossággal használta illetve kezelte, azt a jelen tanulmány alapjául szolgáló,

⁴⁴ „Bármit szerez a szerzetes, nem magának, hanem szerzetének szerzi”.

⁴⁵ K. J. cikkei a Néptanítók Lapjában, 1921: PMKK, raktári jelzet: P 21/8/32, illetve K. J. folyóiratcikkei, 1920–1936: PMKK, raktári jelzet: P 21/8/33.

évtizedeken át kézzel vezetett könyvjegyzéken, a könyvekbe tett óvatos ceruzás bejegyzéseken s az általa kiemelt hasznosságúnak könyvek egy kötetbe való egyesítésén⁴⁶ túl az önmagáért beszélő, s ezért külön magyarázatot nem igénylő *ex libris*-e (4. ábra) is bizonyítja. Minthogy azon a kolozsvári gimnázium épülete illetve Debitzky István kolozsvári rajztanár⁴⁷ szignója ismerhető fel, jogos a feltételezés, hogy Karl János könyveinek tudatos számbavételét második kolozsvári tanársága kezdetén kezdte meg.

⁴⁶ PMKK, P 132/4/8/a-i 33 raktári jelzetű kolligátum.

⁴⁷ Debitzky István képzőművész, a kolozsvári gimnázium rajztanára. Vö. ORBÁN István, *222 éves rajztanítás Kolozsvárt, a Farkas utcában*, in *Művelődés* 2003:1, 9- 14.

HÍRESSÉ VÁLT EGYKORI DIÁKOK SZÁRNYPRÓBÁLGATÁSAI A DEBRECENI PIARISTA GIMNÁZIUM IFJÚSÁGI SZAKKÖREIBEN (1934–1944)

Nemcsak a nevelésügy szakemberei hirdetik, de általános tapasztalat, hogy egy-egy életpálya alakulásában „a gyermek képességei nagyon is meghatározók, sőt, bizonyos mértékben akár örökölni is lehet őket,” mégis „rengeteg variációja van annak, hogy a fiatal mit tud elérni velük, mennyit tud megvalósítani belőlük. A saját ambíciója mellett nem elhanyagolható az a tény sem, hogy milyen környezet veszi körül, és mennyire érzi fontosnak ezt a képességet. Az egyén saját motivációja és a környezetéből kapott indítástások szinergiája szükséges ahhoz, hogy képességei megtalálják a kibontakozás útját. Számít az is, hogy ha a motivációja alább-hagy egy nehezebb élethelyzetben, akkor a környezete mennyire tudja átsegíteni ezen.”¹ S az sem új megállapítás, hogy „a szenvedélyes szabadidős tevékenység serdülőkorban különösen fontos színtere lehet az útkeresésnek, a feszültségek levezetésének.” Ezért kell a közép- (de sokak szerint az általános) iskolák felelős pedagógusainak „minél több klubot működtetni, ezért kell minél nyitottabbnak és megértőbbnek lennie a tanórán kívüli kötött vagy kötetlen tevékenységekkel kapcsolatban.”² A képességek kibontakoztatásának ily módon való segítését napjainkban elsősorban a kutatói utánpótlás kinevelésének, illetve az egyéb talentumok feltárásának fontos eszközének tartják, hiszen – úgymond – sohasem lehet tudni, „hogy az osztályteremben szorgoskodó, vagy idejüket ilyen-olyan időtöltéssel mulató gyerekek közül ki lesz a jövő művésze, filozófusa, tudósa, kiből lesz Ady, Pauler Ákos vagy Teller Ede.”³ Ez pedig – még ma is, mikor főállású gondolkodók, tudósok és kutatók művelik a tudományokat – igazi pedagógusi feladat. Mint korábban, akár 50, 100 vagy 150 évvel ezelőtt. Hiszen például a „dualizmus korában a középiskolai szertár és könyvtár még a helyi tudományos élet legfontosabb bázisa volt. A szakkörök tudományos fórumként működtek. A tudományos társaságokban többségben voltak a középiskolai tanárok, a konferenciákon nagyjából ők adtak elő, s az országos szakmai folyóiratok is tőlük várták tanulmányaikat. Közülük sokan egyetemi tanári címet is szereztek.”⁴ Az oktatás- és iskolatörténetből számtalan példát ismerünk, melyek a később híressé vált diákok kibontakozását segítő tanárok elkötelezett munkáját bizonyítják. Pestalozziról feljegyezték például, hogy „már mint gymnazista fordított egy görög művet, melyet ugyan tanítója már előbb fordított; de – amint hivatott gyéneke állították – formát és az érzelmek kifejezését

¹ TÓTH Teréz, *Magyarország semmi mással nem rendelkezik, mint tehetséggel: beszélgetés Csermely Péter biokémikussal, hálózatkutatóval, a Semmelweis Egyetem professzorával*, in *Új Pedagógiai Szemle*, 2007:5, 54-64.

² PUSZTAI Lászlóné, *Iskolaszervezet és tehetséggondozás*, in *Új Pedagógiai Szemle* 1997:1, 40-43.

³ ZSOLNAI József, *Kutatói utánpótlás már tízéves kortól*, in *Magyar Tudomány* 2004:2, 242.

⁴ NAGY Péter Tibor, *Oktatáspolitikai változások az első világháború után*, in *Iskolakultúra* 2003:6-7, 63-72.

illetőleg tanítójának munkáját túlszárnyalta és az az akkori *Lindauer Journal*-ban meg is jelent. Már 18. életévében a Patrioten név alatt ismert egyesületben tevékenyen részt vett és több felolvasást tartott, melyek nagy feltűnést keltenek.⁵ Kuncz Aladár az 1901/1902-es tanévben a kolozsvári piarista gimnázium Pázmány-önképzőkörében volt igen aktív: az iskola nagylelkű mecénása, Majláth Gusztáv püspök által kiírt *A pápák érdemei Magyarországon* témájú pályázatára beküldött kitűnő dolgozata számára egyúttal római jutalomutazást is jelentett, melyről visszatérve az önképzőkörben arról beszámolót is tartott, de ettől függetlenül más írásokkal is jelentkezett.⁶ Vagy itt van a budapesti Berzsényi Dániel Gimnázium irodalomtanára, Vajthó László, aki a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* című 1941-es kötetében megjelentette az akkor VII. b. osztályba járó Rába György Bessenyei Györgyről szóló tanulmányát.⁷ Csáth Géza is a gimnáziumi önképzőkörben kezdett írni, s bár például az ekkor keletkezett *A kályha* című novellája komoly írói tehetségét bizonyítja, azt annak búskomor életszemléletet tükröző témája miatt (hogy egy magányos fiatalember képzeletében miként válik bizalmas társsá rideg szobájának egyetlen meleg és megnyugtató tárgya, a kályha) Bródy Sándor, a *Jövendő* című lap főszerkesztője a következő buzdító szavakkal utasította el: „ritka egyszerűséggel van megírva, formában, kifejezésben meglepő, a tárgya azonban szegényes. Más ilyen kicsiny genreképet kérek, azt hiszem, jót, sőt feltűnőt kapok öntől. Küldjön, és írja meg, mi az életpályája, kora.”⁸

A mai, már-már hálózatba szervezett központosított tehetséggondozási intézményrendszerbe⁹ igen jól illeszkednek az évszázados hagyományokat ápoló gimnáziumokban működő önképzőkörök. Elsőként a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum) említendő, már csak azért is, mert hazánkban – a magyar nyelvi műveltség ápolására és védelmére – 1790-ben Magyar Tanuló Társaság néven itt alakult meg az első önképzőkör,¹⁰ mégpedig csupán „magánszorgalom divatozásából,” hogy „egymás ítélete meghallgatása végett magyar nyelven készítendő munkákat” olvassanak.¹¹ De példamutató önképzőköri munka folyik például a fővárosi Szent László Gimnáziumban,¹² vagy a piaristák budapesti gimnáziumában, ahol még a szűkös Mikszáth Kálmán téri épületben is mintegy 50 szakkör közül választhattak a diákok.¹³ S az 1948-as államosításig közéjük tartozott az 1721-ben alapított nagy múltú a debreceni piarista gimnázium is, ráadásul – s e tény a 2. világháború előtti korszak utolsó két igazgatójának, az iskolát 1931–1937 között vezető Karl Jánosnak és Bátor Józsefnek (aki 1945-ig állt az iskola élén), de lényegében az egész tanári karnak a téma fontossága melletti elkötelezettségének a bizonyítéka – a szakkörök-egyesületek tevékenységét itt meglehetősen részletesen

⁵ LÉDERER Ábrahám, *Híres emberek ismertető jelei és fejlődésük feltételei*, Pécs, 1896 (kny. A Néptanoda XXIX. számából).

⁶ BODÓ Márta, *Önképzőköri élet a kolozsvári piarista gimnáziumban a 20. század első felében*, in *A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Bp., 2010, 357-369.

⁷ SZALAY László, *Rába György diákkori írása Bessenyei Györgyről*, in *Vigilia*, 2012:1, 54-55.

⁸ BALOGH Tamás, „Egy reggel a postás levelet hozott”: *Kosztolányi ifjúkori helykeresésének önelmentmondásai*, in *Forrás* 2007:2 61-76.

⁹ Lásd az 1. sz. jegyzetet.

¹⁰ http://www.bdeg.hu/03_iskola/diak/onkepzo.php

¹¹ *ÉvkDebr*, 1936/37, 53.

¹² <http://www.szlgbp.sulinet.hu/isk/isktor.html>

¹³ A Budapesti Piarista Gimnázium Évkönyve a 2009/2010. iskolai tanévről, 51.

gel és alapossággal dokumentálták: az évenként kiadott iskolai értesítőkön túl az utókor rendelkezésére áll a Révai Miklós nevét viselő irodalmi-népismereti önképzőkör *Akarat* című nyomtatásban megjelent lapja,¹⁴ valamint a Hanák János földrajz-természettudományi kör éveken át gondosan vezetett jegyzőkönyve.¹⁵ Következésképp napra pontosan lehet követni minden eseményt, az előadások, dolgozatok, pályázatok témáját, azok diák-íróit és előadóit, azaz a teljes önképzőkori életet. Az első ilyen fontos dokumentum Bátor József igazgató tanulmányának is beillő hosszú cikke,¹⁶ mely az ifjúsági egyesületek feladatáról s az általuk elerendő pedagógiai cél megvalósítását segítő módszertani kívánalmakról szól. „Amikor gondolkozni kezdtünk azon a sok-sok problémán, amely valóságos viharoként tépázza meg az előbb még derűs homlokú kisfiút, mikor küszködik benne az aktivizmus, az önérvényesülés, a szabadságvágy, mikor forrongásba hozza a szexuális ösztönök ébredése, vajon tudunk-e ajánlani aktivitásának, próbálkozásainak, terveinek, erőfeszítéseinek kitűnőbb munkateret, mint az ifjúsági egyesületek?” – teszi fel a költői kérdést, melyet mindjárt meg is válaszol: „Az időket értő minden olyan magyar nevelő előtt, aki nemcsak tanár, hanem valóban nevelő és az egész fiút tarja szem előtt, az előbb idézett kérdések régen nem kérdések, hanem kétségbevonhatatlan igazságok,” azaz az önképzőkörök „a serdülő fiú egyéni próbálkozásainak, terveinek, erőfeszítéseinek kitűnő munkateret, a felnőttek társadalmában való együttélésének kitűnő előiskolái.” A cél tehát nem elsősorban a jövő tudós-, művész- és irodalmár-tehetségeinek a felkutatása, annak ellenére, hogy a szakszerű önképzőköri munka nem választható el az elitneveléstől: egy-egy szakosztályban már „tanári vezetéssel azoknak a keveseknek kell tömörülniük, akik egészen kiemelkedő munkát tudnak folytatni. Itt valóban az elitnevelés folyik.”

A következőkben néhány olyan, később híressé vált (legalábbis tisztességes szakmai karriert felmutató) debreceni piarista diák önképzőköri tevékenységét és munkáját mutatjuk be, melyek, mint tehetségükre utaló jelek, meghatározók voltak későbbi életpályájukra, illetve hivatásukra. Tudni kell, hogy az 1938/39-es tanévtől kezdődően a gimnáziumon belül kereskedelmi tagozat is működött, ahol a gyakorlati közgazdasági képzés iránt érdeklődő, illetve egyéb okokból oda beíratott felső tagozatos diákok tanultak. Az önképzőköri-szakköri rendszer azonban továbbra is osztatlan maradt. Az 1941/42-es tanévben a következő ifjúsági egyesületek működtek: Oratórium (a tanulóifjúság vallásos egyesülete), Prohászka-kör (aktuális vállaláserkölcsi-világnézeti kérdések), Révai Miklós¹⁷ önképzőkör irodalmi, kisebbségi és néprajzi szakosztályokkal, Hanák János¹⁸ földrajz-természettudományi kör, több

¹⁴ Akarat: a Debreceni Piarista Gimnázium „Révai Miklós” Önképzőkörének hivatalos lapja, 1936–1944.

¹⁵ A Debreceni Piarista Gimnázium Hanák János természetrajzi és földrajzi körének jegyzőkönyve, 1932–1944 (a továbbiakban: HKJkv): PMKL, Protocolla gymnasii Debrecinensis (III.11), Lib. 6.

¹⁶ BÁTORI József, *Az ifjúsági egyesületek életének rendezése*, in *ÉvkDebr* 1937/38, 3–11.

¹⁷ Révai Miklós (1750–1807) piarista, közismert nyelvtudós és költő.

¹⁸ Hanák János (1812–1949) piarista, neves természetrajz-tanár, a Természettudományi Társulat és az MTA tagja. Természetismeretét, illetve a természet iránti szeretetét főleg a Veporhegység erdeiben átélt gyermekkori élményei határozták meg. Részt vett a 48-as szabadságharcban.

sportkör, valamint a Prónai Antal-szavaló kör,¹⁹ a Kodály-kör és az Aero-kör.²⁰

Bába Mihály (1922-2001)

1945-től újságíró, 1951-től a Népszava, majd a Magyar Hírlap, a Magyar Hét munkatársa volt. 1978-82-ig a Magyar Szemle lengyel kiadásának felelős szerkesztője. Az 1950-es évek óta túlnyomórészt lengyel szépirodalmat fordított. Elbeszéléseket, hangjátékokat, novellákat, meséket, verseket és közel 30 regényt írt. Főbb művei: A csintalan tapsifüles, Hurok, Lóháton, Reggeltől reggelig, Ezer alakban (novellák). Kitüntetései: 1000 éves Lengyelország Emlékérem 1968; Arany Érdemkereszt 1973 [Lengyelország]; Lengyel Kultúráért Érdemrend 1975; A Munka Érdemrend ezüst fokozata 1982.

Bába a felső négy évet a kereskedelmi szakközépiskolai részlegben végezte, itt érettségizett 1944-ben. Korántsem volt jó tanuló, németből, történelemből és földrajzból például meglehetősen rossz jegyei voltak. Nevezetesebb tanárai: a két nagy tudású fizika-matematika szakos piarista, Rónai Jenő és Pogány János valamint a németet és magyart tanító, szigorú dr. Hegyi Ferenc. Az 1941/42-es tanévben két írással is jelentkezett, az első az *Egy őszi reggelen* című verse,²¹ a második egy tanulmány az akkor elhunyt Reményik Sándorról, akit így jellemez: „Mimóza lélek, vergődő passzivitással, akit a lidérckarmok a földre tépnek, de aki mindig a szférák fölé vágyakozik és örökké ilyen marad köztünk a maga eszményi világában. Finom, álmodozó lélek, aki fél a való élet lehetétől. Nagymélységű prófétai lélek, aki a költői hivatást nem szórakozásnak [...] nézi, hanem isteni küldetésnek, halálosan komoly misszióknak. Ez a misszió hozza magával, hogy magánélete is hozzákomolyul hivatásához. Költészete isteni küldetés, amelyben a költői egyéniség, próféta lélek és emberi ideál törődik össze harmonikus egységben.”²² Bár ez írás még tele van a kezdő írókra oly jellemző szóvirágokkal, irodalomelméleti értékének érzékeltetésére összehasonlításul érdemes felidézni Sik Sándor szinte napra ugyanakkor (részben Babits nyomán) írt Reményik-méltatásának egy részletét: „Reményik a világnak talán legszemérmesebb költője, akinek egész élete fölolvad a költői hivatásban, mint költő mást sem tett, igazi lírikusként, csak vallott önmagáról. Egy lelket mutatott meg az embereknek, és ha keresem a szót, amellyel ezt a lelket jellemezni tudjam, alig tudok igazabbat mondani róla, mint hogy papi lélek volt. [...] Reményik egész költészete igehirdetés.”²³ De érdemes Bába diákkori versét is elolvasni, mert annak hangulati elemei és ritmusrendje (az ismétlődő 4/4, 4/4, 4 ritmus és az ismétlődő *a a b* rímképlet) egyértelműen ígéretes költői tehetségre utalnak, még ha a szöveg maga még csiszolatlan:

Egy őszi reggelen...
egy őszi reggelen besüppedt padon

¹⁹ Prónai Antal (1871–1914) magyar-latin szakos piarista, diákkora óta mesék, balladai hangulatú írások, később színdarabok és színház- és irodalomtörténeti művek szerzője. Jeles pedagógiai író, a *Magyar Középfiskola* című pedagógiai szaklap szerkesztője.

²⁰ ÉvkDebr 1941/42.

²¹ Akarat 1941/42:1.

²² Akarat 1941/42:2.

²³ Idézi: ADAMOVIČ Sándor, *A vécsi vár vendégei*, Gyergyószentmiklós, 2005, 198.

tűnődtem a tegnapi napon
tépett fák alatt.

Körülöttem az avar bús illata,
felettem levelek szálltak riadva
síró panasszal.

S míg szemem körültekintett a tájon
fény gyúlt szívemben, hogy ne fázzon
ködös reggelen.

Dermedt faágon simult tekintetem
s egyszerre halk könny csillant szememen
hogy színné váljon.

A tépett ágon zöld levél reszketett
s én magamhoz öleltem a levelet
fázós szívemet.

Ugyanígy még sok-sok csiszolni valót találhatunk *A fűzfaág* című, nagy valószínűség szerint első nyomtatásban megjelent novellájában,²⁴ ami lényegében egy balladai hangulatú falusi életkép: A városi (debreceni) diák meglátogatja a falun élő nagybátyját, ahol „csupa vidám élet folyik [...]. Az öregek a kapu előtti lócára ülnek ki beszélgetni. Amikor a harang megszólal, imakönyvvel a kezükben mennek a templomba.” Az örömteli rokon találkozás sejtelmes fordulatot vesz, hiszen észreveszik, hogy a fűzfa ága letörött, s a földre hullt, ami az ottaniak szerint halált jelent. Még abban az évben meg is hal a fiatal rokon-kislány: „Beteg lett, mint a sárguló levél a fán, és jött az ősz, hideg szele valahova elsodorta.” A történet sztereotip megállapítással zárul: „Ilyen az élet, akit oly sokan szeretnek, az hal meg legelől.”

Tudjuk, kiforrott írásainak döntő részét is a vidéki egyszerű élet visszafogott bájjal való leírása teszi ki, melybe még „belefért” a kor hivatalos ideológiája által megtűrt mértékű aggodalom vagy akár bírálat. Markáns példa erre az 1967-ben megjelent *Összeomló világ* című drámája, benne az öt gyermeket tisztességes paraszti munkával felnevelő földműves tragikus sorsa, akinek a városokba elszármazott gyermekei végleg elszakadtak a falutól és annak a közösségmegtartó erejétől: „Nekik itt már minden idegen, idegen vagyok én, az anyjuk, a ház, a kert, ez a veranda, ez a lugas, idegen a levegő is.”²⁵

Ő maga – ellentétben a *Kik ajkukkal együtt* című versében²⁶ megnevezett Sz. I.-vel – az irodalmi élet közkatónájaként, mértéktartó alkotói attitűddel élte át idehaza az Aczél György irányította kultúrpolitikát: „Gondolsz e néha ránk Sz. I. / Kik itt maradtunk / Kik kimáztunk a meszes gödörből / Kik letéptük világra nyíló / Ablakunk rácsát / Kik ajkukkal együtt / Szakítottuk ki a hallgatás / Lakatját”, majd ahogy az itthon alkotók közül Sarkadi, Komondi és B. Nagy „Laci”, úgy „Pilinszky

²⁴ Akarat 1941/42:8-9.

²⁵ BÁBA Mihály, *Összeomló világ*, in Kortárs 11(1967):4, 18767-1886.

²⁶ Vigilia 1983:1, 50.

[is] vezekel / A légerek népével menetel / A megsemmisíthetetlen megsemmisülésbe / Gondoltok e néha ránk?” Úgyes érzékkel fordult a lengyel irodalom felé is, hiszen e sokat szenvedett ország történelme gazdag anyagot kínált – még a szocialista táboron belül is – a legkülönbözőbb élethelyzetek, sorsok erkölcsi tanulsággal szolgáló bemutatására.²⁷ Távoli rokona,

Bába Miklós (1921- 2002)

a gimnázium eminens tanulója volt. Mint minden tárgyból jeles (1) osztályzatú diák, neve az évkönyvben félkövér szedéssel szerepelt, s így mint görög katolikus pap gyermeke, tandíjmentes volt.²⁸ Bizonyára osztályfőnökének és matematika-fizika tanárának, Pogány Jánosnak is köszönhetően különös érdeklődést mutatott a fizika (azon belül az elektromosságtan) iránt, hiszen e témában több önképzőkori előadással szerepelt: bemutatott egy „filléres áramjelző műszert”,²⁹ majd két előadást is tartott a rádiózással kapcsolatos témákban: *A rádiothermia* című a rövidhullámú rádiózásról, *A kvarc elektromos tulajdonságai* pedig a kvarckristály piezoelektromos tulajdonságáról szólt.³⁰ Ilyen előzmények után lett Bába Miklós a hazai elektronikai kutatás-fejlesztés egyik kiemelkedő szakembere, aki pályafutását a Gamma Optikai Művek műszaki igazgatójaként fejezte be. Ugyanis a Központi Fizikai Kutatóintézetben (KFKI) az irányítása alatt működő műszerfejlesztő részlegben kigondolt, részben szabadalmaztatott mintegy 50 féle nukleáris műszer jelentős hányadának a gyártására a Gammában sor. Közben a műszaki egyetemen is tanított, „Magfizikai elektronika” című egyetemi kurzusa úttörőnek számított, hiszen akkoriban a félvezető-elektronika olyan újdonságnak volt, amelyhez Magyarországon csak nagyon kevesen értettek. A Gamma Múzeum létrehozásában is nagy szerepe volt.³¹

Bihari Ottó (1921–1983)

gimnáziumi tanulmányait a debreceni piaristáknál végezte, s annak ellenére, hogy a latin, fizika és a matematika nem tarozott erős tárgyai közé, 1939-ben jeles eredménnyel érettségizett. Jogi diplomáját is Debrecenben szerezte, 1943-ban. 1949-ben a Belügyminisztériumba került ahol a közigazgatási tisztviselők képzését vezette. 1956-ban nevezték ki a pécsi egyetem államjogi tanszékének az élére. 1957–1964 között a kar dékánja. 1973-ban az MTA levelező, majd 1979-ben rendes tagja. Elsősorban az alkotmányjog művelője volt, de – széles nemzetközi irodalomra támaszkodva – a szocialista államszervezet és az államigazgatás elméleti kérdéseivel is foglalkozott.

Szociális érzékenységét mutatja a hetedikes korában írt *Valóban baj van Tiszántúll!* című szociográfiai riportja: „Kirándulás... Nyírábrány... oláh határ. Belesajog lelkünkbe, hogy milyen kicsik, nyomorultak lettünk. És alig két óra múlva előttem a kép, hogy még ebben a kis országban sincs a magyarság legerőteljesebb rétegé-

²⁷ Vö. IWASZKIEWICZ, Jaroslaw, *Visszahulló kő*, ford. BÁBA Mihály, Bp., 1960.

²⁸ ÉvkDebr 1941/42.

²⁹ Akarat 1941/42, 2. sz.

³⁰ HKJkv. 1941

³¹ <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/771.html>

nek, a parasztságnak megélhetési lehetősége. Mi lesz velünk, ha ez így megy tovább, ha „húsvétalan a magyarság” (Ady)?

A bagaméri határban vagyunk. Nemsokára egy jobböltözetű gazda áll meg mellettem. [...] Szóba kerül a faluja. Előbb tartózkodón beszél, de a végén belemelegedik. Panaszkodik, de nem lázadó hangon (hej, pedig még azt is meg tudnám érteni!) Elmeséli, hogy öt évvel ezelőtt a gazdák kitalálták, hogy a homokos földön tormát kellene termesztetni. Megkísérelték és bevált. A torma ma jobban fizet, mint a búza ... azaz csak fizetne. Csupa kisbirtokos gazda van nálunk. Mellettük pedig a nagyváradi káptalan több mint 4000 holdja. A káptalan ma már szintén tormát termel. Eredmény: a kisbirtokos gazdák nem bírják a versenyt. Két megoldásra gondoltak. Az első az lett volna, hogy összegyűjtik és Debrecenbe szállítják, innen pedig szét az országba. Igen ám, jó is volna, de Debrecen felé nincsen köves utunk. (...) Aztán azt gondolták, hogy mindenféle terményüket együtt eladják egy közvetítőnek. De az meg egyenest nyúzza őket! [...] Most aztán úgy állnak, hogy a saját zsírjukban fulladnak meg. Nem tudják hová tenni a sok tormát. Részben úgy segítenek rajta, hogy a káptalan szállítmányaival szállítják el az újfajta istenáldást. A káptalan pedig egész Hollandiáig szállít; nem csoda, hiszen a bagaméri torma a legjobb egész Európában.

Kérdezem, hogy nagy-e a földínség. Bizony, mondja, a falu lakosságának több mint $\frac{3}{4}$ része földnélküli nincstelen. Télen fát vágnak, ha nincs olyan hideg, hogy lefagy az ujjuk. [...] Szóba kerül az egészségügy is. Mondja, hogy a faluban minden évben halnak a gyermekek és felnőttek gümókorban. [...] orvoshoz már csak haldoklót visznek. Még szerencse, hogy a vérhaj és a trachoma nem tört be a községbe. [...] Elbúcsúzunk, nekem vissza kell mennem az osztályhoz. Indulunk hazafelé

...

Kattog a motoros, és én még mindig azon gondolkozom, amit hallottam. Hogy lehetséges ez? XX. század? ... S a nép mégis dolgozik, küzd, remél.

»Siratják a semmit, a másét,
A gróf tán épp agarász –
Érzik titkon, hogy az övék
E bús élet s a kalász« (Ady) ³²

Hasonlóan figyelemre méltó a *Németek a mai Erdélyben* című írása, mely lényegében a 800 éve ott élő szászok és a román állam közti akkori kapcsolatot mutatja be, kiemelve, hogy bár „a románok valóban ezt a kisebbséget erősítették a többiek hátrányára,” következképp „még ma is láthatjuk, hogy az összes, a román külügyminisztérium kisebbségi osztályán lévő tisztviselő majdnem kizárólag szász. Azonban ez mind csak látszat. A híres szász intézményt, az Universitas Saxonumot már nemsokára a »felszabadítás« után megszüntették”, majd az egyesületeiket, köztük a nagyhírű *Deutsche Jungmannschaft*-ot, mint „államfelforgató intézményt” oszlatták fel. Bihari szerint „mindezek ellenére sem kell gondolnunk, hogy a szászok a magyarsággal csak egy pillanatig is együtt akarnának dolgozni. Sőt! Jóllehet a magyarság több ízben is felajánlotta békejobbát, ők ezt nem fogadták el.” S itt az érettségi előtt álló diák figyelmeztetése: „A legveszélyesebb szá-

³² Akarat 1937/38, 8. sz.

munkra, hogy a százszok Erdélyt a saját történelmükkel telítik, úgyhogy a birodalmi németek Erdélyt német földnek könyvelik el, s nem látják meg rajta a magyar történelem emlékeit. Keserűen láthatjuk ezt. Nem hiába írja Gogolák Lajos: »A magyar ember számára megdöbbentő és elszomorító, mint maradtunk ki lassan már Erdélyből is és mint maradtat ki onnét a német népi közösségi gondolat« (Ország Útja). Ideje, hogy már egyszer kinyílják a szemünk.³³

Ugyanígy széles látókörről, jó német nyelvtudásról, főleg a nemzetiségi problémák megoldása melletti elkötelezettségéről tesz tanúbizonyságot a bánáti német író, Karl von Müller *Die Werschetzer Tat* című regényének bemutatásával. Bár maga a történet az 1788-i török háború idején játszódik, ez jó alkalom az író számára, hogy Versec hősi védelmében résztvevő különböző népek összefogásán keresztül tegyen hitet a népek egymás közti kiengesztelődése mellett. Íme, a recenzió néhány megállapítása s néhány sor a regényből, természetesen a maturandus Bihari fordításában: „Bánát! Nép nép mellett, falu falu mellett. Magyar, német, román, szerb, horvát, bolgár telepések szántják a közös földet. Második Svájc. [...] Akit érdekel az elszakított magyar föld sorsa, el kell olvasnia ezt a könyve. Ez ugyanis az egyetlen német könyv odaatról, amely nem a szigorú faji elzárkózottságban, hanem a népek egymás közti megértésében látja a jövőt, [...] és vallja a közös sors, közös föld varázslatos erejét: »Ti testvérek vagytok itt, és azok is maradtok, egy a földetek, amelybe belegyökereztek, egy itt az éghajlat, egy a haza, hitvalláson és hiten túl végeredményben egy Istenhez imádkoztok. [...] Minden nép saját módja szerint éljen, egy közös ország rugalmas keretén belül.« Hogy mennyire nem zárkózik el más népek elől, mutatja hangja, amellyel rólunk szól. A magyart bátor, jó kedélyű népnek, a szerbet vakmerő, de jó szívű nemzetnek esti. A románokról az a véleménye, hogy szegény, félrevezetett, de alapjában véve nem gonosz nép. Mind-egyikben lát valami értéket, és ezeknek az értékeknek összehordásában látja Bánát jövődő boldogulását.³⁴

Ugyanakkor egy másik könyvről, melyet több erdélyi szász történész írt a német birodalom számára (*Siebenbürger Deutschtum*, München 1937) már meglehetősen szigorú bírálatot írt, látva, hogy benne a történelmet egyoldalúan meghamisítva (lényegében a magyarság történelmét szinte semmibe véve) mutatják be a százszok szerepét. Például azt, hogy tisztán a százszoknak lehetett volna köszönni, hogy a török nem árasztotta el Európát. Írása végén keserűen állapítja meg: „Amikor az erdélyi történelmet saját magukéval akarják megtölteni, lépésről lépésre törlik ki a magyarság emlékét onnan.³⁵

Biharinak az 1937/38-as tanévben két sikeres diákköri pályázata is volt. Történelemből a *Lengyelország története és mai helyzete* című pályaművét, magyar nyelvből pedig *A magyar alföld Lenau költészetében* című dolgozatát díjazták.³⁶ A következő tanévben pedig második lett a magyar nyelv országos tanulmányi versenyén.³⁷

A társadalmi kérdések iránt egyre inkább érdeklődő fiatalember útkeresésének

³³ Akarat 1938/39, 4. sz.

³⁴ Akarat 1938/39, 5. sz.

³⁵ Akarat 1938/39, 6. sz.

³⁶ ÉvkDebr 1937/38.

³⁷ ÉvkDebr 1938/39.

jellemző példája az akkor a marxista-kommunista eszmékkel már ismerkedő, de annak ateizmusát soha el nem fogadó Veres Péterrel készült interjúja, melynek fókuszában a következő két kérdés szerepelt: Lát-e közeledést az ifjúság és a földműves osztály között, illetve hogy: Milyennek szeretné látni a kapcsolatot az ún. középosztály és a parasztság között? Veres válaszai: „A legszélesebb népi tömegek nélkül a nemzeti élet sohasem lehet olyan rugalmas, hogy az minden körülmények között megállja helyét,” és „a mai értelmiség legjobbjaira hárul az a feladat, hogy saját rétegük és a parasztság közt legalább egyelőre a szellemi érintkezést, a barátságos testvéri jóakaratot érvényesítsék.” Írása végén Bihari – Veres Péter példáján – így fogalmazta a meg a mintaszerű polgár képét: „Ideálja a kollektív ember, de nem az uniformizált ember. Ki kell, hogy domborodjék mindenkiből az egyéni vonás; hiszen épp ez adja meg minden közösségnek az erőt. [...] A kollektív embernek tehát nem kell tehetségét visszafojtania, sőt ki kellene azt fejlesztenie, hogy azt a közösség javára gyümölcsöztesse [...] Ezt a kollektív embertípust akarja Veres Péter önmagában megszemélyesíteni. Ezért maradt otthon, falujában. Ezért írja, hogy »az osztályfegyelem és a faji szolidaritás azt parancsolja, hogy itt álljak és itt maradjak.«”³⁸ Itt kell megjegyezni, hogy Veres népi írói mozgalma iránt meglehetősen nagy érdeklődést mutatott a katolikus társadalom, köztük különösen a (nemcsak a debreceni) piarista iskolák tanárai és diákjai. „Ez az az idő, 1940, amikor Veres Péter »A nép nevelése és a vezetők kiválasztása« címmel előadást tart Debrecenben az ifjúságnak”, mely után még a „Pesten megjelenő Piarista Öregdiák című lapban hosszabb cikk foglalkozik Veres Péter világnézetének alapkérdéseivel,” sőt a rákövetkező 1-2 évben „három könyvről is elismerő és figyelemfelhívó recenzió jelenik meg.”³⁹

Visszatérve a fiatal Bihari Ottó társadalmi problémák iránti feltűnő érdeklődésére, szólni kell végül a *Vörösmarty humanizmusa* címmel megjelent tanulmányáról,⁴⁰ melyben már a mottóként megadott Vörösmarty-idézet is mondanivalójára fókuszál: „*Hol a nagyobb rész boldogsága?*” Íme, írásának kezdő sorai: „«Gondolj merészet és nagyot és tedd rá életedet!» hangzik Vörösmarty szava. Ez a nagy cél Vörösmartynál az emberiség java. Hosszú úton keresztül halad a költő, a filozófus-költő, amíg eljut odáig, hogy az emberiség sorsának jobbrafordulásában hinni kezd. Nincs előtte titok. Ismeri az embert, látja sorsát is, bűneit, hibáit és ritka erényeit.” Ezután, ahogy a versismeretüket csillogtató diákok dolgozatírásánál megszoktuk, *A két szomszédvár-ból*, *A vén cigány-ból* és a *Keserű pohár-ból* vett idézetfüzér alkotta mondatok felhasználásával tárgyalta témáját, meglehetősen optimista befejezéssel: „Membékél az egész világgal, hiszen reméli, tudja, hogy »lesz még egyszer ünnep a világon.« Akkor majd minden jóra válik, »elfárad a vész haragja.« Látja az új élet hasadását. Már érzi, hogy eljön majd az idő, mikor a pór testvérenek érzi az urat. Hiszen van még egy szál, amely összeköt Istennel: »lelkünk a szárny, mely az ég felé viszen.« S az emberiség jövőjébe vetett bizalommal írja: »Nincs veszve bármi sors alatt, ki el nem csüggedett.«,

Bihariról tudjuk, hogy 1941-ben belépett az MKP-ba, majd a háború idején a Szovjetunióba került. 1956 után lett a Kádár-korszak ideológiai-szellemi irányító-

³⁸ BIHARI Ottó, *Veres Péter (szül. 1897)*, in Akarat 1939, 8-9. sz.

³⁹ TŰSKÉS Tibor, *Veres Péter hite*, in Vigília 2002:5, 376-381.

⁴⁰ Akarat 1938/39, 4. sz.

apparátusának (megbízható? eltűrt? befogadott?) munkatársa (pl. az MTA Politikatudományi, illetve a Művelődésügyi Minisztérium Állam- és Jogtudományi Bizottságának az elnöke), ezért tudományos és tudományszervezői munkásságát 1975-ben Állami Díjjal is elismerték. Ugyanakkor, mikor a pécsi egyetemen „az egész oktatás bődületesen szellemtelen utálatosságúnak bizonyult,” Bihari Ottó azon kevés kollégák közé tartozott, akiket „jó lélekkel csupán a szellem emberének” lehetett tekinteni.⁴¹

Borosy András (1922-2011)

Debreceni születésű, édesapja ott volt körzeti orvos. 1940-ben érettségizett a piarista gimnáziumban. Mint Eötvös-kollégista a budapesti egyetemen végzett történelem-földrajz szakon, majd a debreceni egyetemen volt tanársegéd Szabó István és Szabó Dezső mellett, de csak 1950-ig, mikor is mint a „debreceni összeesküvés” résztvevőjét egyetemi társaival együtt letartóztattak s hét évre elítélték. 1956 áprilisában szabadult. Rövid ideig segéd munkás volt, majd az esztergomi levéltár, később az Országos Széchényi Könyvtár alkalmazottja. 1965-től nyugdíjba vonulásáig a Pest Megyei Levéltár munkatársa. Tudományos tevékenységének döntő részét a megyei közgyűlések és más, 1740 előtti megyei iratok regesztáinak a kiadása tette ki, melyet (hadtörténetei) hadtörténeti, illetve kora-középkori kutatások egészítettek ki. 1992-től a történelemtudományok doktora. A *Magyar Katolikus Lexikon* mintegy 200 szócikkének (olyanok, mint a *miles, titkos kancellár, szepesi tizlánczsások, párbaj, királyi kíséret, stb.*) szerzője.⁴²

A debreceni diákként a piaristáktól kapott útravalóról ő maga így nyilatkozott: „A debreceni piarista gimnáziumban, hetedikes gimnazistaként rájöttem, hogy a történelem mindennél jobban érdekel. A tanáram – különösen egy Gerencsér István nevű fiatal hittantanárom – arra ösztönöztek, hogy érettségi után próbáljak bekerülni az Eötvös-kollégiumba, mert ott képezhetem magam a megfelelő irányba. Különben eszmei indulásomat is jelentette ez az időszak. Nem mondom, hogy katolikus világnézetem életem bizonyos szakaszaiban nem ingadozott, de sikerült visszatérnem ehhez, és ma is ezt tartom a legjobbnak, akkor is, ha nem értek mindig mindenben egyet a Vatikán politikájával.” A szakmája-hivatása gyakorlásához elengedhetetlenül szükséges nyelvtudásáról elmondta, hogy „Németből és angolból középfokú vizsgám van, franciából nincs, de szakmai szöveg nem jelent gondot. Latintudásomat a debreceni piaristáknak köszönhetem, ahol hat évig tanultam latint.”⁴³

Az önképzőkör munkájában igen aktív volt. A történelem iránti érdeklődése később alakult ki, hiszen ötödikesként még a kihalófélben lévő állatokról tartott

⁴¹ VARGA Csaba, *Kulcsár Kálmán jogszociológiai úttörése*, URL: jesz.ajk.elte.hu/varga47.html.

⁴² Életrajzához lásd: ERDÉLYI Erzsébet, *Egy örökifjú levéltáros: Beszélgetés Borosy Andrással*, in *Levéltári szemle* 52(2002):1; 49-53; BOROSY András, *Találkozásom, barátságom Balogh Istvánnal*, in *Theaurus solemnis: Balogh István köszöntése*, Debrecen-Nyíregyháza, 2002, 13-17; HANCZÁR János, *Katedréről a szénbányába: Hét év börtönbüntetés egy koholt államellenes összeesküvésért*, in *Magyar Nemzet* 2002. febr. 24.; *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. EGEY Tibor–HORVÁTH M. Ferenc, Bp., 2002.

⁴³ Ld. ERDÉLYI Erzsébet, *i. m.*

előadást⁴⁴ (melynek bírálója egyébként Felföldy Lajos volt), de – mint ahogy A *laurentiumi őskontinens* című előadása is mutatja – a földtörténet után is érdeklődött,⁴⁵ sőt egy alkalommal még a majomvilág érdekességeiről is beszélt.⁴⁶ A hittanpályázatra „Christus Vincit” jelíggel beadott *Miért diadalmas világnézet a kereszténység* című dolgozata a bírálókat szerint „főleg apologetikus szempontból fejtegeti a kérdést, [és] nagy olvasottsága alapján ügyesen mutat rá a keresztény világnézet diadalmas voltára. Azért diadalmas, mert győz minden ellenvetésre és az ember legmélyebb és legégetőbb kérdéseit is megoldja.”⁴⁷ Volt két politikai földrajz témájú előadása is (A *Kárpátország földhovatartozása*, illetve *Kína és népe*).⁴⁸ Történelmi érdeklődésének első zsongója a Deér József *Pogány magyarság, keresztény magyarság* című frissen megjelent könyvéről írt recenzió.⁴⁹ Az ezt követően elhangzott előadásai azonban már komoly történelmi érdeklődésének a bizonyítékai (A *kunok letelepedése a XIII. sz.-ban*,⁵⁰ illetve a *Szibéria népeinek áttekintése*⁵¹). A diákok közt bizonyára ő olvasta legelmélyültebben a Domanovszky Sándor szerkesztésében megjelent nagyszabású és reprezentatív kiállítású sorozat, a *Magyar művelődéstörténet* első kötetét, legalább is a részletes és szakszerű könyvismertetésből⁵² erre lehet következtetni. A *Feladatunk* című programadó írásában⁵³ a Szent István-i és Szent László-i hagyomány megőrzésének és megvalósításának a fontossága mellett történelmi áttekintést ad. Hiszen – mint ahogy írja – „Két legnagyobb értékünk a kereszténységünk és a magyarságunk,” sajnos azonban a „kereszténységnek és a magyarságnak ez a harmóniája” a 16. századtól kezdődően „a vallási és nemzeti küzdelmek korában felborult, s a nagy tömegek lelkében eltávolodott egymástól e két főérték – a vallási megoszlás, a katolikus Habsburg házban való csalódás és a nyugati kereszténység részvétlensége miatt.” Később „a XIX. sz. liberalizmusa verte a legmélyebbre az éket a kereszténység és a magyarság közé”, majd „a kapitalista liberalizmussal szembeforduló anyagegység marxista szocializmus már nemcsak a kereszténységgel, de a magyarsággal is szembefordult.” Napjainkban tehát „nagyfontosságú lenne egy erős keresztény és magyar Magyarország. Nem a bolsevizmus elleni előőrs szerepe hárulna rá elsősorban, hanem mint a középkorban volt, egész Kelet-Európa vallásos és művelődési fókuszává válhatnék.” Figyelemre méltó továbbá az érettségi évében megjelent *A magyarság népesedési viszonyainak az áttekintése* című írása, valamint Hóman Bálint máig nagy jelentőségű Szent István-könyvének a méltatása.⁵⁴ Hogy a Szent István-i örökség ápolása hivatásának és életének mindvégig meghatározó eleme volt, az a *Hadtörténelmi Közleményekben* 1988-ban, első királyunk halálának 950. évfordulója alkalmából megjelent vezércikké⁵⁵ is bizonyítja, ráadásul abban a folyóirat-számban, melyben a lap főszerkesztője Kádár

⁴⁴ HKJkv, 1937. ápr. 4. (a gimnázium dokumentumaiban végig: Borossy néven).

⁴⁵ HKJkv, 1939. jan. 8.

⁴⁶ ÉvkDebr 1938/39.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Akarat 1937/38, 8-9. sz.

⁵⁰ Akarat 1938/39. 1. sz.

⁵¹ HKJkv, 1939. okt. 1.

⁵² Akarat 1939/40, 3. sz.

⁵³ Akarat 1939/40, 4. sz.

⁵⁴ Mindkettő: Akarat, 1939/40, 7. sz.

⁵⁵ BOROSY András, *A honvédő Szent István*, in *Hadtörténelmi Közlemények* 1988:3, 451-466.

János Béke, *függetlenség, honvédelem: Beszédek és cikkek, 1957–1985* című könyvét a következőképp méltatta: „A pártban immár közel harminc év óta a legmegfelelőbb poszton tevékenykedő Kádár Jánosnak a szocialista honvédelemmel kapcsolatos megnyilatkozásai [...] biztos irányvonalat jelentenek a néphatalom és a szocialista közösség védelmét, a béke megóvását és fenntartását célzó ténykedés megítélésében...” Tulajdonképpen a Szent László-i életmű tudományos igényű, ugyanakkor népszerű formában való megismertetésével is a rendszerváltozásig kellett várnia, hiszen a *Szent László király* című könyve csak Für Lajos honvédelmi minisztersége idején, egy katonai kiadó gondozásában jelenthetett meg – oly kevés példányban, hogy az még az Országos Széchényi Könyvtárban sincs meg.⁵⁶

Cielsingy Vilmos (1918–1989)

Címzetes egyetemi tanár, pályája csúcán az Országos Élelmezés- és Táplálkozás-tudományi Intézet főigazgató-helyettese. A debreceni egyetemen kémia-fizika szakon diplomázott, ott volt díjtalan gyakornok, majd tanársegéd, s a mikroanalitikai arzénvizsgálatok témájú doktori disszertációját is ott védte meg ált. Számos egészségvédelmi-élelmezési, illetve növényvédelmi tárgyú tanulmánya jelent meg. Több szakmai kitüntetés birtokosa. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság megbízásából másokkal írt *A műanyagok fokozott elhasználásából adódó egészségügyi problémák* című összefoglaló jelentés megállapításait is figyelembe vették a későbbi gyártási irányelvek és engedélyezési eljárások, valamint az élelmiszertörvény megalkotásában. „Munkájára a humáncentrikus gondolkodás, az alapos felkészültség, a dolgokkal való mélységbeli foglalkozás, az ötletgazdagság, a széles látókör és az élelmezés-egészségügy egész területét átfogó, igen aktív tevékenység volt jellemző” – írta róla egyik munkatársa.⁵⁷

Cielsingy az iskolai egyesületekben főként mint szervező, illetve mint az ünnepi rendezvények szereplője működött. Mikor például a Révai Miklós önképzőkör munkatervébe vette a kisebbségi sorsban élő magyarság megismerését, ő Kodály és Bartók néhány székely népballadájának eléneklésével lépett fel – a zongorakíséző Vásárhelyi Miklós⁵⁸ VIII. osztályos tanuló volt (aki máskor is szerepelt az iskolai ünnepeken). Nyolcadikosként már Cielsingy volt a Hanák János földrajz-természetrész kör ifjúsági elnöke. Egyik ülésükön ő hívta fel a tagság figyelmét a *Búvár* című folyóirat tanulságos cikkeire.⁵⁹

Fábián Zoltán (1926–1983)

Író, novellista, hosszú ideig (két ízben is) a Magyar Írószövetség titkára. Tanult a Zeneművészeti Főiskolán is. Első írásai 1950-től jelentek meg a *Csillag* és az *Irodalmi Újság* hasábjain. Talán legjelentősebb műve az *Íme, Európa* című novelláskö-

⁵⁶ BOROSY András, *Szent László király*, Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központja, Bp., 1991.

⁵⁷ MARTON Tibor, *In memoriam Dr. Cielsingy Vilmos*, in *Egészségtudomány 1990:3-4*, 195–196.

⁵⁸ Vásárhelyi Miklós (1917–2001), újságíró, 1956-ban Nagy Imre-kormány sajtófőnöke volt (a Nagy Imre-perben 5 évre ítélték), 1939-ben a KMP, később a Szociáldemokrata Párt, illetve a rendszerváltozás után az SZDSZ tagja.

⁵⁹ HKJkv, 1935. nov.10

tet, melyben a jövőt (és nemzetét) féltő hangon számolt be (a többnyire hivatalos újtjain szerzett) európai élményeiről. Az Olvasó Népért mozgalom és a tokaji író-tábor megszervezése, valamint a vásárosnaményi alkotóház létrejötte kötődik nevéhez. „Emberült élt: sorsot vállalóan” – emlékezett rá Czine Mihály 1983-as, közlekedési balesetben elszenvedett halálát követően.

Az idegen nyelvekből közepes előmenetelű diák hatodikos korában már szerepelt a piarista gimnázium 1941. december 6-i Széchenyi-ünnepségen, mikor színre vitték Széchenyinek a zsidók egyenjogúsítása tárgyában 1844-ben elmondott felsőtáblai beszédét.⁶⁰ Csupán egy önképzőköri előadásáról tudunk (a *Magyar klasszikus zenéről*), ez viszont zenei érdeklődésének, illetve zenei műveltségének ékes bizonyítéka.⁶¹ Ebben ugyanis nagy szakértelemmel mutatott rá, hogy „A magyar zene [csak] a szabadságharc után érlelődött klasszikussá. Addig műzenénk igen alacsony színvonalon állt. [...] Operairodalmunk jelentéktelen. Ez az állapot nagy zeneszerző egyéniségek hiányának a következménye.[...] Hegedűművészeink (Lavotta, Csermák, Bihari) zeneszerzői munkássága magasabb zeneszerzői képzettségük hiányában kisvonalú. Mint elsőrendű előadók hangszerükre, a hegedűre dolgozták fel népdalaink kis töredékét (Rákóczi-nóta). Ebbeli munkásságuk fejlesztette ki a verbunkos formát.

A 19. század második harmadában feltűnik három magyar zeneóriás. [...] Liszt, Erkel és Mosonyi alapozta meg zeneművészetünket. Mindhárman más-más irányban működtek. Céljuk azonban egy volt: a magyar zeneművészet magasra emelése, klasszikussá csiszolása.” Lisztről elmondta, hogy a szabadságharc után hazatérve kapcsolódott be a magyar kulturális-zenei életbe, s bár az ezután keletkezett mintegy 85 mű egyértelműen magyar, „Liszt magyar géniusza” mégis a szimfonikus költeményeiben a kivívott zenei szabadság jegyében megnyilvánuló „magyaros zeneépítkezés” révén válik egyértelművé. Ez pedig „a magyar gondolkozásmód logikus következménye.” Hiszen „a magyar ember képekben gondolkodik. Elképzelései, érzései látási fantáziájában elevenednek meg először. [...] Ez a magyar »képzenei« gondolkodás teremteti meg Liszttel a szimfonikus költeményt. Lisztnek ez az alkotása zenei eszméink egyik beteljesedése. Az ifjú magyar zeneművészet kitermelte a maga lelkiségének legmegfelelőbb formát, s így felszabadult az indogermán kötöttség, elvontság alól, amely akadályozta eszményeink megvalósítását, tehát kivívta zenei szabadságát.” Erkelről ugyanakkor egyértelmű, hogy „nálá már munkásságának az indulásánál tudatosan jelenik meg a magyarosság.” A német származású Mosonyi pedig azáltal vált „íz-ig-vérig magyarrá”, hogy „a magyar dallamokat a német alaposságával és rendszerével csiszolta értékessé.” Írásának befejező része a zenetörténet szakszerű művelésével szemben állított követelmény – már fiatalon felismert – fontosságára utal: „Zeneművészetünk gyors, ragyogóvá fejlődését csak akkor érthetjük meg teljesen, ha nem önmagában, hanem a zenetörténelem keretében vizsgáljuk. Ilyennemű tanulmányozás megvilágítja előttünk, hogy ennek ebben a korban és ütemben kellett bekövetkezni, mert az ifjú, új magyar zenére szüksége volt a kifáradt európai zenekultúrának.”

Fábián diákként filmkritikákat is írt. Elsőként a Tüdös Klára által rendezett, 1943-ban bemutatott *Fény és árnyék*-ről (melyben a „jól ismert szerelmi háromszög

⁶⁰ ÉvkDebr 1941/42.

⁶¹ Akarat 1942/43, 1. sz

játszódik a »fényben«, de ennek »árnyékában« arisztokratikus társadalomszemlélet húzódik meg”), s a film sugallta társadalomképpel szemben azt a véleményét hangoztatja, hogy „nemcsak annak a szocializmusnak van gyümölcsöző hatása, amely a felső osztály lehajlásából keletkezik, hanem annak is, sőt inkább annak, amelyiket az alsó népréteg vívott ki magának.” Az Ady-vers ihlette *A Kalota partján* című rövidfilm „a nyugtalan lelkületű, de a magyar földön megnyugvó költő lelkivilágának szimbolikus filmje”, de azt „csak azok értették meg, akik már eddig is ismerték a nagy magyar költőt. A nagy tömeg értelmetlenül nézte végig az egészet, s így a nagy ismertető eszme nem érte el célját.” A „ragyogó kiállítású” Rákóczi nótáját is elmarasztalta, hiszen a Nagyságos Fejedelemtől és koráról „mélyebbenjáró és történelmi filmet” kellett volna készíteni.⁶²

Kiss Lajos (1922–2003)

Debrecenben született. Nyelvész, szlavista, helynévkutató, a nyelvtudományok doktora (1984), a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1998), majd rendes (2001) tagja. Ludovikát végzett tüzérhadnagy. A hadifogságból való hazatérése után a debreceni egyetem hallgatója, majd az orosz tanszék tanársegédje. A 20. századi magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja, akinek a magyar és a szláv nyelvek lexikológiai és etimológiai vizsgálata mellett a lexikográfia és a névtan terén végzett munkássága is jelentős. Nevéhez fűződik a mindmáig egyetlen magyar helynévtörténeti szótár összeállítása (*Földrajzi nevek etimológiai szótára*).

A piarista gimnáziumban „számos kiváló tanára volt, nyelvészeti ismereteit is itt alapozta meg: több nyugati nyelv mellett (német, angol, francia) a latin grammatika elsajátításakor. Már síelni szerető diákként, majd később, katonaideje alatt sokat tartózkodott Kárpátalján, ahol megismerkedett a ruszin és orosz nyelv alapjaival, mivel – korában és társadalmi osztályában szokatlanul nyitott és toleráns módon – azt vallotta: »az itt élő népek voltaképpen egymás tejtestvérei, akik századokon át egy sorsnak a száraz emléjét szopták. A tejtestvéreknek nem illik gyűlölködniük, hanem minél jobban meg kell ismerniük egymás nyelvét, történelmét, irodalmát, néprajzát.« [...] Amikor a háborúban szovjet fogságba került, egyéniségére jellemző módon arra használta fel ezeket az éveket, hogy megtanuljon oroszul, bár ezt tisztársai értetlenkedéssel, az őket őrző katonák pedig gyanakvással fogadták. Döntése azonban nemcsak a fogság értelmes elviselésében segített, hanem abban is, hogy hazatérve pályájának új szakaszát kezdhesse el.»⁶³

A gimnázium felső osztályaiban (kivéve a hatodikot, mikor rajzból 2-est kapott) minden osztályzata 1-es, s 1940-ben kitűnően érettségizett. A magyarságához való őszinte elkötelezettsége már a diákkori írásaiból-megnyilatkozásaiból is kiviláglik. Első írása a *Látó úton a Nyírségen* című úti beszámoló,⁶⁴ mikor a Zrínyi Miklós fiúcserekszecsapat 11 tagja 1938 egyik szeptemberi vasárnapján kikerekedett „az oláh határ menti” Nyírbrányba. Az útközben hallott „Korán reggel feltekintek a polcra, / Rozsdás csajka, komiszkenyér van rajta” kezdetű „*bakanóta*” mind a négy strófáját lejegyezte, tehát az csaknem öt évvel Volly István által kiadott katonadal-

⁶² Filmbírálatok. Akarat 1944, 2. sz.

⁶³ *Kiss Lajos*, in *Magyar tudomány* 49(2003):7, 915-917.

⁶⁴ Akarat 1938/39, 1. sz.

gyűjtemény előtt már nyomtatásban megjelent.⁶⁵ Ebben a dalban „Benne volt a legények egész szíve, lelke, minden érzelme. Tanulhattunk tőlük, hogyan lehet igazán csak népdalt énekelni. Így szólhatott valamikor a dal az ázsiai pusztákon, ilyen erővel zúghattak a hontszerző ősapáink. Hol van ettől a népi átköltésű szentimentális műdal, a sokszor csak ösztönöket korbácsoló körúti sláger?” A faluban aztán kettes-hármas csoportokba szakadozva kérdezték az ottaniakat: „vannak-e oláhok a faluban? [...] Egyesek szerint a fél falu az, mások szerint meg egy szál sincs. A végén tűnt ki, hogy itt a görög katolikusokat tekintik oláhoknak, és ezek teszik ki a falu felét.” A diákok közt itt vita támadt, hogy „lehetnek-e jó magyarok a zsidók?” – mire a velük lévő Gerencsér tanár úr adta meg a meggyőző választ: „A zsidóság gazdasági ereje itt is nagy, a két legnagyobb birtokos közülük kerül ki. A régi gentryk utódai még mindig nem tudtak beolvadni a magyar népközösségbe. Nemzeti öntudat és szociális érzék hiányzik, itt vár nagy feladat a magyar ifjúságra.”

A következő vasárnap Veres Péter szülőfaluját, Balmazújvárost⁶⁶ keresték fel. Íme, a motiváció: „A falu felé fordul ma minden gondolkodó magyar, onnan várja felújulását a nemzettest. [...] Kimenni a néphez, megvizsgálni életkörülményeit, próbálni ledönteni a korlátokat az értelmiség és a parasztság között, mint csodaforrásból életerőt szívni a további kitartásra: ezek a célok vezették az Önképzőkör kis csoportját.” S a beszámoló: „Ebéd után a már jól bevált kettes csoportokra oszolta vágunk neki a falunak. Klimes [értsd: Vass] tanár úrral együtt én a német faluhoz jutottam. Külön falurészben élnek ugyanis a letelepedett református németek utódai. A magyar föld áthasonlító ereje azonban megérintette őket, és ma már csak a nagyon öregek beszélnek németül egy kicsit zavaros sváb nyelvjárással. Ismeretes szorgalmukkal csakhamar tekintélyes vagyonra tettek szert és ma az ő portáik a legnagyobbak a faluban. [...] Iskolás gyerekektől Horthyról, Petőfiről érdeklődtünk. Az egyik értelmes legény, akinek apja a háborúban félkarjára béna lett, a falu határának felét felölelő nagybirtok gyilkos szorításáról beszél. A napszámot az szabja meg, s a paraszt kénytelen elfogadni, ha élni akar. A háborúban földet ígértek nekik, mikor már a lövészárokszennyében kimerülve a lázongásra hajlottak, s mikor hazajöttek, forradalom által kifosztott ország várt rájuk.” Majd rákérdeztek Veres Péterre: „Szinte nevetségesen tragikus, hogy eddig csak közülük tudott kettő többet is Veres Péterről, mint hogy hol lakik és hány gyereke van. Az egyik azt mondta, hogy önéletrajzának, a »Számadás«-nak olvasásakor meg is siratta. Azt, akinél külföldi államtitkárok fordulnak meg, nem ismerik a falujában. Magyar sors ez, »senki sem próféta a saját hazájában«” – írja a 17 éves diák.

Az *ősi magyar katonai erények* című írásában Zrínyi, a végvári vitézek, a szabadságharcbeli és a világháborús honvédek példáján a következő jellemvonásokat állítja a magyar fiatalság elé: izzó hazaszeretet, bátorság, testi edzettség, vallásos meggyőződés és nőtisztelet.⁶⁷

A népdalismeret és -éneklés fontosságáról szóló *Gyakorlati népdalkultusz* című rövid írásában sajnálattal állapítja meg, hogy népdalainkat „Főlényes lemosolygás éri sokak részéről, akiknek persze fogalmuk sincs róla, micsoda erő, szépség lakik

⁶⁵ VOLLY István, *Előre! 500 katonanóta szövege*, Bp., 1943.

⁶⁶ Akarat 1938/39, 1. sz.

⁶⁷ Akarat 1938/39, 2. sz.

némelyikben.” Ezért felhívja a figyelmet néhány népdalkiadványra.⁶⁸ Hetedikes korában díjat nyert a *Debrecen népdalkincsé*-ről írt (nem mellesleg: „Vadvirág” jelígejű) önképzőköri pályázaton. Részlet a tanári bírálatból: „Gyűjtés és elméleti megvilágítás. Lelkes, új-magyar szemléleten nőtt fiút hallunk ki az értékes pályázatból.”⁶⁹

Az országrészek visszakerülése (Felvidék 1938. november 2., Észak-Erdély 1940. augusztus 30.) után ritka melegséggel, ugyanakkor nagyfokú nemzeti öntudattal számolt be mind a fent említett kárpátaljai,⁷⁰ mind a későbbi erdélyi útjáról.⁷¹ Kárpátaljára ezúttal nem síelni ment: „Türelmetlen várakozásban eltöltött húsz év után megpattantak végre a már-már berozsdált trianoni bilincsek és a hazugság határsorompójának meg kellett nyílnia a diadalmas Igazság előtt. Csapnál a Tiszát csúfolták határnak. [Átérve] szemünk a különbséget kereste a két part között; de ugyanúgy mosta a Tisza évezredek óta mindkét partját, mind a két oldalon jó magyar nép lakik, kiket a vérségi kapcsolaton kívül gazdasági egymásrautaltság fűz össze.” Zrínyi Ilona legendás munkácsi várában „a szobákban kongó üresség és mocsok, a börtön fala hőslélkü felkelők véréből piros. Zrínyi Ilona kápolnája mozinak berendezve. Íme, a húszéves kultúrmunka! [...] A tarthatatlan határmegvonás miatt Csapra kellett ismét visszamennünk, hogy Ungvárra jussunk. A határ ugyanis a cseheknek juttatja egyelőre a Munkácsot Ungvárral összekötő utat és vasutat, mely gazdaságilag egymást kiegészítő területeket metsz derékba, ha lehet, még szerencsétlenebbül, mint a trianoni határ. Munkácson a temető, Ungváron a vízművek és a város széle a csehekhez esik.

Ungvár gyönyörű város az Ung partján. Lakossága főleg magyar és ruthén. A bevonulás óta mintegy 10.000 cseh hagyta már el. De nem tudták elvinni fényűző palotáikat az Ung partjáról, melyeket könnyű volt felépíteni a magyar adózó keservesen összeszedett filléreiből. Pazar kormányzósági palotát építettek – belül tiszta márvány, tükör, selyemtapéta, parkett, mialatt Kárpátalján az éhség tizedelte az ólakba szorult nyomorultakat. [A várban] berendezett szeminárium majdnem teljesen üres, az ukrán érzelmű kispapok sietve mind elmenekültek, [...] a mohos várfokra idefehérlenek a Vihorlát hófedte csúcsai, ahol most ruthén testvéreink vívják elkeseredetten szabadságharcukat. A határon is mindennaposak a lövöldözések.”

Erdélyi riportjában először Nagyváradról számol be: „idehaza elképzeltetlen elhanyagoltság, nyomasztó levegő és szenny az állomáson. [...] A Körös mellett a halvány téli napsugár hatalmas emlékművet csillogtat meg. Szent László helyére tették itt Ferdinándot, méghozzá lóháton. Szent Lászlót meg eldugták a püspöki templom előtti parkban. Szerencsére azonban jó magas helyre, úgyhogy szemével az egész peceparti Párizst⁷² áttekintheti. Mindent lát és nem felejt.” Majd Kolozsvár következett, elsőként a Mátyás szobor „melyen oláh nyelven díszeleg a felírás: »Korvin Mátyás, aki mindenkit legyőzött, csak saját fajtája verte meg«,” végül a házsongárdi temető, ahol „az itt nyugvó számtalan magyar tudós, író és államférfi”

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ ÉvkDebr 1938/39.

⁷⁰ KISS Lajos, *Kárpátalján jártunk* (1938. XII. 4-7.), in Akarat 1938/39, 5. sz.

⁷¹ KISS Lajos, *Erdélyi képek*, in Akarat 1938/39, 6. sz.

⁷² A Pece-patak Nagyváradnál ömlik a Körösbe. A várost Ady nevezte Pece-parti Párizsnak.

segíti az utókort identitásának megőrzésére.

Mint az önképzőkör ifjúsági elnöke felnőtteket is meghazudtoló módon tett hitvallást az etikus közéleti magatartásunkat”, és: „Nem jelent politizálást, ha a magyarság alapkérdéseivel foglalkozunk.”⁷³ E szellemben születtek meg recenziói Kovács Imre *A kivándorlás*. című könyvéről (melynek „minden sorából kicsillan a javítani akarás szándéka”)⁷⁴ és Illyés Gyula *Magyarok-járól*, melyben Illyés „minden szakaszban azt fejegeti: mit jelent magyarnak lenni,” s ehhez az író a nép között gyűjti össze tapasztalatait, mintegy „kifülvélve,” hogy „mit susog a nép,” s hogy mit válaszolnak a parasztok-parasztgyerekek az olyan kérdésekre, hogy „Kihez szeretnél hasonló lenni? Mit tennél, ha gazdag lennél? Mi a legnagyobb örömed?” Könyvismertetésében Kiss felidézi Illyés azon élményét, mely a Párizsból hazatérő s országa elmaradottságát látó írókat a határt átlépve fogta el – szerepét az országot a tatárjárás után újrateremtő IV. Bélaéhoz hasonlítva. S erre az aktuális nagy feladatra utal a diákújság e számának a fejléce is, melyen a kapcsolatos Illyés-vers idevágó szakasza olvasható:

Milyen boldogság, most alakul csak az én hazám!
A többi nép elkészítette már övét, be rosszul készítette el!
Nem mondom el hibájuk, de lakhatatlan majd mindannyia
Ám itt a kő, a mész, a vas: még mind a tág telken hever
S a régi labkból némi törmelék
Mily munka várhat ránk, barátaim!⁷⁵

S bizonyára még ma is sokaknak újdonsággul szolgál a tisztségéről leköszönő⁷⁶ érettségi előtt álló diák *A kereszténység és a magyar nép* című írása.⁷⁷ Ebben Bálint Sándornak és tanárának, Gerencsér Istvánnak alig egy-két évvel korábban megjelent könyvei-tanulmányai⁷⁸ alapján azt fejtette ki, hogy, különösen a nyugatról ideérkezett bencés hittérítőknél köszönhetően, „a kereszténység a régi magyar hiedelemvilág és vallás sok elemét felhasználta, értékes részeit kiemelte, fenntartotta és új, keresztény tanokkal töltötte meg.” Így „alakult ki a középkor folyamán egy igen széles kiterjedtségű, a magyarság egész életét átszövő keresztény szellemű szokásrend.” A sok-sok példa közül néhány: „*Népi himzéseink egy része kolostori eredetű*”, „*a gregorián íze érződik néhol népzenénken*”, a vidék számtalan Szűz Mária-és Szent Flórián-szobra, vagy az a szép szokás, mikor „a göcseji nép munkájának megkezdésekor Isten segítségét kéri.” S befejezésül a vallás feladata, ahogy az életbe kilépő eminens diák látta: „A vallásos hagyományoknak, a nép íratlan törvényeinek különös fegyelme megóv a belső nyugtalanságtól, és a külső zűrzavartól, biztosítja a léleknek derűs komolyságát, és ez teszi a népi, paraszti életalakítást mostani pusztuló szépségében is olyan páratlaná.”

⁷³ KISS Lajos, *Munkakezdet*, in Akarat 1939/40, 1. sz.

⁷⁴ Akarat 1938/39, 3. sz.

⁷⁵ Akarat 1938/39, 7. sz.

⁷⁶ KISS Lajos, *Őrségváltás*, in Akarat 1939/40, 8. sz.

⁷⁷ Akarat 1939/40, 8. sz.

⁷⁸ BÁLINT Sándor, *Népünk imádságai*, Újpest, 1937. Uő, *Népünk ünnepei*, Bp., 1938. GERENCSÉR István, *A szerzetesség dogmatikai értelme*, Bp., 1938 (Palaestra Calasanctiana, 23).

Nagybákay Péter (1921-2002)

Debrecenben született. Apja, Nagybákay (Rickl) Antal (1885–1976), aki az ismert debreceni vasnagykereskedő és kultúra-mecénás, Nagybákay-Szesztina Jenő (1869–1944)⁷⁹ fogadott fia. 1939-ben érettségizett a piaristáknál. Jogász, ipartörténész. A történelem- (néprajz-) tudományok kandidátusa (1986). A pécsi és a kolozsvári tudományegyetemen tanult, majd 1943-ban Debrecenben szerzett egyetemi doktori diplomát. 1956-ig különböző vas- és szerszám-kereskedelmi vállalatoknál raktárnok és csoportvezető, majd egy beruházási vállalatnál (későbbi nevén TVK, majd Petrolkémia, Vegyépszer) előadó, 1981-ig osztályvezető, 1991-ig nyugdíjasként tanácsadó. A Veszprém Megyei Múzeum külső munkatársaként az 1960-as években a múzeum dolgozóival nagyszabású céhtörténeti kiállításokat rendeztek. Számos hazai és nemzetközi kézművesipar-történeti szimpózium szervezésében vett részt, melyeken előadásokat is tartott. A *Magyar Katolikus Lexikonban* 33 című (többnyire cég- és mesterség-definíció) szerzője.

Elő diákkori írásában a *Heraldika*⁸⁰ tudományát mutatja be, kiemelve, hogy „a mai rohanó, modern, demokratikus világban” is érdemes a „letűnt századok elavult kutyabőreink fákó címereivel foglalkozni”, mégpedig azzal az indokkal, hogy „A magyarság mai megalázott helyzetében a legcsekélyebb történelmi emléket sem szabad elsikkadni hagynunk, mert legyen az régi pénz, címer, kötöredék vagy bármi, mind a magyarság nagy kulturális fölényének és ezeréves múltjának hirdetője!” Későbbi diákkori írásainak témája főként a határon túli magyarok, illetve nemzetiségek: *A csángókról*⁸¹, *A szlovák kérdés tegnap és ma*,⁸² és ismételten a *Csángósors*.⁸³ Ezekben meglehetősen széles történelmi, néprajzi és demográfiai ismertekről tesz tanúságot, ha kell, bírálva nemzetét, illetve nemzetét vezetésének vétkes közönyét. A csángó-kérdéssel kapcsolatosan például azt, hogy „a magyar közvélemény átkos nemtörődömségében továbbra is süket fülekkel hallgatja a testvérnép elfojtott jajkiáltásait,” hogy a csángó embernek „szörnyű enyészetében még az a tudása se lehessen meg, hogy nyugaton, a kis anya-nemzet részvétellel nézi kínos haláltusáját!”. A szlovák kérdésben pedig a legcsekélyebb objektivitást is nélkülözi elfogultságunk: „A boldog békeévek délibábjai eloszlottak. Rákosi Jenő ábrándos 30 millió magyarját ma vagy megsiratjuk, vagy megmosolyogjuk. A realitások körébe kell lépnünk. Tárgyilagosan, elfogultság nélkül, a rideg valóság keresésével kell körülnéznünk a Dunamedence kuszált etnográfiai és politikai térképén.” Írt egy figyelemre méltó tanulmányt Adyról is (*A húsz éve halott Ady üzen*),⁸⁴ akit – sok-sok idézetet kölcsönvéve – így jellemez: „A huszadik század elején a magyar liberalizmus rózsaszín ábrándfelhőiből mint sötét, nagy kérdőjel bukkan fel Ady Endre. Hatalmas, súlyos nemzeti kérdéseket dob bele a problémátlan, illúziókban szender-

⁷⁹ A Nagybákay-Szesztina, illetve a Rickl-család történetéhez ld. NAGYBÁKAY Antal Zelmos, *Egy megnevesített debreceni polgárcsalád története és leszármazása: A nagybákai Szesztina család*, in Turul 71(1998):1-2, 18-24. ANTAL Tamás, *Az ifjú Szesztina Jenő*, in Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 24(1997), 109-130.

⁸⁰ Akarat 1936/37, 2. sz.

⁸¹ Akarat 1937/38, 1. sz.

⁸² Akarat 1937/38, 3. sz.

⁸³ Akarat 1937/38, 6. sz.

⁸⁴ Akarat 1937/38, 7. sz.

gő magyar álomvilágba.” Adyt mégis (vagy éppen ezért!) „elüzte földje«, a »Hortobágy poétáját« nem értették meg, »virágait a csorda-népek legelték«, »megölték a daltalan szívek.«., Az iskola 1938. március 15-i ünnepélyén az egyik diák szájából el is hangzott Ady *Eltévedt lovas*-a, ezt követte Nagybakay Péter *Mohácsról* szóló előadása, melyben fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „Mohács ma is ott bujkál a fel-fel lángoló felekezeti ellentétek hátterében, ott jajveszékel az elpusztult Alföld tanyavilágának rongyos népe közt. Ott leskelődik a nemzetiségi kérdések megoldása mögött és ott dübörög a trianoni országcsonkítás természetellenes határainál.”⁸⁵

Azaz az 1937/38-as tanévben, tehát hetedikes korában Nagybakay különös szorgalomról és nagy munkakedvről tett tanúbizonyságot, ráadásul a Révai Miklós önképzőkörben három külön előadást is tartott (*Debrecen története*, *Debrecen kereskedelme és ipara* és *Magyarországi német települések*), s *A debreceni céhek története* című önképzőköri dolgozata is első díjat nyert. Nemcsak a maga választotta jelige („A munka nemesít”) mond sokat a szerzőről, de tanárának, Rassovszky Kálmán-nak a bírálata is: „alapos, komoly forrásművek, oklevelek, emlékek felhasználásával, 8 hónapos gyűjtőmunkával, 187 oldalon készült dolgozat. Ismerteti a céhek belső életét, szervezetét, kulturális és társadalmi hatását és Debrecen virágzó iparát, mely országos viszonylatban is első rangú.”⁸⁶ Testvére, a hárommal fölötte járt

*Nagybakay Antal (1918-2004)*⁸⁷

az érettségi évében az „*Ein Vergleich zu Grillparzer: Ein treuer Diener seines Herrn und Katona: Bánk Bán*” című német nyelvű önképzőköri dolgozatával jeleskedett. Ebben *Franz Grillparzer* osztrák író sajátos Bánk bán-történetét vetette össze Katona tragédiájával. Hogy írója egyértelműen ügybuzgó diák, arra a nemcsak a dolgozat jelígeje („Arbeit ist des Bürgers Zierde”, értsd: „A polgár ékessége a munka”) utal, hanem a dicséző bírálat is („Több forrásmunka felhasználásával készült gondos munka”) – s persze a 10 pengő jutalom.⁸⁸ Öregdiákként két év múlva – immár mint a Szesztina vasnagykereskedő cég társtulajdonosa – visszatért az alma mater-be, hogy a kereskedelmi tagozatba járó diákok szülei előtt népszerűsítse a gyakorlati életpályákat. Előadásában hazánk hat évszázados történelméből vett példák alapján tette egyértelművé, hogy a magyar ember igenis alkalmas az ipari és a kereskedelmi pályákra.⁸⁹

Udvardy Miklós (1919–1998) és Felföldy Lajos (1920-?)

Udvardy Miklós középiskolai tanulmányait a budapesti Werbőczy Gimnáziumban kezdte, de a debreceni piaristáknál érettségizett 1937-ben. Természettudományi érdeklődése már kisdíák korában elragadta, hiszen 9 éves koráig, míg nem került el Budapestről, feljárt a Madártani Intézetbe. Nagyszülei ekkor ajándékozták neki a *Természettudományi Közöny* addigi számait, s megkapta Herman Ottónak az elő-

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ ÉvkDebr 1937/38.

⁸⁷ PELBÁRT Jenő, *In memoriam dr. Nagybakay Antal Zelmos (1918–2004)*, in *Magyar Vizjel* 2004:3.

⁸⁸ ÉvkDebr 1935/36.

⁸⁹ ÉvkDebr 1938/39.

szőr 1901-ben megjelent, majd további négy kiadást megélt *A Madarak hasznáról* című könyvét is. A piaristákhoz harmadikos korától kezdve járt: a kezdeti színjeles bizonyítványa később csúnyán leromlott (ötödikben több tárgyból is 3-asa volt),⁹⁰ mely tény így utólag egyértelműen az „időigényes” hobbjának, a nagyerdei és hortobágyi madármegfigyeléseinek a számlájára írható. 1937-től a debreceni egyetemen tanult, professzorai: Hankó Béla, Pongrácz Sándor és Soó Rezső.⁹¹ 1942-ben szerezte meg a doktori fokozatot *Hortobágy madárvilágáról* írt disszertációjával. A Tihanyi Biológiai Kutatóintézetbe került, miután aktív szerepet vállalt annak háború utáni (újra)indításában is. Tihanyban a Kossuth-díjas Gerendás Mihállyal és Felföldy Lajossal együtt hematológiai vizsgálatokat végzett. Finnországi ösztöndíjas útvjáról nem tért haza: előbb Kanadába, majd az USA-ba távozott (56 után Kanadában segítségére volt a soproni erdészeti egyetemi disszidált tanárainak a kinti kar megszervezésében). Hatalmas tudományos-publicisztikai tevékenységet mondhat magáénak: Bonn, Honduras és Új Guinea életpályájának főbb állomásai. Az Amerikai Ökológia Társaság megbízásából aktívan közreműködött a világ vegetáció-térképének az elkészítésében. S főleg: igen nagy szerepe volt a pusztító baktérium-fegyver bevetésével fenyegető hidegháború esetleges káros hatásának a megelőzésére szervezett nagyszabású ökológiai-zoológiai felmérésben, mikor az óceáni térség mintegy 260 tengeri madárfajtaját vették számba. 1990-ben, díszdoktorráavatásakor járt itthon, ekkor több könyvet és folyóiratot ajándékozott a Természet-tudományi Múzeumnak. Máig nélkülözhetetlen egyetemi tankönyv a *Dinamikus állatföldrajz* című könyve.

Felföldy Lajos. A debreceni egyetemen a Soó Rezső nevéhez (kollégáihoz és tanítványaihoz) köthető „botanikai iskola” tagja. Hidrobiológus (algeológus). 1941-től publikál.⁹² 1956-tól a tihanyi Biológiai Kutatóintézet Állattani Osztályának a vezetője. Számtalan hidrobiológiai tanulmány és könyv szerzője.

Udvardy az iskola diákegyesületeinek (a Révai Miklós önképzőkörieknek, de különösen a Hanák János földrajz-természetraxzi körnek) ötödikes kora óta talán legaktívabb tagja, hetedikesként a Hanák-kör jegyzője, majd diák-elnöke, mely főleg a nagytekintélyű s a gyakorlati természetrajz-oktatásban különleges elkötelezettséget mutató Tőkés Lajos vezetése alatt működött igen eredményesen (egyúttal Udvardy természetrajz-földrajz tanára). Udvardy először még csak egy „seregélybört” adott a szertárnak, ezt követően azonban sorra tartja előadásait, 1933 őszén mindjárt hármat (*Természeti ritkaságok a Nyírségen, Hazai természetvédelem, Örvösrigóvendégek a Nagyerdőben*).⁹³ Az 1934. évi első ülésükön három előadás is volt, egy a népbetegségekről, egy a vízről s egy a vándormadarakról, melyet az ötödikes Udvardy tartott.⁹⁴ Jellemző, hogy a tanév utolsó összejövetelén Tőkés Lajos vezető

⁹⁰ ÉvkDebr 1931/32, 1932/33 és 1933/34.

⁹¹ Életéhez: KÁDÁR Zoltán, *Udvardy Miklós*, in Magyar Tudomány 1998:12, 1521-1523. TÓBIÁS Áron, *A befalazott zöld köves gyűrű: Udvardy Miklós életútja Debrecentől Sacramentoig*, in Magyar Nemzet 1994:249, 7. UDVARDY Miklós, *A magyar madártan nemzetközi szerepe és megítélése a Magyar Ornithológiai központ alapításától napjainkig*, in Aquila 100(1993), 21-29. Uő, *A tihanyi Biológiai Intézet 1945-ben*, in Magyar Tudomány 1997:3, 354-359.

⁹² FELFÖLDY Lajos, *A debreceni Nagyerdő epiphyta vegetációja*, in Acta geobotanica Hungarica 1941:1.

⁹³ ÉvkDebr 1933/34.

⁹⁴ HKJkv, 1934. febr. 18.

tanár azzal buzdította a fiúkat, hogy „használják fel a vakáció szabadidejét arra, hogy egy-két előadást dolgozzanak ki és majd a következő esztendőben azt adják elő, és ezzel mozdítsák elő a kör működését és emeljék a színvonalat.” A következő tanév kiemelt eseménye volt a Herman Ottó emlékülés, ahol harmadikként „Udvardy Miklós VI. o. tartott szabad előadást »Herman Ottó mint ornitológus« címmel. Előadásában élvezetesen feltárta ezt a sokfelé ágazó témát, melyet a polihisztor ezen a téren kifejtett. Előadásának értékességét növelte az is, hogy intézetünk szertárából bemutatta azokat a madarakat, melyek előadásában előfordultak.”⁹⁵ S a jegyzőkönyv befejező sorai: „Gyűlésünket a nemzeti hiszekegy elmondásával fejeztük be. A szép és gondos műsorért Udvardy Miklós. VI. o. t. illeti a köszönet.”

A következő összejövetelükön egyikük élménybeszámolót tartott a dunántúli kerékpártúrájáról, egy másik diák pedig az akváriummal kapcsolatos ismeretekről. Udvardy mindkettőt megbírálta, az elsőt azzal, hogy több természeti képet szeretett volna látni-hallani. A másikat meg azért marasztalta el, mert az előadás nagyon könyvszagú volt, s az előadó nem is említette meg forrását. Ráadásul az előadás többnyire az akváriummal való foglalatосkodást mutatta be, magukról a halakról keveset szólt.⁹⁶

Udvardynak a tanév utolsó összejövetelén tartott előadása a *Természeti ritkaságokról és azok védelméről* meglehetősen nagy vitát váltott ki. Az egyik ötödikes tanuló kifogásolta, hogy Udvardy a folyószabályozást a természetvédelem megmenthető tetteinek minősítette. Egy másik tanuló meg azt, hogy az előadó túl nagy védelemben részesíteni az öreg fákat, pedig azokat már csak veszélyességük miatt is ki kell vágni. Az előadó válasza: ő elsősorban a „történelmi nevezetességű” fák védelmére gondolt.⁹⁷ Igen izgalmas lehetett Németh Tibor VIII. o. tanulóinak „A XX. sz. orvostudománya” című előadása is, hiszen „nem mindennap hallható érdekességeket olvasott fel,” az ugyanis – többek közt – a sejtek mesterséges előállíthatóságának a kérdését tárgyalta. A hozzászólások szerint az előadás igen magas színvonalú volt, olyannyira, hogy „a felolvasás a kör tagjainak szellemi nívóját legnagyobb részben meghaladta.” A kör ifjúsági elnöke, Bacsy Ferenc kételkedett abban, hogy „valamely tudós élő sejtet állított volna elő”, míg Udvardy így fogalmazott: „az élősejt előállítása nem lehetetlen, s hogy ez eddig nagyobb port nem vert fel, annak kell tulajdonítani, hogy a tudósok kutatásaik eredményét addig a nyilvánosságra nem hozzák, míg annak utolsó részletét ki nem dolgozzák.” Ezen az összejövetelen Udvardy még egy előadást tartott „A madáritató házi elkészítése” címmel: a saját maga készítette madáritatóját a Nagyerdőben helyezte el, hogy ott közvetlenül „gyönyörködhesse az ottani madárvilágban.” Sikerült is társait fellelkesíteni: az egyikük szerint a madáritató „sokba nem kerül és mégis élvezetet nyújt”, míg egy másik „maga is kedvet kapott a példa utánzására.”

A Hanák-kör 1935/36-os tanév első összejövetelén Paczelt János VI. b. osztályos tanuló a rovarfogó növényekről (rence, harmatfű, légycsapó) tartott előadást, aki-nek a felkészültségét Udvardy külön megdicsérette. A kör munkájába aktívan ekkor kapcsolódott be Felföldy Lajos VI. b. osztályú tanuló, aki *Önéletrajzában*⁹⁸ így írt

⁹⁵ HKJkv, 1935. márc. 3. ÉvkDebr 1934/35.

⁹⁶ HKJkv, 1935. márc. 24.

⁹⁷ HKJkv, 1935. máj. 5.

⁹⁸ Kézirat, az esztergomi Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum tulajdonában.

piarista gimnáziumi éveiről: „Már középiskolai tanuló koromban érdeklődtem a természettudományok, akkori kifejezéssel a természetrajz iránt. Már felsős gimnazista koromban jól ismertem az élőlényeket, növényet és rovarokat gyűjtöttem és édesapámtól [id. Felföldy Lajos, a Hangya szövetkezet debreceni kirendeltségének a vezetője – Sz. Á.], aki szenvedélyes és kulturált vadászember volt, a természet szeretetét és életének összefüggéseit tanultam meg.” Első előadása *A mimikriáról* (azaz az élőlények más élőlényekhez főleg színben való alkalmazkodásáról) szolt, főként a rovarvilágból hozva fel példákat. Udvardy hozzászólásában „még a madárvilág köréből felhozott néhány példával igyekezett a kérdést még jobban megvilágítani”⁹⁹ – bizonyára ez volt kettejük későbbi tudományos tevékenységének első közös fellépése.

A Hanák-kör 1935/36-os tanévben tartott csaknem minden ülését kettejük szereplése határozta meg. A tanév harmadik összejövételén egyik társuk (Láng Kornél) a madarak preparálásáról szóló előadásában arra mutatott rá, hogy a szertárban őrzött szárcsa rosszul van kitömve, hiszen fejtartása természetellenes. Udvardy szerint ez azért van, mert „a diákok teremben tömnek ki a madarakat, anélkül, hogy a természetben látták volna.” Az ülés következő előadását Felföldy Lajos tartotta *Az ember és a rovar kapcsolatáról* – ezúttal még megkülönböztetve a hasznos és káros rovarokat. „Az utolsó szám Udvardy Miklós előadása volt a hidegvizű aquariumról. Megismertük a hazai halak tartását, a debreceni erek halvilágát és azok fogását, kezelését, szaporítását.”¹⁰⁰ A tanévzáró ülésükön is szerepeltek mindketten: Udvardy felolvasta *Ősz és tavasz* című hangulatképét, tele természeti megfigyelésekkel, melyek azt bizonyították, hogy – így a feljegyzés – „egy-egy előadásra nemcsak könyvekből lehet felkészülni, hanem a természet közvetlen megfigyelésével is.” Felföldy meg a gyíkról beszélt, minek során „egyéni megfigyeléseit adta, melyeket egy homoki gyík tartása közben szerzett.” A hallgatóság megtudta, „mit eszik, iszik, hogyan él, szelídül a gyík fogságban.” Előadásnak kedvező fogadtatására utal a bejegyzés: „Az előadó egészen megszerettette velünk kedves állatait.”¹⁰¹

Az 1936/37-es tanév első ülésén a végzős Udvardyt a kör elnökévé, Felföldyt a kör könyvtárosává választották, majd Udvardy részleteket olvasott fel *Debrecen madárvilága* című írásából.¹⁰² Udvardyt egyébként a szűk érdeklődési körén (azaz az életpályájára döntő mértékben ható diákkori hobbyján) túl maga az önképzőkör mozgalom, mint a fiatalság szocializálódását szolgáló eszköz is foglalkoztatta. A Révai Miklós önképzőkörben 1936. október 4-én elhangzott, s a rádió által is közvetített¹⁰³ programadó felszólalása értelmében az önképzőkörnek olyan szervezetnek kell lennie, mely „az élet teljességével a diák minden anyagi és szellemi igényeit kielégítheti,” s amely „átvenné az iskola lüktetését és tovább adná az élet felé. Teret adna az ifjúság minden irányú tehetségének,” de „elvinné hozzá a mai élet fontosabb kérdéseit.” S ma, két emberöltő távlatából is aktuálisak az akkor elhangzott szavai: A föld, a táj, növényi, állati, emberi formájában egyre alakul, eszmék és

⁹⁹ HKJkv, 1935. nov.10.

¹⁰⁰ HKJkv, 1936. márc. [?]

¹⁰¹ HKJkv, 1936. ápr. 26.

¹⁰² HKJkv, 1936. okt. 25.

¹⁰³ Akarat 1935/36, 4. sz.

proféták váltják egymást. A hangok bábeli zavarából a legtisztábbakat kiszűrni lelkiismeret dolga.” Következésképp az első követelmény: a Széchenyi életművében megnyilatkozó időtálló nemzeti világnézet követése, elkerülve egyúttal a csupán „színes szónoki körítés” kíséretében alakuló „jobbára hangos jelszavak mögött hadonászó időleges mozgalmak” álságos kínálatát.¹⁰⁴

Az 1937. január 31-én megtartott nagyszabású madárvédelmi ünnepélyről a *Debrecen* című újság is beszámolt.¹⁰⁵ Ezen – többek közt – elhangzott Udvardy *Kártékony madarak védelme* című előadása, melyen „Jelen volt a Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület ügyvezető elnöke, dr. Nagy Jenő, aki (...) megköszönte dr. Karl János igazgatónak, hogy ilyen nagy súlyt helyez az intézetben az állat-, a madár- és a természetvédelem nemes eszméjének a terjesztésére. Bár valamennyi középiskola követné ezt a szép és nemes példát, amely nemcsak a természet védelmére nevel, hanem egyúttal igen nagy hatással van a lelki nevelésre is.” – áll a jegyzőkönyvben.¹⁰⁶

A kör második félévi összejövetelén¹⁰⁷ Felföldy továbbra is igen aktív: részleteket olvasott fel tihanyi kirándulásán készített naplójából, s (mellesleg dicsérően) hozzászólt Borosynak a kihalófélben lévő állatokról szóló, már említett előadásához.

A madarak és fák napját 1933-tól – legalább is elvben – az ország minden középiskolájában, így a debreceniekben is megünnepelték, hiszen azt (jobban mondván: az Ifjúsági Állatvédő Liga megalakítását) egy VKM-rendelet írta elő. A Református Kollégium Gimnáziumában az évenkénti megemlékezés a dr. Hofer András neves természetrajz-tanár által vezetett Ifjúsági Madárvédő Egyesület keretén belül zajlott.¹⁰⁸ Az állami Fazekas Mihály Gimnázium tanulói ilyenkor kimentek valamelyik környékbeli erdőbe, s az ünnepi előadások-bemutatók és szavaltatok előtt közösen elmondták a Hiszekegyet, befejezésül meg elénekelték a Himnuszt.¹⁰⁹

A program hasonló volt a piaristáknál is: 1937 tavaszán Udvardy Miklós nagyeredei előadása mellett elhangzott Áprily Lajos *Március* című verse is („A nap tüze, látod, a fürge diákot a hegyre kicsalta...”).¹¹⁰

A következő tanév első összejövetelén (ahol Udvardy, mivel már leérettségizett, nem volt jelen) Felföldy Lajos egyik társával, Paczelt Jánossal tartott vetített képes előadást *Játék a tűzzel* címmel, melynek tárgya a láng szerepe és alkalmazhatósága a kémiai kísérletekben volt.¹¹¹ 1938 februárjában két összejövetelt is tartottak, az elsőt egyéb témák mellett (pl. a ruhát és a bútort károsító molyok) mellett Felföldy néhány érdekes madárfajról beszélt,¹¹² majd két hétre rá a Hanák kör madárvédelmi klubdelutánjára került sor, melyre Schenk Jakab, a Madártani Intézet igazgatója is elküldte üdvözlétét. Felföldy ez alkalommal egy amerikai természettudományi

¹⁰⁴ ÉvkDebr 1936/37.

¹⁰⁵ *Madárvédelmi ülés a piarista főgimnáziumban*, in Debrecen 1937. jan. 31.

¹⁰⁶ HKJkv, 1937. jan. 31.

¹⁰⁷ HKJkv, 1937. ápr. 4., illetve máj. 29.

¹⁰⁸ A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1937-38. iskolai évről.

¹⁰⁹ A Debreceni Magyar Királyi Állami Fazekas Mihály-Gimnázium évkönyve 1938/39 (illetve 1939-40).

¹¹⁰ HKJkv, 1937. máj. 29.

¹¹¹ HKJkv, 1937. okt. 24.

¹¹² HKJkv, 1938. febr. 6.

folyóiratot ismertetett.¹¹³

(Dr. vitéz) Várady-Szabó Ádám (1923-)

Apja Várady-Szabó Nándor huszárfőhadnagy, szentannapusztai birtokos (Nyírábrány). A piarista gimnáziumban végig kitűnő tanuló. 1942-ben érettségizett, majd egyidejűleg a keszthelyi Gazdasági Akadémián és a debreceni egyetem jogi karán tanult. 1944-ben – mint jó lovas – bevonult a 4. huszárezredbe. Diplomáit hadifogsága után szerezte meg (summa cum laude fokozattal). 1948-ban a Fertő tavon keresztül Ausztriába menekült, ott először segédmunkás, majd kinti közgazdasági tanulmányok után egy nagy cég gazdasági vezetője.¹¹⁴

1938 karácsonyán a diákok azt az akkor ötödikes Várady-Szabó Ádám által gyűjtött betlehemes játékot adták elő, melyet ő egy nyírábrányi urasági kocsisól hallott.¹¹⁵ A diákújságban sorra jelentek meg írásai mind a szellemi,¹¹⁶ mind a tárgyi néprajz köréből.¹¹⁷ Ezeket szinte kizárólag az apja birtokán élőkötől, illetve alkalmazásában állóktól gyűjtötte, melyek között még egy szép és tanulságos (nép)mese is volt.¹¹⁸ A színjeles Várady-Szabó, mint „régii kipróbált gyűjtő”¹¹⁹ lett nyolcadikos korára a Vass Péter tanár által irányított néprajzi szakosztály ifjúsági vezetője, aki több tucat debreceni (többnyire református kollégiumban és a piarista gimnáziumban tanuló) diákkal együtt nagy érdeklődést mutatva vett részt a Debreceni Egyetem Magyar Népryelvkutató Intézete irányításával folyó néprajzi szókincsgyűjtő munkában. Így például a „Csúry Bálint” országos néprajzi szókincsgyűjtő versenyen 4 piaristadiák-társával együtt 40-40 P jutalomban részesült (ő maga a szőlőművelés szókincsét és annak néprajzi vonatkozásait gyűjtötte össze).¹²⁰

A most megismert életpálya-kezdetek és életpályák egyértelműen azt bizonyítják, hogy a felnőttkori „karrier” alakulásában, ha nem is kizárólagos, de meghatározó szerep jut az otthon szellemi környezetének, a családból hozott muníciónak. Mindez persze semmit sem von le annak a pedagógiai munkának az értékéből, mely a diákokat rávezette az értelmes élet iránti igényességre és a társadalmi problémáknak a szebbre-jobbra való törekvés jegyében való gyógyíthatóságának a felismerésére. Tény, hogy akkoriban a gimnáziumokba nagy többségben középosztálybeli tanulók (kis- és középbirtokosok, kereskedők, állami és közlekedési tisztviselők, tanárok gyermekei) jártak, s természetesnek kell tekintenünk, mint ahogy arra Vásárhelyi Miklós is kitért,¹²¹ hogy munkás- és paraszt-származású alig. De épp a megismert életpályák bizonyítják, hogy főképp azt a „középréteget” lehetett

¹¹³ HKJkv, 1938. febr. 20.

¹¹⁴ Életéhez: VÁRADY-SZABÓ Ádám, *Az utolsó huszár*, Nyíregyháza, 2002.

¹¹⁵ Akarat 1937/38, 3. sz.

¹¹⁶ Két népdal az Akarat 1938/39, 4., egy-egy további ballada az 1938/39, 7-8. és az 1940/41, 1. sz-ban

¹¹⁷ *A szűr*, in Akarat 1938/39, 7-8. sz. *Egy szentannapusztai szekér*, in Akarat 1939/40, 7. sz.

¹¹⁸ Aranyalma, aranylajos, in Akarat 1939/40, 4. sz.

¹¹⁹ ÉvkDebr 1941/42.

¹²⁰ adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9902.pdf

¹²¹ SIRÓ Béla, „A piarista gimnáziumban úriembereket neveltek”: Interjú Vásárhelyi Miklóssal, in Debreceni Szemle 2003:1, 58-61.

(és lehet még ma is) nemzetépítő erőforrásként figyelembe venni, melynek tagjai az átlagnál érdeklődőbbek, műveltebbek, s valamilyen módon életcéljuk fontos részének érezték például épp a munkás- és parasztszármasú polgártársaik (azaz a „nép”) életkörülményeinek a javítását. Ha így vesszük, a debreceni piarista gimnázium oktatási rendszere és önképzőköri élete mindmáig példamutató. S amint láttuk, csak részben (s akkor is csak a 30-as évek elejére) igaz Vásárhelyi azon állítása, miszerint a modern irodalommal szemben tökéletes lett volna az elhallgatás, hiszen az e tanulmányban sokaktól idézett Ady-versek épp az ellenkezőjére mutatnak példát. S ne feledjük: Zrínyi, Berzsenyi és Vörösmarty költészete köznevelésünknek azóta is nélkülözhetetlen eleme. Azzal meg végképp nem érthetünk egyet Vásárhelyivel, mikor – mintegy a liberális életfelfogás vadhajtasaként – kifogásolta az önképzőkörön belüli autonómia hiányát. Hiszen a diákok – mint láttuk – igen aktívak voltak nemcsak az éves program kialakításában, hanem a (ráadásul mindig a vasárnapi diákmise után, tehát a szabadidejük terhére megrendezett) önképzőköri előadások folyamán, mikor minden alkalommal értékelő hozzászólásokra, ha tetszik: vitákra is sor került. S azt sem szabad elfelejteni, hogy az iskola attól iskola, hogy abban a nagy tekintéllyel rendelkező, művelt, következőképp megbízható pedagógiai szemléletű tanárok ismeretanyag-átadó és -megszerettető képessége az elsődleges, melyet a mégoly tehetséges fiatal tudása és szorgalma sem pótolhat. Épp napjaink oktatási rendszerében az átadandó ismeretanyag minőségével és terjedelmével kapcsolatban tapasztalt összevisszaság igazolja az óvatos modernizációt is befogadó, ugyanakkor az évszázados-évezredes hagyományok megőrzésének és továbbadásának a fontosságát hangsúlyozó pedagógia létjogosultságát. Nem beszélve arról, hogy éppen e „konzervatív” ismeretanyag (a hagyománytisztelő történelemszemlélet, a latin műveltség, a keresztény világnézet alapjain nyugvó szolidaritás) nyújtott védelmet (sőt, túlélési lehetőséget) a kommunizmus politikai-ideológiai rendszerrel később szemben állni kényszerült értelmiségi rétegnek, ráadásul úgy, hogy munkásságuknak köszönhetően végül is az egész nemzet gazdagodott. S ebben elvitathatatlan a tanárok érdeme, jogos tehát, hogy befejezésül róluk is essen néhány szó:

Bátori József (1900–1975) 1938–1945 között a debreceni gimnázium (és kereskedelmi középiskola) igazgatója. 1949-ben nyugatra kellett távoznia. Haláláig az Amerikai Egyesült Államokban mint a kinti piaristák házfőnöke, illetve viceprovinciális a magyar emigráció köztisztviselőiben álló vezető személyisége.

Gerencsér István (1913–1993), az 1939/1940-es tanévtől két évig a debreceni gimnázium hittantanára. 1946-ban ő is Nyugatra távozott, 1949-től haláláig az Amerikai Egyesült Államokban működött, nevéhez fűződik az első amerikai piarista iskola megalapítása, illetve vezetése. Borosy az ő biztatására kérte felvételét az Eötvös Kollégiumba.

Dr. Hegyi Ferenc (1912–1983), 1939-től a debreceni piarista gimnázium, 1941-től a kereskedelmi középiskola közgazdasági tanulmányokat is végzett magyar- és némettanára, ez utóbbinak később igazgatója. 1949-től Tatán, majd 1951-től a budapesti gimnáziumban működött, ahol oroszot is tanított (ekkor már sántított, mivel az 1950-ben Hatvanba deportált szerzeteseket ért atrocitások során fél veséjét az ávosok levették). 1948 májusában – Sörlei Zsigmond igazgatóval együtt, a piaristák

ellen néhány héttel később indított per¹²² előjátékként – a titkosszolgálat látókörébe került, mikor a debreceni gimnáziumban a rend és az iskola történetét bemutató kiállítást rendeztek. A kiállításon szerepelt többek között az önképzőkör által 1938 januárjában kiadott *Akarat* című lap, valamint Iván János piarista szerzetes „Földbirtokreform és társadalmunk 1890–1914” című műve is. Egy Nagy Antal nevű újságíró ezért feljelentést tett, de a vádat elejtették.¹²³

Karl János (1891–1956), földrajz-természettanár, 1932-től öt éven át a debreceni gimnázium igazgatója. Több tudományos társaságnak tagja, szakfolyóiratok vezető szerkesztője, több száz (köztük több kifejezetten természet- illetve környezetvédelmi témájú) publikáció és tucatnyi tankönyv szerzője, a 20-as, 30-as években a Turzsa János vezette balkáni, a Teleki Pál vezette finnországi, illetve a Cholnoky Jenő vezette olaszországi földrajzi kutatóút résztvevője. A néprajzot is magába foglaló honismeret-centrikus földrajzoktatás harcosa. Azt vallotta – mint ahogy a róla szóló előző tanulmányunkban már idéztük –, hogy „ha Földünket és annak egyes tájait, közöttük szülőföldünket is [...] mint az Isten örök terveinek a megvalósításához, kivitelezéséhez alkalmas színpadot” tekintjük, akkor „Ebben a teo- és antropocentrikus világnézetben egyszerre értéket nyer minden létező és működő. [...] A mai iskolának ezek alapján legszebb hivatása is csak egy lehet: a szülőföldbe gyökerező, abból táplálkozó, azért keményen dolgozni tudó, de ugyanakkor az egyetemes emberiség nagy és szent érdekeit is szíven viselő nemzedék nevelése.”¹²⁴ (Karl egyébként 1917–1919 között a kolozsvári piarista gimnáziumban tanított, s ő volt a színjeles diák, Soó Rezső természettanár.)

László Mihály (1911–1989) földrajz-természettanár, 1937-től 1946-ig (két év megszakítással), a debreceni gimnáziumban tanított, az 1945/46-os tanévben igazgatója is volt. Az 1937/38-as és az 1938/39-es tanévben a Hanák-kör vezető tanára. 1936-ban doktorált (*Mernye és környékének geológiája*). László Gábor geológus/ paleontológus (1878–1960) fia, ifj. László Gábor (1913–2005) börtönviselt „regnumos” pap testvére; a család gazdag szakkönyvtárát a Piarista Központi Könyvtár őrzi.

Pogány János (1907–1983) matematika-fizika szakos tanár, 1936–1942 és 1944–1946 között a debreceni, majd hosszú ideig a budapesti gimnáziumban. Fábián Zoltán és Bába Miklós tanára. Tanulságos az a megállapítása, hogy a matematika művelése olyan erények gyakorlását is megköveteli a diáktól, melyek amúgy is a szocializáció gyökerét kell, hogy alkossák: „A matematikai feladatok lelkiismeretes elkészítése nagyban segítője megértésnek. De csak az önálló, a saját munka eredménye a megértés. A feladatok elkészítéséhez a megfelelő ismeretanyag tudásán kívül sokféle erényre van szükség: rendszeretetre, szorgalomra, munkafegyelemre, fantáziára, kombináló készségre, a megfelelő matematikai anyag dinamikus kezelésének készségére, akaraterőre, ami arra képesíti a tanulót, hogy a felmerülő nehézségek előtt ne hátráljon meg. Ezeknek az erényeknek hiánya, esetleg csak

¹²² BANK Barbara, *A debreceni piaristák avagy Sörlei Zsigmond és társai perének története*, in *A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Bp., 2010, 217–227.

¹²³ Sörley [sic!] Zsigmond és Dr. Hegyi Ferenc ügye: A fennálló társadalmi rend ellen izgató írásmű kiállításon való elhelyezése, 1948: ÁBTL, 3.1.9, V-5188.

¹²⁴ KARL János, *A szülőföldismeret a középiskolában*, in *Háborús nevelés: Beszédok és előadások az erdélyi róm. kat. tanárok 1943. július 4-5. napján tartott marosvásárhelyi kongresszusán*, Kolozsvár, 1943, 79–86.

egyé vagy kettőé már könnyen megfosztja a tanulót a sikerélménytől.”¹²⁵ A pedagógiai szakirodalom is a neves debreceni tanárok közt tartja nyilván.¹²⁶

Rassovszky Kálmán (1884–1963) történelem-földrajz szakos tanár, 1929–1942 között a debreceni gimnáziumban. Diákköri pályatételek kiírója és bírálója.

Rónai Jenő (1916–1986), mint matematika-fizika (és gyorsírás) szakos, jó gyakorlati érzékkel rendelkező tanár, a gyorsíró- majd az Aero-kör vezetője. Bába Mihály osztályfőnöke. Az 1948-as államosítást követően Debrecen-Csapókerten rövid ideig lelképásztor, majd két ízben is börtönbüntetést szenvedett. Kiszabadulása után 1953-tól éjjeliőr majd geodéta. 1965-ben visszatért a rendbe és Kecskeméten tanított.¹²⁷

Tőkés Lajos (1873–1951), 1893/94-ben adjunktus a selmecbányai Erdészeti Akadémia botanikai tanszékén, majd földrajz-természettanár a rend kolozsvári, temesvári, nagykanizsai, máramarosi stb. gimnáziumaiban, Debrecenben 1931–1935 között. A Hanák-kör alapító tanára és 3 éven át vezetője, Udvardy Miklós természettanár-földrajz tanára. Állomáshelyein sorra feltérképezte a környék növényvilágát, s vizsgálatának eredményét az illető gimnázium értesítőiben sorra leköszölte.¹²⁸ Múzeumpedagógiai hitvallása több mint 100 év távlatából is példamutató: „A múzeum tárgyainak a szemlélete az elmét gondolkodásra készíteti, a szívet nemesíti, a kedélyt felüdíti, a megfigyelő és összehasonlító tehetséget erősíti, esztétikai érzékünket finomítja, hasznos ismereteinket gazdagítja s oly nemes szellemi élvezetet nyújt, minőt sem a hangzó, sem a képző művészet nem pótolhatnak. A múzeum a természet kincseinek letéteményes tárháza, a tudomány kimeríthetetlen forrása; mint az imádkozni vágyó hívó a templomba, oly tiszta szándékkal lépünk mi is a múzeumba. A templom síri csendje fogad a múzeumban is; amott művészi képek és szobrok adnak tápot szívéd óhajának s érzelmeinek, emitt a természet való tárgyai vezetnek az igaz, a jó és a szép megértéséhez. Szív és ész, templom és múzeum: elválaszthatatlan fogalmak; *a múzeum az ész temploma, a templom a szív múzeuma.*”¹²⁹ Egy másik írásában a kémia tudománya előtt álló, már akkor szinte korlátatlannak vélt roppant lehetőségeket látva Goethe Faustját idézve¹³⁰ vehemensen bírálta az elbizakodottság vezérelte öncélú természettudományos kísérletezgetést, megállapítva, hogy „Élő szervezetnek, homunculusnak, vagy csak egy csepp életképes protoplasmának kicsalása a könnyen pattanó retorta üregéből: a tudományos, komoly chemiának nem célja, sem feladata.”¹³¹ S hogy a diák irodalom-

¹²⁵ POGÁNY János, *Miért nehéz a matematika?*, in *Vigilia* 1976:3, 192-197, 1976:4, 251-255.

¹²⁶ BERÉNYI Dénes, *Pogány János*, in *Pedagógusok arcképcsarnoka* (Debrecen), 2004, 197-189. KÁNTOR Sándorné, *Híres matematikatanárok és tanítványok a debreceni iskolákban*, Bp., 2007, 155-161.

¹²⁷ Életéről: SZENDE, *Rónai Jenő*.

¹²⁸ Például: TÖKÉS Lajos, *Levélszobor a fák és cserjék 315 fajának megismeréséhez*, in *Értesítő a kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagykanizsai katolikus főgimnáziumról az 1907/1908. tanévben*.

¹²⁹ TÖKÉS Lajos, *A Dél-Magyarországi Természettudományi Múzeum: Tájékoztató*, Temesvár, 1904 (Természettudományi Filléres Könyvtár, 7).

¹³⁰ „Geheimnisvoll am lichten Tag / Läßt sich Natur des Schleiers nicht berauben / Und was sie deinem Geist nicht offenbaren mag, / Das zwingst du ihr nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben.”

¹³¹ TÖKÉS Lajos, *A chemia haladása a XIX. században (a temesvári szabad lyceumban 1901. január 15-én tartott előadás)*, Temesvár, 1901.

és természetszeretetre neveléséhez élményt adó módszert kínálhat a természet költészet ihlette ábrázolása, arra igen jó példát hozott fel, amikor Arany János költészetéről, benne például a *Télben* című verséről írt: „*Kis pacsirta is szánt, / mint a szegény költő, fényes levegőben:/ Dalt zengve repült el, dalt zeng a magasban, / hallgat leesőben.*” Ez ugyanis igazi biológiai megfigyelés, hiszen a pacsirta az egyetlen madár, mely repülés közben énekel. Ha a talajra szállt, elhallgat, s rögtön tovább fut, nehogy nyomon érje valamely ellensége, mely leszállni látta: „*Karimás kalappal / a juhórző gyerek meglopni akarja; / A madár tovább száll s a fiú mérgében / nyáját megzavarja.*”¹³²

Vass [Klímes] Péter (1911–1982) magyar-latin szakos tanár. Mint igen lelkes kezdő tanár került 1936 szeptemberében Debrecenbe, ahol 8 éven át tanított. 1937-től ő a Révai Miklós önképzőkör vezetője, egyúttal az *Akarat* szerkesztője. Apja tatabányai bányamunkás, valószínűleg innen eredeztethető feltűnő szociális érzékenysége, a Debrecen környéki tanyákon élő „berogyott életű, testileg-lelkileg a minimumra igénytelenedett szolganép”¹³³ irányában éppúgy, mint a munkás-réteg felé. Amikor 1938 elején az önképzőkörben meglehetősen élénk vita volt az önképzőkör további programjáról, azt hangsúlyozta, hogy a valaha jogos eredeti célt (a nyelvvédelmet) jóval „szociálisabb” témáknak kell felváltani, hiszen „Magyarországon 3 millió ember koldus,” ráadásul „a Dunántúlon van 220.000 holdas birtok is. Vagy ott van a német veszedelem!” De „fontos kérdés a magyarság és a zsidóság viszonya” is. Ugyanakkor el kell kerülni a bürokratizálódást is: „Nem lehet az önképzőkör Tudományos Akadémia, sem szereplési hely”. Figyelmeztette diákjait: „ma, amikor minden senki-újságíró felelősség nélkül és komolytalan tudatlansággal hozzászól a magyar sorskérdésekhez, ezekben kell önmagunkat komoly tisztánlátással kiképezni.”¹³⁴ Később Tatára, illetve a piaristák rövid életű tatabányai gimnáziumába került, ahol néhány rendtársával együtt még a bányába is leszállt, hogy kerestetükből szappant vehessenek s a bányász-özvegyeket támogassák. Ezután rövid ideig Alsógallán lelkipásztorkodott, de tanított a Budapest XX. kerületi állami Kossuth Lajos Gimnáziumban is, ahonnan viszont a szocializmus ideológiai alapjai elleni izgatás vádjával eltávolították és börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után – kitűnő nyelvtudásának s feltehetően bányabeli jóakaróinak köszönhetően – a tatabányai szénbányák külkereskedelmi részlegében dolgozott.¹³⁵

¹³² TÖKÉS Lajos, *Arany János és a természet: Az Arany János Társaság 1906. évi nagygyűlésén tartott székfoglaló értekezés*, Temesvár, 1906.

¹³³ VASS Péter, *Magyar Misszió a debreceni tanyavilágban*, in *ÉvkDebr* 1941/42, 4-5.

¹³⁴ *Akarat* 1937/38, 4. sz.

¹³⁵ Életéhez ld.: BALOGH Béla, *Vass Péter*, in *Pedagógusok arcképcsarnoka* (Debrecen) 2004, 253-255. SZENDE, *Kereten kívüli piaristák*, 85-108.

KOVÁCS SÁNDOR SZOMBATHELYI MEGYÉSPÜSPÖK ÉS A PIARISTÁK

Kovács Sándor szombathelyi püspök (1944–1972) és a legismertebb magyar tanítórend, a piaristák közti – a szokásos egyházkormányzati kapcsolatokon jóval túlmutató – meghitt viszonyra azon tanulmányok is utalnak, amelyek az egyházmegyében püspöki helynökként működő egykori piarista tanár, Farkas Dénes pályafutását¹ és 1956-os tevékenységét² mutatják be. Annak ellenére, hogy e tanítórend az egyházmegyében nem működött³ – e kapcsolat termékenyítően hatott a püspök teljes (a társadalmi-politikai, de akár az egyháztörténelmi korszakváltásokat is kezelni tudó) egyházkormányzati tevékenységére. Ezért az alábbi tanulmány e kapcsolat eredetének, s főleg egyháztörténelmi szerepének mélyebb feltárását kísérli meg.

A kecskeméti diákévek

Mint Kecskemét szülötte, Kovács Sándor 1903 és 1911 között a város piarista gimnáziumának a tanulója volt.⁴ Apja, Kovács István a kecskeméti Királyi Törvényszék telekkönyvvezetője,⁵ gyermekei: Margit, Sándor, Ferenc és Klarissza. Sándor később a Csongrádi-nagy-utca 101 sz. alatti szülői házra így emlékezett vissza: „Meleg családi otthonunkban áldott emlékü szüleimtől a mély vallásosságot és a feltétlen tekintélytiszteletet kaptam meg.”⁶ A gimnáziumban mindvégig „jó” rendű tanuló (1-es illetve 2-es érdemjegyek végig közelítően fele-fele arányban), ugyanakkor neve nem szerepel sem a tananyagon kívüli (önképzőkori, diákpályázati, sport, stb.) témákban említésre méltó tevékenységet végző diákok, sem a szociálistanulmányi ösztöndíjban részesülő tanulók között. Ez utóbbi apja foglalkozása alapján érthető. Az 1911-ben érettségizett osztályában 3 izraelita vallású diák is volt. Vele együtt érettségizett a későbbi neves piarista természetrajz-tanár, Karl János, valamint magántanulóként két Gudenus báró is: Géza és József. Osztályfőnöke (együttal német- és latintanára) végig az a Brach József volt, aki Trianont követően a temesvári gimnáziumnak lett a tanára, majd igazgatója. A magyarart Német Károly, a hittant Sebes Ferenc, a görögöt Wagner Lajos tanította. Ahogy ő maga visszaemlékezik rá,⁷ nemcsak mint diákra, de életének későbbi alakulására nagy hatással voltak a gimnázium igazgatójának, Tóth Györgynek bölcsészeti előtan órái. Egyébként később, az immár plébánosként a piaristák magyarországi

¹ SZENDE, *Farkas Dénes*.

² SOÓS, *Farkas Dénes*.

³ A kőszegi piarista gimnázium 1815-ben szűnt meg.

⁴ Ld. ÉvkKecsk 1903/1904–1910/1911.

⁵ Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1909, IV. Állami hivatalok és intézmények.

⁶ Kovács Sándor, *Az Úr Lelke rajtam* [vezércikk pappá szentelése 25. évfordulója alkalmából], in *Katolikusok Lapja* (a továbbiakban KL) 1940. okt. 20., 1-2.

⁷ ÉvkKecsk 1928/1929, 42-46 (lásd az 1. sz. mellékletet).

1642-i meglepedésének 300 éves jubileuma alkalmából írt köszöntőjében⁸ nemcsak háláját fejezte ki a rend iránt („Lelkem tele van meghatottsággal, hálával, szeretettel azok iránt, akiknek nevelő kezét életemben éreztem és hatását halálomig hordom”), de felsorolta a társadalmi élet jobbítását egyesületek szervezésével előmozdítani kívánó nagy piarista-elődöket is: Trautwein Jánost, az Oltáregyesület, Szabóky Adolfot, a Katolikus Legényegylet és Léway Imrét, a Katolikus Kör megalapítóját. S a méltatásból nem maradhattak ki a tanyavilágban működő piaristák, illetve azok tanítványai, köztük Révai József szegedi talpascserkészei. Külön csoportba kötve (s bizonyára nem kis büszkeséggel) emlékezett meg a kecskeméti illetőségű, illetve az ott diákoskodó piaristákról, köztük Horváth Cirill és Balanyi György akadémiai tagokról, valamint a négy évvel idősebb iskolatársáról, Sík Sándorról, aki már diákkorában kitűnt önképzőkori dolgozataival. S ha már a történetben előrefutottam, meg kell említeni, hogy a fenti jubileumi ünnepség alkalmából a rendházban 1942. november 19-21 között ő mondta a záró szentbeszédét, majd a következő évben, mikor a háborús viszonyok, no meg a gimnázium épületének katonai kórház céljára való lefoglalása miatt a városnak szóló, iskolán kívüli nagyszabású nyilvános ünnepséget csak 1943 májusában tarthatták meg, a Katona József Színházban az ünnepi beszédet Kovács Sándor tartotta, melyben ismét megemlékezett tanáraitól, mikor is „Tóth Györgyöt, a nevelőt, Járvás Mihályt, a hazafias piaristát és Sebes Ferencet, az Istenhez vezérlő piaristát magasztalta.”⁹

A váci püspöki titkár

Bár Kovács Sándor utolsó éves kecskeméti osztálytársai között 11-en voltak, akik már mint piarista kispapok („stúdiumi növendékek”) végezték el a gimnázium felsőbb osztályait,¹⁰ ő a világi papságot választotta. A Vácott megkezdett teológiai tanulmányait a bécsi egyetemen folytatta, majd – az 1915. november 14-i pappá szentelélését követően – az Augustineumban képezte tovább magát. Első szentmiseje alkalmából gimnáziumi hittantanára, illetve a rend későbbi tartományfőnöke, Sebes Ferenc a következő szavakkal üdvözölte: „Tanítvány, kedves tanítvány mond első misét, ki mindig szeretettel függött rajtunk, az iskolában szemeivel és füleivel, az életben és távolban lelkével. [...] Adná meg nekem az Úr, hogy Önre mint tanítványomra mindig örömmel tekintsek szent élete és apostoli munkája miatt.”¹¹ Sebes egy másik levélben tanítványa papi életéhez „a boldog kezdet és a dicsőséges vég közé sok küzdelmet” kíván, „nem a nyugtalan lelkiismeret vergődő küzdelmeit, hanem Krisztusért felvállalt munkát.” Azaz, hogy „ne keressen és ne találjon ernyesztő pihenést egy jól jövedelmező egyházi méltóság bársonyos trónusán, hanem feketében vagy bíborban, engedelmeskedve vagy kormányozva”¹² szolgáljon.

Rövid ideig szülővárosában volt kiegészítő káplán, de már 1917-ben a váci püspök, Csáky Károly maga mellé hívta pápai káplánnak (titkárának), s e funkcióban

⁸ *Scholae Piae*, in KL 1942. nov. 1.

⁹ HDKecsk II, 1943. év.

¹⁰ ÉvkKecsk 1910/1911.

¹¹ Sebes Ferenc levele Kovács Sándornak, 1914. nov. 15.: SzhPL, Kovács Sándor megyéspüspök hagyatéka, Levelezés, III.

¹² Sebes Ferenc levele Kovács Sándornak, 1916. jan. 2.: SzhPL, Kovács Sándor megyéspüspök hagyatéka, Levelezés, III.

szolgált annak utódja, Hanauer István mellett is. Tudni kell, hogy mindketten szívükön viselték mind a főváros környéki települések, mind a tanyavilág lelkipásztori ellátásának a jobbítását, beleértve a templomépítéseket, s ebben az Alföldön a piaristák melegeben szocializálódott fiatal papban nyilván jó segítséget találhattak. Kinevezését Sebes természetesen őszinte örömmel fogadta, de mindjárt figyelmzettette is a fiatal püspöki titkárt a hatalom árnyékában zajló kényelmes adminisztrációs egyházkormányzati munka veszélyeire is: „az első örömöm elmúlt, s most már inkább az lebeg a szemem előtt, amit a történelemből is merünk meg: »Az aulikus élet veszedelmei«. Amit mások javára adott kezünkbe a jó Isten, könnyen tragikussá válhatik önmagunkra. Az emelkedő pályán a megszedülés veszedelme fenyeget, az 'administratív' aktivitásban a 'ministratív' jelentőségének elfelejtése. Éveink növekedő száma egyre jobban megérteti velünk a jeligt: *Nicht Carriere, sondern Charaktere* [nem karrier, hanem jellem]. Látja, kedves Lelkifiam, így lett bennem az első tiszta öröm az üröm és aggodás vegyülékévé. A tiszta öröm a tanári szív ünneplő öröme volt a jó tanítvány sikerén. Az aggodás pedig a szerető lelkiatyá édes szenvedése lelki fiának üdvösségéért.”¹³

Kovács váci működésének kezdete a világháborús összeomlást követő őszirózsás forradalom, illetve a Tanácsköztársaság zűrzavaros hónapjaira esett, mikor nemcsak az egyházon, de a piarista renden belül is megoszlottak a vélemények a polgári demokratikus forradalom céljait és intézkedéseit illetően. Ráaadásul ekkorra már sok helyütt felületessé vált (illetve igazából még be sem indult) a különböző kongregációkban korábban amúgy szép céllal kezdődő egyházi mozgalmi élet, minek során – s ez magának Bangha Bélának a megállapítása – „a kongregációi élet jóformán kimerül a gyűlések megtartásában. A tagok több-kevesebb pontossággal jelennek meg a gyűléseken, ott meghallgatják a prézes előadását, elmondják az imákat, s aztán hazamennek. Itt-ott felvételt, közös áldozást tartanak s ezzel vége a kongregációi működésnek.”¹⁴ A váci Urak Kongregációja esetében is ez lehetett a helyzet, legalább is erre lehet következtetni abból a levélből, melyet Sebes válaszként írt a papi pályán még tapasztalatlan egykori tanítványának (Kovács Sebesnek szóló megelőző levele nem ismert). Eszerint valószínűsíthető, hogy Kovács Sándort fel akarták kérni, hogy vállaljon valamiféle szerepet a kongregáció élén (talán mint prézes), mire ő tanácsért fordult a már lelkiatyjának tekintett egykori hittanárához. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy különféle váci intézmények (Hangya szövetkezet, legényegylet stb.) kezdeményezésére ekkor kezdtek el szervezni Keresztény Nemzeti Egység Pártja néven, azt az antiszemita tanokat is felvállaló szélsőjobboldali pártot, melynek tagjai, illetve szimpatizánsai közt egyházi személyek, köztük kongregáció-tagok, sőt – Rassovszky Kálmán és Tihanyi Béla személyében – piaristák is voltak. Vezetőjük, Hornyánszky Zoltán – épp a váci választókerületből – 1920-ban még a képviselőházba is bekerült. Sebes a „Kedves Sanyi!” megszólítású levelében először is örömét fejezte ki, hiszen „az urak választása” azt mutatja, hogy „ambíciót, vezért látnak” tanítványában, a folytatás azonban jóval józanabb: „Elvállalja-e? Engem, mint elsőéves tanárt ugyanerre szemeltek ki az urak Szegeden. Nem mertem belemenni, kb. olyan contra-argumentumok

¹³ Sebes Ferenc levele Kovács Sándornak, 1917. márc. 15.: SzHPL, Kovács Sándor megyéspüspök hagyatéka, Levelezés, III.

¹⁴ BANGHA Béla, *Összegyűjtött munkái*, V: *A nagyasszony zászlaja alatt*, Bp., 1941, 148.

alapján, minőket levelében említ. [...] De érdemes-e az egész ügybe ennyi gondot ölni? Van-e a kongregációknak s általában az úri kongregációknak különösen jelentőségük? Most már – s a mai helyzet világánál – ki lehet mondani, hogy nincs! Meggyőződést adni nem tudtak, csak egyoldalú fanatizmust, áhitatgyakorlataik is, sőt egész berendezkedésük erőltetett, természetellenes volt. Sokat imádkoztak, és Pesti Hírlapot¹⁵ olvastak, ájtatoskodtak és szabadkőműves jelölteket támogattak. Tudja, Sanyi, megdöbbenően rávilágít a magyar katolicizmusra az a tény, hogy mennyit kellett szaladgálni, bosszankodni és pirulni, míg a mai demonstratív gyűlésre embert kaptunk, aki ki merjen állni és beszélni a kötelező iskolai vallásoktatás mellett. Mintha a föld nyelte volna el azokat a régi nagy katolikusokat! Azután annak a 8-10 úri embernek szükséges-e az üdvösség elérésére hetenként külön egy-egy prédikáció?! Miért nem állnak a többi hívővel a szószék alá? Ha Apponyinak jó az éberhardi plébános prédikációja,¹⁶ miért nem jó nekik? [...] Ha tőlem függne, minden lelkiismeretfurdalás nélkül E.¹⁷ nyakába varnám. Nec nocet nec prodest.¹⁸ Vagy ott van Podhorányi,¹⁹ Rassovszky,²⁰ ki már vezetett kongregációt, dr. Béky,²¹ vagy tartsa meg Gossmann.²² Szóval bárki más, mint Maga.²³

Sebes fenti levelében név szerint említett személyek az akkori Vác kulturális, vallási, politikai és társadalmi életének voltak fontos szereplői. Nem egy köztük az 1919 decemberétől megjelenő Váci Keresztény Újság rendszeres cikkírói, illetve az azt kiadó nyomda alapítói, részvényesei. Az első, a karácsonyi számban mindjárt két piarista mutatkozott be: Rassovszky Kálmán egy vezércikkkel,²⁴ Tihanyi Béla meg a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja estélyén „tűzzel előadott, ódai magasságban szárnyaló beszédének” közreadásával, mely szerint az „oláh, szerb, tót, zsidó beléordíttatja faja jogait a történelembé, de ha mi megmukkanunk, az barbár sovinizmus, elfogultság, antiszemitizmus.”²⁵ Bár az újság végig pozitív hangnemben számolt be a két katolikus iskola (a piarista illetve a Karolina gimnázium) főbb eseményeiről, az évnytitokról, az évszórókról, a kulturális rendezvényekről, s hasonlókról, ma joggal döbbenünk meg azon a cikken, melyben a főgimnázium 1919/20. évi értesítőjét idézve nemcsak a jutalomban részesült szorgalmas tanulókat sorolták fel, de az újság fontosnak tartotta közölni, hogy a gimnázium diákjai között „52 zsidó tanuló volt. Ezért önkénytelenül előtérbe tódul az a jogos kérdés, vajon azért

¹⁵ A Pesti Hírlapot a váci egyházmegye hivatalos tudósítója, a Katolikus Jövő (a továbbiakban: KJ), azon 15 „nemkatolikus”, illetve „részben katolikus ellenes” lap között sorolta fel, melyeket olvasásra nem ajánl. Íme a minősítés: „Pesti Hírlap: a liberalizmus és a támadó protestáns irányzat apróhirdetésekkel teletömködött napilapja.” Vö. *Igazi Katolikus vagy?*, in KJ 1934/11, 12.

¹⁶ Gróf Apponyi Albert, a trianoni magyar békeküldöttség vezetője az éberhardi kastélyban nevelkedett, sírja a kastély-kápolnában.

¹⁷ Talán Horváth Elemér, 1910-től váci püspöki káplán és iktató, majd levéltáros és titkár.

¹⁸ Sem kár, sem haszon (nem lesz az ügyből).

¹⁹ Podhorányi József, 1912-től váci kanonok és Vác-Felsőváros plébánosa.

²⁰ Rassovszky Kálmán piarista, 1915-től 1928-ig, majd 1946-tól haláláig (1963) Vácott.

²¹ Béky László, 1915-től a váci szeminárium tanára, későbbi rákoskeresztúri plébános.

²² Gossmann Ferenc, 1906-től váci kanonok. 1913-tól segédpüspök.

²³ Sebes Ferenc levele Kovács Sándornak, 1919. jan. 12.: SzhPL, Kovács Sándor megyéspüspök hagyatéka, Levelezés, III.

²⁴ *A keresztény Magyarország karácsonya*, in VKÚ 1919:4, 1.

²⁵ *A ma feladatai*, in VKÚ 1919: 4, 2.

alapították-e a kegyes rendiek a gimnáziumot, azért adták-e magyar királyaink nekik a fejedelmi birtokaikat, hogy abban és abból több mint egy negyedrészt a tanulóknak zsidó gyerekeket tanítsanak, különösen a múlt évi tapasztalatok után, midőn a zsidó uralom vérlázítóan bebizonyította, hogy az eddig dédelgetett faja magyar felsőbb iskolában nyert tudásukkal[!] a sajtó és az irodalomnak destruktív szellemben való elfajulására használta fel és az egész nemzet romlását idézte elő.” El is hangzott a figyelmeztetés: „A 12-dik órában térjünk észre, és ide többet egy zsidót se bocsássanak be!”²⁶

Püspöki titkárként ilyen körülmények közepette kezdte el megismerni a város illetve az egyházmegye életét. Erre mindjárt erre jó alkalmat szolgáltatottak a karácsonyi tisztelgő látogatások, mikor „folyó hó 20-án a megyés főpásztor udvari káplánja kíséretében látogatást tett a székeskáptalan tagjainál s a város polgármesterénél, 23-án pedig a hivatalok főnökeinél.”²⁷ S bizonyára jelen volt főpásztorának 1920. január 17-i szolnoki látogatásán is, mikor a „forradalmak és a román invázió alatt legtöbbet szenvedett” várost keresték fel.²⁸ Itt a püspök a városi küldöttség kérésére, hogy „segítsen a szolnoki hívek elhagyatottságán”, ígéretet tett egy templom építésére.²⁹ Mint ahogy nyilván elkísérte Hanauer püspököt az 1920. április 22-én azzal a céllal megkezdett alföldi körútjára is, hogy „az elhanyagolt magyar alföldön a tanyáknak is legyenek iskolái és templomai.”³⁰

Titkári működése mellett a váci ifjúság lelkipásztori szolgálatában is aktív szerepet vállalt: 1920 nagybőjtjében ő tartotta a polgári fiúiskola lelkigyakorlatát,³¹ decemberben pedig váci iparosok Mária kongregációja 10 éves fennállása alkalmából a Karolina leányiskola nagytermében rendezett megemlékezésen – mint a kongregáció a prézese(!) – ő mondta az üdvözlő beszédet.³² Az ezen az ünnepségen elhangzottak alapján ma könnyen felidézhetjük a város Trianon utáni közhangulatát, hiszen ha nem is elsőként, de nyilván az első között nyilvános fórumon itt hangzott fel Sík Sándornak *Az andocsi Máriához* című frissen írt verse („*Megcsúfolták, megpöködték, / Ami bennük szép volt, / Kilencfelé hasogatták, / Ami rajtunk ép volt*”), s az ünnepi szónok, Podhorányi József a közelmúlt osztályharc-elméletének cáfolata gyanánt azt a megállapítást tette, hogy „a mai társadalom betegsége két okból származik: nincs az Isten a gazdagok osztályában és nincs az Isten a szegények osztályában.”³³

Maga Kovács pedig, mint az újonnan megjelenő könyvekhez első között hozzájutó püspöki titkár azzal próbált ideológiai útmutatást nyújtani az egyházmegye papjainak, hogy az egyházmegye közleményeiben (K. S. monogram alatt) sorra ismertette a lelkipásztori munkában hasznosítható kiadványokat. Dvihally Gézának a Szent István Társulat kiadásában 1925-ben megjelent, *Az igazság útja* című könyvére például „a szocialisták falvakat és városokat egyaránt sújtó tervszerű

²⁶ A főgimnázium értesítője, in VKÚ 1920:31, 2.

²⁷ *Hírek*, in VKÚ 1919:4, 5.

²⁸ A Tanácsköztársaság idején Szolnoknak a román csapatok által 1919. máj. 1-jén elfoglalt tisztántúli része csak júl. 17-én került ismét magyar fennhatóság alá.

²⁹ *Hírek*, in VKÚ 1920:4, 3.

³⁰ *Nagy alföldi körút*, in VKÚ 1920:14, 3.

³¹ *Hírek*, in VKÚ 1920:14, 3.

³² *A váci iparosok Mária kongregációjának jubileuma*, in VKÚ 1920:51, 1.

³³ VKÚ 1920:52, 2.

agitációja szemben folytatandó védekezés” sikere érdekében hívta fel a figyelmet.³⁴ Prohászka hirtelen halálakor meg ő vállalta fel a feladatot, hogy világos méltató szavakkal hódoljon a „próféta” emlékének: „A múlt század utolsó éveiben mindjobban elszakadt katolikus életnek volt a Prófétája. A filozófia forradalma eldobta, a liberális közéleti szellem lesajnálta a katolikus világnézetet, a vallásosságot az egyszerűeknek, a tudatlanoknak szánták, mialatt önmaguknak nem találtak új világnézetet, hanem csak vergődtek, kínlódtak teljes céltalanságukban és hiúságból szégyelltek visszatérni a világ Világosságához. Ebben a lelki és vallási sivárságban küldte el az Úr az ő Prófétáját. Felhangzott a diadalmas világnézet elragadó himnusa, és a magamagát megcsalt ember megsejtette az Isten országának a közeledtét. A régi szent igazságok új fényben ragyogtak, és az ember újra hitte, tudta, érezte és tapasztalta, hogy minden probléma megoldása, minden életnek tökéletes teljessége, minden vágynak igaz boldogsága Jézus Krisztus.”³⁵

A kecskeméti nagytemplom plébánosa

Miután Révész Istvánt, a nagytemplom plébánosát 1928-ban tábori püspöknek választották, Hanauer püspök – a közvéleményt is képviselő egyháztanács egyetértésével³⁶ – Kovács Sándort nevezte ki plébánosnak. Révész 20 éves kecskeméti szolgálata alatt igen sokat tett a városért: ő telepítette le az angolkisasszonyokat, a Jó Pásztor Nővéreket és a Népleányokat. Megszervezte az angolkisasszonyok gimnáziumát. Őt tanyai lelkészséget és rengeteg tanyai iskolát szervezett, s külön gondja volt az elmaradott tanyavilág lelki-szellemi felemelése. Az ő idején indult a kecskeméti római katolikus egyházközség kéthetente megjelenő hitbuzgalmi tudósítója, az előzőekben már hivatkozott Kat(h)olikusok Lapja, melyben Kovács még plébánosi kinevezése előtt nemcsak az aktuális egyházi ünnepekhez kötődő biblíamagyarázatait adta közre, de harcos buzdításait is a világjobbító öntudatos keresztény életre. Az első ilyen vezércikkében (*Kedves Atyámfiai*) a hívekkel mintegy sorsközösséget vállalva fordult az egyházközség híveihez: „ha a csúnya ökölharctól elfordult hites ember kinéz a gyűlölet tüzetől felperzselt világba, bizony mondom: kegyetlen keserűség ragadja torkon és könny hullik a szemébe.”³⁷ S akár leendő plébánosi szolgálatának programadó megnyilatkozásaként értelmezhetjük az 1928-as év első számaiban megjelent következő írásait: *A keresztény ember*,³⁸ *A keresztény öntudat*,³⁹ *A keresztény társadalom*,⁴⁰ *Gyakorlati kereszténység*.⁴¹

Beiktatását hatalmas várakozás előzte meg. *Áldott, ki az Úr nevében jön!, Menj, és állítsd fel 60.000 híved lelkében Krisztus királyságát!* – ilyen című írásokkal⁴²

³⁴ Irodalmi művek. A Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményei (a továbbiakban: VEHK), 1925:7-8, 24, 2613. tétel.

³⁵ *Meghalt a Próféta*, in VKÚ 1927:15, 1.

³⁶ „A közvélemény kezdettől fogva nagy egyetértéssel nyilatkozott meg Kovács Sándor, püspöki titkár, pápai káplán mellett”. *Kovács Sándor püspöki titkárt ajánlotta a megyéspástor Révész István utódjául*, in KL 1928:9, 131.

³⁷ KL 1927:17, 283.

³⁸ KL 1928:2, 19-20.

³⁹ KL 1928:3, 35-36.

⁴⁰ KL 1928:4, 51-52.

⁴¹ KL 1928:6, 84-85.

⁴² KL 1928:19, 305-306, 320.

várták új plébánosukat a kecskeméti. Beiktatásának előestéjén, október 31-én a város küldöttsége a vasútállomáson várta, édesanyja meg a nagytemplom kapujában. Itt hangzottak el első üdvözlő szavai: „Az egyháztanács segítségével nemcsak elnöke, de napszámosa is akarok lenni a katolikus ügyeknek. Ígérem, hogy egyházam és hazám iránti hűségemből, elveimből semmit sem engedek, de tapintatlan és szertelen nem leszek soha.” A másnapi hivatalos beiktatásról a lap következő száma⁴³ számolt be: ez alkalommal az 1Kor 1,3 közismert üdvözlétével („Kegyelem nektek és béke...”) köszöntötte híveit, megnevezve szolgálatának célját: „Mint az eucharisztikus Nagy Király követe jövök, hogy a kegyelmi életnek osztogatója legyek!” A beiktatásán egyébként a városi közjogi méltóságokon túl három szerzetes-tartományfőnök is jelen volt: a jezsuiták részéről Bíró Ferenc, a ferencesek részéről Oslay Oswald, a piaristáktól pedig az időközben tartományfőnökké választott gimnáziumi hittanára, Sebes Ferenc.⁴⁴

Plébánosi tevékenysége szerves folytatása volt az elődje által meghonosított egyházközösségi életnek, köztük például a liceumi előadások címen szervezett összejöveteleknek. Ezeknek korábban olyan neves előadói voltak, mint a Balanyi György, Sík Sándor, Zimányi Gyula és Tomek Vince. De hogy ne csak a piaristákat említsem, 1926. január 18-án „dr. báró Apor Vilmos gyulai apátplébános” tartotta meg „A katolicizmus és a nemzetközösség” című előadását, melynek meghallgatását az egyházközség lapja a következő buzdítással javasolta: „midőn állandóan fenyeget bennünket a vörös internacionálé, meg kell ismernünk a katolicizmus internacionáléjában lévő értékeket.”⁴⁵ Nos, ezeknek az előadások fontosságát azzal is elismerte, hogy hivatalba lépése után az új szezon első előadását – mintegy bemutatkozásként – ő tartotta meg,⁴⁶ majd e liceumi – s egyéb, pl. legényegyleti, stb. – előadások, rendezvények kecskeméti éveit alatt mindvégig folytatódta⁴⁷ – több jeles személyiség, köztük persze a piarista gimnázium (akár civil) tanárainak aktív részvételével. Hivatalba lépését követően sorra kereste fel a plébániájához tartozó kisebb (akár tanyasi) filiálékat, lelkészségeket, elsőként – vonattal – Koháryszentlőrincet,⁴⁸ majd Szentkirályt, Lakytelket, Helvéciát, Ágasegyházát, Hetényt és Bugacmonostort. De később is szívén viselte a szerencsétlen falusi-tanyasi nép sorsát. Az 1935 júliusi pusztító jégverés után például Hanauer püspökkel együtt sorra kereste fel „a jégvert kecskeméti határt”, betértek „a levert falú, tört ablakú tanyaházakba, s meleg résztvevő szavakkal vigasztalták a gazdákat és a mezőgazdasági munkásokat.[...] A Megyéspüspök úr mély megdöbbenéssel szemlélte végig a jégtől elpusztított lombtalan gyümölcsösöket, letarolt földet.”⁴⁹

Az egykori kecskeméti iskolájához fűződő ragaszkodásának kedves emléke az az – amúgy csekély egyháztörténeti jelentőséggel bíró – esemény, melyet a rendház historia domusa⁵⁰ a következőképp örökített meg: „Régi primusz csengőnk,”⁵¹

⁴³ KL 1928:20, 321-326.

⁴⁴ *Plébános beiktatása*, in KJ 1929:5, 108.

⁴⁵ KL 1926:1, 8.

⁴⁶ KL 1928:21, 350.

⁴⁷ 1933-ban például 35 katolikus egyesület működött Kecskeméten, köztük a Katolikus Legényegylet 40 éve, in KL 1933:15 233-235.

⁴⁸ KL 1929:11, 145. A falu neve 1950-től Nyárlőrinc.

⁴⁹ Vö. *A Megyéspüspök úr Kecskeméten*, in KJ 1935:7, 12.

⁵⁰ HDKecsk II, 1929. év.

5. A Kovács Sándor plébános által az 1931. július 17-i bokrétaünnep során megszentelt kereszt a Kecskeméti Piarista Gimnázium tetején

melyhez a régi öregdiákoknak oly kedves emléke fűződik, november hó folyamán megrepedt. [...] Csósz László igazgató helyette új csengőt vásárolt, melyet november 29-én a tanulók jelenlétében áldott meg Kovács Sándor kecskeméti plébános.”

Ennél sokkal jelentősebb, hogy Kovácsnak oroszlánrésze volt a ma is álló piarista gimnázium 1929-ben kezdeményezett felépítésében, mint ahogy az – egyéb források mellett – a plébániai lap tudósításai alapján végig követhető. A kiszemelt (felajánlott) telekre tervezett épület megépítését célzó pályázatról az egyháztanács elnöke, dr. Iványi Szabó László a következő tudósítást adja: „A kultuszminiszter és dr. Kornis Gyula államtitkár kétízbeni helyszíni szemléje alkalmával ezt az elhelyezést és a Hüttl-féle⁵² tervet találták egyedül megfelelőnek.”⁵³ A március 28-án megalakult gimnáziumi építő bizottság tagjai közt ott találjuk Kovács plébánost is.⁵⁴ Ezt követően 1930. november 5-én az egyháztanács is megszavazta a gimnázium építéséhez adandó erkölcsi és az anyagi támogatást.⁵⁵

Az építkezés olyan jól haladt, hogy 1931 júniusában sor kerülhetett a 2,2 méteres keresztnek az épület tetején való elhelyezésére: „az aranyozott vörösréz keresztet” Kovács Sándor még 22-én a piarista templomban áldotta meg, a következő szavak kíséretében: „A dolgozó hétköznapi robotos munkáját megállítottam, és behívtalak benneteket egy pillanatra az Isten házába, hogy áhítatos tanúi legyetek annak a szentelésnek, amellyel az épülő piarista gimnázium legszebb díszét, a keresztet, isteni rendeltetésének átadom.” Ezt követően aztán azt „négy egyháztaná-

⁵¹ A tanítás megkezdését jelző csengő.

⁵² Hüttl Dezső építész (1870–1945), a budapesti, kecskeméti és váci piarista iskolaépületek tervezője.

⁵³ *Az új kegyesrendi gimnázium felépítésének az ügye*, in KL1929/2, 20–21.

⁵⁴ *ÉvkKecsk 1928–1929.*

⁵⁵ *ÉvkKecsk 1929–1930.*

csos vitte át az új épülethez”,⁵⁶ ahol a 27-i bokréta ünnepélyen az 1Kor 1 23-ban megfogalmazott hittételt („Mi pedig a keresztre feszített Krisztust hirdetjük, ami a zsidóknak botrány, a pogányoknak pedig oktalanság”) nyomatékos felidézésével kezdte el avató beszédét, melyet így folytatott: „A egyes iskolák új hajlékára azért tűzzük fel a keresztet, hogy biztosítsuk a jövőjét, maradandóságát hosszú évszázadokra. Minden emberi alkotás, ha csak emberi erőkből keresi fennmaradását, önmagán érzi az idő vasfogát. Ezért kell nekünk a kereszttel, hogy róla az örök élet ereje áradjon az új gimnáziumra.” S minthogy „a kereszttel a felebaráti szeretetet örök erejét is hirdeti, a római katolikus egyházközség ennek a szeretetnek a parancsát követte, amikor az állam és a város támogatását kikérve, teherbíró képességének legvégső határáig elment, csak azért, hogy a munkásokon segítsen. Nem akart jobb időkre várni, nem kívánt kényelmesebb [...] lehetőségeket keresni azért, mert kényeret akart nyújtani a munkás családoknak és el akarta simítani a gondok barázdáit, ráncokat a munkástestvérek homlokáról. [...] *In Cruce salus*,⁵⁷ ezt szívják magukba azok a gyermekek, akik a kereszttel árnyékában fognak járni a kegyesiskolába. Ennek a kereszttel az igazságát fogják magukba szívni, ennek a kereszttel az útját fogják járni Krisztus követésében [...], mindezt azért, hogy a gimnázium falai közül kikerülő ifjúságunkba a szociális szeretetet apostolai nyújtanak testvéri kezét.”⁵⁸

A munkás családokat ez esetben oly módon támogatta, hogy – akár még a megyéspüspök jóváhagyásával felvett kölcsönöket is igénybe véve – az építkezés során felmerülő különféle kisebb alvállalkozói munkákat (a tölgyfapadozat elkészítését, a szobafestést, a díszterem piszkei vörös márványból készülő két erkélytartó oszlopának kőfaragó munkálatait) maga finanszírozta. Egyébként pénzsegélyekkel, illetve egy általa létrehozott alapítvánnyal (az egyházközség matkópusztai földje éves tisztajövedelme egy részének felajánlásával⁵⁹) is támogatta a gimnázium rászoruló diákjait. Különösen a háborús években volt bőkezű: 1939-ben – mikor például a két legismertebb kecskeméti bankfiók csupán 10, illetve 20 pengőt áldozott, s az iparkamara is csak 70-et – ő 100 pengőt adott jutalmazási célra, s ezt az összeget a következő években tovább növelte.⁶⁰ Minden év májusában az általa vezetett bizottság bírálta el, és díjazta az évközben kiírt különféle témájú diákpályázatokra beérkezett dolgozatokat, ilyenkor rendszerint az ő jutalomkönyvei is kiosztásra kerültek.

Amúgy is szinte napi kapcsolatban volt korábbi gimnáziumával, hiszen mint a gimnáziumi bizottság elnöke, illetve mint hitoktatási plébániai biztos több ízben hospitálta a vallástan-órákat, s minden évben ő elnökölt a vallástan-vizsgákon. Az évről-évre visszatérő nagy piarista ünnepek alkalmából (augusztus 27. Kalazanci Szent József és november 25: Szent Pompiliusz) rendszeresen a piarista templomban mondta el miséjét, s ilyenkor „különös szeretettel és hévvel szólott rendalapítónk szociális jelentőségéről”. Úgy tűnik, papi pályáján végig kísérte gimnáziumi hittantanárának, Sebes Ferencnek a szeretete és bölcsessége, hiszen még az ezüst-

⁵⁶ HDKecsk II, 1929. év.

⁵⁷ A kereszttel az üdvösség.

⁵⁸ JÁMBOR József, *A kecskeméti Kegyesrendi Róm. Kat. Gimn. új épülete megépítésének a története*, in *ÉvkKecsk* 1931-32.

⁵⁹ KARL János, *Ecce Vir!*, in *ÉvkKecsk* 1943/44.

⁶⁰ *ÉvkKecsk* 1938/39, 1940/41 és 1941/42.

miséje alkalmából is a következő sorokat kapta tőle: „A világ pora rárakódik a buzgó papnak a lelkére is, és életünk útjának közepén megdőbvenve vesszük észre, hogy nekiindulásunk irányvonala elhajolt. Az ezüstmise után, talán még inkább, mint előtte, szükségét érzik az ember, a mindennapi újrakezdés, a mindennapi megújulás drága kegyelmének a szükségességét, amelyről Szent Pál beszél. Ezt kérem, kedves Sanyikám, ma a maga számára. Meg nem keményedve, el nem fásulva, könnyűvé nem válva, ki nem üresedve, szeretetben és keresztény optimizmusban meg nem fogyatkozva, az Úr Krisztus mintájára naponként megújulva járja tovább az áldozatok és erőfeszítések robotjában nehéz, de édes papi utat.”⁶¹ A piarista öregdiák *alma mater*hez való ragaszkodásának különös jele, hogy 1943-ban ő tartotta a kecskeméti ház lelkipraktóriumát, mikor is – ahogy a neves természettudományi lett gimnáziumi osztálytársa, Karl János fogalmazott – „piarista életfelfogástól gazdag lelke [...] feledhetetlen módon tárta elénk kincseit.”⁶²

Az általa szerkesztett egyházközségi tudósító rendszeresen közölt minden, a városi piarista gimnázium működésével kapcsolatos hírt, nemcsak a helyi aktualitásokat (változás a tanári karban, tevékenységük a Katona József Társaságban, a diákok szereplése, stb.), de több nagyobb terjedelmű írást is. Megtudható volt például, hogy 1929-ben a világ 7 országának 130 rendházában 2002 piarista működött,⁶³ s volt egy bíboros piarista is, az olasz Alfonso Maria Mistrangelo (1852–1930) személyében, aki 1904-ben több magyar piarista rendházban, így Kecskeméten is megfordult, s látogatásának eredményeként – a II. József által 1781-ben a magyar rendtartományra rákényszerített elszakítottág után – állt helyre 1906-ban a magyar rendtartománynak a római központtal való kapcsolata.⁶⁴

A Katolikusok Lapjában a piarista kapcsolatra utaló fenti részek tudatos „szemezgetése” természetesen nem jelenti azt, hogy a város életében kevésbé fontosak, vagy Kovács Sándor lelkipásztori munkájában kevésbé favorizáltak lettek volna a hitélet többi eseményei, hiszen például – hogy csak a városban működő másik jelentős szerzetesrendről szóljak – a lap kiemelten tudósít a ferencesek áldásos működéséről is. Olyannyira, hogy itt olvashatók először az 1954-ben a kommunizmus börtönében mártírhálált halt (s a boldoggá avatás előtt álló) Károlyi Bernátnak a kínai misszióból küldött levelei, illetve az e misszióval kapcsolatos egyéb hírek is.⁶⁵ Mégis, ha a lap egész szellemiségét, benne különösen annak mind az egyház társadalmi tanítását, mind az erkölcsi megújulást bátran hirdető és öntudatos cselekvésre felhívó vezércikkeit nézzük (melyek a plébános egyik méltatója szerint „a lap minden számát szószékké avatták”⁶⁶), egyértelműen kirajzolódik a kecskeméti *alma mater*ben formálódott mindazon örökség, melyet ő maga így határozott meg: „Kalazanci Szent József nevelésének a szelleme az öntudatos vallásosság, amely ment minden beteges érzélgősségtől, és a gyakorlati életre nevelés, amely a hibáktól megtisztított egészséges természetre épül.”⁶⁷

⁶¹ Sebes Ferenc levele Kovács Sándornak, 1940. okt. 19.: SzhPL, Kovács Sándor megyéspüspök hagyatéka, Levelezés, III.

⁶² KARL János, *Ecce Vir!*, ÉvkKecsk 1943/44.

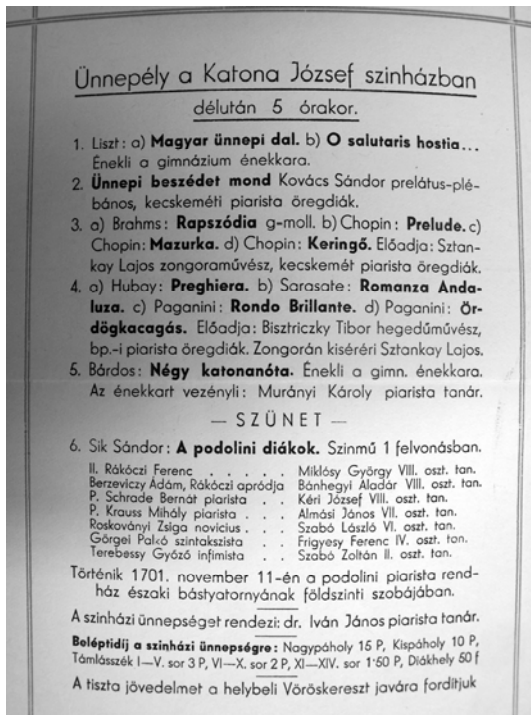
⁶³ *A piarista rend munkája*, in KL 1929:2, 25.

⁶⁴ *Hírek a piarista rendből*, in KL 1931:2, 17-19.

⁶⁵ Tudósítások, levelek a KL 1929-1933, illetve 1937-1938 közti számaiban.

⁶⁶ *Kovács Sándor – apátplébános*, in KL 1930:1, 5.

⁶⁷ *Scholae Piaae*, in KL 1942. nov. 1.

6. A piarista rend podolini megtelepedésének 300 éves jubileuma alkalmából rendezett kecskeméti ünnepség programja (PMKL, Kecskeméti Rendház levéltára, Régi korszak [II.8.a.], Lib. 14).

E szellemiség jegyében több ízben is felszólalt a vasárnapi munkavégzés ellen, rámutatva, hogy a vasárnapi munkaszünetet ellenző „kifogások egytől-egyig a bűnös kapzsiságnak a mentetőzései. Nincs áldás azon a munkán, amelyet vasárnap végeznek.”⁶⁸ Az elszegényedő alföldi nép védelme érdekében mindvégig az erkölcsi megújulás szükségességét hirdette, hiszen nélküle bármely szociális intézkedés kudarcra van ítélve: „A mai gazdasági helyzet [...] már lelki életünk alapjait is veszélyezteti. Nincs kizárva, hogy ez a lélekrablás szándékosan történik, azok részéről, akik a jó Isten helyett az aranyborjút szeretnék visszaállítani az emberek imádatába.”⁶⁹ Felismerve „ennek a rombolásnak rettenetes következményeit”, az egyház nevében csatasorba hívta annak „polgári foglalkozású katolikus harcosait, hogy az igazság és a tudás fegyverével felvértezzék azokat is, akik ez ideig a létfenntartás terén fegyvertelenül állottak az állig felfegyverzett ellenséggel szemben,” s előadás-sorozatot szervezett a Katolikus Egyletben, ahol vasárnap délutánonként „az erre hivatott és tudással felvértezett katolikus vezető férfiak” tartottak előadást a hívek „földi boldogulását” elősegítő „mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi ismeretekről.”

Megelégedéssel konstatálhatjuk azt is, hogy annak idején Kecskemét plébánosa is *nemzeti erőforrásnak* tekintette a lelki gondozására rábízott embereket. Hiszen így írt: „arra szeretnék rámutatni, hogy a kecskeméti katolikus magyarnak milyen értékei vannak, melyeket minden vezető embernek nemcsak meg kell becsülni,

⁶⁸ „És megáldotta a hetedik napot”, in KL 1930:3, 33.

⁶⁹ KL 1933:1, 13.

hanem ezekkel, mint *nemzetépítő erőforrással* [kiemelés tőlem: Sz. Á.] számolnia kell.”⁷⁰ Mint ahogy a társadalom életében nélkülözhetetlen erőforrást jelent, mikor az egyház olyan „politikai” feladatok megoldásában is részt vesz, mint „az iskolaügy, az ifjúság nevelése, a szegény- és beteggondozás”, hiszen „ezekben a kérdésekben az egyháznak beleszólási és együttműködési jogát csak igazságtalan jogszfisztással lehet letagadni.”⁷¹

Hogy az egyház lelki-szellemi tökéletesedésre hívó, vigasztaló és boldogító üzenete nemcsak a templomba járóknak szól, azzal is kimutatta, hogy a hagyományos ünnepi körmeneteken túl egyéb egyházi rendezvényeket is kivitt az utcára, helyesebben a nagytemplom előtti térre. Ilyen volt az az 1933 pünkösdjén (június 4-én) 800 fős szereplőgárdát mozgósító nagyszabású kulturális műsor, melynek első részét még a rádió is közvetítette: részletek hangoztak el Wilhelm Kienzl-nek *A bibliás ember* című operájából, majd a többnyire piarista diákok, illetve cserkészek alkotta szavalókórus Sík Sándor „Krisztus Király” (valójában: *Jézus Krisztus*) című versét adta elő. Az akkor is hallható véleménnyel szemben, hogy „kinti térre nem való egyházi műsor”, Kovács Sándor plébános a következő, már-már apologetikus hévvel indokolta meg az effajta missziós tett szükségességét: „Mi hát a célunk? Hogy megmutassuk az embertestvéreknek, hogy az igazi szépség tiszta forrása Isten.[...] Meg akarjuk győzni arról, hogy az emberi lélek mégis csak az isteni szépségeknél tud igazán felüldülni. [...] Be akarjuk bizonyítani a világnak, hogy a színjátszásnak vannak szent, Istentől megkívánt feladatai, melyeket büntetlenül feladni nem lehet, vannak nemzeti kötelességei a magyar nyelvvel szemben, melyet megrontani bűn.[...] Az isteni Mester résztvevő szavával akarjuk gyógyítani az emberek elrontott ízlését, és nemcsak érdeklődésüket, hanem szomjas vágyukat ébresztgetni az isteni szépség után. Igen! Hitvalló bátorsággal akarunk egy kis darabot megmutatni Anyaszentegyházunk életének abból az áldásából, amelyet a katolicizmus kultúrerejének hívunk.” Majd hozzátette: „Bármilyen tisztelettel állok is meg a kultúrhistoria monumentális munkája előtt, amely faji vagy népi kultúrák életét történelmi fejlődésükben mutatja be, sem megállapításait, sem felfogását nem tudom magamévá tenni, mert figyelmen kívül hagyja a katolikus egyház kultúrmunkájának regeneráló, újjászületést hozó és conserváló, örök életet erejét adó kiváltságát.”⁷²

A másik nagyjelentőségű rendezvény volt az 1938. évi Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódó helyi ünneppsorozat volt, melynek eseményei egy újabb publikációnak köszönhetően részleteiben is ismertek.⁷³ Érdemes azért felhívni a figyelmet annak egyik, eddig talán lényegtelennek tartott momentumára, nevezetesen Jozef-Ernest van Roey (1874 – 1961) belga bíborosnak az eucharisztikus kongresszuson való részvételére, aki mellé budapesti kísérfőnek Kovács Sándort jelölték ki. Van Roy bíborosnak nemcsak következetes egyházhűségét tarja számon az egyháztörténelem (többen „vaspüspöknek” nevezték), de harcos fasizmusellenességét is: Lengyelország 1939. szeptember 1-jei lerohanását olyan borzalmas

⁷⁰ *Az Alföld népe*, in KL 1937:5, 1-2.

⁷¹ *Vallás és politika*, in KL 1938:15, 1-2.

⁷² Az 1933. jún. 4-i pünkösd-i ünnepegről szóló beszámoló a KL 1933:10-12. számaiban.

⁷³ SÓBER Péter, *Az 1938. évi eucharisztikus nap Kecskeméten*, in *Múltbanéző: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár elektronikus folyóirata* 1(2010):1, URL: http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmányok/sope-01t-1.html.

eseménynek nevezte, mikor „oly nagy mértékben szabadult el az emberi butaság, mely után már csak az Isten irtalma hozhatja meg az igazságosságot.” S Belgium 1943-as megszállását követően a királynő és az ő tiltakozása eredményeként menekült meg több száz már bevagonírozott zsidó Auschwitztól.⁷⁴

Nos, ugyanezzel az országot, népét védő következetes szigorúsággal élt Kovács is minden olyan reménytelennek tűnő helyzetben, mikor a világ, illetve saját népe erkölcsi romlását látva mutatta fel a továbblépés, a kilábalás lehetőségét. A 2. világháború kitörésekor még csak Reményik Sándor általa legszebbnek tartott versének, a *Romon virágnak* a felidézésével gondolta megvigasztalni híveit,⁷⁵ később azonban elkerülhetetlenné vált, hogy Prohászka-hoz fordulva és ismételten az ő prófétai szavait idézve mutasson rá a romlás valódi okára: „Prohászka püspököknek igaza van! A trianoni országfosztással ránk szakadt nyomorúság az Isten büntetése! Az Isten csak szándékos bűnért büntet. A prófétának hiába volt minden figyelmeztetése, a legutálatosabb magyar bűn, az istenkáromlás tovább folyt magyar nyelven, magyar ajakról, és tovább folyik most is.”⁷⁶ Mégis, plébánosi működését talán azok a buzdító szavak jellemzik legjobban, melyeket 1931 adventjén intézett híveihez,⁷⁷ azaz a „Ne féljete!” felszólítás, mellyel 65 évvel később II. János Pál pápa fordult az egész világ felé.⁷⁸

S hogy a hívei következetes keresztény életvitelére hangsúlyt helyező minden szigorúsága ellenére igazi lelkiatya volt, aki fogadalmának, illetve papi feladatkörének megfelelően megértő szeretettel fáradozott a rábizottaknak megbocsájto vigaszt, lelki megnyugvást nyújtani, arra a Zimányi Gyula piarista rendfőnöknek írt alábbi kérése szolgált – akár a ma egyre inkább sűrűsödő hasonló esetek lelkipásztori megoldására modellt szolgáltató – jellemző példát: „Plébániám területén él Ambuszter Sándor tanár, aki 1920-tól 1937-ig a kecskeméti városi leány felsőkereskedelmi iskolának volt tanára. Nevezett 1919-ben lépett ki a piarista rendből. Katolikus hitét azonban nem tagadta meg, [...] teljesen szerényen, visszahúzódva élt [...] nevű nővel, akivel polgári házasságot kötött. [...] Soha katolikusellenes kijelentést vagy magaviseletet nem tanúsított. [...] Ambuszter Sándor nagyon súlyos beteg. A kórházban meglátogattam őt, és megmondtam neki, hogy szeretném ügyét rendezni, és a szentségek kegyelmében részesíteni, hogy nyugodtan állhasson meg a jó Isten előtt. Mélyen megrendülve, sírva fogadta látogatásomat és azt mondta, hogy ő meg fog gyógyulni, mert ez a biztató jelenség őt biztató reménnyel tölti el. Az ügyet felterjesztettem a váci Egyházmegyei hatósághoz, ahonnan azt a választ kaptam, hogy 'in casu necessitas'⁷⁹ oldozzam fel, és mint ünnepélyes fogadalmas szerzetesnek, fogadalmi alól való felmentését terjesszem a rendi főhatósága elé.”⁸⁰

Kovács Sándor, mint az egyházmegye legnagyobb plébániájának a vezetője különösen aktív volt az egyházmegye 1930. évi (második) zsinata során, nemcsak

⁷⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Jozef-Ernest_van_Roey.

⁷⁵ *Romon virág*, in KL 1939:17, 1.

⁷⁶ *A magyar bűn*, in KL 1941:17, 1.

⁷⁷ *Keresztények, ne féljete!*, in KL 1931/20, 308-309.

⁷⁸ II. JÁNOS PÁL, *Átlépni a remény küszöbén*, szerk. Vittorio MESSORI, 2. jav. kiad., Bp., 1995.

⁷⁹ szükség esetén

⁸⁰ Kovács Sándor levele Zimányi Gyulának, 1941. okt. 17.: PMKL, Zimányi Gyula hagyatéka (IV.111), Levelezés.

mint az előkészítő bizottság tagja, hanem – Kovács Vincével együtt – mint „Az igehirdetés” témakör előadója. Bizonyára az ő felkészültségének is köszönhető a zsinati határozat azon pontja, mely előírta, hogy „Magyarországon is tartassanak homiletikai kurzusok, hogy az igehirdetés színvonala tudományosan is fokoztassék.”⁸¹

Szombathelyi püspöki kinevezését – érthetően – nagy örömmel és meglepéssel, s persze nem kis büszkeséggel fogadta szűkebb és tágabb környezete. Az egyházközség lapjában sorra jelentek meg az üdvözlő írások. Elsőként dr. Sándor József főgondnok méltatta „éles gondolkodását, sokoldalú tudását, a hívekért mindenre kész áldozatosságát, magasan kiemelkedő papi értékeit és lelki jóságát”, aki „az egyház ügyeinek intézésében és azon kívül is a törvényhatósági és társadalmi életben megfontolt, mindenkor tárgyilagos és bölcs véleményével [...] igen sok nehéz és kényes kérdést juttatott sima megoldáshoz, és sok ellentétet és harcot küszöbölt ki elfogulatlan igazságérzetével.”⁸² A későbbi Wekerle-telepi plébános, dr. Bakos Kálmán egyenesen úgy fogalmazott, hogy „amint a kecskeméti ember szorgos munkaszeretete a terméketlen homokból paradicsomot teremtett, az ő papi buzgósa a legterméketlenebb lelkekben is kegyelmi életet tudott varázsolni.” Szentbeszédeit meg a következő szavakkal jellemezte: „Prédikációi nyomán Krisztus az emberek között járt,”⁸³ ugyanakkor mindig mindenkinek minden ügyben a rendelkezésre állt: „Tizenhat év alatt hány ezer ember kopogtatott az ajtón, lelki és anyagi bajokkal terhelt, vigasztalást, protekciót, anyagi támogatást kérve. Jöttek vezetők és egyszerű földművesek, gazdagok és szegények fontos dolgokban, vagy kicsinyes családi ügyekben. Az emberek úgy fordultak felé, mint a napraforgók a Nap felé, a lelkéből kiáradó napfény felé. [...] Városa díszpolgárává választotta, de ami ennél is fontosabb, hogy minden híve szívébe, imájába zárta.”⁸⁴ A piaristák meg így örökítették meg az örvendetes eseményt: „Az első ünneplők között volt a rendház küldöttsége. Az új püspök a házfőnök üdvözlő szavára válaszolva szerető szívvel emlékezett meg [...] a gimnázium és a rendház tagjairól, s visszaidézve a múltat, ígéretet tett, hogy a távolból is olyan éber figyelemmel kíséri a kecskeméti munkát, mint helybeli plébános korában tette. Ennek első tanúbizonysága volt az ő nagy figyelme velünk szemben, mikor pásztorlevelét és első püspöki intézkedéseit, útmutatásait papjai számára minden rendtagnak megküldte.”⁸⁵ Amikor meg ő maga búcsúzott el a kecskemétiektől, különös szeretettel és meghatottsággal gondolt vissza a tanyavilágban élő híveire is, a bugacmonostori, a hetényi és a koháryszentlőrinci templomok megépítésére és felszentelésére, s persze a kapcsolatos korántsem könnyű missziós munkára. Így kedves emlékei között említette a 10 éve mindig megrendezett csalánosi búcsút. Ez – mint ahogy írta – annak emlékéket őrzi, hogy mikor a belsőballószögi hívek közé „befurakodtak az adventisták, és veszedelmes mohósággal csábították őket”, akkor ő kiment közéjük, s „ott az erdőben egy májusi délután hitvallást tettek Krisztus istenségéről és a katolikus egyházhoz való hűségéről.”⁸⁶

⁸¹ VEHK 1930:2, 5; 1930:6, 27 és 1930:8, 41.

⁸² *Plébánosunk apostolutód lett*, in KL 1944/6, 1.

⁸³ *Hirdetni Krisztus felfoghatatlan gazdagságát*, in KL 1944:6, 2.

⁸⁴ *Sándor püspök!*, in KL 1944:7, 1-2.

⁸⁵ HDKecsk II, 1944. év.

⁸⁶ *Az Úr legyen veletek!*, in KL 1944:8, 1-2.

Kecskeméti híveitől ezzel az ígérettel búcsúzott el: „Minden évben visszajövök, hogy lássam az öreg templomot.”⁸⁷

Szombathelyi megyéspüspöki szolgálata

1944. március 17-én foglalta el szombathelyi megyéspüspöki székét, mikor még javában dúlt a II. világháború. 1944/45 telére székvárosa, s benne a püspöki palota, megtelt menekültekkel, köztük volt az a mintegy húsz piarista papnövendék illetve paptanárs, akik „két kis szobában laktak Kovács Sándor püspök úr jóvoltából.”⁸⁸ Közülük többen vállalták, hogy ha kell, önkéntesként dolgoznak a szombathelyi Vöröskeresztnél, de mivel munka alig akadt, az időt tanulásra igyekeztek felhasználni. Mégis, nagyjából és egészében csaknem végig unatkoztak, pedig érezték, hogy erőiket jobban is tudnák hasznosítani. Így aztán egyikük, Kovács Mihály tábori lelkésznek jelentkezett, azzal a céllal, hogy segítségére legyen a Németországba hurcolt leventéknek. Ottani működését nemcsak az imént hivatkozott könyve, de a németországi ember- és lélekmentő missziójának emléket állító – a mozikban és a tévében többször is levetített – *Leventék atyja* című dokumentumfilm is megörökítette.⁸⁹ A történethez tartozik, hogy mikor az 1945. márc. 4-i bombázás romba döntötte mind a székesegyházat, mind a püspöki palota egy részét, akkor két piarista papnövendék, Börönte István és Fehér László is életét vesztette. Emléküket a püspöki palota kertjének székesegyház felőli falán márványtábla őrzi. (Ide tartozónak érzem megemlíteni, hogy a mikor a németországi hadifogságba esett magyar fiatalokat segítő Kovács Mihály piarista megtudta a szomorú hírt, így reagált: „Mennyit gyöttrődtem annak idején, hogy otthagyjam-e Szombathelyt, a látszólagos biztos helyet, és kimenjek-e Németországba. Ha nem a kötelesség mellett döntök, talán engem is a püspökvár romjai temettek volna maguk alá. Az Isten útjai kifürkészhetetlenek.”⁹⁰)

A lerombolt székesegyház alig több mint két év alatt felépült, s annak 1947. szeptember 7-i felszentelésén – a következő évek várható eseményeivel dacolva – az egész magyar püspöki kar megjelent.⁹¹ Ez volt talán az utolsó szabadon megrendezett demonstráció, hiszen tudjuk, 1947 mérföldkő volt a magyar egyház sok-sok megpróbáltatást hozó életében, minek jelei Kovács Sándor püspök és a piaristák kapcsolatában is kezdtek megmutatkozni. Először, mikor Sík Sándor – egyet értve Mindszenty 1947. március 31-i felszólításával, hogy mondjon le az Országos Köznevelési Tanács éléről – április 15-én meg is írta lemondó levelét Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek, de előtte, április 11-én még arról tájékoztatta kedves barátját, Kovács Sándor szombathelyi megyés püspököt, hogy részt vesz a városban rendezendő kultúrhéten, mégpedig Ortutay Gyulával. A püspök válaszában arról biztosította, hogy mindkettejüket a püspökvárban szállásolja el.⁹²

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ KOVÁCS M., *Negyvenezer levente*, 9.

⁸⁹ *Leventék atyja*, dokumentumfilm, rend. BARLAY Tamás, operatőr SURÁNYI Z. András, 2001.

⁹⁰ KOVÁCS M., *Negyvenezer levente*, 40.

⁹¹ *Százezer hívő és magyar főpapság Szombathelyen*, in Új Ember 1947. szept. 14.

⁹² RÓNAY László, *Reménységből a reménytelenségbe: Sík Sándor pályájának egy fejezete*, in Irodalomtörténeti Közlemények 1999:3-4, 314-334. URL: epa.oszk.hu. Ebben olvasható Mindszenty József figyelmeztető levele Sík Sándornak és Sík Sándor Ortutaynak írt lemondó levele.

7. A Szombathely 1945. március 4-i bombázásakor elhunyt két piarista kispap emléktáblája a püspöki palota oldalsó falán.

S ez az az év, mikor bölcs egyházpoltikai intézkedés eredményeként a piaristák magyarországi tartományfőnökét, Tomek Vincét a rend római generálisává (általános vezetőjévé) választották, s helyére Sík Sándor került. Tomek, még mielőtt 1948-ban végleg letelepedett volna Rómában, fontos rendkormányzati ügyek intézésére két ízben is visszajött Magyarországra, először 1947. november utolsó napjaiban, mikor is 27-én Kovács Sándort, mint a piarista rend szellemiségének a követőjét (s jótévőjét) konfráterre (azaz tiszteletbeli tagjává) fogadta.⁹³

Tudjuk, Kovács Sándor főpásztori tevékenységének igazi nehézségei még csak ezután jöttek. Ma már egyre világosabban látjuk, hogy a vezető egyházi személyek, főpapok – bizonyíthatóan sok-sok belső gyöttrődés kíséretében – nem zárkozhattak el a kényes, akár kellemetlen ügyek intézésétől, olyan politikai-ideológiai kényszerek közepette, mikor a egyértelmű volt kiszolgáltatott helyzetük. A nehéz, hol hősiességet, hol rendkívüli bölcsességet kívánó lelkipásztori munkájuk során (melyen nemcsak, sőt nem elsősorban a kommunista rezsimmel megvívandó ún. egyházpoltikai küzdelem értendő) minden püspöknek megvolt nyilván a maga keresztje, de az egyéniségüktől, céljaiktól és az evangelizációs területek fontossági sorrendjétől, vagy akár az egyházmegyéje speciális helyzetétől függően egyedi feladatköre is. Kovács püspök például különös gondot fordított a hitoktatásra és a papjai közti kollegialitás elmélyítésére. Mindezt a nyugati határszélen, ahol a kapcsolattartást (akár papjainak a püspöki székhelyre való utazását, akár a püspök kánoni látogatásait) a határsáv-rendszer nagyban megnehezítette. Ennek ellenére bérmaútjain többször is bejárta egyházmegyéjét, de úgy, hogy beutazását a frekventált helyekre minden alkalomkor kérvényeznie kellett, hiába vetette fel az állandó határsáv-engedély kérdését akár még a püspöki karban is.⁹⁴ Egy 1957-es ügynöki jelentés szerint püspöktársai előtt állítólag egyenesen úgy fogalmazott, „hogy a határsáv felé sem lehet sétálni, mert ott minduntalan rendőrök járnak, egyszer csak le fogják ütni az embert.”⁹⁵

Persze, talán a legnagyobb nehézséget a plébánosi, kápláni diszpozíciók jelen-

⁹³ PMKL, MRÜL, Rendfőnöki levelezés, Gen/1947/1645. A vele együtt konfráterre fogadott személyek: Czapik Gyula veszprémi püspök, Kovács Vince váci segédpüspök, Bánáss László veszprémi püspök, Szűcs István államtitkár (Antall József miniszterelnök anyai nagyapja) és id. Antal József, menekültügyi kormánybiztos, illetve újjáépítési miniszter.

⁹⁴ Vö. *MKPKT 1949–1965*, 636–637 (az 1954. dec. 15-i tanácskozás).

⁹⁵ Uo., 883 (az 1957. máj. 23-i tanácskozás).

tették, mikor a hatalom által megbízhatónak ítélt papoknak az állam (az ÁEH illetve a megyei egyházügyi megbízott) által meghatározott pozícióba helyezésétől függetlenül papjai közt számtalan más jellegű személyi-személyzeti problémát kellett orvosolni, tudjuk: nemcsak öregség, betegség, vagy szellemi-fizikai alkalmatlanság miatt. E szempontból külön figyelmet érdemelnek azok a levelek, melyekben Kovács Sándor megyéspüspök Sik Sándor piarista tartományfőnök baráti segítségét kéri az üres papi helyek betöltéséhez.⁹⁶ Tudni kell, hogy az egyházi iskolák 1948-as államosítása után, mikor a szerzetesrendeket még nem oszlatták fel, többen különböző egyházmegyékben helyezked(het)tek el lelkipásztorként. Mindez – elvben – bizonyos remélt túlélési lehetőséget jelentett mindkét fél, végső soron a magyar katolikus egyház számára. Ugyanakkor az egyre leplezetlenebbül megnyilvánuló egyházüldözés szülte több bizonytalanság (különösen a szerzetesrendek további sorsa és a hitoktatás kétes jövője) miatt a felek érthető óvatossággal jártak el, éppen a rájuk bízottak (a hívek és a papság) érdekében.

Bár e levelek mélyen baráti hangja („*Kedves jó Sanyikám!*”) elsősorban az egymással levelezésben álló régi cimborák meghitt viszonyára utal, lehetetlen nem meglátni azt, hogy e levelekben a másik baját, problémáját fél szavakból is megértő és magukévá tevő lelki cinkostársak szólnak egymáshoz. Az első levelekben⁹⁷ szereplő *Gyurác Ferkó* közös ismerős, s nemcsak a vasi születés okán. Sorsa mindhárman közös ügye. Mint ahogy közös ügynek tekintették lelkipásztori helyek oly módon való betöltését, hogy az arra vállalkozó piaristák szerzetesi közösségi élete, amennyire az új feladatok ezt lehetővé teszik, továbbra is fennmaradjon. Tudni kell, hogy a piaristák nagykanizsai és a gazdasági központként működő mernyei rendháza a veszprémi egyházmegye területén volt, itt a szerzetesrendek 1950-es feloszlásáig mintegy húszan laktak, ezért számíthattak rájuk, hogy bekapcsolódjanak a közeli (akár a szombathelyi egyházmegyéhez tartozó) plébániák lelkipásztori szolgálatába.⁹⁸

1950 áprilisában Kovács püspök – a nagykanizsai Jézus Szíve templom plébánosával, Vajay Józseffel, illetve más környékbeli plébánosokkal együtt – a nagykanizsai piarista rendház vacsoravendége volt. Szóba kerültek a békeívek aláírásával (illetve az aláírás megtagadásával) kapcsolatos konfliktusok is, minek következtében a már államosított gimnáziumokban tanító szerzetes hittan-tanárok (köztük a házfőnök, Szűcs Imre) nem taníthattak tovább.⁹⁹ A történethez tartozik, hogy a püspöki kar a néhány nappal ezután tartott tanácskozásán meglehetősen bölcsen nemcsak a maga, hanem a világi papság és a szerzetesek nevében hivatalos nyilatkozatban foglalt állást a béke mellett, abban a (ma már tudjuk: hiú) reményben, hogy így talán nem fogják a papokat még külön-külön nyilatkozat aláírására kényszeríteni. E tanácskozáson egyébként a püspökök egy része bátran kiállt a hit tisztaságának védelme mellett, kifogásolva például, hogy az *Új Ember* „túlságosan balra hajlik”, sőt Kovács még a lap beszüntetését is helyesnek tartotta volna. Mások ugyanakkor a *modus vivendi* szellemében engedékenyebbnek mutatkoztak, megjegyezve, hogy még annak is örülni kell, hogy van egyáltalán katolikus sajtó-

⁹⁶ Ld. a 3-10. számú mellékleteket.

⁹⁷ Ld. a 3., 4. és 5. sz. mellékleteket.

⁹⁸ Ld. a 4., 5. és 6. sz. mellékleteket.

⁹⁹ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 42-43.

orgánum. Erre állítólag Shvoy székesfehérvári és Pétery váci püspökök kijelentették, hogy „a nép le fog köpni minket, ha mi ilyen gerinctelenül viselkedünk”.¹⁰⁰

Igen tanulságos dr. Miskolczy Kálmán piarista Rigyáca való helyezésének az ügye is, nem elsősorban azért, mert betekintést kapunk egy kis vidéki plébánia életének gazdasági ügyeibe.¹⁰¹ Miskolczy 1949-ig a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumban tanított, ahol elvileg, mint hittanár az államosítás után is tovább működhetett volna, de meg sem kezdte munkáját, mivel Mindszenty hercegprímás melletti agitáció vádjával azonnali hatállyal fölfüggesztették. A letartóztatás elől elbujdosott, így került Rigyáca, majd – időről-időre mindig tovább állva – még az ország további öt plébániájára, majd az Egyesült Államokba. Innen hosszú ideig nem is tért vissza, ezért 1966-ban, távollétében félévi börtönre ítélték.¹⁰² 90. születésnapját (a betegsége miatt megkésétt vasmiséjével együtt) 2011-ben azonban már idehaza ünnepelte, minek során Rigyác díszpolgárává választották, s Orbán Viktor miniszterelnök is köszöntötte.¹⁰³

Sík Sándor halálát követően (1963) Albert István lett a tartományfőnök. Ekkor már tartott a II. Vatikáni Zsinat, így Kovács Sándor, mint a zsinati küldöttség talán legstabilabb tagja, több alkalommal is kijutott Rómába. Felelősségteljes vatikáni munkája közben ekkor is tartotta a kapcsolatot a renddel. Nemcsak karácsony, újév vagy névnap alkalmából váltottak levelet egymással, s Kovács nemcsak indiai útjáról írt Albertnak (ld. a 10. és a 11. sz. mellékleteket). Hiszen Rómában van a piaristák központja, élén a rég nem látott Tomek Vince generálissal, akinek gondolkodását – mint ahogy azt a 3. sz. mellékletben olvastuk – Kovács „baráti szíve olyan jól ismeri.” Hogy Rómában többször is találkozott Tomek Vincével, az nemcsak a piaristák központi római házában eltöltött meghitt órákat megörökítő sorai alapján állítható biztosan (lásd a 11. sz. mellékletet), de a püspökkari konferencia hivatalos jegyzőkönyve alapján is, miszerint ott kint a vasárnapi „ebédekre szóló meghívásokban nem volt hiány”, s a küldöttség különféle intézményekben és szerzetesházakban vendégeskedett, köztük „a piaristák központi házában.”¹⁰⁴ Sokat mond egyébként, hogy az állambiztonsági szervek által vezetett ügynöki és megfigyelési dossziék között nyolc olyan is van, melyekben együtt szerepel Kovács Sándor és Tomek Vince neve.¹⁰⁵

A püspök kecskeméti aranymiséjével kapcsolatos következő két levélhez (lásd a 12. és 13. sz. mellékleteket) felesleges külön kommentárt fűzni, azok a szülőföldhöz és az alma materben kapott örökséghez való ragaszkodás ritka szép dokumentumai. Hasonlóan a már öregen, halála előtt egy évvel (s bizonyára nagy betegen) írt utolsó levélhez, melyben azért imádkozik, „hogyan az öreg piarista diák helyt tudjon

¹⁰⁰ Vö. MKPKT 1949–1965, 182-184 (az 1950. ápr. 28-i tanácskozás).

¹⁰¹ Ld. a 7–10. sz. mellékleteket.

¹⁰² Kalandos életét saját maga írta meg: MISKOLCZY Kálmán, *Pap voltam Rákosi és Kádár alatt*, Boardman (Ohio), 1985. URL: <http://www.ppek.hu/k537.htm>.

¹⁰³ URL: <http://www.piarista.hu/hirek/miskolczy-kalmán-rendtársunk-90-születésnapja>

¹⁰⁴ Vö. MKPKT 1949–1965, 1127-1128 (az 1962. dec. 19-i tanácskozás). Vö. FEJÉRDY András, *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*, Bp., 2011 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 43), 183.

¹⁰⁵ Ezek: ÁBTL, 3.1.2, M-30613/2 („Kiss János”), M-32402/1 („dr. Mátyási Miklós”), M-34616/1 („Halápi”); 3.1.5, O-14759/11 (Kovács Sándor szombathelyi püspök anyaga), O-14963/1 („Canale”); II. Vatikáni Zsinat, O-20011 („Palota”: Pápai Magyar Intézet); 3.2.3, Mt-59 („Novák Rudolf”: Csepregi Ignác); Mt-567/1 („Wittmann Karl”: Zemplén György).

8. Kovács Sándor, mint szombat-
helyi püspök, 1954 (AGSP, Tomek
Vince hagy., Fényképek)

állni, ameddig a jó Isten akarja,” s ha eljön majd a számonkérés ideje, akkor „az örökkévalóságban is nyugodtan állhasson meg egykori tanárai és nevelői előtt.” (14. sz. melléklet)

A piaristák, az egykori és a jelenlegi piarista diákok, no meg a szerzetesrend szimpatizánsai alkotta *piarista család* tagjai immár négy évszázada próbálják, ha nem is meghatározni, de értelmezni a rendalapító, Kalazanci Szent József által rájuk hagyományozott „*Pietas et litterae*” életeszmény-jelmondat üzenetét. Nos, Kovács Sándornak a most idézett dokumentumok segítségével megismert életpályája is egyértelművé teszi, hogy e jelmondat jóval mélyebb értelmű, mintsem hogy azt egyszerűen „vallásos élet és tudomány”-nak, illetve magát a *pietas* szót „vallásos lelkiület”-nek vagy „kegyeletes lelkiület”-nek lehessen fordítani. Hiszen ez a két szó együtt Kovácsnál valami olyan okos és gyöngéd érzelmekkel átszótt alapszöveget jelent, melyben a tudás ugyan „a hegyeket járja”, mégsem gögös,¹⁰⁶ melyben a plébánosi-püspöki öntudatos szigorúság együtt jár a szívjósággal, s melyben a vallásos élet nem merül ki a körmenetek és a búcsújárások érzélgőségében, hanem tisztelettel fordul a világ minden értéke iránt, hogy a teremtő

¹⁰⁶ ÉvkKecsk 1928/1929, 42 (lásd az 1. sz. mellékletet).

és megváltó Isten terveihez mindig és mindenkor igazodva (legyen az Horthy-, Rákosi- vagy Kádár-korszak) tevékenyen szolgálja a közösség (esetében a reá bízott nyáj) javát. A Magyar Alföld közepén lévő hatalmas kiterjedésű (illetve vonzáskörű) iparosodó-polgárosodó mezőváros főtemplomának plébánosaként az evangelizáció több síkú, minden társadalmi rétegre kiterjedő feladatának megoldása során olyan tapasztalatokra tett szert, illetve olyan bölcsességgel járt el, mely méltóvá tette a püspöki szék betöltésére. (E szempontból párhuzam vonható közte és Apor Vilmos között, aki hosszú, s ugyanolyan hatékony gyulai plébánosi működését követően lett a másik nyugati egyházmegye püspöke).

A piaristák Kovács Sándor püspöki kinevezésénél is komoly szerepet játszottak. Bár a kinevezési eljárással kapcsolatos belső egyházi jellemzések, illetve vélemények (azaz az ún. *processus informativus* iratai) egyelőre nem állnak rendelkezésre, hiszen azokat – mint bizalmas dokumentumokat – a megfelelő római kongregáció őrzi, de az eljárás részletébe bepillantást ad az az önéletrajzi levél, amelyet Kovács Sándor írt Zimányi Gyula piarista tartományfőnök, illetve végsősoron Angelo Rotta apostoli nuncius számára.¹⁰⁷ Ennek és a fentieknek a fentiek fényében tulajdonképpen nem is érezzük e hivatalos iratok ismeretének a hiányát, hiszen így is egy olyan példás életút áll előttünk, melynek gyökereinél egyértelműen fellelhető a piarista neveltetés termékenyítő hatása.

MELLÉKLETEK

1.

Tóth György emlékezete.

Kovács Sándor plébánosnak a Kecskeméti Piarista Diákegyesület 1929. jún. 9-i közgyűlésén mondott emlékbeszéde (részlet)

ÉvkKecsk 1928/1929, 42-46.

[...] Ha az életútját járó tanítvány visszatér a régi Alma mater falai közé, elfogódottsággal tekint fel egykori mesterére, aki tanításával és nevelésével az életre előkészítette. Ez az elfogódottság nem a gyengeség, hanem a régi nagy tiszteletnek, ragaszkodásnak és hálának bensőséges megnyilatkozása. [...] Tóth György a katedrán nem tartozott azok közé, akik saját szaktárgyuk iránti elfogultságtól hajtva tanítványaitól egyoldalú tudástöbbletet kívántak. Mi [...] leginkább a bölcséleti előtant tanultuk nála. Éreztük rajta, hogy tudása a hegyeket járja, de azért sohasem emelkedett gögösen tanítványainak szellemi színvonala fölé, [...] bámulatos közvetlenséggel juttatta át a filozófiai gondolkodáshoz nem szokott diákelméknek az elvont fogalmakat. Ki ne emlékeznék vissza közülünk a filozófia propedeutika szép meghatározására, vagy a képzet, érzet, fogalom, szillogizmus meghatározására? [...] Az ő nevelési elvének első sarkalatos tétele volt a feltétlen tekintélytiszteleten alapuló határozott, egészséges szigorúság. [Ugyanakkor] minden szigorúsága mögött ott csillogott a Kalazanci Szent Józseftől tanult szívjósága. [...] Mély vallásos élete ment volt minden érzelgősségtől. Inkább az intellektuális elem volt domináns

¹⁰⁷ Ld. a 2. számú mellékletet.

vallásos életében. De amit maga átélt mély hittel, rendíthetetlen meggyőződéssel, arra nevelte tanítványait. [...]

2.

*Kovács Sándor önéletrajza Zimányi Gyula számára
Kecskemét, 1943. szeptember 14.*

PMKL, Zimányi Gyula hagyatéka (IV.111), Levelezés. Az önéletrajzi levél Kovács Sándor püspökké szentelése előtt, annak előkészítése során készült. Angelo Rotta magyarországi apostoli nuncius ugyanis 1943. szept. 10-én azt kérte Zimányi Gyulától, hogy töltsön ki egy kérdőívet Kovács Sándorról, aki „pro aliqua ex sedibus vacantibus in Hungaria tamquam candidatus etiam indicetur”. Zimányi bizonyos életrajzi részletekkel nyilván nem volt tisztában, és ezért magához az érintetthez fordult.¹⁰⁸

Kecskemét, 1943. szeptember 14.

Kedves jó Rendfőnök Uram!

Szeptember 11-éről kelt kedves soraidat csak tegnap este kaptam meg. Késő este érkeztem meg Vácról, ahol a bérnálási ügyeket tárgyaltam meg. Szíves felhívásodra sietek a következőkben válaszolni.

A teológiát a váci főiskolán végeztem. Utána a rektorom, Dr. Galcssek György prelátus-kanonok minden lehető megmozgatott, hogy az Augustineumnak nevezett felsőpapnevelő intézetbe felvételt nyerjek. Vácott 1911–15-ig végeztem a teológiát. Utána négy hónapig Kecskeméten voltam, mint diaconus, és püspöki felhatalmazásra kereszteltem, prédikáltam, temettem. Pappászentelésem után kaptam felvételt az Augustineumba. Miután a váci theologiai főiskolán abban az időben semmiféle keleti nyelvet nem tanítottak, nekem újra kellett kezdeni, és először a keleti nyelvekből kellett vizsgáznom, közben pedig készültem a dissertatióra. A háború kellős közepén voltunk, és megrövidített munkaévek voltak, úgyhogy látzólag másfél évet töltöttem az Augustineumban, valóság szerint azonban 12 teljes hónapot. 1917. január 14-én, amikor dissertatióm félig kész volt, és az említett vizsgákkal is készen voltam, kaptam kinevezést a váci püspöki udvarba.

Gróf Csáky Károly püspök hazahívott, és püspöki udvari káplánná nevezett ki. Ezen időtől kezdve 12 éven át voltam a püspöki udvarban, 3 évig mint püspöki udvari káplán, 9 évig pedig mint püspöki titkár. Az egyházkormányzat minden ágában résztvettem, kivéve a szentszéki pereket, amelyeket Hanauer István püspök úr kihelyezett a püspöki hivatalból, és külön theologiai tanárokat nevezett ki a szentszéki peres ügyek intézésére. Két püspöknek a szolgálatában állottam, és két kormányzási irányzatnak a munkáját ismertem meg. Ezalatt az idő alatt oly sok munkám volt, hogy a dissertatiómat tovább folytatni nem tudtam, s így gradus academicust a teológiából nem szereztem.

1928-ban a megüresedett kecskeméti plébániára kegyuraságot gyakorló egyháztanács egyhangúlag választott meg és presentált kinevezésre. Kecskeméten 15 éve működöm. Ezen idő alatt lelkipásztori működésemnek fő törekvése az volt, hogy nagyszámú híveimet öntudatos, kegyelmi életre neveljem. 35 katolikus egyesület van, amelynek tekintélyesebb részét magam vezetem, s magam tartom nekik min-

¹⁰⁸ A levél megtalálásában és értelmezésében ezúton köszönjük Rétfalvi Balázs segítségét.

dég az exhortatiokat. Munkámmal sikerült ezekben az egyesületekbe öntudatos életet hozni. Rendszeresen beállítottam az eucharisztikus katekéziseket, amelyet minden hónap első vasárnapján tartani szokott szentségimádás esti órájában kizárólag magam végzek. Ennek a katekézisnek eredménye ezután a gyakori áldozások olyan emelkedése, hogy a nagytemplomban 63,000-ról 170,000-ig ment fel, a plébánia területén pedig 240,000-ról 480,000-ig ment fel. Az egyesületi életnek elevenségét, mint már említettem, azzal is iparkodom fenntartani, hogy magam tartom a beszédeket. A templomi beszédekkel együtt évente 140-150 beszédet szoktam elmondani.

A szervezés terén 1930[-ban] már a meglévő 35 egyesületből központi tanácsot alkottam, amelyben minden kecskeméti katolikus egyesület 3 taggal van képviselve. Ennek eredménye az lett, hogy nagyobb katolikus dolgokban közösen dolgozunk, az A. C. programjait az egyes egyesületek között felosztjuk, és így egy erős egységes szervezet valósítja meg az A. C. programot. A hívek lelkipásztori kézbentartása céljából megszerveztem apostol-iskolások címen a plébániai utcabizalmikat, amelyek minden utcában el vannak helyezve, állandó összeköttetést tartanak fenn a lelkipásztossal, és így kézbent tudom a híveket tartani. Ezeknek évente többször tartok konferenciabeszédeket, amelynek célja mindég az apostoli lelkület ébrentartása. A hívek lelki összetartásának másik eszköze a Katolikusok Lapja, melyet újság formájában 15,000 példányban ingyen adunk havonta kétszer a hívek kezébe. Ebbe minden alkalommal vezető cikket írok, hogy a hívek lelki irányítását ezzel is kézbent tartsam. Az egyházközség szervezése terén meg kell említenem, [hogy] a már meglévő 6 puszta lelkészségek mellé 7-iket állítottam fel 1936-ban Hetény-egyházán. A piarista gimnázium építésében való részvételemet ismered. Az egyházközségnek pedig a meglévő 700 hold mellé még 200 hold földet szereztünk. Ez utóbbi kettőnél természetesen nem egyedüli tényező voltam, de vezető szerepet játszottam.

Nyelvek közül csak a németet beszélem. A latint a rendes keretek között ismerem. Mint lelkipásztor és plébános a latin nyelvvel csak liturgiában van dolgom, így egy kis gyakorlatra van szükségem, hogy azt a készséget visszaszerezsem, amivel az aulában rendelkeztem.

1929-ben címzetes apát lettem, 1937-ben pápai prelátus. 1933-ban, amikor Takách Mihály nagykőrösi prelátus-plébános meghalt, Hanauer püspök úr engem nevezett ki kiskunsági főesperesnek. Öt esperesi kerület tartozik a kiskunsági főesperességhez. Püspök úrral történt megállapodásunk szerint az esperesi gyűléseken elnököltem, és minden alkalommal a papságnak lelkiélet, egyházjog és egyéb lelkipásztori problémákról nagyobb előadásokat tartottam, amelynek egy-egy részletét a Papi Lelkiség 1941-1942. évfolyam II. és III. számában közzé is tettem.¹⁰⁹ Ezenkívül, mint főesperes, a papság ügyeiben eljártem.

Irodalmi munkáim csak azért nem jelentek meg, mert lelkipásztori elfoglaltságom miatt nem tudtam még sajtó alá rendezni. Négy kötetre szóló beszédeim, továbbá lelkipásztori értekezéseim és cikkeim vannak. Az eucharisztikus beszédeimről merem állítani, hogy példa nélkül vannak a magyar irodalomban, mert eddig ilyen tanító irányú eucharisztikus beszédek nem jelentek meg.

Azok közül, akik rólam Hozzád hasonló értékeléssel gondolkozhatnak, a követ-

¹⁰⁹ KOVÁCS Sándor, *A pap hite*, I-II, in *Papi Lelkiség* 1941/1942:2, 35-42; 4, 40-50.

kezők neveit tudnám felemlíteni. Gerinczy [Pál jászói premontrei] prépost úr, Endrédy Vendel [zirici ciszterci] apát úr, Kelemen Krizosztom [pannonhalmi benecés] főapát úr, Niszler Theodor pannonhalmi főmonostori perjel és Kühár Flóris O.S.B. A jezsuiták közül: P. Borbély István rendfőnök, P. Somogyi Jenő volt jezsuita rendfőnök, jelenleg a Manréza igazgatója. A ferencrendiek közül P. Schrotty Pál és P. Oslay Oswald. A kapucinusok rendfőnöke: P. Medgyes Dezső. Az Isteni Ige Társaságának tartományfőnöke: P. Seres Béla (Kiskunfélegyháza, Missziós szeminárium). Püspök urak közül: Czapik érsek, Shvoy püspök, Scheffler püspök, esetleg Boga Alajos prelátus-kanonok Status referenst említem még meg. Saját egyházmegyéből nem említek senkit, mert az talán nem is volna megfelelő.

Kedves jó Rendfőnök Uram! Kívánságod szerint igyekeztem őszintén elmondani mindent. Nagyon hálásan köszönöm, hogy olyan jóságos értékeléssel vagy rólam A jó Isten áldjon meg érte! A többit az Isten gondviselő akaratára bízom, és lelkileg elő vagyok készülve arra, hogy bármi történjék, abban alázatosan megnyugszom.

Őszinte szeretettel üdvözöl

hálás tanítványod

Kovács Sándor

NB. Jelenleg Kalot népfősikolát építünk, és egy lelkigyakorlatos ház létesítésén fáradozunk.

3.

Kovács Sándor levele Sík Sándornak Szombathely, 1949. június 30.

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Egyháziak/1949/644.

Szombathely, 1949. június 30.

Kedves jó Sanyikám!

Őszinte bizalommal kereslek fel és kérlek, légy szíves segítségemre lenni, hogy testvéri egyetértésben oldhassunk meg egy kérdést. Gyurác Ferkóról¹¹⁰ van szó. Az ő visszahívását kérem tőled bizalommal.

Előre is szeretném jelezni, hogy úgy szeretném elintézni, ha lehet, hogy Ferkónak a lelkében ne hagyjon valami keserűséget. Azt nem kell bizonygatnom, hogy amikor jelentkezett nálam, a rendnek véltem szolgálatot tenni, ha őt valahol elhelyezem. Bánokszentgyörgyre küldtem kápláni minőségben, ahol üresedés volt, és több filia lévén a plébánosnak¹¹¹ segítséget véltem vele juttatni.

A közeli napokban azonban arról értesültem, hogy szegény jó Ferkó komoly beteg. Másodszor volt az itteni kórházban, ahol besugárzásokat kapott. Úgy vettem ki az orvos szavából, hogy teljes felgyógyulásra nincs remény, mert ez a

¹¹⁰ Gyurác Ferenc magyar-latin szakos piarista (Bük, 1893. aug. 30.–Szombathely, 1949. szept. 15.) 1918-ban szentelték pappá. A rend különböző vidéki iskoláiban (Máramarosszigeten több ízben is) tanított, majd az egyházi iskolák államosítása után 1949-ben Bánokszentgyörgyre került. Súlyos betegen a szombathelyi kórházban hunyt el. Sírja szülőfalujában.

¹¹¹ Süle Lajos 1937-től 1962-ig volt bánokszentgyörgyi plébános.

baj, sajnos, ki fog nála újulni.

Ezen kívül a plébánosnak, aki nálánál fiatalabb, és nem igen mer neki parancsolni, csak félsegítség, mert hitoktatás végzésében nem segíthet. Lelkesen prédikál, gyóntat, de a hitoktatáson túl a plébánosnak sok olyan dolga van, amit magának kell elintéznie, s azért egyházmegyei papot kér káplánnak.

Végül az ő közismert túlságos közvetlensége szokatlan az egyházmegye papsága és hívei előtt.

Bizalommal kérlek ezért kedves jó Sanyikám, hogy Ferkót légy szíves valamelyik házatokba visszahívni. Hidd el, nehezemre esik ezt kérnem, mert tudom, ezzel Neked okozok gondot. Őszintén sajnálom. Adja a jó Isten, hogy másban szolgálatot tehessek. Ha van fiatalabb munkaerőd, szívesen alkalmazom az egyházmegyében, amennyiben ideadod, s Neked sincs rá szükséged.

Kedves jó Sanyikám! Baráti bizalommal kérlek, ne vedd rossz néven kérésemet. Úgy intézd el Ferkó visszahívását, hogy az nagyon ne fájjon neki. Egészségi állapota miatt lehetne visszahívni.

A jó Isten áldjon meg!
Őszinte szeretettel ölel régi barátod:
Sándor

4.

*Sík Sándor válaszlevele Kovács Sándornak
1949. július 4.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés Egyháziak /1949/644.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Kedves Barátom!

Hálásan köszönöm kedves leveledet s azt a lekötelező gondoskodást, amellyel szegény Gyurác Ferkó dolgát szíveden hordod. Amire kérsz, azt természetesnek találnám akkor is, ha már előbb magamtól is nem intézkedtem volna hasonlóképpen. Ferkót néhány nappal ezelőtt már vissza is hívtam a kanizsai rendházba; mire levelem Hozzád ér, valószínűleg kezében lesz már a kanizsai házfőnökön keresztül az intézkedés.

Meghatva köszönöm Géfin kanonok¹¹² úrtól küldött azt a kedves ajánlatodat is, hogy két rendtársamat szívesen helyeznéd el egyházmegyédben. Bizony nagyon jót is tenne nekünk mai nehéz helyzetünkben¹¹³ ez a készség, Generális Atyánk¹¹⁴ azonban legújabbán is azt a szigorú kívánságát fejezte ki, hogy mivel máris sok rendtársunk él a szerzetesi közösségtől külön, legalább ezután újabb rendtársakat ne adjak ki ilyen magányos állomásokra, ellenben nagyon szeretné a Generális Úr, (akinek gondolkodását a Te baráti szíved olyan jól ismeri), ha néhány plébániát lehetne szerezni a rend számára (eddig Kecskeméten, Sátoraljaújhelyen, Nagykanizsán és legújabbán Kanizsa mellett Homokkomáromban kaptunkilyent, az utóbbit a rend mostani helyzetének tartamára). Nem akarnék Neked nehézségeket okozni,

¹¹² Géfin Gyula (1889–1973) szombathelyi kanonok, történétíró.

¹¹³ Az egyházi iskolák 1948. évi államosítása után.

¹¹⁴ Tomek Vincéről van szó.

azért még csak kéréssel sem fordulok Hozzád ebben az irányban, inkább csak jelzem Vince¹¹⁵ kívánságát: úgyis tudom, hogy ha könnyen van rá módod, szívesen segítesz rajtunk.

Azt hiszem, meg tudnám nyerni a generális engedélyét arra is, ha a jelzett két atya egy helyen, együtt kaphatna egyházmegyei alkalmazást, főleg, ha ez a hely nem esnék nagyon messze valamelyik rendházunktól, hogy így legalább hetenként érintkezhetnének a közösséggel.

Ezt és az egész rendemet atyai megértésedbe és jószágodba ajánlva, szívből kíván jó pihenést hódolattal és szeretettel

Budapest, 1949. évi július hó 4.

Sík Sándor
provinciális

5.

*Kovács Sándor válaszelevele Sík Sándornak
1949. július 12.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Egyháziak/1949/773.

Ábrahámhegy, 1949. júl. 12.

Kedves jó Sanyikám!

Nagyon hálásan köszönöm kedves leveledet. Igen megnyugtatót bölcshatározásod. Szívből sajnálom szegény Gyurácz Ferkót, de egészsége miatt is kénytelen voltam kérni visszahívását.

Ha volna olyan plébániám, amit átadhatnék Nektek, nagyon szívesen megtenném. Ha közben lenne rá alkalom, szeretettel fogok gondolni Reátok, és készséggel felajánlom azt a plébániát. Városban erre nemigen van lehetőség, mert városokkal egyházmegyémmel nemigen bővelkedik. Ott, ahol meg erről szó lehetett volna, az egyházmegyémben dolgozó bencések és premonstreiek részére kellett helyet biztosítanom.

Generális atyának minden gondolatát megértem és meghajlok előtte. De azt hiszem, hogy olyan egyházmegyei alkalmazást szívesen engedélyezne, ahol ketten lennének együtt és nem távol a rendháztól. Ilyen hely Letenye nagyközség Zala megyében. Nagykanizsától annyira van, mint Kiskunfélegyháza Kecskeméttől. Rendszeres autóbusz járaton mindig be tudnak menni Nagykanizsára. Most már erre a helyre szívesen látok két buzgó piaristát. Az egyik legalább is olyan legyen, aki végezhet hitoktatást. Kérésem csak az: példás élet és buzgó munka a plébános irányítása szerint. Igen jó plébános van ott, Rödönyi József,¹¹⁶ tb. kanonok, esperes, most volt ezüstmisés. Az első világháborúban mint fiatal diák katona lett és végigharcolta.

Nagyon kérek, légy kegyes – a lehetőségekhez mérten – mielőbb értesíteni, hogy számíthatnék-e erre a két piarista atyára a letenyei hitoktatói és kápláni állásnál. Igen örülnék, ha ezt sikerülne nyélbe ütni. Itt ösztökél a régi piarista diák is,

¹¹⁵ Ld. az előző jegyzetet.

¹¹⁶ Rödönyi József 1931–1953 között volt Letenye plébánosa.

hogy egyházmegyém papjaival megismertessem Calasactius¹¹⁷ fiait.

A jó Isten áldjon meg kedves Sanyikám! Gyurkával¹¹⁸ együtt őszinte szeretettel ölel:

Sándor

NB. Mikosról¹¹⁹ plébánosa¹²⁰ igen elismerően nyilatkozik. Nagyon örülök.

6.

*Sík Sándor válaszlevele Kovács Sándornak
1949. szeptember 12.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Egyháziak/ 1949/868.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Kedves Barátom!

Azt hiszem, nem várathatlak tovább a letenyei atyák ügyében, meg kell írnom, hogy nem merem tovább függőben tartani a dolgot. Az a két rendtárs, akiket oda-szántam, Erdélyben van, engedélyük van hazajönni, miután ott feloszlatták a rendet (magyar állampolgárok), de egyelőre még nem tudtak kiutazási engedélyt szerezni és nem tudom, mikor tudnak megjönni. Más alkalmas atyát egyelőre nem tudok adni, talán, ha a hittanítás új rendje világos lesz. De azt hiszem, nincs jogunk bizonytalanságban tartani Téged és Letenyét.

Bocsáss meg!

Hódolattal és szeretettel köszönt

Budapest, 1949. évi szeptember hó 12.

Sík Sándor
piarista provinciális

7.

*Kovács Sándor levele Sík Sándornak
1949. október 24.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés Egyháziak/1949/1049.

Szombathely, 1949. október 24.

Kedves jó Sanyikám!

Bizalommal kérlek, légy szíves a kanizsai házatokból egy kíséretet adni négy (4) hónapra a Nagykanizsához közel fekvő Rigyác lelkészség vezetésére. A lelkészt

¹¹⁷ Kalazanci Szent József.

¹¹⁸ Balanyi Györgyről piaristáról van szó.

¹¹⁹ Mikos József magyar-latin szakos piarista (1907–1992), az egyházi iskolák államosítása Veszprémben érte, ezt követően került 1949-ben Rábakethelyre káplánnak. 1952-től Hajdúböszörményben, majd 1958-tól Szentgotthárdon gimnáziumi tanár.

¹²⁰ Kozma Ferenc 1945-től 1959-ig volt Rábakethely plébánosa. Itt volt káplán Brenner János is, akit 1957. dec. 15-én éjjel papi szolgálata teljesítése közben törbe csalva meggyilkoltak.

sürgősen szabadságot kell. Beteg. Nem tudok oda más papot adni. Nincs. Olyan atyát is elfogadok, akinek nem lehetett eddig hitoktatni. Csak ott legyen egy pap. Nagykanizsára bejárhat. Csak ideiglenesen és 4 hónapra kérem.

Hát most az egyszer segíts, Sanyikám! Vince is bele fog egyezni.
Szeretettel ölel
Sándor püspök

8.

*Sík Sándor válaszelevele Kovács Sándornak
1949. október 28.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés Egyháziak/1949/1049.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Kedves Barátom!

Örömmel jelenthetem, hogy óhajodnak megfelelően készséggel ajánlok fel kisegítőt Rigyác lelkészségének ellátására. Dr. Miskolczy Kálmán rendtársamat küldöm az egyházmegyei szolgálat ellátására, aki igen derék és buzgó ember; eddig Sátoraljajújhelyen volt gimnáziumi hittanár, de bizonyos okok miatt jobbnak látom őt onnét kivonni, és rendelkezésedre bocsájtani. Most már ő is tudja új beosztását, és rövidesen elfoglalja kegyes megbízásodból a rigyáci adminisztratúrát.

Mély tisztelettel és sok szeretettel ölel

Budapest, 1949. évi október hó 12.

Sík Sándor
piarista provinciális

9.

*Miskolczy Kálmán levele Sík Sándornak
1950. január 6.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sátoraljajújhely/ 1950/27. – Miután Kovács Sándor püspök Sík Sándor provinciálishoz írott levelében „nagy elismeréssel írt” Miskolczy Kálmán rigyáci lelképásztori működéséről, és kérte, hogy kinevezett lelkészéül tovább működjék 1950. jan. 3-án a provinciális azt kérte Miskolczy Kálmántól, hogy „írja meg mielőbb: van-e olyan mozzanat, mely a Maga számára kívánatosná tenné, hogy a püspök úr kérésének teljesítéséről gondolkodhassunk” (uo.)

Főtisztelendő Rendfőnök Úr!
Kedves Atyám!

Kedves levelére válaszolva fiúi tisztelettel közlöm a következőket:

Újév előtt, Kovács Sándor püspök úr felkérésére Szombathelyen voltam, beszámolni a rigyáci helyzetről, hiszen, mint már írtam, megbízásom a püspök úr részéről az volt, hogy ezt a zilált anyagi helyzetű és a Plébános valamint a kántor viszálykodása miatt felfordult békéjű falut lecsendesítsem. Ez hál' Istennek sikerült is, s a hívek írtak a püspök úrnak, hogy hagyjon itt engem továbbra is, bár megmagyaráztam nekik nem is egyszer, hogy én csak „kikölcsönzésben” vagyok itt, és nem a püspöktől függ további itt maradásom.

A hívek ragaszkodásán kívül, más különösebb ok nincs, mely további itt tartózkodásom szükségessé tenné. Magam részéről szívesen dolgozom, akár itt, akár más plébánián, amíg az iskolához vissza nem térhetünk.

Ha rendfőnök Úrnak másutt nincs rám szüksége, úgy maradnék továbbra is itt, természetesen segédlelkészi minőségben. Ez esetben tessék szíves lenni a nagykanizsai rendházhoz is áthelyezni, és én – mint eddig is – a hét egy részét a rendházban tölteném, alkalmazkodva így a generális Atya intencióihoz.

Január 16-án – ha akadály nem lesz – átutazom Budapesten, és akkor előszóval is bátorkodom a helyzetről beszámolni.

Manus P. Provincialis reverenter deosculans¹²¹

maradtam engedelmes fia
Miskolczi Kálmán
Rigyác, 1950. jan.6.

10.

*Miskolczi Kálmán levele Sík Sándornak
1950. január 13.*

PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sátoraljaújhely/ 1949/59. – Sík Sándor provinciális 1950. jan. 11-én arra kérte Miskolczi Kálmánt, hogy „küldjön pontos kimutatást anyagi helyzetéről [...] továbbá arról, hogy tud-e és mennyivel tud hozzájárulni a [rendi] közösség terhehez. [...] Ha 16-án való átutaztában velem esetleg nem találkozna, számoljon be majd az asszisztens uraknak.” (uo.)

Rigyác, 1950. I. 13.

Főtisztelendő Rendfőnök Úr!

Kegyess Atyám!

Mint hogy még nem biztos, hogy hétfőn fel tudok utazni, levélben közlöm a rigyácsi plébánia és benne a saját anyagi helyzetemet. A Plébánia egyike a *legkiseb-
beknek*, a szombathelyi egyházmegyében, mindössze 620 lelkes. Éppen annyi, hogy *szé-
reányen* el tud tartani egy papot. A Plébánia épület nagy (volt gazdatiszti lakás, amit az egyházközség már régebben megvett, és az államosítás is meghagyott) de éppen csak lakható állapotban. A Plébánia javadalmát képezi 12 hold szántó, harmadában kiadva, ami éppen csak annyit hoz, hogy az adó kifizetése után a fejadag marad meg. 1 hold szőleje is van. Ez saját kezelésben. Rajta elég szép gyümölcsös. A plébánosához is tartozik egy hold kert, gyümölcsössel. Állatállomány (ló, tehén) nincs, sertést lehetne tartani, ami jelenleg van, a plébánosé.

Fizetnek a hívek ezentúl fejenként 1 liter gabonát (640 liter, kb. 5 mázsa, amiből bejön 4 mázsa). Borjárandóság is van, ez kb. 3-4 hektoliter egy évre). Lélekpénz 1 forint családonként, ez kb. 150 ft egy évre!! Tűzifa-járandóság 16 méter egy évre, ezt egyre nehezebben tudják megadni. Stóla nem sok van, mert kicsi a falu. Misesz-
tendium eddig majdnem mindennap volt (6 ft, énekes 12 ft). A kongrua 250 ft, természetesen ez bizonytalan, meddig fogjuk kapni. Általánosságban tehát úgy látom, hogy a magam nagyon szerény ellátása mellett, a közösségnek *havi 200 ft-
ot* (ha a kongrua marad!) és *némi természetbeni dolgokat* (búza, bor) tudnék beadni.

¹²¹ A Tartományfőnök Atya kezét tisztelettel csókolva

A helyzetet viszont súlyosbítja az a körülmény, hogy ha a plébános megy, őt ki kell elégiteni, a plébánia berendezését 80%-ban, jelen élelmiszer készletét majdnem 100%-ban elviszi. S nehezen, „előlről” kell kezdeni. Az igaz, erre vonatkozóan a Püspök úr is azt mondta, hogy csak abban az esetben hagy meg a rigyáciaknak, ha ők vállalják az előző pap kielégítését (hátralékok!), és számomra is kellő „létfeltételeket” teremtenek, mégpedig nemcsak ígéret, de „kézzel fogható” tények alapján.

Maradásom tehát csak a „salus animorum”¹²² javallja. A nép ugyanis nagyon elkedvetlenedne, ha már a harmadik papja itt hagyná (én vagyok ugyanis elég rövid idő alatt a 3. papjuk).

A község egyébként tiszta katolikus, jól lehet benne dolgozni, s ami talán a legfontosabb, egyelőre *zavartalanul tanítom* ideérkezésem óta a *hittant*, az ált. isk. mind a nyolc osztályában. Az én zűrös dolgaimról mit sem tudnak, s az igazgatónak eddig esze ágában sem volt „igazhitőségemben” kételkedni. A „párt vonalon” a komm. bíró kijelentette (mások előtt is), hogy meg vannak velem elégedve, a prédikációimban semmi „izgatás”! Talán ez sem utolsó szempont számomra, hogy „múltam” után ebben a csöndes fészekben zavartalanul tudok – legalábbis egyelőre, de nagyon óvatos leszek – dolgozni.

Ezekben bátorkodtam Ft. Rendfőnök Úr elé terjeszteni „plébániám” anyagi helyzetét, s várom bizalommal és megnyugvással atyai intézkedését
mellyel maradtam, szeretettel

engedelmes fia
Miskolczi Kálmán

11.

Kovács Sándor levele Albert István tartományfőnöknek
1965. január 14.

PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés, 1965.

Szombathely, 1965. január 14.

Főtisztelendő Tartományfőnök Úr!

Hálásan köszönöm a szent ünnepek és az új év alkalmával kifejezett jókívánságait. Őszinte szeretettel viszonzom Tartományfőnök Úrnak is, meg a Rend minden Tagjának.

Igen hálás vagyok a kecskeméti Háznak, köztük Halász tanár úrnak,¹²³ aki mint szőlőszomszéd, a szüret alkalmával kisegítette Szalay Oszkár rokonomat. Ezt külön meg is köszöntem neki.

Próbálom kipihenni a 3 hónapos távollétet, amely bizony eléggé igénybe vett. Azonban minden fáradságot megér az a páratlan élmény, amelyikben részem volt. Ha majd egyszer lehetőségem lesz, szívesen fogok kedves Tartományfőnök Úrnál egy kis társaságban erről beszélni. Természetesen 9 nap nem elég ahhoz, hogy az

¹²² „a lelkek üdvösségére”

¹²³ Halász József piarista (1914–1980), 1950-től gimnáziumi tanár Kecskeméten, 1956-tól a rendház gazdaság ügyeit irányító házgonnok, 1970-től 1976-ig házfőnök.

ember jól megismerje az indiai katolikus életet.¹²⁴ De amit láttam, az is felejthetetlenül mélyen nyomódott a lelkembe.

Öszinte tisztelettel és szeretettel köszönti a budapesti ház tagjaival együtt, a mindig hálás öreg piarista öregdiák:

Kovács Sándor
szombathelyi püspök

12.

*Kovács Sándor levele Albert István tartományfőnököknek
1965. április 1.*

PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés, 1965.

Szombathely, 1965. április 1.

Főtisztelendő Tartományfőnök Úr!

Valahogy úgy szeretném kezdeni: Messze jártam, máshol is volt jó dolgom...¹²⁵ Hát sokfelé jártam életemben, és mindenütt felkeresetem a szerzetházakat. Különösen Rómában volt alkalmam elég közlelől megismerni őket. És azért higgye el, hogy a piaristák között érzem magam igazán otthon, mert testvérük vagyok és mert tanítványuk voltam. Soha sem fogom eléggé meghálálni azt, hogy amit diákkoromban a hivatás elnyerésének forrászerű kavardóságában a piaristák lelki életénél hidegnek tartottam, azt én ma, öreg fejjel, a legnagyobb bölcsességnek tartom. Itt éreztem meg Kalazancius szellemét. Semmi szélsőség. In medio virtus!¹²⁶ És ebben az egyszerűségben, amely egészen jellemzi a piaristákat, most öreg fejjel meg kell látnom az őskereszténység egyszerűségét is, amelyet a liturgiánk akar elérni, és azt az egyszerűségekre való törekvést is, amelyet Szentatyánk¹²⁷ a maga korában a barokk túlzásaival szemben igyekezett megvalósítani. Úgy szeretek Rómában a Szentatya erkélyes szobájában lenni, ahol nemcsak az ő szívét és nyelvét, de az ő egyszerű ruháit, asztalát tudom meghatott lélekkel figyelni.

Nagyon örülök a Florilegium Calasactianumnak¹²⁸ is. Ebből egy példányt a szombathelyi püspöki könyvtárnak is átadtam és még egy-két papomnak. Kár, hogy nem lehet belőle eleget behozatni, mert a mi kispapjainknak s papjainknak egyaránt igen jó volna.

Nagyon hálásan köszönöm a névnapj jókívánásokat. Azért buggyant ez ki a szívemből, mert a köszöntés családias melegséggel simogatta meg a lelkemet. Vi-

¹²⁴ A 38. nemzetközi eucharisztikus kongresszust 1964. nov. 28.–dec. 6. között Bombayben rendezték meg. A magyar résztvevők: Hamvas Endre, Kovács Sándor és Brezanóczy Pál püspökök, valamint Potyondy Imre, Beresztóczy Miklós és Várkonyi Imre, valamint Szántay István, az Actio Catolica főtitkára. A kongresszus idején 125 hindu papot szenteltek, 25-öt éppen Brezanóczy Pál. Vö. *MKPKT 1949–1965*, 1215–1216 (az 1964. dec. 17-i tanácskozás).

¹²⁵ A „Mi füstölög ott a síkon távolban?” c. Kossuth-nóta (akkor még bizonyára közismert) részlete.

¹²⁶ „az erény két szélsőség között a közepen áll”

¹²⁷ Kalazanci Szt. József (1557–1648), a piarista rend alapítója.

¹²⁸ A rendalapító gondolatainak, gyűjteménye: PICANYOL, Leodegario, *Florilegium Calasactianum: Sententiae et loci ex epistolario S. Josephi Calasactii deprompta*. Róma, 1958.

szonzásul kegyelemteljes Alleluját kívánok kedves Mindnyájuknak.
Őszinte szeretettel öleli Imrével¹²⁹ együtt.

+ Sándor
püspök

13.

*Kovács Sándor levele Albert István tartományfőnököknek Kecskeméten mondandó
aranymiséjéről
1965. október 12.*

PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés, 1965.

Szombathely, 1965. október 12.

Főtisztelendő Provinciális Úr!

Szeptember 27-i levelét Rómában megkaptam.¹³⁰ Már akkor elhatároztam, hogy kérésének¹³¹ a legnagyobb örömmel teszek eleget.

Az volna a szerény kérésem, hogy az esti órában legyen az áldás. Természetesen sem szentmisét, sem más ájtatosságot akkor – tekintettel a délelőtti ünnepségre – nem vállalhatok, de valamelyik ájtatossághoz kapcsolódva a legnagyobb szeretettel adok áldást és előtte pár szót fogok szólni. A főtisztelendő atyákra egyenként adom az áldást, a hívekre azonban, magyar nyelven egy áldást adok, mert az aranymisések ezt mindenütt így szokták. Egyenként való áldás kissé nehéz volna.

Nagyon örülök, hogy Imrével együtt lejönnek Kecskemétre, a Nagytemplomban részt vesznek aranymisémen és utána ½ 2-kor a családi ebédünkön.

Viszont én boldogan fogok menni a kecskeméti Rendház ebédlőjébe, hogy anyyi kedves emlék felelevenítésével ismét együtt lehessenek az Atyákkal.

Őszinte tisztelettel és szeretettel öleli
Krisztusban testvére:

Kovács Sándor
szombathelyi püspök

14.

*Kovács Sándor levele Albert István tartományfőnököknek
1966. április 8.*

PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés, 1966.

Szombathely, 1966. április 8.

Főtisztelendő Tartományfőnök Úr!

Nagyon hálásan köszönöm a névnapomra küldött melegszívű jókívánságait. Engedje meg, hogy viszonzásul Tartományfőnök Úrnak és az egész magyar Piarista

¹²⁹ Mészáros Imre (1913–1989) piarista, budapesti házfőnök, aki korábban, 1939-től 1961-ig Kecskeméten tanított.

¹³⁰ A zsinat negyedik (befejező) szakasza 1965. szept. 14.–dec. 8. között ülésezett.

¹³¹ azaz, hogy szülővárosában is mondjon aranymisét

tartományának nagyon boldog és kegyelemteljes Alleluját kívánjak.

A régi hűséggel és szeretettel, hálával és ragaszkodással gondolok mindig Tartományfőnök Úrra és a Rend Tagjaira. Az aranyisém között a legotthoniabb a kecskeméti öreg rendházban tartott családi ünnepség volt és utána az Atyák közötti agapé. Ezt nem tudom elfelejteni. Sehol annyira otthon nem éreztem magamat, mint abban a házban, ahol annyiszor megfordultam, s ahol igazán most már az egyedüli otthont találok Kecskeméten. Mert rokonaim mind új otthonokban vannak, amelyek kedvesek nekem, mert rokonaim vannak ott, de a régi falak, a régi szobák és a régi atyák utódai ott vannak a kecskeméti öreg Rendházban.

Bocsássa meg nekem ezt a kis emlékezőt, de most, amikor kezdem érezni, hogy az aranyisém után jelentkezik a korral járó fáradtság, akkor jól esik erre visszagondolni.

A húsvéti ünnepek alkalmából kegyelemteljes és boldog Alleluját kívánok, és szeretettel öleli testvére Krisztusban:

Kovács Sándor
szombathelyi püspök

15.

*Kovács Sándor levele Albert István tartományfőnöknek
1971. március 20.*

PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés, 1971.

Szombathely, 1971. március 20.

Főtisztelendő Tartományfőnök Úr!

Nagyon hálásan köszönöm névnapom alkalmával küldött imádságos jókívánságait. Nagyon bízom abban az imádságban, amelyet egykori tanárain és nevelőim utódai az öreg piarista diákért küldenek az isteni Mesterhez. Az idők haladtával és éveim szaporodásával mindig nehezebb lesz feladatomban teljesítése. Ezért kérem a segítséget, hogy az öreg piarista diák helyt tudjon állni, ameddig a jó Isten akarja, de az örökkévalóságban is nyugodtan állhasson meg egykori tanárai és nevelői előtt.

Kedves jó Tartományfőnök Urat és a Piarista Családot őszinte szeretettel öleli testvérük Krisztusban:

Kovács Sándor
megyéspüspök

EGY FEJEZET AZ ÖKUMENIZMUS TÖRTÉNETÉBŐL: FEKETE ANTAL PIARISTA ELŐADÁSA A REFORMÁTUS DIÁKSZÖVETSÉG TÁBORÁBAN (1943)

A református egyház a diák-ifjúság számára rendszeresen szervezett nyári táborokat, többnyire külön a középiskolás lányok, a középiskolás fiúk, illetve a főiskolások-egyetemisták számára. A főiskolások Tahiban rendezett 1943. évi nyári táborának gazdag programja volt,¹ pedig tartott a világháború, s a köépület sem készült el: június 24-én hajóval érkeztek a fővárosból, majd a hat napos rendezvény a következők szerint alakult: reggel zászlófelvonás, délelőtt biblia-magyarázat, illetve előadások a közösségi életmód témakörében, késő délután pedig az „Una Sancta Ecclesia” cím alatt összefogott előadás-sorozat keretén belül meghívott előadók szerepeltek. Június 25.: „Az egyház és az egyházak”, június 26.: „A protestantizmus száz arca”, június 27.: „A római egyház”, június 28.: „A keleti egyház”, június 29.: „Ökumenikus mozgalmak”, június 30.: „Una Sancta Ecclesia”. A június 27-i előadást dr. Fekete Antal² piarista tartotta, melyről előljárójának, Zimányi Gyula piarista tartományfőnöknek az alábbiak szerint számolt be.

Jelentés

PMKL, MRÜL, Iktatott levelezés Tata/1943/970. Kézzel írott szöveg.

A Főtisztelendő Rendfőnök Úr⁴ óhaja szerint tisztelettel beszámolok a Magyar Evangéliumi Ker. Diákszövetség tahii főiskolás konferenciáján 1943. június 27-én d.u. a katolikus Egyházzól tartott előadásom előzményeiről és befolyásáról.

A jelzett Diákszövetségnek Tahiban barakk-tábora van, ahol tagjait minden nyáron össze szokta gyűjteni vallásos tárgyú előadások meghallgatására. Idei programjuk szerint táborozásuk egy hétig tartott (június 24-30.), délelőtt és délután egy-egy előadás volt, a nap többi részét pedig üdülés töltötte ki.

Úgy látszik a megindult uniós mozgalom indította az idén a vezetőséget arra, hogy a keresztény egységet tegye a délutáni előadássorozat vezető gondolatává. A Szövetség titkára, ifj. Victor János dr.⁵ ezt írta hozzám levélben: „Az »Una Sancta

¹ Ld. Pro Christo 1943. május.

² Dr. Fekete Antal (1911-1994) magyar-német szakos piarista tanár, 1936-43 között a tatai, 1944-48 illetve 1952-85 között a budapesti piarista gimnázium tanára

⁴ Zimányi Gyula (1897-1953), 1940–1946 között piarista tartományfőnök (akit akkoriban magyarul rendfőnöknek neveztek).

⁵ Victor János (1888-1945) református lelkész, teológiai tanár. Jellemzésül idézet egyik írásából: „Kinek van igaza? Hányszor vitatkoztunk ezen rossz hangulatban szétosztott gyűlések rendetlenül hagyott székei közt, füstös levegőben, késő estig, máskor a konferencia száláson, szilencium után is vagy nemzetközi gyűléseken egy idegen város utcasarkán.” Lásd: *Kinek van igaza?*,

Ecclesia» címen konferenciánk programjába vett előadások célja elsősorban az, hogy a protestáns diákokhoz és diákleányokhoz közelebb vigyük az általuk kevésbé, sokszor csak ellenséges beállításból ismert többi keresztyén egyházakat. A június 27-i előadásnak a róm. kat. Egyház életét és szellemét kell megismertetni velük. Tudom, hogy egy egy óras-másfél óras előadás erre nagyon kevés, de talán mégis felkeltheti bennük az érdeklődést, vagy utat mutathat nekik a megértésre.”

Az óhaj az volt, hogy ezt az előadást katolikus pap tartsa meg. Hogy pont rám esett a választás, az onnan van, hogy személyes ismeretség, majdnem barátság fűz a Diákszövetség elnökéhez, Karácsony Sándor dr. debreceni egyetemi tanárhoz.⁶ Ő évente többször le szokott jönni Tatára, az ottani református pap, Dr. Márkus Jenő⁷ vendégeként és ilyenkor Magyar István dr. rendtársammal és barátommal együtt hivatalosak szoktunk lenni egy kis délutáni baráti eszmecserére. Az idén felkért bennünket Lechnitzky Gyula „Alkotó és teremtő magyarság” című könyve⁸ kéziratának elolvasására és abból a szempontból való megbírálására, hogy nincs-e benne valamely, a katolikus világnézetet sértő részlet. Mi a kérdésnek eleget tettünk. Most ezután, amikor a Diákszövetség előadót keresett, a professzor úr kettőnköt ajánlott. A kérést az említett Márkus Jenő közvetítette felénk, és úgy döntöttünk, hogy én vállalom. Erre aztán hivatalosan is felkértek.

A rendfőnök Úr hozzájárulásának az elnyerése után kívánsága szerint Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök úrhoz fordultam engedélyért. Az engedélyező levélben ezt írta: „Előadására – amely komoly missziós munka – szeretettel kérem a szentségi Úr Jézus áldását.”

Június 27-én d. u. 5 órakor érkeztem a táborba. A fogadtatás barátságos és szívélyes volt. Felolvasásom kb. egy óráig tartott. Egy kis dombon állva beszéltem, hallgatóim pedig körös-körül a földön ülve helyezkedtek el. A tábor lakói – mintegy százan – különféle civil egyetemi hallgatók voltak: orvosok, tanárok, jogászok; teológus csak kevés volt köztük. Érdekes, hogy volt köztük néhány katolikus is, különösen ezek örültek a katolikus pap érkezésének.

Felolvasásom nem polémikus beszéd volt, hanem Révész Imre ref. püspök szava szerint való „bizonyosságtevő” beszéd, egyszerűen elmondtam, hogy ezt én így meg így hiszem. Főforrásom Schütz Antal Dogmatikája és Szabó Vendel: Katholicizmus című műve volt. Előadásom vázlatja a következő volt: A katolikus Egyház első tekintetre szembeűnő vonása a sokszínűség, a pazar változatosság; megmutatkozik ez hierarchiájában, szerzetesrendjeiben, templomai berendezésében, ájtatosságai-ban, istentiszteletében; még inkább szembeűnik ez a változatosság, ha időbeli és térbeli egyetemességét nézzük. A nagy változatosság ellenére az Egyházban csodálatos egység uralkodik. Az egység első megnyilvánulása és biztosítéka a hit egysége. Ezzel kapcsolatban szóltam a hit katolikus fogalmáról, a tévedhetetlenségről, a dogmákról és a dogmakifejlésről. Az egység másik megnyilvánulása a szentségi egység; ezzel kapcsolatban szó volt a szentáldozatról, a szentségeknél az emberi

in Pro Christo, 1943. január.

⁶ Karácsony Sándor (1891–1952), 1942-től a debreceni egyetem neveléstan professzora, a magyar cserkészmozgalom egyik vezető személyisége, a *Pro Christo* folyóirat szerkesztője és kiadója. 1951-ben nyugdíjazták, halála napján kapta meg a levelet nyugdíja megvonásáról.

⁷ Márkus Jenő József (1907-1955), református lelkész, teológiai író.

⁸ A könyv valószínűleg nem jelent meg, mert a *Magyar könyvészet 1921–1944* I-VIII. kötetében (Bp., 1980–1998) nem szerepel.

9. Fekete Antal amint beszédet mond a váci küsszemináristák ballagásán. Holl Béla felvétele, 1951 (PMKL, Holl Béla hagy. [IV.229), Fényképalbumok)

természethez hozzásimuló rendszeréről, a szentek tiszteletéről és a szertartásbeli különbözőségekről a keleti és a nyugati egyházban. Az egység harmadik pillére a kormányzati egység: itt szóltam a hierarchia isteni jogosultságáról, a rendi és joghatósági hatalomról, az apostoli jogutódlásról, az atyai jóságról és apostoli szellemről, ami a papi hatalom kísérője kell, hogy legyen, továbbá a katolicizmus és a hazafiság kapcsolatáról. Utoljára kifejtettem az egyedül üdvözítő Egyház tanításának értelmét.

A befejezésben egyebek mellett utaltam arra, hogy kérdésekre szívesen válaszolok, de valamely vitát céltalanak tartok. A kérdések aztán egyre növekvő áradatban zuhogtak felém, de a megbeszélés végig emelkedett és megértő hangulatban folyt le. A kérdések túlnyomó része egyszerű, sőt olykor naiv és ezerszer megvitatott vallási probléma volt. Olykor felvetettek olyan kérdést is, amelyben nincs is közöttünk nézeteltérés. Néhány nevezetesebb kérdés: Hogyan viszonylik egymáshoz a hit, mint kegyelmi tény és az Egyháznak tartozó hitbeli engedelmesség? A katolikus Egyház a többi „egyházakat” nem tartja egyháznak? Kell-e újrakeresztelés? Van-e megbocsáthatatlan bűn? Újólagon és alaposan ki kellett fejtenem az egyedül üdvözítő Egyházzal szóló tant. A megbeszélés közben rátapintottunk a köztünk lévő alapvető különbségre is, amely egyéni istenkeresésben és egyházi vezetésben nyilvánul. Úgy láttam, hogy a legnehezebben vették be a szentek közbenjárásáról szóló tant, és különösen Kaszap István jelenlegi tisztelete nagy szálla a szemükben.

A felvetett kérdésekre tőlem telhetőleg igyekeztem válaszolni, úgy, hogy se hitemhez ne legyek hűtlen, sem részükről a megértést feleslegesen ne nehezítsem. Megjegyzem, hogy a szentek szerepéről szóló beszélgetés közben a Boldogságos Szűz kánai közbenjárására való utalás igen hatásosnak mutatkozott és nyugvóponttra vitte a vitát.

Az egyre jobban elnyúló kérdezősködésnek a magam részéről nem vettem véget, de a tábor református papvezetője – Victor János dr. – ügyes tapintattal az idő előrehaladott voltára való hivatkozással berekesztette a gyűlést. Még közös zsoltárecéklés következett, amelyben magam is részt vettem.

A búcsúzás percei már a baráti összelepedés jegyében teltek el. Ez látszik a tábor befejezése után kel köszönőlevelükből is: „Elmondhatom azok alapján, amiket utána beszéltek egymás közt diákjaink, hogy érdemes volt fáradnod. Legtöbbjüknek nagy örömet szerzett az előadás és jelenléted, az őszinteségnek is örültek és annak is, hogy az őszinteségből is szeretetet éreztek.”

Számomra a legkellemesebb élmény az volt, hogy ezeket a fiatalembereket igazi, őszinte vallásos érzés hevítette, vitte el oda, a táborba és tartotta ott össze. Az egyik azt is megvallotta nekem, hogy olvastatta Schütz Dogmatikáját.

Bárcsak én is egy szerény kis eszköz lehettem volna az egy akol és egy pásztor krisztusi gondolatát munkáló Szentlélek Úristen mindenható kezében!

A Főtisztelendő Rendfőnök Úrnak előadásom iránt való szíves érdeklődését hálásan köszönve

Maradok engedelmes fia:

Tata, 1943. július 7-én

Dr. Fekete Antal

KORKÉP A FOGDÁBÓL: JELENTÉSEK TÖRÖK JENŐ BÖRTÖNBESZÉLGETÉSEIRŐL

Török Jenő piaristát 1953. május 29-én immár másodszer tartóztatta le a kommunista államvédelmi hatóság. Megfigyelését a börtönben is folytatták. Egyik beépített cellatársa (köznyelven: „tégla”) a letartóztatás másnapjától másfél hónapon át folyamatosan adott róla névtelenül fönnmaradt jelentéseket.¹

A sokak által jogosnak vélt „társadalmi elvárás” (kísértés?, kíváncsiság?) ellenére, hogy időigényes nyomozás eredményeként felfedjük a jelentő kilétét, a következőkben mi inkább magának a jelentések a tartalmi közlését tűztük ki célul, hiszen az olyan kordokumentum, mely a megfigyelt célszemély személyiségéről (életéről, hivatásáról, világnézetéről, műveltségéről, jelleméről, uram bocsá' gyengeségeiről), s a magyar egyháznak már a II. Vatikáni Zsinat előtt hazánkban is érzékelhető megújulás-vágyáról közöl az (egyház)történelem számára bizonyító erejű és tanulságos adatokat, segítve egyúttal a korszak (benné konkrétan az egyházüldözés módszereinek s esetleges motivációinak) jobb megismerését is. Valljuk ugyanis, hogy az „*egyház-történelem Isten kegyelmének és az ember szabad akaratának viszonya a tér és az idő színpadán,*”² ahol azért nem a gyarlóság és a rosszakarat a főszereplő, hanem a hitvalló élet, illetve a hitvalló életre való törekvés. (Egyébként a jelentő nevét már az eredeti iraton is lefedték, annyi azért megállapítható róla, hogy valamiféle vasúti szabotázs miatt lehetett fogva, nagy vallási műveltséggel rendelkezett, s Török Jenőt korábról – valószínűleg Debrecenből³ – ismerte.)

Török Jenő 1908-ban Budapesten született. A piaristáknál tett érettségije után – jó módú apja kívánságára – elkezdte jogi tanulmányait, de egy évre rá a gimnáziumban már sarjadozó hivatása, egy időközben elvégzett lelkigyakorlat, s valószínűsíthetően Prohászka hatására (akinek jelen volt a szószéken bekövetkezett halálánál az Egyetemi templomban) belépett a piarista rendbe. 1934-ben mint történelem-latin szakos tanárt szentelték pappá. Tíz éven át Vácott, majd rövid nagykarolyi illetve budapesti működést követően 1945-től az iskolák államosításáig Debrecenben tanított. Mint a Katolikus Akció (AC) ifjúsági szervezetének vezetője – lelkigyakorlatok tartásával, könyvtáralapítással, stb. – itt kezdte meg az apostoli munkára kizemelt vállalkozó fiatalok közösséggé szervezését, melyet mint budapesti lelkipásztor illetve AC-titkár még intenzívebben folytatott. Következésképp hamar az új hatalom látókörébe került, és 1952. augusztus 28-án kilenc társával együtt le is tartóztatták,⁴ de őt magát 17 nap után kiengedték, azzal a feladattal, hogy „bújjon meg” ismerőseinél, és hetenként kétszer adjon jelentést „a helyszínen megjelentő Hatóság tagjainak” [...] arról, hogy kikkel érintkezett, és azokkal milyen

¹ ÁBTL 3.1.9., V 140907/4.

² BALÁS Béla, *Kis idő: Egyháztörténelmi vázlatok*, Bp., 2009.

³ Ld. a jún. 10-i jelentést.

⁴ MKLex, 'piaristák pere' (Török Jenő első letartóztatását nem említi).

beszélgetéseket folytatott.⁵ Így is történt. A következő hónapokban több barátjánál és munkatársánál lakott, eleinte Agárdon,⁶ majd Budapesten, a Háromszéki utcában, a budai Görgényi úton és Zuglóban.⁷ Azonban nem működött kellőképpen együtt, korábbi kapcsolatait titokban próbálta fönntartani. Néhány hónap múlva a hatóság is észrevette, hogy Török Jenő „kapcsolattartójával, tartótisztjével találkozott ugyan, de vallomásai hamisak, értékelhetetlenek voltak”.⁸ Ezért 1953. május 29-én ismét letartóztatták, majd augusztus 10-én a „demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése” valamint folytatólagosan elkövetett kémkedés vádjával zárt tárgyaláson 14 év letöltendő szabadságvesztésre ítélték.

A börtönjelentések teljes terjedelmükben való közlésétől – az 1953. június 12-i kivételével, mely az effajta jelentések számára előírt kötelező formai tagozódás érzékeltetésére eredeti szövegezésében olvasható – eltekintettünk, hiszen fölöslegesnek ítéltük a vizsgálódásunk szempontjából lényegtelen részeket, valamint az ismétléseket.

1953. máj. 30.

[Török Jenő] Elmondja, hogy piarista tanár volt. 1948 év végéig Debrecenben, azt megelőzően Vácon működött. 1948-ban Budapestre helyezték át, [...] Mindszenti kinevezte a testnevelési főiskolára hitoktatónak, de itt nem engedték az ifjúsággal foglalkozni. Állítása szerint a múlt évben már nem lelkipáasztorkodott, hanem illegális tevékenységet fejtett ki több társával együtt. Tevékenységük volt az illegálisan megszervezett katolikus sajtótermékek fordítása, sokszorosítása és terjesztése. [...]

1953. jún. 3.

[...] az irodalomra terelődött a beszélgetés. [...] számtalan magyar költőtől származó verset idéz. A versek főleg papköltőktől származnak és témájuk irredenta, hazafias vagy forradalom ellenes. [...] legkedveltebb költői közé tartozott a piarista Sík Sándor, aki jelenleg a rend magyarországi rendfőnöke. [...] számtalan nagy hatású beszédet mondott el a szöszékről a közelmúltban, de most a prédikálási engedélyt megvonták tőle azzal [...], hogy a piaristák tanításra és nem beszédek tartására kaptak engedélyt.⁹ [...] Adytól legkedveltebb költeménye a „Felszállott a páva” című. [...] Ma a zárka felmosását neki kellett elvégezni. [...] Ma reggel orvosi vizsgálatra jelentkezett, társai tanácsára azt említette, hogy régi bélhurutja kiújult. Ez nem felel meg a valóságnak, [...] társai tanácsát azért fogadta el, hogy diétás kosztot tudjon kérni. [...] várja kihallgatását, és találgatja, hogy eddig miért nem követ-

⁵ Ld. a júl. 4-i jelentést.

⁶ Ld. a jún. 5-i jelentést.

⁷ ÁBTL, 3.1.9, V 140907/4, 179-186.

⁸ Jelentés Török Jenő őrizetbe vételéről, 1953. júl. 22.: ÁBTL, 3.1.9, V 140907/4, 13.

⁹ Téves megállapítás, hiszen Sík 1945 és 1961 között (1947 kivételével) minden évben megtartotta konferenciabeszédeit, így például az 1953 nagybörtjén illetve adventben az Egyetemi templomban vasárnap tartott előadását hétfőn a Mikszáth K. téri kápolnában – nagy hallgatóság előtt – megismételte; ld. *Sík Sándor virtuális emlékszoza*, URL: [http://archivum.piarista.hu/siksandor/életmu/konferenciak.htm](http://archivum.piarista.hu/siksandor/eletmu/konferenciak.htm) (2013.10.01).

kezett be.

Beszél arról, hogy az angol miniszterelnök legutóbbi nyilatkozata¹⁰ odamutat, hogy a szembenálló felek legelső sorban az osztrák államszerződést fogják létrehozni. [...] A szerződés létrehozásáról számított három hónap múlva a szovjet csapatoknak ki kell vonulni Ausztriából és Magyarországról. Ennek megtörténte után lehet számolni azzal, hogy nálunk is kezdetét veszi a változás.

[...] Ezzel kapcsolatban annak az aggályának ad kifejezést, hogy a Nyugatról visszatérők és az itthon levő feudál beállítottságú papság összefogása esetleg meggátolja az általa remélt egészséges megújodást. Ezért tartja nagyon fontosnak, hogy ki lesz az egyház főpásztora és Róma kit fog nunciusként delegálni. Hangoztatja azt a kívánságát, hogy ezeknek feltétlen haladó szellemű, szent életű embereknek kell lenniük. [...] magát a haladó szellemű papság csoportjába sorozza, aki feltétlenül szükségesnek tarja az egyház keretein belül is a reformok keresztülvitelét.¹¹

[...] A földalatti gyorsvasút építését nagyon fontosnak mondja, de mint megjegyzi, sajnálatos, hogy sok áldozatot követel. Állítása szerint a keszonokban sok ember vesztette eddig életét.¹²

Társainak vicceket mond el, ezek nagyrészt a demokrácia vezetőit, valamint berendezkedéseit teszik vicc tárgyává.

1953. jún. 4.

[...] Az a megérzése, hogy kihallgatását azért halasztják, hogy ezzel is csak kimerítik idegileg. Panaszolja, hogy az egyik őt azért szidja és bántalmazza, hogy ezzel is megtörjék. Különösen [...] a káromkodásokat viseli nagyon nehezen.

[...] Veszekszik társaival amiatt, hogy a kenyérmorzását a W.C. kagylóba dobják. Erélyesen felhívja őket, hogy adják át neki, majd ő étkezés után az ételes edényekbe kiadja. [...] Naponta többször visszavonul és hosszabban imádkozik.

1953. jún. 5.:

Elmondja, hogy [...] Agárd községben egy villában tartózkodott hosszabb ideig, nappal sohasem hagyta el tartózkodási helyét, csak este sétálni ment ki. [...] van egy 3+1 csöves rádiója, ami jelenleg anyja lakásán van. [...] Elmondja, hogy a magyar demokrácia hogyan biztosít magának valutát. A külföldi rokonokkal rendelkezők levélben felkérhetik rokonaikat, hogy fizessenek be dollárban akciós csomagra, a befizetés megtörténte után Budapesten kiváltható a csomag, ami főleg magyar gyártmányú ipari termékekből áll. Ilyen csomagot ő is kapott, az érte járó

¹⁰ W. Churchill 1953. máj. 11-i, történelmi jelentőségű beszédéről van szó.

¹¹ Mint ahogy már korábban írásban is kifejtette: „Az Egyházra nézve a védettség, a biztonság kora lejárt. [...] Vége a kényelem világának, s helyébe jön az állandó készenlét. [...] Az Egyház a szilárd bástyák mögül – a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből – Isten szabad ege alá került. [...] nem az uralkodó, a kormányok, hanem a hívő sereg, a nép lesz igazi szövetségese”: TÖRÖK Jenő, *Új utak a középiskolai valláspedagógiánkban*, in *Vigília* 1948, 8-17. Ld. még a jún. 10-i jelentést is.

¹² Ma már köztudott, hogy különösen a Batthyány térnél voltak – többnyire vízbetörések okozta – súlyos károk; 1953. máj. 1-jén pl. 40 köbméter nedves homok omlott az alagútba, s az akkor rabkórháznak használt Erzsébet-apácák kolostora 10 centimétert süllyedt.

dollárokat Párizsban élő nővére fizette be.

1953. jún. 6.

... megítélése szerint ügye tiszta a Hatóság¹³ előtt, mert az mindenben azonos a múlt évben letartóztatott társai ügyével. [...] Azóta csak illegális bujkálása az, amiért felelősségre vonhatnák. [...] reméli, azok nem fogják a Hatóságot érdekelni, akik lakásaikon befogadták és bejelentés nélkül bujtatták őt. [...] attól fél, hogy elítélés nélkül kieresztik, és kötelezik, hogy időnként jelentéseket tegyen a hatóságnak, mint beépített ember. Ez esetben nem marad számára más lehetőség, mint „leadni a drótot”, szervezetük tagjait értesíteni és figyelmeztetni. Tisztában van azzal, hogy erre a Hatóság rá fog jönni és újból letartóztatják, de másként nem lehet. [...] A kihallgatással azért várnak, hogy ideigleg előkészítsék a beépítésre.

10. Török Jenő, 1944 (PMF)

[...] Elmondja elképzeléseit, kik lesznek alkalmasak a változás bekövetkezése után a közélet vezetésére, irányítására. [...] megemlíti egy Paál nevű volt főszołgabíró ismerősét, aki legutóbb Kassán volt főszołgabíró. Ez az ismerőse most azzal foglalkozik, hogy a háború után kiadott rendeleteket tanulmányozza, és megvizsgálja, [...] hogy azok körül melyek maradhatnak meg a változás utáni ország kormányzásában. Hangoztatja, hogy a változás után a kommunistáknak továbbra is meg kell maradniuk az ország ügyeinek irányításában, csak megkisebbedett hatáskörrel. [...] a bosszúnak és üldözéseknek meg kell szűnni, azokat, akiknek nagy a bűnük, bíróság előtt kell felelősségre vonni.

[...] Esmét fegyverrel elpusztítani [...] nem lehet, csak eszmével, olyannal, ami jobbat, tökéletesebbet tud produkálni. Arra, hogy az eszmét fegyverrel elpusztítani nem lehet, példa maga az egyház, amely minden üldözés ellenére él, terjeszkedik és megújhódik.

Magyarország jövőjét egy dunai konföderáció megalkotásán keresztül látja biztosítottnak [melyben esetleg még Jugoszláviának is helye lenne]. [...] beszél az amerikai politikáról is, és kijelenti, nem kívánatos, hogy az amerikai kapitalizmus diktáljon Magyarországnak a változás után. A kis egyéni tulajdonnak azonban meg kell maradni a kereskedelem és az ipar területén. [...] az orosz térhódítás a változás után meg fog szűnni és visszavonul régi határai közé.

¹³ Végig következetesen nagy kezdőbetűvel írva.

[...] fentiek elmondása után hozzákezdett a „Kereszt Útja” című munkájából¹⁴ a második stáció ismertetéséhez.

1953. jún. 9.

[...] beszélt a népi demokrácia családvédelmi intézkedéséről. [...] Beszél a családi pótlék felemeléséről, megjegyezvén, hogy előtte érthetetlen, miért nem kapnak az egy gyermekes szülők családi pótlékot. Az intézkedés lényegét abban látja, hogy az államnak sok általa nevelhető gyermekre van szükség. Erősen bírálja azt a korábbi intézkedést, hogy a leányanya gyermekét az államnak adhatja és a gyermekért 3000 forintot kap. [...] megjegyzi, ezek lesznek a janicsár gyerekek.

[...] elmondotta, hogy kb. 1 éve a deportálások megszűntek. Ezt azzal magyarázza, hogy a legutóbbi svájci választások alkalmával ott olyan választási plakátok jelentek meg, amelyek otthonukból könnyezve távozó, gyermeküket karjukon tartó anyákat mutatnak be. A plakátok felírása a következő volt: „Szavazzatok a kommunistákra, ha ezt akarjátok”. Ennek hatására Thorez és Togliatti¹⁵ levelet intéztek Rákosihoz, amelyben feltették a kérdést „mit csináltak?”

1953. jún. 10.:

Beszélt arról, hogy egy amerikai közéleti nő interjút adott újságírók előtt arról, hogy milyen hibái és fogyatékoságai voltak a katolikus szerzetesi nevelésnek. Ezzel kapcsolatban a Vigilia című katolikus folyóirat 1948. január hónapban egy 12 oldalas cikket közölt és válaszolt az interjúban foglaltakra.¹⁶ Cikkének lényegét elmondja, és abból kétségtelen, hogy az nem vallási, hanem politikai megvilágításban foglalkozott a felvetett kérdésekkel. [...] megjegyzi még, hogy a Vigiliában több cikke jelenik meg.¹⁷

Bőven foglalkozott újból a magyar írókkal, felsorolva néhányat, akik a háború után Magyarországon maradtak. [...] kevés kivételtől eltekintve felszólítás ellenére sem hajlandók a demokráciában írni. Megemlíti többek közt Herczeg Ferencet, aki [...] jelenleg is budai villájában lakik, 90 éves kora ellenére a legnagyobb szellemi frissességben él. [...] Villájában az ostrom idején egy orosz tábornok lakott, aki annyira megszerette, hogy 10 munkáját orosz nyelvre is lefordíttatott, és biztosította személyes sérthetetlenségét.¹⁸ Emiatt nem került sor az író deportálására sem.

¹⁴ A titokzatos Krisztus keresztútja: Nagybőjti elmélkedések, 1952. Végleges kézírata 1953 nagybőjtjén készült. Később, 1968-ban Bécsben a szerző nyomtatott formában is megjelentette. Mindezek a példányok: PMKL, Török Jenő hagyatéka (IV.188), Sk, 21.

¹⁵ Maurice Thorez (1900–1964), a francia kommunista párt alapító tagja, illetve későbbi főtitkára, a 2. világháború alatti francia ellenállási mozgalom meghatározó személyisége, a sztálini politika hű szolgálatja. Palmiro Togliatti (1893–1964) az olasz kommunista párt alapító tagja, 1945–1946-ban az Alcide De Gasperi-kabinet igazságügy-minisztere.

¹⁶ Ld. a 8. sz. jegyzetet

¹⁷ T. J., *A világiak nagykorúsága*, in Vigilia 1949, 181–184. Uő, *Boldog X. Pius pápa*, 1951, 393–402.

¹⁸ Minderről maga Herczeg Ferenc a teljes terjedelmében csak 1993-ban megjelent emlékiratában azt írta, hogy 1944. dec. 25-én délután 5 órakor zörgettek, és belépett egy orosz katona. „Géppisztolyt tart a kesztyűs kezében. Vöröskeresztes börtáska függ az oldalán ... Az egész legény élő cáfolata annak az orosz katonának, akiről a Göbbels-féle propaganda híresztelte, hogy va-

Egyébként [...] mint író, nem szereti.¹⁹

Beszélt arról, hogy a mozik, ha orosz témájú filmet vetítenek, teljesen üresek. Ezzel szemben telt ház mellett játszották a Déryné²⁰ és az Erkel²¹ című magyar filmeket. Szól arról, hogy számos jeles színművész határozottan megtagadta fellépését a demokráciában.²²

A Kereszt útja című munkájának további ismertetését ma estére tervezi. Kijelenti felém, hogy nem szívesen vette elbeszélésemet egyik rendtársa debreceni viselt dolgairól és arra kér, hogy a jövőben a többiek előtt ilyenekről ne tegyek említést. Menti társát azzal, hogy nem volt normális és azóta zárt intézetbe is került.²³

Felveti számomra a kérdést, miben látom okát annak, hogy a katolikus szerzetes iskoláknak nem sikerült az ifjúságot olyan világnézeti tartalommal feltölteni, amely a megpróbáltatások éveiben kiállhatta volna a próbát, mi az oka alulmaradásuknak. [...] neki is vannak meglátásai, de szeretné az én véleményemet is hallani.

1953. jún. 12.

A 213. sz. zárkában lévő magatartása

J e l e n t é s

Budapest, 1953. június hó 12-én

nyadt képű, kiéhezett siheder, aki madzaggal összebogozott civil ruhában jár ...[...] Mikor benéz könyvtáramba, és látja a sok könyvet, azt mondja: kultúra! [...] Úgy látszik, ő is nagy dolognak tekinti, hogy az Urálon túlról a Kárpátok aljára jött. Sorra kezeti fog a ház minden lakójával.” HERCZEG Ferenc, *Hűvösvölgy: Az Emlékiratok kiadatlan harmadik kötetéből II*, in Valóság, 1992:6, 65-73.

¹⁹ E véleményével nem állt egyedül. Móricz Zsigmond szerint például H. F. „mint ember született erkölcstelen, aki azonban az immoralitást szintén, mint társadalmi konvenciót élvez”. Idézi: DÁNIEL Anna, *Egy írástudó árulása*, in *Liget* 2002:4, 72-76.

²⁰ *Déryné*, 1951, rendezte Kalmár László, forgatókönyvíró Bacsó Péter, Békeffy István. Példa a film egyik párbeszédéből kiérezhető erős áthallásra, illetve merész kiszólásra: „Megpróbáltuk már, fiam, de belénk fojtották a szót. A bécsi cenzúra jól működik. / A történelem más korszakában játszódnék a darab, amikor a nép ugyanilyen elnyomásban élt. Fent Bécsben nem szólhatnak semmit, de itt lent, a nézőtéren megértenék.”

²¹ *Erkel*, 1952, rendezte Keleti Márton, forgatókönyvíró Békeffy István, Thurzó Gábor.

²² Pl. a börtönt illetve kitelepítést is szenvedett Fedák Sári és Bakó Márta. Solthy György 1949–1951 között a politikai kijelentései miatt nem kapott szerződést. Timár Józsefet 1950-ben azért bocsájtották el, mert 1949 szilveszterén a Szózatot „fasiszta módra szavalta”. A fegyelmi eljárást a Révai József vezette Népművelési Minisztérium eleve azzal rendelte el, hogy Timár „egész politikai és emberi jellemtelensége kiderüljön”, s fel kellett tárni „a Szózat ügyében elkövetett disznóságokat is” Vö. a Népművelési Minisztérium Személyzeti Főosztályának 1950. jan. 22-i levele Major Tamásnak, a Nemzeti Színház igazgatójának; idézi: GOBBI Hilda, *Közben ...*, Bp., 1984, 72. Ugyanakkor az igazsághoz tartozik, hogy például az etikus színészi magatartást felmutató Sinkovits Imre mindvégig szerepet kapott (illetve vállalt), pedig „az általa megformált figurák révén [...] gyakran megszépített [...] krónikáját kapjuk a Rákosi- illetve Kádár-korszak magyar világának...” Vö. SÜTŐ András–CENNER Mihály–GERVAI András–BÓTA Gábor, *Sinkovits*, Bp., 2001., 89.

²³ Talán Erdélyi Józsefről (1894–1959), vagy a rendet 1949-ben elhagyó Polgár Lászlóról lehetett szó. Erdélyi (saját elhatározásából, meglehetősen rendezetlen körülmények között) a rendházon kívül lakott, Polgár 1948-ban elhagyta derecskei kápláni helyét, majd a tilalom ellenére állami iskolában vállalt állást, és megnősült. Idegszanatóriumi kezelésükről azonban nincs tudomásunk. Vö. LÉH, *Catalogus*, 102-103, 303.

[anonimizált név]

Ügyéről: Ma reggel annak a reményének adott kifejezést, hogy végre kihallgatják.

Ügyével kapcsolatban egyébként újat nem mond. Megemlíti, hogy az illegalitás hónapjaiban az öt segítő társán kívül csak két volt pap munkatársával találkozott, de erről senki sem tud.

Hangulatáról: Tegnap este folytatta a Kereszt útja című munkájának az ismertetését.

Ma reggel a mosdásra várás közben egy női hang hallatszott be a zárkába. Idegesen az ajtóhoz ugrott, és hallgatózott. Kijelentette, hogy egyik segítő társának hangját vélte felismerni és ez láthatólag nagyon nyugtalanította.

Beszélt arról, hogy a történelmi nevek „y”-ját „i” betűvel cserélik fel. Ezzel kapcsolatban elmondja, hogy egy orosz pedagógus társaság látogatást tett magyar iskolákban és kifogásolta, hogy a falakon csak a mai vezetők arcképei vannak kifüggesztve, a régi történelmi nagyságoké nem. Erre a kifogásra újabban megjelennek a falakon a Magyarország nagyjainak az arcképei. Hozzáteszi, hogy az oroszok régi nagyjaikat is rendkívül megbecsülésben tartják.

Elmondja, hogy a katolikus egyház legnagyobb élő zeneszerzője részt vett egy értekezleten, ahol az egyházi zenét törölni akarták. A zeneszerző felkészülten kifejtette az egyházi zene ősi magyar eredetét, és így a katolikus egyházi zene továbbra is megmaradt. E zeneszerző később egy nagyszabású kompozíciót írt, melyért magas kitüntetésben részesült.²⁴

Beszélt a békekölcsönökről. Elmondta, hogy a gyári munkások legnagyobb része teljesen elfordult a demokráciától, mert mindig több és több munkával terhelik, és az állandó kölcsönjegyzésektől is elkedvetlenedve csak úgy hajlandó kölcsönt jegyezni, ha ÁVH-s pressziót gyakorolnak. Mint mondja, a kölcsön egy burkolt állami adó, és arra való, hogy a befolyt összeg egy részéből a kiválasztottakat jutalmazza. Megjegyzi, hogy tavaly már sokan nyertek nagyobb összegeket.

Ismét rátér kedvelt témájára, a választásokra. Annak az aggálynak ad kifejezést, hogy az első választás még komoly sikert nem hozhat, mert megítélése szerint a politikai múlttal rendelkező pártok vezetői nem fognak tudni visszatérni (Peyer, Eckhardt)²⁵ és agitációt kifejteni. Politikai rutinnal nem rendelkezőknek pedig esélyük nem lehet, s a tömeg tanácstalanul fog állni, nem lesz, aki felvilágosítsa. Beszél a Barankovics pártról²⁶ is, elmondja, hogy náluk az volt a hiba, hogy jóval több mandátumot kaptak, mint amennyire képzett emberük volt. Így történt, hogy csupa tudatlan vidéki tanító került be a képviselőházba. Ezekkel könnyű volt elbánni.

Részletesen beszélt újból Eisenhower beszédjéről.²⁷ A beszédnek azt a részét

²⁴ Nyilván Kodály Zoltánról van szó

²⁵ Peyer Károly (1881–1956). Mint a Bethlen Istvánnal 1921-ben kötött Bethlen–Peyer-paktum egyik aláírójának nagy szerepe volt a rendszer politikai konszolidációjában. Eckhardt Sándor (1890–1969) nyelvész, egyetemi tanár, 1945–49 között a Keresztény Demokrata Néppárt nemzetgyűlési (illetve országgyűlési) képviselője.

²⁶ Barankovics István (1906–1974) politikus, 1945-től a (Keresztény) Demokrata Néppárt főtitkára

²⁷ Valószínűleg Eisenhower 1953. jan. 20-án tartott elnöki beiktatási beszédjéről van szó,

emeli ki, amelyben az új elnök azt fejtegeti, hogy Oroszország történetében a sztálini korszak hatalmas sikereket hozott, Oroszország világhatalom lett. A sztálini korszak Sztálin halálával lezárult, a mostani vezetők dolga egy új, békés korszak alapjainak a lerakása. Ezt a jövő szempontjából nagyon kedvezőnek ítéli, és az oroszországi belpolitikai helyzet alakulását az elhangzott felhívásra történetnek látja. Részletesen foglalkozik a szovjet jelenlegi helyzetével, hangsúlyozza, hogy Sztálin halála után hosszabb ideig semmi irányítást nem kapott Magyarország a Szovjettől. Beszél a katonai és a rendőri frakciókról.

Elmondja, hogy Eisenhower és Churchill beszéde közötti ellentéteket nem tartja lényegesnek, különben is lehetséges, hogy az ellentétek megállapodásszerű látzólagos ellentétek csak.

Egyébként egészségesnek és nyugodtnak mondja magát. Ma reggel többi társával együtt erős fejfájásra panaszkodott, amit a melegnek és a levegőtlenységnek tulajdonít.

Készült: 1 pld.

2 old.

Gépelte: S.J.

1953. jún. 13.

[...] kijelenti, hogy a változás után is szükségesnek tartja a nagyobb üzletek állami kézben tartását. [...] A 8-10 holdas kisbirtokok visszaadása helyes, de a meginduláshoz állami hitelt kell nyújtani számukra és azokat szövetkezetekbe kell összefogni. A gazdálkodás állami irányítása nem maradhat el.

1953. jún. 15.

Megismétli, lehetséges, hogy megkísérlik beépítésemet is, de ezt nem fogják forszírozni. [...] újra visszatér a beépítésekre. Elmondja, hogy Beresztóczy pápai prelátus szabadulása után azt mondotta, hogy „A mai időkben az ember vagy vértanú, vagy gazember lesz. Én nem tudtam vértanú lenni.”²⁸ Következésképp Beresztóczy becsületesen figyelmeztetett arra, hogy beépített. [...] kijelenti, hogy [...] rendszerváltozás esetén a beépítetteknek nem kell tartaniuk a felelősségre vonástól, mert ebben az országban mindenki olyan súlyosan vétkezett, hogy nem lesz kinek, kit felelősségre vonni.²⁹ Az egy Mindszenty kivételével a prominensek is mind beadták a derekukat.

Beszél egy szerzetes társukról, akit az állami egyházi hivatal kiszemelt arra, hogy egy katolikus lap szerkesztését vállalja el. [...] kezdetben szabadkozott, de a

melyben az USA világhatalmi vezető szerepéről, mint a világbéke biztosításának egyetlen lehetőségéről beszélt.

²⁸ Beresztóczy Miklós (1905–1973) Actio Catholica igazgatója. 1948-ban letartóztatták és 8 hónap börtönre ítélték, de az ítélethozatal után vállalta, hogy belép a békepapi mozgalomba, ezért szabadon engedték.

²⁹ Vö. ILLYÉS Gyula, *Egy mondat a zsarnokságról* („hol zsarnokság van,/ mindenki szem a láncban;/ belőled büzlik, árad,/ magad is zsarnokság vagy;”), vagy pl. LÉNÁRD Ödön, *Négyszáz bűnösök litániája*: „Mindenkinek hordja bűnei szennyesét/ görnyed a hát, a váll, a kar,/ ezé gennyesebb, azé büzhödtebb,/ de pestises itt mind: a hajas, meg a tar!”. Vö. LÉNÁRD Ödön, *Összegyűjtött börtönversek*, Abaliget, 2003, I, 185.

nyomás alól nem tudott kitérni, először elment Bánáss püspökhöz. [...] Bánáss látva azt, hogy a lap Róma ellenes lesz, nem adta meg hozzájárulását. Ugyanígy megtagadta Czapik püspök is. Ezek után paptársuk disszidálni akart, a határon rálöttek és elfogták. Beszállították Budapestre a kórházba, a műtőből mindenkit eltávolítottak. A holttestet a legnagyobb csendben eltemették, ruháját kiadták bátyjának, és közölték velem, hogy testvére műtét közben meghalt.³⁰

1953. jún. 17.

[...] Újból megjegyzi, hogy a női rabokkal milyen gorombán bánnak, ha a folyosón női hangokat hall, csendre inti társait és hallgatózik. ...

1953. jún. 20.

[...] várja mindennap kihallgatását, de nyugodtnak látszik. Élénken részt vesz a beszélgetésekben. Kiválóan visszaemlékezik a régebben elhangzottakra. Hosszabb eszmecsere-t folytat [...] a szakoktatás problémáiról, és annak az [...] új társadalom felépítése tárgyában kifejtett elgondolásaihoz saját álláspontját mondja el. [...] széles látókörű ismertekkel rendelkező, a társadalomtudományban is kiválóan jártas, gyors észjárású, jó meglátású ember.

Állásfoglalásaiban a konzervativizmus és az idealizmus ütközik a haladó szemlélettel és a materializmussal. Éjjel újból rosszul aludt, de fáradtságát meglátásom szerint nagy akaraterővel leküzdte. Egyik társától francia nyelvtant tanul.

1953. jún. 23.

... új zárkatársát nem szívleli, [...] mert állandó beszéde és kérdegetése rendkívül idegesíti, kimeríti. Ugyanezen társa felkérésére hosszú előadást tart a katolikus egyházzal, a szerzetesek feladatairól, a szertartásokról, és azok lényegéről elmondja, hogy a jövőben milyen változásokat képez. [...] okfejtéseiben materialista-ellenes, de bizonyos mértékig haladó szellemű. [...] Előadásaiban [...] kevés a meggyőző erő, mert előre gondolkodó típus, aki sokszor előre szalad a beszéddel, az agyába szökő gondolatközlésével félbeszakítja a már megkezdett előbbi gondolatfűzést. Indulatos, [...] indulatát nehezen tudja fékezni. Érdekes volt az egyik társa felé a megjegyzése, hogy ha nem volna katolikus pap, a bolsevisták állásfoglalását tenné mindenben magáévá.

1953. jún. 24.

... a társa felhívta a figyelmét a mennyezetén lévő nyílásra, hogy nem tetszik neki,

³⁰ Varga Ferenc hajmáskéri plébánosról van szó, akit 1948. febr. 8-án lőtték meg az osztrák határon. Vö. HETÉNYI VARGA, *Papi sorsok*, I, 466. A mosonmagyaróvári börtönlelkészként is működő Fazekas József (1911-2001) piarista visszaemlékezése is említi ezt az esetet, amikor egy határon elfogott, s a kórházba szállított „papi személyhez” hívták, de az ávosok nem engedték be hozzá. Az illető „megbízott szerkesztője lett volna a Katolikus Szót megelőző újságnak, az [1950. nov. 1-jétől megjelenő] Keresztnek. De a feladata kényes volta miatt szeretett volna szabadulni a nem önként vállalt munkakörétől. Így gondolt a disszidálásra”. Vö. BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 96.

mert hallott beépített lehallgató készülékekről. [...] társa eszme-futtatásaiban nem tetszett [...] az a megállapítás, hogy a 20 évenként ismétlődő háborúk elkerülhetetlenek.

... szóba került Mécs László papköltő. [...] örül annak a hírnek, mely szerint [...] külföldön van, ez jó, ha így tudják, a valóság az, hogy Magyarország területén bujkál.³¹

[...] hangsúlyozza, hogy az utóbbi évek egyik legszerencsésebb egyházi kezdeményezése a munkáspap mozgalom. [...] Ennek rendkívüli jelentőségét hangsúlyozva elmondta, hogy a kinti életben dolgozó papság világnézete nagyot változott. Ez jól lemérhető volt, amikor bementek a piarista rendházba és társaikkal találkoztak. A rendházban élők felett, mint mondja, megállt az idő, üvegkalickában élnek a régi kényelemszeretők, [...] konzervatívok.³² [...] elmondja Rómának azt a kezdeményezését, hogy [...] a világnézeti nevelésben az idők követelményeit szem előtt tartva, sejtrendszereket építenek ki. [...] lényege abban áll, hogy kis számú (6-8 fő) homogén csoportot összefog egy pap, és irányítja őket világnézeti fejlődésükben. Az egyházat az a felismerés vezeti, hogy helyesebb a minőségi és nem a mennyiségi nevelés.³³ [...] szenvedélyes eszme-cserét folytat egyik társával a liturgiai [...] vonatkoztatásokban. [...] indulatos lesz,³⁴ és figyelmezteti társát, vigyázzon, nehogy végképp eltévedjen, és arra ébredjen, hogy végleg elvesztette keresztény világnézetét.

Társának a jógával, buddhizmussal, a kereszténység és a zsidó vallás előtti ősi vallásokkal kapcsolatos fejtegetései indulatba hozzák. [...] számára szörnyű kimerítő az állandó beszélgetés. [...] Meg van szokva, hogy csendben töltsön több órát, ilyen szünetekben szokott dolgozni illetve feldolgozni problémáit.

Részt vesz egy matematikai feladvány megoldásában, a feladványt rendszeresen következtetésekkel percek alatt megoldja, számtanilag majd algebrailag is.

1953. jún. 25.

Sokszor indokolatlanul ingerlékeny. Az esti órákban a magányt keresi, [...] könyörög a csendért, hogy gondolkozhasson. Hosszabb időn át sétál, láthatólag valami erősen foglalkoztathatja, ujjain számol, később séta közben ajkai mozognak, mint aki fennhangon gondolkodik. [...] tőle nem szokott színtelenül beszél egyházi vonatkozású dolgokról. Elmondja többek között, hogy 'Sigmund atya milyen kiváló

³¹ Mécs László 1944 után a Dunántúlon bujkálva, az irodalmi élettől visszavonultan élt. Végül 1953. aug. 22-én az ÁVH Pannónhalmán letartóztatta, majd októberben 10 évi börtönre ítélték demokrácia- és szovjetellenesnek minősített versei miatt, amelyeket csak barátai között terjesztett.

³² Ld. még júl. 14-i jelentést és az ahhoz tartozó 39. sz. jegyzetet.

³³ Összehasonlításul e témában 1967-ben tett megnyilatkozása: „A népi demokráciában szó sem lehet[ett] szervezett kis közösségek rendszeres önképző és elmélyítő csoportmunkájáról. A kísérlet azonban megérte, mert az alapot megkaptuk és megkezdtük önállóan keresni, hogyan teljesíthetjük Isten akaratát, megtanultuk, hogy az ellenféltől is tudjunk tanulni, vagyis húsz évvel ezelőtt előkészültünk már a dialógusra”: Török Jenő hozzászólása az 1967. febr. 2-i müncheni Pax Romana kerekasztal-konferencián (kézirat): PMKL, Török Jenő hagyatéka (IV.188), Sk 25.

³⁴ Lobbanékony természetével saját maga is tisztában volt: „Nekem három szakom van: latin, történelem és az erőszak” – mondta magáról. Vö. TOMEK Vince, *Dr. Török Jenő piarista (1908–1983)*, in Szolgálat, 1983:58, 94.

szónok volt [...] és nagy kontúrokbán elmondja nevezett egyik legnagyobb hatású beszédét, melynek alap gondolatai: „szólok először azokhoz, akik megrögzött reakciók. Ezek ne reménykedjenek, a régi világ nem jön vissza. Szólok a langyosokhoz, változtassanak magatartásukon, mert az állam és az egyház részéről megvételben részesülnek. És szólok végül a hitbuzgó katolikusokhoz, övék a mennyek országa.” Ez utóbbi téma állítása szerint rendkívül nagy hatású volt, nála többen érdeklődtek a beszéd után, hogy szabadon van-e még 'Sigmund atya. Ez utóbbi részét a beszédnek sokszorosították, és a templomajtóban 20 fillérért árusították.³⁵

1953. jún. 26.

Tegnap fényképezésen volt. Kissé ideges állapotban tért vissza. Elmondja, hogy kísérője [...] durva pasasnak nevezte, többször lefasisztázta, emiatt méltatlankodott.

Beszélgetés során debreceni működéséről emlékszik meg. Szól a nagyarányú hitbuzgalmi életről, hangoztatja, hogy változás esetén legszívesebben Debrecenben dolgozna tovább, mert onnan nagyon kellemes és mély emlékei vannak. A hitbuzgalmi élettel kapcsolatos demonstrációkról, [...] Mindszenty látogatásáról megemlékezve elmondja, hogy [...] a reformátusok nagy része is támogatta őket, mert felismerték a helyzetet. [...] felemlíti Benyáts Emil nagykereskedőt,³⁶ aki jelentős anyagi támogatást nyújtott részükre. [...] A református papok közül Hegyaljai-Kisst³⁷ dicséri.

[...] felhossa Bergyajev orosz származású közírót, akiről azt állítja, bolsevik volt, de később levonva a következtetéseket felvette a katolikus vallást, és nyugaton több rendkívüli értékes munkát írt.³⁸ [...] egyik munkájában kifejti, hogy a keresztény erkölcs két legnagyobb ellensége a nacionalizmus és a bolsevizmus. [...] azonban a nacionalizmus a veszélyesebb, [hiszen] amíg a világ népeinek származásához képest kevés számú nacionalista leigázással fenyegeti az összes népeket, addig kétségtelenül a túlsúlyban lévő proletáriátus módot és lehetőséget nyújt a kisebbség számára (kapitalisták) a beilleszkedésre és a beépülésre.

Szenvedélyes hangú vitát folytat [...] Jézus kilétéről, hogy próféta volt-e vagy Isten. Isten-voltát azzal bizonygatja, hogy minden üldözés ellenére is volt állandó követő tábora, hogy csodákat művelt, keresztthalált halt, és feltámadt, hogy utána csak 12 egyszerű ember maradt, akik szembenézve az üldözéssel bátran hirdették az ígét, és a kereszténység minden erőpróbát kibírt. Részletesen foglalkozik újból a szerzetesekkel [...], hogy a jövőben Magyarországon négy rendnek van nagy jövő-

³⁵ 'Sigmund Ernő (1897–1983) esztergomi főegyházmegeyés pap, budapesti hittaná, 1939-től az AC titkára. 1952-ben Bulányi Györggyel és társai perében 8 év börtönrre ítélték. Valószínűleg lelkigyakorlatos naplójáról, vagy valamelyik 1945 után elhangzott beszédjéről van szó.

³⁶ Benyáts Emil kézimunka- és rövidáru-kereskedő, áruháza a Tisza-palotában volt.

³⁷ Hegyaljai Kiss Géza (1893–1966) református lelkész, több népszerúsító történeti műve jelent meg.

³⁸ Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) ortodox vallásra tért filozófus, teológus. 1922-ben kiutasították Szovjet-Oroszországból. Nyugaton szellemi támasza volt a vallásos szellemű orosz emigrációnak. A Dosztojevskij szellemi hatását tükröző orosz egzisztencializmus fő képviselője. „Kereszténység és osztályharc” című munkáját 1950 körül Bulányi György fordította magyarra, és azt gépelt sokszorosítással terjesztették.” Vö. „Kimutatás a Bulányi-féle szervezkedés brüsszaráról”, 1952. szetp. 18.: ÁBTL 3.1.9. V-140907/a, 54.

je: a jezsuitáknak, a ferenceseknek, a cisztereknek és egy fiatal rendnek. Beszél piarista rendtársairól. [...] Ohmacht Nándor zseniális nagy tudású ember, a [...] rendfőnöknek ő a legfőbb tanácsadója. [...] nagy rádiója van, órahosszat együtt szokták hallgatni. [...] Richter-Rokka nagy németimádó. [...] beszél a piarista rend generálisáról, Tomek Vincéről, részletesen elmondja [...] megválasztását. Egyik társával szívesen foglalkozik a latin nyelv grammatikájával.

1953. jún. 27.

Fáradtnak, kedvetlennek látszik. [...] az egyedüllétet keresi, gondolataiba mélyedve sétál, vagy imádkozik. [...] egész délelőtt sétál és elmélkedik.

Tegnap délután elmondotta, hogy a Damjanich utca tengelyében épült Regnum Marianum templom Shvoy megyéspüspök, akkor még plébános kezdeményezésére létesült. Ennek a templomnak az alapkövébe be van vésve, hogy annak fogadalmára építették, hogy soha nem engedik többé a bolsevizmust létrejönni Magyarországon.³⁹

1953. jún. 29.

Az egyházi közösségi élettel kapcsolatban az az eldöntendő kérdés, vajon a szerzetes iskolába járó ifjúság maradjon-e végig a szerzetes rend hitbéli nevelésében, vagy 14 éves korától kezdve kapcsolódjék be az egyházközség életébe. [...] Hosszasan foglalkozik a magyarországi és a külföldi rendekkel, [...] elmondja, hogy miért a legszigorúbb szerzetes rend a trappista, hogy nálunk a legszigorúbb rend a karmelitáké és a legenyhébbek az irgalmasok. [...] szeretne rövid időt külföldön tölteni, főleg Rómában, ahol tanulmányait kiegészítené és utána legszívesebben Debrecenben dolgozna egy 4-5 főből álló kis rendház élén. Nagyobb igénye nincs.

1953. jún. 30. (első jelentés)

[...] írt egy egyháztörténeti brossurát, ami foglalkozott a katolikus egyház helyzetével és ebben éles állásfoglalás volt Czapik érsekkel és magatartásával szemben. [...] egész vékony papírra gépítették azzal a céllal, hogy a francia konzul segítségével kijuttatják Rómába. Mindszenty letartóztatása utáni helyzetről ez lett volna hivatva Rómát tájékoztatni. [...] A konzul [...] a kérés elől elzárkózott azzal, hogy semmiféle külpolitikai következményt nem vállalhat. Fenti eset után arra kérte anyját, hogy saját levelezésében engedje meg számára az írást. [...] Ilyen előzmények után anyja levelének folytatásaként írt a Rómában székelő generálisnak, Tomek Vincének és tájékoztatta az egyház helyzetéről. [...] anyja elhatározta, hogy Magyarországot elhagyja és Párizsban élő leányához költözik.

1953. jún. 30. (második jelentés)

[...] előadója megkérdezte, mit gondol, a hatóság honnan tudja találkozásait a kon-

³⁹„A templomot az 1919-es kommün bukása után építették, és ezt a gondolatot megörökítették az alapkövételénél és a benne elhelyezett dokumentumokban.” Vö. *MKLex*, 'Regnum Marianum plébánia'.

zullal. [...] azzal válaszolt, hogy ő találkozásairól beszélt a múlt évben letartóztatott paptársainak, tehát azok vallomásából szerzett a hatóság tudomást. Hangoztatja, hogy emiatt pap társaira nem haragszik. Előadója kijelentette, hogy [...] a hatóságnak vannak megfelelőbb más eszközei is. [...] az a feltevése, hogy anyja albérlője, egy ápolónő beépített személy lehetett.

1953. júl. 2.

[...] megkérdezte előadója, hogy anyja miért akart kimenni Magyarországról. Az válaszolta, hogy anyjának külföldön 3 gyereke van, 9 unokája és dédunokái voltak.⁴⁰ [...] Földrajzi tudományos kérdésekkel, a dél-amerikai államok politikai [...] helyzetével foglalkozik. [...] Továbbra is sokat foglalkozik [...] liturgiai kérdésekkel és ugyanakkor, amikor az úri Magyarország szertartásos furcsaságait elítéli, természetesen mondja a püspöki misék szertartásait, a kéz- és lábmosást, süveglevételet, stb. [...]

Beszél a piarista rend szigorításairól. [...] fizetésüket nem kapták kézhez, csak apróbb részletekben megfelelő indok kíséretében vehették ki. Kedélyesen említi, hogy a házfőnök felszólította őket, hogy indokolásaikat változtassák, ne mindig ugyanazt az indokot adják elő, ha pénzt kérnek.

1953. júl. 3.

Előadója [...] illegális hírközléssel és kiszöktetésre való felkészüléssel vádolta. [...] Arra a kérdésre, hogy most miért vállalta a „kiszöktetésre való felkészülés” vádját, elmondja, hogy nővéréhez írott levelében az állt, hogy tegyen az hathatós lépéseket az ügy érdekében, és tudomása szerint nővére madam „Kürie” [értsd: Marie Curie] közbenjárt. Ezek matt a vádat nem tagadhatta. Előadója közölte vele, [...] hogy a Hatóságnak tudomása van arról, hogy anyja lakásán vacsora volt, melyen a konzul feleségével együtt jelen volt, és a vacsorán ő is részt vett. [...] előadója [...] elővett egy nagyméretű irattartó dobozt, melynek tartalmán az ő neve szerepelt. [...] előadója [...] közölte, hogy az 1947 óta összegyűjtött anyag anyja egész tevékenységére, munkatársaira, ifjúsági szervezkedésre fényt derít. Nincs tehát mit elhallgatnia, 9-en vallottak már ügyében. [...] Annak bizonyságául, hogy a Hatóság [...] mindent tud, előadója az iratok közül kiemelve egyet, felolvasta a következőket: „Török Jenő a piarista rendházba egy piros pozsgás arcú paptársával együtt belépve a folyosón társával 30 percig beszélgetett, majd bement a rendfőnökhöz. Ott kb. 30 percet töltött el és onnan az A. C. irodába ment, ahonnan csak hosszú idő után jött ki ismét.”

Előadóját érdekelte, hogy miért néz ki rosszul. [...] Elégséges-e kosztja, nincs-e gyomrának baja? [...] Mint állítja, a több kosztot nem kérte, azzal, hogy a koszt elégséges. [...] Hozzáteszi, hogy több kosztot azért nem fogadott el, mert nem akar lekötöztetni lenni, megjegyzi, ha kihallgatása véget ért, elfogadja. [...]

[...] Feltűnően ideges, levert állapotban tért vissza a kihallgatásról. Azt, hangoztatta, hogy neki beborult, vége van. [...] Helyzetét nagyon súlyosnak ítéli. [...] A

⁴⁰ Török Jenő testvérei 1920 óta éltek Nyugaton: bátyja Spanyolországban, két nővére Franciaországban. Édesanyjuk csak 1957-ben utazhatott ki hozzájuk.

reggeli bevételekor az egyik edényből kevés levest kiloccsantott. Egyik társa felhívta, vigyázzon jobban. [...] rendkívül indulatos lett és saját reggelijét a W.C.-be öntötte.

1953. júl. 4.

[...] idegesen, kapkodva sugdosta el, hogy a múlt évben 17 napig volt a hatóság őrizetében, rendkívül nehéz, kimerítő körülmények között folyt le a kihallgatás, és mikor a terhére rótt cselekményeket beismerte, megkérdezték tőle, hogyan kívánja bűneit jóvátenni. [...] azt válaszolta, vezekléssel. Erre kijelentették előtte, hogy nem itt fog vezekelni, hanem kint az életben. [...] sugdosó elbeszélése annyira zavaros, [...], hogy megkértem [...] ismétlje meg, [...] de még inkább érthetetlen lett előadása. Az egészből az alábbi tényeket tudom felfogni: [...] a hatóság feladattal akarta megbízni. [...] vidéki ismerőseinél kellett megbújnia, csak meghatározott személyekkel volt szabad érintkeznie és hetenként kétszer a helyszínen megjelenő Hatóság tagjainak jelentést kellett tennie arról, hogy kikkel érintkezett és milyen beszélgetéseket folytatott. Ezt az állapotot ő „házi fogságnak” nevezi. [...] fiktív személyi okmányokat kellett szereznie [...], hogy az idén nyáron azok birtokába[n], mint munkáspap beépülhessen valamelyik üzembe, és ebben az üzemben kezdődött volna további egyházi vonatkozású feladata, amit közelebbről nem tud megnevezni, mert nem közölték vele. [...] kezdetben a feladatot nem akarta vállalni, de a 17 napon annyira megtört, hogy vállalkozott mindenre. Más nyelven beszélt azokkal, akiknél lakott, más nyelven munkatársaival és más nyelven a Hatóság tagjaival. [...] kétkulacos politikai magatartást vett fel abból a célból, hogy a Hatóság kívánalmait ellensúlyozza. [...] olyanokkal is találkozott, akikkel nem lett volna szabad, így munkatársaival és ifjúsági vezetőkkel is. Az állam politikai célkitűzéseinek ellensúlyozására munkatársait [...] utasításokkal látta el. [...] rendkívül megfeszített idegállapotban is volt ereje ahhoz, hogy egyházi kötelességéhez híven illegálisan tovább dolgozzon, és többek közt írt egy 250 oldalas könyvet is, amit fejezetenként, ahogy elkészült, tovább adott munkatársainak. [...] a hatóság tudott mesterkedéseiről, és előbb letartoztatta ismét, mint ő azt várta. [...] szól röviden arról is, hogy Sík Sándorral is fel kellett volna vennie a Hatósági utasításra az érintkezést, de előadása itt már annyira szaggatott, [...] hogy teljességgel értelmetlen maradt.

[...] Idegessége fokozódott, minden társával szemben türelmetlen. [...] kikel az ellen, hogy az egész napi szünet nélküli beszélgetés zavarja, nem tud gondolkodni, ügyével foglalkozni, a kihallgatásra felkészülni. [...] a csendre, nyugodt gondolkodásra azért volna szüksége, mert végig kell gondolnia, valószínűség szerint miről és kikről tud az Államvédelmi hatóság, a többről nem akar beszélni. Már másodszer igyekszik a törülközők számából azt a következtetést levonni, hogy a létszám csökkent a zárakban. Panaszkodik amiatt, hogy [...] a nagy melegben képtelen az állandó hüvelyest elfogyasztani.

[...] ha társai bármire jóindulatilag figyelmeztetik, felcsattan, [...] és társait rendreutasítja azzal, hogy tartsák egymás igényeit tiszteletben.

11. Török Jenő munkatársaival Bécsben, 1960 körül (Wodlitzka Foto, PMF)

1953. júl. 6.

Változatlanul tanácstalan, megnevezze-e valamennyi munkatársát, akikkel a tavalyi és idei „házi fogsága” tartama alatt találkozott. Nekem bizalmasan megmondja, hogy három ilyen nagyon kedves munkatársa van, akikről még legjobb barátai és többi munkatársai sem tudnak, mert ezekről senkivel nem beszélt. Ezek egyike egy debreceni vasutasnak a leánya, aki felköltözött Budapestre [...] Másik belső munkatársa egy Veszprémbe való országos hírvű kiváló vegyész, aki hetenként járt föl Budapestre, a Britanniában szállt meg. [...] A harmadik munkatárs egy pap volt, legjobb barátja, akivel szállásadójánál találkozott, és a találkozás alkalmával figyelmeztette a barátját a legnagyobb óvatosságra, sejtette vele, hogy az egyházon belül is vannak beépítettek. [...]

Megmagyarázza, hogy azért kellett a „házi fogság” tartama alatt bujkálnia előbb vidéken, majd Budapesten, és azért érintkezett csak a Hatóság által megjelölt személyekkel, nehogy beépített emberrel találkozzék, aki felismerve feljelenti őt, s így a Hatóságnak újból őrizetbe kellett volna vennie.

A „házi fogság” csak addig tartott volna, amíg a fiktív személyi okmányokat be tudja szerezni. Elmondja, hogy az okmányok megszerzésével szándékosan nem sietett, az időt felhasználta illegális tevékenységének folytatására. Írt és sokszorosított. Munkáját be akarta fejezni, utána pedig önként jelentkezni a Hatóságnál azzal, hogy meggondolta a dolgot, nem képes a feladatot vállalni.

Határozottan állítja, hogy munkatársai előtt nem fedte fel helyzetét, szándékában volt, hogy önként jelentkezése előtt egyik legkomolyabb papbarátját felvilágosítsa mindenről. [...]

1953. júl. 7.

Beszél a múlt évi kihallgatásáról. [...] első kihallgatása alkalmával egy ezredes megkérdezte tőle. „beismeri-e, hogy a játszmát végleg elvesztette.” [...] igennel válaszolt, sőt azt is belátta, hogy teljesen a hatóság jóindulatától függ a sorsa. [...] egy őrnagy bátorította, [...] beszéljen nyugodtan, nemcsak a fülgyónás kötelez titoktartásra. Ami a Hatóság előtt elhangzik, [...] arról sem püspök, sem békepap [...] nem szereshet tudomást, [...] a hatóság tagjain, illetve az ügy előadóján kívül csak egy embernek van betekintési joga, és ez a magyar dolgozó nép vezére.

1953. júl. 9.

[...] elhatározta, hogy a jövőben sem fogja mutatni, hogy a feszült idegállapot megviseli, mert ha ezt látják rajta, még inkább húzni fogják ügyének lezárását. [...] feltételezi, hogy az eisenhoweri nyilatkozat⁴¹ után megtörtént a koreai fegyverszünet megkötése, és most második lépésként az osztrák fegyverszünet megkötése következik.

[...] a maga részéről örömmel venné valamennyi szerzetesrend feloszlását. [...] így nem volna kivétel a változás után, valamennyi szerzetes egyforma feltételek mellett kezdene hozzá az újjáépítéshez. Megítélése szerint erre sor fog kerülni. [...] Az egyház hivatása, missziója, tennivalói tekintetében [...] állásfoglalása szinte szó szerint az államhatalom célkitűzéseit, feladatait tükrözi.

Ma megszámlálta a törülközőket, és azok darabszámából még következtet, hogy az osztályon legfeljebb 20 őrizetes van. [...] számára csak az a fontos, hogy innen becsületesen kerüljön ki.

[...] bizonyosra veszi, hogy a kommunisták kisebbségbe kerülnek a választások után. [...] a szociáldemokratáknak lesz nagy jövője, kell egy erős szoc. dem. párt, hogy ellensúlyozza az esetlegesen hatalomra törekvő reakciót. Biztosra veszi, hogy [...] a régi világ nem jön vissza, nem is volna kívánatos. Nem volna kívánatos azért sem, mert az esetben a letartóztatási intézetekben lévőket mind elővennék, és üldöznék, hogy vallomásaikkal lebuktattak sokakat.

1953. júl. 10.

[...] Csoportosította magában a történeteket, előadni valóját felosztotta magatartására, elhallgatott tevékenységeire és kapcsolataira. [...] Szidja magát azért, mert a zárkában politikai nézeteit hangoztatta. A zárkából nemrég elvitt társát azzal gyanúsítja, hogy beépített ember volt, aki jelentést tett zárkai magatartásáról. Ennek tulajdonítja, hogy a múlt [hét] csütörtökje óta nem hallgatták ki. [...] egy másik lehetőség [...] mint kihallgatása elmaradásának oka, [...], hogy olyan politikai konstelláció teremtődött, amelyben újból kiértékelik a helyzetet az állam és az egyház viszonyára is. [...] ma egy harmadik elgondolás is felmerült benne. Azért

⁴¹ Eisenhower amerikai elnök 1953. ápr. 15-i beszédéről van szó. Ebben a Sztálin halála után beálló kedvező politikai légkörre hivatkozva a következő szimbolikus akciókat kezdeményezte: 1) a koreai háború befejezése (ez a júl. 21-i fegyverszüneti megállapodással megtörtént, tehát Török feltételezése megalapozott volt); 2) az osztrák államszerződés megkötése (erre 1955. máj. 15-én került sor); 3) Németország egyesítése s a kelet-európai államok függetlenségének kinyilvánítása.

nem viszik kihallgatásra, hogy jobban felfokozódjék benne a kifelé való vágyakozás, és így könnyebben kényszerítsék, hogy feladatokat vállaljon.

[...] nagy tanulság számára mostani itt tartózkodása, mert egyik társa [...] megvilágította előtte, hogy a prédikációk anyagát hogyan lehet országosan egységessé tenni [...] Sűrűn foglalkozik a beépítésekkel, [...] hogy az utcán is meg van a módja annak, hogy valakit alaposan megfigyelhessenek. [...] mert felváltva többen követik, és a több megfigyelő összegzi a hallottakat.

[...] beszélt újból arról, hogy a falujárásokon keresztül hívta össze a lelkigyakorlatokra a híveket, megismétli, hogyan tudta meg, hogy egy csinos fiatal nő, aki szintén gyónója volt, beépített, és a Hatóság megbízásából akarta őt rávenni szervezkedésre.

1953. júl. 14.

[...] a szokottnál kevesebbet beszél, inkább engem hív fel ismételten, hogy szórakoztassam elbeszéléssel. [...] Idegállapota állandóan romlik, egész indokolatlan kirobbanásai vannak, amikor csapkod, vagy goromba. [...] kiszabadulása után szeretne Sík Sándor rendfőnökkel találkozni, hogy odamondogathasson neki, hogy miért, azt nem részletezi, de elejtett szavaiból az érzik ki, hogy a rendfőnök nem jó szemmél nézhette magatartását, és ezt kifejtette.⁴²

Foglalkozik a hatvani véres papverésekkel, megjegyezve, hogy Kádár belügyminiszter amiatt bukott meg.⁴³

1953. júl. 17.

Elmondja, kihallgatásának tárgya múlt évi tevékenysége volt. [...] azt kérdezték tőle, hogy nevezze meg a szervezkedés vezetőjét. Állítása szerint egy kispesti hitoktatót neveztek ki, illetve választottak meg, de azt nem tudja, hogy a megválasztott valóban tevékenykedett-e mint vezető.

Választ kell adnia arra, hogy iratai és könyvei hol vannak most. Elmondja, a Kereszt útja és egy Nagyböjtire írt elmélkedése anyjánál van, van egy 250 oldalas kiskönyvnek szánt munkája is, de az még csak vázlatosan kész. Hogy az hol van,

⁴² Kétségtelen, hogy eleve volt már bizonyos nézeteltérés (ellentét) a társadalmi igazságtalanságokat testközlelől megtapasztaló fiatal debreceni tanárok (Törökön kívül pl. Vass Péter) és a rend arisztokratikus(nak vélt, mára már inkább bölcsnek bizonyuló) vezetése (Sík Sándor, Balanyi György) között – mely a börtön keserűségei közepette nyilván felerősödhetett. Vass Péter például az egyház földbirtokokhoz való ragaszkodását (konkrétan mikor „az agrárproletárság dörömbölését a feudális kapukon csak a süket nem hallotta”, a piarista rend mégis földbirtokot vásárolt Mádon) „történeti arányú holdvilágkanalazás”-nak tartotta. Vö. Vass Péter válaszelevele Balanyi Györgynek a Piarista Hírek 1960/4 sz.-ban megjelent méltatására: PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok, 1. tétel.

⁴³ Az 1950-ben feloszlatott szerzetesrendek tagjainak egy részét jún. 18-ával kezdődően az újhatvani ferences rendházba deportálták. Az emberek azt hitték, hogy világi papok érkeztek a ferencesek helyett, akiket el akarnak vinni, így jún. 20-ára nagy tömeg gyűlt össze a templomban s a kolostor előtt, melyet – Péter Gábor ÁVH-vezér utasítására – az ávosok feloszlattak, de többeket az otthonukból vittek el. Borzalmas kegyetlenkedések kíséretében betörték a rendházba is, s puskatussal, gumibottal ütlegették a szerzeteseket. Vö. HETÉNYI VARGA Károly, *Ferences rendház Hatvanban*, in *Vigilia* 2000:6, 442-449; BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 55-56, 124-125. – Kádár Jánost 3 nappal később, 1950. jún. 23-án váltották le a belügyminiszteri székéből.

arról nem beszél.

Kézirataiból, ahol lakott, mindenütt hagyott egy-egy példányt. [...] Méltatlankodik, hogy könyveit el fogják venni. Panaszkodik egészségi állapotára, rosszul alszik, fáradt, törődött. Legfőbbként a gyümölcs és a vaj hiányzik neki. Minden érdeklődését lekötik az új társától hallott politikai hírek. [...]

Török Jenőt végül nyolc évre ítélték.⁴⁴ Büntetését az ország különböző (köztük a számára oly kedves város, Vác) börtöneiben töltötte. Úgy tudjuk, csak egyetlenegyszer fogadhatott látogatót: Csolnokon, 1956 januárjában a 78 éves édesanyját. Az 1956-os forradalom alatt szabadult, és nyugatra távozott. Kinti – a bécsi székhelyű Opus Mystici Corporis alapításával végzett – könyvkiadói tevékenysége közismert.⁴⁵ A könyvkiadó egyik meghatározó munkatársának, Tatár Margit IBMV-nővérnek a visszaemlékezése szerint Török „a börtönkorszakot nevezte élete egyik legszebb, legtartalmasabb időszakának. Sokan ezt nem értették, de ő a kegyelem idejének érezte ezeket az éveket, amikor a jó Isten közelebb van az emberhez.”⁴⁶ Bécsben hunyt el 1983-ban.

⁴⁴ Részletesen ld.: Török Jenő vádirata, 1953. aug. 10.: ÁBTL 3.1.9. V-140907/a, 330. Vö. BAJNOK László, Az állam és egyház kapcsolata Magyarországon 1945–1990: A Bulányi György és társai per példáján keresztül (szakdolgozat), PPKE Bölcsészettudományi Kar, történelem kiegészítő esti képzés, 2009, 69-70.

⁴⁵ Életrajzához lásd még: *A Vigilia beszélgetése Török Jenővel*, in *Vigilia* 1983, 521-525. TOMEK Vince, *Dr. Török Jenő piarista (1908–1983)*, in *Szolgálat* 1983:58, 94-95. SIMONYI Alfonz, *Török Jenő*, in *Pedagógusok arcképcsarnoka* (Debrecen), 2004, 241-246. TATÁR Margit IBMV, *Dr. Török Jenő S. P. Élete és műve in Váci Piarista Gimnázium évkönyve 2008/2009*, 50-83. *MKLex*, ‘Török Jenő’, ‘Opus Mystici Corporis Kiadó’.

⁴⁶ TATÁR Margit: *i. m.*, 59.

A FEKETE BÁRÁNY IS A NYÁJHOZ TARTOZIK? ADATOK FARKAS DÉNES SZOMBATHELYI PÜSPÖKI HELYNÖK (1951–1956) PÁLYAFUTÁSÁHOZ

A Budapesti Piarista Gimnáziumban az 1959/60-as tanév első egyháztörténet-óráján Medvigy tanár úr¹ a következő – XIII. Leó pápától származó – idézetet íratta le a munkafüzetünkbe: „Az Egyház legjobb védelme híven előadott múltja.” Huszonöt évvel később kezembe került Walter Niggnek *A szerzetesek titkairól* szóló szép könyve, melyben ez áll: „A szerzetesség vallási értékelése nem indulhat ki abból, hogy magát a szerzetességet kiszínezzük, szépítjük”, ezért – teszi hozzá – helyesen járunk el, ha kerülünk minden „vak lelkesedést” és „csöpögő kenetességet.”²

Farkas Dénes esetében jómagam is igyekeztem a fentiek szellemében eljárni, szem előtt tartva ugyanakkor azt az alapszabályt, hogy a lappangó levéltári források pusztán nagy-nagy igyekezettel való előbányászása és elemzés nélküli azonnali közlése korántsem alkalmas a tárgyalt jelenség (benne például a kapcsolatos személy cselekedeteinek, motivációinak) árnyalt bemutatására, amire pedig a „teljes igazság” megismerésére/megismertetésére való törekvés jeleként minden történész-kutatónak törekedni kell. Farkas Dénesről kortársai nagyjából annyit tudtak, hogy a piarista rendből 1949-ben eltávolított „békepap” volt, aki később, mint szombathelyi püspöki helynök – ahogy azt Soós Viktor Attila nemrég feltárta³ – eléggé el nem ítéhető módon jelentést írt az Állami Egyházügyi Hivatalnak püspöke, Kovács Sándor 56-os forradalom alatti cselekedeteiről.

A következőkben – a viszonylag gazdag levéltári forrásanyag, az iskolai értesítők és évkönyvek,⁴ valamint a személyes visszaemlékezések⁵ segítségével – eseménydús és fordulatokban gazdag életpályájának főbb állomásait igyekszem bemutatni, majd egyfajta összegzésként próbálom tevékenységét az objektivitás és az Isten minden teremtményét megillető tisztelet jegyében elemezni, és rámutatni, hogy cselekedeteinek motivációi esetleg a szociálpszichológiából sajnos nagyon is ismert „transzgenerációs trauma” jelenségével (is) magyarázhatók. Ennek ellenére remélni sem merem, hogy dolgozatom alapján a címben feltett kérdés megnyugtatóan megválaszolható lesz.

Gyermek- és ifjúkora

1905-ben született Budapesten a római katolikus vallású Farkas Árpád papírkeres-

¹ Medvigy Mihály (1914–2001) piarista.

² NIGG, Walter, *A szerzetesek titkai*, Bp. 1984.

³ SOÓS, Farkas Dénes.

⁴ PMKL; SzhPL, Acta cancellariae. Az iskolai értesítőkből és évkönyvekből vett meglehetősen nagy számú adatra – terjedelmi okokból – külön itt sem hivatkozunk.

⁵ Ld. alább a 18., 70-72., és 75-76. sz. jegyzetekben.

kedő és Mittler Gizella gyermekeként, akinek zsidó származása a kor- és rendtársak között ismert volt.⁶ 1915 és 1923 között a Budapesti Piarista Gimnáziumban tanult, minden bizonyítványa színjeles. Osztályfőnöke (illetve magyar és latin tanára) végig Sík Sándor volt, de tanította Balanyi György, Friedreich Endre, Kőrösi Albin, Vörös Cyrill és Kisparti János is. Osztálytársai közül a legismertebbek: Párdányi Miklós jogász, levéltáros; Vanyó Aladár Tihamér, a 101 éves korában elhunyt bencés történész; Pinczinger Lajos a magyar irodalmat Latin-Amerikában népszerűsítő emigráns, aki 1973-ban Czetz János 48-as honvédtábornok Argentínában lappangó hagyatékát ajándékozta az Országos Széchényi Könyvtárnak. De velük járt a Lékán született gróf Esterházy László is, aki a kommunista hatalomátvételt követően Burgenlandban telepedett le, és az 56-os magyarországi menekültek önzetlen segítségével a pápától megkapta a „Pro Ecclesia et Pontifice” kitüntetést. Az osztályt Csernoch János prímás bérmálta 1921-ben, Farkas Dénes bérmáneve Márk.

A piaristák Duna-parti épületében eltöltött diákéveinek néhány fontosabb eseménye: Ferenc József halála és IV. Károly megkoronázása (1916), a gimnázium fennállásának 200 éves évfordulós ünnepségei 1917-ben (idézet Sík Sándor ünnepi beszédéből: „Az Isten teremtő gondolata az egyéniség elve. Az Isten azt akarja, hogy saját arca legyen minden teremtményének”), rendszertelen oktatás a járványok, a szénhiány, az őszirózsás forradalom illetve a proletárdiktatúra miatt (1918/19-es tanév), Trianon (1920), a háborút előidéző békétlenség ellenében a testvéri szeretetet hirdető XV. Benedek pápa halála és XI. Pius megválasztása (1922). Farkas hetedik korától sikeresen szerepelt az iskolai, a fővárosi és az országos matematikai és történelmi tanulmányi versenyeken. De – többek közt Bartha Dénes későbbi zenetudós mellett – Farkas Dénes is szerepel a gimnázium azon 50 tanulója között, akiket az Erzsébetvárosi Kaszinó 1923-ban, Petőfi Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából emlékéremmel (ún. Petőfi-jellel) tüntetett ki. Az iskolai tanulmányi versenyen a Lóky Béla piarista igazgató tankönyvében szereplő több analitikus geometriai – többek közt gömbháromszögtani – példa megoldásáért jutalmul megkapja Wolkenberg Alajos *Az okkultizmus és spiritizmus múltja és jelene* című művét és 2500 koronát. Érdemes idézni díszoklevéllel való kitüntetése jellemzéssel felérő indoklásából: „Kitűnő tehetségű és még sokkal nagyobb szorgalmú ifjú, aki csak a tanulásnak szenteli minden idejét. Igen szerény és igen jó viseletű.”⁷

1923 áprilisában felvételét kéri a piaristák közé. Részlet kérvényéből: „Mint-hogy a pap-tanári pályára nagy kedvet és igaz hivatást érzek, szívem vágya, hogy mint pap-tanár működhessenek, előre is ígérem, hogy minden törekvésem (sic!) s igyekezetemmel azon leszek, hogy Isten segedelmével hivatásomnak minden tekintetben megfeleljek.”⁸ Dr. Lóky Béla igazgató „legmelegebb ajánlását” követően 1923. augusztus 27-én belép a rendbe.

⁶ Ld. KNMin, 5. kötet, illetve egyik tanítványának visszaemlékezését (a 20. sz. jegyzethez tartozó törzsszövegben).

⁷ Az 1922/23 iskolai tanévben tartott tud. versenyeken [...] díszoklevelet nyert tanulók: PMKL, Budapesti gimnázium levéltára, Első korszak (III.9.a).

⁸ F. D. kérvénye, 1923. ápr. 23.: PMKL, MRÜL, Iktatott levelezés, Rendünkbe folyamodó növendékek kérvényei/1923.

Növendékévek (1923–1929)

A rend váci noviciátusában Lőrincz Gábor volt a magisztere, majd a budapesti növendékházban, a Kalazantinumban folytatta tanulmányait. A növendékekről félévente készített írásos jellemzésben (az ún. „minősítésben”) – különösen tanulmányai elején – csupa pozitívum olvasható róla. Például az 1923/24-es tanév végén: „Nála elég volna jellemzésül csak annyit mondani, mindenben kiváló, csak egy kissé ügyetlen. Ritka növendék, ki szép tehetség mellett annyi alázatot, igénytelenséget és bensőséges vallásosságot mutatna, mint ő. Most már elmúltak az első félévben jelzett szépség hibái a kellő fegyelmélettséget illetően, úgy hogy teljesen kifogástalanná vált – különben is könnyen kezelhető növendék. Szolgálatkész, szerény és rendkívül szorgalmas. Fogalmazása kifogástalan, stílusa természetes. Egészsége igazi edzett egészség.” Hitélete mindvégig „buzgó”, ugyanakkor egyre inkább „kissé önfejtűnek” s „gyerekességre hajlónak” bizonyul, miközben „zenével és abszolút geometriával” is foglalkozik. A sok-sok dicséret mellett később ott áll néhány figyelemre méltó megállapítás, például hogy hangja „rekedtes, előadása szintelen”, hogy „udvariaskodása kissé félszeg”, de főleg a legsúlyosabb: „Társai közt faji jellege miatt eléggé elszigetelten áll”.⁹

Tehetséges zenész, a növendékek Academia Calasantiana nevű önképzőkörében rendszeresen – nem egyszer a rendi előjárók, Zimányi Gyula, Sebes Ferenc, Tomek Vince stb. jelenlétében – zongoraszámokkal lép fel.¹⁰ (Az érdekességen talán túlmutató tanulság, hogy az 1926 októberében elhangzott egyik Mozart-trió növendék-előadói – a később zenetörténészként híressé váló Harich János, valamint Hajlamász Ferenc és Farkas Dénes – számára szűknek bizonyult a szerzetesi élet, hiszen előbb vagy utóbb mindhárman elhagyták a rendet). Egyébként Farkas rendkívüli tehetségét az is mutatja, hogy nemcsak jól zongorázott (és orgonált), de maga is írt zeneszámokat (a *Románc* című zongoradarabját kalazantinumi igazgatójának, Zimányi Gyulának ajánlotta), miközben fizikából doktorátust szerzett.¹¹ 1927-ben tett ünnepélyes fogadalmat, 1929-ben szentelték pappá.

Kecskeméti tanárévek (1930–1939)

Kecskeméten többnyire fizikát tanított, s hosszú ideig tanárértekezleti jegyző is volt. Ő vezette a gimnáziumban működő Kecskeméti Földrendési Állomást, tagja volt több tudományos és vallásos egyesületnek, többször misézett és orgonált a nagytemplomban. Rendszeresen publikált a templom plébánosa, Kovács Sándor (a későbbi szombathelyi püspök) szerkesztésében kiadott *Kecskeméti Katolikusok Lapjában*. 1934-ben itt közölt például egy fordítást a piaristák „új” szentjéről, Pirrotti Pompiliuszról, de az ő magyarázásában látott napvilágot egy-két, eredetileg német illetve francia nyelven megjelent társadalmi-szociális illetve karitatív témájú, tanító jellegű elbeszélés.¹² Mindez a lap közismerten harcos antikommunista, antibolsevista beállítottsága miatt hangsúlyozandó, ahol ugyanakkor a nyugati

⁹ KNMin, 5. kötet.

¹⁰ Az Academia Calasantiana jegyzőkönyvei, 1923–1927: PMKL, Kalazantinum iratai (részletesen ld. a B. mellékletet).

¹¹ Doktori disszertációja ismertetését ld. a mellékletben, A/2. tétel.

¹² A hivatkozásokat ld. a mellékletben, A/3-6. tételek

12. A váci piarista novíciusok 1923/1924-ben. Az álló sorban: Albert István, Zellhofer János, Bárány István, Gyurkó Gábor, Majtényi Béla, Imre János, Komlósi Ágoston, Bóna Pál, Vas József, Erger Károly; az ülő sorban: Zányi László, Barta István, Léh István promagiszter, Kőmíves Ferenc, Farkas Dénes (PMF, Simonides-gyűjtemény, XVI, 72)

pénzvilágot ostorozó cikkek sem voltak ritkák. Az egyik ilyen volt például az *Abend* című bécsi lap sajtóbotrányáról beszámoló 1934. június 3-ai tudósítás, mely szerint a csődbe jutott osztrák újság korábban „140.000 jórészt keresztény előfizető pénzből állott fönn, és a pénz legnagyobb részét két sajtózsídó lopta el.”

Zongoraszámokkal rendszeresen fellépett az Úrinők Egyesülete és a Katolikus Legényegylet összejövetelein. Mai szemmel akár forradalmi hangulatúnak is képzelhető az az 1935. október 20-i összejövetel, melyen Theodor Hürth¹³ preláthus, a Kolping-mozgalom akkori elnöke volt a vendég, aki az akkori „társadalmi forradalmi időkben” tartott előadásában hívta fel a figyelmet „a legényegyletek óriási jelentőségére”. Kijelentette: „Marxszal szemben Kolping legyen a mi ideálunk!” Nos, ezen az összejöveteleken Farkas Dénes Liszt-darabokat adott elő!

Váci tanárévek (1940–1943)

A gimnáziumban mennyiségtant, természettant (fizikát) és éneket tanított, az 1942/43-as tanévben például heti 19 órában. Egy tanéven át igazgatóhelyettes is volt. Részletek a tankerületi (illetve katolikus középiskolai) főigazgatói látogatások jegyzőkönyveiből: Farkas énekóráján „hazafias és katonadalokat énekeltek – nagy kedvvel és jó hangulatban.” A matematika órán „új anyagként a logaritmus fogalma szerepelt a hatványozásról tanultak alapul vételével. [...] A magyarázat közben fölöttébb kérdések megmutatták, hogy a tanulók az új anyagot megértették. Jó óra

¹³ Theodor Hürth (1877–1944), 1900-ban szentelték pappá, Adolf Kolping utóda a Legényegyletek Világszerveződése (az ún. Kolping-) Mozgalom élén. 1944-ben, hivatása teljesítése közben, egy kölni bombatámadás következtében halt meg.

volt.” (1942. október, VI. osztály). Fizika órán „a színhatások, lencsék, a mikroszkóp volt a tárgyalás anyaga. A szaktanár világos magyarázatát a táblára rajzolt ábrákkal is érthetőbbé tette, s ugyanezt a célt szolgálta a bőséges szemléltetés is. A szemléltetés eszközeit a tanulók kezébe adta, amit nagyon helyeslek, magát a szemléltetési módot azonban kevésbé találtam célravezetőnek, amennyiben megtörténhetik, hogy a szemlélő nem figyel a magyarázatra, illetve kikapcsolódik a közös munkából. Egyébként értékes, sokoldalú óra volt.” (1941. május, VII. osztály).¹⁴ A Jegyzőkönyv ugyanakkor azt is megállapítja, hogy „A hazafias nevelés szintén rendi hagyományokban gyökerezik, de irányában és területében követi az időszerűség kívánalmait. [...] Az I. félévi nevelési tárgyú értekezleten Farkas Dénes tanár az életszerű hazafias és a tőle elválaszthatatlan vallásos nevelés szolgálatát első helyre állította »A gimnázium célja és helye iskolarendszerünkben« című tartalmas előadásában. [...] Az igazgató és a tanári testület minden tagja éber figyelemmel kíséri a napjainkban divatos szélsőséges áramlatok és jelszavak hatását. Megfigyelésük szerint sem erkölcsi megtévelyedések, sem haza- vagy vallásellenes irányzatok nem zavarták meg az intézet tanulóinak lelkét.” Gyóntatta a polgári iskola növendékeit és a fegyház lakóit, misézett a város különböző templomaiban, orgonált a székesegyházban és zongoraszámokkal szerepelt az Emericana líceumi előadásain. Több előadást is tartott, nemcsak a természettudományok köréből (pl. „A csillagászat mai kérdései” vagy „Eötvös Loránd jelentősége”), de a papi konferenciák alkalmából is (pl. „A szentségek kiszolgáltatásának a kötelezettsége”). *Gimnázium és kereskedelem* címmel cikket írt a keresztény vállalkozókat tömörítő Baross Szövetség által kiadott – amúgy erősen antiszemita hangú – *Baross Közölnyben*.¹⁵

A sátorlajújhelyi tanár (1944–1947)

Az 1944/45-ös tanévben egy 20 fős osztálynak volt az osztályfőnöke, mikor az amúgy is késve megkezdett oktatás gyakori megszakításokkal folyt (bombázás, légiriadó, tifuszbajrány stb. miatt), ráadásul a nyilasok több felsős diákot is elvittek. Sokan elmenekültek, a tanári kar nagy része is hazament. Farkas a nyilas hatalomátvétel napjától, 1944. október 15-étől 1945. április 4-éig Kispesten, szülei lakásán tartózkodott, de – legalább is az igazolások szerint – ez idő alatt a plébániatemplomban misézett, illetve „a lelkipásztorkodás minden ágában a legnagyobb előzékenységgel sietett” a plébánia segítségére lenni, sőt 1945 márciusában még menyenyiségtant és fizikát is tanított a kispesti Deák Ferenc Gimnáziumban. A húsvéti szünet után ismét Újhelyen tanít – a háborús károk miatt meglehetősen mostoha körülmények között. Igen nagy elánnal intézi az iskola ügyeit, sokszor Sulhan György igazgató helyett, aki 1945 nyarán – maga helyett Farkast ajánlva – le is mondott, de előtte még kérte, hogy engedélyezzék a leánytanulók felvételét, mint-hogy az azt kérő szülők között „több pártvezér is van”, s a rendőrség, a vármegye, az igazoló bizottság s maga a város is ezt tartaná kívánatosnak. (Sulhan lemondását a rendfőnök nem fogadta el, és csak egy év múlva, 1946 nyaratól váltotta föl a házfőnök-igazgatói tisztségben Neuhauser Frigyes.)

¹⁴ Jegyzőkönyvek a tanügyi főigazgató (1941. ápr. 30.–máj. 31.) illetve a katolikus tanügyi főigazgató (1942. máj. 22.) látogatásairól: PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, 1941/580; 1942/1487.

¹⁵ Ismertetését ld. a mellékletben, A/7. tétel.

Néhány paptársához hasonlóan Farkas is – valószínűleg még 1945-ben – belépett a Szociáldemokrata Pártba. Annyi bizonyos, hogy a Tomek Vince tartományfőnök és Farkas Dénes között 1946. október 14-én folytatott megbeszélés alatt szó esett a párttagság tervezett megszüntetését elrendelő (valamint az antiszemizmusmal kapcsolatos) hivatalos tartományfőnöki intézkedés várható megjelentetéséről. Tomek leveléből tudjuk, hogy a fenti „megbeszélés” inkább atyai-baráti beszélgetés volt, mikor a tartományfőnök jó szóval igyekezett rendtársát meggyőzni intenciói helyességéről. Ennek ellenére Farkas 1947. március 11-én a Szociáldemokrata Párt sátoraljújhelyi rendezvényén előadást tartott, melynek az egyházi állásfoglalást ismertető részei – Farkas szerint – mind szó szerinti idézetek voltak a hivatalos katolikus megnyilatkozásokból (Prohászka, *Új Ember*), s melyben Schütz Antal VIII. osztály számára írt *Apologetika* című tankönyve alapján foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a vallás mennyiben magán- és mennyiben közügy. A fakultatív vallásoktatásról pedig azt mondta, hogy mivel e tárgyban „a szülők már egyértelműen és impozánsan megnyilatkoztak”, „legjobb volna az egész kérdést ilyen elmérgesedett állapotban levenni a napirendről.” Hivatkozott Szakasits Árpád egyik rádióbeszédére is, mely szerint a hitoktatás elfogadását vagy elutasítását a párt a tagok egyéni véleményére bízta.

Lényegében ezt az előadást ismételte meg 1947. március 30-án, virágvasárnap, Tokajban, ahol a kispárti Dr. Skripeczky Béla volt a plébános. Heves szóváltásba is került vele az előadás jogosságával, időpontjával, de főleg témájával kapcsolatosan. A plébános feljelentette Farkast Mindszenty-nél, a feljelentés tartalmáról pedig az Actio Catholica titkára, a piarista Lénárd Ödön értesítette Tomek tartományfőnököt. Tomek Vince erre igazoló jelentést kért Farkastól, egyúttal utasítva, hogy lépjen ki a pártból. Ezt követően április 14-én ki is adta azt a körlevelet, mely a piaristák politikai pártokból való 30 napon belüli kilépést rendelte el. Farkas április 22-én ki is lépett, s erről „fiúsi tisztelettel” értesítette tartományfőnökét is. Kilépéséről a sajtó is hírt adott. Először, a kilépési nyilatkozatot korrekt módon, „csonkítatlanul” közölte a *Zempléni Barátság* május 1-jei száma, majd – szokásához híven – hazug csonkítással május 9-én a *Népszava*, kihagyva például azt a fontos tényt, hogy Farkas nyilatkozatában az áll, hogy a rend minden piaristának minden pártból (tehát nemcsak a Szociáldemokrata Pártból) való kilépését írta elő.¹⁶

Szegeden (1947–1951)

1947-ben Szegedre helyezték. A háborús illetve a kommunista hatalomátvételt követő évek az itteni rendház életét is próbára tették, mely a házfőnök jelentése szerint a szerzetesi fegyelem némi meglazulásában, s a közösségi és egyéni kötelességek teljesítésének elhanyagolásában jelentkezett. A gimnázium oktató-nevelő munkájában mindez nem látszott, sőt, mint ahogy az dr. Páti Ferenc tankerületi főigazgató jelentésében áll, „A tanári kar odaadóan, hivatásérzéssel végzi munkáját. A modern eszmények, a demokratikus elvek érvényesülnek [...] munkájukban”, s „az az összbenyomása az iskolalátogatónak, hogy az intézet jelenlegi munkájával is meg akar felelni régi nagy nevelési hagyományainak.” Témánk szempontjából érdekes lehet a rendet később elhagyó Zömbik Miklós által „Mindennapi életünk”

¹⁶ A hivatkozásokat ld. a mellékletben, C/1-10. tételek.

13. A budapesti piarista gimnázium 1923. évi VIII/A. osztályának 20 éves érettségi találkozója a budapesti gimnázium tanácsstermében. Pfeifer Jenő (Hungaria Fotoriport) felvétele, 1943. máj. 2. Álló sor: Fináczy Ernő, Szabó Dénes, Simai (Stanek) Géza, Pappenheim Sándor, Jambrik Lajos, Maróthy Marót, Horváth Kálmán, Hajnal László, Szőnyi (Schulde) Sándor, Murányi (Malz) Artúr, Hajósy Ferenc, Esterházy László, Heischmid Ferenc, Szepeshelyi (Mihályik) István, Martits István, Jankovich Miklós, Rupp László. Ülnek: Endrődy (Jambrekovich) László SJ, Horváth Béla, Farkas Dénes SchP, Sík Sándor osztályfőnök, Vanyó Tihámér Aladár OSB, Párdányi Miklós, Serafini Viktor (Gyóző), Klemens Géza (PMKL, Budapesti gimnázium 1923/VIII/A. osztály iratai [V.33], Osztálytalálkozókra vonatk. iratok, 1943)

tantárgycím alatt tartott óra jellemzése: „Egy tanuló ismertette lelkesen a 3 éves terv főbb pontjait. Utána többen kérdéseket vetettek fel, a terv egyes részeit közösen megtárgyalták. A tanár jó tapintattal keveset avatkozott a beszélgetésbe, így igen jól sikerült megvalósítania a magyar közoktatás óráit szabályzó kormányrendelet célkitűzéseit.”¹⁷

De most álljon itt Farkas egyik akkori diákjának, Kesselyák Péternek a visszaemlékezése: „Az 1947/48-as tanévben, az általános iskola 6. osztályában osztályfőnököm volt az államosításig. Az osztályfőnöki órákon gyakran beszélt nekünk politikai színezetű hangvételben pl. a 3 éves tervről, az újjáépítésről, a felszabadulásról. Azokra az osztálytársaimra – magamat is beleértve –, akiknél észrevette, hogy egyes megjegyzéseivel nem szimpatizálunk, pikkelni kezdett. Az »úri Magyarország« szülői háttérét gyanította mögöttünk, amit szívből gyűlölt. Ettől eltekintve igyekezett népszerűséget elérni az osztályban.

Ha jók voltunk a matematika órákon, óra végén 5 percben izgalmas kémtörté-

¹⁷ A hivatkozásokat ld. a mellékletben, D/1-3. tételek.

neteket olvasott fel a II. világháborúból, amit az osztály szájátva hallgatott. Kéjelegve adott a gyerekeknek idéetlen keresztneveket, amikor felelésre hívta fel őket (pl. Füzesy Ármín, Molnár Ubul, Bozói Balambér), amire persze az osztály többi része hahotában tört ki.

Ha valaki gyöngén szerepelt, gunyoros megjegyzéseket kapott. A »sánták, bénák, inaszakadtak« közé sorolta a »kis bice-bócát«, és javasolta neki, hogy menjen el »repülőgép után szelet tologatni«, az jó foglalkozás az ő számára. Ha valaki sügött vagy rendetlenkedett, odament, hátulról átfogta a nyakát, és közel hajolva hozzá kéjjel az arcába lehelte: »Kártékony kis rovar vagy, fiam.« Amíg tartott a letolás, a vétkes igazi büntetése az volt, hogy kapkodhatott levegő után, közletről megtapasztalva a tanár úr étrendjének tömény kigőzölését (ez többet ért egy pofonnál).

Néha misemondás közben is tett profán megjegyzéseket. Egy osztálytársam, amikor nála ministrált, és bátortalanul öntötte a bort a kehelybe, a latin miseszöveget megszakítva rászólt: »Töltsed, töltsed, nem jegyre adják!« Az ilyesminek a híre persze elterjedt, és neveltünk rajta. Még egy gyakran hallott mondására emlékszem: »A matematika megfagyott zene.«¹⁸

Farkas 1948. július 5-én kéréssel fordult az időközben tartományfőnökké kinevezett Sík Sándorhoz, hogy engedélyezze a részére a szegedi tankerületi főigazgatóságon felajánlott „szakelőadói munkakör” elvállalását. Előadása szerint dr. Páti Ferenc főigazgató *meglepetésszerűen* közölte vele, hogy számít rá, különben is személyének kijelölése a Pedagógusok Szabad Szakszervezete és a Magyar Dolgozók Pártja szegedi vezetőségének egyhangú helyeslésével történt. Hivatkozik arra, hogy a VKM-ben is dolgoznak papi személyek, pl. a Mindszenty utasítására ott állást vállaló Boér Miklós,¹⁹ hozzátéve, hogy „mind az Egyháznak, mind a szerzetesrendeknek, de az államnak is” javára válik, ha a „néhai Kispartai János hivatalában ismét egy piarista dolgozik.” Ügyetlenül még zsarolni is próbálta Síket, megálapítva, hogy „a merev visszautasítás sértés jellegével bírna Órá [azaz Pátira] és feletteseire is.” Különben is önvizsgálatot végzett, s úgy látja, hogy a felajánlott munkakört Istentől kapott tehetsége, tanultsága stb. alapján eredménnyel tudná betölteni. Sík „Kedves Dénes Fiam!” megszólítással kezdődő atyai hangú válaszában elutasította a kérést. Részlet leveléből: „Kérésedre nem felelhetek mást, mint amit nyilván Magad is jól tudtál az első perctől. [...] Lehetetlen ugyanis be nem látni, hogy ha az államosított iskolákban erkölcsi lehetetlenség tanítanunk, mivel ez participáció lenne az egyházjog és az erkölcs meg-nem-engedte eljárásban, akkor az ez eljárást végrehajtó és ellenőrző testület tagjának lenni a priori még lehetlenebb. Ha effélel megtennénk, számolnunk kellene vele, hogy a katolikus társadalom elsöpör bennünket.”

¹⁸ Kesselyák Péter szíves írásos közlése, 2008. jan. 12.

¹⁹ Boér Miklós (1914–1987), teológus, történész, közíró. 1940-45 között az esztergomi érseki hittudományi főiskola tanára, 1945-től Mindszenty utasítására a VKM tisztviselője, később a katolikus ügyosztály vezetője, de – mivel nem értett egyet a kormány vallás- és nevelésügyi politikájával – 1948 októberében lemondott, és külföldre távozott. Rómába ment, ahol a Vatikáni Rádió magyar adását és a Római Magyar Kurirt szerkesztette. 1950-ben Brazíliaiba került. 1950 és 1971 között São Paulóban, a Katolikus Egyetemen szociológiát és politikatudományt tanított. 1972-ben saját kérésére VI. Pál pápa minden papi tevékenységtől felmentette, és laikus státusba helyezte vissza.

Farkas becsületében sértve érezve magát, azonnal válaszolt, s csak úgy ömlött belőle a sok-sok panasz, főleg a rendtől és szerzetestársaitól elszenvedett meg-nem-értettséget, szeretetlenséget, sőt a rendben amúgy sokat idézett „kegyeletes lelkület” hiányát hozva fel. Kifogásolta, hogy nemcsak hogy Lénárd Ödönt nem hívták vissza (ráadásul még időben) az Actio Catholicától, de a piarista főiskolai tanárokat (Öveges Józsefet és Kanszky Mártont) sem, s szerinte például Tihanyi Tibor sem maradhatott volna egyetemi lelkész. Saját magát – a rendfőnökhöz közelálló asszisztensekkel szemben – olyan egyszerű „közpiaristának” tartotta, aki 25 év alatt a rend vezetőitől kevés szeretetet kapott, akinek a mutációi (áthelyezései) sem jóindulatból, de még csak nem is tárgyilagos megítélésből fakadtak, pedig szerzetesi kötelességét mindig odaadóan teljesítette. Önigazolása e szavakkal folytatódik: „Ellenségeim sem vádolhatnak nő-üggyel, ivással, társaságkereséssel vagy szabotossággal. Mindig és mindenütt reverendában jártam, nincs is más, civil ruhám.” És: „világi hatóságokkal sohasem volt összeütközésem!” De mindennél többet mondanak levelének záró mondatai: „híve vagyok, már eskümnél fogva is, a mai államrendszernek, és nem adnám oda magamat, hogy a demokratikus élet és újjáépülő hazám ellen, akár egyházi parancsra is, direkt vagy indirekt módon bujtogassak. Mindezeket összevéve, sok nehéz gyötrődés után, alázattal és bizalommal Istenhez fordulok, és kérem: »De vultu tou iudicum meum prodeat« [Te tartod kezben sorsomat, 16. zsoltár].”

Sík Sándor július 21-én (tehát azonnal) válaszolt: „Kedves Dénes, folyó hó 20-án kelt leveledre sürgősen ennyit: Fájdalommal látom belőle, hogy a Rendben méltatlanul mellőzöttnek érzed magadat, és az mélyen sebzettnek mutatja lelkedet. [...] e pillanatban nem is kereshetem, mennyi fájdalomban a jogos, s a tényekért mennyi felelősség terhel Téged, mennyi mást. Hogy fájdalmas sebzettséged megvan, az nekem is, aki gyermekkorod óta ismerlek és becsüllek, fájdalmas. Készséggel ismerem el, hogy mindig meg voltam győződve korrekt papi és piarista jellemedről és derék iskolai munkádról. Épp ezért bizonyosra veszem, hogy most is a korrekt papi és szerzetesi utat fogod járni, és engedelmeskedel a rendfőnöki rendelkezésnek.”

Ezután még többszöri, hasonló tartalmú levélváltásra került sor, végül aztán augusztus 6-án Csonka Mihály szegedi házfőnök jelentette, hogy Farkas – miután a pénztárba becsülettel visszafizette a miseintenció-előleget – kiköltözött a rendházból, s elfogadta az állást. De Sík Sándor továbbra is visszavárta. Íme, 1948. október 27-i – de már magázó – levelének egy részlete: „Tartományfőnöki kötelességemből kifolyólag a C. I. C. 656. can. értelmében atyai szeretettől indítatva kérem lépése súlyos következményeinek megfontolására és visszahívó atyai szavam meghallgatására. Szavamom keresztül 300 évvel ezelőtt az égi hazába költözött és 200 évvel ezelőtt a boldogok koronájával megdicsőült Szentatyánk, akinek hívó szavára indult el 25 évvel ezelőtt rendünkbe, és rendünk, amelynek szolgálatára szentelte magát, a szent fogadalmakkal hívja vissza.”

Farkas sajátos válasza (1948. november 2.): „Örömmel térek vissza bármikor rendházamba. De mély tisztelettel nagyon kérem: szerethessem és szolgálhassam továbbra is magyar hazámat! Segíthessek anyagi és főképp szellemi újjáépítésében. A visszatérés ne jelentsen egyidejűen kényszerített egyházi részről munkám elhagyására, szabotálásra, vagy éppen a népi demokrácia elleni bujtogatásra, melyre pap-társaim körében egyre szomorúbb példákat látok. Engedje meg, hogy hű maradhassak még 3 év előtt az ifjú magyar Köztársaságnak tett eskümhöz és régi, ismert

szociális meggyőződéséhez.” Sík újabb, „Kedves Fiam!” megszólítású, „utolsó atyai figyelmeztető és visszaváró szavainak” hangot adó levelében (1948. november 20.) kimondja végre a súlyos szentenciát: „Szomorodott szívvel vagyok kénytelen egykor Szeretett Fiam szemébe mondani: *Őn nem az Isten ügyét keresi, hanem önmagát!*”

Végül Tomek Vince (aki időközben a rend általános generálisa lett) Rómából írt levelében 1949. március 7-i hatállyal kizárta a rendből.²⁰

További működését illetően álljon itt az egykori tanítvány már idézett visszaemlékezésének további részlete: „1950 szeptemberében a szegedi Radnóti Gimnázium 1. osztályába kerültem. Meglepetésemre dr. Farkas Dénes civil tanárként jelent meg, és osztályunknak matematikát tanított. Abban a tanévben ifj. Kovács Mihály piarista atya járt hozzánk családiragban hittanórákat tartani négy osztálytársammal együtt ötünknek, és egy darabig eljártunk a Dómba korai miséken ministrálni. Egyszer csak akkori osztályfőnököm, Zsadányi Nagy Árpád villámlátogatást tett nálunk, és titoktartást kérve közölte, hogy a gimnáziumban Farkas tanár úr feljelentette az öt fiút klerikális magatartásáért. Az én nevemet ráadásul piros tintával kiemelte. Osztályfőnököm könyörgött, hogy ne tegyük kockára a jövőnket, hagyjuk abba a ministrálást, és függesszük fel a templomba járást. De ha a feljelentés miatt beidéznék bennünket, tagadjuk le, hogy ministráltunk, és kérjünk szembesítést azzal, aki azt állítja, hogy ezt tettük. Szerinte ez azért jó lépés, mert nyilván nem fogják leleplezni, hogy dr. Farkas Dénes volt a feljelentő.

Az 1950/51-es tanévben tehát dr. Farkas Dénes volt ismét a matematika tanárom. Apró dolgokban igyekezett nyíltan is pikkelni rám. Egy hibátlan matematika dolgozatomra pl. azért adott hármast, mert a végeredményben a »forint« rövidítését Ft helyett ft-vel írtam. Egyébként az osztályban ezúttal is igyekezett népszerű lenni csípős humorával és kémtörténeteivel. Az osztály teadélutánján nevetve szürcsölte az általa lábviznek nevezett teát. A diákok Bumbinak keresztelték. Kerek feje és köpcös termete rászolgált erre a névre”.

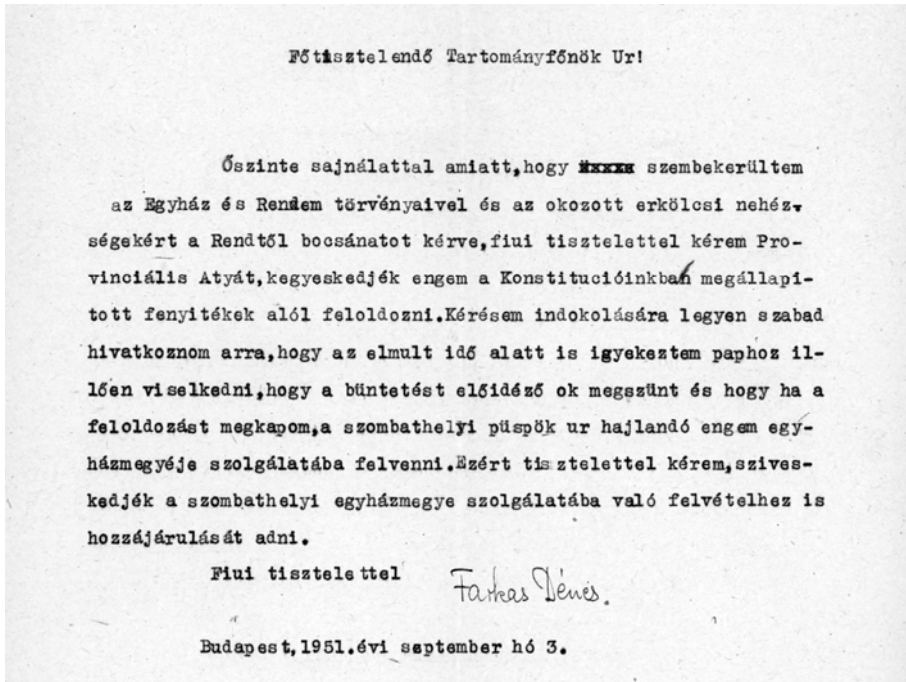
S még egy, korántsem mellékes körülmény a visszaemlékezésből: „1950/51-ben civil tanárként együtt lakott nőtestvérével, aki kettejük háztartását vezette. Testvérét talán két alkalommal láttam, amint a gimnáziumban megfordult. Nagyon egyszerű teremtés volt. Úgy emlékszem, hogy a nyilas időszakban meghurcolták, megpróbáltatásokon ment keresztül, de életben maradt. Állandóan kötött sapkát hordott – állítólag azért, mert a haja kihullott.”²¹

A szombathelyi egyházmegyében (1951–1956)

De Farkas Dénes ügye korántsem jutott nyugvópontra. 1951 júliusában az ÁEH elnöke, Horváth János, majd a békapapi mozgalom vezetői, Horváth Richárd és Beresztóczy Miklós is sürgették Sík Sándort az ügy állami hatóságoknak (is) megfelelő módon való rendezésére – szóban, levélben és telefonon. Hamvas Andre csanádi püspök pedig személyesen is megjelent Sík Sándornál, „és bizalmasan közölte vele, hogy Farkas azok között van, akiknek a cenzúrák alól való feloldozását a Paritásos bizottságban az állam bizonyos internált papok szabadon bocsátásá-

²⁰ A hivatkozásokat ld. a mellékletben, D/4-18. tételek.

²¹ Kesselyák Péter írásos közlése, 2008. jan. 12!

14. Farkas Dénes bocsánatkérő levele, 1951. szept. 3. (PMKL, MT3, Vegyes ügyek, Farkas Dénes feloldozásának ügye)

nak feltételül kívánja. [...] A püspök kijelentette, hogy ő – tekintettel a célra, [...] és arra, hogy a rendből való távozása óta szegedi viselkedése az Egyház szempontjából kielégítő, sőt hasznos volt – szívesen feloldozná és átvinné egyházmegyéjébe.” Július 17-én maga Farkas is levélben fordult Sík Sándorhoz, és azt kérte, hogy bocsássa el a rend kötelékéből, hogy világi pap lehessen a csanádi egyházmegyében.

Sík Sándor Albert István asszisztenssel is készítettett egyházbizottsági szakvéleményt, mely szerint Farkas, mint elbocsátott szerzetes a Szentszéknek fenntartott felfüggesztés alatt áll, mely alól csak a Szentszék oldozhatja fel. A tartományfőnök ezért július 21-én Tomek Vince generálistól kérte az ügy elintézését, aki csak szeptember 1-én adott részletes választ. Véleménye megegyezett Albertéval, és nem ítélte az ügyet gyorsan elintézhetőnek.

A magyar állami és egyházi vezetők azonban gyorsabb eljárást sürgettek, mert augusztusban Farkas Dénest már Kovács Sándor szombathelyi püspök helynökének szánták. Augusztus 22-én Horváth János, az Egyházügyi Hivatal elnöke fölhívta a Szegeden tartózkodó Sík Sándort, és kérte, hogy táviratilag küldje meg Szombathelyre, hogy „nincs kifogásom Farkas vikáriussága ellen”.

Végül is 1951. szeptember 3-án este 6 órakor (még mielőtt Tomek Vince válasza Rómából megérkezett volna) a budapesti tartományfőnöki irodába összehívott megbeszélésen Hamvas és Kovács Sándor püspökök döntöttek Farkas ügyéről, míg az érintett maga kint várakozott. (A megbeszélés végén rövid időre Beresztóczy Miklós esztergomi vikárius is megjelent.) A két püspök úgy döntött, hogy a pro-

vinciálisnak joga van arra, hogy Farkast elbocsássa, a szombathelyi püspöknek pedig arra, hogy egyházmegyéjébe fölvegye. Ezért tehát Farkas Dénes ott helyben írásban bocsánatot kért, valamint „nem túlságosan tiszteletet kifejező hangon azt kívánta, hogy Kovács püspök úr őt egyházmegyéjébe vegye át”. Mindketten kénytelenek voltak teljesíteni a kérést, így a provinciális megadta a feloldozást és az elbocsátást, s hozzájárulását adta, hogy a szombathelyi egyházmegyébe kérje felvételét.²²

Szombathelyen Farkas Dénes mint püspöki helynök egyrészt adminisztratív ügyekben Kovács Sándor püspököt helyettesítette annak távolléte alatt, másrészt a püspöki irodában kialakult munkamegosztás szerint ő volt a kapcsolattartó a világi hatóságokkal, főképp a megyei illetve települési tanácsok építési és oktatási osztályaival, s persze az Állami Egyházügyi Hivatallal. Így úgy is, mint hitoktatási főfelügyelő ő intézte a hittanárok kinevezését-felmentését, fizetésük ügyét, de a hittanórákkal kapcsolatos panaszokat, fel-, illetve bejelentéseket is. Munkájának tetemes részét képezték a papság állami fizetésével (a kongruával) és egészségbiztosításával kapcsolatos ügyek, beleértve az azok szerves részét képző, s persze az állami hatóság igényeit is figyelembe vevő (kielégítő) személyzeti, káderpolitikai kérdéseket is, de ő járt el a belügyminisztériumnál, a rendőrségnél és egyéb hatóságoknál az egyházi rendezvények (úrnapi és nagyszombati körmenetek stb.) engedélyeztetése, főképp pedig a határ közeli plébániákban működő kollégák határsávigazolmányának a megszerzése ügyében. Ugyanakkor a püspökség pénzügyigazdasági ügyeit – köztük kiemelten az egyházközségek év végi pénzügyi elszámolásainak az ellenőrzését illetve jóváhagyását – kizárólag az irodaigazgató, Bartányi Andor intézte, de a püspök és helynök mellett Bartányi is meglehetősen gyakran járt el bizonyos egyházkormányzati, házassági engedélyezési és anyakönyvi ügyekben.

Íme, néhány konkrét ügy a püspöki helynök és hitoktatási főfelügyelő Farkas Dénes intézkedési körének a bemutatására:

- Dr. Szakos Gyula hitoktatási engedélyének elutasítása,²³ hitoktatási engedély megvonása,²⁴ a templomi hitoktatás tartalma illetve menete,²⁵ hitoktatatói kinevezések illetve a kapcsolatos panaszok²⁶ és észrevételek,²⁷ jelentéskérés a sári lelkész illegális hitoktatásáról,²⁸ hittanbeíratással kapcsolatos panaszok Nagyradán,²⁹ Muraszemenyén³⁰ és Zalalövön,³¹ valamint Tompaládonyban,³² Zala³³ és Vas megyében,³⁴ javaslatok a hitoktatók személyére 4

²² A hivatkozásokat ld. a mellékletben, E/1-6. tételek.

²³ SzhPL, AC, 135/1952.

²⁴ SzhPL, AC, 519/1952.

²⁵ SzhPL, AC, 1288/1952.

²⁶ SzhPL, AC, 1406/1952.

²⁷ SzhPL, AC, 1408/1952.

²⁸ SzhPL, AC, 1544/1952.

²⁹ SzhPL, AC, 1484/1952.

³⁰ SzhPL, AC, 1060/1954.

³¹ SzhPL, AC, 1061/1954.

³² SzhPL, AC, 1020/1955.

³³ SzhPL, AC, 1032/1955

³⁴ SzhPL, AC, 1101/1955.

- megyei tanácshoz³⁵ illetve az ÁÉH-hoz;³⁶
- fegyelmi ügyek, feljelentések állami szervek és magánosok részéről, igazoló jelentések kérése, papi panaszok intézése, így például körlevél-felolvasás megtagadása illetve elhalasztása,³⁷ felvilágosítás-kérés újságcikkkel kapcsolatban,³⁸ a magyarszezsődi plébános beszolgáltatási ügye,³⁹ a kisunyomi lelkesz nyári tűzörségre rendelése;⁴⁰
 - jelentés az ÁÉH-nak a vas- és fémhulladék⁴¹ illetve a hulladékpapír gyűjtésének az eredményéről;⁴²
 - bejelentés a püspöki iroda irodagépeiről⁴³ illetve a sokszorosítógép őrzéséről és kezeléséről;⁴⁴
 - a felsőszölnöki plébános külföldi ismerős látogatását jelenti,⁴⁵ jelentés a békekölcsönjegyzésről az ÁÉH-nak,⁴⁶ a Békekongresszusról készült film megtekintésének a szorgalmazása a papság körében,⁴⁷ rendelkezés a választások napjára,⁴⁸ a Hazafias Népfront gyűlésének a kihirdetése a székesegyházi eszperesi kerületben;⁴⁹
 - határsáv-igazolványok intézése, többek közt bérmáláshoz,⁵⁰ vagy az 1953-ban diszpozíciót kapott 13 lelkesz (köztük Brenner János) részére,⁵¹ majd például 1956 augusztusában Seregély Istvánnak Gyöngyösfaluba.⁵²

Feltűnő ugyanakkor, hogy a hatóságoknál igen gyakran személyesen járt el, illetve a hatósági ügyintézővel való személyes kapcsolatára hivatkozott. Sokatmondó például a Baranyai József csényei plébános földfelajánlására írt következő levele:

„Nagyméltóságú Plébános Úr!

9/1952. sz. felterjesztéséből örömmel állapítom meg, hogy Tisztelendőségem mindenkor a törvénytisztelet, államhűség és fejlődés útján volt. Állami egyházügyi megbízottunk késznek mutatkozott, hogy amint elfoglaltsága és a körülmények engedik, kiszállással és a helyi hatóságokkal folytatandó tárgyalások útján igyekszik biztosítani Tisztelendőségemnek nyugodt működését. Addig is legyen szabad

³⁵ SzhPL, AC, 1853/1953.

³⁶ SzhPL, AC, 1290/1955

³⁷ SzhPL, AC, 934/1952.

³⁸ SzhPL, AC, 1004/1952.

³⁹ SzhPL, AC, 1421/1952.

⁴⁰ SzhPL, AC, 1010/1952.

⁴¹ SzhPL, AC, 679/1952.

⁴² SzhPL, AC, 1354/1952.

⁴³ SzhPL, AC, 2516/1951.

⁴⁴ SzhPL, AC, 1418/1954.

⁴⁵ SzhPL, AC, 330/1956.

⁴⁶ SzhPL, AC, 378/1952.

⁴⁷ SzhPL, AC, 1638/1952.

⁴⁸ SzhPL, AC, 1080/1953.

⁴⁹ SzhPL, AC, 1463/1954.

⁵⁰ SzhPL, AC, 1670/1953.

⁵¹ SzhPL, AC, 1269-1281/1953.

⁵² SzhPL, AC, 1167/1956.

felhívnom figyelmét arra, hogy a vas megyei papi békebizottság titkára: Bodorkós Gilbert gencsapáti segédlelkész, SZTK megbízott, készségesen közbenjár a megyei hatóságoknál békeszerető paptestvére ügyében. Vele érdemes felvenni a kapcsolatot.

Krisztusban jóakarója: Szombathely, 1952. febr. 7.

Farkas püspöki helynök⁵³

Az iktatókönyv „elintézés módja” rubrikája sokszor arról is tanúskodik, hogy több iratot, nemcsak a papság SZTK-igazolásait,⁵⁴ de a hitoktatók személyére vonatkozó előterjesztéseket⁵⁵ is személyesen „vitt fel” az ÁÉH-ba.

Sok dolga akadt a cinikus hangvételű újságcikkekben megrágalmazott papok ügyeinek „tisztázásával” kapcsolatosan is. 1952 nyarán például a *Vas megye* című lap rövid időn belül két cikkben is súlyos támadást intézett a papság ellen. „Az ellenség nem nézi tétlenül az idei gazdag termés betakarítását” című cikkében Bálint János perinti és Horváth István kenyeri plébánost bírálta, akik „fittyet hányva a püspöki körlevélnek”, „ájtatos szemfogatással” illetve „reggeltől estig tartó miséikkel és litániákkal” próbálják távol tartani a népet az aratáson való részvételtől, ráadásul még azt is kifogásolták, hogy a hívek az aratás után munkaruhában mentek az esti misére. „Valaha az urak és papjaik ezt úgy fejezték ki, hogy »büdös paraszt«” – így ez az újságcikk.⁵⁶ A másik kétoldalas cikk „A Párt felvilágosító munkája a tömegek között Vas megyében” címmel Kovács Rudolf elvtársnak, a Megyei Pártválaszmány ülésén elhangzott beszámolóját közölte. Kovács elvtárs egyrészt dicsérően idézte az egyik ikervári anya nyilatkozatát, mely szerint azért nem íratja be gyermekeit hittanra, mert nem akarja őket „az ellenség kezére adni”, másrészt viszont hozzátette, hogy „a békepapok tevékenységét is kritikusan kell fogadni, mert egyesek közülük csak álcának használják tevékenységüket, egyre csökkenő tömegbefolyásuk megtartására.” Miután ő is felrója Bálint János népellenes viselkedését, éberségre illetve elvhűsége figyelmezteti a párttagokat is, hiszen mikor a szentgotthárdi gyárban a hittanbeíratások előtti napon a pap agitálva végigjárta az üzemet, „mindez a funkcionáriusok szeme láttára történt” – de nem tettek ellene semmit.⁵⁷ A püspöki helynök számon kérő leveleire⁵⁸ adott válaszokat mai szemmel olvasva, feltűnhet a már-már maliciózus hangvétel, hiszen például az ikervári plébános (Kovács Lajos) azt írta, hogy a személyére vonatkozó cikket nem olvasta, s utólag sem sikerült megszereznie, következőképp addig nem is tud jelentést tenni, amíg tartalmát meg nem ismeri. De érdemes a szentgotthárdi adminisztrátor, Farkas Imre válaszeleveléből is idézni: „A selyemgyárban sem hittanbeíratáskor, sem azelőtt, sem azóta nem voltam.”

A püspöki helynöknek azzal is szembesülnie kellett, hogy a papok jelentős része, ha tehette, bojkottálta az ÁÉH által szervezett valamennyi „békemegmozdulást”. Ilyen volt például az 1952 őszén minden megyeszékhelyen, így Zalaegerszegen is megtartott filmvetítés, melyen a Szovjetunió egyházainak 1952 nyári béke-

⁵³ SzhPL, AC, 144/1952.

⁵⁴ SzhPL, AC, 14/1955, 993/1955 és 1398/1955

⁵⁵ SzhPL, AC, 1290/1955.

⁵⁶ Vas megye, 1952. júl. 19.

⁵⁷ Vas megye, 1952. júl. 27.

⁵⁸ SzhPL, AC, 1004/1952 (ld. a 38. sz. jegyzetet is).

gyűléséről készült híradót mutatták be. Farkas körlevélben nyomatékosan kért minden esperest, hogy „saját személyi és egyházkormányzati tekintélyével tegyen meg mindent”, hogy a kerület papjai mind megjelenjenek, hiszen „az indokolatlan távollmaradás érthetően a békeellenesség látszatát kelti.” A gyér részvételt követően Farkas egy meglehetősen szokatlan (ráadásul igen-igen megalázó) hangvételű levelet írt Zalaszentgyörgyre, Hosszú József esperesi kerületi jegyzőnek, melyben a következőket kéri számon: „1) Minek tulajdonítható, hogy a nagy létszámú egyéb-ként megjelent papok közül a zalaegerszegieken kívül egy sem volt a zalaegerszegi kerületből? 2) Minek tulajdonítható, hogy a zalaegerszegieket is csak Bodorkós Gilbert plébános szóbeli felhívására jelent[ek] meg? 3) Minek tulajdonítható, hogy Tisztelendőségem sem jött el a filmbemutatóra? 4) Milyennek látja ezek után képességeit az esperesi jegyzői tiszt betöltésére?”⁵⁹ A számon kéro levél és az arra adott válasz dátuma (1952. dec. 23. illetve dec. 27.) alapján képzelhetjük el csak igazán, hogy akkortájt karácsony szent ünnepén milyen hangulat uralkodhatott az ottani papság körében. (Egyébként a levélváltás után Hosszú lemondott jegyzői tisztéről. Később Becsehelyre került, ahol 30 éven át, egészen az 1989-ben bekövetkezett haláláig volt plébános.)

Témánk szempontjából fontos lehet az 1952. augusztusi szombathelyi papi békegyűlés résztvevőinek felsorolása, hiszen azon az egyházmegye ismert békemozgalmi papjain (Rohn Ernő, Hirschberg Ernő, Somfai Ferenc, Lantos István, Szmolyán Jenő, Zenz Péter és természetesen a főszereplő Farkas Dénes) és a gyűlést jelenlétével megtisztelő papi békemozgalmi vezetőn, Horváth Richárdon felül Parragi György is ott volt.⁶⁰

Személyével azért tartjuk szükségesnek itt kiemelni foglalkozni, mert a közéletben akkor éppen az Országos Béketanács elnökségi tagjaként szereplő Kossuthdíjas újságíró sorsa, életvitelének motivációi feltűnően sok hasonlóságot mutatnak Farkaséval. 1902-ben egy pécsi bányász gyermekeként született, majd a Tanácsköztársaság alatt vöröskatoná volt. Soproni erdészeti tanulmányait megszakítva újságíró lett, náciellenes, hazafias cikkei a *Magyar Nemzetben*, a *Mai napban* és a *Független Magyarországnak* jelentek meg, de később még az *Új Emberben* is írt. 1944-ben csatlakozott a Kisgazdapárthoz. A német megszállás napján a Gestapo őrizetbe vette, majd a mauthauseni koncentrációs táborba szállították, itteni élményeit *Mauthausen* című könyvében már 1945-ben megjelentette. Hazatérése után mindjárt bekerült az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, majd novemberben a Nemzetgyűlésbe; az októberi fővárosi választáson törvényhatósági mandátumot is szerzett. 1946-ban bekerült az FGKB intézőbizottságába, de hamarosan kilépett – hogy egy másik pártban, a Független Magyar Demokrata Pártban politizáljon. A választás előtt Sulyok Dezsővel és Pfeiffer Zoltánnal együtt fogadta őt Mindszenty, a vele való megbeszélésről jelentést adott az ÁVO-nak. 1947-ben rövid ideig még képviselő is volt. (Egyébként ő volt az, aki Schlachta Margitot a hitoktatás szabadságáért mondott beszéde után így méltatta: „Egyetlen férfi a Nemzetgyűlésben!”) 1951. december 14-től 1958. november 26-ig az Elnöki Tanács tagja. 1954. októberben a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa elnökségi tagjává választották. 1955 májusában kinevezték a Magyar Nemzet főszerkesztőjévé. Az önmagával meghasonló, a rend-

⁵⁹ SzhPL, AC, 1638/1952 (ld. a 47. jegyzetet is).

⁶⁰ Vasmege, 1952. aug. 8.

szerrel az együttműködést kényszerűen vállaló s ezért egyre gyakrabban a pohár fenekére néző Parragi ebben az időben már súlyos alkoholizmusban szenvedett, amely a munkában is nyilvánvalóan akadályozta, de a párt azért bábként megtartotta. Ugyanakkor arra még fel akarták használni, hogy a Felsőpetényben raboskodó Mindszentyvel – egy riport látszatát keltve – tárgyaljon, amit Mindszenty – mondván hogy tárgyalni csak egyenlő felek között lehet, rabbal nem – visszautasította.⁶¹ Az 1956. októberi forradalom idején először hosszabb időre eltűnt, hogy aztán előkerülve részt vegyen (a rövid életű) Kereszténydemokrata Párt megalakításában. 1957-ben mégis újra szerepel, s az újságíró-szövetség igazolóbizottságának tagjaként több újságíró (például Ember Mária) kizárásában is szerepet vállalt. Ezután az 1962. évi nyugdíjazásáig a *Hétfői Hírek* főszerkesztője volt.

Igen tanulságos betekintenünk az 1952. őszi koronagyűlések jegyzőkönyveibe is, már csak azért is, mert azokat az ÁÉH-ban is olvasták, hiszen azok egy-egy példányát az ÁÉH-nak is fel kellett küldeni.⁶² E gyűlések (akkor meglehetősen aktuális) témáját Kovács Sándor püspök a következőkben adta meg: 1) „A lelkipásztori munka a hit erényének a szolgálatában” és 2) „Készíttessék korszerű szentbeszéd Szent Pál II. Kor. 5,16–21. alapján: a) Miért a legizgatóbb ügye ma is az emberiségnek a béke fennmaradása?, b) Közömbös-e Isten a világ sebei, az emberiség küzdelmei iránt? c) Reménytelen-e a földön a békességért küzdeni? d) Hol és hogyan végezze a papság a békéltetés szolgálatát?” Az előadásokat minden esperesi kerületben egy-egy előre felkért előadó tartotta, melyhez aztán többen hozzászóltak. Bár érdemes lenne az első témához tartozó előadások némelyikét is felidézni – például a Kovács püspök kérésére a piaristáktól a szombathelyi egyházmegyébe átengedett Miskolczy Kálmán referátumát, melyben ő a hitet, mint az emberi alaptermészetből származó három lelki képességnek (az értelemnek, az akaratnak és az érzelemnek), s persze a kegyelemnek az eredőjét mutatta be –, témánknak megfelelően a béke kérdéssel kapcsolatban megnyilvánulásokra szükséges inkább koncentrálnunk. Farkas csaknem minden gyűlésen jelen volt, mindig fel is szólalt, mindegyiken szinte szó szerint a következőket hajtogatta: „Bizonyos, hogy a béke vagy a háború kérdése nem lehet közömbös reánk, papokra nézve. Ezért szívesen egyetértünk a Béke Világtanácsnak hármas követelésével, a) Ítéljék el az atombomba használatát, b) Tiltsák be a baktérium-fegyverek használatát, c) Azonnal fejezzék be a koreai harcokat. Jó volna, ha Őszentsége, XII. Pius pápa is nyilvánosan egyetértene e három kívánsággal.” Miközben a Béke Világtanács melletti nyilvános fellépésre szólította fel a pápát, megemlítette a pápa béke fontosságát hangsúlyozó karácsonyi beszédét is, sőt idézte Joliot Curie-t is, aki a pápához küldött levelében maga is elismerte a pápa békeszavainak a jelentőségét.

Kovács püspök nem mindegyik koronán volt jelen, de amelyiken ott volt, tekintélye, kompromisszum-kereső bölcsessége, sőt nem egyszer a diplomatikus szóhasználatot is mellőző bátor szókimondása igazi támasz lehetett a bizonytalankodó, megfélemlített és megosztott paptestvérei számára. A vasvári esperesi kerület ülésén – amelyen egyébként a hírhedt békepapok, Hirschberg Ernő és Bartányi Andor is jelen voltak – például maga olvasta fel Curie pápához intézett, fentebb említett levelét, hangsúlyozva, hogy fölösleges a pápát nyilatkozattételre felszólí-

⁶¹ MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Bp., 1989, 399.

⁶² SzhPL, AC, 19/1953.

15. Kovács Sándor szombathelyi püspök és Farkas Dénes helynök 1956 nyarán Sárváron, papszentelés után (SzPL)

tani, hiszen „karácsonyi beszédében mindazt, amire kérnénk, már megtette.” Kifogásolta, hogy a pápa közismert békeelkötelezettsége ellenére „alig-alig találunk a magyar sajtóban számot, ahol a Szentatya vagy képben vagy cikkben úgy ne volna feltüntetve, mint háborús uszító. Ezek a képek és cikkek igen sértő formában aposztrofálják a Szentatyát, ami igazságtalan. Szüntessék meg ezt a gyalázkodó propagandát.” A Zalaegerszegen megtartott összevont koronaülésen való személyes megjelenését pedig azért tartotta fontosnak, hogy ide utazva papjainak „Szent Pál példájára segítségükre, hasznukra legyen”, mert a határsáv miatt csak így tud találkozni papjaival, hiszen ők Zalának e részéről nem tudnak a határsávba eső püspöki székhelyre utazni.

Szólni kell még Farkas Dénesnek a Katolikus Papok Békebizottsága Választmányának 1956. márciusi referendumáról,⁶³ melyből nem elsősorban az ismert „békeharcos hangvétel” miatt idézünk, hanem mert abból is kiolvasható Farkasnak a világegyház eseményeiben (s persze az egyháztörténelemben) való meglehetősen tájékozottsága. A papok politikai életben való részvétele szükségességének igazolására II. Józsefre hivatkozott, „aki a budai egyetem hittudományi karának a rektorát [...] azért mozdította el, mert egyik teológiai vizsgán helytelenítette egy kispapnak jozefinista tanárától tanult álláspontját, hogy a pap ne politizáljon.” A világesemények és a társadalmi változások mindenkori kihívásainak keresztény szellemű megértéséhez Niemöllert⁶⁴ hívta segítségül, aki szerint „a történelemben vannak

⁶³ A Kereszt, 1956. márc. 11.

⁶⁴ Martin Niemöller (1892–1984) német katonatiszt, tengeralttjáró-parancsnok, majd evangélikus lelkész. A Német Nemzetiszocialista Munkáspárt önkényuralmi törekvéseit megtapasztalva, annak eszméitől eltávolodik. Kárhóztatta, hogy a protestáns egyházak is átvették az 1933 áprilisában bevezetett, a hivatalnokokra érvényes úgynevezett „árjaparagrafusokat”, mely szerint a zsidó

olyan időszakok, amikor az égető problémák megoldása az emberiség további útját hosszú időre meghatározza.” A tudomány és a vallás közti kapcsolatról szólva XII. Pius 1956. január elején „700 nőorvos” előtt tett kijelentésére utalva a pápa akkori szavait a következőképp idézte: „valamely tudományos felfedezés igazsága nem attól függ, milyen világnézetű tudós foglalkozott vele, hanem attól, hogy mennyiben felel meg az objektív igazságnak. A tudós világnézete és az általa megállapított tudományos igazság nincsenek oki-okozati összefüggésben. Pythagoras matematikai, vagy Hippokrates orvosi felfedezései éppoly kevésbé bizonyítanak az ókori pogányság mellett, mint Pasteur kutatásai a kereszténység érdekében.”⁶⁵

Körmenten (1957–1971)

Miután 1956. október végén, a forradalom legvéresebb napjaiban⁶⁶ Kovács Sándor püspök Farkas Dénessel együtt több hivatali alkalmazottat illetve békepapot megmentett a népharag elől (Kaposi Györgyöt, az ÁEH megbízottját például, családjával együtt Rumba menekítette), október 31-én mind Farkasnak, mind Bartányinak hivatalosan felmondott,⁶⁷ és szóban azt is közölte Farkassal, hogy „semmiféle alkalmazást, még a legegyszerűbb hitoktatói vagy levéltári állást sem hajlandó” neki adni.⁶⁸ Ugyanakkor, mivel Farkas hivatalosan mindvégig Szeged város alkalmazásában állt, tehát ott csak a helynöki alkalmazás idejére kapott fizetés nélküli szabadságot, a püspök még novemberben kérte, hogy helyezték vissza tanári állásá-

származásúak, vagy azok, akik zsidó nőt vettek feleségül, nem viselhetek egyházi hivatalt. A hozzá hasonlóan gondolkodókkal megalapította a Lelkeszi Segélyegylet (*Pfarrernotbund*) nevű társaságot, ebből fejlődött ki később a hivatalos német egyházzal (*Deutsche Christen*) szemben álló Hitvalló Egyház (*Bekennende Kirche*). 1934-ben tagja a Hitlerrel tárgyaló egyházi küldöttségnek. Mivel vallási alapon tiltakozik a náci fajvédelmi törvények ellen, eltiltják a prédikációtól. Többször letartóztatják, majd a sachsenhausen-i, majd a dachau-i koncentrációs táborba kerül, ahonnan az amerikai csapatok szabadítják ki. Részt vesz az Egyházak Világtanácsának 1946-os genfi értekezletén, majd több amerikai és európai (közte magyarországi) útja során előadásokat tart a hidegháború, a béke kérdésköréről. 1965-ben találkozik Albert Schweitzerrel Lambarenében és Ho Si Min-nel Észak-Vietnamban. Halála előtt nem sokkal az amerikai poncas indiánok törzsük tiszteletbeli tagjává választották, és az „Aki a helyes úton jár” nevet adományozták neki.

⁶⁵ Összehasonlításul érdemes F. D. megfogalmazását az eredeti szöveggel (illetve annak magyar fordításával) összevetni, melyet ma az átlagos érdeklődő a Vatikán honlapján csak spanyolul olvashat: „A kutató és tudós világnézete nincs összefüggésben az általa megállapított tudományos igazsággal. Pithagorasz tétele, vagy (hogy az orvostudománynál maradjunk) Hippokratesz egzaktnak elismert megfigyelései, Pasteur felfedezései, Mendel öröklési törvényei nincsenek összefüggésben szerzőik erkölcsi és vallási felfogásával. Nem mondhatók pogánynak csak azért, mert Pithagorasz és Hippokratesz pogányok voltak, de kereszténynek sem, csak mert Pasteur és Mendel keresztény volt. Ezek a tudományos eredmények azért igazak, és annyiban igazak, amennyiben az objektív valóságnak megfelelnek. Ugyanúgy egy materialista tudós is tehet valódi és igazi felfedezést; ezen hozzájárulása a tudományhoz azonban semmi esetre sem jelent érvet materialista világnézete mellett. „ Discurso sobre el parto natural sin dolor (8 de enero de 1956). http://www.vatican.va/holy_father/pius-xii/speeches/1956/index_sp.htm

⁶⁶ *Tibola Imre emlékezik 1956. október 28-ra. A forradalom nagy napja Szombathelyen*, in Vas Népe 1992. okt. 28.; TIBOLA Imre, *56-os emlékeim... Katolikus papok a szombathelyi eseményekben*, in Vasi Szemle, 1996:4, 505–525.

⁶⁷ SzhPL, AC, 1491/1956 és 1492/1956.

⁶⁸ SOÓS, *Farkas Dénes*.

ba.⁶⁹ „Hivatalosan” tehát Farkas visszakерült Szegedre, de – kérésére – 1957. augusztus 31-ig újabb fizetés nélküli szabadságot kapott. Viszont a körmendi Kölcsey Ferenc Gimnáziumból két tanerő is disszidált, így már 1957 elején először ideiglenes jelleggel elvállalt ott egy fizikatanári állást, de szeptembertől véglegesítették. Egy ideig továbbra is Szombathelyen lakott, onnan küldte az egyházmegyei papság forradalom alatti tevékenységéről beszámoló, illetve a Kovács püspököt elmarasztaló, bevezetőben említett feljelentéseit – az 1957. január 22-ei keltezésű utolsó már „a volt Egyháziügyi Hivatal t. Vezetőségének.”⁷⁰

A körmendi gimnáziumban matematikát és fizikát tanított. Tudása és széleskörű általános műveltsége miatt kollégái előtt nagy tiszteletnek örvendett, a fiatalabbak Dénes bácsinak szólították. Tanártársaival szemben udvarias, igen készséges volt.⁷¹ Fizikaóráin sokat szemléltetett és gyakran kísérletezett, melyekhez több eszközt saját kezűleg készített el. Híres volt kitűnő idegennyelv-tudásáról is: ha hivatalos levelet kellett írni vagy lefordítani, kollégái többnyire hozzá fordultak. De otthonos volt zenei-képzőművészeti kérdésekben is, kollégái így „elő lexikonnak” tartották, de szellemessége, jó kedélye révén is szerencsésen illeszkedett a nevelőtestületbe. Először, 1964-ig Erdélyi Antal, majd 1968-as nyugdíjazásáig Mosonyi Antal mellett volt igazgatóhelyettes, munkáját (a hivatalos iratok kiállítását, a hirdetőtábla közleményeinek az elkészítését stb.) nagy gonddal és ritka precizitással végezte. Ugyanakkor ő is aktív részese (végrehajtója?) volt az iskola átalakításának, mikor is 1960-tól a gimnázium fokozatosan mezőgazdasági technikummá alakult. A diákok közül voltak néhányan, akik tudták, hogy pap (volt), de e ténynek általában nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. A diákokkal szemben is udvarias, már-már elnéző volt (például nem ragaszkodott az egyensapkaviseléshez).⁷² Közvetlenségére utal, hogy tanítványai is Dénes bácsinak szólították, aki e bizalomra bizonyára több, diákoknak tetsző humoros mondasával is rászolgált. Ilyen volt például érettségi előtti tanácsa, mely szerint „ha valami tételt nem tudtok elkezdni, mondjátok mindig: már az ókori görögök is azt mondták...” Az egyik, nővére nevében exkuzáló fiút meg így oktatta ki: „Fiam, jegyezd meg, egy fiúnak csak húga lehet, nővére nem.”⁷³

Fontos rámutatni, hogy állami tanári alkalmazása idején is rendszeresen misézett, sőt, nem egy tanítványa még ministrált is neki, ráadásul Farkas még hívta is tanártársait a vasárnap reggeli fél nyolcas miséjére. Mindezt azért nem tarthatjuk egyszerű „érdekességnek”, mert tudvalevő, hogy ebben az időben a volt szerzetesek és a nyugdíjas papok csak teljesen üres templomban mondhattak szentmisét.⁷⁴ Farkas Dénes egyik kereten kívüli piarista kollégáját, a pacsai gimnáziumban tanító Molnár Istvánt 1967-ben azért bocsátották el tanári állásából, mert – a Zalaegerszegi Járási Tanács VB Művelődési Osztályának a határozata értelmében – „előfordult, hogy Pacsától távol, Erdőkertes községben [Pest megye, itt lakott Molnár édesanyja, Sz. Á.] üres templomban hívek jelenléte nélkül misézett”. „Mindezen körülmények – folytatódik a határozat – is azt mutatják, hogy az egyházi ideológia

⁶⁹ SzhPL, AC, 1491/1956.

⁷⁰ SOÓS, *Farkas Dénes*.

⁷¹ Tanártársának, Németh Jánosnak szíves írásbeli közlése, 2008.

⁷² Egykori diákjának, Marton Ferencné Kovács Évának szíves közlése, 2008.

⁷³ Egykori diákjának, Gyürki Józsefnek szíves közlése, 2008.

⁷⁴ SZÁNTÓ Konrád, *Az Egyháziügyi Hivatal titkai*, Bp., 1990.

meggyőződéses híve, tehát a marxista-leninista szellemben az ifjúság nevelésére nem alkalmas.”⁷⁵

Farkas különleges helyzetének eredménye volt az a megmosolyogtató eset, mikor egyik, moszkovita hírében álló kollégája – aki frissen érkezve a tanári karba nem ismerte a körmendi körülményeket – az egyik értekezleten éppen belekezdett, hogy szavá tegye Farkas misézését, mire egy-két kolléga az asztal alatt enyhe rugdosással figyelmeztette, hogy hallgasson el, mert tudták, hogy Farkas ebbéli tevékenységét nemcsak „fentről” engedélyezték hallgatólagosan, hanem mind a két körmendi plébános, előbb Hirschberg Ernő, majd 1966-tól Göcze István is támogatta Farkas egyházi szolgálatát (egyébként Hirschberg egyik rokonának a férje Horváth János, az ÁÉH elnöke volt).⁷⁶ Amikor Hencz Ernő, mint fiatal hitoktató odakerült, Hirschberg „melegen ajánlotta”, hogy látogassa meg Farkas Dénest, mert hiú és befolyásos ember, s szereti az édességet (tortát).⁷⁷ A papság mind Hirschbergtől, mind Farkastól tartott, talán még félt is, pedig Farkas – aki egy, a körmendi előljáróságtól számára kiutalt lakásban házvezetőnőjével lakott, aki főzött rá – magánéletében igen zárkózott volt: a ballagó diákoknak sohasem engedte, hogy lakásához elmenjenek szerenádót adni, de feltűnő volt az is, ahogy az utcán járva mindig szorososan a fal mellett ment.⁷⁸

Körmendi működése alatt két publikációja is megjelent, az egyik a három Gothard-fiverről, a másik a fizika-tanítás módszertanáról.⁷⁹ A Szombathely három büszkeségét (Gothard Jenő csillagászt, G. Sándor mezőgazdászt és G. István orvost) bemutató cikkében azok társadalmilag is hasznos tudományos tevékenységére hívta fel a figyelmet, míg *A Fizika Tanítása* pedagógiai szaklapban megjelent cikkében az érettségi szóbeli vizsga C tételeihez adott gyakorlati példákat. (Bizonyára véletlen, de érdemes megemlíteni, hogy ebben a folyóiratban éppen ekkortájt jelenik meg budapesti piarista „kollégájának”, a fizikai kísérleteiről híres Kovács Mihály tanár úrnak több cikke).⁸⁰

Farkas Dénes 1971. december 2-án halt meg, sírja a szombathelyi Szent Kvirin templom kriptájában van. Az igazgatóhelyettesi poszton Farkast követő tanártársa, Németh János visszaemlékezése szerint a búcsúbeszédet Mosonyi Antal igazgató (egykori bencés diák) mondta, aki mint utolsó munkahelyi vezetője „jól ismerte azokat a stílusfordulatokat, értékeket, amelyeket Farkas Dénes képviselt, amelyek szerint élt, és amelyekkel egy ilyen életpálya méltóképp felidézhető volt. Mosonyi Tóni bácsi elmondta, hogy az egyház részéről (a gyászszertartáson kívül) ilyen méltatás nem hangzott el.”⁸¹

A sírhely-nyilvántartási könyvben Farkas mint „szerzetes tanár” szerepel, sírjának márványtábláján ugyanakkor a „gimnáziumi igazgató” felirat áll.

⁷⁵ PMKL, Molnár István hagyatéka (IV.249), Iratok, 1. tétel.

⁷⁶ Gyürki László szíves közlése, 2008.

⁷⁷ Hencz Ernő szíves közlése, 2008.

⁷⁸ Egykori diákjának, Gyürki Józsefnek szíves közlése, 2008.

⁷⁹ A hivatkozásokat ld. a mellékletben, A/8-9. tételek.

⁸⁰ KOVÁCS Mihály, *Az általános tömegvonzás bemutatása és az F mérése*, in *A Fizika Tanítása* 1962:2. Uő, *G-M csöves kiegészítő fokozat a „Rádiópad”-hoz*, in *A Fizika Tanítása* 1962:5. Uő, *Wheatstone-hidas analóg számológép*, in *A Fizika Tanítása* 1963:1.

⁸¹ Tanártársának, Németh Jánosnak szíves írásbeli közlése, 2008.

Értékelés

A levéltárak eszközrendszere (tehát az írásos dokumentumok) segítségével megőrzött és e tanulmányban bemutatott adatok és tények, valamint a személyes visszaemlékezések arra mindenféleképp rámutatnak, hogy Farkas Dénes esetében rendkívüli személyiséggel állunk szemben. Hogy személyének rendkívüli adottságai mögött áll-e valamiféle személyiségzavar, s ha igen, az milyen mértékű, s főleg: milyen jellegű, annak elemzésére csak a szakember vállalkozhat. Már csak azért is, mert e „zavarok” egyszerre mutatják a kényszeres, a paranoid és a skizoid személyiségzavar minden fontos – ugyanakkor egymásnak ellentmondó – jellemzőjét. Ráadásul, ha életpályájának alakulását a tragikus 20. század bonyolult kulturális, történelmi és politikai közegében vizsgáljuk, egyértelmű, hogy a „horogkereszt és a vörös csillag árnyéka”⁸² nemcsak a börtönt, a magálzatást és a testi-lelki megpróbáltatást elszenvedő (akár vértanú) papokra és szerzetesekre vetődött, hanem tulajdonképpen az egész társadalomra. S tudjuk azt is, hogy a nem mindennapi próbát – adottságai, de akár a körülmények hatalma függvényében – ki így, ki úgy állta ki. Bár a viselkedési formák mélylélektani elemzésekora a szakirodalom egyre inkább használja a *transzgenerációs trauma* fogalmát,⁸³ mely szerint az ősöktől örökölt tulajdonságok a több nemzedéket érő kudarcos megküzdés során növelik az egyén társadalmi izolálódásának, illetve sehova-nem-tartozásának az érzését, minek következtében aztán gyakran szocializációs zavarok keletkeznek. A holokauszt nyomán többen – hazánkban például Virág Teréz⁸⁴ – annak vizsgálatával is megpróbálkoztak, hogy a zsidóság nagyobb arányban van-e érintve az effajta trauma által. Farkas sorsán eltöprengve mégis inkább a magyar katolikus egyház 20. századi diktatúrák alatt felvállalt szerepéről érdemes két fontos gondolatot felvetni.

Az első magával a szerzetességgel (esetünkben a piarista renddel) kapcsolatos. Az emberi (tehát a szerzetes-) közösségeknek a világ elvárásai és belső életük (akár rendszabályok megalkotását is szükségessé tevő) stabilitása iránti követelményei türelemmel párosult következetességet, ugyanakkor a kompromisszumok erkölcsi felvállalhatóságát mérlegelni képes bölcsességet várnak el a mindenkori vezetéstől. Ez a bölcsesség – s ez talán a szerzetesközösségre vonatkoztatva sokak számára újdonságnak tűnik – azzal is számol, hogy az individuum is esendő, korántsem lezárt világnézetű, véglegesen kialakult jellem. A „hívást” (hivatást?) érző szerzetest (meghatározott, stabil vagy stabilnak vélt) „eszmény” vezérli, de az eszmény mögött sokáig ott él életének a valósága, mely, mint állandó kihívás, az eszmény újból és újból való (ideális esetben egyre gazdagodó) értelmezését követeli. Ennek során olyan „kalandba” bocsátkozik, melynek nincs meg az emberi biztosítéka ahhoz, hogy a befutott pálya példamutató legyen. A kockázat vállalása mégis erkölcsileg megalapozott, hiszen a hitelességet éppen a jóra-többrre való őszinte törekvés adja, így megvan az esélye a pozitív végkifejletnek.⁸⁵ Ráadásul – s erre számtalan példa hozható – nem egy önmagát kereső és a hivatásában elbizonytalanodó szerzetes megmaradt rendje hasznos tagjának annak köszönhe-

⁸² Vö. HETÉNYI VARGA, *Szerzetesek*, II.

⁸³ VAS József Pál, „*Terror natus est*”: *A transzgenerációs trauma fogalma, felismerése és kezelése a segítő gyakorlatban*, in *Confessio* 30(2006):2, 13-25.

⁸⁴ VIRÁG Teréz, *Emlékezés egy szederfára: Esszék és tanulmányok*, Budapest, 2000.

⁸⁵ VÁRNAI Jakab, *A szó és a szlogenek: „Közbeszéd” a szerzetesi közösségben*, in *Vigilia* 2007:3.

tően, hogy előjárója adottságainak (karizmájának) megfelelő munkakörbe, más környezetbe helyezte. A most megismert dokumentumokból is egyértelmű, hogy Farkas Dénest tanárai-előjárói meglehetősen közlelő ismerték (hibájával együtt), s bizalommal voltak iránta. Sík Sándor igazi atyai jóbarátja volt, a végsőkéig kitarított mellette, így mutációit (áthelyezéseit) is abban a reményben eszközölte, hogy meg tudja tartani a rendben. Hiszen – mint ahogy az például az egyházi személyekről a Magyar Kommunista Párt főtitkára számára készült akkori bizalmas jelentésben szerepel – Sík, akit „a zsidóüldözés idején nem védett senki, és csak az akkori pápai nuncius adott neki menedéket, [...] az embereket mind jónak és szentnek képzeli el, és ha rájön, hogy tévedett, maga sajnálja őket a legjobban.”⁸⁶ Következésképp, még a történetek ellenére sem igazolható az a sokakban talán felmerülő vélemény, hogy egyáltalán nem lett volna szabad Farkast felszentelni.

Ugyanakkor, sajnos, az is igaz, hogy Farkas rendtársai közt (enyhén szólva) nem volt népszerű. Ezt nem is elsősorban a valóban kifogásolható viselkedése nyomán megszületett feljelentések bizonyítják, hanem az a tény, hogy a rendi dokumentumok közt egy sem utalt arra, hogy bármelyik rendtársával mélyebb kapcsolatban állt volna, amire pedig más rendtagok esetében sok szép példa akad. Így mai szemmel nagyon is aktuálisnak érezzük II. János Pál pápának 1996-ban kiadott, a szerzetesi élet megújításával is foglalkozó *Vita consecrata* című apostoli buzdítását, hiszen láttuk, hogy a szerzetesség nem mindenki számára volt „örömteli élet a szeretetben”, s bizony – a századelő liberalizmusától megfertőzve – akadtak olyanok is, akik nem tudták elfogadni, hogy a szerzetességben „semmiféle ellentmondás sincs az engedelmisség és a szabadság között.”⁸⁷ S bár a száraz levéltári adatok többnyire alkalmatlanok az egyénben lejátszódó lelki folyamatok, törekvések, papok esetében a transzcendencia iránti nyitottság mértékének (egy szóval az intim szféra) bemutatására, Farkas életpályájának a megismerése során sokunkban az a benyomás támadhat, hogy nemcsak szóhasználatában („keresztény magyar kereskedelem”, „zászlóbontás”, „béke”, stb.), de papi hivatásának gyakorlásában is „eljelszavasodott”,⁸⁸ következésképp az ő esetében az is „teljesen kézenfekvő, hogy a jól hangzó jelszavak paravánja mögött mi bújjuk meg”: egyértelműen az „önmaga keresése”.⁸⁹ Pedig a lelki elmélyedés szükségességére az Egyház – már a II. Vatikáni zsinat előtt is – folytonosan figyelmeztette papjait és híveit. Így tett maga Sík Sándor is. A rendtársainak címzett 1949-es újévi körlevelében például így írt: „Ne engedjük, hogy egy percre is mesterséggé, üzemmé, pusztá rutinná alacsonyodjék bennünk az, aminek az imádás és a szeretet művének kell lennie. [...] Hatástalan

⁸⁶ Egyházi személyekre, papokra vonatkozó jelentések, információk. Politikatörténeti Intézet Levéltára, I-274/7, 249. őrzési egys. – A jelentés szerzője azonban tévedett a zsidóüldözéssel kapcsolatban, hiszen a) Sík Sándorra, mint katolikus papra (csakúgy, mint pl. Farkas Dénesre) nem vonatkoztak a zsidóellenes törvény és intézkedések. Csupán egyetemi katedrása megtartásához kellett külön fölmentést kérnie 1944-ben. b) Ehhez egyetemi tanárok, egyházi előjárók és cserkészvezetők sora adott neki ajánlást (PMKL, Sík Sándor hagy., [IV.133], Személyes iratok]. c) A főntiek miatt nem volt szüksége a nuncius menedékére. (A szerk.)

⁸⁷ II. JÁNOS PÁL pápa, *Vita consecrata kezdetű szinodus utáni apostoli buzdítása a püspökökhöz és papokhoz, a szerzetesrendekhez ... és minden hívőhöz*, ford. DIÓS István, Budapest, 1996, n° 88. és 91.

⁸⁸ VÁRNAI Jakab, *A szó és a szlogenek, i. m.* (ld. a 84. sz. jegyzetet).

⁸⁹ Vö. „Őn nem az Isten ügyét keresi, hanem önmagát!” Sík Sándor levele, 1948. nov. 20. (a hitközlést ls. a mellékletben, D/17. tétel).

szófecsérléssé, megvetésre méltó és szájalmat arató retorikává süllyed szavunk, ha nem tartózkodunk bizalmas otthonossággal és állandósággal az Isten gondolatainak és nagy tetteinek a világában.”⁹⁰

Ettől függetlenül persze nem feltételezhető, hogy Farkas szociális elkötelezettsége (s az azzal kapcsolatos „szociáldemokrata” érzülete) ne lett volna őszinte. Az megint más kérdés, hogy nem érintette meg igazán a kereszténység illetve a katolikus egyház szociális tanítása, annak ellenére, hogy bizonyára jól ismerte azt, hiszen – mint ahogy láttuk – nyelvtudása révén meglehetősen tájékozott volt, ráadásul szimpatizált a Kolping-mozgalommal s még Prohászkat is idézte.

A másik gondolat az egyházi hierarchia kommunista hatalommal való állítólagos „együttműködésének” bonyolult kérdésköréhez kapcsolódik. Láttuk, hogy mind Sík Sándor piarista tartományfőnök, mind Hamvas Endre és Kovács Sándor püspökök – nyilván sok-sok belső gyötrődés kíséretében – nem zárkóztak el a kényes, akár kellemetlen ügyek intézésének a felvállalásától, olyan politikai-ideológiai környezetben, mikor egyértelmű volt kiszolgáltatott, megalázott helyzetük.⁹¹ Különösen a Farkas Dénes feloldozásával és a szombathelyi egyházmegyébe való áthelyezésével kapcsolatos dokumentumok bizonyítják, hogy a főpásztorok igyekeztek az adott körülmények közt a lehető legjobb (akár úgy is fogalmazhatunk: a legkevésbé rossz) megoldást választani, miközben a rájuk bízott nyáj hűséges pásztorai maradtak. Ők a nyáj egészét őrizték, bár tudták, hogy: a nyájban fekete bárányok is vannak. De a nyáj úgy nyáj, ahogy van: fekete bárányostul együtt.

MELLÉKLETEK

A. Farkas Dénes művei

1. *Románc* [zongoradarab]: PMKL, Zimányi Gyula hagyatéka, Mások kéziratai, 10. – Ajánlása: „Főtisztelendő Zimányi Gyula igazgató úrnak, mély tisztelettel hálás tanítványa, F. D., 1926 karácsony”.
- 2a. *Újabb vizsgálatok az NOY-sávjainak finomszerkezetéről. Bölcsészettudományi értekezés*, Budapest, 1929. – Készült a M. Kir. József Műegyetem Pogány Béla és Schmid Rezső által vezetett kísérleti fizikai intézetében. A méréseihez felhasznált, akkor igen modernnek tekinthető műszerek beszerzését a Természettudományi Kongresszus és a Széchenyi Tudományos Társaság szponzorálta. Munkája során mintegy 300 mérés elvégzése után hét új gammasávot határozott meg, s vonalaikat 38 sorba rendezte. Az extrapoláció révén nyert további nullavonalak felhasználásával a Gauss-féle „legkisebb hibahézagok” elve alapján a kimért nullavonalakat meghatározó két új sávformulát állított elő, amelyek alapján a régi, H. Deslandres-féle formulánál pontosabban lehetett meghatározni az ösz-

⁹⁰ PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, 14/1949.

⁹¹ Itt jegyezzük meg, hogy téves Soós Viktor Attila azon állítása, hogy Kovács Sándor püspök nem ismerte volna Farkas Dénest, mielőtt egyházmegyéjébe felvette (SOÓS, *Farkas Dénes*), hiszen – mint ahogy láttuk – korábban Kecskeméten együtt dolgoztak. Ezt nemcsak Sík Sándor 1951. szept. 4-én Kovács Sándorhoz intézett levele (hivatkozását ld. a mellékletben, E/5. tétel), de számos egyéb dokumentum is bizonyítja. Sík Sándor és egykori kecskeméti diáktársa, Kovács Sándor hivatalos kapcsolatát is mély barátság szötte át, következésképp a súlyos egyházpolitikai és egyházkormányzati ügyek megoldásában is jól együtt tudtak működni. Ld. SZENDE Ákos, *Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és a piaristák* (e kötetben, 61-91).

szes eddig vizsgált gammasávok nullavonalait.

- 2b. *Újabb vizsgálatok az NO-β- és -γ-sávok szerkezetéről*, in *Mathematikai és természettudományi értesítő* 47(1930), 485-533. – Szerzők: Schmid Rezső, Farkas Dénes, Kőnig Theodora.
- 3a. *Dr. Orbán János: 1887. dec. 26.–1937. okt. 26.* [nekrológ], in *A kecskeméti Kegyes-Tanítórendi Róm. Kat. Gimnázium értesítője az 1937-38. iskolai évről*. – Űgy emlékezik az iskola igazgatójára, hogy igen szigorú, de megértő volt, és az „osztályzások, érettségik, javítóvizsgálatok alkalmával akárhányszor pártját fogta a gyengébb tanulónak.”
- 3b. *Dr. Orbán János: Nekrológ*, in *Kecskeméti Katolikusok Lapja* 14(1937), nov. 7. – Névnélküli megemlékezés Orbán János piarista igazgató haláláról, de szövege csaknem teljesen azonos a 3a. alatti írással.
4. *A piaristák új szentje: P. Pompiliusz*, in *Kecskeméti Katolikusok Lapja* 14(1934):5. (márc. 4.). – Olaszból fordította F. D.
5. *Krisztus világszája*, in *Kecskeméti Katolikusok Lapja*, 11(1934):7. – Franciából: F. D. – Egy Veronika nevű betegelő apáca papot hívott egy addig hitetlen haldoklóhoz, aki az élettől búcsúzza mindezt megköszönte neki.
6. *A megtérés*, in *Kecskeméti Katolikusok Lapja* 11(1934):12. – Németből: F. D. – Tartalom: jómódú család mosónőt fogad, aki, mivel kevés munkája volt, korábban végzett. A házikisasszony így még további munkát akart adni neki, de a szociális érzékenységű nagynéni figyelmezteti: „Arra kérlek, hogy csak egy pillanatra képzelj magad a mosónő helyébe” – mire a mosónő megkapja a teljes napi bért.
7. *Gimnázium és kereskedelem*, in *Baross Szövetség* 23(1940/1941):13. (márc. 28.) – Írta: F. D. váci piarista tanár. – Főbb gondolatai: „A gimnázium széleskörű [...] jellemnevelő tevékenységében hely kell jusson a keresztyén magyar kereskedelem ismertetésének, s a mai nagy magyar sorskérdések között a kereskedői hivatásról [...] és fontosságáról is irányító szempontokat kell adni” Ilyen szempontok:

„1) Szoktassa a gimnázium – s általánosságban minden iskola – diákjait a kereskedelem tiszteletére. Rég elmúlt már az az idő, amikor a magyar ember életeszmenyét a régmódi földesúr vagy a hivatalnok testesítette meg, s minden gyakorlati pályától, minden önálló tevékenységtől irtóztott. A német, angol vagy amerikai gyerek már régen tudta, hogy jobb vállalkozónak, hajóskapitánynak vagy akár áruházi csoportfőnöknek lenni, mint közhivatalban lemorzsolni az életet. De nálunk csak rövid idővel ezelőtt is próbálta volna meg valamelyik magyar iskola vagy tanár meggyőzni az átlagdiákot, hogy az építőmester is lehet olyan úr, mint a főszolgabíró, vagy hogy jobb a *főtéren vaskereskedőnek lenni, mint miniszteri titkárnak* [kiemelés tőlem: Sz. Á.] vagy főispánnak. [...]

2) Közelebbi feladat a mai magyar kereskedelem állapotának a megismertetése s egyben ápolása. Több mint húsz éve bontotta ki zászlaját a Baross Szövetség. S azóta céltudatos munkájával nagy eredményeket ért el s a keresztyén magyar kereskedelmet nagy erőtenyezővé tette. A magyar összefogásnak e gyönyörű példáját meg kell ismerni minden ifjúnak. Szoktassuk rá tanulóinkat, s rajtuk keresztül szüleiket, hogy a Baross Szövetség tagjainál vásároljanak, iskolai beszerzéseiket, ruha-, élelmiszert-, könyv- stb. szükségleteiket ilyen kereskedőnél eszközöljék. Saját érdekünk is ez, hiszen megbízható árut és sokszor olcsóbban kapunk, s e mellett keresztyén magyar testvérlelkeket, az állam adófizető polgárait segítik. Különösen a vidéki iskolákban kellene megszüntetni azt a rossz szokást, hogy nagyobb bevásárlásaikat Budapestre utazva, nagy áruházakban veszik, ahelyett, hogy a helybeli Baross-testvéreknél szereznék be. Itt a Baross Szövetség és az iskola együttes tanító és segítő munkájára van szükség.

3) A gimnázium feladata az is, hogy kereskedői nemzedéket neveljen. Igaz, ezt a célt elsősorban a kereskedelmi szakiskolák, és a nemrég létesített kereskedelmi középiskolák szolgálják. De ezek növendékei is előbb nagyrészt a gimnázium alsó négy osztályát végzik el. Itt kapják meg az alap későbbi szaktanulmányaikhoz, fontos, hogy ez az alap szilárd és megfelelő legyen. S különben is, vessünk véget annak a helytelen felfogásnak,

amely szerint a középiskolán éppen csak átcsúszott vagy onnan kibukott fiút szánják kereskedőnek. Ellenkezőleg, a tehetséges, önálló szellemű, vállalkozó szellemű gyermek érdekében cselekszenek a szülők, ha gazdasági pályára adják, *sőt, a magyar és a fajmagyar társadalom érdeke is ez.*

Tudjuk jól, hogy külföldön a művelt kereskedőréteg kialakulása tárta fel a világot, szervezte a gyarmatokat, emelte a tömegek lélekszámát, fogyasztását, kultúrigényeit, fejlesztette ki a városi életet, egyszerűen: kultúrát hozott. Sajnos, a magyar faj a múltban ezt nem értette át. Ezért boldogult és gazdagodott meg itt minden jövevény, mert a saját államunk, társadalmunk gazdasági kereteit mi magunk nem töltöttük ki, *sőt, csalogattunk másokat, hogy kereskedjenek, változtassák pénzzé terményeinket, különben a saját zsirunkba fulladunk. Elmúlt azonban az az idő, amikor egy nép ezt a gazdasági közömbösséget tetlenül állandósíthatta. Ma már az a helyzet, hogy a pusztá katonai uralom csak pillanatnyi hódítást jelent; állandó birtoklást csupán a gazdasági élet kézben tartása és irányítása adhat. Ehhez pedig sok művelt, széles látókörű kereskedő szükséges!”*

8. *A három Gothard-fivér munkássága*, in Vasi Szemle 17(1963):2, 53-62. – A szombathelyi premontrai gimnáziumban érettségizett három híres testvér, a későbbi csillagász: Jenő, a mezőgazdász Sándor és az orvos István életpályájának bemutatása. Idézi Gothard Sándort, mely szerint: „A termelés fokozásával fokozzuk az egyesek vagyonát, az egyesekével a hazáét. Hisz a nemzet jóléte attól függ, hogy tudjunk két kalászt termelni ott, ahol apáink még csak egy kalászt termeltek.”
9. *Érdekesebb vizsgapéldákat!*, in A fizika tanítása 1963:6. – Aláírás: Dr. F. D. gimn. igazgatóhelyettes, Körmend. – Az érettségi szóbeli vizsga C tételeihez ad gyakorlati példákat, mert a „jó vizsgapéldáktól megkívánjuk, hogy témájuk a mai társadalmi és technikai életkörülményeinket tükrözze, és lehetőleg legyen kapcsolatuk az iskola gyakorlati foglalkozásaival, szakirányú előképzettséggel.” Az egyik példa konkrétan a körmendi törpevízmű-hálózat Kossuth Lajos utcai szakaszával kapcsolatos egyszerű méretezési feladat.

B. Farkas Dénes által előadott zongoraművek (az Academia Calasanciana gyűlésein)

1924. nov. 25. Beethoven, F-dúr hegedűrománc, Op. 50 (Harich János, hegedű, F. D.) – A Kalazancius-ünnepély alkalmából.
1925. máj. 21. Bellini, *Norma*; Schubert, *Katonainduló*, négykezes (Király István és F. D., zongora); ráadásként Rossini, *Tancredi* (F. D.)
1925. jún. 1. (Zimányi Gyula és Sebes Ferenc jelenlétében) Haydn, I. szimfónia (Király István és F. D., zongora); Rossini, *A sevillai borbély*, nyitány illetve A vihar (Király István és F. D., zongora). Harich János az előadást megbírálta és „a tempó megváltoztatását helytelenítette”.
1925. jún. 11. (több piarista előjáró jelenlétében) Braga, *Stimmen der Engel* (Harich János, hegedű, F. D., zongora), Bellini, *Ouverture Shakespeare Rómeó és Júliához* (Király István és F. D., zongora). – Ez alkalommal hangzott el Harich János előadása a görög zenéről.
1926. okt. 17. (piarista előjárók jelenlétében) Mozart, Trió (Harich János, hegedű; Hajlamász Ferenc, cselló, F. D.)
1927. máj. 29. Rahmaninov, *Prélude* (F. D.)
1927. nov. 6. Rossini–Liszt, *La regata Veneziana* (F. D.). – A bírálat során Vass József sikerültnek mondta az előadást, noha „több volt benne a tempó, mint a cizellált művészet.”
1927. nov. 20. Mozart, Trió (Vass József, hegedű, Hajlamász Ferenc, cselló, F. D.). – Tassy Pál bírálatára szerint az előadók „hivatásos muzsikusok a hangszerek kezelésében”.
1927. dec. 8. Lavotta, *Szigetvár ostroma* (F. D.)
1927. dec. 24. Szepessy–Demény: *Szt. Ferenc karácsonya* (Balogh Ferenc szavalata, zongorán kísérte F. D.).
1928. márc. 25. Schumann: Trió (Vass József, hegedű, Hajlamász Ferenc, cselló, F. D., zongor-

ra).

1928. máj. 6. Beethoven, *Pathétique* szonáta (F. D.). – Vass József bírálatában megállapította, hogy „az előadó interpretáló készsége szépen halad felfelé”.

C. Farkas Dénes sátoraljaújhelyi politikai működésével kapcsolatos levelezés (1945–1947)

1. F. D. jelentése Zimányi Gyula tartományfőnöknek 1944. okt. 15.–1945. ápr. 4. közötti távollétéről, 1945. máj. 6. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1945/115).
2. Helyzetjelentés a sátoraljaújhelyi kegyestanítórendi róm. kat. gimnázium 1945. évéről, 1945. máj. 15. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1945/129).
3. Sulhan György igazgató leánytanulók felvételét javasoló levele, 1945. szept. 7. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1945/656).
4. Sulhan György igazgató lemondását bejelentő levele Zimányi Gyula tartományfőnöknek, melyben utódjául F. D.-t vagy Horváth Ambrust javasolja, 1945. okt. 22. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1945/829).
5. Sulhan György igazgató tájékoztató levele Zimányi Gyula tartományfőnöknek a tanárok államszegélyéről, 1945. okt. 27. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1945/921).
6. F. D. levele Zimányi Gyula tartományfőnöknek édesanyja halála miatti távollétéről, 1946. ápr. 28. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1946/ikttatós szám nélkül).
7. Kivonat a Mindszenty József prímáshoz intézett följelentésből F. D.-nek a szociáldemokrata párt tokaji rendezvényén 1947. márc. 30-án elhangzott előadásáról (Lénárd Ödön küldte meg Tomek Vince tartományfőnöknek, 1947. ápr. 13-án). (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sújhely/1945/1947/587).
8. Tomek Vince tartományfőnök számon kérő illetve figyelmeztető levele F. D.-nek tokaji előadásáról, 1947. ápr. 14. (uo.)
9. Tomek Vince tartományfőnök körlevele, melyben elrendeli a rendtársak politikai pártokból való kilépését, 1947. ápr. 14. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Körlevelek/1947/444).
9. F. D. magyarázkodó válasza Tomek Vince tartományfőnöknek, 2 melléklettel: a) Beszámoló a tokaji gyűlés körülményeiről, b) A szoc. dem. pártból való kilépési nyilatkozat másolata, 1947. ápr. 22. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Sátoraljaújhely/1947/587).
10. F. D. levele Tomek Vince tartományfőnöknek a Népszavában róla megjelent cikkel kapcsolatban, 1947. május 12. (uo.).

D. Farkas Dénes szegedi tankerületi főigazgató-helyettesi állásával kapcsolatos levelezés (1948–1949)

1. Jegyzőkönyv a szegedi rendháznak 1948. jan. 11-i tavaszi házi gyűléséről, 1948. jan. 11. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Szeged/1948/612).
2. Jegyzőkönyv a kegyesrendiek vezetése alatt álló Dugonics András Gimnázium 1948. febr. 25-én tartott, dr. Páti Ferenc tankerületi főigazgató hivatalos látogatását befejező értekezletről, 1948. febr. 25. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Szeged/1948/507).
3. Jegyzőkönyv a kegyesrendiek vezetése alatt álló Dugonics András Gimnázium 1948. márc. 1-jén tartott, dr. Dömbi Béla helyettes tankerületi főigazgató hivatalos látogatását befejező értekezletéről, 1948. márc. 1. (uo.)
4. F. D. kérvénye Sík Sándornak, melyben a tankerületi főigazgató-helyettesi munkakör elvállalására kér engedélyt, 1948. júl. 5. (*)
5. Barta István házfőnök felterjeszti Sík Sándornak F. D. kérvényét, 1948. júl. 5. (*)
6. Barta István házfőnök beszámol Sík Sándornak a rendtársak (köztük F. D.) állami iskolában való alkalmazással kapcsolatos nyilatkozattételéről, 1948. júl. 10. (*)
7. Sík Sándor levele, melyben baráti hangon elutasítja F. D (5. tétel alatti) kérvényét, 1948.

- júl. 12. (*)
8. F. D. válasza Sík Sándor (7. tétel alatti) levelére, melyben részletezi tettének vélt helyességét, 1948. júl. 17. (*)
 9. Sík Sándor baráti hangú válasza F. D. (8. tétel alatti) levelére, 1948. júl. 21. (*)
 10. Sík Sándor levele dr. Páti Ferenc szegedi tankerületi főigazgatónak, melyben értesíti, hogy nem járul hozzá F. D. kinevezéséhez, 1948. júl. 22. (*)
 11. F. D. levele Sík Sándornak, melyben megküldi 1946. márc. 13-i hivatali esküokmányának másolatát, illetve közli, hogy a tankerületi főigazgatói hivatal munkájával – hivatalos intézkedési jogkör nélkül – még csak ismerkedik, 1948. júl. 23. (*)
 12. Sík Sándor jóindulatú figyelmeztető levele F. D.-nek (és Greff Géának) a rendi regula 312. és 691. kánonja megsértésének várható következményeiről, 1948. júl. 29. (*)
 13. Csonka Mihály helyettes szegedi házfőnök levele Sík Sándornak, melyben közli, hogy F. D. bejelentette hogy kiköltözik a rendházból és elfogadja az állami megbízást, 1948. aug. 6. (*)
 14. Sík Sándor ismételt – továbbra is baráti hangú – levele F. D.-nek, 1948. okt. 27. (*)
 15. Sík Sándor levele Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspöknek, melyre őt, mint a piaristákhoz „legközelebb álló püspök atyát” felkéri a rend Kalazanci Szent József patrocíniumi ünnepélyen való részvételre, 1948. okt. 28. (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, Egyháziak/1339/1948).
 16. F. D. kilépését magyarázó levele Sík Sándornak, melyben közli, hogy még mindig a piarista rendhez tartóznak érzi (és tekinti) magát, 1948. nov. 2. (*)
 17. Sík Sándor meleg hangú, ugyanakkor „utolsó atyai figyelmeztető” levele F. D.-nek (1948. nov. 20. (*)
 18. Tomek Vince generális határozata F. D.-nek a piarista rendből való kizárásáról, valamint Grujber József és Polgár László aposztatává nyilvánításáról, Róma, 1949. márc. 8. (*)
- * PMKL, MRÚL, Vegyes ügyek, [V941#18]: Farkas Dénes, Greff Géza és Polgár László kizárásának ügye, 1948–1949 (eredeti tartományfőnökségi iktatószámok: 1948/813, 909, 921, 1057, 1333, 1392, 1470; 1949/90, 304, 452, 551, 588).

E. Farkas Dénes feloldozásával és a szombathelyi egyházmegyébe való áthelyezésével kapcsolatos iratok (1951)

1. Horváth Richárd levele Sík Sándornak F. D. ügyében, 1951. júl. 4. (*)
 2. Albert István egyházbizottsági szakvéleménye F. D. esetleges visszavételével, feloldozásával illetve a szombathelyi egyházmegyébe való áthelyezésével kapcsolatban, 1951. júl. 10. (*)
 3. F. D. bocsánatkérő levele, melyben a fenyíték alóli feloldozását kéri, Bp., 1951. szept. 3. (*)
 4. Sík Sándor feloldozó levele, melyben hozzájárul a szombathelyi egyházmegyébe való felvételéhez, 1951. szept. 3. (*)
 5. Sík Sándor értesíti Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspököt, hogy F. D.-t átengedi egyházmegyei szolgálatra, 1951. szept. 4. (*)
 6. Pro memoria F. D. feloldozásának ügyéről (Sík Sándor aláírásával), 1951. szept. 11. (*)
- * PMKL, MT3, Vegyes ügyek, Farkas Dénes feloldozásának ügye, 1951 (eredeti tartományfőnökségi iktatószámok: 1951/343, 344).

KERETEN KÍVÜLI PIARISTÁK ÁLLAMI ISKOLÁKBAN

1948. június 16-án a parlament megszavazta a nem állami iskolák (valamint azok vagyontárgyainak) államosítását, és az ott tanító tanárok állami szolgálatba vételét (1948:XXXIII. törvény). Az egyház a tiltakozáson túl nem tehetett semmit a döntés végrehajtása ellen, az iskolák átadása-átvétele békésen zajlott le. A püspöki kar azonban még június 7-én megtiltotta a szerzeteseknek és az egyházmegyei papoknak, hogy állást vállaljanak az államosított iskolákban, kivéve a hittanárokat. Ezen a tanácskozáson hangzott el a költői kérdés Mindszenty szájából: „a családtalan szerzetesek [...] szolgáljanak Ortutaynak úgy, mint azelőtt az Anyaszentegyháznak?” Következésképp megszületett az utasítás: „A katolikus elnök-főigazgató közölje bizalmasan, hogy sem szerzetes, sem szerzetesnő ilyen megbízatást nem vállalhat”. Ugyanakkor „az egri érsek megjegyzi, hogy egyelőre csak igazgatókról van szó, bár bizonyos, hogy a rendelkezést a többiekre is ki kell adni.”¹

A politikai, egyházjogi és hitéleti szempontból meglehetősen nehéz helyzet bonyolultságára utal ugyanakkor a püspöki kar júliusi tanácskozásán megtárgyalt probléma, mely szerint „Dr. Sellye szalézi tartományfőnök kéri (nagy bajaik vannak a rákospalotai intézetükkel), hogy nem vállalhatnák-e a nevelést (nem oktatást) továbbra olyan intézetekben, amelyek a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe tartoznak. A püspöki kar megállapítja, hogy ebben nincs nehézség, mert nem esik a tanításra vonatkozó tilalom alá.” Megtárgyalták a sátoraljaújhelyi irgalmas nővérek kérdését is, hogy ők dolgozhatnak-e a Demokratikus Nők Szövetsége által vezetett bölcsődében és napközi otthonban. A határozat: „Nem. A mai rezsím kreatúráival együttműködni senkinek sem szabad. Ennek során papságunkat fel kell hívni, ne legyenek naivak. Egy plébánián szappanosztással csapták be a jámbor hölgyeket azzal, hogy ők nem politizálnak: az összes napi áldozók beléptek az MNDSZ-be.”² De a püspököknek még augusztusban is foglalkozniuk kellett az egyházi személyek állásvállalási problémáival, megállapítva, hogy amennyiben községi tulajdonban lévő árvaházakat államosítanak, akkor „az apácák megmaradhatnak gondozásra továbbra is, de tanításra nem.”³

Közben a férfi tanítórendek főnökei (köztük a piarista Sík Sándor) sikertelenül tárgyaltak a kultuszminisztériumban annak érdekében, hogy az államosítás ne érintse az ő iskoláikat. Mindszenty elhatárolta magát és a püspöki kart az akciótól, már csak azért is, mert felerősödtek az akár börtönbüntetéssel végződő támadások az Actio Catholica képviselői, illetve az államosítások elleni küzdelmet szervezők ellen. Beigazolódott Sík Sándornak a rendtagokhoz intézett körlevelében olvasható intelme: „nehéz napok elé nézünk”, épp ezért arra buzdította rendtársait, hogy „a tényekkel bátor, keresztény realizmussal” nézzenek szembe.⁴ Jól látta, hogy „akár-

¹ MKPKT 1945–1948, 344.

² MKPKT 1945–1948, 393-394 (1948. júl. 17.)

³ MKPKT 1945–1948, 401 (1948. aug. 27.)

⁴ Sík Sándor tartományfőnök levele a rendtagokhoz, 1948. aug. 10. Ld.: Budapesti Piarista Gimnázium Évkönyve 1999/2000, 178-182.

mennyire is szükség van problémáink központi megoldására, az egyéni leleményességről s talpraesettségről nem szabad lemondanunk.” Ekkor még abban reménykedett, hogy társai gyakorlati lelkipásztorként fognak tovább működni, nemcsak egyházmegyei szolgálatban, hanem „más eleven rendek (jezsuiták, ferencesek, domonkosok)” bevált gyakorlatát követve a továbbra is megmaradó rendházaik, mint centrumok körül kialakuló/kialakítandó „egyházközösségféle” gyülekezetekben. Felhívja a figyelmet, hogy a nevelés – melyre fogadalmuk szól – „nincs mindenestül az iskola intézményéhez kötve, ezért a piarista hivatás sem áll vagy dől az iskolával.” Úgy gondolta, hogy a későbbiekben még szabadegyetemeket, népszerűsítő tudományos előadásokat is tarthatnak majd, „esetleg a Mária-kongregáció vagy más alkalmas törvényes forma keretében.” De még mások is azt hitték, hogy a szerzetesek – különösen az apácák – új feladatot kaphatnak mondjuk a plébániák lelkipásztori-szociális feladatainak az ellátásában. Történelmi tapasztalataink birtokában ma talán a naivitás jellemző példájának tekinthetjük azt az esetet, mikor a székesfehérvári egyházmegye egyik – több filiával is rendelkező – plébániáján néhány vincés nővér léphetett egyházi szolgálatba, akiknek a nagy távolságok miatt naponta kerékpárra kellett ülniük. Ez viszont újdonságnak számított, – nem beszélve az esetleges megbotránkoztatástól – ezért az apácák kerékpáron való közlekedésének az engedélyezését kérték az egyházi hatóságtól. A plébános, a rendfőnök és a püspök közt lezajlott többszörös levélváltás eredményeként megszületett a határozat: e modern jármű igen hasznos, s a hosszú szerzetesi ruhában a falu főutcáján végigkerékpározó apáca nem botránkoztat meg senkit.⁵

Az államosított egyházi iskolákban 1948 szeptemberében korántsem indult problémamentesen az új tanítás – elsősorban a tanerő-hiány miatt, de egyéb gondok is adódtak. A Budapesti Piarista Gimnáziumból alakult Ady Endre Gimnáziumban 1948. júliusában még 9 oktató hiányzott, a megbízott igazgató (és Ohmacht Nándor piarista hittanár) mellett csak négy egykori civil tanár (no meg az orvos) állása volt biztos. (Érdekesség, hogy először a zeneszerző Mathia Károlyt az éneken kívül több humán tárgy tanítására is szerződtették volna). Mivel a VKM 90.013/1948 IV. sz. rendelete értelmében azon tanárokat, akik 1948. július 10-ig nem fogadták el átminősítésüket (illetve arról nem nyilatkoztak) „állásukról minden jogigény nélkül lemondottak” kellett tekinteni, ezért 25 piarista tanár (illetve egyéb alkalmazott) korábban már átutalt augusztus havi illetményét vissza kellett utalni.⁶

Budapest Tankerületi Főigazgatója az ősz (sőt, szinte az egész tanév) folyamán sorra küldte utasításait. Még a tanév megkezdése előtt, augusztus 23-án, egy, a Szikra nyomdában sokszorosított több oldalas „sillabust” küldtek szét, hogy kötelezően ennek szellemében tartsák meg az első szülői értekezletet. A címe: *A szülői értekezletek vezérfonala*. Ebben a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének a vezetősége kinyilvánítja, hogy nem igaz a reakció azon állítása, hogy „az államosítás után meg fogják szüntetni a vallásoktatást,” hiszen az az állami iskolákban eddig is kötelező volt, s „természetes, hogy a hitoktatást a most államosított iskolákban is fenntartják. A mi iskolánkban is XY hitoktató urak fogják megtartani, az

⁵ CSÍKY Balázs–MÓZESSY Gergely, *Rendi hagyomány és a modernitás konfliktusa – diktatúrák szorításában*, in *Egyháztörténeti Szemle* 2001:2.

⁶ BFL, Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai (VII.72).

egyos osztályokban heti órában” (s itt kéri az előadó kartársat, hogy az iskolájukra vonatkozó hiányzó adatokat ide helyettesítsék be). E sillabusz 3. oldalán áll a vastagon szedett fejezet-cím: „Megmozdult a dolgozó nép iskolái rendbehozatalára”. Ebben az áll, hogy „A szerzetes tanárok túlnyomó része örömmel is folytatta volna a tanítást”, s egy részük nem is engedett reakciós főpapság „megfélemlítésének, és inkább levette a reverendát, csak hogy hű maradhasson hivatásához, hogy továbbtaníthassa a magyar nép gyermekeit. Az egyház reakciós vezetőinek ezzel szemben az a tervük, hogy a szerzeteseket falusi plébániára küldik, más szóval kegyelemkenyérre kényszerítik, koldusbotra juttatják.”

A tanév elején aztán mindjárt azokról a tanulókról kellett kimutatást készíteni, akik nem a szüleiknél laktak (mert úgymond „nem megfelelő, sőt egyes helyeken a tanulókra gyakorolt befolyás káros”), később meg utasítás érkezett a múlt politikai rendszer képzőművészeti szimbólumainak osztálytermekből, folyosókról való eltávolítására, de jelenteni kellett az iskolán kívüli (nyelvi, zene, stb.) magánórákra járó tanulókat az őket fogadó személy nevével és lakcímével együtt. Az 1948. november 10-i szigorúan bizalmas leírat szerint „igen sok iskolaépületben, elkülönítve ugyan, de megmaradt a szerzetesi lakrész (klauzúra). Az ezekben lakó szerzetesek állandó kapcsolatot igyekeznek teremteni volt tanítványaikkal és az érintkezést továbbra is fenntartják.” Utasítja az igazgatót, hogy „vessen véget” e gyakorlatnak, és intézkedjen a tanulók „tilos helyen ne tartózkodjanak.” Közben folyt a vita a renddel a létesítendő diákotthonnal kapcsolatban, ugyanis annak helyiségei a rendházban voltak, így az a törvény szerint nem esett az államosított ingatlanok közé. De még novemberben jelenteni kellett a tanárok magánóráit illetve azok tanítványait. A következő, november végi leírat pedig felhívja a figyelmet, hogy „a vallásos, hitbuzgalmi egyesületek (Szívgyárda, Mária Kongregáció, Biblia-kör) munkájában államilag szolgálatban álló tanárok vesznek részt (gyakran mint vezetők)” – s ez az állapot sürgősen megszüntetendő.

Közben beállt a hideg, s mivel a meglévő fűtőrendszert a piaristák működtették, elszámolási viták voltak a felhasznált szén körül. A tanév folyamán egyébként havonta két alkalommal részletes jelentést kellett írni az iskola és a szülői munkaközösség illetve az iskola és az egyház kapcsolatáról. Még december 29-én jött a leírat, mely szerint „tudomásomra jutott, hogy egyes iskolákban olyan diapozitív-sorozatok vannak, melyek még a felszabadulás előtt jutottak birtokba.” Jött a felszólítás: ezeket vizsgálják felül, és a fasiszta vagy irredenta jellegűeket selejtezzék ki. Januárban el is végezték a selejtezést, íme az eredmény: Történelmi szertár: „Ferdinánd főherceg, Miksa király, Rudolf király, II. Mátyás koronázása, II. Ferdinánd koronázása, III. Ferdinánd koronázása, I. Lipót császár, Mária Terézia”. Földrajzi szertár: „A kék gyémánt tulajdonosai, Az árvíz mentőangyala (allegorikus kép).” Természettani szertár: „Csendélet (német nyelvű lappal), Cserkészkirándulás.” De a biztonság kedvéért jelenteni kellett a megmaradt dia-képeket is!

Januárban sor került kizárással illetve elbocsátással járó fegyelmi ügyekre is: dr. Gruber Miklós tanárt a *Szabad Nép* január 21-i számában megjelent cikk miatt hurcolták meg, három diákot meg az összes középiskolából kitiltották, mert Mindszenty mellett nyilatkoztak. Gruber esetében először a tanfelügyeleti főigazgatósági főtanácsostól érkezett telefon, mely szerint „amennyiben tanításra jelentkezik, elutasítandó. Az iskolában lévő esetleges írásából, feljegyzéseiből semmit sem vihet el”. Az efféle herce-hurca hatására nemcsak a megvádolt tanár, de még az

ügyet lebonyolítani köteles megbízott igazgató is rövidebb-hosszabb időre „beteg-állományba” vonultak.

A következő, 1949. február 10-i utasítás kötelezi az igazgatót, hogy „a szerzetes-jelölt-tanulók népi demokratikus szempontból való magatartását kísérje külön figyelemmel, és amennyiben az nem megfelelő, esetenként haladéktalanul jelentse nekem.” Márciusra megszületett a határozat Gruber elbocsátásáról. Bűnei: „G. M. Baranyai Jusztinnal, a közelmúltban elítélt egyetemi nyilvános rendes tanárral állandó és közeli kapcsolatban volt. Alaposan gyanúsítható azzal, hogy megbízás alapján vállalta a hercegprímás ideiglenes államfői megbízatásának történelmi precedensekkel való megindoklását. A magyar irodalomnak a tanításában nem volt sem elég nemzeti, sem haladó szellemű.”

Az első tanév lényegében a következő diákszövetségi jelentéssel jellemezhető: „A tanulmányi év kezdetén igen nagy nehézségek mutatkoztak. Ebben, a volt egyházi iskolában ugyanis működött egy bizonyos diákönkormányzat, mely azonban [...] szélesebb alapon szervezett kongregáció volt. [...] ez a formailag megszűnt diákönkormányzati szerv a folyó tanévben még károsan érezte a hatását. Így, mivel az iskola tanulóállománya nem esett át a kívánatos felfrissítésen, a tanév elején a) nem álltak rendelkezésre káderek a diákönkormányzat felépítéséhez, b) a meglévő tanulóállomány túlnyomó többsége passzív viselkedett. Súlyosította a helyzetet, hogy a tanári kar egyáltalán nem ismerte a gondjaikra bízott ifjúságot, mivel a tanárok legkülönbözőbb iskolákból helyezkedtek ide.”⁷ A következő, az 1949/50-es tanévben a 276 tanulóból 270 (azaz 97,83 %) jelentkezett vallásoktatásra, s mivel ez a szám igen magas – így a szeptember 29-i jelentés – „fel kell tételeznünk, hogy az egyház más úton férközzön a szülőkhöz.” Az persze más kérdés, hogy a ténylegesen hittanra járók száma kevesebb volt, de azért tanulságos az a fegyelmi vizsgálatot is követelő eset, mikor az egyik diákot társai állítólag erőszakkal kényszerítették, hogy járjon hittanra, pedig csak annyi történt, hogy az egyik osztálytárs csupán figyelmeztette: „nem szép tőled, hogy elmész a hittanról, mikor jelentkezél”, s a diákverekedés ettől független ok miatt tört ki.⁸

1949. december 6-án két fontos leirat is érkezett. Az egyik Sztálin generalisszimusz 70. születésnapjának méltó megünneplésével kapcsolatosan (az ünnepséghöz „csak megfelelő, művészileg értékes kivitelű arckép” alkalmazható), a másik szerint jelenteni kellett, „hogy az iskola homlokzatán, épületen belül van-e feltűnő helyen kőből faragott, mozaikos, stb. beépített régi (angyalos, koronás vagy korona nélküli) címer, mely csak külön költséget jelentő munkálatokkal távolítható el.” A válasz: „a félemeleti aula mennyezetén, valamint a Piarista utcai front V. emeleti homlokzati részén van még egy-egy Piarista rendi címer. Ezek eltávolítása, főleg az utóbbié, az állványozás miatt költségesnek ígérkezik, becslésem szerint 1000 forint.”

1949. augusztus 20-án szavazta meg az Országgyűlés a Magyar Népköztársaság alkotmányát, amely minden állampolgár számára biztosította a vallásszabadságot,

⁷ Jelentés a diákönkormányzat működéséről: BFL, Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai (VII.72), 1948-49/6791.

⁸ Jegyzőkönyv a fegyelmi vizsgálatról, 1950. jan. 14.: BFL, Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai (VII.72).

és elválasztotta az egyházat az államtól. Ennek következménye volt az is, hogy 1949. szeptember 5-én megvalósult a két évvel azelőtt már bejelentett, de az akkori ellenállás miatt meghiúsult cél: az állam fakultatívvá tette a hitoktatást az iskolákban. A szerzetes-tanárok egy része így hittanárként tovább tanított, a piaristák közül ekkor csak hárman vállaltak nem hittanári állást állami iskolában.⁹ Farkas Dénes (1905-1971) például már 1948-ban, a provinciális engedélye nélkül fogadta el a szegedi tankerületi főigazgatói állást, majd a szombathelyi egyházmegye általános püspöki helynöke (és címzetes jáki apát) lett, végül mint a körmenői szakközépiskola és gimnázium igazgatója ment nyugdíjba 1968-ban.

Akik hittant tanítottak, azok szinte kivétel nélkül állandó támadásnak voltak kitéve. Néhány példa: Mosonmagyaróváron a piarista Lengyel József tanította a hittant. Az egyik hittanórán az *Új Ember*ből olvasott fel egy cikket, amely elítélte a materialista tanokat, és nem tartozott közvetlenül az anyaghoz. A népi kollégium három tanítóból álló vezetősége a Szakszervezet nevében megkereste Lengyel Józsefet a rendházban. Felelősségre vonták, hogy zavarja a haladó szellemű népi kollégisták gondolkodását, és támadja az MDP világnézetét. Lengyel azzal utasította vissza a vádakat, hogy ő fölhasználhatja, amit a kormány enged kinyomtatni. De adódtak már-már tragikomikus helyzetek is: Veszprémben Medvigy Mihály volt az állami iskola hittanára. Meg is mondta a diákoknak: „Gyermekeim, engem az ateista állam nevezett ki, hogy titeket hittanra tanítsalak!”¹⁰ A fizika-matematika szakos Kovács Mihály így emlékszik vissza ezekre az időkre: „Nekünk piaristáknak az iskola volt szinte az egyetlen munkaterületünk. Az államosítás után az egyházi elöljáróság a plébániákra osztott be bennünket kiegészítő lelképásztornak. Innen erőszakos állami intézkedésekkel hamarosan elbocsátottak bennünket, hogy az állami iskolákba való tanításra kényszerítsenek. A volt szerzetes tanárok nagy része azonban inkább gyárakba ment dolgozni, minthogy az állami iskolákban tegye ki magát mindenféle zaklatásnak.”¹¹ *Fekete Antal* (1911–1994) a felozlatáskor magyarul és németet tanított a budapesti gimnáziumban, majd Rákosszabára került segédlelkésznek. Az általános iskolában hittant is tanított, „míg rá nem jött az államhatalom: hohó, hát ez így nem megy. November végén – nyilatkozta – engem is elbocsátottak, és ekkor [...] a plébánián [...] mint piarista nevelő sokat foglalkoztam a ministránsokkal. Kirándulni is vittem őket, de lelkére kötöttem a gyerekeknek, hogy nem tisztelendő úr, hanem Anti bácsi, mert ezek a gyerekek mindig körülrajongták az embert, és kiabálva beszéltek: így tisztelendő úr, úgy tisztelendő úr!”¹² De más felekezeteknél is hasonló volt a helyzet: például a fakultatív hittanoktatás első évében a Baár-Madas általános iskolában Waigand József volt a katolikus hittan-tanár, akit a református kollégájával együtt – bár a diákok 90%-a járt hittanra – még a tanárba se engedtek be, így ők csak a folyóson tartózkodhattak (az más kérdés, hogy ily módon jól összevegyedve önkéntelenül is az ökumenizmust szolgálták).¹³

Az 1950. augusztus 30-án a kormány és püspöki kar között megkötött (a való-

⁹ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 15.

¹⁰ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 41.

¹¹ KOVÁCS M., *Öveges*, 26.

¹² KULICS Ágnes–TÖLGYESI Ágnes, *Kövek fognak kiáltani: Szerzetesvallomások (1988-89)*, Bp., 1991, 304.

¹³ A Vigilia beszélgetése Waigand Józseffel, in *Vigilia* 1991:3, 223-230.

ságban kikényszerített) ún. „egyezmény” nyomán szeptember 7-én született az Elnöki Tanács 34/1950 sz. törvényerejű rendelete, amely a nyolc iskola fenntartására meghagyott bencés, piarista és ferences rendek, valamint a szegedi iskolanővérek kivételével megszüntette az összes Magyarországon működő szerzetesrendet. (Meg kell jegyezni, hogy az egyezményt megelőző 2 hónapos tárgyalás során a püspökök és a szerzetes-elöljárók nagy bátorságról, hitük melletti elkötelezettségről tettek tanúságot, s mindent megtettek a rájuk bízott nyáj érdekében.

Czapik Gyula egri érsek végig egyértelmű keménységgel nyilatkozott meg. Például: „Egyik oldalon szétválasztanak, a másik oldalon azt akarják, hogy kapcsolódjunk össze. Mégis mi szabjuk meg, ha szét vagyunk választva, hogy hol fogunk összekapcsolódni. Azok ne legyenek szellemiek, mert akkor tessék a dialektikus materializmust, az istentelenségeknek és tanoknak, akcióknak ügyét félretenni, eltiltani, ami velünk nem egyezik. [...] én nem bántom az Önök dialektikus materializmusát, aki ezt elfogadja, arról megvan a véleményem.” Továbbá: „Nézzék, Uram, mi katolikusok vagyunk szívvel lélekkel, de szívvel lélekkel magyarok is vagyunk, amikor némelykor fáj valami hazánkkal szemben, akkor sem akarunk neki [...] gyalázatot.” A szerzetesekről: „... ha ezek ki akartak volna lépni, már régen kiléptek volna. Ezeknél csak a halál a kilépés. Ezek [...] papok, apácák akarnak maradni. [...] ezek nagyszerűen alkalmazhatók a demokratikus iskolákban profán tárgyakra, előfeltétel azonban, az, hogy ezektől semmiféle ideológiai akciót nem kívánnak, mert pap és apáca erre nem vállalkozhat. Ateizmus, darwinizmus tanítását ezektől kívánni nem lehet.” Sőt, nem félt a szerzetes-elhurcolások végrehajtói és az ingóságaik összeszedésében résztvevőket „alantasoknak” nevezni.

Bár Rákosi előtt végig világos volt, hogy a püspökök – ahogy maga Rákosi fogalmazott – „nem adják el egyházukat”, a tárgyalások során végig pimaszul erőszakos, gusztustalanul cinikus volt (például: „helyesebb és okosabb egy intelligens papnak vagy apácának tanítani, mint súrolni egy paplakban vagy hímszével foglalkozni”, így elkerülhetnék azt, hogy a rendben maradvá, semmit sem csinálva „ott lógjanak”). Hol álnokul, hol fenyegetőzve rá akarta bírni a szerzetesi elöljárókat, hogy a leépítést maguk végezzék el, hiszen úgyis „le kell redukálni a szerzetesrendek számát. A legegyszerűbb volna, hogyha a Horthy által létrehozott szerzetesrendeket valamilyen módon azonnal megszüntetnék.” Ha erre az egyház vezetői nem hajlandók, akkor „mi rámehetünk arra is, hogy az állam tekintélyével, eszközeivel kezdjünk egy ilyen redukáló kúrát, fogyókúrát, de az nagyon nehéz és kellemetlen állandóan ostromolni ezeket a szerzetesrendeket.” Egyébként a feloszlattással kapcsolatban többször használja a „rámegyünk, megcsináljuk” szavakat.¹⁴ Ezt követően a szerzetesek jelentős része ekkor az adott körülmények közt vállalható kompromisszumból adódó, s a tanítórendek egy-két éve már amúgy is követte „gyakorlatának” megfelelően az egyházmegyei pasztorációban helyezkedett el, az idősek közül sokan a felállítandó papi otthonokban kaptak helyet, a legtöbben azonban új otthonot és új állást kényszerültek keresni. A 8 gimnáziumban összesen 160, egyházmegyei szolgálatban kb. 400 szerzetes maradhatott. Mivel a piarista rendi vezetés sejtette, hogy küszöbön áll a fölloszlatás, még 1950 júliusában kérdőíveket küldött ki az egyes rendházakba, hogy tájékozódjon a rendtagok szándékai-

¹⁴ Az 1950-es egyezmény [és az azt megelőző tárgyalások jegyzőkönyve], s. a. rend. GERGELY Jenő in *Vigilia* 1990, 140-150, 226-231, 302-212.

ról. Íme az eredmény:

„A Rend tagjainak összes száma: 237, rendházakban lakó rendtagok száma: 175, rendházon kívül lakó rendtagok száma: 76. A Rend tagjai közül: tanárok: 100 (?), középiskolai: 100, kereskedelmi: 2, számtan-fizika szakosok: 23, természetrajz-földrajz-kémia szakosok: 18, modern nyelvi szakosok: 20, görög-szakosok: 7, latin-szakosok: 60, magyar-szakosok: 28, történelem-szakosok: 21. Felszentelt papok: 207. Teológusok: 30. 60 éven felüliek: 41. Hittanárok: 16. Munkaéptelen beteg: 12. Hányan szeretnének külföldre menni: 13, hányan vállalnának állami állást: 27, hányan volna módja a családjába visszatérni: 18, hányan volna más munkalehetősége: 8, hányan tanulnának szaktanfolyamon munkát: 6, hányan hagyták el már a rendi közösséget: 1, hányan működnek rendi plébániákon: 11, hányan működnek más plébániákon: 68, hányan szeretnének egyházi beosztást: 19. Hányat vittek el kényszerartózkodásra: 51.”¹⁵

Sík Sándor előbbieken idézett reményei korántsem igazolódtak be, hiszen még az egyházmegyékbe sem vettek át mindenkit. A püspökök, a püspöki székhelyeken fekvő egykori rendházakból szívesen alkalmaztak piaristákat a háború után létrehozott püspöki kisszemináriumok tanáraiként. A váci, a veszprémi és a szegedi kisszemináriumok tanári karát eredetileg csaknem teljesen piaristák alkották. Az állam azonban 1951-ben megszüntette ezeket az iskolákat is, s az egy-két éve egyházmegyei szolgálatba átvett szerzeteseket el kellett bocsátani. Megdöbbentő dokumentumot szolgáltat erre Badalik Bertalan veszprémi püspök 77 gépírásmásolatban szétküldött alábbi körlevele, melyben kénytelen volt papjainak felmondani:¹⁶

„Krisztusban Kedves Testvérem!

Szomorú szívvel kell közölnöm, hogy az egyházmegyei szolgálatban maradó, volt szerzetesek létszámának a megállapítása után, csak bizonyos számú szerzeteslelkészt tarthatok meg egyházmegyémben. Akiiket el kell bocsátanom, azoknak száma 77.

A legnagyobb sajnálatomra Tisztelendőségedet nem áll módomban egyházmegyémben, a lelkipásztori munkában tovább alkalmazni.

Amikor megköszönöm az Evangélium hirdetése érdekében kifejtett eddigi munkásságát, jövőjére a jóságos Isten áldását kérem, magam pedig mindennapi imáimba zárom.

Ezzel az írással forduljon ahhoz az illetékes hatósághoz, amelynél új munkakörét megszerezni óhajtja.

Buzgó imába ajánlottan maradok

Veszprém, 1951. augusztus 20.

Krisztusban atyja:

[aláírás]

püspök”

¹⁵ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 59.

¹⁶ PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204), Iratok, 1. tétel.

Szeptemberben a tartományfőnökség éjt nappallá téve dolgozott az iskolák újraindításán, valamint a rendtagok elhelyezésén, amelyet nagyrészt sikerült megoldani. Sík Sándor heroikus harcát a római generális, Tomek Vince e szavakkal ismerte el: „Tudom, hogy itt Te teljesen józan vagy, és sajnállok, hogy kénytelen vagy kuruckodni a kuruckodókkal”.¹⁷

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy máig sem tudható pontosan, hogyan zajlott az a folyamat, amelynek során eldöntötték, hogy ki maradhat a rendi keretben. Valószínűleg igyekeztek keretben hagyni azokat, akik 1950 előtt előljárók voltak (ezzel a rendi vezetés korábbi kinevezéseinek helyességét is bizonyította), illetve fiatal, de nem kezdő tanárokat kerestek a két iskola tantestületébe. A kezdők általában kereten kívülre kerültek. Albert István akkori asszisztens, későbbi tartományfőnök (1963–1979) 1976-ban írt káptalani jelentése szerint a tanárok kiválasztásánál a szakmai szempontok mellett szerepet játszott, hogy az illető abban a helyzetben (1950 nyarán) könnyen elérhető és megkérdozhető legyen, és igyekeztek azokat is befogadni az iskolákba, akiknek bizonytalan volt a jövőbeli elhelyezkedésük.¹⁸

De tulajdonképpen fölösleges bármiféle okoskodás a rendi keretben hagyandó tanárok motivációjával kapcsolatban, hiszen szinte hetek alatt kellett dönteni: a két visszaadott iskolában 1950. szeptember 17-én indult meg az oktatás, miközben pl. a Vácon internált 215 szerzetes (köztük tucatnyi piarista) még augusztus 24-én is éjjeli rendőrségi illetve BM-zaklatásnak volt kitéve, minek során összehívták őket, s a BM nevében eljáró százados felhívta figyelmüket a „»rendi közösségből való eltávozás« formulájára, melyből hozott egy csomót a válaszigazolvánnyal együtt, ajánlva, hogy most mindjárt töltsék ki. Főleg a fiatalabbaknak és öreg-betegeknek ajánlotta (elsősorban az apácáknak), amit későbbi szavaiból, kijelentéseiből arra lehet magyarázni, hogy a fiatalok munkájára szüksege van a demokráciának, az öregeket, betegeket pedig sajnálnák az utána következő intézkedésektől. Úgy állította be ezt, mint egy kedvezményt, mellyel csak rövid ideig, pár napig lehet élni, utána már csak a rendből való kilépést fogadják el. Sőt ki minél előbb írja ezt alá, annál kedvezőbb elbírálásban részesül az elhelyezésnél. »A ferencrendieknel ez nem sürgős, mert ők kapnak iskolákat« – »Hát a piaristák?« – »Lehet, hogy azok is, de erre ne számítsanak, mert oda nagyon kevés kell, s azokat, akiket a rend ajánl, a Kormány megrostálja megbízhatóság szempontjából. Lelkipáztorkodásra pedig nagyon kevés számíthat. Azért ajánlja ezt a lépést, ami kenyérhez juttatja őket.« – Még arra is figyelmeztetett, hogy a fiatalokat (kb. 40 évig) nem fogja a kormány iskolákban alkalmazni. – Egyébként ő visszajön pénteken, vagy szombaton, addig gondolják meg és értesítsék a szüleiket, rokonaikat, akikhez tartozni szándékoznak. – Akik itt maradnak, azok számíthatnak innen továbbvitelre, amit részükre nem tart kívánatosnak”.¹⁹

Bár a kereten kívül kerültek többsége a Gondviselésbe vetett megingathatatlan bizalommal, megértéssel, s a Rend iránti hűséggel fogadta sorsát, most is, mint a nagy történelmi sorsfordulók során mindig, többen elhagyták a rendet, s sokuk

¹⁷ Tomek Vince levele Sík Sándornak, Róma, 1950. febr. 12.: PMKL, Sík Sándor hagyatéka (IV.133), Levelezés.

¹⁸ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 73.

¹⁹ Szűcs Imre fogalmazványa, Vác, 1950. aug. 24.: BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 176.

sorsa a rendház/iskola melegétől távol – a tudományos siker, elismerés ellenére – akár tragikussá is vált. Szomorú párhuzam fedezhető fel például az akadémiai levelező tagságig, illetve bécsi egyetemi tanárságig eljutott matematika-professzor, *Arenstein József* (1816-1892) és a fordulat évében még Tatán hittant tanító *Erdélyi István* (1924–1976) sorsa között. Az előbbi Ausztriába távozván egy gyártulajdonos özvegyét vette el, sok kitüntetéssel a mellén, gazdagon élt, mégis azt írta haza egyik volt novícius-társának: „Barátom! Mindenem megvan, csak lelki nyugalmam nincs...”²⁰ Az utóbbi 1950-től kisegítő lelkészként dolgozott, majd családi gyümölcsösébe vonult vissza, de széleskörű human műveltsége révén az MTA Nyelvtudományi Intézetébe került. Mint neves finnugor nyelvész Göttingenbe és Amerikába is kijutott. Nyelvész kollégája, Zaicz Gábor szerint „alaposság, megbízhatóság, igényesség, produktivitás és önfegyelem” jellemezte, aki ugyanakkor „segítőkéz, mélyen érző de önmagával és a világgal sokat vívódó” volt. Külföldi megbízatásának letelte után nem tért haza, s bár Németországban még misézhetett is, „testilelki nyugalma elveszett” s „keserűségét némi cinikusság kezdte áthatni.” Végül teljesen magára maradt, s hiába talált magának még társat is, gyötrődése nem szűnt. Részletek leveleiből: 1972. október: „nehéz ám idegenben egy évnél tovább lenni [...], gyün a tél, s nincs [...] se magyar sonka, [...] se magyar szó. [...] Szeretlek benneteket [...] sokat gondolok Rátok. Egyedül vagyok, s ez nem jó. [...] Bár ne jöttem volna”. 1973. július: „Savanyú vagyok, kedvetlen, idegen, sokszor „bolond”, néha iszom is, mert az egyedüllétet elviselni [...] nagyon-nagyon nehéz.”²¹

Ugyanakkor sokan külföldre (pl. az USA-ba) távozva szerzetesként tovább taníthattak, sőt, iskolát is alapíthattak, mások idehaza véglegesen egyházmegyei szolgálatba kerültek, többen viszont csak mint segédmunkás vagy jobb esetben mint kántor helyezkedhettek el. Tudjuk persze, sokan börtönbe kerültek, s testi-szemleli kínok közepette voltak kénytelenek levetni magukról mindazt, ami életüknek és hivatásuknak célt és értelmet adott. Lénárd Ödön (1911–2003) a börtönben írt és cigaretta-papíron fennmaradt *Sztriptíz* című versében erről így ír: *Ami először hullt le rólam: / a levéltár kutatóterme / [...] Majd az iskolát vettem le / fájva, és lelkes-boldogan, / mikor plasztik-gyurmává züllött, mit én lélekként hordoztam. / Aztán röhögve tépdesték rólam / a szabadságot, a ruhát, az embert, / megszoktam pórázni, a kalodát, / a napot, ha sütött, az esőt, ha vert / [...] Maholnap a testem sem érzem, / annyit rúgták, motozták, fogdosták, / annyira nem enyém a bőröm, / tán észre sem venném, ha lenyúznák?*

Öveges Józsefnek (1895–1979) más sorsot adott a Gondviselés: ő „az ország katedráján” szerepelhetett, nemcsak mint főiskolai tanár (1946-tól), hanem mint a rádió-televízió népszerű sztárja s nem utolsó sorban mint népszerűsítő tankönyvek és cikkek szerzője. Szinte egész élete közéleti tevékenység volt. 1945-ben a Köznevelési Tanács tagjává nevezték ki. Tagja volt a Magyar Értelmiségi Nemzeti Szövetségnek és a szép eszmékkel megalakuló Úttörő Szövetség Országos Elnökségének, 1920-tól a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatlak, stb. Kitüntetései-díjai szinte megszámlálhatatlanok. (1948-ban, a díj legelső kiosztásakor, megkapta a Kossuth-díjat, melynek nagy részét falujabeli cigányoknak adta.) Bár népszerűsége,

²⁰ LÉH, *Catalogus*, 38.

²¹ ZAICZ, *Erdélyi István*, 1482. Lásd még e kötetben: *A Kádár-kor finnugor nyelvészete* c. tanulmányt.

szereplései szerzetesi voltát néha talán elhomályosították (az egyik szilveszteri tévékabarában lenge öltözötű hölgyekkel együtt vett részt, amin néhány néző megbotránkozott),²² puritánságának, pedagógiai elkötelezettségének és tudásának köszönhetően még arra sem volt szüksége, hogy bárminemű kompromisszumot kössön, azaz hogy nyilvános természettudományos ismeretterjesztő tevékenységét az adott politikai rendszer melletti állásfoglalásnak lehessen értelmezni. 1968-ban például, amikor a hazafias Népfront küldöttének választották, így nyilatkozott: „Ha majd a természet megismerésének és az ismeretek alkalmazásának a kérdései állnak annyira az érdeklődés terében, mint a politikaiak, megérkezett a várt boldogkor.”²³ Így például mikor 1975-ben a tévé felkérte a KERAVILL szocialista brigádjának rendezendő vidám irodalmi kívánságműsorban való részvételre, igent mondott, a hasznos ismereteket játékos kérdés-felet formában csempészve be a műsorba (itt világította meg egy ügyes példán a különbséget a felfedező és a feltaláló között). Mindennél beszédesebb a Vigilia évenként hagyományosan feltett „Ki nekem Jézus?” körkérdésre adott hosszabb válaszának alábbi két mondata: „Dicsérjük Jézust, aki nem vetett gyilkos követ a házasságtörő asszonyra, hanem kimentette a törvényesen felhatalmazott, hóhéri kötelességük teljesítésére készülő embertestvérei közül. Dicsérjük Jézust, aki az őt háromszor megtagadó Péterre bízta a mennyország kulcsait”.²⁴

A következőkben néhány olyan – eddig talán kevésbé méltatott – piarista életútját mutatjuk be, akik a feloszlást követően „kereten kívül” kerülve a Sík Sándor-i keresztény realizmus szellemét követve állami iskolákban tanárként-tanítóként helyezkedtek el, miközben papi/pedagógusi voltukat a zaklatások és a hátrányos megkülönböztetések ellenére végig megőrizték.

Balogh Lajos (1914–1988)

matematika-fizika szakos tanár, az 1948-as államosításkor a rend budapesti, ezt megelőzően – 1940 és 1947 között – a rend nagykanizsai gimnáziumában. Mivel 1938/39-ben a Zeneakadémián (Bárdosnál, Harmathnál, Wernernél, stb.) egyházzene-t is tanult, ő vezette az iskolai kórust, de diákjai az ő betanításában illetve rendezésében 1946-ban illetve 1947-ben két színművet is előadtak (Emmet Lavery: *Az Úr katonái*, Hoffmannstahl: *Jedermann*). 1949-től lelkipásztorként szolgált, de ő is egyike volt annak az előzőekben már említett 77 szerzetesnek, akinek a veszprémi püspök 1951. augusztus 20-án kénytelen volt felmondani. De már augusztus 31-én kezében volt a budapesti „X. okt. osztály” előadója által aláírt ajánlás, mely szerint „Szakmailag, mint mat. fiz. szakos tanár igen jó. Politikailag igyekszik alkalmazkodni, hiányos ismereteit bővíteni. Eddigi munkája során nem volt alkalma a marxizmus-leninizmus megismerésére. A napi politikai eseményeket ismeri, a nevelés területén szakjának odaadó tanításával kívánja a szocializmus építését elősegíteni. A vele személyesen történt beszélgetés alkalmával nem láttam olyan körülményt, mely indokolttá tenné, hogy alkalmazási kérelmét elutasítsuk. A K. M. szóbeli utasítására [...], az osztály hozzájárulása alapján, mivel mat.fiz. tanárokból igen

²² KOVÁCS M., *Öveges*, 87.

²³ KOVÁCS M., *Öveges*, 75.

²⁴ ÖVEGES József, *Ki nekem Jézus?* [válasz a Vigilia körkérdésére], in *Vigilia* 35(1970), 860.

16. Balogh Lajos és testvére, Balogh Ferenc piaristák, 1970 körül (PMF)

nagy hiány van, kinevezését javaslom.”

Másfél évig a csepeli Állami Jedlik Ányos Gimnázium 1952/1953-as tanévben végzett IV. B osztályának, 39 diáknak volt az osztályfőnöke. 1952 májusában gyönyörű (vörös csillaggal, no meg búzakalászkoszorú-övezte öntudatos munkás-paraszt-értelmiségi arcképekkel díszített emléklapot kapott az akkor harmadikos diákjaitól az alábbi köszönő szavakkal: „Szeretett osztályfőnökünknek, osztálya érdekében végzett munkájáért.” Az osztályfőnöki naplóként funkcionáló pepita-füzet fedelén „A tudás fegyver az imperialisták elleni harcban” mottó állt, benne a diákjellemezések. A névsorban első diákról (B. J.) ez olvasható: „apa: acélhengermű, segédmunkás; anya: háztartásbeli. Kötelességtudó [...] diák, idegileg kissé kimerültnek látszik a kevés alvás miatt [...] Beszéde, felelete nem mutatja a benne rejlő értékeket. Szűkös anyagi körülmények között élnek, ezért már az év elején állásba akart menni [...] nehéz lesz továbbtanulását biztosítani, pedig megérdemelné.”

Rövid itteni munkáját igazgatója 1953. júniusában így értékelte: „Kiváló szakmai képzettsége közismert. A szaktárgyi munkaközösségben sokat és jól dolgozott. Óráira buzgón készült, sokszor késő estig végezte előkészítéseit. [...] Helyes önbírálattal látja, hogy óráin általában sokáig foglalkozik egy-egy gyengébb tanulóval, e miatt órái néha vontatottá válnak. Az ideológiai konferenciákon aktív, érdekes problémákat vet fel; bár a materialista szellemű tanítása kifogástalan, mégis több politikai tárgyú könyv elolvasása fokozhatná ideológiai képzettségét.” Augusztusi távozásakor hivatalos jegyzőkönyv kíséretében tőle veszi át a 337 tételből álló fizikai szertárat Vermes Miklós, a kísérleti-gyakorlati fizika oktatásának későbbi Kossuth- és Apáczai Csere János-díjas, legendásan híres tanára. E néhány soros jegyzőkönyv is bizonyíték arra, hogy a korábbi magas színvonalú egyházi oktatás

ebben az állami iskolában is folytatódott, hiszen Vermes 1952-ig a Fasori Gimnáziumban volt tanár, s a csepeli gimnázium sem véletlenül viselte a bencés fizikus, Jedlik Ányos nevét, hiszen ott korábban a bencések oktattak, s nyilván a jól felszerelt fizika-szertár is a korábbi időkből származott.

Ezt követően az Apáczai Csere János (1954–1955), a Bem József Gimnázium és Szakközépiskolában tanított (1956–1966), ahol több mint 10 évig a fizikai szertárat is vezette.²⁵ Majd a Széchenyi Gimnázium következett, (1967–1970) ahol – az osztályfőnöki napló tanúsága szerint – D. S.-né második osztályát vette át, s vitte az érettségiig. Minden diáknál volt családlátogatáson, így nemcsak jellemüket-képességeiket, de családi körülményeiket is jól ismerte. Az időközben elismertséget szerzett főorvosról, Kassai-Farkas Ákosról írt jellemzésben dicsőően írja, hogy egész évben szorgalmasan készült az orvosegyetemi felvételire. Pelbárt Jenőben, az ismert festőművészen észrevette a diák különleges adottságait, pl. hogy „nagyon sok verse van, de ezeket eléggé titkolja, a szülőknak sem mutatja meg szívesen”. Ő tanárol telefonon így nyilatkozott: „Nagyon szerettük. Óráit kedveltük. Korrekt volt. Bármely problémával fordultunk hozzá, mindig meghallgatott. Vidám ember volt, szinte mindig mosolygott, értette a gyerekek nyelvét. «Gusztáv» volt a beceneve, hiszen az akkor a tévében ment kedves rajzfilm-figurához hasonlóan neki is kopasz feje és néhány szál haja volt.”²⁶ A Széchenyis öregdiákok lapjában, az *Incrementum Gaudeamus*ban pedig így emlékezik rá: „Nekünk a fizikát tanította. Próbálta szigorúan tartani a gyepelőt, de a zord tanár álarca idegen volt az ő egész alaptermészetétől. Szeretett mókázni. Inkább apáskodó, jószívú, jóhumorú ember volt. [...] A fel-fellobbanó kamasz-lázadásokkal szemben megpróbált barátságosan, de keményen küzdeni, reménytelenül. Mégis közösséget kovácsolt belőlünk. És sokat tanultunk tőle. Na, nem éppen fizikát, annál fontosabb dolgokat. Türelmet, megértést és megbocsátást. Kellő időben ezekre nagyobb szükség van, mint a parancsszavakra. Ízes beszédét, elnéző vagy éppen huncutul összekacsintó biztató félmosolyait soha nem felejttem el. [...] Sokat köszönhetek neki. Emberségből mutatott lépten-nyomon példát.”²⁷

Igen, „huncutul mosolyog” azon az egyik óráján készült fényképen is (17. ábra), hátoldalán a következő szöveggel: „Kedves Tanárunknak, akivel mindég olyan jól el tudtunk «disputálni»» – a hálás (már érett) «szalmafejű» IV/e oszt.”

Kollégája, dr. Major Pál szerint: „Jó fizikus, jó felkészültségű tanár volt, aki mint szakfelügyelő is működött.”²⁸ Ez utóbbiról ő maga is ír önéletrajzában: „Több alkalommal tartottam bemutató órát a budapesti fizikatanárok részére a továbbképző napokon, egy alkalommal az országos szakmai gyűlésen a fizika szakfelügyelők számára.”²⁹

S hogy több volt, mint jó szaktanár és példás nevelő, arról egykori diákjához, Spányi Antalhoz, a később székesfehérvári megyéspüspökhöz fűződő kapcsolata mutatja. Néhány részlet a diák Spányi Antal tanári jellemzéséből (D.S.-né, az előző osztályfőnök bejegyzése az osztályfőnöki naplóban): „3 testvére van. Nehéz anyagi

²⁵ PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204), Iratok, 2. tétel: Önéletrajzok.

²⁶ Pelbárt Jenő szíves közlése, 2005.

²⁷ *Iterum Gaudeamus*, 11(1998), 1. sz.

²⁸ Major Pál szíves közlése, 2005.

²⁹ PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204).

17. Balogh Lajos
huncutul mosoly-
gós képe (PMF)

körülmények között él a nagy család a 2 szülő kis fizetéséből. [...] szorgalommal jó eredményeket ér el. Sokat segít otthon a háztartásban. Csendes szerény, jó magaviseletű diák.” Balogh Lajos: „Magatartása a tanáraiban megbecsülést keltett. [...] Az alapszerv vezetőségébe is beválasztották. Minden megbízatást készséggel vállalt el és oldott meg. Hihetetlen türelemmel szedte be a tagdíjakat. [...] Szorgalmasan segített a fizikai eszközöknek az órákra szállításában.”³⁰ Hogy a kísérleti eszközök szállítása közben egyéb dolgokról is szó eshetett, azt maga a püspök erősítette meg. Ugyanis már a gimnáziumban papnak készült, de ezt Balogh Lajos tanácsára, akinek feltárta szándékát, nem írta be a továbbtanulási jelentkező lapra, hanem ugyancsak tanára javaslatára, mintegy cinkostársként, egy szegedi felsőfokú technikumot jelölt meg, ahol a felvételi vizsga az érettségi után volt, így oda már el sem kellett mennie.³¹

De álljon itt az a levél, melyet az egykori diák, mint a nagyatádi laktanya sorkatonája 1970-ben írt egykori osztályfőnökének: „Kedves Lajos bácsi! Névnapiján hálás szertettel gondolok egykori tanáromra. Kívánom, hogy Isten áldása kísérje. [...] Adjon az Úr továbbra is erőt [...] a példamutatáshoz. Hiszen sajnos csak a példaadást gyakorolhatjuk. De ez nem kis dolog, nem kevés: a példa megragadja az embereket.”³²

1970 és 1975 között a Dolgozók Gimnáziuma Esti és Levelező tagozatán tanított, mellyel szemben nyugdíjazásakor munkaügyi pert is nyert. Ugyanis utolsó

³⁰ PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204).

³¹ Spányi Antal szíves közlése, 2006. febr.

³² PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204).

munkaadója – az Oktatási Minisztérium állásfoglalása alapján – nem akarta kifizetni a 40 éves jubileumi jutalmat, arra hivatkozva, hogy az 1948 és 1951 között egyházi szolgálatban töltött időt nem lehet beszámítani. A Fővárosi Munkaügyi Bíróság ítéletében ugyanakkor kimondta, „hogy az alperes az Állam és az Egyház közötti megállapodás értelmében azáltal, hogy a Piarista Rendi növendékeket tanította, majd a Veszprémi Papneveldeben matematika-fizika szakos tanárként működött, munkaviszonyban állt. A munkaviszony fennállását nem gyengíti az a körülmény sem, hogy párhuzamosan lelkészi tevékenységet is folytatott.”³³

Molnár István (1925-2004)

történelem-latin-angol-földrajz szakos tanár 1949-ben szentelték, így rendje iskoláiban már nem taníthatott. 1950 nyarán, mint a püspöki palotába internált sok szerzetes egyike még tanúja volt, hogy miközben a rendőrség Pétery József váci püspöknél házkutatást tartott, feldúlta házi kápolnáját és levéltárát, az ablaka alá vount partiskolai tüntetők ezt skandálták: „Jelszavunk csak egy lehet, Péterynek kötele!”³⁴ Hittanár, segédlelkész illetve kántor, majd 1952-56 között tanár a zalaszentmihályi általános iskolában. Igazgatója 1953-ban írt értékelése szerint a Megyei Oktatási Osztály helyezte ebbe az iskolába, ahol „az év eleji tájékoztatlanságot” követően „rövid időn belül határozottá lett. [...] Sok szakkönyvet olvasott, s azokat a tanításban felhasználta. [...] Különösen az alsó osztályok tanulói szerették meg nagyon.[...] Általában szívesen foglalkozik a tanulókkal, még iskolai időn kívül is.”³⁵

Igen tanulságosak azonban „kaderlapjának” a kor személyzeti politikájára oly jellemző kifejezésekkel, szófordulatokkal teletűzdelt alábbi fejezetei:

„Ideológiai vonalon főiskolai anyagot végzett. Az anyagot ismeri. Sajtót olvas. A szovjet szépirodalmat nemigen ismeri. Az anyagot azonban csak elméletileg ismeri, minden gyakorlati alkalmazás nélkül. Azokat meggyőződésszerűen nem alkalmazza. Tanításában az ideológiai vonalat mellőzi. [...]

Úttörő vonalon a foglalkozásokat megtartotta. [...] Disz vonalon nem végzett munkát.

Szülőkkel való kapcsolata jó. Sok családlátogatást végzett. A szülők között igen sajtószerű helyzetet foglalt el. Sokan tekintették papi előéletét. Ez a klerikális beállítottságú szülők előtt személyét kedvesebbé tette. Ennek visszahatása tapasztalható az alsóbb osztályos tanulók szeretetén. Osztályának beiskolázása teljes.

Munkaviszonya jó. Iparkodik mindent pontosan megtenni. Munkájának külső alakját a csinosság jellemzi. Nem nézi az előírásokat, szívesen dolgozik. [...] Jó munkakészségével szinte ellensúlyozza a politikai fogyatékoságokat. Határidőket betartja, pontos. [...] Mindenkiel jobban van. [...] Magánéletében zárkózott. Véleményem szerint a kartársnőkre klerikális vonalon – propaganda kifejtése nélkül is – ráhatást gyakorolt. [...]

Munkafegyelme, munkakedve, elért eredményei – különösen sokat dolgozott

³³ PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204).

³⁴ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 50.

³⁵ PMKL, Molnár István hagyatéka (IV.249).

társadalmi munkát a Községi Tanács begyűjtési és egyéb dekorációs feliratozásokkal kapcsolatban – jó kartársá teszik. [...] Kár, hogy a fentebb említett kettősség tapasztalható munkájában, illetve inkább magatartásában. Ez viszont régebbi életéből következik. Minden bizonnyal erős klerikális hatás érvényesül nála. Ebből következik, hogy munkájának eredményei mellett is nincs[!] meg az a szocialista nevelő hatása, mint amit elérhetne.”³⁶

1956 októberében – távollétében és tudta nélkül – az iskola igazgatójává választották, amit nem fogadott el. Mégis elhelyezték, először fél évre Beleznára, majd a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnáziumba, itt azonban már csak két hónapot tölthetett. Mondták is neki: „Ne kérdezd, hogy miért, de el kell tűnőd Zalaegerszegről”.

A következő – immár 5 éves állomás – a söjtöri általános iskola, majd az újonnan megnyílt pacsai gimnázium, ahol 3 tanévet töltött. Munkaviszonyát

1967. január 9-én a Zalaegerszegi Járási Tanács VB Művelődési Osztálya alkalmazatlanság címén megszüntette, azzal az indokkal, hogy megállapítást nyert, hogy politikai és világnézeti szempontból nem felel meg az 1961. évi III. törvény 27.§ /1/ bekezdésében írtaknak. Panaszát mind a járási, mind a megyei területi munkaügyi döntőbizottság elutasította, azzal az indokkal, hogy „nem felelt meg azoknak a feladatoknak, melyek egy pedagógustól feltétlenül megkövetelendők.” A határozat szerint Molnár István „maga is elismerte és jegyzőkönyvbe mondta, hogy előfordult, hogy Pacsától távol, Erdőkertes községben üres templomban, hívek jelenléte nélkül misézett. Mindezen körülmények is azt mutatják, hogy az egyházi ideológia meggyőződéses híve, tehát a marxista-leninista szellemben az ifjúság nevelésére nem alkalmas.”³⁷ (Tudni kell, hogy ebben az időben a volt szerzetesek és a nyugdíjas papok amúgy is csak teljesen üres templomban mondhattak szentmisét.)³⁸

Ezután rövid ideig (1967. május 6-tól július 31-ig) a Budapesti Postaigazgatóságon dolgozott, de végül 1967. szeptember 1-jétől sikerült elhelyezkednie a kemencei általános iskolában, ahol földrajzot és történelmet tanított. Lakása itt nem volt, hiszen a mintegy 80 km-re fekvő Erdőkertesben lakott együtt édesanyjával, s hogy ne kelljen sokat utaznia, már szeptember 6-án kiigényelte az óvoda területén lévő

18. Molnár István civil ruhában, Pastéka fényképészet felvétele, 1960 körül (PMF)

³⁶ PMKL, Molnár István hagyatéka (IV.249).

³⁷ PMKL, Molnár István hagyatéka (IV.249).

³⁸ SZÁNTÓ Konrád, *Az Egyháziügyi Hivatal titkai*, Bp., 1990.

19. Molnár István, valószínűleg szobi tanítványaival, 1970-1975 között (PMKL, Molnár István hagyatéka [IV.249], Fényképek.)

szoba-konyhas nevelő lakást, melyből a szobát egy tanévre (1968. június végéig) meg is kapta, a konyha viszont továbbra is az óvoda használatában maradt, hiszen azt a gyermekek mosdatására használták.³⁹

1969-es minősítése szerint „óráin a nevelési lehetőségeket kihasználja. A napi politikai és gazdasági eseményeket tanulóival az osztályfőnöki, történelmi és földrajzi órákon nyomon követi. Gondoskodni kíván ideológiai fejlődéséről úgy is, hogy jelentkezett a Marxista-leninista esti Egyetemre. Politikai és társadalmi magatartása ellen nem merül fel kifogás, a község vezetői és a szakfelügyelők részéről sem.” Munkáját, a szülőkkel való kapcsolatát, szakköreit, az általa vezetett kirándulásokat, stb. a mostani igazgatója is lelkesen dicséri, s zalaszentmihályi igazgatóhoz hasonlóan ő is kiemeli, hogy Molnár „szereti a rendet, a tisztaságot, a szép környezetet. Tantermét nagyon ízlésesen dekorálja.”

Mivel özvegy és beteges édesanyjával Erdőkertesen lakott, (naponta) onnan járt át feltehetően motorkerékpáron Kemencére.

1969 és 1975 között a szobi általános iskola és gimnázium volt a munkahelye, ahol – az 1973. évi minősítés szerint – „oktató-nevelő munkája során a tananyag lehetőségeit kihasználva a kommunista ember erkölcsi, érzelmi, esztétikai szemléletének fejlesztésével sokoldalú személyiséggé kívánja formálni tanítványait.” Diákjaitól sokat követelt, hiszen „a felvételi vizsgákon tanítványai jobb eredményt érnek el, mint amilyen osztályzatot visznek.” Továbbá: „Kiforrott oktató-nevelő módszereit állandóan fejleszti. A tanulók ismereteinek ellenőrzésére kidolgozott »kódos módszerére« felfigyeltek, s meghívták a megye pedagógusainak alkotó közösségébe. Osztályában legfejlettebb a közösségi élet. Az elmúlt évben járási Kisz. Bizottság által végzett felmérés során derült ki, hogy tanítványai benne látják

³⁹ MNL Pest Megyei Levéltára, Szobi Járási Tanács Oktatási Osztály iratai (XXIII.446.c), 1967/4476-2.

a Kisz. munkát legintenzívebben támogató nevelőt. Munkamorálja példás. Az iskola ügyét magáévá teszi.”

Elvállalta az angol rendkívüli tárgyként való oktatását, a honismereti szakkörre részt vett a palóckutatásban, vezetésével írták meg a gimnázium 10 éves történetét. De ami a legfontosabb: „A nevelőtestület minden tagja nagyra becsüli, szereti. Sokat tesz a nevelőtestület békéjéért. A szülők szeretettel övezik, tanácsait elfogadják, mindenben támogatják.”⁴⁰

Hagyatékában, személyes iratai közt megtalálható nemcsak a KISZ Bizottság által számára kiállított úttörővezető megbízás, de két igen kedves levél is „Drága Pista Bácsi!” megszólítással, melyben a 25 éves érettségi találkozó alkalmából zalaegerszegi diákjai fejezik ki őszinte hálájukat és köszönetüket. A Zala Megyei Önkormányzat 1992. november 13-án rehabilitálta. Az erről szóló hivatalos okmányon mottóként a következő Keresztes Szent János-idézet áll: „A tettek tanúságtétele sokkal nagyobb, mint a szavaké.” A Zalai Hírlap másnap egy vele készült szép riporttal köszöntötte („Főhajtás – huszonöt év után), melyben arra a kérdésre, hogy mit jelent számára a tanítás, így válaszolt: „Ezért éltem, ezért élek, mert gyerekeket tanítani érdemes. Nem igaz, hogy a gyerek nem várja ezt. Alig tudom kielégíteni igényeiket.”⁴¹

1976-ban, édesanyja halála után visszakerült a rendi „keretbe”. Kecskeméten, Budapesten majd Vácott tanított, nemcsak a gimnáziumokban, de a rendi főiskolán és a noviciátusban is. Közben tudományos illetve rendtörténeti munkát is végzett: az Akadémiai Kiadó megbízásából lefordította a pásztói születésű *Tittel Péter Pál (1784-1831)* latin nyelvű csillagászati munkáját, valamint *Apologetica Hodierna (ApHo)* cím alatt – egyfajta könyvajánlóként – olyan műveket gyűjtött egybe illetve elemzett, melyben „amely a társadalomban Krisztus egyházának a szerepét, munkáját és megítélését érinti.” Gyűjteménye célját, rendeltetését is megjelölte: „A fiúkkal való foglalkozásban – akár iskolai foglalkozásokon kívül. Oktató-tanító, de nem szórakoztató céllal.”⁴² Rendtörténeti kutatásait saját illetve kortársai sorsával, életpaszatlatával megfejelve arra a következtetésre jutott, – s ez témánk szempontjából mértékadó megállapítás – hogy az 1950-es megegyezés „nem remélt jó fordulatként hatott [...], hiszen kaptunk két iskolát, élhetett a rend tovább, de a megvalósítás mégis fájdalmas: nem mindenki kerülhetett be a rendi keretbe. Gyakorlatilag ketté szakadt a rend. [...] Egyes rendtagok az egyes nehézségek súlya alatt leváltak a rendről, mégis volt bennük életerő.”⁴³

Kőváry Károly (1923-2003)

matematika-fizika szakos tanár. 1947-ben szentelték, így az államosítás előtt már ő sem taníthatott. 1952-ig segédlelkész volt, ezt követően a XX. kerületi Kossuth Lajos Általános Iskolában, majd 1953 és 1963 között a pesterzsébeti Bagi Ilona Gimnáziumban tanított. „Hösi idők voltak a kezdeti évek a rendszer miatt is, – nyilatkozta – a fővárosból kiszuperálták a jobb tanárokat Pesterzsébetre, tehát az

⁴⁰ Valamennyi „minősítés”: PMKL, Molnár István hagy. (IV.249), Iratok, 1: Személyes iratok.

⁴¹ *Főhajtás – huszonöt év után*, in Zalai Hírlap 1992. nov. 4.

⁴² PMKL, Molnár István hagyatéka (IV.249).

⁴³ MOLNÁR István, *A válságok évtizede 1941. jan. 1.–1950. dec. 31.: Vázlat a magyar piarista rendtartomány története tanulmányozásához* in Évk/Vác 2004/2005, 84-100.

20. Kőváry Károly a Fazekas Mihály Gimnázium ballagásán, 1983 (PMF)

ottani munkáskerületekbe, hogy ott legyenek, ne a belvárosi iskolákban. Ilyen módon jó szellemű tanárokat [...] találtam ott, akik ténylegesen tanárok voltak.” A „Fazekasban” – ahol, többek közt, a matematikus Fényi András és Reményi Gusztáv illetve a Sorbone-on végzett Lelkes István voltak a kollégái – „gyorsan kiderült, hogy a tanárok közül ki honnan jött, így az is, hogy közülünk soknak szerzetesi iskolai múltjuk volt, tehát eléggé biztonságban éreztem magam. S aztán szerencsémre rögtön sikeres lett a belépés, mert mindjárt mutatkoztak az eredmények. [...] A matematikusok egymás közt megtárgyalták, hogy te ezt hogy csinálod, én ezt hogy gondolom, meg így érthetőbb vagy amúgy jobb [...] ezáltal nagyon jó volt a kollegiális viszony.”⁴⁴

Az 1970-es években döntő szerepe volt a speciális matematika-tagozat beindításában, a tagozatos tankönyvek megírásában és lektorálásában. Kedvence a geometria volt (lásd például *Mértani helyek* című könyvét), de nála a szaktárgy elsősorban a diák gondolkodás-fejlesztésének eszköze volt. Csak egy jellemző példa: elégedetlen, minthogy „a gyerekek nem tudnak tanulni, túlterheltségük egyik oka is az, hogy aránytalanul sok időt fordítanak egyszerű rutin feladatokra, ami koncentráció képességüket nem fejleszti.”⁴⁵

Tanítványai sorra nyernek illetve jó helyezést érnek el a tanulmányi versenyeken, az OKTV-n és a nemzetközi diákolimpiákon. Közülük ma sokan akadémikusok, matematika-fizika tanárok, idehaza vagy a híres európai és amerikai egyetemeken. Fáradhatatlan a pedagógia közéletben is: vezetőségi tag, majd alelnök a Bolyai János Matematikai Társulatban, a Szegedi Tanárképző Főiskola levelező hallgatóinak konzultáció-vezetője, stb. Tulajdonosa a Beke Manó-díj második és

⁴⁴ NYESTE Pál, *Riport Kőváry Károly atyával*, Vác, 2002. jún. 25.

⁴⁵ Év végi jelentés a matematikai munkaközösség 84/85 tanévi munkájáról: PMKL, Kőváry Károly hagyatéka (IV.243).

első, illetve a Munka Érdemrend ezüst fokozatának. 1992-től a váci piarista gimnázium igazgatója, ahol az újrarendítés sokszor hálátlan munkáját vállalta fel. Rendtársai illetve kollégái „hullámtörőnek” nevezték el, hiszen ő simította el mindig a feltornyosuló hullámokat – nem egyszer csupán szelíd, atyai dorgálással. A tanáriban szanaszét hagyott holmik láttán elhangzott a figyelmeztetés: „Tarts rendet, a rend megtart téged!”

Mikor 1977-ben nyugdíjba ment, Keszthelyi Ferenc váci püspöktől megkapta a „Pro Diocesi Vaciensi” kitüntetését. Íme a méltatás: „Piarista tanárként nemcsak rendi keretek között, hanem a nehéz időkben világi gimnáziumokban rejtetten is nagyszerű eredményeket ért el a matematika oktatásában, és lelkesítette a fiatalokat az emberibb életre.”⁴⁶ De minden hivatalos elismerésnél többet mondanak kollégái-diákjai hálátelt visszaemlékezései, vagy a csaknem mindig „Kedves Kavics!” megszólítással kezdődő baráti hangú levelei.

„Végtelen jámborsága, szelídsége, szigorú komolysága mindannyiunkat megérintett” – emlékezett vissza egyik diákja a temetésén – „Nagyszerűen tanított. [...] Olyan feladatokat hozott, amelyekkel igyekezett fölkelteni érdeklődésünket egy téma iránt, ezáltal velünk próbálta fölfedeztetni az összefüggéseket. [...] Óriási matematikai tudásán kívül csak csodálkozni tudtunk hatalmas műveltségén [...] Sokszor különböző versekből idézeteket mondott némelyik példához.”⁴⁷ Tanártársa, Surányi László példákat is idézett a fentiekhez: „A Laricsev feladatait sokszor úgy adta fel: III. Béla uralkodásának második éve.” Vagy az a bizonyos Kőlcsey-idézet, mikor valaki jó úton fogott hozzá a matek-példa megoldásához: „Gondolataidat nyom nélkül elröppenni ne hagyd!”⁴⁸

Surányi a temetési beszédében azt hangsúlyozta, hogy „végre nyilvánosan ki kell mondani, hogy a Fazekas Gimnáziumból nélküle nem lett volna az, ami, hogy a Fazekas matematika tagozata azért képvisel ma is világszínvonalat, mert Kavics az alatt a majdnem 30 év alatt, amelyet ott tanított, iskolát teremtett.” Véleménye szerint joggal lehetett a Rátz Tanár Úr-díjjal elsőként kitüntetettek között, mert „ami Rátz tanár úr volt az egykori Fasori Gimnáziumnak, az Kavics volt a Fazekasnak.” Semmi túlzást nem érzünk e búcsúbeszédben, miszerint „...milyen jó volt tudni, hogy van egy biztos pont az életünkben, akit úgy hívnak: Kavics, akinek bátorító szavára, feszültségoldó mosolyára, tüzes vidámságára a legrosszabb pillanatokban is számíthattunk”. Egész lénye a világban civilként élő szerzetes tanár lényéből *ab ovo* adódó krisztusi szeretet bizonyítéka az emberek előtt, hiszen kollégái, tanítványai közül „mindenkit elfogadott és mindenkinek erőt adott a növekedéshez.”

Egyed András (1913–1984)

latin–francia szakos tanár a rend tatai, máramaroszigeti, kecskeméti, illetve (1946–1948 között) budapesti gimnáziumában. 1952-től 1973-as nyugdíjazásáig három budapesti általános iskola volt a munkahelye (Soroksári út, XX. ker. Lázár u. illetve XX. ker. Csarnok tér). A 2. világháború alatt a svéd vöröskereszttel kar-

⁴⁶ PMKL, Kőváry Károly hagyatéka (IV.243).

⁴⁷ Oroszi Balázs 12.B osztályos tanuló búcsúbeszéde Kőváry Károly temetésén, in Váci Piarista Gimnázium évkönyve 2002/2003, 39–40.

⁴⁸ SURÁNYI László, *Kőváry Károly (1923–2003)*. Matematikai és Fizikai Lapok, 2003.

21. Egyed András tanítványaival a XX. kerületi Lázár utcai általános iskolában, 1955 körül (PMKL, Egyed András hagyatéka [IV.193], Fényképek.)

öltve üldözötteket mentett, a Gestapo le is tartóztatta.⁴⁹ Később a nyelvpszichológia nemzetközi hírű tudósa, a Nemzetközi Pszichológiai Társaság tagja lett. Tanulmányait a Magyar Pszichológia Szemle és a Magyar Pedagógia közölte.

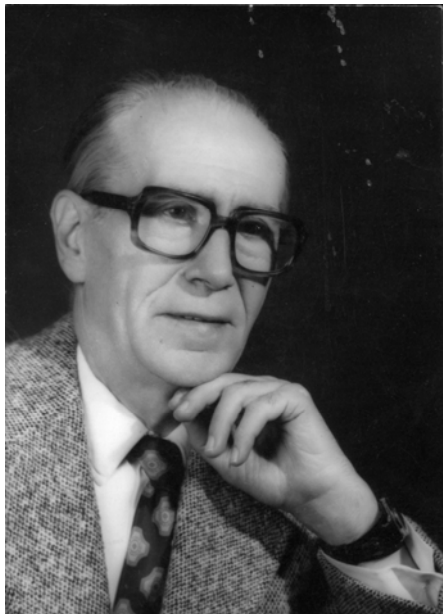
Bár iskolai-tanári munkásságával kapcsolatos hivatalos dokumentumot alig sikerült felkutatni, írásai és néhány feljegyzése alapján egyértelmű, hogy a kétségen kívül „szükségmegoldásként” vállalt általános iskolai tanársága szervesen beilleszkedett a „magasabb szintű” tudósi-kutatói tevékenységébe, ahhoz egyúttal mintegy gyakorlati terepet szolgáltatva. Annyit tudunk, hogy 1964-ben, tehát 12 évi állami szolgálat után heti egy szabadnapot, illetve óracsökkentést kért,⁵⁰ s 1965 decemberében megkapta a 25 éves jubileumi jutalmat.⁵¹

Feljegyzései legtöbbször nevelési-pedagógia eset-ismertetések; az óravázlatok, útmutatók pedig a lelkiismeretes nevelői munkájának bizonyítékai. Egy 1971-ből fennmaradt, több mint 30 – gondosan kijavított – dolgozattól álló gyűjtemény tanúsága szerint a diákoknak levél formában a barátságról kellett írni – szem előtt tartva az alábbi három szempontot: Szükségesnek tartod-e a barátságot? Hogyan viselkednek a jóbarátok egymással? Van-e barátod? S egy másik feljegyzés egy VI. osztályos diákról: „Halkítsd le a rádiót! – Megtörténik. Később ráteszi a kezét (tudatosan), és a rádió újra ugyanolyan erősen szól. Védekezés: Csak a kezemet tet-

⁴⁹ HETÉNYI VARGA Károly, *Egyed András O.S.P.*, in *Vigilia*, 1982, 833. HETÉNYI VARGA, *Szerzetesek*, II, 524-535.

⁵⁰ BFL, Budapest XX. Ker. Tanács iratai (XXIII.220.b). A 20730. és 21006 sz. alatt iktatott kérvényeket időközben kiselejtezték, így a válasz nem ismertes.

⁵¹ BFL, Budapest XX. Ker. Tanács iratai (XXIII.220.b), 23397 ikt. sz..

22. Egedy András, 1980 körül (PMF)

tem rá! – Az okát a tilalomnak nem látta.”⁵²

De mindennél többet mond a *Magyar Pedagógiában* megjelent két cikke. Az egyik az iskolás tanulók szakszerű jellemzésének a fontosságáról illetve módszertanáról ír,⁵³ megállapítva, hogy „még mindig gyakori az elnagyolt jellemzés, belőle nem emelkedik ki a gyermek sajátos arca, a maga egyéni érdeklődésével, [...] érzelmi hátterével, [...] közösségi vagy szélső individualista törekvéseivel. Márpedig a közösségi nevelésben sem közömbös, hogy milyen egyénekből épül a közösség, és melyekre akar hatni.” Felhívja a figyelmet a francia P. Mesnard *Education et caractere* című, 1953-ban megjelent könyvében részletezett módszerre, melynek „feltétlen hasznosságát bizonyította a Bp. XX. Lázár utcai iskolában 1958-ban tartott nevelési értekezés. Ott e sorok írója különböző típusú gyere-

kek jellemzését mutatta be a testület tagjainak. Érdekes módon itt a név nélkül felolvasott jellemzések alapján a pedagógusok rendkívül gyorsan ráismertek a különböző tanulókra, noha a jellemzett osztály növendékei már 1956-ban elhagyták az iskolát”.

A másik cikkben az egyén és a közösség „dialektikus” kapcsolatát vizsgálva egy gyakorlati példán mutatott rá a személyiség illetve annak kibontakoztatását segítő pedagógiai módszerek fontosságára: A karácsonyi osztályünnep során mindenki kapott feladatot, mégpedig képességének megfelelően: a jó szavalótól kezdve a szervezést nyüzsgő természeténél fogva kitűnően ellátó diákon keresztül a legszerényebb képességű osztálytársig, akinek „csak” a gyertyagyújtás jutott. Hangsúlyozta, hogy „érzelmileg igen hatásos, jól megrendezett jelenet volt, amikor egymás után odavonultak a gyertyák gyújtásához ünnepélyes, komoly arccal olyanok, akiknek – tehetséghiány, stb. miatt – különben úgy kellett érezni magukat, hogy nem méltóak az ünnepély »szertartás jellegű« lefolyásában való részvételre.”⁵⁴ Fontosnak tartotta tehát, hogy a gyerekek lehetőleg a közösség szolgálatában szerzett sikerélménye legyen, így a közösségbe ő is könnyebben beilleszkedik, s a közösség is könnyebben befogadja.

E cikk arról is tanúskodik, hogy Egedy az érzelmi nevelést – szinte suttyomban – összekapcsolta az ünnepelni tudásra való neveléssel, minek jelentőségét akkor

⁵² PMKL, Egedy András hagyatéka (IV.193).

⁵³ EGYED András, *Az iskolás tanulók jellemzése*, in *Magyar Pedagógia* 1962:2.

⁵⁴ EGYED András, *Közösségi nevelés és nevelési szint: A XX. Csarnok téri Általános Iskola VII. vegyes osztályának a magtartása*, in *Magyar Pedagógia* 1965:2, 178-184.

érzékeli igazán, ha írását összevetjük a folyóirat ugyanazon számában megjelent két cikkel. Az egyik Marx „Gazdaságpolitikai kéziratok” című művének pedagógiai hasznosíthatóságát elemzi, a másik pedig arról tudósít, hogy az NDK-ban akkor vezették be az állampolgári ismeretek tanítását, melynek „feladata az, hogy rendszeresen ismertesse meg a tanulókat a marxizmus-leninizmussal” és olyan embereket neveljen, akik „szocialista tudatukat a termelőeszközök közös tulajdonának és mind jobb megismerésének és felhasználásának a tudatából merítik.”

Végül álljon itt Egyed nyelvfilozófiai hitvallása: „a szorosabb emberi szolidaritás csak a mind szélesebb nyelvi szolidaritás révén valósulhat meg. Akkor, amikor az egyes nyelvi »szigetek« lakói – az Univerzum kihívásában és »meghívásában« (v. ö. Ratzinger: *Universum: abba, pater*) – megérik és megértik, hogy [...] a mai ember hűsége csak a teremtő hűség (*fidelité créatrice* – Gabriel Marcel) lehet.”⁵⁵

Vass Péter (1911–1982)

magyar-latin szakos tanár. „Egyéniségét legszembetűnőbben a mérsékelt haladó eszmék s főleg a szociális szempontok iránti fogékonyság jellemzi” – írta róla ezüstmiséje alkalmából rendtársa, a tudós Balanyi György.⁵⁶ Mivel élete jól példázta sok-sok, a múlt század derekán a rendi hagyomány és a változások szorításában (immár nem a „puhának” vélt,⁵⁷ hanem a maga könyörtelen valóságában megjelenő kommunista diktatúrában) élt szerzetes sorsát, Vass állami iskolákban tanárként eltöltött éveit is csak egész élete tükrében tudjuk megérteni illetve értékelni.

Tatabányán született, apja bányász volt, gyermekkori élményei apja nehéz munkájáról egész életét végigkísérik.⁵⁸ 17 évesen tette le első szerzetesi fogadalma, s a „Fájdalmas Szűz”-ről nevezte el magát. Hivatás-választására döntő mértékben tatai hittanára, Éder-Szászy László (1898–1983) hatott, hiszen egy ízben rendtársának, Hantzmán Lipótnak így nyilatkozott: „ha Éder-Szászy nem lett volna, se pap, se piarista nem lettem volna”⁵⁹ Az egyetemen Horváth János és Gombocz Zoltán tanítványa, Horváth igen nagyra tartotta őt.

1936–1944 között a rend debreceni gimnáziumában tanított, ahol „tanítványai egyéniségének hatása alá kerültek, és utóbb is lelkesen emlékeztek vissza rá.”⁶⁰ A debreceni fiatal piaristákat ezekben az években „feltűnő szociális lendület” jellemezte, melynek „nem kis részben ő volt a szorgalmazója.”⁶¹ Minderről maga Vass több alkalommal is írt: először 1942-ben *Magyar misszió a debreceni tanyavilágban* címmel. Mottóul egy Ady-idézetet választott: *S ahogy futok a síkon, télen át / Úgy érzem, halottak vagyunk / És álom nélkül álmodunk / Én s a magyar tanyak.* (*A téli Magyarország*). Ebben megállapítja, hogy itt „nagy üres foltok ásitának a semmibe” s „a Debrecen-környéki nagy vacuum tele van hintve jeltelen házakkal, magukban

⁵⁵ EGYED András, *Az emberi beszéd egysége felé*, in *Vigilia* 1981, 765-768.

⁵⁶ *Piarista Hírek*, 1960/4.

⁵⁷ Lásd: CSIKY Balázs–MÓZESSY Gergely: *Rendi hagyomány és a modernitás konfliktusa – diktatúrák szorításában*, in *Egyháztörténeti Szemle* 2001:2.

⁵⁸ Vass Péter levele édesanyjához a Kozma utcai börtönből, melyben édesapja nehéz iszapmesteri munkájáról ír, 1966. júl. 17.: PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183).

⁵⁹ Hantzmán Lipót szíves közlése, 2005. dec.

⁶⁰ DÁVIDHÁZI Tamás [MEDVIGY Mihály], *Vass Péter (1911–1982)*, in *Szolgálat* 1982:56, 98.

⁶¹ Balanyi György megemlékezése, in *Piarista Hírek* 1960:4.

óvakodó tanyákkal, bizalmatlan, maguknak élő gazdálkodókkal, vagy berogyott életű, testileg-lelkileg a minimumra igénytelenedett szolganéppel.”⁶² Nos, ezekhez az emberekhez, például „Csizmaszár nyomorúságos kunyhóiba vagy Átokháza sivár galibáiba” jártak ki a piaristák, akik „anyagilag a legszükségesebbel ellátták őket.”

Érthető, hogy csaknem két évtized után, mint sok-sok megpróbáltatásban edzett (s önigazolásra kényszerített) ember még élénkebben idézi fel a debreceni éveket: „kinyitottuk az iskolának az életre nyíló kapuját, és a városban, és a tanya-világban regölés, előadás, hasznos kapcsolatok formájában hidat vertünk az iskola és a társadalmi valóság között” Ráadásul „Debrecenben komolyan pasztoráltunk. A tanyasi pásztormunkát történetesen én kezdtem meg és csináltam többedmagammal egészen addig, míg a ferencesek, illetve a domonkosok át nem vették tőlünk.”⁶³ Ebből a levélből az is egyértelművé válik, hogy az egyház földbirtokokhoz való ragaszkodását (konkrétan azt, hogy „amikor az agrárproletárság dörömbölését a feudális kapukon csak a süket nem hallotta”, s a rend mégis földbirtokot vásárolt Mádon), már akkor „történeti arányú holdvilágkanalazás”-nak tartotta.⁶⁴

1945-ben a tatai piarista gimnáziumba került, ahol nem mindennapi pedagógiai feladatnak válik részesévé: A háború vége felé ebben az iskolában is akadozott illetve szünetelt a tanítás, de ha volt is, a környékbeli diákok nem tudtak odautazni, hiszen még a békésebb időszakokban is bizonytalan volt a vonatközlekedés. Vass ekkor Tatabányán a szüleinél lakott, s a tanítási szünetben egy környékbeli malomban zsákoló molnár munkát végzett, ekkor a segédlevelet is megszerezte.⁶⁵ Később a tanárok jártak ki Tatáról Felsőgallára illetve Tatabányára – vagy kerékpáron, vagy gyalog, a hadi helyzetnek megfelelően hol az SS-őrség, hol a szovjet katonaság által igazoltatva (e néhány tanár – nem kis humorérzékről téve tanúságot – meg is alakította kis társaságukat, ahogy ők nevezték, az „Útszéli Pedagógusok Szabad Szakszervezetét”).⁶⁶

Kezdetben e fiókiskolákban minden „jogalap nélkül” tanítottak, először csak napi néhány órában, majd egyfajta „vasárnapi iskola”-féle rendszerben, hogy aztán végül is – a szülők kérésére, s a bánya néhány (akár kommunista) vezetőjének támogatását is élvezve – 1945. szeptember 23-án Felsőgallán megkezdődjék a rendszeres tanítás. Ezt követően már csak a családos civil tanárok jártak ki Tatáról, a szerzetes-tanárok (többek közt: Vass Péter, Hegyi Ferenc, Vígh Árpád, Etele György, Medvigy Mihály, Csányi László) kiköltöztek, néhányan szerzetesi magányukat megosztva kettésével laktak a Bergmann-féle mérnöki iroda illetve a 6. sz. telepi iskola használható szobáiban.

Az ellátás szűkös volt: az élelmiszert jegyre adták, s szappant is csak az kapott, aki a bányamunkával megdolgozott érte. Így a tanárok is lementek a bányába, többször is, ráadásul a szappan ára fölötti keresetet felajánlották a bányászözve-

⁶² A Magyar Kegyeistanítórend Debreceni Calasanzi Szent József Intézete Gimnáziumának és Kereskedelmi Középiskolájának az évkönyve, 1941/42, 4-5.

⁶³ Vass Péter, Válaszlevél Balanyi Györgynek a Piarista Hírek 1960/4 sz.-ban megjelent méltatására, 1960. nov. 7.: PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok 1. tétel.

⁶⁴ Vö. VASS, Válaszlevél (ld. a 64. jegyzetet).

⁶⁵ VASS, Válaszlevél (ld. a 64. jegyzetet). A mesterlevelet ld.: PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok, 1. tétel.

⁶⁶ HARASZTI, *Tatabánya*, 40, 73.

gyek javára. Kalauzruk, munkavezetőjük Vass Péter akkor már nyugdíjas bányász édesapja volt. A tatai *historia domus* erről így írt: „A tatabányai és a felsőgallai testvéreink így nemcsak közelebb férkőztek a bányászok szívéhez, [...] hanem maguk is igen sokféle tapasztalatot gyűjtöttek. A vágár-munkával több alkalommal termelt szemet a rászoruló szegényeknek juttatták. A többnyire kommunista bányászok eleinte bizalmatlansággal, később szeretettel és megbecsüléssel fogadták őket”.⁶⁷ Többen abban reménykedtek, hogy a piaristák a kitartó szervezőmunka eredményeként e bányászvárosban is iskolát nyithatnak majd, s – mint ahogy Vass írta – az alapításra vonatkozó „titkos gondolatunk megéri a primásnak, rendfőnöknek és püspöknek való publikálásra”.⁶⁸ Tudjuk, épp az ellenkezője történt. A liberális-kommunista sajtó megkezdte támadását: először Zimányi Gyula rendfőnököt rágalmazták, majd megjelentek a piarista-ellenes röplapok: „Ki a reakciós, sovíniszta, áldemokrata és fasiszta tanárokkal az iskolákból!”⁶⁹

1949-ben, az államosítást követően mint győri egyházmegyes Alsógallára került, ahol 1955-ig szolgált. Itt – ahogy maga írja – „a Gondviselés jó humorérzékkel a sváb paraszti és az ipari bányászvalóságot” az ölébe tette: „nesze neked, katedrán csenevészdedett filozopter, tanuld meg az életet!”⁷⁰ Olyan világgal találkozott itt, mely kora bölcsészei illetve teológusai jelentős része számára ismeretlen volt, itt többet tanult, mint az egyetemen, „és több életismeretet, mint amennyit a könyvben meg lehet írni.” Itt kénytelen volt megtanulni „a pasztoráció modern nyelvét”, hiszen „a parasztnak a kövek, és a malterosláda többet mond, mint az ékes pasztoráció.” Két templomot is renovált, harangot öntetett, kelyhet csináltatott, s Feszty Masával ő készítette el az időközben országos hírűvé vált keresztutat. 1950 nyarán még visszatért az államosított tatai rendházukhoz, hogy a lezárt kápolnából kihozza az Oltáriszentséget, mint ahogy azt az állami hatóság nagylelkűen engedélyezte.⁷¹ Plébániáján gyerekekkel foglalkozott, híveinek állást szerzett, beteget gondozott, lelki napokat szervezett, stb. Igyekezett felmutatni, hogy „a kereszténység nem a sekrestyébe való, holt intézmény, hanem – ha lefűjjük róla a klerikalizmus porát – akkor az életben egyedül eligazító világnézet, versenyképes életberendezés.”⁷²

Öntudatos szavak ezek, melyek a megalkuvást nem ismerő, talán túlzott lendületével párosulva nem igen nyerhették meg az amúgy is ezernyi gonddal (külső és belső problémákkal) küszködő felettesi tetszését. (Valószínűsíthető továbbá, hogy keserű tapasztalatai lehettek a békepapi mozgalomról, erre utal az 1966-os letartóztatásakor felvett kihallgatási jegyzőkönyv, minek értelmében az egyház helyzetével kapcsolatos véleményét firtató kérésre válaszáat így kezdte: „tapasztalataim az 1950-es évek első felére vonatkoznak, amikor egyházi beosztásom miatt közvetlen kapcsolatban voltam az ÁEH-val, a püspöki aulával és a papokkal.”⁷³

1955-ben, hét év önálló alsógallai lelkipásztorkodás után Tatára helyezték káplánnak, e beosztásáról azonban rövidesen (1956. szeptember 15-én) lemondott.

⁶⁷ HARASZTI, *Tatabánya*, 79.

⁶⁸ Haraszi, *Tatabánya*, 137.

⁶⁹ HARASZTI, *Tatabánya*, 54, 137.

⁷⁰ VASS, Válaszlevél (ld. a 64. jegyzetet).

⁷¹ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 65.

⁷² VASS, Válaszlevél (ld. a 64. jegyzetet).

⁷³ PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok, 4.

Ekkor került vissza a pedagógusi pályára – s ebben valószínűleg nagy szerepe lehetett az évfolyamtárs, Rónay György támogatást kérő levelének, amelyet szeptember 11-én Szávai Nándorhoz intézett.⁷⁴

1957 és 1962 között Budapesten, a XX. kerületi Stromfeld Aurél általános iskolában, majd 1963 és 1965 között a Kossuth Lajos Gimnáziumban tanított. Hasonlóan piarista kollégájához illetve sorstársához, Egyed Andrásához, ő is szívén viselte a gyermekek közösségi

23. Vass Péter alsógallai plébániai adminisztrátor, 1952 (PMKL, Vass Péter hagy. [IV.183], Személyes iratok)

életre való nevelését, mint ahogy arra több dokumentum is utal. „Nekünk itt a XX. kerületben, egy eminenter iparvidéken hatványozottan az a kötelességünk, hogy – kulturális forradalmat aprópénzre váltva – magát a gyermek közösségi valóságát közelítsük meg a lehet leghűségesebb módon” – áll pedagógiai ars poeticája egyik publikálatlan írásában.⁷⁵ Ebben a különböző „csoportosulási fokok (puszta együttlét, együttmozgás, egyforma cselekvés, együvértartozás illetve az együttműködés)” bemutatása során kiemeli az együttműködés erkölcsi-társadalmi fontosságát, amikor már „a szerepek szervezett formában vannak kiosztva.” E tanulmányban az 1958/59-es tanév VII. osztályában szerzett tapasztalatait elemzi, rámutatva, hogy ott korábban aggodalomra okot adó háborúság dúlt a túlkorosok és a normálkorúak között. „Az osztályban általában a normálkorúak képviselték a szorgalmat, az értelmességet, az erkölcsi fölényt, egyszóval ők alkották a társadalomformáló magot”, míg „a túlkorosak a nyers testi erőt és a lázadás szellemét.” Mégis igyekszik a jó pedagógus bölcsességével nézni a gyermekeket, a következő Ady-idézetet alkalmazva rájuk: „sokszor maguk sem akarják, s mégis csak összeverődnek.” Ezt az osztályt a nyolcadikba is tovább viszi, s fejlődésüket nyomom követi: „Nagy gazemberségeket nem követtek el, de [...] rendtelenséggel [...] közbeszólásokkal, röhögéssel annyi borsot törtek a tanárok orra alá, hogy az a szokásos kamasz mértéket is meghaladja”. Mindezért mindenki egyaránt felel: az iskola, a szülő és a gyermek. Épp ezért leírja: „Kezdjük a tanárokon! [...] nem egyszer mentünk be az órára olyan spannolt idegekkel, hogy abból ütközés, kisülés támadt. [...] Aztán nem is tudtunk a magyarázatokban mindig leszállni a gyermek konkrét világához.”⁷⁶ Fennmaradt két olyan írása is, mely a nyelvtanítással foglalkozik, az egyik egy bemutató óra anyaga,⁷⁷ a másik egy didaktikai írás.⁷⁸

⁷⁴ PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok, 1: Személyes iratok. A valószínűsítés Rónay Lászlótól származik.

⁷⁵ VASS Péter, Egy általános iskolai VII. fiúosztály társas szerkezete (kézirat): PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Saját kéziratok, 16.

⁷⁶ Beszámoló a VIII. fiúosztály 1959/60. évi munkájáról, uo.

⁷⁷ VASS Péter, A kérdő névmás: Magyar nyelvtani bemutató óra az általános iskola VI. osztályában (kézirat): uo.

A Kossuth Lajos Gimnáziumban való pedagógiai munkájával kapcsolatban (amennyiben a rendelkezésünkre álló kevés adatból erre következtetni lehet) letartóztatásig, illetve bebörtönözéséig semmi kifogás nem merült fel, sőt egy „erősen pozitív hangú minősítés” birtokosának mondhatta magát.⁷⁹ Kapcsolata diákjaival és azok szüleivel igen jó volt, mely tény azonban egyúttal a bűne is volt: „tevékenysége során maga köré tömörítette a környezetéből természetesen adódó értelmiségi személyeket, és azokat általában eredményes befolyással alakította a saját ellenséges, nacionalista, antiszemita, szovjet- és kommunista ellenes, klerikális politikai arcúlatára.”⁸⁰ Egyértelmű, hogy az akkor szokásos vádak (az ország gazdasági, társadalmi és erkölcsi rendje, a szocializmus ideológiai alapjai elleni izgatás és devizagazdálkodást sértő bűntettek) alapján tartóztatták le 1965. július 6-án, majd állították bíróság elé, és ítélték két évre, illetve bocsátották el állásából.

Természetesen hiába fellebbezett, s a munkaügyi döntőbizottság is hiába állapította meg, hogy hivatali munkahelyén nem fejtett ki terhére rótt ellenséges tevékenységet”, a pedagógus pályán többé nem dolgozhatott. A per megalázó volt nemcsak számára (házkutatáskor például olyan „súlyos bűnjeleket” foglaltak le, mint a „Szív” újság vagy a „Pacem in terris” pápai enciklika olasz nyelvű kiadása), de kollégái, barátai számára is. Kihallgatták néhány szerzetes (piarista és bencés) illetve civil (általános iskolai és gimnáziumi) tanártársát, tanítványainak szüleit, orvosát, stb. A hagyatékában megőrzött több tucatnyi levél tanúsága szerint börtönből idős édesanyjával végig levelezett, az egyikben például ezt írta: „A szokásos évi fejfájás egy év alatt egyszer sem vett elő. Az idegek olykor zsidongnak, de fájni nem fájnak.”⁸¹

Miután egy évi fogság után 1966. július 28-án kedvezményrel szabadult, rövid ideig kántor volt a Tömő utcai lelkészségen, majd a Tatabányai Szénbányáknál dolgozott: először a Kereskedelmi Osztályon, majd a Komplex Szénfelhasználási és Kutatási Főosztályon, végül a Szézen Kívüli Tevékenységet vezető főmérnök irányítása alatt, ahol még – nyelvtudása után – alapfizetésén felül 2×15% nyelvpótlékban is részesült. 1972. április 29-én ment nyugdíjba, nem egy kollégája nem egyszerűen kedves, de igen hálás hangú levélben búcsúzott tőle. De ő maga is megköszönte, hogy alkalmazták. Íme a vállalt egyik vezetőjének (vezérigazgatójának?) írt levél néhány részlete:

„Kedves Gál Elvtárs!

Gondolom, a vállalat nyugdíjba vonulói nem szokták szó nélkül venni kalapjukat. [...] Hátha még egy olyan rendhagyó esettel állunk szemben, mint amilyen az enyém volt! Amikor nemcsak hálát adni, hanem még hálát mondani is reménytelen vállalkozás. Mert velem itt a vállalatnál nem az történt csupán, hogy munkát, kenyeret kaptam, hanem ennél mérhetetlenül több: vállalták a sorsomat !!! [...] gyökereim, bányász őseim hűséges, hálás lelkületével nézek vissza itt töltött éveimre.” A bányánál „betekintettem alkotóműhelyekbe és emberi sorsokba, talál-

⁷⁸ VASS Péter, Miért nem értik az általános iskolások a nyelvtant? (kézirat): uo.

⁷⁹ Fellebbezés elbocsátása ellen a Kerületi Közös Munkaügyi Döntőbizottságnak: PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok, 4. tétel.

⁸⁰ A Budapesti XX. ker. Tanács VB. Oktatási Osztály mellett működő Munkaügyi Döntőbizottság határozata, 1966. ápr. 28.: PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Iratok, 4. tétel.

⁸¹ PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183), Levelezés, 2.

koztam [...] emberi segítőkészséggel és a műszaki nyelv filológiai örömeivel, rábámulhattam arra az értelmi-érzelmi-akarati kultúrára, amely nemcsak a test és lélek kenyerét teremti elő, hanem a »csodálatos kenyérszaporítás« munkáját készíti! [...] Nem egy embert ismerek, aki itt kapta vissza megcsúfolt szociális hitét! És sokan vagyunk, akik itt – nem mindennapi – leckét kaptunk az önzetlenség kultúrájából.

Ahogy a jótétemények a kisebb-nagyobb közösségek csatornáján folytak le hozzánk, úgy a hála szava is [...] egy összegben származzék vissza a vállalat gazdájához....

Gál Elvtárs, mindent köszönök. Jó szerencsét!”⁸²

Nyugdíjasként még intenzívebben folytatta azt a hatalmas szellemi munkát, amire roppant műveltsége, nagy teológiai és irodalmi tájékozottsága, s szívóssága tette alkalmassá. „Csalhatatlan ízlésű esztéta” volt – írta róla rendtársa, Medvigy Mihály.⁸³ A Vigília hasábjain már korábban is léleklátó írásai jenetek meg a költő Gulyás Pálról valamint Tóth Árpádról, s az ő fordításában olvashatta a magyar olvasóközönség már 1957-ben Claudel *Földünk egysége a pünkösdi tükrében* című írását, mely a kozmológiai-ökológiai világirodalom máig utolérhetetlen gyöngyszeme.

Szellemi frissességét bizonyítja a nem sokkal a szabadulása után, 1968. július 29-től vezetett naplója, mely saját gondolatain kívül írásmásolatokat, újságcikk-kivágásokat, idegen nyelvű cikkeket és azokról készült fordításokat is tartalmazott. Íme néhány dokumentum: „Szabadidő és a házasság” (cikk-kivágat a *Neue Züricher Zeitung* egyik 1972-es számából), „Az idő, mint költségvetési tétel”, „A jólét és következményei”, „Az egyház és a kommunizmus: A 99 eltévedt bárány” (gépelt írások); feljegyzés Heinrich Böllről; Suhard bíboros élete, pásztorlevelei és egyéb írásai; Godin abbé: „Kovász a kenyérben”; Michael Horatzuk: „Die Lahme gehen zu Gott” (A bénák útja Istenhez).⁸⁴

1978-tól „nagy rokonérzéssel”⁸⁵ fordult a szentéletű szociális püspök, Prohászka Ottokár életműve felé, s Belon Gellérttel közösen fogott hozzá Prohászka ismeretlen műveinek felkutatásához, rendszerezéséhez és bemutatásához. Az így feltárt kéziratok, levelek, „szellemes dedikációk és zseniális improvizációk [...] nyomán a magyar kereszténységnek e mestere lelép arról a »diadalmas« piederstárlról, amit a kortársak emeltek neki, és emberközelbe kerül” – írja az egyik naplórészlet ismertető tanulmánya elején.⁸⁶ Rátalált Kosztolányi egy, 1925-ben Prohászkanak írt levelére is, melyben a költő a kor neves személyeit (például Andrassy Gyulát, Bartók Bélát, Gombocz Zoltánt) bemutató portré-sorozata számára kért interjút a püspöktől.⁸⁷

Mint látjuk, Vass Péter „életútja nem volt mentes a megpróbáltatásoktól. Ifjúkora óta szenvedett hátgerincbántalmakat.[...] Végül rákbetegség jelentkezett. Fájdalmak nélkül, de táplálkozási és légzési nehézségek közt gyengülve, lelkét a

⁸² PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183).

⁸³ MEDVIGY, *Vass Péter, i. m.* (61. jegyzet), 98.

⁸⁴ PMKL, Vass Péter hagyatéka (IV.183).

⁸⁵ MEDVIGY, *Vass Péter, i. m.* (61. jegyzet), 98.

⁸⁶ PROHÁSZKA Ottokár, *Naplórészletek 1892-ből*, bev. VASS Péter, in *Vigília* 1982, 249-253.

⁸⁷ VASS Péter, *Prohászka Ottokár és Kosztolányi Dezső levélváltásának margójára*, in *Vigília* 1981:5, 391-395.

szentségekkel erősítve, szelíden hanyatlott a halálba” 1982. január 3-án.⁸⁸

Vígh Árpád (1918-2004)

matematika-fizika szakos tanár a piaristák nagykárolyi, tatai, majd 1947–1948 között a váci gimnáziumában, 1951–60 között a szentendrei ill. az esztergomi ferenceseknél, 1961-ben a budapesti Alagi téri általános iskolában, majd 1962–1981 között a pestújhelyi Petőfi Sándor Közgazdasági Szakközépiskolában tanított. Nővérével együtt lakott annak budai lakásában, akinek elmondása szerint „mindenki szerette, nemcsak a ferences tanárkollégák. Mindenkinek segített a matematikában. Reggel 5-kor misézett, utána ment tanítani. Kölcsönt akartak felvenni lakásépítésre, de a Nemzeti Bank akkori elnöke, Fekete János azt mondta: hogy képzeli egy pap, hogy az államtól kölcsönt kap? Otthon nincs semmiféle nyoma iskolai tevékenységének. Tanári életpálya: csöndben, szerényen dolgozott végig. Pap létére azért kaphatott állást, mert kellett a jó matematika tanár.”⁸⁹

Összefoglalva

egyértelműen megállapíthatjuk, hogy valamennyien azon tanárok közé tartoztak, akik mint „a kommunista nevelési elvekkel nem azonosuló, humánus gondolkodású pedagógusok tették emberivé egy nehéz korszak iskoláinak belső életét.” Sokszor „ők tanították – saját pedagógus-lelkiismeretük által vezérelve – a hivatalos tantervtől eltérő anyagot [...], ők beszélgettek osztályfőnöki órákon, tízpercekben, kirándulásokon [...] az értelmes, értékes emberi létről.” S ők azok, akik „nem kaptak Munka Érdemrendet [...] s utójára kaptak fizetésemelést és prémiumot.”⁹⁰

⁸⁸ MEDVIGY, Vass Péter, *i. m.* (61. jegyzet), 98.

⁸⁹ Vígh Árpád nővérének szíves közlése, 2005. máj.

⁹⁰ MÉSZÁROS István, *Kimaradt tananyag. I: Diktatúra és az egyház 1945–1956*, 3. kiad., Bp., 1983, 82-83.

PIARISTA SORSOK A VÖRÖS CSILLAG ÁRNYÉKÁBAN

Hetényi Varga Károly a legújabb kor börtönviselt szerzeteseinek szenvedéstörténetét bemutató könyvében 36 piarista meghurcoltatásáról is írt.¹ Közülük néhányan a börtönbüntetést majd a (többnyire megalázó) civil foglalkozást követően ugyan újra egyházi szolgálatba léphettek, sőt, akár még a rendbe is visszatérhettek, mégis kimutatható, hogy az iskolák 1948-as államosítása, és a folyamatos terror mindvégig kitörülhetetlen nyomot hagytak életükben, még akkor is, ha ők mindezt az (akár joggal) piedesztálra emelt hős sorstársaik árnyékában, csendes visszavonultságban, mély alázattal (uram bocsá': közömbösséggel) viselték. Minderre tipikus példát szolgált Rónai Jenő (1916–1986) és Gyüre László (1922–1993) piaristák életútja.

RÓNAI JENŐ, A „GEODÉTA”

1916. február 3-án született Nándorhegyen (Krassó-Szörény vármegye), 1934-ben lépett a piarista rendbe. Három vele egykorú novíciustársához, a szintén matematika-fizika szakos Kovács Mihályhoz és Scultéty Kálmánhoz illetve a latin-német szakos, de később orosz nyelvet is tanító Meggyes Jánoshoz – bár „pályájuk” másként alakult – élete végéig mély barátság fűzte. A kalazantinumi előljárójának „minősítése” szerint a „közepes tehetségű”² ugyanakkor „szorgalmas, csendes, jóindulatú és engedelmes” kispap hivatására – a tanulási nehézségek ellenére – igen komolyan készült, mint ahogy azt a szüleinek írt levele is bizonyítja: „Ez a félév igen nehéz volt, mert nagyon sok órám volt, [...] de már szerencsésen túl vagyok rajta. Bocsánatukat kell kérnem, amiért az idén nem tudok semmit sem küldeni karácsonyra, de minden pénzem elfogyott, mert jegyzeteket és logaritmuslécet vettem. [...] Tegnap vettem magamnak egy pár kesztyűt, mert hirtelen nagy hideg állt be, és igen fázott a kezem, és nem volt kedvem egész télen át zsebre dugott kézzel járni.”³

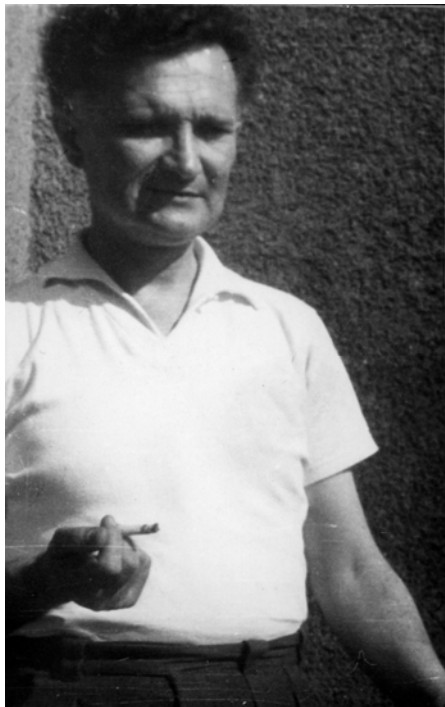
A piarista növendékek Academia Calasanciana nevű önképzőkörében igen aktív volt, rossz beszédképessége ellenére még szavalt is. 1936 májusában az akkor közkedvelt hazafias verset, Csengey Gusztáv Arany János-i hangulatú (és a Walesi bárdokkal nagy hasonlóságot mutató) *A lengyel fogoly* című költeményét adta elő („Szép hazámat földaraboljátok / – Küldje Isten a büntetést rátok!”). Mint elnök és mint előadó meghatározó tagja volt az önképzőkör természettudományi szakosztályának, ahol akkor – az 1940/41-es tanévben vagyunk! – több, újdonságnak számító elméleti és gyakorlati fizikai téma került megbeszélésre (Bohr-féle atommodell, rádiózás alkalmazása a légi közlekedésben, stb.)⁴

¹ HETÉNYI VARGA, *Szerzetesek*, II.

² KNMin, 6. tétel.

³ Rónai Jenő levele szüleinek, dátum nélkül: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

⁴ PMKL, BpKal, Academia Calasanciana iratai, 22-24. kötetek: Az Academia Calasanciana

24. Rónai Jenő, 1968 július (PMF)

Pappá szentelése (1941. június 15.) és tanári diplomái (1941. június 27.) megszerzése után 1942–48 között a debreceni Calasanzai Szent József Gimnázium tanára. Itt érte az iskolák 1948. június 16-i államosítása, jobban mondva az annak előszeleként a nem állami iskolák és tanulóotthonok épületeinek és felszereléseinek zárolását előíró június 11-i kormányrendelet. Hogy a tanári kar előtt ismert volt-e e kormányrendelet, ma már nem tudható pontosan, lényeg, hogy Sörlei Zsigmond igazgató vezetésével június 12-én elkezdték áthordani (illetve a diákokkal áthordatni) a rendházba a nem az iskolához tartozó (de a későbbi vád szerint zár alá tartozó) tárgyakat: székeket, asztalokat, fogasokat, cserépvirágot, örökmécsest, keresztet, szobrokat (egy Szűz Mária-szobrot is), no meg egy zongorát és a kosárlabda-palánkot. Az ügyből komoly népbírósi per lett,⁵ pedig az eset – mai szemmel – akár tragikomikusnak is minősíthető.

Az elvitt zongora ügyében maga a vallás-és közoktatási miniszter, Ortutay Gyula tett „személyes szemrehányást” Sík Sándornak, aki erre fel már június 18-án „pontos jelentést” kért a házfőnöktől. A válaszból kiderül, hogy a piaristáknál több éve komoly zenetanítás folyt: többnyire a városi zeneiskola növendékeit tanította délutánoként két külsős tanárnő, de néha ott gyakorolt a Szent László templomi énekkar is, így valamennyi zongora kölcsönben volt az épületben.⁶ A kosárlabda-palánkot pedig annak idején a jó gyakorlati érzékkel rendelkező Rónai a saját maga által vásárolt anyagból készítette, most meg (így a bírósági tárgyalásról szóló híradás) javításra az asztaloshoz akarta vitetni.

Az ügy mind az öt vádlott piarista tanára börtönbüntetést kapott, Sörleit 1 évi, Rónait 6 hónapi börtönre ítélték. A történet jellemző dokumentuma egyébként az a „nyugta”, melyben a jogutód, az Állami Révai Miklós Gimnázium szeptember 15-én elismerte a népügyészség által lefoglalt „2 db. kosárlabdaállvány, 2 db. palánktartó toldalék, 3 db. fapalánk és 2 db. rögzítő kő” visszavételét.⁷ Ugyanis a népügyész

jegyzőkönyvei, 1923-1927.

⁵ Az ügygel a korabeli sajtó igen részletesen foglalkozott, pl.: *Egyévi börtönre ítélték Sörley Zsigmond volt piarista gimnáziumi igazgatót*, in Tiszántúli Néplap 1948. okt. 29.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

⁶ Sík Sándor a debreceni házfőnököknek, 1948. jún. 18.: PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés, 1948/Debrecen/19. Sörlei Zsigmond válasza, 1948. jún. 21.: PMKL, MRÚL, Iktatás nélküli levelezés, 1948.

⁷ PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13]. Az ügyről lásd összefoglalóan: BANK Barbara, A

szerint a vádlottak fő bűne az volt, hogy „nem bíztak a magyar államban, hogy visszaadja a zár alá vett magántulajdont, pedig pár nap múlva megjelent az erre vonatkozó rendelet”.⁸

Szabadulása után Rónai rövid ideig Debrecen-Csapókerten volt plébános, mikor is 1949. március 8-án újra letartóztatták. A per elsőrendű vádlottja egykori tanítványa, a hajdúszoboszlói Fehér Ferenc volt, akit 17 társával együtt a köztársaság, a demokratikus rend megdöntésére irányuló szervezkedéssel vádoltak meg: állítólag röpcédulákat és fegyvereket találtak náluk, sőt még vonatot is akartak robbantani illetve váltókat akarták megrongálni, ráadásul az egyik kilőtt német tankból egy nem működő rövidhullámú adóvevőt szereltek ki, melynek kijavítására Rónai ajánlott volna egy szakembert. Jellemző az ügygel kapcsolatos korabeli híradás: a vádlottak „kulákok, bilgericsizmás, sonkanadrágos, darutollas, zöldkalapú pallagi agráregyetemi hallgató csemetéi” voltak. Ezen felül „Rónai apja csendőrtiszt-helyettes volt, s mint tanár, vagyonosabb szülőktől értékes ajándékokat fogadott el [...], aminek az eredménye persze a gazdagabb csemeték jobb bizonyítványán is meglátszott.” A Déri Múzeumban 3 napon át tartott tárgyalás után Rónait 6 év kényszermunkára ítélték, melyet másodfokon 4 évre csökkentettek.⁹

Debrecenben,¹⁰ a budapesti Gyűjtőfogházban és Vácott raboskodott. 1952 karácsonyán szabadult, de a rendi keretbe nem térhetett vissza. 1953 márciusától a Szegedi Vízügyi Igazgatóságon dolgozott, előbb mint segédmunkás, majd éjjelőr, illetve jó gyakorlati matematikai tudásának illetve érzékének köszönhetően mint geodéta. „Munkáját állandóan igen lelkiismeretes és az előírt pontossági hibahatárokon jóval belül igen szép kidolgozásban végezte”,¹¹ s még csak politikailag sem

25. Rónai Jenő, 1970 (PMF)

debreceni piaristák avagy Sörlei Zsigmond és társai perének története, in *A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, 2010, 217-227.

⁸ Tiszántúli Néplap 1948. okt. 29. (ld. az 5. jegyzetet).

⁹ Rónai Jenő előzetes letartóztatása (a Népügyészség 38/949. sz. irata, 1949. márc. 22-i) és j elentés a Rónai Jenő ellen elkészült vádiratról (a Népügyészség 45/1949. sz. irata, 1949. ápr. 1): PMKL MRÚL, Iktatott levelezés, 1949/Debrecen/38 és 45. – A perről a sajtó is hírt adott, pl.: *Demokráciaellenes titkos szervezkedést lepleztek le Debrecenben és Hajdúszoboszlón*, in Debrecen, 1949. márc. 15.; *Kulákcsemeték, piarista pap és volt „SS” katonák szervezték a hajdúszoboszlói fasiszta összeesküvést*, in Tiszántúli Néplap 1949. márc. 15.

¹⁰ Griszhaber-Gondos László védőügyvéd értesíti Sík Sándort a perújrafelvétel illetve egyéni kegyelem kérésének a lehetőségéről, 1949. dec. 13.: PMKL, MRÚL, Iktatás nélküli levelezés.

¹¹ A Hódmezővásárhelyi Földmérő Munkaközösség h. vezetőjének, dr. Faragó Istvánnak ajánlása, 1956. máj. 7.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

volt megbízhatatlan, hiszen a jugoszláv határ közeli munkák végzéséhez mindig megkapta a határsáv-igazolványt.¹²

1956 augusztusában felettesei az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) elnökének, Váhl Miklósnak írt támogató kérvényükben („mint kiváló matematikus a geodézia elméleti részét könnyen elsajátította, a gyakorlati részt pedig jól megtanulta”) kérték, hogy a hivatalos szakképesítés megszerzése érdekében a technikus vizsgát letehesse.¹³ Tudni kell, hogy a földmérő munkakörben dolgozó „rokon szakképesítéssel” rendelkezők a szükséges tanfolyam elvégzése (vagy megfelelő oklevél és munkahelyi ajánlás bemutatása) után akkoriban – épp a nagy káderhiány miatt, gyakran akár a tanfolyam elvégzése nélkül – szakvizsgát tehetek. Valószínűsíthető, hogy ezen az őszön a forradalom miatt nem indultak meg a tanfolyamok (legalábbis – a többi évtől eltérően – ennek semmi nyoma nincs az ÁFTH 1956 őszi iratai között), ugyanakkor 1957 áprilisában 59 földmérési műszaki alkalmazott – többnyire had- és erdőmérnökök – szakképzettségét fogadták el vizsga nélkül, további 7 főt tanfolyamon való részvétel mellőzésével engedtek vizsgázni.¹⁴ Rónai nem volt köztük. Sorsához ugyan nem köthető, de azért sokat mond, hogy az akkori politikai tisztogatás egyik áldozata éppen Váhl Miklós volt, akit az „ellenforradalom” alatti „határozatlansága” miatt 1956 végén egyik napról a másikra leváltottak, helyébe Antos Zoltánt, a Kádár-kormány pénzügyminiszterének, Antos Istvánnak az öccsét tették. Mindenesetre Rónainak 1958 végén „alkalmatlanság” (azaz a szükséges mérnöki diploma hiánya) miatt felmondtak. A határozat ellen panasszal élt, melynek fontosabb részeit, mint az akkoriban a politikai okokból féltetett és meghurcolt alkalmazottak által kényszeredetten használt védekező (tulajdonképpen megalázó) szóhasználat illetve érvrendszer jellemző példáját szó szerint idézünk.¹⁵

„Mélyen tisztelt Egyeztető Bizottság!

1958. december 23-án a Szegedi Vízügyi Igazgatóság 4358/1958 szám alatt a MT 29. § 1. bekezdése alapján felmondtott.

A felmondást sérelmesnek találok és a szocialista törvényességbe ütközőnek tartom, mert

1) az említett pont a munkára való alkalmatlanságot mondja ki, amit meg is kellett volna indokolni (pl.: ismételt figyelmeztetés ellenére sem végezte el munkáját), ami azonban nem történt meg.

2) Ami a munkára való alkalmatlanságot jelenti, az

a) műszaki szempontból nem állhat fenn, mint ahogy a mellékelt műszaki ellenőri vélemény bizonyítja. Öt éven keresztül sohasem volt kifogás munkáim minősége ellen, sőt, mindig legjobbak voltak munkáim, azokat már az első évtől kezdve mint mintákat mutogatták, és legfeljebb túlságos precizitáson kifogásol-

¹² Rónai Jenő fellebbezése a Munkaügyi Egyeztető Bizottsághoz, 1959. febr. 20.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

¹³ Az ÁFTH Hódmezővásárhelyi Megyei Kirendeltsége főmérnökének felterjesztése, 1956. aug. 27.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059613].

¹⁴ Az 1955. illetve 1957. évi tanfolyamok ügyei: MNL OL, Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal, Általános iratok (XIX-K.16.a), 47. és 76. doboz.

¹⁵ Rónai Jenő fellebbezése a Munkaügyi Egyeztető Bizottsághoz, 1959. febr. 20.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059613].

ták. Dr. Münnich Ferenc miniszterelnök 1959. február 18-án az országgyűlésen elmondott beszédében is azt mondta: „A tudósok, műszaki értelmiségiek, írók, művészek és általában az értelmiségi szakemberek munkájának megítélésében elsősorban a képesség, a szaktudás és az döntő, hogy milyen mértékben járulnak hozzá alkotó munkájukkal az egész dolgozó nép anyagi és kulturális értékeinek növeléséhez, a haza, a dolgozó nép további felemelkedéséhez.” (Népszabadság, 1959. febr. 19-i szám, 2. lap 2. oszlop) Ezen a címen nem lehet ellenem kifogást emelni, mert munkámat, amely a mezőgazdaság szocializálásának előkészítése szempontjából is nagyon fontos volt, mindig lelkiismeretesen végeztem.

b) politikai szempontból megint nem állhat fenn, mert igaz, hogy 4 évre voltam elítélve – ezt sohasem tagadtam –, amiből 3 és 3/4 évet le is töltöttem, a többit 1952-ben, mikor szabadultam, el is engedték, már a börtönben a kihallgató államvédelmi tiszt is azt ajánlotta, hogy valamilyen gyakorlati matematikus vagy műszaki pályán helyezkedjek el. Szabadulásom óta semmiféle politikai vád nem merült fel ellenem, az államvédelmi szervek is minden további nélkül megadták, ha szükséges volt a határsáv-igazolványt, sőt, az 1956-os események előtt a Körösér határcsatorna méréséhez is megadták az engedélyt, ahol pedig állandóan a határon kellett dolgozni. Az 1956-os ellenforradalmi eseményekben semmi néven nevezendő részem nem volt, határsáv-igazolványt is mindig kaptam, márpedig az államvédelmi szervek komolyan utána néznek a dolgoknak, és ha valakit politikai szempontból megbízhatatlannak tartanak, annak határsáv-igazolványt nem adnak. [...]

c) Ami azt illeti, hogy paptanár voltam, ebbe nem lehet belekapaszkodni, hiszen a szabad vallásgyakorlat és a munkához való jog törvényben van biztosítva minden állampolgár számára, és sokkal exponáltabb helyeken is vannak paptanárok. [...]

Fellebbezését elutasították,¹⁶ de szerencsére (illetve kimutathatóan a segítőkész kollégák-ismerősök támogatásával) 1959 márciusában egy látszólag kevésbé exponált helyen, a csongrádi székhelyű Alsótiszai Nádgazdasági Vállalatnál kapott hasonló beosztást. Ezen „az Isten háta mögötti”, a földmérő szakma által kevésbé preferált vállalatnál igen jól jöhetett a szakmai segítség, hiszen a népgazdaság szempontjából fontos nádexport sikere (azaz a tervteljesítés) a nádasok minőségének és főleg területének pontos ismeretétől függött, s ehhez tisztázni kellett a meglehetősen összekuszált telekkönyvi birtokviszonyokat. Hogy ez mennyire akut probléma volt, azt a vállalt egyik 1955-ös termelési értekezletének jegyzőkönyve is bizonyítja. Íme, Darabos Imre igazgató körzetvezetőkhoz intézett intelme:

„Én arra hívom fel az Elvtársak figyelmét, hogy [...] legyen gazdája mindenki a területének továbbra is, először a nád megóvása érdekében, másodsor pedig hogy területeinket más vállalatok, vagy egyének ne bitorolják. Minden telepvezetőnek kötelessége, hogy területét rendben tartsa, és az esetben, ha nádasok bitorlásával, vagy önkényes nádelvitellel akarják vállalatunkat megkárosítani, úgy azt azonnal jelentsék [...].”¹⁷

Rónai 1500 Ft-os munkabért juttató, külszolgálatos munkaszerződése így a

¹⁶ Jegyzőkönyv a Munkaügyi Egyeztető Bizottság tárgyalásáról, 1959. febr. 28.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

¹⁷ Jegyzőkönyv az Alsótiszai Nádgazdasági Vállalat termelési értekezletéről, 1955. július 5.: MNL CSML CSL, ANV, 106/3.

Csongrád Megyei Tanács VB. IV. Ipari Osztálya által a vállalat ügyrendjébe sorolt feladatok teljesítését írta elő, a következők szerint:

„Feladata, hogy a Vállalat kezelésében [...] lévő összes nádterületeket, gyékényes területeket, legelőket, kaszálókat, szántó területeket és vízállásos részeket felmérje, a rendelkezésünkre álló telekkönyvi adatok szerint beazonosítsa és kicövekelje. Ugyanakkor Csongrád Megye területén meglévő összes nádterületekről, gyékényes területekről nyilvántartást készítsen a beszerzendő telekkönyvi adatok, valamint a beazonosítás elvégzése után.”¹⁸ Mivel a nádgazdaság nem rendelkezett a feladat ellátásához szükséges geodéziai műszerekkel illetve eszközökkel, azokat (köztük az akkor általánosan használatos egy-egy MOM gyártmányú teodolitot és szintezőműszert) maga a Vízügyi Igazgatóság adta a frissen elbocsátott dolgozójának kölcsönbe.¹⁹ Közvetlen felettese a vállalati agronómusi munkakörben dolgozó Majerszky István erdőmérnök volt, de lényegében egy személyben látta el az összes geodéziai, földnyilvántartási, földrendezési munkát, illetve ő képviselte a vállalatot a kapcsolatos igazgatási-engedélyeztetési eljárásokban. Így például az 1960-ban és 1961-ben: föld- illetve ingatlanrendezés Dóc, Baks, Gyoma, Csongrád, Szegvár, Tápé, Endréd, Jászberény és Hódmezővásárhely térségében, eljárás a Szegedi Vízügyi Igazgatóságnál a vállalat mélyfúrású kútja vízjogi engedélyeztetése, a Holt-tiszai Hattyasi átemelő telep létesítése és Széksós-tóban történő víztárolás vízjogi engedélyének a tárgyában.²⁰

1965-ben visszatért a rendbe, és 1971-es nyugdíjazása után is néhány évig a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban tanított. Itt ismét eredeti tantárgyait, matematikát és fizikát tanított, és ő volt a gyakorlati foglalkozásnak helyt adó tanműhely vezetője is. A gimnázium matematikai szakmai munkaközösségének keretén belül egy ízben bemutatót tartott a trigonometria és a koordinátageometria földmérési gyakorlatban való alkalmazásáról,²¹ s ő mérte ki (szakszóval: tűzte ki) az új diák-ebédlő alapjait. Voltak magántanítványai is (többnyire lányok), ráadásul még az egykori novíciustárs, Scultéty Kálmán, aki 1956-ot követően kecskeméti gimnáziumukban már nem taníthatott, de szatymazi plébánosként továbbra is különórákat adott matematikából, egy ízben, mikor a Szőkefalvi Nagy Gyula emlékversenyre készülő egyik magántanítványának segítségére akart lenni egy-egy nehezebb példa (logaritmikus és trigonometrikus egyenletek illetve egyenletrendszerek) megoldásában, hozzá fordult segítségért, mondván, hogy ő már kiesett a gyakorlatból.²²

Ugyanakkor, bár két ízben is osztályfőnök volt (az 1970-ben és nyugdíjazása után az 1976-ban érettségizetteké), sem osztálymisét nem mondott, sem szentbeszédet nem tartott, de nem is koncelebrált, csak magánmisét mondott valamelyik mellékoltárnál – egyértelmű jeléül annak, hogy a szerzetesi közösségen belül is

¹⁸ Geodéztechnikusi (sic!) munkakörrel való megbízás, 1959. márc. 14.: MNL CSML CSL, ANV, 298/1959. Ügyrendi beosztás, 1959. jún. 1.: uo., 790/1959. Mindkettő: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

¹⁹ Átvételi elismervény, 1959. márc. 2.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

²⁰ Lásd pl.: MNL CSML CSL, ANV, 430/1959, 810/1960, 1406/1960, 1605/1960, 1664/1960, 2048/1960 és 2053/1960 sz. alatti iktatókönyv-tételek.

²¹ Beszámoló a matematikai szakmai munkaközösség munkájáról: Kecskeméti Piarista Gimnázium évkönyve, 1967/1968, 13 (kézirat, PMKK).

²² Scultéty Kálmán levele Rónai Jenőhöz, 1971. jan. 14.: PMKL, Pers3, Rónai Jenő iratai [N1059/13].

egyre visszavonultabban élt. Diákjaival szemben igyekezett zordnak mutatni magát, mégis szinte kenyérre lehetett kenni, következőképp nem tudott fegyelmet tartani. Azaz gyenge, engedékeny osztályfőnök volt, tanítványai mégis szerették, hiszen bizonyára megérezték benne a szeretetre méltó öregembert. Szikrázó matematikai (például fejszámoló) tehetségét mindenki csodálta, osztálya matematika eredménye mégis gyenge volt. Keveset beszélt, s ahogy egyre bogarasabb lett, egyre rosszabbul tűrte a kamaszok zajongását is. Jellemző tünet volt nála például hagyma- és fokhagyma-fóbia (azaz friss levegőn is hagymaillat zavarta). Nyugdíjas korára még zárkózottabb lett, szinte kizárólag csak a keresztretjvény-fejtés töltötte ki minden idejét.

Sokat dohányzott, és bár 1982-ben súlyos tüdőrákot állapítottak meg nála, éven át mégis tünetmentesen, azaz látszólag egészségesen (s valószínűleg szenvedésmentesen) élt. 1986. szeptember 27-én érte a hirtelen halál.²³ A kecskeméti piarista templom kriptájában várja a feltámadást.

²³ Urbanek Rudolf és Tuba Iván szíves közlései.

GYÜRE LÁSZLÓ, AZ „ERDEI MUNKÁS”

1922. május 2-án született Sátoraljaújhelyen. Édesapja a hat alkalmazottat foglalkoztató „Gondviselés” Keresztény Temetkezési Vállalat jól ismert, köztiszteletben álló tulajdonosa volt. Tanulmányait az ottani piarista gimnáziumban végezte, a rendbe 1940-ben lépett be. A növendékekről a Kalazantiumban félévente készített írásos jellemzésben (az ún. „minősítésben”) végig túlságosan aggályoskodó természetéről lehet olvasni, mely ugyanakkor az „őszintén buzgó, kifogástalan lelki élettel” és „kitartó kötelességtudással” párosult, s bár „csendes, kedves természete miatt társai szeretik és becsülik”, ő maga mint fiatal papnövendék még „nem rendelkezik a *discretio spirituum* (azaz az 1Kor 12,10-ben említett *szellemek elbírálásának* a) karizmájával”, mely – mint a jó és a rossz dolgok, személyek és nézetek között világosan különbséget tenni tudó adottság – a szerzetesi lelkiségben alapvetően fontos erény.¹

Tagja volt a növendék-zenekarnak, s szorgalmasan tanult németül. 1945 tavaszán Budapest ostromakor önkéntes műtősként a Rókus-kórházban dolgozott, ahol a sebesültek ellátását az is nehezítette, hogy a szomszédos Corvin-áruház bevételért folytatott harcok következtében a kórház is több belövést kapott. Az ablaktalan, részben bedeszkázott hideg folyosók zsúfolva voltak, egy-egy beteghez csak a padlón fekvő társaikon átlépve lehetett eljutni. Bár a sebesülteket nem kisebb orvosi igényiségek, mint Kudász József, Schmidt Lajos és Czeyda-Pommersheim Ferenc irányításával látták el, sok megrázó halálesetnek is tanúja volt. A szentségeket ugyan nem szolgáltathatta ki, legalább a haldoklóknak nyújtott lelki vigasszal, illetve a súlyos sebesültek bűnbánat felindítására való ösztönzésével segítette a túlterhelt kórházlelkész munkáját.²

1947. június 22-én szentelte pappá Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök. Biológia-földrajz szakos tanári diplomáját 1948. júniusában szerezte meg, tehát épp abban a hónapban, mikor az egyházi iskolákat államosították, így – a rövid gyakorlati tanári időszakot nem tekintve – rendi gimnáziumban már nem taníthatott.

Miután nem vállalta el az állami alkalmazást, ő is egyházmegyei szolgálatba került – mint a debreceni rendház tagja a nagyvárad-csanádi egyházmegye kötelékébe. A rendi vezetőség – bölcs előrelátásról téve tanúságot – a plébániai munkára kizemelt fiatalabb rendtagok gyakorlati lelkipásztori ismereteinek bővítésére a debreceni rendházban már a nyáron napi 2-3 órás tanfolyamot szervezett, hiszen a plébániai munka (a betegellátás, a keresztelés, a felnőtt híveknek szóló prédikáció) más ismereteket követelt, mint a diákokkal-szülőkkel való foglalkozás. A Szent Anna plébániára kerülve főképp a tócsókerti illetve a tégláskerti kápolnában misézett, de két általános iskolában és a dolgozók esti gimnáziumában is tanított hittant, heti 22 órában.

¹ KNMin, 6. tétel.

² Életrajzához ld.: Gyüre László, *Meghurcoltatásaim [az egri főegyházmegyei iroda számára]*, 1991. aug. 5.: PMKL, Pers3, Gyüre László iratai és levelezése [N472/10]. JUHÁSZ Ferenc, *Jó ez maguknak? Vendégségben Gyüre László szögligeti plébánosnál*, in Új Misszió, 1992. febr. (másolata uo.). ETELE György, *Gyüre László*, in *Ephemerides Calasanctianae* 63(1994), 52-53 (magyar eredeti uo.) Piaristák emlékeznek: Molnár István által magnetofonon rögzített interjúsorozat (PMKL, Hangfelvételek).

1949 januárjában mint „kinevezett államsegélyes hitoktató”, tehát mint a tan-testület tagja vett részt a Hatvani utcai általános iskola félévzáró szülői értekezletén, mely azonban Mindszenty-ellenes gyűléssé változott. Felszólalásában tiltakozott a szülői értekezlet tárgykörének megváltoztatása ellen, mondván, hogy a hercegprímás ügye nem tartozik az iskolára, hiszen ha van is ellentéte a hivatalos hatósággal, annak kezelése a felsőbb hivatalos hatóságok dolga, így az értekezlet e tárgyban ne foglaljon állást. Hogy tiltakozásának nyomatékot adjon, kivonult az értekezletről. Hitoktatói engedélyét már másnap megvonták, s minden iskolából kitiltották.

Így 1949. februárban Komádiba kapott kinevezést. Plébános-helyettes lett abban a többnemzetiségű és többvallású, 1944/1945-ben „malenkij robot”-tal sújtott Sebes-Körös menti faluban, melynek plébánosát, Fadgyas Istvánt 1948 novemberében tartóztatták le, és ítélték börtönbüntetésre, s aki szabadulása után 20 évig csak mint segédmunkás működhetett, de rövid ideig elődje volt a hatóságok által zaklatott Orosz András jezsuita is. (Mondani sem kell: később ő is hosszú ideig csak segédmunkás illetve szeretetszolgálati alkalmazott lehetett). Itt – kerékpáron járva – 7 község lelkipásztori feladatait látta el, de – 27 évesen – ekkor szembesült egy nem mindennapi lelkipásztori feladattal is: mivel paptársai nem vállalták, egy halálraítélt fiatalembert ő látott el utolsó lelki útravalóval. Igen udvariasan maga a fogházvezető fogadta, majd elővezették az akkor már siralomházban lévő, s a kegyelmi kérvény elbírálására kétségbeesetten választ váró rabot, aki elmondta a maga történetét, azaz nem is érti, hogy miért van itt, hogy miért vádolják meg gyilkossággal. Gyüre tehetetlenül próbálta vigasztalni, hogy talán kegyelmet kap, vagy hogy az ügyvédje esetleg talál majd olyan részleteket, melyek alapján ügyét felülvizsgálják vagy újratárgyalják, de végül is tudtára kellett adnia a rideg valóságot: már csak 2 órája van hátra, mire az elítélt „szépen elvégezte szentgyónását.”

Még az év őszén Újkigyóásra került káplán-hitoktatónak, ahol Takácsy Dénes esperes igen szívélyesen fogadta őt. A családias, szinte idilli plébániai környezet nyugodt lelkipásztori munkát tett lehetővé (ahogy vallomásában mondta: „igen jól éreztem itt magam”), nem csak azért, mert a tanyavilágban az egyszerű emberek közt és a falusi iskolában zavartalanul dolgozhatott, hanem mert a plébánia különleges szellemi központ is volt. Ugyanis gyakran ott vendégeskedett családostul az esperes Budapesten élő húga és orvos testvére – ilyenkor többnyire házi muzsika is szólt. Édesapjuk, Takácsy Lajos a gyulai plébánián volt kántor, az orvos fiú (szintén Lajos) zenei tehetségét az is mutatta, hogy összejöveteleik során egy-egy művet különböző stílusban is elő tudott adni, Gyüre visszaemlékezése szerint azt is be tudta mutatni, hogy egy-egy dallamot „hogy játszaná a fúvós, hogy játszaná a cigány, hogy játszaná a dzsessz-muzsikus, vagy hogy játszaná a szalonzenekar, különböző formában, különböző hangszínnel. Olyan káprázatosan játszott, hogy mindenki ámult, micsoda pompás tehetség.” No meg Takácsy esperes kíséző lelkészként magához vette a Kistarcsáról frissen szabadult Kiss Antalt, a 1930-as és 1940-es években Lantos-Kiss Antal néven publikáló ismert ifjúsági író és lelkipásztort, aki igen nagy hatással volt a fiatal Gyüreire. (Részlet visszaemlékezéséből: „sokat tanultam tőle, nagyszerű szónok volt, igen sok lelkipásztorkodással kapcsolatos praktikus dolgot tudott, nagy olvasottsággal rendelkezett, igen sok zenei és irodalmi ismeretet adott.”)

1950 nyarán a szerzetesek elhurcolását követően árván maradt békéscsaba-

erzsébetliget-i kapucinus plébániára kapott beosztást, Dr. Udvarhelyi Béla szentszéki bíró és hitoktatási felügyelő mellé. Udvarhelyit korábban személyesen ismerte, hiszen Debrecenben káplántársa volt, s később, mint hitoktatási felügyelő maga is részt vett Gyürének az Újkígyós környéki tanyák iskoláiban tartott hittanóráin. Gyüre Békéscsabán is kinevezett iskolai hitoktató volt, a tanári kar szívesen fogadta mind őt, mind az evangélikus lelkészt, oly annyira, hogy a szünetekben ők is a tanári szobában lehettek. Sőt, a kántorral együtt vezették az iskolai énekkart is. A hittanórán is sokat énekeltek, volt, mikor az énektanár is bejött, hogy a két vagy három szólamban éneklő nebulókat meghallgassa. A bátran éneklő illetve szorgalmas tanulókat pontozással jutalmazta – ezt az igazgató nehezményezte, mondván, hogy meg nem engedett külön jutalmazással csábítja a gyerekeket hittanra. Egy másik alkalommal a Szentlélek eljövételét tanítva a gyerekekkel egy kupolás kápolnát rajzoltatott a táblára, tetején a Szentlélek, körben az apostolok a Boldogságos Szűz Máriával. Az órát ellenőrző igazgató – annak ellenére, hogy mikor kikérdezte a diákokat, azok mind a hittanóra tananyagára vallottak – azzal vádolta meg Gyürét, hogy óráin a Szent Koronát propagálja, és feljelentette az oktatási osztályon, így 1952 szeptemberétől már nem taníthatott.

Ebben az időben kezdődött el ebben az egyházmegyében is a plébániák békepapok javára történő (sokszor a megalázott végrehajtó megyéspüspök kompromisszum-keresési hajlandóságát a végsőkig álnokul kihasználó) átrendezése, így mind Udvarhelyinek, mind Gyürének távozni kellett. Hamvas Endre csanádi püspök Udvarhelyit Biharkeresztesre, Gyürét Tótkomlóásra helyezte, míg helyükbe Kovrig Gyula és Marosi Endre (aki 2008 májusában mezőberényi hívei körében még rubinmiséjét ünnepelte) került. Mivel Kovrig szerepe az egyházellenes békemozgásban köztudott volt, ezért arra hivatkoztak, hogy az intézkedés kényszer alatt történt, illetve hogy az egyházjog szerint méltatlannak nem lehet a plébániát átadni, így nem vették át diszpozíciójukat.

Egyébként mind Udvarhelyi, mind Gyüre tevékenységét élénken figyelte az Állami Egyházügyi Hivatal (akkor Szegeden működő) megbízottja, Prazsák Mihály, aki – többek közt – ilyen jelentést küldött róluk: „Békés megyében Udvarhelyi felforgató politikája érvényesül, kíváncsi vagyok, hogy [...] mennyiben van ennek a tagnak befolyása. Ez igen lényeges kérdés, mert Udvarhelyi már rengeteg disznóságot művelt, és már a papok is csodálkoznak, hogy miért nem vitték el. [...] valószínű Udvarhelyi hamarosan le lesz tartóztatva, és vele kapcsolatban több érdekes dolognak is ki kell jönni.” Gyüréről azt írja, hogy ő csak áldozat, „mert hülye, hiszen mindent úgy csinál, ahogy Udvarhelyi mondja neki.” De Kovrig diszpozíciója ellen a többi pap is tiltakozott, hiszen Prazsák jelentésében az is olvasható, hogy Marosi „nem hajlandó vele egy fedél alatt lenni”, és Domanek Pál békéscsabai esperes is úgy fogadta Kovrigot, hogy „mi a fenének jött ide. Jobb volna, ha maradna ott, ahol van, mit tolakszák itt.”³

Hogy az ellenszenv mennyire megalapozott volt, arra Kovrignak az egyik (valószínűleg békéscsabai) újság főszerkesztőjének írt – tudomásunk szerint eddig még nem publikált – következő levele is példát szolgáltat:⁴

³ Erről részletesen például: Mészáros István, A szegedi „bajszos püspök” jelentései 1952-ben, in Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7(1995):1-2, 233-256.

⁴ Politikatörténeti Intézet Levéltára, I/274, 21. csop. 13. őrzési egys.

„Gyoma, 1948. jún. 2.

Kedves Főszerkesztő Úr!

Békésszentandrásra küldött levelét örömmel kaptam meg és tisztelettel értesítem, hogy jövő hét első napjaiban fel fogom keresni.

Jelenleg hivatalos ügyben Gyomára kellett jönnöm, és itt hozta keresztül a futár a primás harmadik körlevelét – melyek már a könyökömön jönnek ki – amelyet hirtelen szóról-szóra lemásoltam és amelyet mellékelek. Tekintve, hogy 6-án, vasárnap lesz csak felolvasva, gondolom, érdekes volna, ha megelőzőleg már egyes megfelelőbb részleteket már hozna is b. lapja, megfelelő kommentárral.

Kérve egyelőre azt, hogy a cikket nevem mellőzésével szíveskedjék közzétenni, a viszontlátásig szívélyesen üdvözlö

Kovrig Gyula

s. lelkész

U.i. Majd a jövő héten egy másik közleménnyel jelentkezem, aztán jöhet a nevem is.”

Bizonyára az sem véletlen, hogy Kovrig állítólag 1952-ben már arról panaszkodott, hogy névtelen levélben kommunista papnak bélyegezték és veréssel fenyegették meg, ha nem hagyja abba a politizálást.⁵

A fentiek fényében talán ma nem minősíthetjük forrófejű fiatalok meggondolatlan engedetlenségének kettejük azon döntését, hogy tiltakozásul otthagyják a plébániát, és a Bükkben elvonulva erdei munkásként fizikai munkát vállalnak. 1952. október közepén – a plébániai háztartást vezető kalocsai iskolanővérrel, Kocsis Annával és Jánosi Ilona sekrestyével együtt – költöztek ki Jávorkútra, ahol az erdészlabkból havi 500 Ft ellenében 2 szobát kibéreltek. A téli nehéz élelmiszerbeszerzésre számítva több mázsa élelmiszert (lisztet, búzát) is vittek magukkal, amúgy napszámoként az aljnövényzet-tisztogatás és a karácsony előtti fenyőfakitermelés volt a munkájuk. Az erdészettel bérfizetési, elszámolási illetve normateltjesítési vitába kerültek, minek tisztázására még az erdészet vezetője is kiszállt, de valószínű, hogy ez a konfliktus szolgáltatta az ürügyet arra, hogy már 1952. december 13-án őrizetbe vegyék őket, és „közellátást veszélyeztető bűntett” miatt eljárás indítsanak ellenük. Az ítélet igen korán, már december 23-án megszületet,⁶ Udvarhelyit 3, Gyürét másfél évi börtönre ítélték. A meglehetősen részletes – és mai szemmel különösen tanulságos – indoklás szerint vétkesek áruhalmozásban, ráadásul cselekedetüket – úgymond – „erkölcsi szabályok” is tiltják, hiszen „a dolgozók szocialista társadalmi együttélésének szabályai megkövetelik, hogy a dolgozók szükségletüket messze meghaladó mértékben ne vásároljanak, mert azok, akik megfelelő összeggel, tőkével rendelkeznek, lehetőséget nyernek arra, hogy [...] a kisebb fizetésű dolgozók elől a kormányzat által beütemezett mennyiségű elsőrendű életszükségleti cikkeket hosszabb időre elvonják.” A tényfeltárás a legkisebb részletekre is kiterjedt, például arra, hogy a sertéseket gondozó Kocsis Anna „egy alkalommal összesen 1 liternyi búzát a sertések ételébe belekevert és az árpával

⁵ PÁL József, *A katolikus papi békemozgalom Békés megyében (1951–56)*, in *Alföldi Társadalom* 5(1994), 37-70.

⁶ A Miskolci Járásbíróság B.24/762/1952-2. sz. ítélete: PMKL, Pers3, Gyüre László iratai [N472/10].

26. Gyüre László füzérradványi káplán motorjával, 1963 telén (PMF)

együtt megfőzött.” (Erre egyébként úgy jöttek rá, hogy ellenőrzéskor a vályúban búzaszemeket találtak.) Údító színfolt a jegyzőkönyvben ugyanakkor az a rész, ahol a „jogi és hittudományi egyetemi végzettségű, német, francia, angol, latin és héber nyelven beszélő és olvasó” Udvarhelyi római jogi ismereteiről is tanúságot téve azzal védekezik, hogy ő a jó családapa gondosságának az elve értelmében a „*bonus pater familias* szerepét töltötte be, amikor a téli szükségletnek megfelelő mennyiségű lisztet előre beszerezte.”

Mivel az 1953. március 25-i másodfokú ítélet⁷ csak a mellékbüntetést csökkentette, Gyüre a miskolci vizsgálati fogság után a debreceni börtönbe került, majd – az emberségesebb bánásmód reményében – átkérte magát bányamunkára Tatabányára. Itt meglehetősen rossz körülmények között (például állandó lőporfüstben), de egy igen jószívű bányaács mellett dolgozott, és minthogy a normát igen jól teljesítették, a munka utáni pihenőidejük zavartalan volt.

„Megéltem a bányában omlásokat, bányaszakadást, vízbetörést, többiek balesetét, bányatüzet, menekülést. Mesteremmel közvetlenül az új mező feltáráson dolgozó elővájárok mögött, a kirobbantott fejtések biztosításán dolgoztunk. Többször rántott el mesterem az oldalbetörésektől, mikor a nagy oldalnyomás a földre roskasztotta az ácsolatokat” – írja visszaemlékezésében. Egy halálos balesetet így mondott el a magnetofonon rögzített szavai szerint: „Egy másik alkalommal a tetőzet szakadt le, több méter magasan, ahol éppen mi voltunk. Az öreg Józsi bácsi mindjárt mondta is: »Laci, fussunk hátra, mert ebből baj lesz«, mert kezdett peregni a deszkán keresztül a szén! Húzódtunk is hátra, és egyszer csak egy óriási robaj, és mintha valaki göngyöltette volna az összes ácsolatot és az összes deszkát, mint

⁷ A Debrecen Megyei Bíróság Bf. I.344/1953/7. sz. ítélete: PMKL, Pers3, Gyüre László iratai [N472/10].

a papírt, mikor összegyűrik, úgy szakadt le, és nyomta kifelé az ácsolatot. Mi távol maradtunk, de volt, akiket bent ért, közvetlenül alatta, úgyhogy akkor volt is halálos áldozat, kettő vagy három, akiket utólag sem sikerült kimenteni. Persze, azonnal mentés, biztosítás és így tovább, a műszakunk megállt, s csak a szakavatott vájárok meg a fenntartók dolgoztak a biztosításon. Egy nap múlva a munka folyt tovább.”

Vasárnaponként illetve a pihenőidőben ő és rab paptársa, az egri egyházmegyes Badacsonyi József beszélgetésnek álcázott összejöveteleket tartottak, erre néhányan el is jöttek, ilyenkor imádkoztak, énekeltek, sőt rövid ideig még misét is tartottak. A misebort a tatabányai születésű, a körülményeket bányász apja révén jól ismerő rendtárs, az iskolák államosítása után az alsógallai plébánián szolgáló Vass Péter a rabokhoz bejáratos tatai körzeti orvossal juttatta be. A titkos misét a Pongrác nevű tábori orvos rendelőjében mondták. Persze hamarosan lebuktak.

Gyüre szigorított büntetést kapott, és átszállították Sátoraljaújhelyre, a „köztörvényesek” közé. Volt köztük gyilkosság miatt halálra ítélt is, mégis, mikor belépett közös cellájukba, mindenkiel kezét fogott, így azonnal elfogadták, később többen vele imádkoztak-énekeltek. A börtön egyébként a szülői házzal szemben volt, ott-tartózkodásáról a ki-bejáró ügyesektől és a bíraktól szülei hamar értesültek, bár ottlétének felfedése elvileg tilos volt (így szülei jó két éven át nem is látogathatták).

1954-ben amnesztiával szabadult,⁸ jelentkezett Hamvas Endre püspöknél, aki a korábbi békéscsabai engedetlenség „büntetéseként” további 3 hétre (!) meghosszabbította az egyházi szolgálat alól (tehát a misézéstől is) való eltiltását, és csak később alkalmazta újra. Ez idő alatt építőipari segéd munkásként dolgozott Miskolcon édesapjával együtt (egyik volt osztálytársa révén kapott betonozó munkát), de közben már besegített a környékbeli plébániák munkájába.

Végül is 1955 tavaszán a kb. 150 lakosú Korósszigetre került, ahol egy megkezdett, de a háború miatt fel nem épült templom várta. A misét egy elűzött család házában berendezett kápolnában tartották, ő maga először a ház udvarán álló juh-hodályból deszkafallal leválasztott, belül zsákokkal kibélelt pásztorkunyhóban lakott, majd átköltözött az időközben elkészült sekrestyébe. Együtt élt a falu illetve a környékbeli tanyák népével: nemcsak misézni járt át kerékpáron Darvasra, Csökmőre, Fancsika-pusztára és Szeghalomra, de gyakran együtt dolgozott velük a földeken is, s még tűzifával is segítette őket. 1956-ban a falu a forradalmi bizottság elnökévé választotta, ezért 1957. július 20-án letartóztatták, majd, mint „népellenes lázítót” a tököli internálótáborba szállították (Közben egyébként felépült a templom, melyet 1957. májusában Hamvas püspök fel is szentelt).

Tökölön az első hetekben – több más rabbal (például Rákos Elek győri prépostal) egyetemben – sok-sok megaláztatásban (ahogy ő írja „csúfolódásban és becsmerlésben”) volt része, később a tábor körüli munkára, így többek közt tereprendezésre osztották be. Egy alkalommal, mikor a tenispályát építették, ő tűzte ki a derékszöget a munkavezető őrmester helyett, aki elámulva meg is jegyezte: „Maguk papok ehhez is értenek?”

Miután a Debreceni Megyei Bíróság 1 év 6 hónapi szabadságvesztésre ítélte,

⁸ A Megyei Ügyészség Miskolc határozata, 1954. szept. 24.: PMKL, PMKL, Pers3, Gyüre László iratai [N472/10].

27. Gyüre László gyerekekkel a zabari gótikus plébániatemplom főbejárata előtt, 1967. aug. 6. (PMF)

Márianosztrára került, egy cellába Juhász Miklóssal, Bulányi Györggyel és Jancsó Imrével, valamint két református lelkésszel. A fogva tartottakat – természetesen – összetartotta a lelki-szellemi azonosság, imádkoztak, énekeltek, egymástól nyelveket tanultak, sőt, titokban még miséztek is: Bulányi ugyanis – a legújabb kori egyháztörténelemből már ismert módon – csomagban mazsolát hozatott be, azt kis fiolában lévő vízben szétmorzsolva jutottak miseborhoz. A Legfelsőbb Bíróság az ítéletet végül is 1 év 2 hónapra csökkentette,⁹ ami az előzetes letartóztatás idejének felelt meg, így az 1958. október 27-i ítéletet követően Gyürét szabadlábra helyezték. (Érdeemes felhívni a másodfokú ítélet azon megállapítására, mely szerint „a vádlott személye társadalmi veszélyességének értékelésénél téves az elsőbíróság azon megállapítása, hogy a vádlott teológiai végzettségénél fogva már eleve szemben áll a jelenlegi társadalmi rendszerrel”, hiszen „ez a körülmény egymagában ilyen következtetésre nem ad alapot”).

Mivel kiszabadulása után – nyilván állami nyomásra – egyházmegyéjében nem kapott működési engedélyt, Hamvas püspök némi segély kíséretében szabadságot kapta. Később a kassai, a rozsnyói, majd az egri egyházmegye alkalmazásában előbb káplánként Salgótarjánba, majd Monokra és Füzérradványra került, ezt követően pedig Zabarban, Sajópüspökiben majd Szögligeten volt plébános. Egyenesen re-

⁹ A Debrecen Megyei Bíróság B. I.1376/1957. sz. ítélete: Uo.

ménytelen vállalkozás lenne a plébániáihoz tartozó valamennyi filiálét felsorolni: szinte állandóan úton volt, több motorkerékpárt és autót nyűtt el. Templomokat építtetett illetve restauráltatott, fűtést, közművesítést intézett, kórházi betegeket látogatott. Gyönyörű munkájáért esperesnek is kinevezték.

Amikor a piaristák 1991-ben visszakapták a sátoraljaújhelyi rendházukat, Etele György házfőnök biztatására visszatért a rendi közösségbe. 1992-től itt próbálta megszervezni a kétszeresen is árván maradt piarista plébániát. Az előző plébánost, Densz Gézárt 1986-ban megölték, a templom közösségének jogi státusza rendezetlen volt, az csupán mint templomlelkészség működött. A 25 éve tartó restaurálást befejezte, bevezette a fűtést és a világítást, elkezdte a gyűjtést a torony festésére. Sorba látogatta a híveket, heti 16 hittanórája volt, külön foglalkozott az elsőáldozókkal, a bérmelegítővel és a jegyesekkel. Ugyanakkor édesanyja halála után (aki korábbi állomáshelyein haláláig végig vele lakott) a 3 fős rendházba való költözése kimutatható megnyugvást, sőt – Etele György szerint¹⁰ – egyenesen örömet jelentett számára, annak ellenére, hogy már érezhette kezdődő rákbetegségét. Részt vett 1992-ben Budapesten a rend podolini megtelepedésének 350 éves jubileumi ünnepségén, a rend váci lelkigyakorlatán s az alkalmazottakkal közösen rendezett kiránduláson.

1993. májusában súlyos állapotban került kórházba, ott szembesült betegségével (gyomorrák). Július 13-án a betegek szentségével megerősítve az osztályos orvos jelenlétében és a házfőnök imájának kíséretében halt meg. Búcsúzásakor mosolygott.

Temetésén egykori hívei közül több százan vettek részt. Nem csak Szögligetről, de Perkupáról, Szinből, Dobódeletről és Varbócról is. Hogy hívei mennyire szerették, azt két fennmaradt dokumentum is bizonyítja. Az egyik a Miskolci Társadalombiztosítási Főigazgatóság egyik alkalmazottjától nyugdíjúgyben érkezett „félhivatalos” levél: „ Ne tessék aggódni, minden rendben lesz, nem ez az első nyugdíj-igény, amit megcsinálunk. [...] Nagyon jó egészséget kívánok, és remélem, hogy minden elrendeződik Egerben is.”¹¹ A másik a Mihalik Alfonz szögligeti egyházközségi elnök által mondott temetési búcsúbeszéd. Befejezésül íme egy szép részlet: „Angyali természetű ember voltál. Csak úgy áradt belőled a szeretet és a jóság. Egyszerűen, a szelídek boldogságával és boldogító erejével szólottál hozzánk, fejtetted ki mondanivalódat, azt, hogy valamennyien a katolikusok nagy családjának vagyunk az ünnepi lakomára meghívott tagjai, s akkor tehetünk, teszünk eleget a meghívásnak, ha a szeretet szellemét fejlesztjük, ápoljuk magunkban. Mindig erődön felül vállaltál. Hányszor és hányszor találkoztunk kórházak folyosóin, betegszobáiban, már akkor is, amikor még nem nézték jó szemmel a pap kórházi tevékenységét. Sok szomorú, sorsára hagyott betegnek Te voltál az egyetlen látogatója, vigasztalója, reményt adója. Ismerted híveid gondját, baját, örömét. Vigasztaltál, velünk szomorkodtál és velünk örültél.”¹²

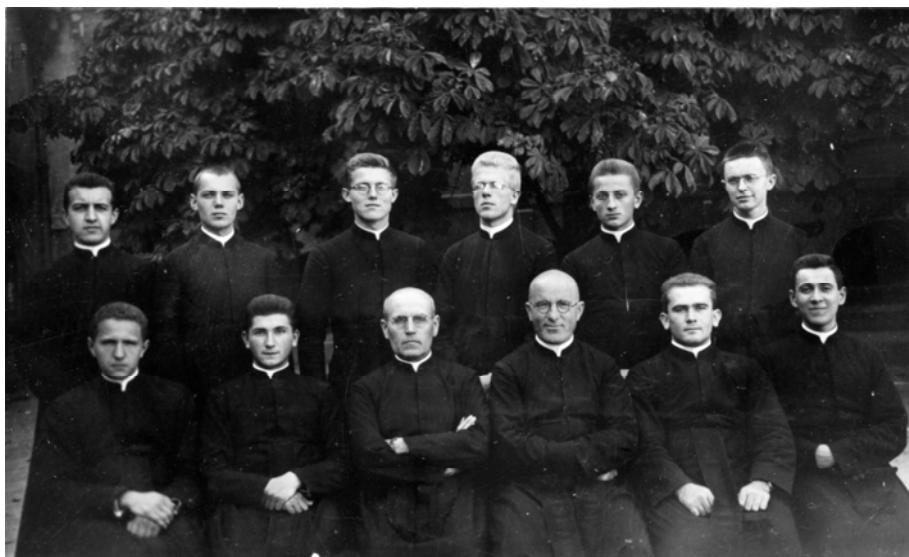
¹⁰ Házfőnöki jelentés Gy. L. rendtársunk halála alkalmából, 1993. aug. 24.: PMKL, Pers3, Gyüre László iratai [N472#10].

¹¹ Fábán Istváné(?) levele, 1991. okt. 9.: PMKL, Pers3, Gyüre László iratai [N472#10].

¹² PMKL, Pers3, Gyüre László iratai [N472#10].

28. A váci piarista noviciátus, 1941/1942. Állnak: Rónafalvi Ödön, Tóth Géza, Lőrincz Imre, Irányi László, Divald István (középen), Kőváry Károly, Vénusz Tibor, Varga Imre, Ördögh (Örkényi) István; ülnek: Holl Béla, Léh István magiszter, Benke Imre promagiszter, Pávó Nándor (PMF, Simonides-gyűjtemény, XVI, 108)

29. A váci piarista noviciátus, 1942/1943. Állnak: Somorjai Imre, Rábai Egon, Erdélyi István, Kovács Gyula, Gáspár László, Etele György. Ülnek: Szendrényi Tibor, Gyenes Mihály, Léh István magiszter, Benke Imre promagiszter, Szabari Miklós, Zalán István (PMF, Simonides-gyűjtemény, XVI, 108)

AKIT AZ ÁLLAMVÉDELEM SZÖKTETETT KI NYUGATRA: DIVALD ISTVÁN (1923–1972)

A második világháború után politikai fordulatok számos magyar piarista sorsát fordították meg, és terelték a legkülönfélébb irányokba. A számos különleges sors közül is az egyik legkülönösebb azonban Divald Istváné volt. Nem lehet a történész – különösen nem az egyháztörténész feladata, hogy erkölcsi ítéletet mondjon a múlt szereplőiről, és a következőkkel sem ez lehet a célunk. Azonban úgy véljük, hogy Divald István meglepő fordulatokkal teli életpályája és a tőle származó, állambiztonsági aktákban megőrzött gondolatok olyan tanulságokkal szolgálnak, amelyek közelebb vezetnek az kommunista diktatúra elnyomó gépezetének, valamint az elnyomott katolikus egyház helyzetének – egyszóval egy történelmi korszaknak és az abban élő embereknek – jobb megértéséhez.

Pályakezdése

Divald István 1923. április 6-án született Budapesten. Apja, id. Divald István postaltiszt, édesanyja Fekete Mária. Miután 1941-ben a Budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett, tanárai mint „közepes tehetségű, jó rendű” diákot felvételre ajánlották a rendbe, ahol nyolcadmagával (köztük Holl Bélával, Irányi Lászlóval, Kőváry Károlyval, Lőrincz Imrével és Örkényi [Ördögh] Jánossal együtt) Vácot megkezdte novícius-évet.¹

A budapesti rendi teológiai intézet, a Kalazantinum növendékeként az egyetemen magyar és német szakra járt. Rendi előjárójának, a Kalazantinum prefektusának, Albert Istvánnak meglehetősen szigorú „minősítése” szerint a II. évfolyamos Divald, annak ellenére, hogy vizsgáit jeles eredménnyel teszi le, „nem látszik eléggé őszintének”, jelleme „nem szerencsés kedélyvilága miatt nehezen alakul. [...] Az előjárókkal szemben igyekszik tisztelettudónak lenni, de ez is nagyon kimértnek hat, melegséget, közvetlenséget, megnyitottságot hiába várunk tőle.” Mikor a 2. világháború vége felé a rendházat korábban rövidebb-hosszabb időre kényszerűségből elhagyó rendtagok, illetve növendékek 1945 tavaszán visszatértek, prefektusa szívesen vette volna, ha Divald nem tér vissza a közösségbe, mint ahogy az az 1944/45. évi minősítéséből kitűnik: „Még nem tért vissza. Nyegleségével, világiasságával, szerzetesi-papi kérdésekkel szemben tanúsított bántó nemtörődömségével, aszkézis nélküliségével teljes hivatástalan benyomását keltette, úgy hogy visszavétele semmi körülmények között nem kívánatos.” Bár két évvel idősebb rendtársának is ugyanez volt a véleménye („az az érzésem, Divaldból, s még egynémely társából sohasem lesz jó piarista, akármennyire is érik rajtuk a szentség”),² mégis visszafogadták, miután „visszatérése után hivatásának kérdését alaposan megbe-

¹ PMKL, MRÚL, Rullál (3.a), A rendbe folyamodók kimutatása, 1911–1949.

² Való Ferenc levele Zimányi Gyulának, Nagymajtény, 1949. aug. 20.: PMKL, Zimányi Gyula hagyatéka (IV.111), Levelezés [Rendtagok levelei].

széltük. Bár nem minden tekintetben megnyugtató, komolynak és őszintén törekvőnek látszik.³

Igyekezetének, tenni-akarásának markáns jele, hogy igen aktívan tevékenykedett a piarista növendékek Academia Calasantiana nevű önképzőkörének szellem-történeti szakosztályában, ahol több eladást is tartott: elsőként 1946 májusában Rilkéről, ezt 1947 októberében a „Hogyan olvassuk a József tetralógiát?” című követte, amely növendék-társai között „élénk szellemi vitát” váltott ki,⁴ ráadásul annak szerkesztett változata még abban az évben a Vigiliában is megjelent.⁵ Nem sokkal rá, a farsangi ünnepségen Karinthy *Futurum exactum* című Babits-utánzatát szavalta el, majd karácsonykor társai az ő rendezésében adták elő a Hartvik győri püspök szertartáskönyvében ránk maradt *Tractus stellae*-játékot. De igen aktívan szólt hozzá mások (pl. Krigler Béla vagy Ördögh János) filozófiai-teológiai témájú előadásaihoz is. Az 1947–1949 közötti évek amúgy is meglehetősen termékenyek voltak a hivatását kereső fiatalember számára, mint ahogy az a műveinek jegyzékéből látható.⁶ Ennek ellenére sokat mond az a tény, hogy 1947 elején mégsem őt, hanem Holl Bélát választották meg a szakosztály elnökének.⁷

1947. június 22-én szentelték pappá, de részben azért, mert még dolgozott doktori disszertációján, melyet csak 1948 novemberében védett meg,⁸ részben pedig azért, mert akkorra már nemcsak a frissen végzett tanárok sorsa lett bizonytalan, továbbra is a Kalazantinum állományában maradt, bár közben a Sas-hegyi Notre Dame de Sion nővérek általános iskolájában tanított hittant. Minthogy a prefektusával, Albert Istvánnal – annak vélt (vagy valós?) emberi-vezetési hibái miatt – fennálló komoly ellentétei ezután sem szűntek, sőt, mint ahogy az a tartományfőnöknek írt leveléből⁹ is kitűnik, még tovább erősödtek, a tartományfőnök, Sík Sándor az 1949. október 26-án a győri püspök beleegyezésével Tatára helyezte az immár állami gimnázium és általános iskolai hitoktatójának.¹⁰

Tatán ő maga is aktív részese lett a Török Jenő és Juhász Miklós által kezdeményezett „iskolán kívüli” országos ifjúsági nevelőmunkának, melyről később, az egyik 1954-es titkosszolgálati jelentésében így írt: „Nekem először egy, majd két fiúcsoportom volt. Az ezekkel való foglalkozás közben, majd a Törökkel és Juhászszal való beszélgetésekből, valamint a papi vezetők összejöveteleinek az anyagából állt össze bennem először a világos kép a mozgalom célját és alapvető irányvonalát illetően. Az elsőrendű cél: a nevelés eszközeivel harcolni az állami célkitűzések ellen. Tehát elsősorban úgy lefoglalni magunk számára az ifjúságot, hogy az állami befolyástól lehetőleg teljesen érintetlen maradjon. Ilyen állapotban aztán megtartani egy eljövendő, bár csak hosszabb idő múlva várható változás utánra. Erre a változásra fel is készíteni megfelelő szociológiai és keresztény államelméleti ismer-

³ KNMin, 6. tétel.

⁴ PMKL, BpKal, Academia Calasantiana iratai, 28. kötet: Az Academia Calasantiana jegyzőkönyvei, 1939-1949.

⁵ Divald István műveinek bibliográfiája (10. sz. melléklet), B/5.

⁶ Divald István műveinek bibliográfiája (10. sz. melléklet).

⁷ PMKL, BpKal, Academia Calasantiana iratai, 28. kötet: Az Academia Calasantiana jegyzőkönyvei, 1939-1949.

⁸ Divald István műveinek bibliográfiája (10. sz. melléklet), A.

⁹ Divald István levele Sík Sándornak, 1949. ápr. 4. (1. sz. melléklet).

¹⁰ PMKL, MRÜL, Iktatott levelezés, Tata/1949/1046; Egyháziak/1949/1085.

retanyag közlésével, miáltal kialakítják bennük az eljövendő államrend képét. Ugyanakkor törekedni arra is, hogy az általunk nevelt káderanyag megfelelő pozícióba juttatásával az egész társadalmat lassanként a magunk céljainak megfelelő irányba tereljük. Vagyis szellemi eszközökkel törekedni a demokratikus államrend megdöntésére a lassú víz partot mos elv alapján. [...]

Ilyen összejövétel volt minden évben egy. Összesen háromtól van tudomásom, s közülük kettőn részt vettem. [...] A tervszerűen megrendezett összejöveteleken kívül elég gyakran voltak olyan kisebb összejövetelek is, melyek mintegy véletlenül vetődtek össze. Négyen-öten találkoztunk Juhásznál vagy Töröknél, és megbeszéltük az aktuális kérdéseket. Ezeket az összejöveteleket jobban szerettem a hivatalosaknál, és a magam ügyeit és nehézségeit inkább ilyenkor beszéltem meg, nem pedig a nagy értekezleteken. Azokon inkább csak hallgató voltam, alig szóltam hozzá a kérdésekhez. Az én szerepem ott kezdődött, hogy a hallottakat, nem különben az írásba fektetett dolgokat tovább vigyem és elterjesszem a Győr-környéki csoportokban.”¹¹

Ebben a jelentésében felsorolta nemcsak a résztvevők teljes névsorát (a piaristákon kívül Halász Piusz ciszterci szerzetest és Halász Endre péceli plébánost), de ismertette az egyik ilyen összejövétel részletes tematikáját is, közte azt a gondolatot, mely „később az egész mozgalom egyik alaptétele lett: A Krisztus titokzatos teste gondolat. Megjelenésében tiszta teológiának tűnik, de lényege az, hogy a nemzeti közösségbe való tartozás, melynek hangoztatása nem volt kívánatos, egy misztikus felsőbb közösségbe való tartozást helyezzen. Így az egyén az elvesztett valóságos társadalom helyett kap valamilyen kárpótlást és megmarad a valahová tartozás illúziója.” Egy későbbi összejövételről már ezt írja: „Ezen az értekezleten Török, Bulányi és Juhász már összehangoltan és az első értekezlethez viszonyítva kiértekelten tarták fel szervezetüket és módszereiket. Amit 1948-ban inkább még csak Török adott elő, az itt már mint elfogadott gyakorlat jelent meg: a sejtyszerű csoportok szervezése. Kisebb gyerekek vezetője egy nagyobb, a nagyobbak is csoportot alkotnak egymással, és így tovább. Az egésznek vezetője pedig egy pap, aki a szellemi irányítást adja. Ezt pedig fokként adják tovább lefelé, a legkisebbeknek. [...] Fontos tényezője volt a nevelésnek évenként egy-kétszer a »lelkigyakorlat«, vagyis egy több napon át tartó nagyszabású összejövétel, melyen több csoport tagjai [...] vettek részt. Ezen több előadó tömény adagolásban hosszabb időre szóló szellemi anyagot (szociológiát, világnézeti kérdéseket, történelmet, stb.) adott át.”¹²

Menekülése Tatáról

1950 júniusában Tatán érte a szerzetesek elhurcolása. Ezt ő mégis megúsza, mert mikor egy-két héttel korábban híre ment a rendházak, kolostorok elleni atrocitásokról, az éjszakákat már a rendházon kívül, egyik tanítványuk családjánál töltötte, így mikor a civil ruhás fegyveresek 18-án késő este behatoltak a rendházba, Divald nem volt ott. Másnap reggel, mikor vissza akart menni, a kapunyitáskor észrevette a házban lévő idegen fegyvereseket, mire „úgy megijedt, hogy azonnal a

¹¹ D. I. feljegyzése „az 1949-es tatai értekezlet utáni események és a szervezkedés papi vezetőinek további összejövetelei”-ről, 1954. nov. 20.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 16-20.

¹² D. I. feljegyzése „az 1949 nyarán a tatai piarista rendházban tartott összejövetelek az iskolán kívüli munkáról”, 1954. nov. 20.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 21-23.

nála lévő kerékpárjára ugrott, és Budapestig meg sem állt.¹³ Az egykori tatai piarista diák, Vízkelety András szerint Divald ezekben a napokban láthatóan nagyon félt (például mindig napszemüveget viselt). Menekülésében egy ottani diák, a későbbi erdőmérnök Ferencz László segítette.¹⁴ Az Öreg-tó menti erdőn keresztül nem Budapest felé ment, hanem Csornára, majd Győrbe.¹⁵

Miután Divald István ettől kezdve az államilag elfogadott „rendi kereten” (amely nagyjából a két újraindított piarista gimnázium tanári karát és a rendi vezetőséget jelentette) kívül került, Papp Kálmán győri püspök fogadta egyházmegyéje szolgálatába, 1950. szeptember 19-től a Győr melletti Kónyra nevezte ki segédlelkésznek.¹⁶ Ott minden bizonnyal 1951 nyaráig maradt, amikor az állam nyomására a püspököknek meg kellett szabadulniuk az egyházmegyéjükbe fölvetett szerzetesek többségétől. Hogy a következő években Divald mikor hol dolgozott, illetve hogy pontosan hol lakott, arra csak hiányos adatok vannak. Egy jelentésében azt írta, hogy 1950 és 1956 között öt különböző állásban volt, 20 hónapot pedig állás nélkül töltött.¹⁷ 1952 augusztusában az újpesti Chinoin gyár munkása volt,¹⁸ de dolgozott még az Ötvözetgyártó Vállalatnál, egy évig a Közélelmezési Vállalatnál,¹⁹ 1954/1955-ben pedig a pomázi Celluloid és Műanyag KTSz-nél.

Az államvédelmi hatóságokhoz hálózati jelentések alapján 1952 augusztusáig ő volt a Győr környéki katolikus kisközösségek vezetője.²⁰ Arról viszont nincs semmi információ, mikor és hogyan jutott a titkosszolgálat látókörébe, és miért került el a fogságba vételt, ellentétben a kisközösségi-ifjúsági mozgalmakat vezetőként irányító három rendtársával, Bulányi Györggyel, Juhász Miklóssal és Török Jenővel, és más papokkal, akiket 1952. augusztus 28-án letartóztattak, és súlyos börtönbüntetésre ítélték.²¹ Csak annyit tudunk, hogy 1954. augusztus 16-17-én már vallomást tett az ÁVH-nál.²²

Első jelentései a pomázi Celluloid és Műanyag KTSz-ről

Divald utolsó magyarországi munkahelye, az 1954. július 26-ától működő pomázi

¹³ BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák*, 122.

¹⁴ Ferencz László erdőmérnök, életéről, munkásságáról lásd: *Ferencz László (1932–2002)*, Erdészeti Lapok 137(2002):4, (április), 128.

¹⁵ Vízkelety András szíves közlése, 2009.

¹⁶ PMKL, MRÚL, Egyháziak/1950/572. Ld. még: Divald István feljegyzése tervezett „disszidálása” kitalált okairól, Budapest, 1956. júl. 3. (lásd a 7. mellékletet).

¹⁷ Divald István feljegyzése tervezett „disszidálása” kitalált okairól, Budapest, 1956. júl. 3. (lásd a 7. mellékletet).

¹⁸ ÁBTL, 3.1.9, V 140907/4, 25, 37, 98, 106, 124.

¹⁹ Divald István levele Sík Sándor tartományfőnököknek, 1955. dec. 13.: PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés. – Talán erre a munkahelyére utalt, amikor azt mesélte, hogy „Tatán a bányászoknak szakácskodott”: Meskó Lajos kiegészítései Léh István történelmi névtárához: PMKL, Meskó Lajos hagyatéka (IV.261).

²⁰ ÁBTL, 3.1.9, V 140907/4, 25, 37, 98, 106, 124. Ld. még: „A lelkiyagkorlatokat vezetők közül a következők maradtak meg emlékezetünkben. Dr. Sík Sándor, Divald István, Török Jenő, Juhász Miklós piaristák.” Vö. *A Nádorváros területén működött plébániák rövid áttekintése*: <http://szentimre.plebania.hu/tort.htm>

²¹ *MKLex*, ‘piaristák pere’. Ld. még e kötetben a *Korkép a fogdából* c. tanulmányt.

²² Írásos nyoma nem maradt fenn, de említi D. I. jelentése „Ferencz László” tárgyában, 1954. szept. 7.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 8.

Celluloid és Műanyag KTSz²³ tulajdonképpen nemcsak azért alakult, hogy „néhány szerzetesnek, vagy olyan embereknek, akik múltjuk miatt komoly álláshoz nem juthattak, kenyeret adjon, hanem azért is, hogy pénzt tudjanak szerezni mások támogatására.”²⁴ Elnöke az 1914-ben született Rostoványi Mihály, „volt katonatiszt. Lakik Budapest, I. ker., Mártírok útja (a ferences templommal szemben)”,²⁵ főkönyvelője az a Dr. Nónay Dezső, aki mint korábbi kereskedelmi minisztériumi tisztviselő és bányaigazgató nemrég térhetett vissza a kitelepítésből.²⁶ Az alapítás és a „munkaerő-toborzás” szép feladatát Magyarai Béláné vállalta magára, aki Divald jelentése szerint is „a szövetkezet szellemi irányítója s a megalakulás fő mozgatója. Lakik Budapest, VIII., Szentkirályi u. 11., I. em. Itt dolgozik különben az egész összeállító brigád.” A szövetkezetnek alkalmazottja volt leánya, Magyarai Erzsébet is, aki – így Divald – „valamilyen »Provida« (világi szerzetesrend) tagja.”²⁷

A szövetkezetben celluloid alapanyagú játékokat és használati tárgyakat (keljfeljancsit, törhetetlen hanglemezeket és hajcsatokat) gyártottak, melyek öntéssel, ütősajtalással, kihúzással és „stancolással” való alakításához olyan „művelt és szakképzett” kádereket alkalmaztak, mint „Fülöp Zoltán volt katonatiszt”, „Hanák Kolos volt kapucinus növendék”, „Hajnal (Haynal?) Gábor volt jogász”, „Divald István (a jelentésben áthúзва és fölé írva: „Dusek”) volt piarista”, „László János volt ferences”, „Horváth János és Salamon Zoltán volt kapucinusok”, valamint „Salamon Olga, Salamon Zoltán anyja”, „Hanák Teréz, Hanák Kolos nővére” és „Nónay Dezsóné, a főkönyvelő felesége.” Később felbukkan Cser Palkovits István jezsuita neve is. De mint részjegy-tulajdonos itt dolgozott nemcsak Oltay (Opaterny) Mária egykori kézimunka-tanár, hitoktató is, aki „1945 után B-listára került, még fizikai munkát sem kapott, ezért Nagybörzsönybe ment, ahol a plébánián kántor és házvezető lett, majd hazatérve Szentendrére az itteni egyházközség karitász munkájába segített,” de egykor meglehetősen jómódú, 1941-ben a levetemozgalomnak házat vásároló szentendrei földbirtokosnak, Terner Gázának a felesége is.²⁸

Divald jelentésében idézte Magyarinét, aki szerint „a megszünt rendek kispapjait is támogatni kell, részben megélhetésükben, részben azért, hogy illegálisan folytathassák teológiai tanulmányaikat. Két olyan kispapról is tettek említést, [...] akiket Fülöp Nándorék (Zoltán szülei) pomázi présházában helyeztek el, és gondoskodtak róluk, hogy zavartalanul folytathassák tanulmányaikat. [...] A szövetkezet segítségével szerzett jövedelemből kívánták biztosítani az anyagi alapot külföldi írárok, pápai nyilatkozatok, stb. lefordítására és gépeléssel történő sokszorosítására. Ilyen alkalmakkor néhányszor tárgyaltak előttem volt apácákkal és szerzetesekkel, hogy mit és milyen díjazásért írnak le megfelelő példányszámban.”²⁹ E

²³ MNL Pest Megyei Levéltár, Celluloid és Műanyag KTSz iratai (XXX.K.113.d), 1954–1955.

²⁴ D. I. jelentése „a Pomázi Celluloid és Műanyaggyártó Kisip. Szöv. tagjainak névsora és titkos célja” tárgyában, 1954. szept. 7.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 5-7.

²⁵ Uo.

²⁶ A Budapestről Szabolcs és Borsod megyébe kitelepítettek listája: ÁBTL, A-290.

²⁷ XII. Piusz pápa 1947. febr. 2-án kiadott „Provida Mater ecclesiae” kezdetű apostoli konstitúciójával teremtette meg a megszentelt élet új formájának, a „világi intézménynek” a jogi keretét (vö. CIC, 710. kánon). A következő években Magyarországon a katolikus kisközösségek között több olyan is akadt, amelynek tagjai „providások” vagy „providák” lettek, tehát – a hatóság szavával – „titkos szerzetes rend formáját” öltötték. Vö. ÁBTL, 3.1.9, V 140907/4, 67, 70, 114.

²⁸ SIN Edit, *Egy évszázad krónikája. Szentendre 1900–1999*, Szentendre 2000.

²⁹ D. I. jelentése, 1954. szept. 7.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 5-7.

jelentés végén olvasható Bahurek Lajos „áv. hdgy.” „Értékelése”, mely szerint „Kapcsolatom feladatát helyesen és értékesen hajtotta végre. Eléggé széles körben és világosan foglalkozik a szövetkezet céljával és fedésével, annak tagjaival.” Majd utasította, „hogy a szövetkezetben belül igyekezzen mindenben jó munkát végezni – értem ezt a termelés elérésében – ami által szorosabb kapcsolatba kerülhet a felsőbb vezetőkkel.” Majd megadta további feladatát is: „A szövetkezetben belül tudja meg, hogy hol és mikor jönnek össze egyes csoportok, azok sejtrendszerűen működnek-e. Mikor és milyenképp fognak fizetésükből némi százalékot leadni, ki annak a kezdeményezője. Kiket támogatnak és sajtóterméküket honnan szerzik.”

A fenti utasításnak meglehetősen gyorsan (már 1954. szeptember 5-i újabb jelentésében), egyúttal meglehetősen felületesen, illetve feltételezéseinek hangot adva kívánt megfelelni, ugyanis azt írta, hogy nincsen biztos tudomása arról, hogy az alkalmazottaknak kifizetett bért „titkos célokra” fordították volna, hiszen – tette hozzá – „Ezekről a kérdésekről nehéz biztos adatokat kapnom.” De megjegyezte, hogy Rostoványi elnök tulajdonképpen csak báb, hiszen Magyariek, azaz „anya és lánya teljesen önkényesen akarják irányítani a szövetkezet életét, és hallgatással akadályozzák meg, hogy valaki beleszólhasson terveikbe.”³⁰

A szövetkezet egyébként sok nehézséggel küzdött, annak ellenére, hogy mindkét felettes hatóság, a KISZÖV illetve az OKISZ részéről megkapott minden törvényes támogatást. Először az üzem fokozott tűzveszélyességére hivatkozva a tűzrendészeti hatóság állította le a munkát mindaddig, míg a szükséges szellőző berendezést be nem szerelik, illetve míg nem létesítenek külön raktárt. Mindezt 2 héten belül megoldották, mégis csaknem fél év telt el, míg az e célra igényelt ún. „alapítási és átszervezési hitelt” megkapták. Közben folyt a „termelés”, miután még az engedélyt is megkapták az acetont, mint a csak importból beszerezhető oldószer megvásárlására. Termékeiket a Játékáru és Hangszer Nagykereskedelmi Vállalat kezdetben mind átvette. A termelői létszám a kezdeti 23-ról fél év elteltével 28 főre nőtt. 1954 december végén több dolgozójuknak – békekölcsön-jegyzés céljára – még fizetési előleget is tudtak adni, amit persze később 15-40 Ft-onként vontak le.

Az 1955. év második negyedére azonban már jelentkeztek az értékesítési gondok, újabb rendelést a nagykereskedelmi vállalattól már nem kaptak, így az erre az időszakra vonatkozó termelési tervet csak 53,9 %-ban tudták teljesíteni, miközben a beralapot egy második éjjeli ór felvétele következtében 5 %-kal túllépték. A raktár megtelt eladhatatlan késztermékekkel (csaknem 4000 keljfeljancsi, mintegy 2000 babafejes csörgő, 1800 gyöngyházcsat, stb., nem beszélve a nagymennyiségű félkész-termékről). A Nónay Dezsőt 1955. május 9-én felváltó új főkönyvelő, Nemes Józsefné még 2 üzletszerzőt is alkalmazott, „akik az ország földműves szövetkezeteitől apró megrendeléseket hoztak.” Csak érzékeltetésül: 1955 második negyedévében a 23 vevő közül 13 volt földműves szövetkezet (az Egyek és Vidéke Földműves Szövetkezet például 3 alkalommal), esetenként 190-700 Ft értékű áru megvásárlásával. Bár még azt is tervbe vették, hogy a játékgyártásról átállnak a műszaki és háztartási cikkek gyártására, a meglévő bajokat (a fölösleges árukészlet, az anyaggazdálkodás-anyagkönyvelés hiányosságaira visszavezethető leltárihiány, a munkabér-elszámolás szabályozatlansága) a felügyeleti szerv azzal látta orvosolható-

³⁰ „Dusek János” ügynök (D. I.) 1954. szept. 7-én leírt, szept. 5-i jelentése „A Celluloid és Műanyag Kisipari. Szövetkezet ügyének” tárgyában, ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 9-10.

nak, hogy a pomázi szövetkezetet 1955. szeptember 30-val beolvasztották a Soly-mári Játékáru és Tömegcikk Kisipari Szövetkezetbe.³¹

Bár tény, hogy 1955 decemberében Magyarinét letartóztatták, s ügyében Rostoványit is kihallgatták,³² sőt magát Magyar Erzsébetet is meghurcolták, mikor két hónapos Andrassy út 60-beli fogvatartás után a Keleti pályaudvarhoz közeli dologházban az utcanők közé zárták,³³ egyértelmű, hogy a szövetkezet megszüntetésének elsősorban gazdasági oka volt, nem pedig az, hogy „felsőbb utasítás ellenére a szövetkezet egyik tagja nagymisét mondott a pomázi plébániatemplomban.”³⁴ Ennek aligha lehetett döntő jelentősége. Ráadásul hasonló okok miatt a szövetkezetet korábban is megszüntethették volna, hiszen annak „klerikális jellege” – nem utolsósorban Divaldnak „köszönhetően” – a hatóság előtt szinte a megalakulás első napjaitól ismert volt.

Egyébként maga Divald – legalább is ahogy azt később maga dr. Magyar Erzsébet jellemezte – „igen jó modorú, igazi társaságbeli úr” benyomását keltette, aki ugyanakkor állandóan ide-oda járt, „nyüzsgött”, Erzsébet asszony csodálkozott is, hogy szerzetes létére akkoriban ennyi szabad ideje lehetett.³⁵

Ide tartozónak érezzük megemlíteni, hogy Magyar Béláné kiszabadulása után kisiparosként műanyag csipketerítőket készített, még exportra is. Magyar Erzsébet pedig elvégezte a jogi egyetemet és vállalati jogtanácsosként dolgozott, majd a Kárpátaljai Ferences Misszió Alapítvány keretei közt végzett áldozatos tevékenységéért 2004-ben Pro Ecclesia Hungariae díjban részesült.

Jelentései a piaristákról, barátairól és más, „kémgyanús elemekkel való kapcsolatairól”

1954 őszétől kezdve Divald István „szorgalmasan” küldte meglehetősen hosszú és részletes jelentéseit az állambiztonság számára, elsőként a magyar piaristáknak „a rendi központtal való illegális kapcsolatairól”,³⁶ illetve a rendi vezetőség törekvéseiről az 1950-ben rendi kereten kívülre került tagjainak „illegális összefogására.”³⁷

Jogos a feltételezés, hogy Divald egy-két korántsem súlyos, de bármikor illegálisnak minősíthető tetteről ekkor az államvédelemnek is tudomása lehetett, s ezért meglehetősen szorongatott helyzetbe került. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a tatai szökésében segítő végzős tatai piarista diákot, Ferencz Lászlót³⁸ is besározta, mikor Bahurek Lajos államvédelmi hadnagy korábbi vallomásának kiegészítésére utasította. Részlet Divald jelentéséből: „július 24-én Tatán meglátogattam Ferencz Lászlót”, aki „megemlítette, hogy rádiót szeretne venni, de csak akkor lenne elég pénze hozzá, ha a birtokában lévő 22 dollárt el tudná adni. [...] Át is vettem és magammal hoztam július 25-én Budapestre. Még aznap este átadtam Gaál Ferenc barátomnak, hogy próbálja eladni. [...] Az érte járó pénzt, 880.- Ft-ot kb. 10 nap

³¹ MNL Pest Megyei Levéltár, Celluloid és Műanyag KTSz iratai (XXX.K.113.d).

³² Divald István jelentése, 1956. jún. 9. (4. sz. melléklet).

³³ Az időközben elhunyt dr. Magyar Erzsébet szíves közlése, 2010. szept. 13.

³⁴ *Dr. Magyar Erzsébet életrajza és munkássága*: Vö.: <http://www.ferences.hu/magyar.php>

³⁵ Magyar Erzsébet szíves közlése, 2010. szept. 13.

³⁶ Divald István jelentése, 1954. nov. 20. (2. sz. melléklet).

³⁷ Divald István jelentése, 1954. nov. 20. (3. sz. melléklet).

³⁸ Lásd a 13. jegyzetet.

30. Divald István aláírása
Sík Sándorhoz írott levelén,
1955. dec. 13. (PMKL, MT3,
Iktatás nélküli levelezés)

múlva átadta. Ez az összeg pillanatnyilag is nálam van, mert még nem volt alkalom továbbítani.”³⁹

E jelentés végén is olvasható az ügynöki tevékenység értékelése, mely szerint „kapcsolatom, mint hiányzó adatot[!], értékesen jelentett, látszik a kapcsolaton, hogy a hozzánk való viszonya jó, őszinte.” Majd jön az utasítás: „jelentse azokat a személyeket, akik a Bulányi idejében ifjúsági csoportjában működtek. Azok [...] merre széledtek szét, [...] mivel foglalkoznak, valamint kik azok a személyek, akik jelenleg is foglalkozhatnak régi tevékenységükkel. Ferencz Lászlót Tatán keresse fel, személyesen adja át a pénzt és egyben keresse fel Patonyi Rudolf⁴⁰ tatai kapucinus, ahol tudja meg, hogy kik azok a fiatalok, akikből Patonyi csoportot alkott.”

A következő jelentésből egyértelműen látszik, hogy (ekkor még) szinte szolgai módon gyűjtötte csokorba a titkosszolgálat által megjelölt téma („kémgyanús elemek”) kapcsán számba jöhető személyeket, hiszen maga is jelzi, hogy terhelő adatokat tulajdonképpen nem tud közölni. Ahogy írta, Cs. Szabó Lászlót is csak azért említette, mert ismeretségi köréből ő volt az első, aki disszidált. A *Thurzó Gábor* szellemi környezetéhez tartozó *Juhász Vilmos*s is csak a Vigília szerkesztőségében kézírataival kapcsolatban találkozott, ahol még azt sem sikerült megtudakolnia, hogy disszidálása után melyik követség segítségével tudta kivitatni a családját. *Rónay Györgyről* meg egyenesen ezt írta: „még csak kémgyanúsnak sem tartom”. Ugyanakkor, mivel Rónayt korábban, még Barankovics-párti képviselő korából ismerte, így most kénytelen bevallani, hogy legalábbis közvetve, kapcsolatban állt „egy később disszidált ellenzéki politikussal.” *Márk Tivadar* jelmeztervezővel rendtársa, a bölcész *Erdélyi István* révén ismerkedett meg, ugyanis Márk magánutón bejárt az egyetemre. Viszonylag részletesen írt a Dachaut is megjárt *Eglis Istvánnal* való kapcsolatáról: „egyszer-kétszer alaposabban kikérdezett, pl. könyi tartózkodásom idején a parasztság helyzetéről, jelentőségét nem abban látom, hogy kifelé vitt volna híreket, hanem abban, hogy a Török-féle mozgalmat Törökön kívül ő látta el illegális módon bejött iratokkal, melyeket sokszor maga fordított le.”⁴¹

1955. március 2-án felkereste a piarista rendházban egykori prefektusát, Albert

³⁹ D. I. jelentése „Ferencz László” tárgyában, 1954. szept. 7.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 8.

⁴⁰ Patonyi Rudolf a kapucinus rend 1950. évi feloszlata után is mindvégig a tatai kapucinus templomban működött. Lásd: *MKLex*, ‘Patonyi József Rudolf’.

⁴¹ D. I. jelentése „Dusek fedőnevű ügynök kémgyanús elemekkel való kapcsolatairól”, 1954. nov. 30.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 24-27.

István asszisztenst, és az erről szóló jelentésében beszámolt a feltűnően szívélyes fogadtatásáról, amikor előadta, hogy jelenlegi munkabeosztása lehetővé teszi a rendszeres misézést, ezért újra tudná vállalni „a szokásos és megszabott generális intenciókat.” Albert erre megkérte, hogy mondjon el előre néhány misét, majd ő összegyűjti, és nyilvántartásba veszi. Divald beszámolt Albertnek a szövetkezetük működéséről, hangsúlyozva, hogy sok volt szerzetest foglalkoztatnak. Albert „kíváncsisága erősen kiterjedt technológiai kérdésekre is, pl. hogy hogyan készül a pingpong-labda, stb.” Jó életkörülményeit megismerve Albert ezt a kijelentést tette: „Hiszen akkor maga egészen jó körülmények között van!” Divald bosszúsán meg is jegyezte: „Albert úgy viselkedett, mintha soha semmilyen ellentét nem lett volna közöttünk. Haragtartó természetét ismerve arra kell gondolnom, hogy magatartásának valami – egyelőre lepezett – oka volt. Hogy ez Örkényi munkájával kapcsolatos-e, vagy attól független, nem tudom.” Következett is a maliciózus rágalom: „Lehetséges, hogy egy esetleges provinciális-váltás esetére pártot gyűjt magának.”⁴²

Hogy a titkosszolgálatnak komoly céljai lehetnek Divalddal, az az Orosz József „államvédelmi hadnagy” által a jelentés végére írt alábbi megjegyzésből is kiténik: „Albert István piarista asszisztenssel fennálló régi ellentét feloldásában és »normális« kapcsolat kiépítésében az ügynök komoly eredményeket ért el. Albert Istvánval való kapcsolatának »normalizálásával« kívánjuk megoldani, hogy visszavegyék a legálisan működő rendi keretbe.”⁴³

Ebből a célból 1955. december 13-án Divald levélben fordult Sík Sándor tartományfőnökhöz. Kérését részben azzal támasztotta alá, hogy „az utóbbi hónapok nem szerencsés módon egy, bár független, de nagyon bizonytalan szabad létformába kényszerítettek”, másrészt pedig arra hivatkozott, hogy „a Közélelmezési Vállalatnál eltöltött év alatt olyan gyakorlatot szereztem, melynek segítségével komolyan segítségére lehetnék a Háznak”, és „talán ez az egyetlen lehetőség a visszatérésre, hiszen tanítás szempontjából személyem egyáltalán nem jöhet szóba.”⁴⁴ Mégis ez utóbbi szempont lehetett a döntő, hiszen a tartományfőnök nem vette vissza a rendi keretbe.

Divald jelentései között meglehetősen speciális dokumentum az az 1956. március 2-i keltezésű, 14 sűrű gépelt oldalt tartalmazó, aláírás és iktatószám nélküli „Tervezet”, mely, mint egyfajta korkép illetve hangulatjelentés jól (értsd: bizonyos mértékű elfogultságtól eltekintve objektív módon, akár még az új társadalmi rendszer visszáságait, helytelen intézkedéseit is felsorolva) jellemzi a forradalom előtti állapotokat. Az első, a piarista rendről szóló rész 17 pontban sorolva részletezi a rendkormányzati munka nehézségeit s vélt hibáit (Tomek Vince és Sík Sándor vezetési stílusa, Zimányi Gyula és Schütz Antal „jobboldali magatartásuk” miatti veszélyeztetettsége, a kereten kívül került rendtagok sokrétű problémája, az iskolák államosítása, stb.). Figyelemre méltó, amit a földreform (értsd: a földbirtokok elvétele) rendi fogadtatásáról ír: „Az idősebbek mint érthetetlen és igazságtalan beavatkozást könyvelték el. A rendi vezetőség hivatalból is tiltakozott ellene. Vi-

⁴² D. I. jelentése Albert Istvánról, 1955. márc. 5.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 28-29.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Divald István levele Sík Sándor tartományfőnöknek, 1955. dec. 13.: PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés.

szont a fiatalok közt jelentős mértékben az volt a nézet, hogy ennek így kell lennie, sőt, egyenesen kedvezőnek tartották a rendi szellem fejlődése szempontjából, hogy elvették a birtokot. Az viszont egészen általános vélemény volt, hogy a beígért kárpótlást teljesen üres szólamnak tartották, mely csak arra szolgált, hogy a törvénytesség látszatát fenntartsa.” A Török-Bulányi-Juhász féle per kapcsán ugyanakkor bátran leírja, hogy „a mozgalmat és következményeit a közvélemény [...] kizárólag lelki és vallási vonatkozású munkának tartotta. Úgy gondolták, hogy az összeesküvés, államellenesség vádját úgy kenték rájuk, hogy alap legyen minél hosszabban tartó büntetés kimondására. Mondvacsinált pernek tartották a perüket, melynek csak egy célja volt: néhány pap működésének a megakadályozása, mégpedig olyanoké, akik a problémákat az átlagnál világosabban látták, s emiatt eredményesebben is tudtak dolgozni.”

A második rész általános egyházi vonatkozású helyzetkép, főleg a püspöki kar, különösen Czapik Gyula és Grósz József perével és megítélésével, illetve a békepapi mozgalommal kapcsolatosan.

A harmadik rész a forradalom előtti gazdasági-politikai helyzet – mai szemmel nézve is – pontos tükrö. Csak néhány kiragadott példa: a kisiparosság és a kiskereskedelem 1952/1953. évi visszaállításáról a közvélemény azt tartja, „hogy csak formális eszköznek lehetett ezt is tekinteni, mert a képtelenül magas adókkal, valamint a nyersanyag és az áruellátás vonalán állított akadályokkal gyakorlatilag életképtelenné tették a magánszektor.” Azt is leírja, hogy az emberek „súlyos sérelemnek tartják, hogy a meghirdetett szabadság ellenére a káderezésnél felmerül szempontként a vallásosság kérdése.” Majd: „Ugyancsak az osztályharc jegyében történt a nem-kívánatos elemek kitelepítése [...]. Talán ez volt az a probléma, amely a legnagyobb érzelmi hullámokat verte. Az eljárást teljesen igazságtalannak minősítették, a megoldás módját pedig kegyetlennek és embertelennek. Sokan nyilatkoztak úgy, hogy az egésznek igazi célja csak az lett volna, hogy a közép- és felső osztályok még megmaradt vagyonát ezúton számolják fel.” Valamint: „Általános panasz a családi élet felbomlása, [...] a gyermekeiket kénytelenek napközibe, bölcsődébe adni, ahol pedig nem kapnak kielégítő nevelést, elsősorban természetesen vallási és világnézeti vonatkozásokban.” Ezért az a kevés piarista, akik még oktathatnak, úgy látja, hogy a „veszély ellenére is erősen kívánatos az ifjúsággal való minél intenzívebb foglalkozás, mert a külső körülmények erősen lezüllesztették a fiatalok nagy részét. A legkiáltóbb hiányok a becsületes munka, a felelősségérzet és az erkölcs vonalán mutatkoznak. Erősen elharapózott a léhaság, mulatnivágyás, ivás.” Gazdasági és kulturális téren „amennyire hiányolják az érintkezést a Nyugattal, annyira sokallják a Szovjetunióval”, s „szintén sokat szidott dolog a művészet és a tudomány pártossága. [...] Ezért örömmel üdvözölték az Írószövetségben belül a pártosság elleni fellépést, és sajnálják, hogy kudarcba fulladt” Végül a könyörtelen rendszerbírálata: „széleskörű a meggyőződés, hogy a Párt elmélete és gyakorlata között mély szakadék van.”⁴⁵

Külföldi hírszerző munkára telepítésének megszervezése

1956 áprilisától feltűnő módon megsokasodtak Divald jelentései, különösen két

⁴⁵ Tervezet, ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 31-44.

jelentéktelennek tűnő személyről, Lóskay Rezső (illetve Rudolf) római katolikus papról és annak kissé rendezetlen és megbízhatatlan öccséről, az egykori piarista diák Lóskay Imréről,⁴⁶ akik az Örkényi János által vezetett Pilis csoport tagjai voltak. Az őket bemutató első jelentésben első sorban Imre életviteli-jellembeli gyengeségeit sorolja meglepő részletezésben, a megkezdett és korán félbehagyott pszichológiai, filozófiai és teológiai és gyógypedagógiai tanulmányaitól kezdve a korántsem tökéletes házasságán keresztül az anyjához fűződő rossz viszonyáig.⁴⁷

A következő, immár meglehetősen hosszú jelentésben részletek olvashatók a csoport tevékenységéről, benne az ő és Lóskay Rezső vezetésével folyó ifjúságilelkivezetői munkáról, az előadások tematikájáról, név szerint is megemlítve néhány fiatal, immár lányokat is. Bizonyos félelem, illetve elbizonytalankodás lett úrrá a csoportban, különösen mikor értesültek arról, hogy „Rostoványi Mihályt kétszer is kihallgatták Magyariné ügyében”, s ennek kapcsán kerül szinte „mellékesen” utalás a jelentésben a disszidálásra, arra az esetre, ha mozgalmuk miatt valamelyikük bajba kerülne, ami azt jelenti, hogy „ha a veszély tényleg komolynak látszik, akkor meg kell lépni előle.” Lóskay Rezső ezen ötletéhez Divald – mint ahogy saját magát jellemezte – „élég fanyar pofát” vágott, „mondván, hogy ez csak elméletileg ilyen egyszerű, de a gyakorlat lényegesen nehezebb. Erre [Lóskay] nekiállt bizonygatni, hogy ilyen személynek, mint én, akinél sok ember sorsa fut össze, ilyen esetben kötelessége mindent megpróbálni a menekülésre. Erre kifejtettem, hogy [...] én nem csak a csapat felé vagyok kötve, hanem három más irányba is: önmagamhoz, a szüleimhez és a rendhez. Erre rögtön bizonyította, hogy egyéni érdekem pontosan egybeesik a csapat érdekeivel, sőt a rend szempontjából is helyesen teszem, ha menekülni próbálok, hiszen Sík Sándornak nyilván nagy problémát okoz, hogy ennyi piarista van állandóan benne ezekben a mozgalmakban. [...] Érvei hatására habozó álláspontot mutattam”, mire „azt mondta, hogy Imre mondott neki valamit, hogy tudna lehetőséget. Kiszólt érte s ettől kezdve Imre is bekapcsolódott a beszélgetésbe, [...] s teljes lelkesedéssel tárgyalta a témát.

Az első kérdésre csak annyit mondott, hogy értesülése szerint csak el kell jutni Sopronba s ott van megfelelő lehetőség. [...] a jövő hét folyamán fog megkapni egy soproni nevet, aki segítséget nyújt az ügghöz. Közben [Imre] elmondta azt is, hogy 28-án valamilyen főiskolai kirándulással Sopronba fog utazni”, s „már elhatározta magát arra, hogy akkor át is lépi a határt. [...] Ettől kezdve Lóskay Rezső magatartása az egész ügygel szemben megváltozott: személyes érdekelttségűvé vált. Azon kezdett morfondírozni, hogyan juthatna ebben az időben ő is Sopronba. [...] Egy autótérkép is került elő s annak a segítségével próbáltuk felmérni a helyzetet. Az egész beszélgetés értékelésénél két szempontot ki kell emelnem. Bár Lóskay Rezső [...] az egész gondolattal komolyan nézett szembe, felmerült két negatívum a magatartásában. Az egyik, hogy [...] a jelenlegi veszélyt csak rám tekintette komolynak, s szemmel látható megkönnyebbülést okozott neki, hogy ő még messzebb van tőle. [...] Szóval a magatartásában mutatkozott egy húzódozás, lehetőleg nem ke-

⁴⁶ Lóskay Imre a gimnáziumot 1949-ben a Trefort utcai Mintagimnáziumban kezdte, majd az 1950/51. tanévben a Budapesti Piarista Gimnázium II. osztályos tanulója volt, de hosszú hiányzása miatt nem kapott osztályzatot. Az év anyagából 1951. szept. 19-én magánvizsgát tett, de a gimnáziumot a piaristáknál nem folytatta. Vö. Budapesti Piarista Általános Gimnázium évkönyve, 1950–1955. URL: <http://mek.oszk.hu/06300/06385/>

⁴⁷ D. I. jelentése „Lóskay Imréről”, 1956. ápr. 2.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 56-57.

rülni ilyen helyzetbe, s bár elvileg elfogadja ezt a megoldási lehetőséget, inkább ne kerüljön rá sor. [...] Nyugtalanítóbb a másik mozzanat [...], hogy egyrészt borzad az egész ügy fizikai megterheléseitől, másrészt nagyon fél az idegenek igénybevételeitől. [...] az idegi vonatkozásban ez a kifejezést használta: »Ha kilométereket kell aknák közt megtenni, azt nem fogom bírni idegileg, abba bele fogok örülni.« Ezt a mozzanatot veszélyesnek érzem, s ha van pont, ahol a vele kapcsolatos tervek csődöt mondhatnak, valószínűleg ez az.»⁴⁸

Azaz, már ebből az 1956 március eleji két jelentésből is egyértelmű, hogy Divaldot úgy akarták átjuttatni a határon, hogy az az őt ismerők előtt, illetve később, a hírekben, félreérthetetlenül üldöztetés miatti „igazi” menekülésnek tűnjön, s ehhez olyan vele együtt disszidáló és/vagy az üldözöttségét igazoló partnerek kellettek, akik mit sem sejtettek az egész ügy „játszmás” voltáról. (A „játszmás” a titkosszolgálati eljárások, illetve módszerek bevett jelzője a titkos tevékenység oly módon való biztonságos végrehajtásának a megjelölésére, mikor az akció részleteit, illetve igazi célját a bábként mozgatott szereplők nem, vagy csak részben ismerik). A biztonságos megszervezéshez alapos előkészítésre volt szükség, különösen akkor, ha a terv végrehajtásának a sikerét többféle körülmény akadályozta.

Divald rendkívül nagy energiát fektetett az ügybe, a kiszemelt partnereket (és a „játszmába” bevonható illetve annak sikerét vélhetően előmozdító mellékszereplőket) ezután több héten át szinte naponta felkeresi, hogy befolyásolja, „puhítsa”, rászédje, buzdítsa őket. Pontosan beszámol róla, hogy kivel, mikor és hol, kinek a lakásán vagy melyik presszóban találkozott (csak úgy sorakoznak az akkori budapesti presszó-nevek: Városkapu, Apostolok, Pilvax, Marokkó, Gyöngyszem, Ipoly a Pozsonyi úton, Sörkert a Kálvin téren, stb.), s hogy ki merre járt (Lóskay Rezső például április 11-én délelőtt „éppen a piaristáktól jött, mert ott misézett. Egyik legfőbb oka erre az, hogy eldugottabb, mint a nyilvános templomok, nincs annyira szem előtt”).

Bár Lóskay Imre Divald szerint „túlságosan rapszodikus” és „fantáziája igen könnyen elragadja”, bátyja úgy látja, hogy „Imre egyoldalúan pszichológus tehetőség”, aki idehaza nem érvényesülhet, mert „a magyar tudományos élet szinte a nullával egyenlő és nincs pénz ahhoz, hogy megfelelő felszerelések birtokában komoly kutatások váljanak lehetségessé.” Divald jelentéseiből kiderül, hogy tervben még sok a bizonytalanság, azaz a testvérpár akar is, meg nem is disszidálni, így Divald indirekt módon terelte őket ebbe az irányba: „a megegyezés szerint megcsillogtattam a lehetőséget, hogy Sopronban is, a határon túl is, Bécsben is tudok valamit segíteni Imrének.”⁴⁹

Pontokba szedve részletesen le is írja, hogy ő hogyan látja megvalósíthatónak az ördögi tervet: szerinte „bele kell helyezkedni Lóskay Imre és Rezső elgondolásaiba, s bármennyire naivnak látszanak, azt megvalósítani. Ily módon elkerülhető lenne egy esetleg nagyon komplikált legendakör kiépítése, másrészt kitűnő propagandát nyújt a két kísérő személy, akik meg vannak győződve arról, hogy én nem akarok kimenni, s csak a szükség kényszeríthet rá. [...] Az első lépés [...], hogy a tervbe vett terepszemle céljaira felvilágosításokat és szempontokat kérek Ferencz Lászlótól. [...] E napokban legalább egy beszélgetés Lóskay Imrével. Esetleg ekkor

⁴⁸ D. I. jelentése „Lóskay Rezsőről”, 1956. ápr. 12.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 64-69.

⁴⁹ D. I. jelentése „Lóskay Rezsőről és Imréről”, 1956. ápr. 16.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 70-73.

már lehetne egy térképet is bedobni a beszélgetésbe (természetesen valami régi salabaktert), hogy tudjam fokozni a hangulatot.” Ezzel egy időben „kellene egy kis előzetes pánikot kelteni”, mondjuk „egyéb szempontból nem érdekes embereket behívni kihallgatásra Wöllner Ferenc⁵⁰ ügyében”, és „szükségesnek látszik 25-én Örkényi János őrizetbe vétele, amit én 26-án tudnék meg. Jó lenne Albert Istvánon keresztül. [...] Ekkor kellene a szükséges pénzt elkérni Sík Sándortól. [...] A következő két napot valamilyen közömbös helyen [...] lehetne eltölteni. Tulajdonképpen ez az idő teljesen improduktív, de nem szabad az eseményeknek annyira olajozottnak menniük, hogy ez gyanút kelthessen. [...] Talán pszichológiailag a május 1-ről 2-re virradó éjszaka látszana jónak a terv végleges keresztülviteléhez. Ekkor talán lehetne hivatkozni valamelyes ünnepi lazaságra az ellenőrzésben.”⁵¹

Másnap le is utazott Ferencz Lászlóhoz, s a vele folytatott „bizalmasabb beszélgetésről” azonnal részletes jelentést írt. E szerint Ferencz elmondta, hogy „komoly lehetőségek előtt áll, [...] esetleg az oroszláni erdészet vezetője lesz. Emiatt már többször gyúrták, hogy lépjen be a pártba, de kitért előle.” Divald ekkor előadta, hogy a mozgalom tagjait érő zaklatások, letartóztatások után attól tart, hogy neki is baja esik, s így annak ellenére, hogy itthon szeretne maradni és dolgozni, a letartóztatás elől végső soron hajlandó megszökni. Ferenczi vonakodott a határviszonyokról bármit is mondani, hiszen már „két éve elkerült Sopronból, s bár akkor tűrhetően ismerte a helyzetet, most már nem mer semmit mondani, mert azóta valószínűleg lényegesen megváltozott a helyzet.”⁵²

Nemcsak emiatt, de Lóskay Imre bizonytalankodása, valamint magának Divaldnak azon félelme miatt is, hogy a mozgalom tagjai és vezetősége előtt esetleg nem lesz „hiteles” a menekülésének a története (rendtársától, Örkényi Jánostól pl. tartott), új – meglehetősen zavaros – változatot dolgozott ki: a határállomás Szombathely lenne, sógora, dr. Németh József illetve annak testvérei segítségével, akik a szombathelyi villamos művek autóján tudnák a helyszínre szállítani.⁵³ Ennek megfelelően – egy immár szintén írásban leadott sokadik tervezetben megfogalmazott lépések⁵⁴ végrehajtásaként – felkereste Örkényit a kecskeméti rendházban. Itt – mint ahogy fontosnak tartotta megemlíteni – „sikerült eléggé feltűnés nélkül felmenni hozzá, úgy, hogy ottlétemről csak Szojka Ödön és Terényi Lajos piaristák tudtak, de őket megkértük, ne beszéljenek róla.” A letartóztatásokra és Lóskay Imre ügyetlenül megtervezett soproni útjából adódó kellemetlenségekre hivatkozva vázolta, hogy „milyen veszélyek fenyegetőznek a csapat körül”. Így akarta egyrészt rábírní, hogy Örkényi ne utazzon fel Pestre, másrészt, hogy tudatosodjon benne (azaz elhiggye), hogy „a csapat biztonsága szempontjából” jobb lenne „az exponált személyeket megugratni.”⁵⁵

Közben a IV/5 alosztály tudomása nélkül egy detektív kereste fel Divald főbőrőljét, bizonyos Simon Jánosnét és „természetesen” a házbizalmi is – mint később

⁵⁰ Wöllner Ferenc ciszterci szerzetes, internálva 1955. dec.–1956. aug. és 1957 aug. Ld. Egri Fehér/Fekete 2009:3 (karácsony).

⁵¹ D. I. javaslata a határátlépés megvalósításához, 1956. ápr. 16.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 80-82.

⁵² D. I. jelentése Ferencz Lászlóról, 1956. ápr. 18.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 83-84.

⁵³ D. I. tervezete, 1956. ápr. 23.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 91-92.

⁵⁴ D. I. tervezete Örkényi Jánossal folytatandó beszélgetésre, 1956. ápr. 25.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 96.

⁵⁵ D. I. jelentése Örkényi Jánosról, 1956. ápr. 26.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 98-101.

kiderült, a VIII. osztály egyik nyomozója volt, akinek tudomására jutott, hogy az illető lakásban három politikailag megbízhatatlan albérlő is lakik. Minderről Divald már másnap reggel részletes leírást tartalmazó jelentést adott; tartóztatja nem kis meglepéssel fűzte hozzá azt a megjegyzését, hogy „a nyomozónak a megjelenése »Duscheket« nagyon megijesztette.”⁵⁶

Ezt követően három jelentésében is beszámol Örkényi János budapesti tartózkodásáról, aki miután lakásukon felkereste csapatának több tagját,⁵⁷ a rendházba ment, ahol „Medvigy Mihállyal együtt közösen javították ki a hittanverseny dolgozatait.” Divald ezt az alkalmat is arra használta föl, hogy Örkényinek burkoltan utaljon veszélyeztetettségére, ami az éppen kihallgatás előtt álló Magyar Erzsébettel való kapcsolata miatt kétségen kívül fennáll, mire Örkényi – így a jelentés – „közbevágott, hogy ha a személyemet komolyan veszélyeztetve látom, egészen nyugodtan menjek el.”⁵⁸

Közben jelentette, hogy összefutott egyik egykori pomázi kollégájával (bizonyos Ratkovits Bélával), aki Magyarai Béláné ügyével kapcsolatban kifejtette, hogy a szövetkezetben „egészen biztosan feljelentőnek kellett lenni.” Ez komoly aggodalommal töltötte el Divaldot, hátha övéi ráismernek, hiszen ez a kezdeti „iránytalan gyanú nagyon könnyen vesz meghatározott irányt, elég hozzá egy gesztus vagy elhibázott hangsúly.” Annak a félelmének is hangot adott, „hogy ha három különböző személy egyszer véletlenül olyan helyzetbe jut, hogy ki tudja cserélni szempontjait és össze tudja egyeztetni az eseményeket, menthetetlenül ki fog derülni az igazság.”⁵⁹

Aggodalmaskodásának eredménye, hogy újra átdolgoztatják, és újra meg is írja „szökési tervét”, minek lényege, hogy életkörülményeit (szabad mozgását) látva nehéz lesz elhittetni a közvéleménnyel, hogy üldözték, s amiatt kell disszidálnia, hiszen „erre az első természetes kérdés az, hogy hát hogyan is éltem tulajdonképpen.” Nehezen kivitelezhetőnek tartja a titkosszolgálat azon utasítását, hogy a rend tudtával disszidáljon, mert ha azzal megy a rendhez, hogy bajban van, azért kell menni, akkor maradása „nagyobb veszélyt hoz a rendre, mint a szökés megkísérlése”, ugyanakkor a rendi vezetőség azt is joggal gondolhatná, hogy „csak az az egy mozzanat jelent számukra veszélyt, ha megkísérelném a szökést és nem sikerül.” A rend bevonása a szökési tervbe már csak azért sem kívánatos, mert – ahogy a renden belüli helyzetét nagyon is jól látja – rendtársai amúgy is „rossz szemmel nézik megélhetési viszonyaimat, s egyre türelmetlenebbül sürgetik, mikor változtatok már a helyzeten.”⁶⁰

Kiszöktetését újabb és újabb nem várt események akadályozták. Lóskay Imrét

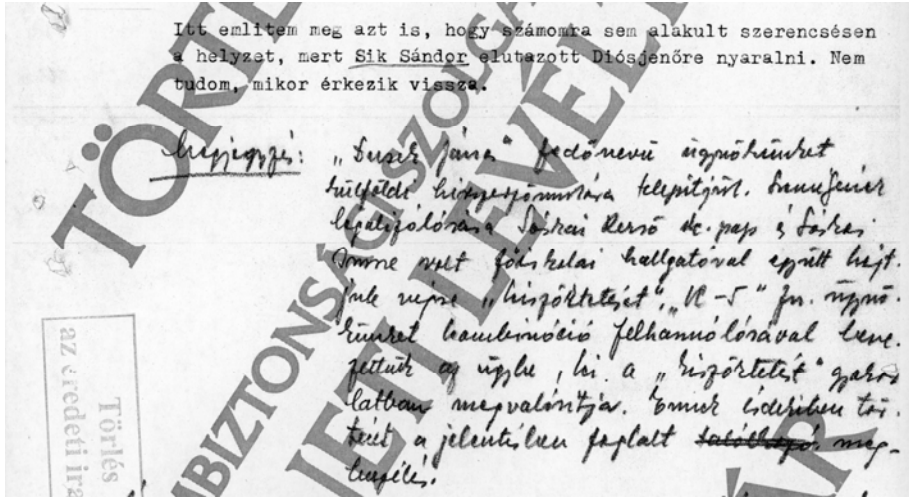
⁵⁶ D. I. jelentése Simon Jánosnérol, 1956. ápr. 26.: ÁBTLL 3.2.3., Mt-173, 104-105.

⁵⁷ Örkényi budapesti tartózkodásakor rendszeresen Bodó Imrééknél aludt, ahogy ezt nemcsak ifj. Bodó Imre 2011. júniusi szíves közlése alapján tudjuk, de Örkényi naplójából is: „Ma volt az öreg Bodó Imre temetése. [...] A magam részéről jótevőmet tiszteltem az öreg Imrében. Mikor a rendi kereten kívül, nehéz életkörülmények között éltem 1950-54 között, kb. három évig ő adott nekem (bejelentés nélküli!) szállást és csaknem teljes ellátást. Holott akkoriban még ők is szűkös körülmények között éleek, s egyik fiú sem volt még kereső állásban.” Napló, 1968. febr. 6-i bejegyzés: PMKL, Örkényi János hagyatéka (IV.154), Saját kéziratok, 9. tétel.

⁵⁸ D. I. két jelentése Örkényi Jánosról, 1956. ápr. 30., máj. 3.: ÁBTLL 3.2.3., Mt-173, 106-107, illetve 108-109 és 112-115.

⁵⁹ D. I. jelentése: „Újabb jelei a gyanúnak”, 1956. máj. 3.: ÁBTLL 3.2.3., Mt-173, 110-111.

⁶⁰ D. I. feljegyzése a szökési terv módosítása tárgyában, ÁBTLL 3.2.3., Mt-173, 116-119.

31. Döntés Divald István külföldi hírszerző munkára telepítéséről, 1956. júl. 7. (ÁBTL 3.3.2., Mt-173, 185).

négy félévre kizárták a Gyógypedagógiai Főiskoláról. Bár környezete mindent megtett azért, hogy visszavegyék, például segítettek fellebbezésének megfogalmazásában illetve továbbításában, csak annyit tudtak elérni (s ebben Illyés Gyuláné sőt maga Bárczi Gusztáv is közbenjárt), hogy kizárását két félévre csökkentették, és egy rövid idejű megbízást, majd egy szociális gondozói állást szerzetek számára Polgárdi-Tekerespusztára (a mai Fejér Megyei Rehabilitációs Intézetbe).⁶¹ De innen Bárczi igen rövid idő után visszarendelte, s mikor Lóskay megkérdezte, hogy miért, Bárczi csak annyit mondott, hogy „ez felsőbb utasítás és többet ne kérdezzon.”⁶² Lóskay ezek után Illyés Gyulánéhoz fordult segítségért, aki „azonnal felkereste Bárczyt (sic!), hogy megtudja, mi a helyzet. De Bárczy neki sem nyilatkozott bővebben. Csak annyival mondott többet, hogy Imrét valaki demokráciaellenes propaganda miatt jelentette fel. Illyésné azt tanácsolta neki, hogy egyelőre fogadja meg az utasításokat. Ha pedig a fizikai munka nehéz lenne, [...] mondjon fel, majd a férje segítségével valahogy kihúzzák a bajból.”⁶³

Egyébként Tekerespusztán egy újabb, fontos szereplő lépett a történetbe. Amikor egyik este kint dolgoztak az intézeti gyerekekkel, egy Bódy Béla néven bemutatkozó idegen férfi kereste fel. „Foglalkozása könyvtérjesztő a Népművelési Minisztériumban, [...] munkaterülete kiterjed Vas, Zala és Veszprém megyékre. [...] Imre szerfőlött beszédese nek tartotta”, így „Bódy minden részletesebb érdeklődés nélkül igen sok mindent elmondott magáról”, olyan dolgokról is, „melyeket tényleg bennfentes emberek tudhatnak”: beszélt például Lóskay Rezső plébánosáról, aki Bécsből becsempészendő „szentképeket rendelt nála” Közben mintegy mellékesen megjegyezte, „hogyan bírhatja ki Imre ott [a tekerespusztai intézetben] pesti gyerek

⁶¹ D. I. jelentései Lóskay Imréről, 1956. jún. 5. és jún. 8.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 120-102, illetve 124-126, 112-115.

⁶² D. I. jelentése Lóskay Imréről, 1956. jún. 14.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 134-137.

⁶³ Uo.

létére, miért nem igyekszik javítani a sorsán vagy miért nem próbál kiszökni.” Imre kérdésére Bódy azt is elmondta, hogy a határ mentén valóban felszedték a műszaki zárat, s „egy térképet is mutatott, mely egy katonai térkép kinagyított részlete volt.” E beszélgetés során ismét világossá vált, hogy Imre továbbra is fél, s találgatja, hogy környezetében (főleg a főiskolán illetve a nevelő intézetben) ki lehetett az, aki feladta.

Divald e beszélgetés során – mint ahogy saját szerepéről beszámol – elég passzív volt, meglehetősen tartózkodónak mutatta magát, s „a kombinálás” [Divald szóhasználat!] részeként úgy viselkedett, „hogy lényegesen ne kelljen értékelni a helyzetet”, majd figyelmeztette Imrét, hogy ha mások részéről „segítőkészséget lát, akkor arra vigyázzon, hogy mit kell fizetni a segítségért.”

A történetben ekkor tűnt fel egy újabb – első olvasatra lényegtelennek tűnő – szereplő, egy szerencsétlen sorsú nógrádi süketnéma kislány személyében.⁶⁴ Bódy először csak azt kérte Lóskay Imrétől, hogy segítsen valamelyik intézetben elhelyezni, mire az fel is ajánlotta, hogy a gyerek elhelyezését „ő esetleg megpróbálhatná rekompenciációs alapon: ő elhelyezi a gyereket az intézetben, Bódy pedig kisérti őt.”⁶⁵ Divald – tartótisztjének utasítására – így újabb akcióba lépett, elsőként egy levelet⁶⁶ írt Nógrádba, a plébánosnak, s beajánlotta Lóskayt, aki mint gyakorlott nevelő, tudna segíteni, s a plébános kedvező válaszát követően le is utaztak a kislányhoz, majd elhelyezése ügyében a Pomáz-Margitligetben működő Gyógypedagógiai Intézetbe. Végül – legalább is ahogy arra a vonatkozó jelentésből⁶⁷ következtetni lehet – sikerült is őt a cserhátsurányi intézetbe felvetetni.

Közben a kölcsönös gyanakvás és bizonytalankodás, sőt bizalmatlankodás ellenére Divaldnak sikerült több találkozót, illetve terveket/konkrétumokat felvonultató megbeszéléseket összehozni Lóskayék és Bódy között,⁶⁸ úgyhogy teljes mértékben kiérdemelte tartótisztje dicséretét: „Az ügynök feladatát jól oldotta meg. A kiszökés gondolatára helyesen reagál, amellyel megteremtette azt a lehetőséget, hogy a kiszökés megvalósítására »Duseket« megnyerjük. Az ügyben előrehaladás történt azzal, hogy K-5 fn. ü. [értsd: „fedőnevű ügynök”, azaz kétségen felül: Bódy Sándor] magatartásával jól irányította a bizalom elmélyülését a Lóskay család felé. Jelenleg az ügyben eljutottunk addig, hogy 1956. VI. 27-én délután a Lóskay fivérek kezdeményezésére K-5 fn. ü. a kiszökés gyakorlati megvalósításához konkrét megbeszélést folytatnak (sic!)”⁶⁹

Divald jelentéseiben ugyanakkor nemcsak a kiszök(tet)és megvalósításának az előkészületeivel foglalkozik, de jelent Magyarai Bélánéről, aki szabadulása után beszámolt neki,⁷⁰ a Pilis-csapat tervezett nyári programjáról,⁷¹ valamint külön utasításra – nyilván, hogy a kinti hírszerző munkájára való telepítését kellő információval segítse – igen részletesen a piaristák római generálisáról, Tomek Vincé-

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ D. I. jelentése Lóskay Imréről, 1956. jún. 27.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 149-154.

⁶⁶ D. I. jelentése a nógrádi plébánosnak írt levélről, 1956. jún. 20.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 146.

⁶⁷ D. I. jelentése Lóskay Imréről, 1956. júl. 7.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 181-184.

⁶⁸ D. I. jelentései Lóskay Imréről, 1956. jún. 19., majd jún. 28. és 29.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 138-143, 155-157, illetve 158-159.

⁶⁹ D. I. jelentése Lóskay Imréről, 1956. jún. 27.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 149-154.

⁷⁰ D. I. jelentése, 1956. jún. 9. (4. sz. melléklet).

⁷¹ D. I. jelentése a Pilis csapatról, 1956. jún. 20.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 144-145.

ről,⁷² de meglehetősen jó összefoglalót ad a magyar egyház helyzetéről is.⁷³ Sőt, ezeket a jelentéseket előadója (tartótisztje) utasítására újra és újra kiegészíti, illetve a kapott instrukciókat szinte szolgai módon azonnal végrehajtja. Ennek megfelelően – hogy a közvélemény előtt hihetővé tegye közelgő „disszidálásának” motivációit – maga fogalmazza meg, s nyújtja be a titkosszolgálatnak mindazokat a tényeket, indokokat és adatokat, melyek a kiképzésénél jól felhasználhatók.⁷⁴ S e szelvényben ad még egy utolsó részletes jellemzést az itthoni piaristákról is.⁷⁵

Az 1956. július 5-ét követő néhány nap lázas készülődés jegyében telt el, az idevonatkozó két jelentésből szinte óra pontossággal követhető a „disszidálás” előtti napok minden eseménye.⁷⁶ Lóskay Imre július 6-án, reggel 9-kor találkozott Bódyval (ezúttal a Rezeda presszóban), s közölte vele, hogy Divald is velük fog tartani. Divald a piarista rendházban 12-ig várta Lóskay telefonját, aki – így Divald – „roppant boldogan beszélt, majdnem kitálalta a telefonba az egész ügyet. Alig tudtam befogni a száját. Érezhetően részeg volt.” Délután felment Lóskayékhoz, mikor is Lóskay Imre „vázlatosan elmondta az úttervet, amit Bódy mondott neki. Eszerint az indulás a jövő hét végére esik, péntek és vasárnap között, aszerint, hogy az autót hogy lehet beállítani. Előtte csütörtök délben 1 órakor Lóskayék lakásán megbeszélés Bódyval, amelyen nemcsak nekem, de Rezsőnek is ott kell lennie. Budapestről vonattal csak Veszprémig lehet menni, mert Celldömöknél már lehet zűr. Este nyolckor találkozunk a Bakony étteremben. Ott szállunk a kocsi, mely egyenesen kivisz a határhoz. Horvátlövő táján az országúton méterre meg lesz jelölve, hol kell majd kiszállni. Az úttól a határ kb. 50-60 méter, ezt kell futva megtenni. Már az osztrák területen át kell úszni a Pinkán. Ehhez tanácsos kötelet vinni, hogy a gyengébb úszókat segíteni lehessen. Ott azután fel kell öltözni, a papoknak reverendába, és úgy bemenni a faluba a plébániára. Bódy meg fogja mondani a plébános nevét (szükséges ez?) [...] Mindennek lebonyolításáért 11,500 Ft-ot kér.”

Másnap Divald leutazott Lóskay Rezsőhöz. Látrány helyett Lellén talákoztak, s tisztázták a szökés részleteit. Az anyagiak előteremtése érdekében Lóskay szülei eladnák a szalagarnitúrát, maga Lóskay pedig „a rádióját, a breviáriumát, néhány értékes könyvét” s esetleg egy „nála lévő írógépet.” Lóskaynak egy nem várt akadályt is sikerült elhárítania: mivel plébánosa [Harangozó János] éppen a disszidálás tervezett idején Pannonhalmán, egy lelkigyakorlaton lesz, neki otthon kellene maradnia, de szerzett egy helyettest. Divald meg az jelentett nem várt bonyolalmat, hogy nem tudja, hogyan jelenti be a tartományfőnököknek a távozását, mert „Sík Sándor elutazott Diósjenőre nyaralni.” Mindent összevetve Divald végül is azt jelenti, hogy Lóskay Rezső „komolyan felkészülten várja a pillanatot, mikor indulhat. Nem találtam benne semmi bizonytalanságot, semmi nyugtalanságot...”

Következésképp megszületett a végleges döntés: „»Dusek János« fedőnevű ügynökünket külföldi hírszerző munkára telepítjük. Személyének legalizálására Lóskai Rezső rk. pap és Lóskai Imre volt főiskolai hallgatóval együtt hajtjuk végre

⁷² D. I. jelentése, 1956. júl. 2. (5. sz. melléklet).

⁷³ D. I. jelentése, 1956. júl. 3. (6. sz. melléklet).

⁷⁴ D. I. feljegyése tervezett „disszidálása” kitalált okairól, 1956. júl. 2. (7. sz. melléklet).

⁷⁵ D. I. jelentése, 1956. júl. 10. (8. sz. melléklet).

⁷⁶ D. I. jelentése Lóskay Imréről, 1956. júl. 7.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 181-184, illetve jelentése Lóskay Rezsőről, 1956. júl. 10.: ÁBTL 3.2.3., Mt-173, 185-186.

»kiszöktetését«. »K-5« fn. ügynökünket kombináció felhasználásával bevezettük az ügybe, ki a »kiszöktetés« gyakorlatban megvalósítja.» (31. ábra)

Emigránsként Rómában

Divald még júliusban átlépte a határt, és jelentkezett a bécsi piarista (Maria Treu) rendházban. A rend generálisához, Tomek Vincéhez intézett levele 1956. augusztus 1-én érkezett meg Rómába. Augusztus 26-án reggel már ő maga is Rómában volt, ahol Tomek Vince rögtön, első beszélgetésük alkalmával közölte vele, „hogy Amerika felé kell orientálnia s csak azon kell gondolkodni, hogy hol lehet könnyebben elérni az Amerikába való kijutást: itt-e vagy inkább Ausztriában”.⁷⁷

A két Lóskay a tervnek megfelelően Divalddal együtt hagyta el az országot. A titkosszolgálati akta névmutatójában nevük után a „dissz.” bejegyzés szerepel.⁷⁸ Bécsben még Divalddal együtt laktak a piaristáknál, majd útjaik elváltak. Április 10-én Lóskay Rezső is fölkereste Rómában Tomek Vince generálist,⁷⁹ de további sorsáról nincsen információk.⁸⁰

Bár Divald disszidálásának valódi körülményei nem lehettek ismertek a nyugaton élő piaristák előtt, jellemével hamar tisztába jöttek. Tomek Vince már három nappal első római találkozásuk után észrevette, hogy „az én Divald barátom jobban füstököl, mint egy török. Hát ez nem jó!” Október 8-án azt állapította meg róla, hogy „túl sokat akar foglalkozni az emigrációs ügyekkel”, október 21-én pedig azt hallotta, hogy „nem szívesen megy Amerikába, szívesebben maradna Ausztriában”.⁸¹

Ekkor ütött be az 1956. október 23-i pesti forradalom nem várt híre, amely a római emigráció életét is fölbolygatta. Divald István aktivitása új tápanyagot kapott. Kezdetől fogva élen járt a különféle hírek és álhírek szállításában, majd október 30-án följánlotta a generálisnak, hogy hazautazik, és kihoz néhány kereten kívüli piaristát. (Elsősorban a győri egyházmegyében lelkipásztorkodó Lőrincz Imrere és Vass Péterre gondolt, valamint „olyan félbemaradt fiatalokra, akik türelemmel várják a rend feltámadását”). Másnap el is utazott Bécsbe, de november 11-én dolgvégezetlenül tért vissza Rómába. Csak az ausztriai menekülteket tudta segíteni a generális által adott 100 ezer lírából, és az osztrák piaristák által adott 1000 dollár segélyt próbálta eljuttatni Budapestre.⁸²

Viszont nagy lendülettel vetette magát bele a menekültek pasztorációjába.

⁷⁷ AGSP, Tomek, Naplók, 23. füzet, 1956. aug. 1.; aug. 26.

⁷⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 201.

⁷⁹ AGSP, Tomek, Naplók, 25. füzet, 1957. ápr. 10.

⁸⁰ Lóskay Rezső (*1932) távozásáról a veszprémi érseki levéltárban sem található dokumentum, és az egyházmegye 1949 és 1963 között nem adott ki sematizmust. Az 1949-es kiadásában még nem, 1963-asban pedig már nem szerepel.

⁸¹ AGSP, Tomek, Naplók, 23. füzet, 1956. aug. 29.; okt. 8.; 24. füzet, 1956. okt. 21.

⁸² AGSP, Tomek, Naplók, 24. füzet, 1956. okt. 30-31, nov. 11. – Tomek Vince azon szándékáról, hogy Divald útján, az Ausztriában, illetve az Amerikában működő rendtagok megerősítésére magyar atyákat hozzon ki, akik tudnak angolul vagy németül, Johann Schmidt osztrák piarista tartományfőnök is írt 1956. dec. 3-án Sik Sándornak: „Voluntas Patris Generalis fuit, cum initio actionum bellicarum Patrem Divald ab Urbe in Austriam misit, ut per eundem Patres Hungarici, qui lingua Anglica aut Germanica compotes sunt, ad confortandas vires Ordinis in Austria vel America educantur”: PMKL, MT3, Iktatás nélküli levelezés, 1956.

November 18-án azt javasolta Tomek Vincének, hogy „annyi sok fiatalember került ki hazulról minden tájékozódás nélkül, hogy valakinek végig kellene járnia a táborokat és lelkigyakorlatot tartania ezeknek, de ennek a »valakinek« tekintéllyel kellene bírnia innen Rómából, s ennek kb. 2-3 hónapig kellene tartania.” Tomek ezt engedélyezte is számára azzal a föltétellel, hogy közben készítse elő amerikai kiutazását is.⁸³

Divald valószínűleg követni akarta a Pápai Magyar Intézet öt fiatal papját, akik az ausztriai és olaszországi menekülttáborokba utaztak, hogy részt vegyenek a magyar menekültek lelkigondozásában.⁸⁴ A következő év első hónapjaiban valóban több utazást tett Európában. 1957. január 15–18. között Bécsben volt, március 6–30. között Angliában járt, majd április 1–14. között is a menekülttáborokat járta.⁸⁵

Eközben, 1956. november 26. és 1957. január 14. között ő szerkesztette a római Magyar Pápai Intézet kiadványaként megjelenő *Panis Evangelicus* című, gépirással sokszorosított újság első négy számát is, amelyekben lelkipásztori segédanyagokat és híreket adott a menekültek pasztorációjában dolgozó papoknak. A mindenkori vasárnapi szentírási szakaszokhoz írt exegézist Divald nagy költőink (pl. Babits, Reményik, Ady) népünk forradalom utáni sorstragédiájára rámutató verseinek felidézésével aktualizálta.⁸⁶ Nyilván elsősorban ezen tevékenységeinek köszönhető az a megtiszteltetés, hogy 1957. augusztus 20-án, a római magyar lelkészség szokásos Szent István napi ünnepi miséjén ő prédikálhatott a Pápai Magyar Intézet kápolnájában.⁸⁷

Tomek Vince generális viszont kezdettől kritikusan tekintette Divald túlzott aktivitását a magyar emigráció ügyeiben. 1957. február 24-én azt közölte vele, hogy „húsvét [április 21.] után már nem megyek bele abba, hogy táborokat látogasson, mert tönkre fogja magát tenni”.⁸⁸ Naplójában pedig ilyeneket írt róla: „Divald megingt későn jött a magyaroktól [a Pápai Magyar Intézetből]. Nem vagyok vele megelégedve. [...] Csak jó volna, ha minél hamarabb elutazna az USA-ba. Sokat mászkál és keveset tesz.”⁸⁹ Elutazására végül 1957. szeptember 23-án került sor, amikor kihajózott Nápolyból Amerika felé.⁹⁰

Hírszerzőként az Egyesült Államokban és Bécsben

Mivel az Egyesült Államokban sem latin, sem német tanárra nem volt szüksége a piaristáknak, Divald is új tudományt választott, és kémiából szerzett tanári képesítést, majd doktorátust.⁹¹ Úgy látszik, hogy korábban is vonzódott ebbe az irányba, mert Rómában még 1956 októberében följánlották számára, hogy „menjen Svájcba egy kémikus egyetemi tanárhoz asszisztensnek”, Tomek Vince generális azonban

⁸³ AGSP, Tomek, Naplók, 24. füzet, 1956. nov. 18.

⁸⁴ Panis Evangelicus, 1956. nov. 26., 10. NÉMETH, *Római magyar lelkészség* I, 221.

⁸⁵ AGSP, Tomek, Naplók, 24. füzet, 1957. jan. 15-18; 25. füzet, 1957. márc. 6-30.

⁸⁶ Lásd D. I. műveinek bibliográfiája (10. sz. melléklet), C.

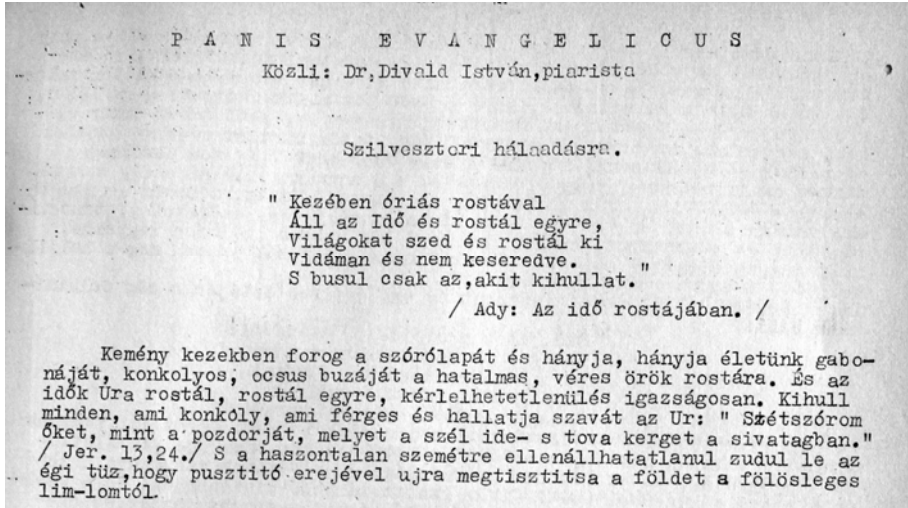
⁸⁷ NÉMETH, *Római magyar lelkészség* I, 223.

⁸⁸ AGSP, Tomek, Naplók, 24. füzet, 1957. febr. 24.

⁸⁹ AGSP, Tomek, Naplók, 26. füzet, 1957. jún. 28.; 27. füzet, 1957. szept. 4.

⁹⁰ AGSP, Tomek, Naplók, 27. füzet, 1957. szept. 19-22.

⁹¹ LÉH, *Catalogus*, 91.

32. A *Panis Evangelicus* 1956. december 31-i számának fejléce (Pápai Magyar Intézet könyvtára, Róma).

akkor a dolgot azzal intézte el, „hogy ő nem kémikus”.⁹² 1962-től 1966-ig – immár kémiatanárként – a buffalo-i Calasancius Preparatory Schoolban tanított.⁹³ A magyarországi piaristák úgy tudták, hogy Buffalóban „igen-igen meg voltak vele elégedve, olyannyira, hogy igazgatói kinevezése is folyamatban volt.”⁹⁴ Saját ottani működéséről Divald ezt írta: „Én kezdettől fogva fontos embernek számítottam Gerencsér [István, az iskola alapító igazgatója] és Batori [József, tartományfőnök] előtt is, mert az én munkám eredménye volt mindig a legszembeesőbb. Emiatt lettem a Science Department feje és P. Miskolczy [Kálmán] elhelyezése után igazgatóhelyettes. Óriási szükség van rám, mert egy civil kémiatanárt sem kapni, sem megfizetni nem tudnak. Ugyancsak anyagi okok miatt van szükség a többi piaristára, bár Gerencsér könnyebben érezné magát nélkülük.”⁹⁵

Mindeközben nem szakadt meg a magyar titkosszolgálathoz fűződő kapcsolata sem. Divald Istvánra vonatkozhat ugyanis egy 1957. július 10-én kelt állambiztonsági összefoglaló jelentés azon állítása, hogy egy személyt sikerült ügynökként Rómába telepíteni.⁹⁶ Ennek ellenére tevékeny római tartózkodása idejéből nem ismerünk rá vonatkozó titkosszolgálati dokumentumot. Csak 1962-től maradtak ismét tőle származó jelentések – immár „Bróger” fedőnév alatt. Jelentéseinek meglehetősen adatgazdag részét adják azok a zsebnaptár-lapokon, illetve a piaristák római központjának fejléces levélpapírjain olvasható kézírásos feljegyzései,⁹⁷ me-

⁹² AGSP, Tomek Napló, 23. füzet, 1956. okt. 9.

⁹³ Calasancius Home Page, URL: www.villasubrosa.com/Cal/calboard.html

⁹⁴ Erdélyi István („Filologus”) jelentése az általa meglátogatott intézményekről, [1970. márc.]: ÁBTL, Mt-313/1.

⁹⁵ ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 39-52 (külön borítékban).

⁹⁶ ÁBTL 3.1.5, O-13405/2, 282. Vö. KÁLMÁN Peregrin OFM, *Az egyház 1956 után*, in *Magyar Katolikus Egyház 1956*, Bp., 2007 (A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007), 207-234: 218.

⁹⁷ ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 39-52 (külön borítékban).

lyeket – dátum nincs rajtuk – az 1960-as évek közepén vetett papírra. A nevek, események felsorolása mind az Amerikai Egyesült Államokbeli tartózkodásával kapcsolatosak.

Kezdte saját piarista rendtársaival. Innét tudjuk, hogy igazgatójáról, Gerencsér Istvánról – Erdélyi Istvánhoz hasonlóan⁹⁸ – igen rossz véleménye volt: „ő igazából soha benn nem lévén az iskolai mechanizmusban, nem tudja, mit lehet csinálni. Ennek következtében az iskola korábban egyértelműen jó híre mellett most már csípős kritikák is bukkannak fel. Szemben áll elsősorban magyar piaristákból álló csoport, Palotai, Meskó, Mustos, Divald. [...] Ez a csoport megbízást is kapott Bátoritól, hogy dolgozzon a helyzet javításán, és korlátozza Gerencsér kilengéseit. Ez az ún. Pedagógiai Committee. Munkájának eredménye Gerencsér megbízhatatlansága miatt nagyon csekély. [...] A csoport szívesen látná, ha átvinném az iskolát. Én nem lelkesedek érte, nem utolsósorban azért, mert az a tudományos munkám megszakítását jelentené. Bátori is foglalkozott a gondolattal, de sem ő, sem a Generális nem tesznek semmit, mert Gerencsér kilépésétől félnék.”

Gerencsér Istvánt egyébként egy több mint két oldalas, sűrű kéziratos jelentésében igen részletesen mutatja be,⁹⁹ de meglehetősen pontos értesülései vannak Marina (Madarász) Gyula emigráns görög katolikus kanonokról is, aki 1939 márciusától Kárpátalja kormánybiztosa volt, majd 1948-as emigrációjáig bujkálnia kellett. Jelentésében Divald további (bizonyára hiteles) adatokkal egészíti ki Marina életpályájával kapcsolatos eddigi ismereteinket,¹⁰⁰ például hogy emigrációja során az Ohio állambeli Perry-Polisban is szolgált rövid ideig, s mint plébános, rövid ideig New Yorkban is lakott, valamint hogy a „hívek szerették, de egyetlen felsőbb-séggel sem fért össze. [...] Az emigráció igen jó véleménnyel volt ottani működéséről, jó szervezőnek, kiegyenlítőnek tartották, aki jól tudta kezelni és elsimítani az ellentéteket. [...] Buffaloi tartózkodása alatt részt vett az iskola [értsd: a piaristák vezette Calasantius Preparatory School] munkájában. [...] Állandóan felbukkanó hírek szerint a Vatikán megosztani készül a pittsburg-i görög katolikus püspökséget, s az egyik esélyes püspökjelölt Marina lett volna.”¹⁰¹

A naptárlapokon jelentést adott a buffaloi magyar kolónia többi tagjairól is. A mintegy tucatnyi szerzetesen (ferenceseken, pálosokon, bencéséken) kívül megnevezte a Szent Erzsébet templom plébánosát, az emigráns magyar szülőktől 1910-ben Buffalóban született Szabó Gyulát is. Őket követték a Washingtonban és Devonban élő magyar rendtársai, majd 14 magyar és amerikai tudós, köztük Theodore von Kármán (Kármán Tódor) fizikus, Pulváry Károly „fizikus” (valóságban: gépészmérnök). A listát néhány kinti emigráns egyesületi vezető, több egykori hazai politikus, arisztokrata, illetve volt katonatiszt neve teszi teljessé, beleértve az amerikai Piarista Diákszövetség tagjait. Eckhardt Tiborral „legsorosabb kapcsolat”-ban állt, Barankovics Istvánnal és Kállay Miklóssal a kapcsolat ugyan „lazább, de

⁹⁸ „szinte gyűlöl mindent, ami magyar – pedig itthon ún. »nagy magyar« volt, tábori lelkész, cserkész-parancsnok stb”. Vö. Erdélyi István jelentése az általa meglátogatott intézményekről, [1970. márc.]: ÁBTL, Mt-313/1 („Filologus”).

⁹⁹ Ld. a 9. sz. mellékletet.

¹⁰⁰ FEDINEC Csilla, *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918-1944*, Galánta–Dunaszerdahely, 2002 (Nostra tempora, 7.) URL: <http://mek.oszk.hu/01800/01843/>. MKLex, 'Madarász Gyula'.

¹⁰¹ ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 55-56 (külön borítékban).

nem lehetetlen közelítenem őket”, Nagy Ferenc viszont „nehezen közelíthető.” Közi-Horváth Józsefet és Varga Bélát csak felületesen ismerte, így „nem világos, hogy mennyire aknázható ki” e két politikus személye. De megnevezi – s röviden jellemzi is – az amerikai szenátus néhány tagját is.

1962-ben Divald Európában járt, és Bécsből 1962. augusztus 21-i dátummal hat jelentést is írt. Az első egy bizonyos Paránszky (helyesen nyilván: Baránszky) Tibor 1956-os menekült papról, akiről „papi körökben az a hír járja, hogy kommunista, és az emigráns magyar papok Buffalóban meg vannak arról győződve, hogy szovjet ügynök.”¹⁰² A második egy túl általános jelentés az egyetemes zsinatról,¹⁰³ a harmadik arról tudósít, hogy Mindszenty, a budapesti amerikai követségen tartózkodó volt magyar primás rendszeres levélbeni kapcsolatot tart fenn Szabó János South Band-i plébánossal, aki az Amerikai Katolikus Liga elnöke.¹⁰⁴ A következő jelentés a Bécsben élő Török Jenő piaristáról szól, a jelentése szerint az ötvenes évek elején Budapesten lebukott papi szervezkedés egyik vezetője, és széltében-hosszában terjeszti, hogy a szervezkedésbe beépített áruló Gaál Ferenc¹⁰⁵ volt, aki ma is az ÁVO-nak dolgozik. Tomek Vince [...] szerint Török bolond dolgokat csinál, illegális tevékenységéről le kell inteni, mert csak magyarországi papokat kever kétségbeesett helyzetbe.¹⁰⁶ Majd az 1962 augusztusában Rómában járt Radó Polikárppal kapcsolatban az jelenti, hogy a római papság szerint „óvatosan kell vele bánni. Elképzelhetetlennek tartják, hogy Radót kiengedték volna, ha nem lenne a magyarországi politikai rendszer hű támasza.”¹⁰⁷ Végül egy mesterkélt tartalmú (semmitmondó) rövid híradás Zágon Józsefről, a római Magyar Intézet vezetőjéről aki „illegális kapcsolatokat tart fenn a magyar katolikus egyházzal.”¹⁰⁸

Az 1962. szeptember 9-i jelentések részben megismétlik a korábbi jelentéseket,¹⁰⁹ részben új tényeket tárnak fel. A Bécsben élő Török Jenőről például megtudjuk, hogy „iratait és értékeit egy, a lakásán és irodáján kívül fekvő rejtkehelyen tartja, amit rajta kívül senki sem ismer.” Jogosan panaszkodott tehát a titkosszolgálat bizonyos Somogyi nevű előadója a jelentés végére írt megjegyzésében: „A fenti információ érthetővé teszi, miért nem vezettek sikerre a Török iratainak a megszerzésére irányuló akciók.”¹¹⁰ Egy másik jelentése hasznos adalék az 1962. augusztus 3. és 7. között az „*Exsul Familia*” kezdetű apostoli konstitúció 10. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi zarándoklattal kapcsolatos titkosszolgálati akció kudarcának a megismeréséhez, melyen mintegy 500 magyar emigráns vett részt. Ugyanis a kapcsolatos konferenciát nem a lehallgató készülékekkel felszerelt Pápai Magyar Intézetben, hanem a San Stefano Rotondo templomban tartották meg.¹¹¹

¹⁰² D. I. jelentése Paránszky Tiborról, 1962. aug. 21.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 28.

¹⁰³ D. I. jelentése (vélemények a zsinatról), 1962. aug. 21.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 29.

¹⁰⁴ D. I. jelentése (Mindszenty kapcsolata Szabó Jánossal), 1962. aug. 21.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 30.

¹⁰⁵ Valószínűsíthetően a Bulányi György által szervezett csoportról szóló „Lombardisták” dossziében szereplő Gaál Ferencről van szó. ÁBTL, 3.1.5, O-11959.

¹⁰⁶ D. I. jelentése Török Jenőről, 1962. aug. 21.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 31

¹⁰⁷ D. I. jelentése Radó Polikárpról, 1962. aug. 21.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 32.

¹⁰⁸ D. I. jelentése Zágon Józsefről, 1962. aug. 21.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 33.

¹⁰⁹ D. I. jelentése (Török Jenő véleménye Gaálról), 1962. szept. 9.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 68.

¹¹⁰ D. I. jelentése (Török Jenő rejtkehelye), 1962. szept. 9.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 69.

¹¹¹ D. I. jelentése (a Collegium Hungaricum elhelyezett technikai lehallgatás lebukása), 1962. szept. 9.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 67. – Az eseményről: NÉMETH, *Római magyar lelkeség*, I,

Bécsi tartózkodása idejéből még további két (szintén 1962. szeptember 9-i) jelentése maradt fenn. Az egyikben közli, hogy „Éberhard Istvánné, a budapesti piarista rendház gondnoknője rendes látogató útlevelemmel Bécsben járt, és itt felvette a kapcsolatot a bécsi piaristákkal. Feltehető, hogy hazulról üzenetet hozott illetve vitt haza”,¹¹² a másik meg tudatja, hogy Jochs József budapesti piarista bátyja is Bécsben járt és felkereste a piaristákat.¹¹³

Kilépése a rendből

Néhány évi kémiantanári működés után Divald István Buffalo-ban is ellentétbe került rendtársaival, ráadásul „dekonspirálódott”, tehát kiderült róla, hogy a magyar titkosszolgálat embere. Az Egyesült Államokban 1969-ben látogatást tevő Erdélyi István piaristát amerikai rendtársai már úgy informálták, „hogy Divald a magyar államvédelem embere volt, az államvédelem juttatta ki, tőlük kapott utasításokat”.¹¹⁴ Talán emiatt küldték 1963/1964-ben a rend floridai (Fort Lauderdale) iskolájába, majd egy ottani plébániára, ahol „szerették, kelyhet ajándékoztak neki, kocsit ajándékoztak, mielőtt eltávozott”,¹¹⁵ de ő végül 1965-ben elhagyta a piarista rendet és papságot is. Bátor József amerikai tartományfőnök 1965. március 18-án arról számolt be Tomek Vincének, hogy Divald azt szerette volna, hogy „elmege ugyan tőlünk, de maradhasson papnak”. Ezt azonban a piaristák kapcsolataik segítségével megakadályozták. „Én fogom megírni a püspöknek D. dolgait, nem térhetem ki az egész ügy feltárása elől” – írta Bátor – „mert Divaldnak »őszinteségi rohamai« úgyis feltárják előbb vagy utóbb múltját.”¹¹⁶

1965 márciusában például egy philadelphia-i kémiai kísérleti telepen próbált elhelyezkedni „egy magyar orvos (Bódy) révén”.¹¹⁷ Nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy ugyanarról a titokzatos Bódy Béláról van szó, aki a titkosszolgálat embereként Divald „disszidálását” segítette, még akkor is, ha az a Bódy könyvterjesztő, nem pedig orvos volt. Végül a Seton Hall College (East Orange, New Jersey) katolikus főiskola kémiantanára lett, 1970 után pedig egy philadelphia-i katolikus iskolában tanított.¹¹⁸ Emellett folytatta tudományos kutatásait is, és 1976-ban (tehát már halála után) egy olyan kemoterápiai témájú cikke¹¹⁹ is megjelent a *Journal of Organic Chemistry* című tekintélyes folyóiratban, melyre több szakkikk és könyv – köztük egy 2010-ben megjelent, a környezetkímélő gyógyszergyártási

226; NÉMETH László Imre, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949–1975)*, in Magyar Sion 43(2007):1, 64-98: 75.

¹¹² D. I. jelentése (Éberhard Istvánné ügye), 1962. szept. 9.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 70.

¹¹³ D. I. jelentése (Jux[!] József bátyjának ausztriai útja), 1962. szept. 9.: ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 71.

¹¹⁴ Erdélyi István („Filologus”) jelentése az általa meglátogatott intézményekről, [1970. márc.]: ÁBTL, Mt-313/1.

¹¹⁵ Bátor József levele Tomek Vincének, Washington, 1965. márc. 18.: AGSP, Tomek, Magyar, szlovák, lengyel és osztrák piaristákkal folytatott levelezés, Bátor József SchP.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Meskó Lajos kiegészítései Léh István történelmi névtárhoz: PMKL, Meskó Lajos hagyatéka (IV.261).

¹¹⁹ D. I. művei (10. sz. melléklet), 4.

technológiákat tárgyaló összeállítás¹²⁰ – is hivatkozik.

A magyar állambiztonság részére végzett hírszerzői tevékenységgel sem hagyott föl, de ezen a téren az egyházi és politikai „vonalról” inkább a gyógyszeriparra helyeződött a hangsúly. Meglehetősen részletes jelentést írt Bárdos Tamás (Thomas J. Bardos, *1915) amerikai magyar farmakológus tevékenységéről, akit egyébként később (1983-ban) a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választott. Íme: „Mint vegyész-mérnök jött ki Magyarországról, a Notre Dame Universityn szerzett kémia doktorátust. Az Armour Co.-nál volt alkalmazva Chicagóban egy ideig mint kutató, onnan került a buffaloi egyetemre. Szakmájában jó névnek tekintendő. Ezt mutatja, hogy az elmúlt két évben az Armour Co. grantja rákgyógyszerek szintézisére maga félmillió dollárt tett ki. Emellett állandóan több más grant felett rendelkezett és rendelkezik. [...] B. meglehetősen félszeg ember, s alig hiszem, hogy szakmáján kívül bármiben is részt venne. Kapcsolatunk kezdete meglehetősen hivatalos volt és hűvös, de hamarosan fölengedett s jelenleg jó munkatársi viszony mellett jó barátok is vagyunk. B. szenvedélyes társalgó és lehetőleg magyarul, ami nagyon megkönnyíti a kapcsolat mélyítését. Tudományos munkájáról a mellékletek mutatnak valamit [a dossziében nincs nyoma, Sz. Á.]. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy B. bátyja amerikai külszolgálatban dolgozik. Jelenleg Párizsban van beosztva. Beosztását pontosan nem tudom, de biztos, hogy nem jelentéktelen. [...] Tudományos információk szempontjából B. jelentős lehet, de más irányban kevésbé tartom lehetségesnek, hogy segítségemre lehetne.”¹²¹ Jelentésének egy meglehetősen hosszú – s amennyiben meg tudom ítélni, komoly tudományos tartalmú – részében be is számol a kapcsolatos kutatásokról, benne Bárdos szerepéről (33. ábra).¹²²

Mindez 1965-ben, vagy előtte történhetett, hiszen a dossziében megőrződött a Belügyminisztérium III/I-4-F Alosztálya által 1965. október 6-án számára kibocsájtott szolgálati jegy (melyet a new york-i futár október 16-án kézbesített) így rögzíti a kapcsolatos hírigényeket: „Kiindulva abból a tényből, hogy Bróger tudományos munkája egyre jobban a gyógyszerkutatás felé tendál, szükségesnek látszik néhány, a hazai gyógyszeripart érintő hírigény kiküldése.

Az ipar hírigényeit figyelembe véve a Központ az alábbi tématerveket dolgozta ki: 1) Antibiotikum termeléssel kapcsolatos segítségnyújtás. 2) Különböző emberi és állatgyógyászatban is jelentős vitaminyártás-technológiák beszerzése. 3) Rákellenes és sugárvédő gyógyszerek kutatása.

[1]) Az antibiotikum termeléssel kapcsolatban segítséget jelent minden olyan tájékoztató, kutatási eredmény, ami foglalkozik a törzsek életben tartásával, szaporításukkal, táptalaj-összetétellel, a fermentációs folyamatok optimális körülményeivel [...]

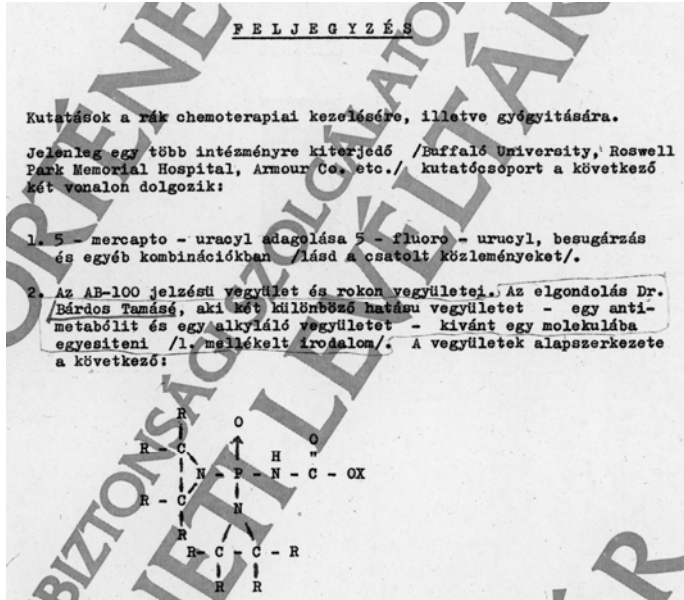
[2]) Vitamin-gyártással kapcsolatban az alábbi problémák megoldása látszik célszerűnek. Bár Magyarországon néhány vitamin-féleséget gyártanak, [...] ezek önköltsége igen magas, ami az elavult technológiákból, illetve a nem megfelelő kiindulási anyagokból származik. [...] Ennek megfelelően segítséget jelent minden

¹²⁰ *Green Chemistry in the Pharmaceutical Industry*, edd. Peter J. DUNN et al., Wiley, VCH, 2010.

¹²¹ ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 63 (külön borítékban).

¹²² ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 34-37.

33. Divald István
jelentése Bárdos
Tamás amerikai
gyógyszerkutatója-
iról, 1965 (ÁBTL
3.3.2., Mt-173/2, 34).

új kutatási eredmény, vagy gyártási technológia, ami a fenti témát érinti.

[3]) A rákkutatás területe [...] a Központ véleménye szerint nem igényel bő magyarázatot. A sugárvédő gyógyszerek területe, mind polgári, mind katonai szempontból nagy jelentőségű. A Bróger által eddig átadott tudományos jelentések is ebből a témakörből valók. [...]

Általánosságban meg kell jegyezni, hogy a felsorolt hírigények nagy és széles tudományterületet ölelnek fel, ezért megoldásuk elsősorban az ügynök lehetőségeitől függ, így egy-két kérdés megoldása akár hónapokat esetleg éveket is igénybe vehet. A hírigények kiadásánál is legyenek az elvtársak türelmesek, inkább kevesebbet adjanak ki, de a megoldás minden részletét beszéljék meg Brógerrel. Az átadott antibiotikum törzseket az előírásnak megfelelően tárolják és a legsürgősebben s Központnak küldjék meg.¹²³

Gyógyszeripari kémtevékenységéről további adat nem áll rendelkezésre, pedig bizonyára fontos lenne tudni, hírszerző tevékenységének e szakaszát pusztán humanitárius szempont vagy anyagi ellenszolgáltatás motiválta-e. Utóbbit látszik igazolni egy kézírásos jelentésnek az az oldala,¹²⁴ melyben az „anyagi problémákat illetően” számadást végzett a nála lévő 11.000 Schillingről, részletezve a szállási, étkezési, kocsis-használati, visszautazási(!) s egyéb költségeket. Ebből megtudjuk, hogy a kocsis leadását szeretné anyja miatt minél későbbre halasztani (ezek szerint édesanyja kiutazott hozzá, talán Bécsbe!), s számolni kell még egy további hollandiai út kiadásaival, így ezt kéri a levél címzettjétől: „kalkulálnád ki [így, tegeződve!], kell-e még valami, és mennyi.”

Az „esetleg éveket is” igénylő kérdések megoldása azonban aligha születhetett meg, és az sem valószínű, hogy Divald István hogy antibiotikumtörzs-tenyészet-

¹²³ ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 73-76.

¹²⁴ ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 58.

ket „lopott” és küldött volna Magyarországra. Ügynöki dosszióját ugyanis 1968. február 8-i lezárták, és ezzel titkosszolgálati tevékenysége megszűnt.¹²⁵

Még három évet élt ezután. 1972. július 21-én hunyt el Philadelphiában, a Mercy Hospitalban, miután szívrohamot kapott. A halálra Devon-ban élő egykori piarista rendtársa, Meskó Lajos készítette föl.¹²⁶

Divald István rendhagyó életútja sok kérdést hagy maga után. Mi volt az igazi mozgatóereje? Krisztus szeretete, szellemi képességeihez illő emberi elismertség vágya, a vele született nyughatatlanlás, vagy anyagi célok? Az értékelést azonban az olvasóra bizzuk. Egy biztos: sorsa igazi 20. századi magyar sors volt.

MELLÉKLETEK

1.

Divald István levele Sík Sándor tartományfőnöknek Budapest, 1949. április 4.

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 57-63 (másolat). – A levél eredeti példányát nem sikerült megtalálni sem a tartományfőnökség (PMKL, MRÚL, Iktatott és iktatás nélküli levelezés), sem Sík Sándor magánlevelei (PMKL, Sík Sándor hagyatéka [IV.133]) között.

Főtisztelendő Rendfőnök Úr!

Úgy érzem, mindenekelőtt azt kell megindokolnom, miért kértem engedélyt az írásbeli beszámolóra ahelyett, hogy rögtön szóban adtam volna számot viselkedésemről.

1. Mindig nehéz volt nekem súlyosabb problémákat szóban elintézni: nem egészen megbízható ilyen esetekben a kifejezőképességem, többet, vagy kevesebbet mondok el a kellenénél, nem jutnak eszembe dolgok, vagy a megbeszélés ide-oda futkározó szálai közt elvesznek. Úgy gondoltam, nem tehetem az ügyem kimeneteletét ezektől a gyarlóságoktól függővé.

2. Az aktuálisan előterjesztett dolgokkal kapcsolatban olyan problémákat is fel kellett volna vetnem, melyeknél a Prefektus úr jelenléte nagyon kínos helyzetet teremthetett volna. Okvetlenül szükségesnek látszott, hogy négyszemközt tárhaszak fel bizonyos dolgokat rendfőnök Úr előtt, de tapintatlanság lett volna ott ezt kérnem. Ezért választottam és kértem ezt a megoldást. [...]

Azok a vádak, melyek ellenem elhangzottak, első pillanatra világos egyéni ügynek, egyéni problémának látszanak. Részben valóban azok is. Egy másik részben nagyon szorosan kapcsolódnak a közösség egy részének, sőt az egész közösségnek igen súlyos, igen gyötrő és sok kínlódást, s – nem túlzás, ha azt állítom – igen sok defektust és félreértést okozó problémáihoz. Ezért védekezésem nagy részében ezekkel a közösségi problémákkal szeretnék foglalkozni, mert csak ezekkel való kapcsolatukban érthetők meg teljesen az én ügyeim. S a közösségre vonatkozó részekben nemcsak én beszélek Rendfőnök Úrhoz, azokban a sorokban az

¹²⁵ Zárólap, ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 79.

¹²⁶ Meskó Lajos kiegészítései Léh István történelmi névtárhoz: PMKL, Meskó Lajos hagyatéka (IV.261).

egész Kalazantinum évek óta felgyülemlett sok-sok fájdalom és kínlódása kér meghallgatást. Éppen ezért tisztelettel kérem, hogy tekintse az én ügyemet annak, aminek magam is szántam: alkalomnak a megnyilatkozásra, melyet nemcsak én keresem, hanem a Kalazantinumnak nem kis része is.

Mert kerestem, ahogy homályosan szóban is utaltam rá. Ha nem is állíthatom, hogy mindent azért tettem, hogy így teremtsék lehetőséget a meghallgatásra s így keressek súlyt és tekintélyt a mondanivalóim számára, mégis tény, hogy az a szempont diktálta nekem, hogy a felmerült esetekben ne az átlagos elintézési mód szerint járjak el. Ez egyébként a részletek feltárásánál még jobban meg fog világosodni. [...]

Albert prefektus úr három vádat terjesztett fel ellenem:

1) Hozzájárulása nélkül, csak a Rendfőnök Úr engedélyével közöltem a Vigiliában a legutóbbi cikkemet.

2) Hozzájárulása nélkül vállaltam el a Notre Dame de Sion énekkarának a vezetését.

3) Hozzájárulása nélkül vállaltam el a Csörsz utcai (Vörös kereszt) kápolna énekkarának a vezetését.

A második vádra már szóban lényegileg megfelelttem: Albert Prefektus úr hozzájárult a munka vállalásához. Az engedély megadásánál nem tett semmi korlátozást (Nagyhéten ott nem lehetek lefoglalva) s ennek megfelelően én is minden korlátozás nélkül fogadtam a megbízatást. Ha ő akkor a fenti feltételt szabja, egyáltalán nem vállalom a feladatot, hiszen február-márciusban mi egyébre készülhet az énekkar, mint a Nagyhétre? Itt lényegében csak az volt a baj, hogy mind a ketten mást gondoltunk s ezt egyikünk sem fejezte ki. Így sem ő nem érthette pontosan az én helyzetemet, sem én az ő elképzelését.

A harmadik vádnál először a mellékesebb szempontokat szeretném feltárni. Ennek a munkának a vállalása számomra nem jelentett számottevő plusz-megterhelést. Ugyanazt az anyagot tanítom ott is, mint a Sionban, heti egy próbával. S mivel a Sionban a nagyheti szertartások általában $\frac{1}{2}$ 8-kor kezdődnek, onnan már nem tudok lejönni, hogy akár itthon, akár máshol asszisztáljak vagy énekeljek, – az út onnan hazáig 35 perc! – hiszen a legkésőbbi kezdési idő 9 óra szokott lenni a legtöbb templomban. A Vöröskereszt kápolnába nyugodtan elérek még, mert csak öt percnyi az egész út. Ezzel a munkával tehát *külön* nem húztam át a Prefektus úr számításait.

Nagyon fontosnak, sőt döntőnek tartom mindkét énekkar esetében a következő szempontot: mindkét kápolnában csak akkor lehet megtartani a nagyheti szertartásokat, ha én az énekekről gondoskodom, a karvezetést elvégzem. Mindkét helyen végső szorultságban gondoltak rám, s én úgy éreztem, hogy az Egyház és a hívek szempontjából egyaránt súlyosabb és fontosabb dolog, hogy két helyen lehetővé tegyem a szertartások elvégzését, mint hogy valahol öt ember mellett hatodik legyek, akit talán egészen könnyen lehet nélkülözni.

A cikkem engedély-nélküli közlésének a vádjára egyrészt ugyanazt kell ismételnem, amit szóban is mondtam: a Constitúciók (c. 168.) erre csak annyit mondanak „Nihilque in Religione typis mandetur sine approbatione et consensu Superioris maioris et Ordinarii loci...” Másrészt viszont azt biztosítja a Constitutio, hogy a magasabb előljárókkal bármikor lehet érintkezni. E kettőt úgy értelmeztem, hogy jelen esetben is közvetlenül fordulhatok a Rendfőnök Úrhoz, és kérhetem az enge-

délyt. Annál inkább, mert a megbízást közvetlenül a Rendfőnök Úrtól kaptam: Thurzó adta át nekem Devecseri könyvét és kérte a kritikát, azzal a hozzáadással, hogy kérjem a Rendfőnök úr hozzájárulását és személyes megbízatását, amit én meg is tettem, s a megbízatást meg is kaptam. Ohmacht igazgató úr nézete szerint is elegendő ilyenkor a Rendfőnök Úr közvetlen engedélye.

Mindez így magában még mindig nem teljesen érthető. A helyzet világos áttekintéséhez szükség van arra, Hogy rendfőnök Úr előtt feltárjak néhány jogi és személyi problémát, melyek teljes magyarázatot adnak. Itt azonban már nemcsak rólam van szó; a jogi problémák az egész kurzusomat érintik, a személyi problémák pedig az egész Kalazantinumot. S ezekben a részekben már nem én beszélek: számos érdekelt társam panaszainak, nehézségeinek és gyöttrődéseinek szócsöve vagyok csak. Akkor is, ha a dolgok természeténél fogva a példákat többnyire a saját tapasztalataimból veszem – hogy minden pletyka és mende-monda lehetőségét kerüljem – mert ezek a dolgok másokkal is megtörténtek és sokszor súlyosabbak is fordultak elő. [...]

A jogi problémákat az hozta magával, hogy a Kalazantinumban az utóbbi évek során lényeges változások történtek. Ezeknek a változásoknak nem minden pontját tisztázta az előjáróság, több tekintetben bizonytalanságban hagyott minket. Ilyen bizonytalan kérdés a legfelsőbb kurzus jogi helyzete: növendékek vagyunk még, vagy nem? Mi már a kánoni tanulmányainkat elvégeztük (cf. Const. C. 39. „...in philosophiae studia saltem per biennium et sacrae theologiae saltem per quadriennium ... diligenter incumbant...”). Hogy a saltem szó adta lehetőségekkel az Előjáróság nem kívánt élni, azt mutatja egyrészt, hogy ez év őszén nekem is, másoknak is kiadta a bizonyítványt tanulmányaink befejezéséről; másrészt gyakorlatilag sem rótt ránk semmiféle teológiai stúdiumot. Nem végzünk már egyetemi tanulmányokat sem. A doktori oklevél, illetve a pedagógiai év egy részének elvégzése után Rendfőnök Úr úgy látta jónak, hogy abbahagyjuk az egyetemi tanulmányokat a helyzetre való tekintettel. A Const. szerint pedig a *növendékek* tartoznak a Prefektus vagy Magiszter gondjai alá: „ ... Toto studiorum curriculo Religiosi committantur speciali curse Perfecti...” (c. 40.).

A növendékség ellen szól az is, hogy egyáltalán nem a növendékek szokásos munkáját végezzük, hanem mindegyikünk megkapta a maga saját munkakörét, amit sokkal nagyobb önállósággal kell betöltenie, mintha saját iskoláinkban tanítana. Talán valamit nyom a latban az is, hogy a provinciában *sententia communis* az, hogy nem vagyunk növendékek. Az ellentétre mutató helyzet viszont sok sajátos ízetlenségre adott alkalmat.

Ha azonban nem vagyunk növendékek, akkor a kérdés tovább tágul, mert azt is problémává kell tennünk: mennyiben előljárónk akkor nekünk, a legfelsőbb kurzusnak, a Prefektus Úr. Az előbb utaltam rá, hogy csak a növendékeket rendeli a Const. az ő hatalma alá. Nekünk akkor az általános gyakorlatnak megfelelően a Házfőnök hatalma és vezetése alá kellene tartoznunk.

Itt közbevetően legyen szabad visszatérnem az egyéni helyzetemre: mivel itt kétségtelenül fennáll a *dubium* (bizonytalanság az előjáró személyében), a *dubiumra* vonatkozó morális elvek szerint (probabilizmus) az eljárásom, bár nem volt korrekt és mulasztástól mentes, nem marasztalható el súlyosan. Talán inkább kellett volna a biztosabb lehetőséget választanom, de erre a morális nem kötelez, mivel nem szentségekkel kapcsolatos ügyről van szó. [...]

Az előzőek folytatásaképpen válaszolnom kell arra a felmerülő kérdésre is: nem mindegy, hogy kinek engedelmeskedünk, ha egyszer engedelmeskedni kell? Itt csak egy szót válaszolhatok: nem. Éppen itt van az összes problémák legmélyebb gyökere, a személyi kérdésben. Itt vannak a legnagyobb ellentétek, ez az oka a legtöbb kínlásnak és belső problémának. S itt már nemcsak egyesek emelik fel szavukat, ez már az egész közösséget érinti, itt már mindenkinek – vagy majdnem mindenkinek – volna mondanivalója. S nyugodtan mondhatom: ha az előljáró személyében nem lettek volna adva az összetűzések állandó lehetőségei, nem ért volna idáig a helyzet.

Egy félreértési lehetőséget szeretnék elhárítani: mikor mi most urgente necessitate feltárunk bizonyos dolgokat, semmiképpen sem akarunk vádolni. Ez nem lehet a mi feladatunk. Mi csak előadjuk azt, amiről úgy gondoljuk, hogy rendfőnök Úr figyelmét kikerülte, s a többit Istenre és az illetékesekre bizzuk.

A Const. több helyen beszél arról, hogy milyen tulajdonságoknak kell meglenniük az Előljáróknak. Így egyik helyen azt mondja: „...sciant unis loco et tempore sevaritatem cum benignitate miscere” (c. 248). A Kalazantinum ebből az ellentétpárból csak az elsőt ismeri, a severitást. Állandó panasz, hogy a Prefektus úr nemcsak szigorú, de nem ismer más szempontot (szeretet, méltányosság, illem, stb.), csak ezt: van joga, nincs joga, hanem még az embertársnak kijáró legminimálisabb megbecsülést sem adja meg. Nemcsak az, hogy pár fillér kéréséért vesszőfutást kell végezni, nemcsak az, hogy lépten-nyomon igazságtalan vádak és feltételezéseket kell hallgatnunk, hanem a legelemibb udvariasságot sem tapasztaljuk. Velem is előfordult, hogy egy megbeszélést úgy végeztük, hogy a Prefektus Úr az ajtóban a küszöbön belül állt, én kívül, s mivel nem volt megelégedve azzal, amit mondtam, mondat közepén egyszerűen becsukta előttem az ajtót. Vármesebb emberek úgy fogalmazták ezt meg: elsős diákkal nem mernék úgy beszélni, ahogy a Prefektus úr a kispapokkal. Sokszor ez a gorombaság egészen fájó pontokra tapint: a munkának, egyéni törekvéseknek, a rendszeren túl végzett teljesítményeknek olyan lebecsülésével és kurta elintézésével találkozunk időnként, ami egészen természetesen fáj.

Ennek az állandó feszült hangulatnak, az örökös bántó megjegyzéseknek a következménye az, hogy nem egy Kalazantiner egyszerűen nem mer a Prefektus úrhoz fordulni. Volt eset, hogy valakin már szinte lógott a ruha, szinte nem volt a cipőjének talpa, rongyos volt a nadrágja, a bőrét nyúzta már le a használhatatlan pengéjével, s nem mert lemenni. Úgy kellett végül is betuszkolni, pedig semmi olyat nem tett azelőtt, ami miatt félelemre lehetett volna oka. És szinte mindenki kerüli még a lehetőséget is, hogy dolga akadhasson a Prefektus úrral, mert félnék a megbántásoktól, nem bírják el ez örökös megaláztatásokat.

Ennek a visszavonulásnak a közösség számára két igen súlyos következménye is van. Ha valaki visszahúzódik, és saját szakállára kezd el dolgozni ártatlan dolgokban, az később biztosan elcsúszik, és súlyos esetekben is így jár el. S könnyen könnyelművé válhat: arra épít, hogy a titkolózással úgy is elkerüli a felelősségre vonást. S aki először csak azt tette, hogy hazulról kezdte kérni a szükséges dolgokat, ma már esetleg ott tart, hogy maga gondoskodik bőségesebb ellátásáról, cigarettáiról, maga gondoskodik megfelelő szórakozásáról, természetesen titokban. Elnyomták a jogos igényeit, más úton törtek ki egy csomó nem jogossal együtt. Ha valaki a közösségben kisigényűnek látszik, nem biztos, hogy valóban az. Lehet, hogy csak más forrásokra számít, és máshonnan elégíti ki, nemcsak igényeit, ha-

nem talán vágyait is.

A másik veszély az, hogy az itteni goromba, rideg légbört megunja, s elvágyik innen. Ennek egyik megnyilatkozási formája az, hogy lépten nyomon azt sóhajtoznak, különösen az idősebbek: csak már egyszer innen kikerüljek, s örülnek, mikor olyan egész napos elfoglaltságot kaphatnak, hogy szinte csak aludni járnak a Kalazantinumba. Szeretik a közösséget, de nem bírják már az itteni légbört a közvetlen előjáró és a növendékek között. Az elvágyás másik formája, amikor rögtön gyakorlatba viszik át a kérdést, s igyekeznek minél többször olyan helyeket felkeresni (iskola, családok, stb.), ahol megkapják azt a megbecsülést, emberi kezelést, amit itthon már évek óta nélkülöztek.

[A következő mintegy másfél oldalnyi fénymásolat nehezen olvasható. Ír egy új oltár építéséről, melynek terveit a növendékek megbíráltak, mire a prefektus ellenzékiességgel vádolta őket, mondván, hogy a náluk okosabb művészeket kritizálják. Végül, mintegy önmaga igazolására hivatkozik Tomek generális kijelentésére:] a reform miatt senki sem fog rosszabbul járni, mint a nem reformer rendtársa.

Ami pedig az én ügyemet illeti, azt teljes bizalommal teszem le Rendfőnök Úr atyai kezébe, s tudom, hogy jó helyre teszem. S mint Rendfőnök Úr az Úrban jónak látja, úgy fogja megítélni bűnömet s kiszabni a büntetést, amit én fiúi alázattal fogok vállalni.

Alázatos és kész lélekkel várom Rendfőnök Úr atyai döntését
 hűséges fia
 Divald István*

Budapest, 1949. április 4.

(*olvashatatlanul lefedve, helyébe kézírással: „Dusek”)

2.

Divald István jelentése
Budapest, 1954. nov. 20.

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 11-12.

IV/5 alosztály Szigorúan titkos!

Tárgy: A piarista rend vezetőségének illegális kapcsolata a római központtal

Feljegyzés

Budapest, 1954. nov. 20-án

A rend szigorúan centrális, vagyis a római központtól függő berendezés szükségessé teszi, hogy olyan érintkezési forma alakuljon ki a magyar és a római vezetőség között, mely biztosítja a szigorú bizalmasságot. Ezt a tényt a rendi közvélemény természetesnek tartotta, s ha a téma szóba került, általában mindenki feltételezte az illegális kapcsolat fennforgását. Ezt megerősítette a római központnak egyes esetekben tanúsított, feltűnően gyors intézkedése. Példaként meg tudom említeni KERKAI ISTVÁN [!József] ügyét. Mint asszisztens és váci házfőnök nem tartotta magát a rendi irányvonalhoz. Alighogy kiderült ez az ügy, rövidesen megérkezett Rómából a határozat, mely felmentette tisztsége alól, és helyébe asszisztensnek SZÜCS JÁNOST [Balanyi Györgyöt!] nevezte ki. A gyorsaság feltételezi,

hogy innen bizalmas és gyors jelentés ment Rómába és onnan hasonló gyors intézkedés történt. Az intézkedés módjából arra tudok következtetni, hogy a jelentéseknek ALBERT ISTVÁNTÓL kellett származni.¹²⁷

A rendi közvéleményekben szállongó ellenőrizhetetlen hírek közül meg kell említenem azokat, melyek MAGYAR LÁSZLÓ tevékenységével foglalkoznak. Ezek szerint Magyar a primás megbízásából többször fordított idegen nyelvekre iratokat a követség számára. Valószínűleg az angol vagy az amerikai követségek számára. Erről a munkáról a rendi vezetőség is tudott, sőt talán szerepe is volt benne. Valószínűnek látszik, hogy ellenszolgáltatásképpen vagy a primás, vagy esetleg maguk az említett követségek lehetővé tették bizalmas rendi írások illegális kijuttatását.

Kb. 1948-49 tájra esik egy másik halvány emlékem ebben a kérdésben. Vagy maga Albert István tett célzást arra, hogy az olasz követség segítségével juttat ki levelet, – emlékezetem szerint ez valószínűbb – vagy esetleg mások mondták róla ezt. [...] Ugyanebben az időben történhetett, hogy Albert lehetőséget keresett levelek illegális kijuttatására, és az én segítségemet kérte hozzá. Azonban nem sikerült a dolgot elintézni, Gaál Ferenc segítségével, ahogy ezt reméltem. Ez az emlékmem azonban rendkívül halvány és lehetséges, hogy más hasonló esettel, mely az én egyéni kezdeményezésem volt jóval később, tévesztem össze.

1950 táján, mikor közelebbi összekötetésbe kerültem TÖRÖK JENŐVEL, megtudtam, hogy neki szoros kapcsolatai vannak a francia követséggel. Úgy tudom, ezt fel is használta és segítségével látta el mozgalmát új francia írásokkal.

Mivel Török és Albert viszonya eléggé szoros és bizalmas volt, feltehető, hogy az itt adódó lehetőségeket Albertnek is rendelkezésére bocsáthatta.

A bizonytalan adatok és feltevések között biztosan az alábbiakat tudom leszögezni:

Kell lenni illegális kapcsolatnak a római központtal. Ennek a kapcsolatnak a fenntartása elsősorban Albert Istvánnak érdeke, mert ő a legfőbb letéteményese a generális bizalmának és legfőbb végrehajtója szándékainak. Mellette ilyen szempontból még BULÁNYI GYÖRGY jöhet számításba, TOMEK VINCE jó barátja. [...]

Láttam Rómából egy-két szabályos úton érkezett levelet, s ezek alapján kockázatom meg azt a véleményt, hogy római részről valószínűleg nem közvetlenül, Tomek Vince, hanem asszisztense, WALTER JÁNOS a kapcsolatok fenntartója.

„Dusek János”

Készült 3 példányban

1 péld. Albert

1 péld. B

1 péld. ü.m.d. Orosz József áv. hdgy.

¹²⁷ Az eset 1948 augusztusában történt, amikor Tomek Vince generális utolsó alkalommal tartózkodott Magyarországon. A hivatalos iratok szerint Kerkai József (1895–1972) maga kérte, hogy a generális helyezze Rómába, hogy ott teológiát tanuljon és tudományos munkát végezzen. Ezt Tomek Vince meg is tette, 1948. aug. 2-án fölmentette asszisztensi tisztségéből, és helyére a Kolozsvárról kiutasított Balanyi Györgyöt nevezte ki. Az új asszisztens kinevezésének tényét aug. 4-én Tomek maga jelentette be a budapesti rendházban tartott tartományi konzisztóriumon (PMKL, MRÚL, Iktatott levelezés Vác/1948/930-931; PMKL, MRÚL, Konzisztóriumai jegyzőkönyvek, 1949, aug. 4.). Divald leírása tehát több részletében pontatlan, a végkövetkeztetése Albert István szerepéről pedig teljesen téves. (Kerkai kiutazására nem került sor, mert nem kapott útlevelet, így 1948 szeptemberétől a budapesti Külső váci úti plébánián lett segédlelkész.)

M.F. IV/5 alosztály

3.

*Divald István jelentése
Budapest, 1954. nov. 20.*

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 13-15.

IV/5 alosztály Szigorúan titkos!

Tárgy: A piarista rendi vezetőség törekvései az 1950-ben történt korlátozás után a rendi kereten kívül állók illegális összefogására

Feljegyzés

Budapest, 1954. nov. 20-án

[...] Az 1950-ben kötött állam és egyház közti megegyezés megszabta, hány piarista működhet a fennmaradó rendi keretben. [...] Az e kérdésre vonatkozó megbeszélések heteket vettek igénybe. Szinte minden tárgyalási nap után SÍK SÁNDOR beszámolót tartott a rendtagoknak a tárgyalás menetéről, és így apránként próbálta összeállítani a lehetőségeket, melynek keretei között a kintmaradó rendtagok elhelyezkedhettek. [...] Ebben a tárgyban Sík állandó érintkezésben volt a püspöki karral. Sikerült is neki meglepően nagy számban elhelyezni rendtagokat az egyházmegyékbe. Sőt jelentős számú növendéket tudott elhelyezni a világi szemináriumokban, különösen a budapesti központi, az esztergomi és a veszprémi szemináriumokba. Néhányan elfogadták az állam által nyújtott lehetőséget, és mint állami tanárok helyezkedtek el. Ebben az időben alig volt olyan rendtag, aki fizikai munkát vállalt volna. [...]

Nem tudom, volt-e valamilyen megbeszélés, [...] melyeken a vezetőség körvonalazta volna álláspontját, mert ezidőtájt nem voltam Budapesten. [...] a Sík Sándorral, OHMACHT NÁNDORRAL és ALBERT ISTVÁNNAL [...] folytatott magánbeszélésekből ilyenformán tudom összeállítani a vezetőség álláspontját:

Kifelé el kell fogadni a megegyezés létrehozta állapotot, a létszámon felülieknek el kell hagyniuk a rendi keretet, és forma szerint megszűnnek piaristák lenni. A fogadalmak érvénye azonban nem szűnik meg, [...]. Mindenkinék kötelessége, hogy megőrizze magát, mint szerzetest, hogy egy esetleges változás után minden zökkenő nélkül vissza lehessen állítani a régi kereteket. Ahhoz hozzájárultak, hogy az egyházmegyékbe átlépők a püspököt tekintsék tényleges előljárójuknak, a többieknél azonban a provinciális elismerését kívánták meg, mint előljáróét. Megkívánták azt is, hogy ki-ki a maga területén [...] végezzen valamilyen „piarista munkát”. [...] Ezzel erősen szorgalmazták, hogy a kint élők az instruálások, illegális hitoktatások segítségével még mindig ellensúlyt jelentsenek az állami nevelés számára. [...] Egyes vonatkozásban egészen szigorú függést hoztak létre: a szétoszlás után is pl. mindenkinek végeznie kellett rendi miséket, s elvégzésükről számot kellett adni ALBERT ISTVÁN-nak.

[...] Sík Sándor több alkalommal végzett látogatásokat vidéken szétszórtan élő rendtagoknál, kifejezetten és elismerten azzal a céllal, hogy az illegális összefogás erejét személyes megjelenésével és beszámoltató beszélgetéseivel növelje. Ilyen

látogatást tett 1951-ben Győrben. A bencések hívták meg előadásokra, de felhasználta az alkalmat, hogy Győrbe hívja a környéken lakó piaristákat, és beszéljen velük. 1951-54 között több ilyen látogatásról van tudomásom. Volt Sík Tatabányán, VASS PÉTER meghívására, meglátogatta CSÁNYI LÁSZLÓT,¹²⁸ volt Debrecenben. Valószínű, hogy más célzatú utazásokat is felhasznált ennek a célnak az elérésére is. Így gondolok elutazására a csornai prépost temetésére.¹²⁹ Nyilván ekkor Csornán élő LŐRINCZ IMRÉVEL is találkozott.

Az illegális kapcsolat fenntartásának egyedülálló példája Kőváry Károly esete. Mint világi tanár tanít egyik pesterzsébeti iskolában. Lakása van a városban. Fizetésének nagyobb részét ma is befizeti a rendnek, bent étkezik a rendházban és állandóan rendelkezésére áll egy szoba is. [...]

Bevett gyakorlat, hogy a Budapesten élő rendtagok naponta vagy rendszeresen bent miséznek a rendházban. Ilyen alkalmakkor nem egyszer találkoztam KŐVÁRY KÁROLYVAL, SOMORJAI IMRÉVEL, BALOGH LAJOSSAL, TIBORCZ LAJOSSAL, LÉNÁRD ÖDÖNNEL, ÖVEGES JÓZSEFFEL, ÖRDÖGH JÁNOSVAL.

[...] a két rendi ünnep valamelyikére a pesti, vagy kecskeméti ház meg szokta hívni a kint lévőköt az ünnepi misére és ebédre. A pesti házfőnök, ROKKA PÁL egy kijelentéséből arra következtettek, hogy ezt programszerűen állították be.

1953 vége felé az illegális összefogásnak egy új ötlete született meg. Vass Péter dolgozta ki, részben velem. [...] Lényege a következő: [...] a rendfőnök nevezzen ki egy bizottságot, akiknek elsőrendű feladatuk lesz az illegális kapcsolatok kiépítése és fenntartása. Ez egyúttal valamiféle segélyező bizottság kell, hogy legyen. [...]

Az elgondolást Vass Péter egyik Pesten való tartózkodása során terjesztette Sík Sándor elé. Ő kedvezően fogadta, és [...] egy-két hét múlva megszületett a hivatalos döntés a bizottság felállításáról és kinevezték tagjait: ALBERT ISTVÁN, MAGYAR ISTVÁN, DARVASSY MIHÁLY ÉS [...] MEDGYES JÁNOS.

[...] Vass Péter egy alkalommal fizetett be egy összeget a segélyező alap javára. Magam egyszer Magyar Istvánnal, egyszer Darvassy Mihállyal tárgyaltam úgy, hogy hangsúlyoztam, hogy mint e bizottság tagjának számolok be nekik egyes problémáimról. Más pontos adatot nem ismerek működésükről.

„Dusek János”

Készült 4 példányban

1 péld. Albert

1 péld. obj. d.

1 péld. ü.m.d.

1 péld. „Dusek” Orosz József áv. hdgy.

M.F. IV/5 alosztály

4.

Divald István jelentése

Budapest, 1956. jún. 9.

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 127-130.

¹²⁸ Csányi László 1951. nov. 20-tól Sümegen, majd 1954. márc. 13-tól Csabrendeken volt segédlelkész (LÉH, *Catalogus*, 78).

¹²⁹ Simonffy Jenő csornai premontrei pírpost 1954. szept. 13-án hunyt el (MKLex).

B. M. IV/5 alosztály Szigorúan titkos!

Adta: „Dusek János”

Vette: Bereczki László

áv. fhdgy.

Tárgy: Magyarai Béláné

Jelentés

Budapest, 1956. június 9.

„Dusek János” jelenti:

Május 31-én reggel a piarista rendházban találkoztam Magyarai Bélánéval, aki korábbi szóbeli üzenet útján kért erre a beszélgetésre. A rendház folyosóján ültünk le, s itt beszélgettünk mintegy két óra hosszat. Ebből körülbelül egy órát úgy, hogy jelen volt Cser-Palkovits István volt jezsuita is, jelenleg a Solidaritas HTSz dolgozója. [...]

Bevezetésképpen elmondta, hogy már régen szeretett volna beszélni velem, de nem akarta, hogy a lakáson keressen fel, mert úgy véli, hogy erősen figyelik. Viszont fontosnak tartotta, hogy pontosan értesüljek a vallomásának részleteiről, hogy esetleges adott esetben összhangban tudjak vallani vele. Részletesen beszámolt elvitelének körülményeiről, hogy hatan mentek ki, kettő őt azonnal beszállította a volt Pestvidéki Fogházba, majd visszatértek és együttesen ejtették meg a házkutatást. [...] a saját iratai nem voltak fent a lakásban, csak azt a paksamétát találták meg, amit Cseri-Farkas Lajos néhány nappal előbb vitt el hozzá, mert magánál nem érezte biztonságban őket.

Kb. $\frac{3}{4}$ 1-kor vitték be őt a fogházba, és már három óra tájban fel is vitték az első kihallgatásra. Ügyének előadójáról, Csete István hadnagyról, a kihallgatások hangneméről és a bánásmódról, nemkülönben az egész büntető intézet szervezettségéről és fegyelmiről nagyon elismerő hangon szólt, persze világnézetének megfelelően »sátáni szervezetről és tökéletességről« beszélt.

Az első kihallgatások tárgya főleg az írások voltak. Ezeket elismerte saját gépelésének, hogy ne kelljen Cséri-Farkasra hivatkoznia. Később azonban kiderült, hogy a gépének és az írásoknak a betűtípusa nem azonos. Úgy emlékszem, már akkor feltették neki a kérdést, ismeri-e Eglis Istvánt. Erre tagadóan felelt, hazudnia sem kellett, mert csak a lánya ismeri, ő nem. [...]

[Ezt követően a Celluloid és Műanyag Szövetkezet dolgozóiról kérdeztek részleteket.] Azt pedig, hogy a szövetkezetbe felvett papok egy része hamis életrajzot adott be, nem tagadta kereken, de kijelentette, hogy neki erről nem volt módjában meggyőződni, mert nem volt olyan beosztása, hogy az életrajzokba betekinthesse volna. Ez azonban az igazság teljes tagadása, mert az életrajzoknak legalább is a nagyobb része az ő kezén ment keresztül, s tőlem éppen ő kívánta meg, hogy ne írjam meg, hogy szerzetes voltam. [...]

Ebben a kérdéscsoportban külön foglalkoztak a piaristákkal és velem is. Milyen tevékenységet folytatnak a piaristák? Kiket ismer közülük? (Csak engem vallott be.) Tudna-e valakit ajánlani közülük, aki hajlandó lenne igazság híven tájékoztatni az állami szerveket az illegális rendi tevékenységekről? (Nemmel válaszolt, mivel nem ismeri őket.) Az én tevékenységeimről is kérdezték, de azokról sem tudott semmit (sokat nem is tudhatott). Velem kapcsolatban jegyezte meg valamelyik kérdésre, hogy arra csak én tudhatnék felelni. Erre mondta volna az előadó, hogy

szívesen ki is hallgatna engem, de tudja, hogy én »bolond«, azaz a későbbi magyarázat szerint fanatikus vagyok, ezért nem is próbálkozik velem. [...]

Sokat és részletesen érdeklődtek nála a Ward kollégium ügyében is. Amit csak lehetett ebben a kérdésben is tagadott, csak akkor ismert el dolgokat, ha látta, hogy mások vallomásából azok már ismertek. [...]

Az volt számomra megnyugtató, hogy a szövetkezet ügyeivel kapcsolatban Rostoványi Mihályt vádolja, hogy a kihallgatáson mindent elmondott. [...]

A letartóztatások mértékéről annyit mondott, hogy azon az éjjelen 200 embert szállítottak be, s ilyen arányú beszállítás többször is volt, amint azt a hangokból megállapították. Beszélt a társnőiről is, főleg egy soproni asszonyról, akit kémkedés miatt már el is ítélték. Szerinte két kétségbeesett asszonyt sikerült megvigasztalnia, az egyiket meg is térítenie. [...]

„Duschek János”

[Végén az előadó megjegyzése:]

Magyari Béláné kiengedése hiba volt a Vizsgálati osztály részéről.

Magyari Béláné ügyét felülvizsgálni és államtitoksértésért felelősségre vonni. Ez nem jelentené az ügynök dekonspirálódását, mivel Magyariné széles körben fecsegett.

Bereczki László áv. fhdgy.

Készült 2 pld. IV/5 alosztály
Magyariné
Vizsg. Főoszt.”

5.

Divald István jelentése
Budapest, 1956. júl. 2.

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 167-173.

Adta: „Dusek”

Vette: Bereczki

Tárgy: Dr. Tomek Vince

1956. július 2.

Jelentés

Tomek első sikereit a 30-as évek közepén megindult reformmozgalomnak köszönheti. Ennek vezére az akkori viszonylatban a rendfőnök, Sebes Ferenc volt. A mérsékelt reform-párt vezetője Zimányi Gyula korábbi provinciális volt. [...] Kb. a 30-as évek közepéig Sebes Ferenc iránya uralkodott, s ez Tomeknek is funkciót biztosított. Sebes küldte ki őt [mármint a rend római központjába – Sz. Á.], mint a tartomány legjobb jogászát arra a bizottsági munkára, mely hivatva volt a rendi szabályokat a C.I. C. előírásaihoz hozzáigazítani. Ekkor módja volt arra, hogy külföldi piaristák között nagy népszerűsége tegyen szert. Ez könnyen ment neki, sima modora, nyájassága és nyelvtudása elég sok barátot szerzett neki. – Ugyancsak a Sebes-uralom alatt lett a budapesti ház főnöke is, ami kitűnő és magas megbízatást jelentett akkoriban rendi viszonylatban.

A 30-as évek vége táján a mérsékelt Zimányi-párt a káptalanon sikeresen megbuktatta a Sebes-pártot és Zimányi Gyula lett a provinciális. Sebes haláláig kb. a régi embereket meghagyták tiszteleti állásokban. Később azonban leváltották őket. [...] 1941 után Tomek Vincét egyszerű teológiai tanárrá minősítették. Ekkor úgy látszott, [...] hogy karrierje be van fejezve. [...] Alkalmam volt megfigyelni, hogy a »bukás« idején milyen rendkívül megfontolt és gondosan mérlegelt akciókat hajtott végre népszerűsége érdekében. Igen pártfogolta azokat, akiket igazságtalanság ért a rendkormány részéről. Kezdetől erősen pártolta Török Jenőt és munkáját, aki Zimányi előtt nem tudott tekintélyt szerezni. [...] Többekről is tudom, hogy Tomekhez jártak lelkiatya címen és tőle kaptak vigasztalásokat elégedetlenségeikre. [...]

Ebben az időben az is jellemezte, hogy mindenkinek szívesen állt rendelkezésre, szívesen segített, ahol tudott. Ez főleg civilek között óriási tekintélyre és népszerűsége tett szert. Hatalmas levelezése és nagy társadalmi köre alakult ki.

Igen széles kapcsolatai voltak egyházi vonalon is. A Szociális Misszió Társulattal voltak talán a legmélyebb kapcsolatai, akikhez rendszeresen járt, előadásokat tartott, gyóntató volt, stb. De más apácák is lelkesedtek érte, s amennyire láttam, a felső egyházi vezetők előtt is komoly tekintély volt.

Egészen világosan látszott az is, hogy meghitt embere volt Del Buono akkori generálisnak. Csak ez magyarázhatja, hogy Zimányi lemondása után a szabályos választás mellőzésével kinevezte provinciálisnak. De a generálison kívül általában jól állott Róma felé, és egész magatartása szinte sugározta a Róma-hűséget. Liturgiában, rendi életben és formákban mindig Róma és pontos betű szerint értelmezett egyházi vagy világi törvény volt számára az irányadó. [...] Közben taktikai okokból, a rokonszenv megnyerése céljából időnként hangoztatott enyhébb és megértőbb elveket. [...] Azt hiszem, nem túlzás, hogy alapjában fanatikusan ragaszkodott ez irányú elgondolásaihoz. Erre jó példa, hogy [...] a váci reform-ház főnökévé tette Kerkai Istvánt [!Józsefet], aki harcostársa és barátja volt. Mikor azonban rájött, hogy csak a méltóság kellett neki, [...] leváltotta, meglehetősen nyers formaságok között. [...] mióta generális, itteni barátainak kéréseire egyszerűen füttyül. [...]

Kb. egy éves provinciálissága alatt (1946/47) gőzerővel fogott hozzá elgondolásai keresztülviteléhez. [...] elsősorban Albert István asszisztensre támaszkodott, aki hozzá hasonlóan kíméletlenséggel tudta képviselni elveit. Támogatták őt munkájában [...] Balanyi György, Sík Sándor Ohmacht Nándor is. Támaszt jelentett számára a Török Jenő-féle csoport is, [...] viszont kiélesedett a szembenállás a másik csoporttal is, akiknek szellemi vezére továbbra is Zimányi Gyula maradt [...]. Ezek nyíltan készültek arra, hogy az 1947-re meghirdetett tartományi káptalanon megbuktatják Tomeket. A helyi és tartományi káptalanok meglehetősen botránys jelenetek között folytak le és elérték, hogy bár Tomek hivatalból részt vesz az egyetemes káptalanon, a melléadott két küldött (Magyar László és Szita Imre vokálisok) az ellenzék vezérei voltak. Erre csodálatos módon Tomek megkapta a kiutazási engedélyt, a másik kettő nem. Konkrét adat nincs rá, de a közvélemény azt tartotta, hogy Tomek összekötéseivel nem is volt olyan nagyon nehéz ezt a véletlent előidézni.

Provinciálissága alatt nagy gondot fordított az állami emberekkel való jó kapcsolatok ápolására. [...] Generálissága elején többek közt Antall József minisztert

[id. Antall József] is konfráterre nevezte ki ünnepélyes formák között.

Ugyancsak gondosan ügyelt arra, hogy egyházi vonalon is jó kapcsolatai legyenek. [...] Az az érzésem, hogy egyszerre játszott hossza és besszre is. Bánáss püspökkel, Czapik érsekkel akkoriban a rend igen jó kapcsolatban volt. Főleg a Török-csoport ragaszkodott erősen Bánáshoz [...]. Ugyanakkor [...] Tihanyi Tiboron és Magyar Lászlón keresztül tevékenyen részt vett a rend Mindszenty primás munkájában. Ugyancsak Tomek helyeslése mellett dolgozott az A.C.-ban Lénárd Ödön piarista is. Úgy gondolom, itt egy finom kettős játék alakult ki, s mindenhogyan Tomeknek kellett nyernie. [...] Tomek kiváló politikai tehetség, akinek életeleme az ilyen ravasz diplomatamunka. [...] bizonyítékként álljon itt az, hogy Czapik Gyula is ekkoriban lett konfráttere a rendnek.

[1947-es generálissá választását] Állítólag csak annak köszönhette, hogy a spanyolok nem akartak olasz, az olaszok meg spanyol generálist, s kompromisszumként merült fel Tomek személye. [...] itt gyümölcsöztek azok a kitűnő kapcsolatok, amelyeket [...] a külföldi piaristák között kiépített magának. Amellett a káptalanon is sokakat megnyert magának [...] vitathatatlan intelligenciájával. A választás minden esetre a Vatikán legmagasabb tetszésével is találkozott, mert a pápa azonnal két évvel meghosszabbította hivatali idejét.

Generálisságának első nyolc éve alatt végig látogatta az összes tartományokat. Ennek keretében volt utoljára Magyarországon. Emellett Kalazancius ereklyéivel nagy zarándoklatot rendezett Spanyolországba. Ilyen alkalmakkor általában jó kapcsolatokat épített ki az állami vezetőkkel. [...] Spanyolországba hadihajón utaztatták, Franco kihallgatáson fogadta, általában mindenütt legalább a városi vezetők részt vettek a fogadásán, az olasz köztársasági elnökök rendi kitüntetést adományozott, stb. A beérkezett hírekből világosan látszik az is, hogy állandó kapcsolatot tart fenn a magyar emigránsokkal is, természetesen csak az előkelőbb fajtából. [...]

Teljesítményei közül főleg az nyerte meg a Vatikán tetszését, hogy jelentős mértékben tovább terjesztette a rendet. Legnagyobb szabású új alapítás az észak-amerikai, melyet Magyarországról és Lengyelországból disszidált rendtagokkal csináltatott meg. [...] Az általa kinevezett delegátus Báthori József. Ugyancsak letelepítette a rendet Franciaországban is, és megalapította a japán missziót. A már korábban általános közvélemény, hogy hamarosan bíboros lesz, eme alkotások után csak még jobban megerősödött.

[Idehaza] Parancssal nevezte ki Sík Sándort provinciálisnak, amivel elég szerencsésen le tudta szerelni az ellenpárt mozgódását. [...] Közvetlen hatása viszonylag kevésnek tűnik, mert az itteni állapotok [...] nem voltak alkalmasak arra, hogy jellegzetes és sajátos törekvéseit most próbálja keresztülvinni. Anyagilag jelentősen támogatja a rendet IKKA csomagokon keresztül, [...] melyeknek eladásából származó összegek hozzájárulnak a rend megélhetéséhez.

1955-ben lejárt a hivatali ideje, ezért összehívta a nagykáptalant. [...] A rendtörténet egyik leghosszabb káptalanja volt ez, ahol letárgyalták a rendi szabályok módosításának és modernizálásának kérdéseit. Elgondolásait keresztül tudta vinni, s ezzel a rend nagy reformátora és megújítója lett. Újra meg is választották további hat évre. [...] Általában nagytehetségű embernek tartják, kitűnő egyházjogásznak, de emellett nagy karrieristának. Minden munkáját, minden megnyilatkozását gondosan be tudta állítani a karrierje érdekében. Ilyenkor nem habozott elmenni a tisztesség végső határáig sem (olykor egyesek szerint azon túl sem). Kitűnő

képességű diplomata. Rendkívüli simasággal tud intézni dolgokat, úgy hogy közben sejtene sem lehet igazi törekvéseit és céljait. [...] most is szoros kapcsolatot tart fenn Angelo Rotta volt budapesti nunciussal, aki jelenleg a Curiában működik. Feltehető, hogy nem kis részben neki köszönhető, hogy olyan remekül áll a Vatikánban. [...]

[A végén kézírással:]

Megjegyzés: »Duschek« utasításunkra készítette a jelentést. [...] Tervünk »Duschek« fn. ügynököt Rómába telepíteni, hogy rajta keresztül felderítsük a piarista rend római központjánál a Magyar Népköztársaság ellen irányuló ellenséges tevékenységet.

Bereczki

6.

Divald István jelentése
Budapest, 1956. júl. 3.

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 174-177.

Jelentés

Tárgy: Az Egyház helyzete
1956. július 3.

Czapik Gyula egri érsek haláláig általában azt tartotta a közvélemény, hogy bár történt egy-két gesztus az állam részéről, mely enyhülésre engedett következtetni, mindez csak taktikai fogás. Először Mindszenty szabadon bocsátása, majd Grósz érsek büntetésének felfüggesztése és kilenc pap szabadon bocsátása voltak ez első lépések. A primással kapcsolatban [...] ez a lépés mindössze annyit jelent, hogy fogságának helye megváltozott. Szabadon érintkezni a továbbiakban sem lehetett vele, sőt azt is csak kósza hírekből lehetett tudni, hogy hol helyezték el. Ezek szerint egy ideig Püspökszentlászlón lett volna, később máshová vitték, nem tudom hova.

Grósz [...] visszakapta mozgási szabadságát is, mikor egy Tisza-menti plébánián helyezték el, csak székhelyére nem térhetett vissza. A közvélemény azt tartotta, hogy a primást azért bocsátották szabadon, hogy a genfi értekezlet előtt a békés szándékot dokumentálják [...]. Baranyay Jusztin meglehetősen gyenge testi és szellemi kondícióban került ki, mire azonnal készen volt a szentencia: tönkretették, de nem akarták, hogy a nyakukon haljon meg. Baranyay különben a közeli napokban meg is halt.¹³⁰

Czapik érseket életében igen sok bírálat érte az Egyház ügyeinek vezetése, de főleg a Helsinkiben tartott beszéde miatt. [...] Az volt a vélemény, hogy részben gyávasága, részben erélytelensége volt az oka annak, hogy az egyház annyira visszahúzódni kényszerült. Czapik [...] halála¹³¹ meglehetősen sok kombinációra adott alkalmat. Az első gondolat az aggodalom volt, hogy az Egyház elvesztette vezető-

¹³⁰ Baranyay Jusztin (1882–1956). ciszterci szerzetest 1949-ben a Mindszenty-perben 15 évre ítélték. 1956. febr. 26-án az Elnöki Tanács egyéni kegyelmével szabadult, majd jún. 21-én a panonhalmi papi otthonban elhunyt. (MKLex).

¹³¹ 1956. ápr. 25.

jét, s a bizonytalanság, hogy az állam hozzájárul-e új vezető kinevezéséhez. [...] A halál után [Egerben] hamarosan megválasztotta a káptalan a helynököt Brezanóczy Pál személyében. Ő nem népszerű papi körökben, mert békepapnak és teljesen megalkuvó gyáva embernek tartják.¹³² [...] Így megválasztását is felsőbb nyomás eredményének és állami beavatkozás következményének tartják. [...] Kezdetről fogva keringtek olyan hírek, hogy az állam azt óhajtja, hogy Grósz érsek vegye újra kezébe a vezetést, azonban ezeknek kevésbé mert hinni a közvélemény, nem látszott túlságosan valószínűnek. Mégis ez történt. [...] Az új helyzet meglehetősen nagy feltűnést keltett és számos találgatásra adott alkalmat. Lényegében két vélemény alakult ki. Az egyik azt tartotta, hogy Grósz érsek bizonyos feltételekkel fogadta el megbízását. Ezek között szerepelt volna a hitoktatás kérdésének és a szerzetesek ügyének a rendezése. [...] A másik vélemény azt tartotta, hogy a fogság alatt alaposan felkészítették az érseket leendő feladataira, s nemhogy arra nem adtak módot neki, hogy feltételeket szabjon, hanem inkább neki szabtak feltételeket. [...] Főleg az első véleményt hirdetőik előtt nagyon visszatetsző volt, hogy állami részről nagy ünnepléssel vették körül első napokban az érseket (díszebéd, Sztálinváros, Operaház, stb.) [...] A legfrissebb esemény, mely általánosan nagy feltűnést keltett, hogy az érsek a püspöki kar üléséről szabályosan kidobta Beresztóczy Miklós esztergomi helytartót.¹³³ Neki törvény szerint nincs joga az üléseken való részvételre s Grósz érsek el is távolította onnan. Ez a tény nagyon felszította irányában a rokonszenvet s újra várakozással töltötte el az embereket.

[A végén kézírással:]

»Duschek« utasításunkra készítette a jelentést; feladattervének elkészítésénél felhasználjuk.

Jelenleg a rendházban több vidéki piarista tartózkodik. Folytasson velük megbeszélést és egészítse ki a jelentést.

Bereczki

7.

Divald István feljegyzése tervezett „disszidálása” kitalált okairól Budapest, 1956. júl. 3.

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 178-180.

Feljegyzés

¹³² Erre utal az 1956. júl. 18-i püspökkari tanácskozásról beszámoló állambiztonsági jelentés is utal: „Grósz ezután beszélt a békemozgalom szabályzatáról, amelyet úgy gondolja, felül kellene vizsgálni. Brezanóczy Pál egri káptalani helynök erre megjegyezte, hogy ennek nincs szabályzata, hiszen egy mozgalom, általános hazafias feladata van, az állam támogatása van célul kitűzve. Grósz kijelentette, hogy a *Keresztben* voltak melléfogások, hit és erkölcs dolgába ütköző cikkek jelentek meg benne, majd felkérte a püspököket, hogy az ezzel kapcsolatos tapasztalataikat gyűjtésük össze. [...] Mire Brezanóczy megjegyezte, hogy a békemozgalom valószínűleg hálás lesz ezekért a figyelmeztetéseikért.” (MKPKT 1949–1965, II, 769).

¹³³ „Felmerült Beresztóczy Miklós konferencián való részvétele is, mire Grósz kijelentette, hogy ebben a kérdésben ő nem enged. Elmondta, hogy ez vita tárgyát is képezte. Bejelentette ezután Grósz, hogy ő meghívta magához Beresztóczyt egy magánbeszélgetésre, ahol a békemozgalom egyes kérdéseit beszélük meg” (MKPKT 1949–1965, II, 770).

Tárgy: disszidálásom okai és módja
1956. július 3.

I. Miért szántam rá magam erre a lépésre?

1. 1950 óta a rendi kereten kívül élek, s nemhogy szerzetesi hivatásomban nem tudtam működni, de még az egyszerű papi tevékenységben is korlátozva voltam. Ezeknek hiánya egyre fokozódó erővel késztetett arra, hogy próbáljak kiutat keresni. Mivel itt erre nincs mód, csak a disszidálás marad.

2. A rendi keretből ugyan ki kellett válni, de a megegyezés elmulasztotta a gondoskodást megélhetésünkről. Mint pappal szemben mindenütt bizalmatlanok, vagy félnek alkalmazni. Emiatt 6 év alatt kb. 20 hónapot voltam állás nélkül és összesen öt különböző állásban voltam. Mindenütt távoznom kellett papi mivoltom miatt, az utolsó évben pedig már stabil állást nem is tudtam kapni. (Megj.: Itt ki kell dolgozni majd részletesen hogyan és milyen alkalmi munkából éltem!)

3. Immár három alkalommal és három helyen vettem részt illegális szervezetek munkájában (Tata, Győr, Pilis-csapat). [...] ilyen ügyekben most is számos személy ellen folyik az eljárás, akiktől könnyen el lehet jutni hozzám is. Emiatt [...] csak ezt a megoldást láttam magam előtt. [...]

II. Mióta készülök rá?

1. Még Tomek Vince provinciálissága idején megkaptam tőle az engedélyt a távozásra, de akkor anyagi problémák miatt nem sikerült megoldanom a kérdést.

2. Kónyi káplán koromban, mikor illegális munkáim miatt Török Jenő letartóztatásával kapcsolatban veszélyben voltam, tettem egy kísérletet. Szelestey Béla győri plébános¹³⁴ segítségével próbáltam kidolgozni egy utat. [...] Mivel már akkor sok helyen volt technikai határázár, nem mertem nekimenni. [...]

4. 1955 decemberében számos letartóztatás történt [...]. Ekkor újra sürgetően merült fel a kérdés. Lóskay Rezső barátommal kezdtünk először beszélni róla [...] Sajnos ez a próbálkozás is elakadt (miért?).

Az utolsó próbálkozással kapcsolatban megbeszéltem az ügyet Örkényi János piaristával is, aki a Pilis parancsnoka s így nekem előljárom. Helyesnek találta, hogy elmenjek. [...] Megjegyzem, hogy elmenetelem előtt közölni szeretném elhatározásomat Sík Sándor provinciálissal és Szőnyi László házfőnökkel.

5. A közelmúltban Lóskay Imre [...] megismerkedett valakivel (Bódy Béla), akit alkalmasnak lát arra, hogy terveinkben segítsen. [...] Pénzt nem sokat kért, azt is utólag, ami nagyban növelte bizalmunkat irányában. Ugyancsak bizalmunkat erősítette, hogy papi körökben igen járatos ember, sokan ismerik. [...] Az egész ügy lebonyolításának előkészítését Bódyra bíztuk. [...] Ez a vázlat kiegészítendő még a Lóskayak felkészülésének a részleteivel, valamint azzal, hogy az ő szülei hogyan kapcsolódtak bele a gondolatba, hogyan ismerték meg Bódyt, [...] Később finomabb részleteket még szóban végig kell beszélnünk. Vezérszempontnak tartom, hogy az ügynek ebben a részében kinosan ragaszkodni kell a történeti igazsághoz, mert két

¹³⁴ Szelestey Béla (1903–1986), 1935-től Győr-Nádorváros (Szent Imre) plébánosa. 1949-től börtönben volt, majd 1952-től Máriakálnok, 1955-től Pázmándfalú, 1966-tól Kisbér plébánosa. Vö. *Győregyházmegyei almanach*, szerk. BÁNK József, Győr, 1968, 189. HETÉNYI VARGA, *Papi sorsok*, I, 414. Neve több titkosszolgálati aktában is szerepel (lásd pl: ÁBTLL, 3.1.5, O-11959 „Lombardisták”, a Bulányi György által szervezett illegális egyházi csoportokról); uo., 3.1.9, V-145725/7 (Dr. Lányi János és társairól).

személy vallomásával meg kell egyeznem.

8.

*Divald István jelentése
Budapest, 1956. júl. 10.*

ÁBTL 3.2.3. Mt-173, 187-190.

Jelentés

Tárgy: Piarista rend

1956. július 10.

[Korábbi jelentésemet] most szeretném kiegészíteni azoknak a vonásoknak a bemutatásával, melyek jelenlegi életét jellemzik.

Úgy látom, két vonalon kell haladnom a helyzet bemutatásában. Ismertetnem kell a rend belső életét, melyet két vonás jellemez: a létbizonytalanság érzése és a reménytelenség. Utána be kell mutatnom a rend külső munkáját, részben a hivatalosat, részben az illegálist. [...]

1. A létbizonytalanság érzése. Mióta újra megalakulhatott a megegyezés után az iskola, állandóan kísértő érzés a jövő bizonytalansága. Nemcsak az elmúlt, nehezebb években hallottam sokszor a sóhajokat: Na, ez az utolsó évünk!, hanem még az idén is. [...] a tanárok is érzik, hogy munkájuk nem fedi éppen az állam célkitűzéseit, s ezért indokoltan tartanak attól, hogy emiatt meg is szüntethetik. Ez az ok az iskolai munkából fakad, de kiegészül egyéb, a rendi életből fakadó problémákkal. Csak egy-két fontosabbat említek vázlatosan:

a) Tomek reformtörekvéseinek nem kielégítő végrehajtása miatti aggodalmak.

b) A vezetés általános bizonytalansága. Emiatt Sík Sándornak lassan, de biztosan növekvő ellenzéke van. [...]

c) Az utánpótlás bizonytalansága. Mivel egy későbbi nagy létszámú rend elgondolásában élnek, elégtelennek mutatkozik az engedélyezett évenként két főnyi utánpótlás. Arra viszont sok, hogy tanulmányaik elvégzése tán el is tudják helyezni. [...]

d) Az anyagiakban való bizonytalanság [...]

e) [...] nagy az elégedetlenség a kint élők helyzetének megoldatlansága miatt. [...] munkaalkalmakról nem gondoskodtak, a „káder” helyzetüket nem tisztázták, értelmetlen rendelkezésekkel zavarták meg az embereket, stb.

[...] az anyagiak bizonytalansága miatt nagy az elégedetlenség, ami arra vezetett, hogy ki-ki a saját erejéből szerezze meg a szükséges anyagiakat. [...] Rontja a helyzetet még két vonalnak számukra nem kielégítő alakulása: a politikai és egyházpolitikai vonalak.

2. Politikai szempontból a rend kifejezetten reakciós nézeteket vall. Vannak mérsékeltőbbek, vannak szélsőségesebbek, de olyannal nem találkoztam, aki helyeselte volna a jelenlegi államrendet és ne várná mielőbbi bukását. Egyes rendelkezéseket viszont, melyek világnézetükkel egyeznek, sokan szívesen fogadtak (első abortus törvény, válások nehezítése, stb.). Máskor viszont a helyes törekvéseket is bizonyos kajánsággal szemlélik. Legerősebben a nevelési problémákkal kapcsolat-

ban mutatkozik ez meg. Kb. az a hangulata a dolognak, hogy ti csak kínlódjatok, amíg rá nem jöttök, hogy úgy kell csinálni, ahogy mi csináljuk, úgysem értek el semmit. [...] nagyon élvezték a szélsőséges megnyilatkozásokat (Petőfi-klub, újságíró-értekezlet) és kaján örömmel figyelték őket, de gyakorlatilag nem várnak semmi lényeges változást ezektől a tendenciáktól.[...]

Ugyancsak elégedetlenül figyelték az egyházpolitikai változásokat. Grósz érdek visszatérése kissé megosztotta a nézeteket, Egy kisebb rész [...] úgy látta, hogy a visszatéréskor az érsek maradt a nyeregben az áállammal szemben, volt módja bizonyos kikötéseket tenni. [...] A hitoktatás menetének szembeütnő változatlansága azonban szemmel láthatóan gyengítette ezt a véleményt. [...] A nagyobb rész kezdetől fogva azon a véleményen volt, hogy az érsek az állam embere. [...] Hogy képviselői milyen sötéten tudják megítélni a dolgokat, arra jellemző Darvassy Mihály rendfőnöki titkár nyilatkozata a kilenc pap szabadon bocsátása után: „Vajon hányan maradtak még bent!” Az viszont tény, hogy teljes elégedettséggel figyelte mindenki, amit az érsek Beresztóczyval és Farkas Dénessel¹³⁵ kapcsolatban megengedett magának. [...]

Hosszabb ideig figyeltem, hogy a hivatalos rendi vezetés lekötelezi-e magát valamelyik irányba. [...] Az az érzésem, hogy nem is történt ilyen elkötelezés, s ennek okát a fentebb említett létbizonytalanságban látom. [...] Ha véletlen valami felszólítás érkezik a papi békebizottságtól, végrehajtják, de morognak. [...] Körülbelül azt lehet mondani, hogy a rend passzív rezisztenciában van, s ez a passzivitás csak az iskolai és nevelési munkában aktivizálódik, legalább is hatásaiban.

Külön kell egy pillantást vetnünk a rend iskolai és nevelési munkájára. [...] Az az általános nézet, hogy az egész munkájuk állandó hazugságok sorozata, mert kénytelenek tanítani olyan eszméket is, melyeket nem vallanak magukénak. S bár teljes erővel igyekeznek ezeket az eszméket cáfolni, nincsenek megbékélve a helyzettel. [...] Biztos, hogy mindent elkövetnek a materialista szempontok gyengítésére s mindent megtesznek azért, hogy az ifjúságot maguknak és az általuk képviselt világnézetnek megnyerjék. Ennek általában az a következménye, hogy a gyerekek [...] csak egészen szimpla „reakciók” lesznek, mert a keresztény világnézetet nem sajátítják el olyan mértékben, hogy az valóban hatásos lenne bennük.

Ki kell emelnem azonban az iskolai munkáról azt a tényt, hogy minden erővel azon vannak, hogy a fiataloknak lehetőleg minden törekvését, vágyát vagy kívánságát az iskola keretein belül elégítsék ki. Ezért vannak nagy számban jól megszervezett szakkörök, a sikeres kosárlabdacsapat, a zenei szakkör és a bábjátékos közösség. A totalitásra törekvés éppen az utolsónál igen éles: a fiúknak legtöbb idejét lefoglalja, nyáron is foglalkoztatja őket; sőt, külön egyhetes tábort is szerveztek számukra. Amellett nyáron egymást érik a különböző balatoni és dunai vízi táborok, a rövidebb kirándulások szárazon és vízen, stb. Emellett a fiúkon túl a szülőkkel is igyekeznek minél jobb kapcsolatokat kiépíteni, Ezt szolgálják a fogadóórákon kívül az egységvasárnapok, valamint a Kalazancius-kórus.

A rendtagok illegális munkájáról keveset tudok. [...] Biztos Albert István aszisztens tevékeny részvétele a Pilis csapat munkájában, valamint a Hunyadi-raj életében. [...] Biztos, hogy Örkényi János a Pilisen kívül Kecskeméten is szervez illegális csoportokat, talán hittan-szakkör címe alatt. Biztos, hogy Veszprémi Tibor

¹³⁵ Ld. SZENDE, *Farkas Dénes*.

a sorozatos tilalmak után sem hagyott fel teljesen ilyen irányú munkájával. [...]

3. Ezen a vonalon újra érintenem kell a külföldi kapcsolatok kérdését. [...] A közelmúltban mondta el Lóskay Imréné (id.), hogy Rokka Pál volt házfőnök neki kifejezetten megmondta, hogy van lehetőségük Béccsel titokban és megbízható módon érintkezni.

9.

Divald István jelentése Gerencsér Istvánról
[1964/1965]

ÁBTL 3.3.2., Mt-173/2, 53-55 (külön borítékban).

Gerencsér István

A buffaloi piarista ház főnöke, teológiai és filozófiai doktor, filozófia tanár a Rosary Hill és Mount St. Joseph Collegekben (mindkettő Buffalóban), a Calasanctius Preparatory School igazgatója.

Kora 51-52 év [1913-ban született]. Apja tanár és politikus volt, bár a képviselőválasztáson megbukott. Büszke erdélyi és székely származására, bár ez nagyobb-részt legenda. Apja Kolozsváron volt beosztva születése idején, ez a legenda forrása. Budapesten nevelkedett, a Budapesti Piarista Gimnáziumba járt. 16 éves korában lépett a rendbe, a noviciátus után Kecskeméten fejezte be középiskolai tanulmányait. Budapesten végezte az egyetemet és doktorált Schütz Antalnál.

Ebből az időből származik nagy tisztelete Pintér Mihály piarista iránt, aki osztályfőnöke volt. G. büszke arra, hogy ilyen szabadgondolkodású ember tanította, aki be merte vallani neki, a diáknak, hogy az atheizmusig eljutott. Ennek megfelelően saját gondolkodása is teljesen szkeptikus, hit csak nyomokban lelhető fel benne.

Mint piarista állandó vándorlásban volt. Kecskemét, Debrecen, Nagykanizsa, Kolozsvár voltak pár év alatt állomásai. Mivel a rendszeres iskolai munkába nem tudott beletörni, minden igazgató egy-két év alatt túladott rajta.

Kötelező munkája helyett mindig valami másért rajongott. Kezdte a falukutatással, Veres Péter, Illyés Gyula és a parasztp probléma többi kutatói voltak az eszményei. Maga is próbálkozott ez irányban, tudtommal egy-két cikk erejéig. Utána ezt összekötötte a legény-cserkészzel. Vad történetek járnak az ilyen tevékenységeiről, egyes éles nyelvek szerint csak csavargási és ivási ürügy volt az egész. Kolozsváron kitalálta a szórvány pasztorációt, amit aztán lelkesen csináltatott másokkal. Nyakig benne volt a levante-szervezetekben (főleg Debrecenben és Kolozsváron). Legalább Debrecen óta szoros kapcsolatban volt katonai körökkel, barátai többnyire onnan kerültek ki.

A háború alatt katonalelkész volt. [...] Biztos, hogy nem csak egyszerű lelkész. Úgy látszik, hogy a hadsereg propaganda-osztályánál volt, talán vezetőállásban. Járművek, emberek felett rendelkezett, de nem látom, milyen mértékben. Bizonyos, – bár erről mélyen hallgat – hogy legalább is lojális volt a német-nyilas vonal felé.

1945-ben kötelékével Nyugatra, úgy emlékszem Csehországba ment. Onnan szökve tért vissza Magyarországra.¹³⁶ Ott hamarosan – időpontok nem ismertek

¹³⁶ Ez az információ téves. 1945 után Gerencsér István nem járt Magyarországon.

előttem pontosan – bujkálásba kényszerült. Ebből az időből nagy ellenszenvet őrizget a piarista házak ellen, melyek nem segítettek eléggé. Gondolom, 1946-47 tájban újra kiszökött s csatlakozott a Rozsályi Ferenc-Irányi László féle bajorországi csoporthoz. Erről az időről sem beszél túl sokat.

Gondolom, 1948 tájban a generális Rómába rendelte. Egy darabig a központi házban lakott, de hamarosan túladtak rajta, botrányosnak találva a viselkedését. A Monte Mario házban volt egy ideig. Ebben az időben bevallottan legjobb barátja Nyisztor Zoltán volt.

Rómából Spanyolországba küldték. Onnan ment ki Meskó Lajossal és Rozsályi Ferencsel Cubán keresztül az USA-ba. Először Los Angelesben volt Fr. Lányi mellett káplán. Mikor Bátor József elintézte Mgst. Szabó Gyula segítségével (utóbbi Veszprémi Tibor piarista rokona) a letelepedési lehetőséget Derby-ben, ő is odakerült. A devoni csoport különválása után ő lett a Derby-i házfőnök és a delegáció pénztárosa. Utóbbiról Bátor József delegátussal való ellentétei miatt lemondott.

1954 őszén Buffalóban megalapította a Calasactius Preparatory Schoolt tehetséges gyerekek számára s azóta ennek igazgatója. 1960-ban megalakult a rendház is Buffalóban, s azóta annak főnöke is.

Rendkívül mozgékony, ötletgazdag ember, minden megbízhatóság és alaposág nélkül. A különleges, exotikus, egyszeri vonzza mindig. Rengeteg ember megfordul nála. Részben az emigráció teszi ki a magas számot, de a többség amerikai. Állandóan fenntartja a kapcsolatot volt katonákkal (Horváth Ferenc, Dálnoki Veress Lajos tábornokok), lelkesen keres összeköttetéseket amerikai politikusokkal (állítólag az iskola érdekében), minden lehetőséget megragad tudományos személyekkel való megismerkedésre és exotikus emberekkel (keletiek) való találkozásra.

A házon belül állandó harcban van az alattvalókkal, akik nem követik az ő szárnyalását. [...]

Meg kell említenem, hogy G. súlyosan iszákos, és fizikailag erősen leromlóban van. [...] A Torontoi Magyar Helikon kivételével semmiféle szervezetnek nem tagja, de alkalomszerűen elfogad meghívásokat előadásokra emigráns szervezetekbe.

Gerencsérrel a kapcsolat – hivatalos viták ellenére – személyileg jó. Lehet vele beszélni és megtudni dolgokat, főleg, ha az ember iszik vele egy keveset. [...]

Dusek János

10.

Divald István műveinek bibliográfiája

A. Doktori disszertáció

A magyar novella kialakulása és az európai novella. – 1948. nov. 3-án summa cum laude minősítéssel védte meg.

B. Cikkei, könyvismertetései a Vigiliában

1. *Homéroszi himnuszok. Devecseri Gábor fordítása.* – *Új Idők*, 1948. Vigilia, 1949. 206-207 (könyvismertetés). – Részlet: „Devecseri kétségtelenül művészi és nagy értékű fordításával szemben csupán egy ponton kell bizonyos ellenvetést tennünk: a versek, hexamete-

- rek zenéit illetően. Ha megnézzük a görög szövegeket, [...] feltűnik, hogy milyen tisztán és zökkenők nélkül peregnék a sorok, [...] milyen frissen és temperamentumosan, mennyire a sok daktylusra van építve zenei hatásuk. A fordításokban viszont gyakran találunk e friss sorok helyett laposakat, fáradtan vonszolódókat.”
2. *Látomás és indulat a művészetben. Füst Milan esztétikai előadásai. – Egyetemi Nyomda, 1948. Vigilia, 1949. 492-494 (könyvismertetés). – Részlet: „Mint mikor valaki orgonán improvizál, felhangzik a téma – jelen esetben talán ebben a fogalmazásban: a művészi alkotás lényege a látomás és az indulat – , s ez a téma visszatér, új variációkban, újabb és újabb hangnemekben, és fekvésekben, új és új ellenpontok fényében, úgyhogy egészen mélyen belénk rögződik.” – e kezdő szavakkal méltatja Füst elemzéseit, aki „biztos intuícióval, határozott kézzel tudja kiragadni a megszámlálhatatlan esztétikai vélemény, nézet és meghatározás közül azokat, melyek harmóniában vannak az esztétikai alkotások belső természetével...” A végén mégis bírálja, hogy Füst tudományos-népszerűsítő formában írta meg művét, jobb lett volna, ha spontán, kötetlenül, érzéseit nem leplezve adta volna elő tapasztalatait, élményeit.*
3. *Művészet és élet. Vigilia, 1948. 471-481. – Tartalom: 1. rész: Az érték forradalma. „Az emberi természet nem tud meglenni valamilyen cél, valamilyen felsőbb valóság [...] nélkül: ha elvesztette Istent, kellett valami, ami az így keletkezett űrt betöltötte. [...] Az Abszolútum helyét a művész életében a szépség foglalta el.” 2. rész: A művészet az élet teljessége. „Aki a művészetben az élő valóságot, nem lebegő ködfátylat akar látni, annak nem szabad megfélekednie a szépség mindent átfogó voltáról. [...] Az alkotás-szimbólum forrása az értékvalósító szellemi lénynek, az embernek a lelke a maga élő teljességében”. 3. rész: Az élet szépsége. 4. rész: A művészet mint a gyakorlati élet eszköze. 5. rész: A művészet sajátos funkciói az élet egészében.*
4. *Romano Guardini: Emberré lett... (fordította: Divald István), in Vigilia 1949 785-786. Rövid tartalmi ismertetés: Guardini az Isten világhoz való viszonyát elemzi, s a kétféle hibás elképzelés helyett (mármint hogy Isten miután megteremtette a világot önmagával megelégedve hagyja járni azt a maga egyszer s mindenkorra megszabott útján, illetve hogy teremtként benne van a világban) azt a teológiai magyarázatot részletezi, hogy „Isten különleges módon lépett az időbe: önakarató elhatározásból, tiszta szabadságból.” Így „Az örök, szabad Istennek nincs sorsa; sorsa csak embernek van a történelemben. Itt tehát arról van szó, hogy Isten belépett a történelembé és 'sorsot' vállalt.” – mindezt először gyermek képében. De az írás így zárul: „Ha itt belső ellentmondás jelentkezne bennünk, adjunk helyt neki. Nem jó ilyen mély kérdéseknél semmit sem visszafojtani: elmérgesedik és valahol rombolva tör fel a felszínre. Talán érezhet valaki ellenállást a megtestesülés gondolatával szemben. Talán hajlandó elfogadni kedves, mély értelmű hasonlatnak, de nem szó szerinti igazságnak. Ha valahol a hit birodalmában, itt tényleg törhetnek fel kétségek. Ha így volna, legyünk alázatosak és türelmesek. Vegyük körül a kereszténység szeretet-titkát csendes, várakozó, esedező figyelemmel, akkor majd egyszer előtűnik is megnyílik az értelme. Útbaigazításul pedig szolgáljanak ezek a szavak: »Ilyen dolgokat cselekszik a szeretet«.”*
5. *Thomas Mann és a József-tetralógia. in Vigilia, 1947, 599-606. Fejezetcímek: a) Mítosz (Divald szerint Thomas Mann túlzottan racionalista, így mikor szemben áll a világgal és a léttel, kénytelen mítoszt teremteni.) b) Így fedezte fel Ábrahám Istent (Schopenhauer illetve Jung alapján Thomas Mann azt állítja, hogy „mindazt, ami látszólag történik velünk, valójában magunk állítjuk elő.”) c) „Test és szellem, szépség és bölcsesség házassága...” d) A halottak hallgatásáról. e) Mélységes mély a múltnak kútja. f) Szépség és jelvarázs... „Ha ennek a regénynek a jelentőségét az író és a kor számára fel akarjuk mérni, legmélyebb szempontnak a pszichológia útmutatása kínálkozik, s itt talán Jung tanítása. Jung a ma általános elvként emlegetett hegeli dialektikát lélektanilag így fogalmazza meg: Az emberi lélek mélyén számos, egymással ellentétes funkciólehetőség van begyökerezve. Ezek nem tudnak mindig teljesen szabadon kifejeződni. Ha az ellenpárok egyi-*

két, vagy egy részét az ember a többi felett előnybe részesíti, egyoldalúan fejleszti ki, a többi csak csökevényes, infantilis, sokszor neurotikus formában tud a tudatban felnyomulni. Ha ezzel a feltöréssel szembeszáll, ez a leszorító tevékenység felszívja lelki energiáit s veszedelmessé válik egyénisége számára, megbontja neurotikus sérelmeivel annak harmóniáját. Hogy tehát egyéniségének egyensúlyát helyreállíthassa, nélkülözhetetlen feltétel az integrálás. Ez nem más, mint az ellentétes lelki erők összhangba hozása és harmonikus fejlesztése.

Ilyen integrációs kísérletnek tekinthetjük Thomas Mann mítoszregényét. Mégpedig két szempontból is: Mann egyéniségének alapvető vonása a racionalista beállítottság. Még hozzá ez a tulajdonság annyira egyeduralgó benne, hogy egészen visszafojtotta a transzcendencia iránti igényt és érzéket. Ez a visszafojtott igény azonban nála is feltört. Nem neurotikus módon, hanem a kiegyensúlyozás lehetőségével. Ez a lelki helyzet vezette ezután arra, hogy ebben a könyvében megkísérelje az ellentétes vágyakat és mozgásokat valamilyen összhangba hozni. Persze a kísérlet is racionalista kísérlet lett, s eredménye egy racionalista pót-mítosz. De ez az egyéni lelkiállapot képe egy általános, nagy kulturális jelenségnek. Az emberi gondolkodás a középkor teocentrikus világszemlélete óta egyre jobban eltávolodott tattól, hogy életét a hitre építse fel. Az élet transzcendens, misztikus és mitikus oldala egyre távolabb esett tőle, nem érdekelte. A hit helyét mint elfojtásból eredő potencia, elfoglalta a ráció. Természetesen a ráció egyeduralma ellen ebben a széles körben fel kellett törnie a reakciónak, a visszafojtott transzcendens és mitikus igényeknek. A különböző életfilozófiák mellett ennek a váagnak a megnyilatkozása, illetve a különböző igények közti harmonizálási törekvés ez a könyv is.

Ám mint ilyen – remekmű volta mellett is – nem több törekvésnél, kísérletnél. Kísérlet azok számára, akiket a túltengő racionalizmus nem enged visszatérni a transzcendens igény természetes kielégítéséhez: a valláshoz. Azok számára, akiknek az Abszolútum nem jelent semmit, hanem önmaguk akarják megteremteni maguknak a maguk mitikus világát. De azoknak, akikben él a harmonikus vallásos érzés, nincs szükségük arra, hogy vallási és kultúrtörténeti fogalmakat keverjenek össze és ebből teremtsenek maguknak egy hamisan transzcendens világot: azoknak hitük biztosítja a harmonikus életet.”

6. *A bárány vérenek jegyese. Részletek Szienai Szent Katalin leveleiből (születésének 600 éves évfordulójára)*, fordította: Divald István, in *Vigilia*. 1947, 609-616. (benne például a Capuai Raymund domonkos testvérhez írt levél).
7. *A Polgár nyomában. Lukács György tanulmánya*. (Anonymus 1947), in *Vigilia*. 1947. 447 (könyvismertetés)

C. Folyóiratszerkesztés

Panis Evangelicus [Pápai Magyar Intézet kiadványa, Róma], 1-4. szám (1956. nov. 26.–1957. márc. 4.) Közli: Divald István. – „A Panis Evangelicus első és jelen második számát Dr. Divald István piarista atya szerkesztette (Roma, Piazza dei Massimi 4), aki előkészíti a missziók anyagát is.” (1956. dec. 15., 15). Az 5. számot (1957. márc. 4.) egy „ciszterci munkaközösség” szerkesztette, a 6-odikat „az olaszországi misszió vezető papjai”, az utolsó, 7. szám (máj. 1.) pedig névtelen. A folyóirat egy teljes bekötött példánya a Pápai Magyar Intézet (Róma) könyvtárában található.

D. Vegyészeti

Stephen Divald, Maria C. Chun, Madeleine M. Joullie: Chemistry of 2-(chloromethyl)furans. Reaction of 2-(chloromethyl)furans with aqueous potassium cyanide and other nucleophiles. *Journal of Organic Chemistry* 1976, 41 (17), pp. 2835–2846.

A KÁDÁR-KOR FINNUGOR NYELVÉSZETE EGY HIVATÁSTALAN PIARISTA ÜGYNÖKJELENTÉSEINEK A TÜKRÉBEN: ADALÉKOK ERDÉLYI ISTVÁN (1924–1976) ÉLETPÁLYÁJÁHOZ

„A lelkében megosztott ember
nem tart ki semmiben sem.” (Jak, 1,8)

Ahogy a II. világháborút követő négy évtizedes egyházüldözésre vonatkozó dokumentumok kutatásában és közzétételében – az immár „szabad” egyháztörténelemkutatás jegyében – csillapodni kezdett a mind a *leleplezés* illetve a szenzációkeltés, mind az igazságszolgáltatás motiválta kezdeti heves lendület, s megjelentek az objektivitásra és tárgyyszerűsége törekvő higgadtabb tanulmányok, világossá vált, hogy a magyar katolikus egyház e korszakbeli története jóval több, mint az ateistakommunista államvezetés és a rábizott nyáj védelmezőjeként fellépő egyházi hierarchia közti egyenlőtlen küzdelem. Hiszen ha az eseményeket a tragikus 20. század bonyolult kulturális, történelmi és politikai közegében vizsgáljuk, több olyan társadalmi, emberi (benne például pszichológiai) jelenség és történés történelemalakító szerepére is fény derül, melyeket eddig nem, vagy kevésbé ismertünk, vagy lényegtelennek tartottunk. Így az 1945 és 1948 közötti évek tulajdonképpen nem is két, hanem – ahogy arra Koltai András a piarista oktatás példáján rámutatott – három korszak határát jelentették,¹ mikor az egyháznak a rendiségből a polgárosodás felé haladó társadalom által megkívánt belső reformjának az amúgy is sok nehézséggel (hibával?) járó megvalósítását egy még nagyobb megpróbáltatás, a politikai indíttatású könyörtelen egyházüldözés szakította félbe, illetve odázta el hosszú időre. Ha mindezen tényezőket összességükben vizsgáljuk, az eredmény nem *leleplezés* lesz, hanem olyan *feltárás*, mely újabb szempontokat szolgáltat az egyháztörténelem, mint *szent tudomány* különféle definícióinak újraértelmezéséhez, s főleg a történelem szereplőinek a megítéléséhez.

Minderre igen alkalmasnak tűnik Erdélyi István piarista (1924–1976) rendhagyó – mondjuk ki: tragikus – életútjának a felidézése, hiszen az amellet, hogy jellemző keresztmetszetét adja a második világháború után hatalomra került kommunista diktatúra, főleg annak a gulyáskommunizmusba torkolló korszakának álságos voltára, egyúttal hozzásegít egy-egy szereplő személyiségjegyei és motivációi közti kapcsolat jobb megértéséhez is. Következésképp a címben használt *hivatástalan* jelző sem elmarasztaló értékítélet, hanem olyan ténymegállapítás, mellyel – hogy a piarista egyháztörténet-írásnál maradjunk – például *Medvigy Mihály* IX. Benedek

¹ KOLTAI András, *Három korszak határán (1945–1948): A magyarországi piarista iskolák az államosítás előtti években*, in *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948: A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2008*, szerk. SZABÓ Csaba–SZIGETI László, Bp., 2008, 223-245: 239.

pápa működésének jellemzésekor is élt.²

Erdélyi István gyermek- és ifjúkora

Erdélyi István 1924. június 27-én született Nagytétényben. A némi házi gyümölcsösrel rendelkező szüleinek (édesapja fuvarozó, édesanyja varrónő volt) gyermekeként 1934–1942 között a Budapesti Piarista Gimnáziumba járt. Mindvégig az osztály 2–3 legjobb tanulója közt szerepelt, csaknem minden bizonyítványa színjelles, így (az első év kivételével) végig teljesen tandíjmentes volt, sőt az 1937/38-as tanévtől kezdve – mint szegény, rászoruló diák – rendszeres alapítványi segélyben részesült (kezdetben a Bartos József nevére tett, gr. Károlyi Imre-alapítvány évi kamatát kitevő 53–54 pengőnyi támogatást kapott, később meg a néhai dr. hámosi Bíró Pálné, sz. Weiss Mária jutalomalapítványból évente 154 pengő körüli ösztöndíjat ítéltek meg számára).

Osztályfőnöke, egyben francia- és latintanára Senye István volt, a magyart Ongárdi József, a történelmet Papp László, a hittant Ohmacht Nándor tanította. Osztálytársa volt az 1948-ban vele együtt szentelt későbbi rendtársa, Etele György, a történész Fallembüchl Zoltán (1924-2006), s több, második világháborús, illetve 56-os emigráns, köztük például a Buenos Airesben 2001-ben elhunyt vitéz Csík László, és a genfi egyetem természettudományi szakán végzett Hieronymi Gábor. Az állambiztonság számára készült egyik önéletrajzában Erdélyi így emlékezett vissza diákéveire: „Az osztályban a sok gazdag gróf és bárógyerek között én voltam a legszegényebb, s tanárain talán ezért is kedveltek, hiszen ők is többnyire szegény szülők gyermekei voltak.”³

Mint ötödikes diák bizonyára ő is jelen volt a gimnázium 1939. június 4-i nagyszabású évzáró ünnepségén, melyhez a díszleteket az Operaház adta, s melyről még a Filmhíradó, illetve az MTI is beszámolt. Először Mécs László *Kamaszok* című verse hangzott el Pilinszky János VIII.B osztályú tanuló előadásában, majd pedig maga Teleki Pál monda el az ünnepi beszédet. Hogy a diákok közül ki mit értett, illetve szívlelt meg beszédéből, az nyilván nem nyomozható ki, minden esetre történetünk szempontjából érdemes abból legalább két mondatot felidézni: „Aki tudja, hogy az ismereteknek milyen parányi részét szerezheti csak meg az ember, és ismeri a célt, ahová tulajdonképpen eljutni szeretnénk, az az ismerteteken, lelkének formálásán és a kultúrán keresztül eljut a hitéhez.” Valamint: „A piarista atyák iskolái nemcsak tudást adtak nekünk, de kiegyensúlyozottságot testben és lélekben, tudásban és erkölcsben. Ezt vigyétek magatokkal, [...] mert csak a kiegyensúlyozottság kultúrértéke az, amellyel egyes emberek egész lényüket adhatják a hazáért való munkának.”⁴ Az évzárón Erdélyi – több társával egyetemben – megkapta (az egyébként szintén szegény származású és szintén kalandos sorsú egykori piarista diák, későbbi népszerű ifjúsági író) Frideczky József frissen megjelent könyvét (*A barokk Róma szentje: Képek Kalazanti Szt József életéből*, Szent István Társulat, Bp., 1939), melyről Rónay György a Nyugatban közölt nem éppen dicsérő

² MEDVIGY Mihály, *Pápa életpályák*, Bp., 1991, 21.

³ Erdélyi István önéletrajza, 1969 (1. sz. melléklet).

⁴ Magyar Országos Tudósító, 1939. jún. 4., 6. oldal (URL: <http://mol.arcanum.hu/mti>). Ld. még a filmhíradó egy részletét (Magyar Világhíradó 798, 1939. jún.): <http://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=3320>.

recenziót.⁵

Feltűnő ugyanakkor, hogy a diák Erdélyi semmiféle tananyagon felüli foglalkozáson, önképzőkörben vagy tanulmányi versenyen nem vett részt, annak ellenére, hogy erre – mint ahogy a piarista iskolákra ez mindig is jellemző volt – többféle lehetőség is kínálkozott. Így a későbbi nyelvtudós (talán azért, mert a Nagytétényből való bejárás megterhelte?) még érettségije évében sem érzett indítást arra, hogy – például – az „Idegenszerűségek a budapesti ember beszédjében” című dolgozati témában pályamunkát adjon be.⁶

1942-ben belépett a piarista rendbe. Az egyetemen – a teológia mellett – latin, magyar és görög szakot végzett. Előmenetele – kevés kivétellel – mindenből végig jeles. A budapesti növendékház, a Kalazantinum prefektusának, Albert Istvánnak „minősítése” szerint az I. évfolyamos Erdélyi „jó tehetségű, évfolyamának talán legtehetségesebb tagja, s megfelelő szorgalommal is dolgozik.” Ugyanakkor: „elég nagy fokon ideges, nagyon érzékeny, s mintha tetszenék neki, hogy komolytalanok, nem egészen beszámíthatónak tartják.” A lelki életére pedig az jellemző, hogy „sok készséget mutatott az irányítás elfogadásában és követésében”, viszont „fölfelé barátkozik, nem a legerőszakosabban.” A további években egyre inkább fellelhető bizonyos személyiségzavar-jelek, nemcsak hogy „nem mutatkozik eléggé aszketikusnak”, illetve hogy „nagyon rapszodikus”, és „munkájában nem látszik a tervszerűség, hivatása még mindig kérdéses”, hanem: „mintha valami abnormális volna benne. Kezelése nem könnyű, mert keményebb intésekre letörlik, és egészen elhagyja magát.” S egy (különösen az utókor számára) komoly figyelmeztetés: „Nem szabad magára hagyni, állandó ellenőrzésre szorul.”⁷

Végül finnugor nyelvészetből 1948-ban „summa cum laude” minősítéssel doktorátust szerez (disszertációjának a címe: „Az obi-ugor összetett mondat”), ugyanakkor a tanári szakvizsgát nem teszi le, így szentelését követően 1948-tól akkor sem taníthatott volna a rend gimnáziumaiban, ha nem történik meg az államosítás. 1950-ig a budapesti Irányi utcai általános iskolában volt hitoktató, de miután a határ közeli rendházakból (Nagykanizsa, Szeged) június 10-én megkezdték a piaristák elhurcolását, Erdélyi hazament a szüleihez Nagytéténybe, mert – ahogy a fentebb már idézett önéletrajzában írja – „nem akartam bevárni a szerzetesek felosztása kapcsán adódható kellemetlenségeket”, pedig – ahogy az végül is kiderült – az internálások nem érintették a budapesti rendházat.

A székesfehérvári egyházmegyében

Mivel Erdélyi István rendtársához, Hantzmann Lipóthoz hasonlóan korábban a nagytétényi illetve a budafoki plébánián, mint odaválósiaik amúgy is kisegítettek, Sík Sándor levélben kérte Shvoy Lajos püspököt, hogy az egyházmegye szolgálatában maradhassanak. „Ha ugyanis bekövetkezne az a nem remélt szerencsétlenség – így Sík –, hogy valamelyikük nem folytathatná tevékenységét az egyházmegyében, akkor lehetőleg azonnal hozzá kellene fogni a róluk való gondoskodás feladatának majdnem reménytelen megoldásához.”⁸ Shvoy 1950. szeptember 1-jei hatállyal

⁵ RÖNAY György, *A barokk Róma szentje: Frideczky József könyve*, in *Nyugat* 1940:9.

⁶ Diákéveihez lásd a budapesti piarista gimnázium 1933/34 és 1941/42. közötti évkönyveit.

⁷ KNMin, 6. tétel.

⁸ Sík Sándor levele Shvoy Lajosnak, 1950. aug. 28.: SzfvPL, No. 2546/1950.

mindkettőjüket alkalmazta, káplánként, Erdélyi a Baross Gábor-telepre, Hantzmann Budafokra kerül. Részlet Shvoy válaszeleveléből: „Hacsak a külső körülmények lehetővé nem teszik, óhajom és eltökélt szándékom, hogy mindkettőt állandóan megtartsam az egyházmegye szolgálatában, tekintve, hogy mindkettőt egyházmegyénk szülötte és megelégedésemre működnek.”⁹

Erdélyi misézik, esket, keresztel s hittant is tanít, közben több konfliktusa támad, főképp az állami szervekkel (a tanácselnökkel, illetve a szomszédos iskola párttitkárával). Így, bár három alkalommal még békegyűlésen is felszólalt,¹⁰ az ÁÉH (illetve annak frissen kinevezett akkori vezetője, Kossa István) az 1951. július 14-i keltezésű levelében eltávolítását kéri.¹¹ Meglehetősen cinikus levél ez, több okból is: a) címzettje „jobb híján” Potyondi Imre püspöki helynök (mert mind a megyéspüspök, Shvoy Lajos, mind az akadályoztatása esetére kinevezett apostoli kormányzó, Kisberk Imre ekkor házi őrizetben van), b) az állam által kikényszerített, tíz nappal korábbi (július 3-i) püspökkari nyilatkozatra hivatkozik, c) azt állítja, hogy Erdélyi engedély nélkül működik a plébánián. Kossa azzal is vádolta Erdélyit, hogy az egyik fiút lebeszélte az úttörő foglalkozásról, s az ezt szóvá tevő párttitkárt, a szomszédos iskola egyik tanárnőjét – magasabb ismeretségi körére hivatkozva – még meg is fenyegette. S itt az egyik legsúlyosabb vád, hogy „viszonyt folytat a családok egyes tagjaival”, minek következménye, hogy apjának egyik fuvaros kollégája el is vált a feleségétől.

Az ügyet az egyházmegyei hatóság a kirendelt ügyhallgató által levezenyelt szabályos eljárásban azonnal kivizsgálta, meghallgatta mind Erdélyit, mind a beidézhető tanúkat, s az így felvett két jegyzőkönyv szerint a megbízott egyházmegyei ügyész megállapította, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján Erdélyi ártatlan, illetve, hogy a szentszéki büntetőper esetleg mégis megindulhasson, ahhoz előtte szükség lenne az *investigatio praeiudicialis* (azaz a közigazgatási vizsgálat) elvégzésére, ez pedig lehetetlen, hiszen az egyházi hatóságnak nincs hatalma a tanúkat megidézni, azaz – így fejeződik be az ügyészi jelentés – „a további eljárás lehetőségéhez tehát az egyetlen mód az, ha Kossa elnök úr megjelöli a vádemelőket, és segítséget nyújt ahhoz, hogy ezek tényleg meg is jelenjenek vallomástételre.”¹²

Ezek azok a hónapok, amikor a magyar püspökök arra kényszerültek, hogy az egy-két éve egyházmegyei szolgálatra átvett szerzeteseket elbocsássák. Ezek száma a veszprémi egyházmegyében pl. 77,¹³ a székesfehérváriiban 48 volt.¹⁴ Erdélyi is ekkor került ki az egyházmegyei szolgálatból, melyhez talán még az is hozzájárulhatott, hogy Kossa szeptember 4-én – mivel az előző felszólítására addig még választ nem kapott – ismételten kérte Erdélyi 48 órán belüli eltávolítását, különben – így Kossa – „saját hatáskörömben fogok intézkedni.”¹⁵

⁹ Shvoy Lajos válaszelevele Sík Sándornak, 1950. szept. 1.: SzfvPL, No. 7268/1950.

¹⁰ Lásd önéletrajzát (1. sz. melléklet).

¹¹ SzfvPL, No. 1737/1951.

¹² Az Egyházmegyei Hatóság jegyzőkönyvei, 1951. júl. 21., júl. 31., aug. 26.: SzfvPL, No. 4569ab/1950.

¹³ Badalik Bertalan körlevele, 1951. aug. 20.: PMKL, Balogh Lajos hagyatéka (IV.204), Iratok, 1. tétel.

¹⁴ *Litterae encyclicae et officiosae ordinariatus*, 1948–1951: SzfvPL, No. 2331/1951.

¹⁵ SzfvPL, No. 1737/1951.

Bár (egy később írt, „második”) önéletrajza szerint Erdélyi ekkor úgy érezte magát, mint a „partra vetett hal”, aki ráadásul „nem kell sem az államnak, sem az egyháznak”, azért később azt is szükségesnek tartotta leendő tartótisztjének bevalani, hogy tulajdonképpen édesanyja akaratából lett pap, s 1945 után el is akarta hagyni a papi pályát, de az édesanyja miatt, akit mindennél jobban szeretett, nem volt szíve a nyílt elszakadásra.¹⁶ Életének további alakulása önéletrajzainak összevetésével igen pontosan követhető: „az elbocsájtásban kétségtelenül szerepet játszott az a tény, hogy az akkor bontakozó és a papság véleményével abban az időben még nagyon is ellenkező békemozgalmi munkában részt vettem, az előljáróim ellenzése ellenére, s három úgy nevezett békebeszédet is mondtam a helyi kultúrházban. Mivel az elbocsátás után állásom nem volt, elfoglaltságom se nagyon, beléptem szüleim barackosával az 1. sz. Törekvés tcs-be [termelőszövetkezeti csoportba], s itt dolgoztam 1956-ig a csoport felozslásáig.” Az önéletrajzát tovább olvasva további adatokhoz jutunk az októberi forradalom alatti, közönnnyel és félelemmel terhelt viselkedéséről. A forradalmat követően a barackosában mint egyéni gazdálkodó foglalatokodott tovább, de közben tovább művelte magát, s elszántan – utólag talán azt is mondhatjuk: makacs tudatossággal – tanulta az angolt és az orosz.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében

1959. május 11-én (valószínűsíthetően Vértés Edit javaslatára) az MTA Nyelvtudományi Intézetébe került, ahol igen nagy kedvvel dolgozott, sokat és jól, kezdetben mint külső munkatárs, majd 1965. júniustól mint véglegesített tudományos munkatárs. Gyakran utazott külföldi kongresszusokra, illetve tanulmányutakra, először Kelet-Berlinbe, Helsinkibe, Hamburgba, Moszkvába, majd 1969 júliusától az Egyesült Államokba és végül 1971. július 1-jétől az NSZK-ba. Közben a finnugor nyelvészet mellett az intézet igazgatóságának a kívánságára 1962-ben elkezdte a szamojéd nyelvek tanulását, s 1966/67-ben az ELTE-n mint meghívott előadó a szamojéd nyelveket tanította. Tanítványait (név szerint: Csúcs Sándort, Horti Lászlót és Zaicz Gábort) egy kis borozgatás melletti beszélgetésre néha még nagytétényi lakásra is meghívta.¹⁷ Ekkor egy éven belül kétszer is emelték a fizetését.

Erdélyit az elhárítás (A BM III/I osztály) „Filológus” fedőnév alatt 1967. február 13-án szervezte be „pressziós alapon, melyet később a végzett munkája alapján elvi alapra helyeztek, és fokozatos módszerrel hajtották végre.”¹⁸ Hogy pontosan mi volt a *presszió* alapja, nem tudni, nagy valószínűséggel az, hogy az állambiztonság tudott arról, hogy 1956 őszén a nagytétényi lakásán gyakran vendégeskedtek „reakciónak” minősített személyek, akikkel ugyan – mint ahogy „közömbössége” bizonyítására szükségesnek tartotta megemlíteni – átkártyázta a forradalmat, viszont együtt hallgatták a Szabad Európa Rádiót, s társaságában többen a cserkészet újrászervezésével kokettáltak, mely elől ő mereven elzárkózott, hiszen így írt: „Én nem voltam cserkész, ebben a dologban forduljanak máshoz, nem érdekel. Annak idején nem volt pénzünk cserkészruhára, s azért nem lettem. Öreg fejfel pedig nem

¹⁶ Erdélyi István önéletrajza, 1971 (2. sz. melléklet).

¹⁷ Zaicz Gábor szíves közlése, 2010. november.

¹⁸ Információ Erdélyi Istvánról, 1969 (4. sz. melléklet).

akarak rövidnadrágban járkálni.”¹⁹

Az első titkosszolgálati jelentés, melyről tudomásunk van, 1968. decemberi keltű. Ebben így ír: „...hamburgi utam alkalmából összeemelekedtem Décsy Gyula hamburgi finnugor nyelvész professzorral, akit 1965-ben ismertem meg Helsinkiben, a Finnugor Kongresszus alkalmából.” Közli, hogy Décsy meghívta őt Hamburgba tanítani, azzal, hogy a szamojéd nyelvi előadásaihoz megpróbál pénzt szerezni, de akár véglegesen is kint maradhat, hiszen – ahogy Décsy szavait idézi – „ott nagy paphiány van, s kitűnő német nyelvtudással hamar elérheti, hogy egy plébániát bízzanak rám.” Majd felsorolja, hogy a kongresszuson ki mindenki-vel találkozott (többek közt Thomas Seboek és Denis Sinor [azaz: Sebők Tamás és Sinor Dénes] professzorokkal, akiket egyébként még Budapestről ismer, mikor a Nyelvtudományi Intézet vendégei voltak). Ugyanakkor azt is jelenti, hogy Décsy 1956-ban ment ki, otthon szlavista volt, itt nyergelt át finnugristának. A jelentés szerint Décsy gyűlölettel beszél Magyarországról, nem csoda, hiszen „politikai magatartása: vitathatatlanul szocializmus ellenes”, ráadásul „a Hamburgban és környékén élő magyarok szövetségének az elnöke is volt.”²⁰ Sőt, egy amerikai állampolgár, bizonyos Charles Carlson ösztöndíjas itteni tevékenységéről is adott információt (melyet eredményes munkának minősítettek, ezért már akkor – azaz a „hivatalos” beszerzése előtt – jutalomban is részesült), ráadásul a következő, 1969 júniusi jelentésben arról írt, hogy 1968-ban az intézet részéről Rédei Károly elintézte, hogy Carlson az intézetben dolgozhasson. Ekkor Rédei, Gulya János, de maga Erdélyi is versengve keresték Carlson kegyeit, s ebéd-, vacsora- és balatoni meghívást is beleértve bevetettek mindent, hogy hívják meg őket Bloomingtonba vendéglelőadónak. „Mindegyik kérte Carlson-t, hogy a másikkal erről ne beszéljen, ne említse, hogy mi a terve”. Hozzátette, hogy „Gulya és Rédei egy párt alkotnak még jó barátjakkal, Erdélyivel szemben”, csakhogy kihagyják őt a nyugati vendégekkel való találkozásból.

Ugyanebben a jelentésében beszámol egy másik intézetlátogatásról is: „1968-ban G. Ganschow, a müncheni egyetem finnugor tanszékének vezetője jött turistaként hozzánk. (Ganschow egyébként a berlini fal előtti időben Nyugat-Berlinben lakott, onnan járt át a Kelet-Berlinben lévő Humboldt Egyetem Finnugor Intézetébe, s Steinitz professzornak a jobb keze volt.) Rédei és Gulya annyira lefoglalták maguk részére Ganschowot, hogy Erdélyi még találkozni sem tudott egyszer sem Ganschow-val, pedig 1960 óta ismerik egymást.”²¹

Amerikai „tanulmányútja”

Ilyen előzmények után nyerte el az intézet vezetőségének egyértelmű támogatását amerikai ösztöndíjához. Érdemes szó szerint idézni: „Dr. Erdélyi István tudományos munkatárs a finnugrisztikának külföldön elismert, eredményes művelője. Eddigi külföldi útjai alkalmával méltán képviselte a magyar nyelvtudományt, itthon pedig jól hasznosította a tapasztalatokat. Tudományos kvalitásai mellett embe-

¹⁹ Erdélyi István önéletrajza, azon belül is különösen a tartótiszt, Viczián Pál megjegyzése 1969 (1. sz. melléklet).

²⁰ Jelentés Décsy Gyula „nyugatnémet személyről”, 1968. dec. 5.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”).

²¹ Erdélyi István jelentése, 1969. júl. 14.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”).

ri és politikai magatartásának korrektsége kellő alapot ad ahhoz, hogy az intézet vezetősége egyértelműen támogassa ösztöndíjkérelmét. Tamás Lajos vezető, Juhász József személyzeti vezető, Rédei Károly párttitkár.²²

Egyébként az állambiztonság Rédeit, mint a nemzetközi tudományos életben ismert nyelvtudóst is „megkísértette”: például azzal, hogy mikor támogatta (legalább is Erdélyi ezt állította) a kémgyanús amerikai Charles Carlson magyarországi tanulmányútját, alkalmasnak vélhették szolgálattételre, így meg is próbálkoztak a beszerzésével. A „Madák” ügynöki fedőnév alatt róla megnyitott dossziében tartótisztje viszont azt írta, hogy Rédei ímmel-ámmal reagált a beszerzési kísérletre (az egyértelmű visszautasításnak nincs jele), lehet, hogy csak azért, hogy elnyerje a bécsi egyetemen a magyar lektori állást, hiszen, miután kijutott Bécsbe, egyértelműen kiszállt az ügyből.²³

Témánk szempontjából lényeges ugyanakkor megjegyezni, hogy Rédei Károly, a nyelvtudományi intézet nagy tekintélyű tudós-párttitkára, aki Erdélyit amerikai tanulmányútra ajánlotta, 1943-tól 1948-ig, az államosításig a nagykanizsai piarista gimnáziumba járt, és hivatásáról-iskolájáról egy alkalommal így írt: „Nyelvésznek nem születik az ember, hanem élete első szakaszában [...] válik azzá érdeklődése és tanulmányai révén. [...] A piarista gimnázium humánusra, az emberi értékek megbecsülésére nevelt. [...] Igényességével ez az iskola ébresztette fel bennem a tudatosságot, az ismeretek megszerzésének az örömét. [...] Az államosítás nehéz éveket hozott magával [...] a gimnáziumi évek adták meg a lehetőségét annak, hogy majdan nyelvész váljak belőlem.”²⁴

A BM III/I osztály ezt követően Erdélyit 1969. május 26-án *tartásra* átadta az amerikai ügyekkel foglalkozó III/III-4 osztálynak,²⁵ melynek Erdélyi még kiutazása előtt különféle információkat adott át: először egy listát külföldi kapcsolatairól (az 1924-ben kivándorolt nagybátyjáról, három emigráns osztálytársáról, az Amerikában működő piaristákról és a kinti nyelvészprofesszorokról), akiket aztán az elhárítás összevetett a *Hungarians in America* című könyvben található nevekkal. De ekkor írt jelentést Erdélyi az oroszul jól beszélő Kovács Ferenc debreceni nyelvészprofesszorról is, felsorolva annak külföldi kapcsolatait (pl. a helsinki magyar lektort, Szabó Lászlót, aki végül is disszidált, illetve Sinor Dénest, Lotz „Jani bácsit”, Austerlitzet, stb.). Talán ennek is köze lehetett ahhoz, hogy Kovácsot végül is nem nevezték ki Helsinkibe nagykövetnek, hiszen az Erdélyi-jelentés záradékában a tartótiszt, Viczián Pál rendőr őrnagy azt írta, hogy „a jelentés olyan jellemvonásokról számol be, mely alapján Kovács Ferenc nem alkalmazható jelöltként”²⁶ Ugyanígy jelentett Erdélyi az öt amerikai tanulmányútra ajánló Rédei Károlyról is, elemezve nemcsak a Vértés Edithez és Gulya Jánoshoz fűződő – nem mindig felhőtlen

²² Az MTA Nyelvtudományi Intézetének ajánlása a Kulturális Kapcsolatok Intézete által rendszerezített személyi adatlapon, 1969. márc. 31.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 2.

²³ Följegyzés Rédei Károly szervezési kísérletéről, 1976 (5. sz. melléklet).

²⁴ DÉNES Ferenc, Dr. Rédei (Radanovics) Károly nyelvészprofesszor szülőföldi köszöntése és életútjának ismertetése „A magyarság eredete és nemzeti azonosságadata” c. előadás alkalmából a Polgári Olvasókönyvtárban (kézirat, Nagykanizsa 2003. márc. 7.) Idézi: BOLF Barbara, *A Nagykanizsai Piarista Gimnázium és Rendház államosítása, 1948–1950*, in *Egyháztörténeti Szemle* 11(2010):2, 109-130: 129.

²⁵ ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 38-39.

²⁶ Erdélyi István jelentése Kovács Ferencről, 1969. jún. 2.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”).

– szakmai kapcsolatát, de még arról is tudósított, hogy Rédei mire költötte az Indiana Egyetemről honoráriumként kapott 200 dollárját.²⁷

Sokat mond – talán még tudománytörténeti szempontból is – az a jelentése, melyben az 1960–1969 közötti nemzetközi finnugor kongresszusokat mutatta be, ahol „nem annyira a tudományos részén van a hangsúly, hanem inkább az előadások szünetében, sőt sokszor a másnapba nyúló fehér...” [„asztal melletti beszélgetéseken” – állhat az eredeti szövegben], de ez a rész nem olvasható tovább, hiszen itt néhány sor a kutatók elől ki van fedve (anonimizálva). Sokan bóbiskolnak az előadások közben, „a fogadásokon viszont az alkohol megoldja a nyelvet, az ember elveszti önellenőrzési ösztönét, s ilyenkor sok mindent kifecsegnék »hazánkfiai« az érdeklődő külföldieknek, kik sokszor igen rafinált kérdéseket tesznek fel. Fehér asztal mellett már sok fontos dolgot kibeszéltek. Jellemző, hogy a magyar nyelvtudomány helyzetéről, belső vitáiról, ellentétekről és frakciókról pl. Helsinkiben vagy Párizsban pontosabb értesüléseket szerezhet az ember, mint itthon.” De nem marad el a szakmai értékelés sem: „Hogy milyen hasznára volt a magyar tudománynak a nyugati nyelvészvilággal való kapcsolat, arra igen nehéz felelni. Véleményem szerint az ortodox, hagyományos magyar nyelvészettel szemben modern, újszerű, amerikai eredetű nyelvészeti irányzatok túlságos ajnározása és kritikátlan »istenítése« (főleg az Intézet ún. általános nyelvészeti osztálya részéről) a lazulás egy jele. Mert ezek a »modern« nyelvészetet művelők irányt szabnak, programot terveznek, értekeznek, szerveznek, lótnak-futnak, de komoly, elmélyülést igénylő munkára a szó szoros értelmében »nincs idejük«. Lehet, hogy érik valami »új« bennük, de a konkrét közös új munkákban nem igen vesznek részt, vagy legalábbis eredményeik még egy ideig ugyancsak váratnak magukra.”²⁸

Az Indiana University magyar származású professzora, Denis Sinor (Sinor Dénes) még a nyelvtudományi intézetbe címzett, magyarul írt levelében 1969. június 19-én örömmel értesíti Erdélyit, hogy az egyetem kész őt fogadni.²⁹ Ezek után még július elején leadott tartótisztjének egy összeállítást (tervet) arról, hogyan képzei el kinti hírszerzői működését és ehhez hogyan szerez a magyarországi piaristáktól anyagot. Íme: „elképzelésem szerint amerikai utamon igen hasznos lehet egyházi, »papi« voltom. Ezt tapasztaltam már Finnországban is, ahol legtöbbször úgy mutattak be új ismerőseimnek, hogy egyházi ember. Ez egyrészt azért is szükségesnek látszik, mert 1. minden amerikai ismerősöm (Seboek, Lotz, Austerlitz, stb.) úgy tudja, hogy pap vagyok; 2. nagyon valószínű, hogy Sinor Dénes, akinél a legtöbbet szándékozom tartózkodni Bloomingtonban, azért is hívott meg, mert neki, aki hívó katolikus, igen imponál piarista voltom. Elutazásom előtt (jún. 30-án) felkeresnek a piaristáktól egy páran az otthonomban, s közlik velem a rend kinti házainak a címét, elbeszélgetek velük, hogy az ismerőseim közül kik vannak kint, stb. Ezzel úgy vélem, eléggé fedve lesz az a tény, hogy ott felkereshetem őket, látogatást tehetek náluk. Ez arra lesz jó, hogy ha szükséges ismerősökre és összeköttetésekre hivatkozni akármilyen okból, ez kitűnően felhasználható, hasznosítható. S ha Sinor ajánlatosnak tartja, akkor a bloomingtoni egyetem mellett a katolikus hallgatók

²⁷ ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 38-42.

²⁸ Erdélyi István jelentése az MTA Nyelvtudományi Intézet külföldi kapcsolatairól, 1969. jún.

14.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 44-46.

²⁹ ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 58.

számára épült kápolnában részt vehetek az istentiszteleteken. Ezzel elősegíteném azt, hogy »jobban« megismerjenek, s feltétlenül elérhető, ha kívánatos a részükről, egy jövőbeni meghívás, esetleg vendéglőadói felkérés. Lehet, hogy szükséges lesz egy bemutatkozó látogatás a helység püspökénél (ez így szokás). Ha az amerikai piaristák meghívják esetleg, hogy látogassam meg a többi házat is, talán ezt is megtehetem. Buffalóban az ún. tehetségesek iskoláját vezetik, s ez sem lehet érdektelen a számunkra.” Még azt is tudjuk, hogy a tervezett megbeszélés egy kis akadályba ütközött, hiszen a továbbiakban így ír: „A piaristákkal való találkozást át kellett tenni egy későbbi időpontra, mert az egyik résztvevőt elütötte egy autó, s eltört a lába. Az összeövetel a piaristák kérésére jött volna létre, Salánki István tanár volt az, akivel megbeszéltem. Részt vettek volna: Péter Mihály első asszisztens, Balogh Ferenc igazgató és az öccse Lajos, valamint Salánki. Salánki István jól tud finnül, eljár hivatalos felkérésre, ha finn vendégek jönnek, tolmácsolni is. Felfelkeres az intézetben, s egy ilyen alkalommal említettem neki, hogy valószínűleg az USA-ba megyek egy fél évre. Erre feljött hozzám, s kérte, hogy a rendi barátaim közül szeretnének velem találkozni valahol Pesten. Én erre meghívtam őket, volt tanáraimat: Pétert és Balogh Ferencet, valamint öccsét, aki két éven át szomszédom volt a rendházban és természetesen Salánkit is.” Majd rövid jellemzést adott az említett rendtársairól.³⁰

Miután 1969. július 18-án aláírja hírszerzői megbízását,³¹ öt hónapos ösztöndíjjal kiutazik az USA-ba. A megbízásával kapcsolatos információ a kinti magyar külképviselet(ek)hez késéssel érkeztetett, hiszen a külügyi futár szeptember 1-jei üzenetében még ez áll: „Bár nem kaptunk tájékoztatást az ösztöndíjasok között levő esetleges hálózati személyekről, de Dr. Erdélyi István nyelvész fontoskodó (kacsingatott, félrehívott) magatartásából feltételezem, hogy legalábbis eligazítást kapott, vagy esetleg a katonai társszerv ügynöke. Kis sk.”³²

Kiutazásáról végül is New York-i magyar kirendeltségen egy bizonyos „Nagy elvtárs” értesítést kap, melyben egyidejűleg arra utasították a missziót, hogy Erdélyt „külügyi fedéssel használják fel társadalmi kapcsolatként.”³³ Erdélyi aztán kinti tevékenységéről szinte napra pontosan írásban beszámolt a magyar külképviseletnek:³⁴ először egy hónapos nyelgyakorlaton volt a Columbia Egyetemen, melynek igazgatója volt iskolatársa, Juhász Ferenc, s itt már „az első hét után megbeszélte vele a nyelvi kurzus oktatóinak pedagógiai hiányosságait.” Az egyetemen alkalma volt megismerkedni az IREX³⁵ illetékeseivel. Majd a New York-i egyetemen Robert Austerlitz-hez ment, akít 1960 óta jól ismert. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy bár a kinti Butler Könyvtárban jó finnugor anyag van, mégis csalódott az itteni

³⁰ Erdélyi István jelentése USA tanulmányútjáról, 1969. júl. 4.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”). Felül, jobb oldalon, a „szigorúan titkos” minősítés felett kézzírással: „Viczián et. Megbeszélések szerint tevékenykedjen papi vonalon”.

³¹ Erdélyi István hírszerzői megbízása, 1969. júl. 18. (6. sz. melléklet).

³² Kivonat a washingtoni 8/14-1/69. sz. futár-jelentésből, 1969. szept. 1.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 61.

³³ Információ Erdélyi Istvánról, 1969 (4. sz. melléklet).

³⁴ Erdélyi útijelentése, 1969. aug. 14.–1970. febr. 14.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 98–102. Sajátkezű aláírás: Filológus és Erdélyi.

³⁵ International Research & Exchanges Board: 1968-ban alapított nonprofit szervezet nemzetközi innovatív programok támogatására.

„finnugrista oktatás” alacsony színvonalában. Jelenti, hogy a kintiek Őt és Kálmán Béla debreceni professzort tartják szimpatikusnak, „olyanoknak, akik a »két ellenséges magyar finnugrista csoport« (tudott róla) között a középhelyet foglalják el, s olyanoknak, akik »nem politizálnak«”. Majd Denis Sinor illetve Lotz János intézetét keresi fel Bloomingtonban, ahová Pozsonyi István kultúrattasával érkezett, s az ottani partin több magyarral (többek közt Thomas A. Seboek-kel illetve Vázsonyi Endrével és nejevel) s több neves professzorral találkozott. Előadásaiért (napi 2 óra) 800 dollárt kapott, ezért jó szállodába tudott menni. Sinor meghívta tanítani, de csak ha hivatalosan jön, mert – így Sinor – disszidenst egy évnél tovább nem foglalkoztat. Majd a Yale Egyetemre ment, a karácsonyi szünet alatt is dolgozott, anyagot gyűjtött a kandidátusi dolgozatához. Megítélése szerint e munkája „termékeny volt.”

Ez idő alatt levelezett a hamburgi Décsy Gyulával is, aki amellet, hogy beszámolt a finnországi Utsjokiban végzett nem nagyon sikeres kutatásairól, meghívta őt vendégprofesszornak a Hamburgi Egyetemre. Ismerve Décsynek a négy evangélium fordítását tartalmazó magyar nyelvű kézirattal, az 1466-ban keletkezett Müncheni kódexszel kapcsolatos kutatásait,³⁶ bizonyára fontos tudománytörténeti adalék lehet levelének következő részlete: „Nagyon köszönöm a Biblia megküldését. Károlyi azonban volt nekem. Káldi kellett volna (nem Gáldi).³⁷ Közben azonban az egész ügy tárgyalanná vált, mert a MK III kötetét nem a tervezett formában fogom közzétenni. A biblia vételét különben azért nem nyugtáztam, mert nem jó egyházi könyvek cseréjéről levelezni. A magyar postával egyébként kevés embernek van jó tapasztalata [sic!]. Egy hét minden levél Hamburgból Budapestig, ez ver minden postai rekordot közép-európai viszonylatban is.”³⁸ S Décsynek a hamburger névre keresztelt amerikai ímbisz-eledel nevével kapcsolatos kutatásai illetve publikációja³⁹ tükrében talán érdekes lehet a következő, immár Hamburgból írt levélnek az a meglehetősen humoros részlete, melyben mikor Erdélyit „biciklis nyereg alatt puhított filet-steak-ekkel” várja Hamburgba, egyben „kegyelemteljes karácsonyi ünnepeket, szép ünnepi miséket” kíván, úgy is „mint *eopicoesherus Hamburgensis*, vagyis kóser vagdalthús hagymával két kenyér közé téve”. Egyébként az effajta szóvicc amúgy sem volt idegen tőle, sőt, mikor egyik írásában felelevenítette gyerekkorát egyenesen azt vallotta, hogy „egy szóvicc felismerése: nyelvészet.”, s mindjárt egy példát is hozott: mikor egy társaságban kiejtették a csehszlovák államfő, Masaryk nevét, az öregapja azonnal rávágta: „hónap eszik.”⁴⁰ Ezúttal azonban mégsem tekinthetjük humorosnak az Erdélyinek írt fenti levél azon részletét, melyben Erdélyi meghívása felett a következőképp aggódik: „Itteni előadásod ügye rendben van, csak megkapd az ideutazási engedélyt magyar atyánkfiaitól. Mond [sic!] nekik, hogy jelentesz inkább, csak adják meg. S győzd

³⁶ *A Müncheni kódex: A négy evangélium szövege és szótára*, DÉCSY Gyula olvasata, s. a. rend. SZABÓ T. Ádám, Bp., 1985.

³⁷ Utalás Gáldi László nyelvészre.

³⁸ Décsy Gyula levele Utsjokiból Erdély Istvánnak New Yorkba, 1969. szept. 29.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 65-66.

³⁹ DÉCSY, Gyula. *Hamburger for America and the World: A Handbook of the Transworld Hamburger Culture*, Bloomington, Ind., 1984 (Transworld Identity Series, 3).

⁴⁰ DÉCSY Gyula, *Predesztinált, prediszonált – csak nem tudják*, in Fórum Társadalomtudományi Szemle 11(2009):2.

meg őket, hogy igaz lesz.”⁴¹

Az amerikai rezidentúra éberén követte Erdélyi István minden lépését, a külképviseleten dolgozó bizonyos Sági (fedő?)nevű alkalmazottal 1969. október és 1970. január között többször is találkozott, s jelentett neki a kinti magyarok egymáshoz való viszonyáról. Sági pedig magyarországi tartótsíztjétől adott át neki kinti tartózkodásával-viselkedésével kapcsolatos utasítást. Volt persze lényegtelen, pletyka-szintű információ-átadás is, például hogy Sinor és Seboek között „nem a legjobb a viszony”, ők „egymás szemében hízelegnek, azonban ahol és amikor lehet, kölcsönösen fúrnak egymást”, ugyanakkor Erdélyi jelentett például egy Kertész nevű személyről, azt írta róla, hogy „megszédült az amerikai életformától és teljesen felvette az amerikai stílust”, ezért „nem tartja kizártnak, hogy szerződése lejártával nem marad kint.”

Erdélyi Washingtonban felkereste a kinti piaristákat is, Irányi László házfőnök-nél lakott, s megtudta – s persze jelentette is – hogy „a rend éveken keresztül kapcsolatban állt a State Departmenttel.” Meg hogy Irányi egy ideig az amerikai diplomatákat tanította magyar nyelvre, de még azután is szaktanácsadójuk maradt, miután az amerikai külügy saját nyelvtanárokat alkalmazott. Sági bevitte Erdélyit még az ENSZ épületébe is, saját kocsiján, „így nevét sehol sem jegyezték fel.” Ez utóbbi megjegyzés azért fontos, mert további tervük lehetett Erdélyivel, ugyanakkor persze végleges (tartós) beszervezhetősége megállapításához, jellemét, viselkedését kint is figyelték és elemezték, például így: „A találkozon fegyelmzetten viselkedett. Az előző találkozóktól eltérően nem fecsegett. Arról, hogy otthon kapcsolata van velünk, nem beszélt, utalást sem tett.” És: „a találkozon csak minimális italmennyiség fogyasztására szorítkozott. Mindezek amellet szólnak, hogy Filológus nevelhető.” Olyannyira szoros volt a kapcsolat Erdélyi és a külképviselet között, hogy „az operatív lehetőségek jobb kihasználása” érdekében a külképviselet néhány üveg itallal is hozzájárult az Erdélyi által adott „névnapi party” sikeréhez, sőt, mikor 1970. februárban (ki)küldetése végén hazautazott, Washingtonból percre pontosan jelentették a titkosszolgálatnak, hogy mikor indul, hogy útját Hamburgban megszakítja, hogy ott Décsy meghívására még előadást tart, és hogy legkésőbb mikor kell hazaérkeznie.

Itthon aztán Erdélyi több oldalon beszámolt kinti tevékenységéről,⁴² szabatosan pontokba szedve a meglátogatott intézményeket és személyeket. Ezek:

Columbia University, New York, megnevezve a leköszönő és új elnökét, valamint az ott tanító illetve az egykor tanított ott magyarokat.

Piarist Alumni Association (Piarista Diákszövetség), megadva címét és telefonszámát, a tisztségviselők és több tag nevét. Irányi László és Gerencsér István hívására látogatta meg a szövetséget; őt mint otthonról jött piaristát mutatták be, s azt hitték, hogy kint is marad. Nem cáfolta határozottan, mondván, hogy majd meglátja. A „házavatáson” borozgatás közben sokakkal találkozott, s azokról, akik a következő évi piarista bált tervezték, a következőt állította: „A fő céljuk szemmel láthatólag a minél nagyobb anyagi haszonra való szert-tevés volt.”

Calasanctius Preparatory School, Buffalo, megadva az ottani piarista gimnázium

⁴¹ Décsy Gyula levele Hamburgból Erdélyi Istvánnak, 1969. dec. 16.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 80.

⁴² Meglátogatott intézmények, 1970. márc.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”).

címét és telefonszámát. Pontosán leírja, hogy Gerencsér István „meghívására és költségére repültem oda okt. 29-én és nov. 3-ig ott maradtam. Utamat nem jelentettem senkinek. Régi ismerőseim: Gerencsér, Krigler Béla, Palotai Mihály, Bendik István, Pintér Mihály, újak: Pattantyús János, Kővári Lajos piaristák, Pap Gyula civil, orosz tanár, győri bencés diák, volt a Szovjetunióban, mint hadifogoly tanult meg oroszul. Kővári Lajos késői hivatás, valahol Ny-Németországban csatlakozott hozzájuk. A ház tagja volt Divald István.⁴³ Meglátogattam este (nov. 2.) a noviciátust, ahol 3 újonc (egyik a Navy kiszolgált veteránja), Bátori József újoncmester, két idős lengyel piarista és egy szlovák (ő a házfőnök) él igen szép környezetben az Erie tó partján. Itt szoktak a magyar cserkészek a nyári szünetben táborozni a piarista atyák, a kispapok, valamint parancsnokaik vezetésével. Ekkor halt meg Sárvári János piarista, a buffaloi Árpád-házi Szent Erzsébet-templom nemrég kinevezett plébánosa”. A magyar hívek jómódúak, összetartóak, vágyódnak haza, Gerencsér kivételével, „aki szinte gyűlöl mindent, ami magyar – pedig itthon ún. »nagy magyar«, volt, tábori lelkész, cserkész-parancsnok stb. [...] A rendi közösségből jóformán semmi sincs meg. Mindegyik éli a maga önálló életét: részvényeivel, külön bevételi forrásaival, a város különböző kollégiumaiban tanítanak [...] P. Masdeval elvitt a New York University meglátogatására, ahol magyar-tanítás is folyik magnetofon-szalagról. Masdeval elmondta, hogy beszélt a főnökével (ő spanyol nyelvet és irodalmat és katalán irodalmat tanít), aki szívesen alkalmazna engem magyar és finnugor nyelvek oktatására havi 1800 \$-ért, ha kinn maradnék vagy visszajönnék, mert az egyetemnek nagy összegek állnak a rendelkezésre. De sajnos a »főnök« elutazott s így személyesen nem tudtam vele tárgyalni.”

Piarist Fathers, Washington, szintén címmel és telefonszámmal. Vezetője Irányi László és P. Mario spanyol piarista. Tulajdonképp három, kétemeletes egységből álló növendékház, ahol 12-13 növendék tartózkodik. „Közel van a Catholic University-hez. Nov. 18-tól 21-ig tartózkodtam itt. Különösen 4-5 kubai kispap kedvelt meg nagyon, ők vittek el autóval, s mutatták meg a főváros nevezetességeit (Kennedy sírját, a Fehér Házat, a Kongresszusi Könyvtárat).” Tőlük tudta meg, ami a korábbi, a washingtoni külképviseletnek adott jelentéséből már ismerünk, „hogy Irányi László öt évig tanított magyar nyelvet a State Department-ben a diplomatak részére a Georgetown University-n, de most már a Külügynek külön nyelviskolája van a diplomata jelöltek számára. Irányi az Amerika Hangja magyar adásában 3 hetenként szentbeszédet mond, de »sohasem politizál a beszédekben« – mint ő maga mondta nekem. Egyszer, az elutazásom előtti órában elkísértem őt a Nevelési és Egészségügyi Minisztérium épületéhez, ahova magnóra mondani ment a beszédét. Irányiról külön ld. a személyekről szóló részt.”

Center for Applied Linguistics, Washington. Itt Lotz János az igazgató, a jezsuiták 8 emeletes épületében vannak a nyelvészeti intézetek. Lotzot korábról ismeri, aki főképp szamojéd nyelvészettel foglalkozott, most inkább csak menedzsel, viszont intézete igen sok anyagi támogatást kap. „Az intézet legfőbb urai a jezsuiták – de [...] a külügyminisztérium Lotzot tanácskozássra Pater Lotz-nak címzett meghívóval hívják, s igen kedvelik.” Lotz is meghívta: bármikor bármeddig dolgozhat nála, ő meg szívesen maradna, már csak azért is, mert Lotz már akkor megkedvelte őt, mikor Magyarországon járt, hiszen ő (mármint Erdélyi) nem volt tolakodó, mint

⁴³ Ld. róla alább részletesen.

magyar nyelvész kollégái.

Indiana University, Bloomington. Itt Denis Sinor fogadta, s meghívta 1971-re, hogy az ottani intézetben bármivel foglalkozhat, amivel csak akar, maradhat is náluk bármeddig. Majd részletesen leírja, hogy hol, milyen szinten és kik kutatnak. Seboek is meghívta 1971-re, szabad kutatási területtel. Találkozott az 1956-ban disszidált Bayerle Gusztáv turkológussal, valamint bizonyos Kovács Lászlóval, aki állítólag „r.k. pap” volt, s feleségével 1970-ben akar hazalátogatni.

Austerlitz Robert. Részletesen ismerteti életrajzát (1923. december 13-án született Brassóban, apja román zsidó, anyja amerikai, 1937-ben hagyta el Romániát anyjával. 1960 óta többször járt a budapesti nyelvtudományi intézetben, jól tud magyarul s ismeri a magyar kollégák jelentős részét, több nyelven beszél, stb.). Mikor Erdélyit, mint régi kedves barátját köszöntötte, megölelte, megcsókolta, s bizalmasan azt is közölte vele, hogy a magyar hivatalos körökben azt feltételezik róla, hogy a CIA ügynöke, pedig ez nem igaz, bár tény, hogy egyszer az IREX-irodán „egy szlovák professzorral kértek véleményt” tőle. Erdélyi mégis úgy jellemzi őt, hogy „viselkedése (szándékosan, tervszerűen vagy őszintén – nem tudni) olyan volt, mintha barátilag védő jobbot terjesztene ki föléje és vigyázna rá, hogy olyanokkal, akik nem tisztességes emberek és olyanokkal, aki veszélyesek lehetnek, vagy olyanokkal, akik nem tudósok, hanem menedzserek, az ő kedves barátja ne kerüljön összeköttetésbe.” Így óvta őt Sinortól („sötét alak”), Deák Istvántól („tróger, menedzser”), Seboektól és Vázsonyitól (akik „ígérgetnek, de esetleg felhasználják ellened, ha adnak is valamit”). Nem mutatta be szinte senkinek, mert szerinte „mindenki hülye, kétszínű, konjunktúra-lovag és »kevés itt a megbízható, tisztességes ember, de a magyarok közt még kevesebb«”. Austerlitznél találkozott Juhász Ferencsel is, akivel szót váltott volt tanáraikról illetve az otthoni és a kinti piaristákról. Reménykedik, hogy szakmai kérdésekről kezdeményezett levelezésük tartós lesz, s így talán még majd egyéb információkhoz is juthat tőle.

Denis Sinor, azaz Sinor Dénes. Róla az előzőekben részleteiben már megismert adatok olvashatók, főleg szakmai működésével kapcsolatban.

Divald István „volt piarista”. A kinti rendtársaitól nyert értesülése szerint Divald 1956 előtt disszidált, állítólag Schütz professzor értékes lemezgyűjteményének eladásából szerzett pénzen. Hosszabb ideig Bécsben és Rómában élt, majd Tomek generális utasítására Amerikába ment, a buffalo-i iskolában tanított. Igen-igen meg voltak vele elégedve, olyannyira, hogy igazgatói kinevezése is folyamatban volt. Most viszont, mikor megkérdezte, hogy „Divalddal mi van, hol van?”, tudatták vele, hogy Divald a magyar államvédelem embere volt, az államvédelem juttatta ki, tőlük kapott utasításokat,⁴⁴ s ő „buktatta le” Órényi (Ördögh) Jánost és Albert István tartományfőnököt. Érdeklődéssel olvasnánk tovább jelentését, hiszen az úgy folytatódik, hogy Divald állítólag meg is írta beszervezésének egész történetét, de a jelentés e része (mintegy 3-4 sor) ki van takarva. Viszont Divald kinti tevékenységéről illetve Erdélyinek Divaldhoz való kapcsolatáról, s persze, magáról Erdélyiről

⁴⁴ Divald István piarista (1923–1972), az állambiztonság az 1956-os forradalom előtti napokban (disszidálásnak álcázva) jutatta ki nyugatra. 1965-ben laicizált, az USA-ban vegyész diplomát is szerzett, s ottani kemoterápia-kutatásokról is küldött haza információkat. Ügynöki munkadoszsiéja: ÁBTL, 3.2.3, Mt-173/1-2 („Dusek János”, „Broger”). Ld. e kötetben az *Akit az államvédelem szöktetett ki Nyugatra* c. tanulmányt

sokat árul el a már újra olvasható következő részlet: „Én érthetően nem nagyon kérdezősködtem, mert jobbnak tartottam, ha érdektelenséget mutatok ebben az egész dologban. Divald a disszidálása előtt ki-kijött az otthonomba [értsd: Nagyténybe], itt igen jól érezte magát, mindig kért kölcsön tőlem egy-két százast, sohasem adta meg, de – mint később a disszidálása híréből gyanítottam – valószínűleg ő küldött számomra egy testreszabott télikabátot, s talán »névtelenül« így próbálta kiegyenlíteni tartozását. Nagyon szerettem volna vele találkozni, hogy tőle is megtudhassak egyet-mást, ami érdekelt volna bennünket. De úgy láttam jónak, ha még Philadelphiát is elkerülöm. Ezért is nem mentem el meglátogatni a piaristák Philadelphia melletti Devon-ban lévő iskoláját, ahol pedig pár ismerősömet üdvözölhettem volna, így Meskó Lajost, Magyar Lászlót, Miskolczy Kálmánt. Az iskola igazgatója egy Mustos(?) István nevű piarista, aki itthon kezdte el tanulmányait, de állítólag Rómában fejezte be. Őt nem ismerem, bár Irányi tartományfőnökkel üzent, hogy bármikor szívesen látnak, látogassam meg őket. A Divald-ügy miatt azonban jobbnak láttam, ha nem nagyon jelentkezem piarista körökben.”

Irányi László. Ő az amerikai rendtartomány vice-provinciálisja. Még a címét is leírta: Piarist Fathers, 1339 Monroes St. N.E. Washington, D.C. 20017. 1942 óta ismeri, egy évfolyammal fölötte volt piarista növendék. 1945-ben a Vörösskereszttel Németországba települt, szegedi szüleivel együtt. Hogy ott a háború után mit csinált, azt nem tudja, de a magyar emigránsok körében sokan ismerték. 1947-ben kérte visszatérését a piarista rendbe, amit az akkori magyar növendék-elöljáró (a későbbi tartományfőnök) Albert István állítólag ellenzett, (itt egy-két szó a jelentésben kitakarva), de Tomek Vince tartomány-főnök (a későbbi római generális) közbelépésére mégis visszavették. Rómába irányították, ahol elvégezte a teológiát. Utána az Egyesült Államokba küldték, ahol Bátori József leváltása után aránylag fiatal kora (47 éve) ellenére vice-provinciális lett. Irányi még növendékkorából jól ismerte a későbbi, Rómában levő központ vezetőit, tegeződött Tomek generálissal, és mindenkiel jó kapcsolata volt, beleértve a rend spanyol vezetőit is, érthető, hogy személyében meg tudtak egyezni.

Erdélyi sokat beszélgetett Irányival washingtoni tartózkodása idején, főként este egy üveg bor mellett, ahol elmondták egymásnak életük történetét, mióta nem találkoztak. Irányinak tetszett Erdélyi tudományos működése, és ajánlotta, hogy ha kint maradna, nagyon könnyen bejuthatna valamelyik egyetemre, hiszen mindegyikbe be tudná juttatni, mert kitűnő összeköttetései vannak. Megkérdezte Erdélyit, hogy tudna-e vele otthonról levélváltásban maradni? Miért ne? – válaszolta, majd ír és be-beszámol további működéséről, eredményeiről. Irányi elmondta neki, hogy 1969 őszén Rómában volt, ahol az akkori magyarországi tartományfőnökkel, Albert Istvánnal is találkozott, sőt egymás mellett laktak. Albert kereste a társaságát, ekkor látszólag azt próbálta elérni, hogy Irányi ne nehezteljen rá, amiért annak idején ellenezte visszavételét. Albert Irányi előtt arról panaszkodott, hogy amiről a budapesti rendházban a legszűkebb körben tanácskoznak, az már másnap a biztonsági szervek tudomására jut. Irányi nagy összegek fölött rendelkezik, igen ügyesen gazdálkodik, s meglehetősen jók az összeköttetései. Mindenről tud, ami a magyarokkal történik, hiszen az amerikai piarista diákszövetségben is jó barátai vannak. Az új Magyarországgal szemben ellenséges, s a „többi felhőkben járó emigránssal ellentétben realisan látja”, hogy ő többet Magyarországra nem fog visszajönni.

Erdélyi egy év múlva, 1970. október. 30-án kelt meleg hangú rendtársi levele⁴⁵ ismeretében még az objektív szemlélő sem tudja megdöbbenés nélkül olvasni a jelentés következő sorait: „Véleményem szerint, az a tény, hogy nem ismeretes, hogy mit csinált Németországban 1945-47 között, hozzátéve azt, hogy Irányi igen otthonosan és magát jól érezve forgott annak idején »nyilas« körökben, s hogy tehetséges teológus volta mellett megfér a szervezési feladat és minden lében kanál volt, a nagy pénzüsszegek, melyekről szabadon diszponál, esetleg még a nyugat-németországi családi látogatásával is megtoldva, nem teszi lehetetlenné azt, hogy esetleg amerikai–nyugatnémet–spanyol érdekeket is szolgál, nem szólva természetesen legfőbb uráról, a Vatikánról.” Ezért javasolja, hogy „engedéllyel” levelezhesen vele, s fenntarthatja az Irányi által barátinak vélt kapcsolatot. Ha nem is egy amerikai találkozás, de esetleg egy olaszországi turista–utazás alkalmával találkozhatna Irányival, illetve ottani kapcsolataival. Ráadásul Tomek is igen kedvelte őt, annak idején még pénzt is küldött neki, így ez a kapcsolat-felvétel is hasznos lehetne.

Charles Carlson. Róla csak annyi áll, hogy „magyarországi tartózkodása során alaposan elemeztük,” ráadásul a szöveg a továbbiakban nagyrészt anonimizálva van. Ami abból mégis kiolvasható, az intim magánügy.

A hazai és a nemzetközi finnugor-kutatásokról

Miután az Egyesült Államokbeli tanulmányútjáról hazaért, felkereste kollégáját, Lőrincze Lajost, hogy kinti élményeiről-tapasztalatairól „elbeszélgessen” vele, hiszen Lőrincze épp akkor indult amerikai tanulmányútjára. E beszélgetésről a következő jelentést adta le: „Lőrincze Lajost 1959 óta ismerem, tudományos és nyelvművelő munkássága közismert. [...] Emberileg nem igen jutottam közel hozzá, de úgy ismert, hogy »így is jó, úgy is jó« nyelvművelő tétele az életében is megnyilvánul. Nincs határozott véleménye, vagy legalább is soha nem nyilvánítja. Most az Állami Díj átvétele után hallotta tőle először az ember, hogy valakit (a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettesét) elvtársnak szólított, de az is egy kissé nehezen jött ki – észrevehetően – a száján. [...] káros szenvedélyéről nincs tudomásom. Az USA-ba ment ápr. 20-án 3 hónapra [...] Elmondta, hogy Lotz János, Sinor Dénes és még többen is ígértek számára pénzt, s Filológus tanácsára azt haza kívánja hozni, mert itthon jobban vásárolhat. Valami Haraszi nevű református lelképásztor⁴⁶ indítványozta, vagy legalább is attól indult ki az amerikai meghívás gondolata. Keresztes Kálmánnal, a Washington University magyar nyelv tanárával levelez, s régi jó ismerősök. [...] hogy éppen ingadozó, se meleg, se hideg magatartása miatt tudja-e képviselni az ügyünket, az majd elválik. Én óvnám őt a jobboldali szervezetektől, amelyek nagyon ügyesek és könnyen kitekerhetik egy-egy előadásának a lényegét. Kevesebb előadást, de jó helyen – ezt tudnám ajánlani, s ajánlottam is neki.”

A tartóasztal megjegyzése a jelentés alján: „kapcsolatunk megkereste Lőrincze

⁴⁵ 3. sz. melléklet.

⁴⁶ Haraszi Sándor (1920–1998) baptista lelkész, nyelvész és orvos. 1956-ban feleségével és öt gyermekével nyugatra távozott, orvos-misszionáriusként Ghánában és Tanzániában tevékenykedett. Billy Graham 1977–1989 közötti kelet-európai (köztük magyarországi) útjainak szervezője illetve tolmácsa. Szerepe volt a szentkorona hazahozatalában.

Lajost, tekintettel arra, hogy nemrég tért haza az USA-ból, hogy tanácsokat kapjon az USA-ba történő utazásához. Ennek a beszélgetésnek a tapasztalatait írta le kapcsolatunk. Lőrinczét kiutazása előtt az Akadémiai rezidentúra igazította el. Meghívását Alexander S. Haraszti (A Hungarian Cultural Foundation elnöke) és Értavvy-Baráth József intézték. Haraszti a legutóbbi elutazása alkalmából egy magnetofont ajándékozott Lőrinczének.⁴⁷

Erdélyi ugyanekkor jelentett még Mike Branch londoni professzorról is, aki az Akadémia Kézirattárában Reguly Antal levelezését és naplóját tanulmányozta. Eközben vacsorázott Erdélyivel, de rajta kívül tárgyalt pl. Deme Lászlóval, sőt Gulya János meg még egy egynapos balatoni autóútra is elvitte. Branch egy itteni fogadáson megismerkedett Kodolányi Jánosékkal és Illyés Gyula – Gulya Jánosék ismeretségi körébe tartozó – Mária nevű lányával.⁴⁸

Tartóztatja utasítására a hazai finnugor-kutatásokról Erdélyi még a következő részletes jelentést adta: „A finnugor nyelvészek között a külföldi ösztöndíjak, vagy a kulturális csere keretében történő tanulmányutak kiosztása [...] a következőképpen történik: Megjelenik az osztályvezető (egyetemen a tanszékvezető), s kijelenti: »Erre az évre 2 hónapot kaptunk Finnországba, hármat a Szovjetunióba. Ki következik sorrendben? Te tavaly voltál, te meg tavaly előtt, tehát te fogsz, s te mégy« – Egy szóval se kérdik, van-e hasznos, a kollektív munkálatok szempontjából szükségesnek látszó terve vagy egyéni szakmai-tudományos szempontjából lényeges tennivalója az illető országban. Te vagy a soros, és kész! Az ember elgondolja és felháborodik azon, hogy hány nemzetgazdasági szempontból hasznosabb feladat lenne, mint például az, hogy az egyetemek nődolgozói egy vagy két hónap keresztül ismerkedjenek a helsinki divattal, ételekkel és nyugati filmekkel. Mikor a bejelentés megtörténik: két hónap van Helsinkibe, három hónap Leningrádba, akkor elkezdődik egy sokszor csendes, sokszor hangos, néha szemtől szembeni, legtöbbször azonban háttérben lefolyó tülekedés a »nyugati« kiküldetésért. [...] S aztán megy, aki ügyesebb, talpraesettebb, akinek jobb a kapcsolatai. [...] Olyan eset is előfordult, hogy az egyetemi professzor tíz hónapi ösztöndíjat adott (adatott) volt tanítványának, aki angolra tanította őt, jutalmul. Az illető aztán megjelent a külföldi tudományos intézetben, mint egy előkelő idegen, be-be nézett, ha éppen beszélgetni kívánt valakivel, vagy nem tudott mit csinálni. S ez így ment 10 egész hónapig, s az illető úr szenvedett a »hönvágtyól«. Finnül nem tanult meg (10 hónap alatt pedig ez lehetséges), szakmailag nem fejlődött, de egy év múlva újra vállalta az áldozatot, újra megkapta a kiküldetést [...] Az egyetemek abszolút terméketlen dolgozói is sűrűn járnak Helsinkibe, de persze állandóan panaszkodnak, hogy mások sokkal többször jutnak el minden finnugris Főállamba [sic!], Finnországba. Valaki megkapja az ösztöndíjat, kijut »munkája színhelyére«, s ott egy-két nap alatt el is felejt, mit is írt be az ösztöndíjkérő lapba, hogy mit fog csinálni. Miért van ez így? Mert ha hazajön az illető, a másolatról kiírja, hogy mit csinált, tevékenykedett egy-két hónap alatt, s ezt elhiszik azok, akik átnézik az úti jelentést – vagy talán nem is nézi át senki, csak be kell adni. [...] Így nem kerültek még publikálásra 8-10 éve gyűjtött finnugor szövegek, s »nagy horderejű meglátá-

⁴⁷ Erdélyi István jelentése Lőrincze Lajos ügyéről, 1970. ápr. 22.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”).

⁴⁸ Jelentés Mike Branch professzorról, [1970. ápr.]: ÁBTL, Mt-313/1 („Filológus”).

sok és ötletek«, mert ezek csak az úti jelentésben voltak meg. S az az egy-két lap papiros, melyre ezeket feljegyezték, esetleg az év végi rendcsinálás alkalmával jól megérdemelt helyére, a papirkosárba került. [...] A fogadó professzort a magyarországi pletykák, nyelvészek intim (kifelé nem szellőztetendő) kapcsolatai jobban érdeklik, mint az, hogy min is dolgozik az illető. Az ember pl. Finnországban sokkal tisztább képet nyerhet a magyar nyelvészetről, a finnugristák állandó harcáról egymás ellen, a klikkekről és a fúrásokról, mint idehaza. A Szovjetunióban is hallhat az ember olyan ösztöndíjasokról, akik akadémikusnak vagy professzornak adták ki magukat, s nagylelkűen leereszkedtek az általuk kreált egyetemi katedráról az egyszerű finnugristákhoz, és kegyesen fogadták azok könyvadományait, sokszor úgy is, hogy többektől voltak kegyesek elfogadni ugyanazt a művet azzal, hogy majd a kollégáiknak odaadják, mert nekik már megvan (s aztán itthon eladták). Olyanokról is lehet hallani, akik az illető ország társasági konvencióit felrúgva, nagyon is helyteleníthető módon viselkedtek”. A tartótiszt elégedetlen volt a jelentéssel, hiszen kézírással a végén ez áll „A jelentés általánosan foglalkozik a kérdésekkel. Utasítom, hogy az egyes témákat személyhez kapcsolva dolgozza át.”⁴⁹

Göttingenben

A finnugor nyelvészetről (jobban mondva: nyelvészekről) adott 1971. januári információkat követően Erdélyi István „1971. okt. 1-jétől 1 évre Göttingenbe kapott szerződést” ahol „feladata lesz egy szótár elkészítése.”⁵⁰ Ezért a BM III/I-1 alosztályból a III/I-3A alosztály állományába helyezik, már csak azért is, mert „tervezi, hogy vendégtanári állást is próbál szerezni a Hamburgi Egyetemen, ahol barátja, Décsy Gyula a tanszékvezető.” A következő utasításokat kapta: „Filológus részére meghatároztam magatartási vonalát, felhívtam a figyelmét az aktív, folyamatos munkára, a szigorú konspirációra. [...] Feladatait a tippkutató, információszerző munkájában megértette. Aktív, szorgalmas munkát ígért. A kért feladatokat megoldhatónak tartja, úgy érzi, eredményes munkát fog végezni.” Tartótisztje meg is jegyzi: „... a beszélgetés alapján az a véleményem, hogy az operatív munkában már meglehetősen jártas. Értelmes, jó társalgó, kellemes ember, akinek nem jelent problémát a kapcsolatépítés. [...] teljesen világos számára, amit kértünk. Nagyon készséges volt, nem szeretné, ha csalódnánk benne. Dr. Vörös Endre rendőr főhadnagy.”⁵¹

A „szótár”, amit Erdélyi a göttingeni tartózkodása során elkészített (illetve melynek szerkesztésében oroszlánrészt vállalt), tulajdonképpen egy részletes, bizonyára tudományos értékkel bíró bibliográfia, mely például az Országos Széchényi Könyvtárban mint alapvető kutatási segédlet szabadpolcon nyert elhelyezést,⁵² ugyanakkor a kinti jelentéseiben nemcsak annak szerzőivel, illetve szerkesztővel foglalkozik név szerint, de a velük kapcsolatban álló kinti magyar nyelvészekkel is.

⁴⁹ Erdélyi István jelentése, 1971. jan. 21.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 129.

⁵⁰ ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 126.

⁵¹ Uo.

⁵² *Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830–1970*, Bd. I: *Ungarisch*, hg. von Wolfgang SCHLACHTER–Gerhard GANSCHOW, red. István ERDÉLYI–Gerhard GANSCHOW–Cristoph GLÄSER, München, 1976.

„Futaky István (56-os) igen bizalmas hozzám, amit tudok, azt legtöbbször tőle tudom” – áll az egyikben, hozzá téve, hogy érzése szerint a többiek (Kiss Jenő lektor és a beosztottak) meglehetősen bizalmatlanok vele szemben. „Kiss Jenő is Benkő [Loránd] beosztottja volt – folytatja – , mikor kijött lektornak. A szerkesztésem alatt álló Uráli Bibliográfia épp a magyar gyűjtők rossz munkája miatt nyúlik ilyen hosszú időre (pótgyűjtés, igen rossz annotáció, stb.). Schlachter mindenáron szeretné, ha én fejezném be a munkát, mert »más erre nem képes«. De enyhén szólva is legalább még két év kell ahhoz, hogy tető alá kerüljön az egész »trágyadomb«.”⁵³

Kint Göttingenben budapesti kollégája, Kubinyi László révén ismerkedett meg annak öccsével, Kubinyi Attilával, aki a Burg Kastl-i magyar gimnáziumban volt korábban zenetanár. Nemcsak azt adta tovább, amit tőle a gimnáziumról s annak igazgatójáról megtudott, hanem jelentett például a kinti és az otthoni állítólagos szabadkőművesekről. Fontosnak tartotta azt is leírni, hogy Kubinyi Attilának az a Comensoli Mária⁵⁴ az édesanyja, aki rendszeresen elkíséri Bartók Bélánét (Pásztor Dittát) külföldi koncertjeire.⁵⁵ Erdélyi Kubinyival többször találkozott Göttingenben, s tudunk egy olyan találkozóról is, mikor Erdélyi egy Steicher nevű ember müncheni lakásán 1972. október 8-án borozgatás közben hosszasan beszélgetett Kubinyi Attilával, aki némi puhatolózás után felajánlotta, hogy összehozza a német titkosszolgálat egyik emberével, bizonyos Gruberrel, aki egyébként a regensburgi püspök, dr. Rudolf Graber rokona.⁵⁶ Hogy e találkozó létrejött-e, nem tudni, de tény, hogy valamiféle „játszmás ügybe” be akarták vonni. Ez feltehetően egyfajta kettős ügynöki tevékenység lett volna, hiszen – így kinti kapcsolattartója, a kölni kirendeltségen a műszaki-tudományos együttműködéssel és az ösztöndíjasok ügyeivel fedőtevékenységként foglalkozó „Blinker” néven ismert munkatárs (Ándor Lajos) – a „tervezet szerint pünkösdkor utazna Regensburgba, s azt követően Ausztriába. Tulajdonképpen az Ausztriába való továbbutazásra konspirációs okokból kerülne sor, így nem lenne feltűnő regensburgi utazása. Odautazásáról illetve átutazásáról levélben értesítené Kubinyit.”⁵⁷

Bár a bizalom ekkortájt még töretlen Erdélyiben, „Blinker” szükségesnek tartja megjegyezni, hogy Erdélyi „jelentései hézagosak”. Ráadásul Erdélyi egy alkalommal (pontosan tudni: az 1973. május 10-i találkozásuk során) „elkövetett egy konspirációs hibát is. Az történt ugyanis, hogy az utasítás szerint elhelyezkedett a Hotel Atlantik – Köln, Alter Markt 55-61-ben, és onnan telefonon felhívott, megadva a szoba számát, azzal, hogy ott találom meg. [...] A tényen csak az enyhíthet, hogy fedőszervi munkából kifolyólag szinte naponként hívnak különböző helyekről magyar ösztöndíjasok.”⁵⁸

Erdélyi kitérője után szinte azonnal felvette a kapcsolatot az egyetemhez közel lévő Szt. Pál plébánia esperes-plébánosával, Franz Zieglerrel. Előadta, hogy ki

⁵³ Erdélyi István jelentése, Köln, 1973. ápr. 2.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 142-143.

⁵⁴ Comensoli Mária (1905–1982) zongoraművésznő, Kodály Zoltán tanítványa és tisztelője. Ld. *Így láttuk Kodályt*, szerk. BÓNIS Ferenc, 3. kiad., Bp., 1994.

⁵⁵ Erdélyi István aznapi második jelentése, Köln, 1973. ápr. 2.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 144.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ „Blinker” szigorúan titkos jelentése „3-nak!” (= III/I-3A), illetve „Palotás elvtársnak”, Köln, 1973. ápr. 2.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 146.

⁵⁸ „Blinker” jelentése, 1973. máj. 21.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”), 159.

szándékozik költözni a diákotthonból, s szívesen segítene a lelkipásztorkodásban. Meg is szerezte mind a szükséges misézési, mind a gyóntatási engedélyt (Rómából, illetve a hildesheimi püspöktől), s beköltözött a St. Godehard plébániára. Lelkipásztori működése korántsem volt zavartalan, egy év után vissza is költözött az egyetemhez tartozó lakásába, főleg azért, mert – ahogy azt Erdélyi a St. Godehard templom plébánosának, Klaus Knackstedtnek mintegy indokként a tudomására hozta – papi tevékenységét a magyar külképviselet egyik embere figyelte.⁵⁹

Tudjuk immár, hogy ez a „figyelés” tulajdonképpen kétirányú titkosszolgálati kapcsolat volt, minek során Erdélyi is adott például a német egyházi körökről információt. Így az előbbieken már említett két plébánosról (Zieglerrel, aki sokat jár Rómába, Knackstedtről, aki erősen SDP-ellenes, sok magyar pap-barátja van, köztük Balogh [József] nagykanizsai plébános, aki kint is volt nála, de ő is járt Magyarországon), egy állítólagos kicsapongó életű káplánról, püspökökről, a Bundeswehr lelkészéről stb. Szakszerű beszámolót adott az egyházon belüli Fokoláre-mozgalomról, megemlítve, hogy a név „azt jelenti, hogy tűz, illetve fákllya”, követői olyan megújulást akarnak, melynek során a szociális bajokat az egyház őskeresztény szellemében oldja meg. Heinrich Maria Janssen hildesheimi püspökről azt tudatja, hogy ő a menekültek felelőse. „Göttingenben – folytatja – van már lengyel és spanyol mise. Megkérdezték: nem akarom-e átvenni a magyar szórványok lelki gondozását (autót is kapnék erre a célra). Azt feleltem, hogy én a magyar állam hivatalos kiküldöttje vagyok, s nem hiszem, hogy erre lenne időm. Tudományos munkát végezni jöttem ide, csak »mellékesen« segíték egyházi vonalon. [...] Egyre inkább megismernek a hívek. [...] Többen jöttek azzal az egyéni problémájukkal, hogy velem tudnak beszélni »világnézeti« kérdésekről, mert én túlról jöttem, de ezekkel az itteniekkel nem tudnak szót érteni, mert ők »kommunisták szívvel-lélekkel, de amellett katolikusnak is érzik magukat«, míg az itteni papok csak a pénz után futnak, csak a gazdagokkal tartják a kapcsolatot, még egy szegényt sem látogattak meg. Ezek a proletárok szeretnének papjuknak, meglátogatnak, kedvelnek.” Mindenesetre különállására jellemző, amit a már említett állítólagos „kicsapongó életű” káplán mondott neki: „Te, páter és én vagyunk a Göttingenben élő papság négerai.”⁶⁰

Munkájával a BM III/I-3 osztálya mégsem volt elégedett: „A személytanulmányozó munkája nem volt eredményes, érdekes információi nem voltak. [...] A III/I-2 osztállyal közösen játszmas ügyet akartunk kezdeményezni, azonban Filológus és Kubinyi kapcsolata előttünk ismeretlen ok miatt megszakadt.” Ráadásul „1974. jan. 14-én az MTA levelet kapott Filológustól, melyben a valóságtól eltérően azt állítja, hogy az MTA nem reagált korábbi levelére, amelyben ösztöndíjának 3 hónapos meghosszabbítását kérte, ezért elhatározta, hogy az MTA-val fennálló munkaviszonyát felmondja, és nem tér haza. Disszidálása körülményeinek vizsgálata során olyan értékelésre jutottunk, hogy velünk csak azért vállalta a kinti együttműködést, hogy kiutazhasson az NSZK-ba, feltehetően anyagi okok miatt döntött a hazatérés megtagadása mellett. Jelenlegi tartózkodási helye ismeretlen.” Ezért 1974 októberében az itthoni illetékesek javasolták „a hálózatból történő kizárást és

⁵⁹ Klaus Knackstedt plébános levele Magyar László piaristának Devonba. 1976. júl. 5.: PMKL, MT3, Iktatott levelezés, 1976/362.

⁶⁰ Erdélyi István jelentése, Köln, 1973. ápr. 2.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 139-141.

anyagának irattárba helyezését.”⁶¹

Két kinti „pap-kollégájának” a visszaemlékezéseiből (leveleiből) tudjuk, hogy 1973-tól a Hannover melletti Letter egyik iskolájának, a Georg Büchner nevét viselő gimnáziumnak az alkalmazásában állt, ahol latint és történelmet tanított. Ugyanakkor feltűnően visszavonultan élt, kezdetben kérte is, hogy ne kérdezzék múltjáról, anonimitásban akart maradni. Még az elöl is elzárkózott, hogy a kinti egyházi vezetőkkel újra kontaktusba kerüljön. Félt környezetétől, hogy besúgókkal van körülvéve, s csak amikor a gimnázium hittan-tanárával, Paul Peckkel került valamivel bizalmasabb viszonyba, (csak) akkor árulta el, hogy ő szerzetes, ugyanakkor azt állította, hogy éveken át épp egyik szerzetestársa „spiclikedett” róla. Egyre jobban látszott, hogy úgy is, mint ember, úgy is, mint pap szánalmasan nyomorúságos helyzetbe került. Ahogy ő maga írta haza, kollégájának és tanítványának, Zaicz Gábornak, még 1972-ben, majd egy évvel később: „nehéz ám idegenben egy évnél tovább lenni [...], gyün a tél, s nincs [...] se magyar sonka, [...] se magyar szó. [...] Szeretlek benneteket [...] sokat gondolok rátok. Egyedül vagyok, s ez nem jó. [...] Bár ne jöttem volna.” „Savanyú vagyok, kedvetlen, idegen, sokszor bolond, néha iszom is, mert az egyedüllétet [...] nagyon-nagyon nehéz elviselni.”⁶²

Erdélyinek az idézett levéltári forrásdokumentumok alapján megrajzolt göttingeni hónapjaihoz álljon itt – részben a fentiek megerősítése, részben kiegészítése gyanánt – az őt személyesen ismerő két emigráns honfitársának visszaemlékezése, elsőként a göttingeni egyetem könyvtárának tudományos munkatársáé, dr. Kesztyűs Tiboré: „Ismertem a Szeminárium dolgozóit, így megismerkedtem Erdélyivel is. Tudtam, hogy pap volt és hogy a St. Godehard templomban misézett, kezdetben a tisztelendővel nagyon jó viszonyban volt, ami később megromlott (miért, nem tudom). Erdélyi ki is költözött a St. Godehard-ból. Emberileg nem kerültünk bizalmas kapcsolatba, nekem mindig az volt az érzésem, ez az ember nem szabad, valami nagy terhet cipel, bizalmatlan. A St. Godehardból való kiköltözése után a közeli lakott, így többször találkoztunk és elmesélte, hogy megismerkedett egy hölgygel [...]. Disszidálásáról és tanári állásáról később hallottam. Tőle tudtam meg, hogy Gulya Jánost [...] ő eskette. 1975-ben, a budapesti Finnugor Kongresszus alkalmából Gulya János »melegen« érdeklődött nálam Erdélyiről, főleg indítóokáról, miért disszidált.”⁶³

A másik közeli ismerős az 1968-ban emigrált Horváth István, a letteri gimnázium matematika-tanára. Horváth Erdélyinek több levelét is őrzi. Az 1973. november 30-i első, a tanári végzettségét ismertető és sorsát lefestő álláskérő levelében Erdélyi azt írta Horváthnak, hogy útlevele 1973 decemberben lejár, de szívesen maradna tovább. Németül viszonylag jól beszél, hiszen Göttingenben misézett és prédikált is. Rendtársai egyébként hívták Amerikába, azzal, hogy igen nagy szükség lenne ott rá, de nem tetszik neki az amerikai életforma. Európában viszont magyarnak érzi magát. Horváth volt az, aki még gyermekkorából ismerte a szintén emigráns Kubinyi Attilát, Kubinyi László nyelvész öccsét, akivel rövid ideig együtt tanítottak a Burg Kastl-i Gimnáziumban is, így ezen ismeretség, illetve e levél ré-

⁶¹ Kizárási Javaslát, 1974. okt. 7.: ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 162 (utolsó oldal).

⁶² Idézi: ZAICZ, *Erdélyi István*, 1484.

⁶³ Kesztyűs Tibor közlése villanypostán, 2011. jan. 6.

vén szerzett tanári állást kint Erdélyinek.⁶⁴ Akkoriban egyébként nagy volt a tanárhiány Németországban, nemcsak a latin tanárokéban, de matematika-fizika szakosokéban is, ezért van az, hogy még sok egykori (akkor éppen fölöslegessé váló) amerikai NASA-tudóst is alkalmaztak ott tanárként.

Erdélyi Horváth Istvánhoz intézett második levele szerint (1973. december 5) diplomáját, doktori oklevelét nem tudja bemutatni, mert az a budapesti Nyelvtudományi Intézet páncélszekrényében van, papi mivoltát viszont (Rómán keresztül) igazolni tudja. Közölte Horváthtal, hogy a kölni magyar Handelsvertretung december közepére berendelte útlevelének meghosszabbítása tárgyában, azzal, hogy 4 hét szükséges a meghosszabbításhoz. (Horváth szerint Erdélyi útlevelét ezután sem adták vissza, ráadásul fenyegetőztek vele.)

A következő, 1974. január 14-i levélben Erdélyi értesítést küldött, hogy másnap, kedden érkezik Hannoverbe (Letter Hannover városrésze), hogy Horváth bemutassa őt az iskolaigazgatónak. Február 1-jétől szeretne Letterben munkába állni, s ott is lakna. A hónap végén, „szombatról vasárnapra virradó éjjel” Erdélyi már az új lakásában alszik, immár „festékes csöbrök nélkül,” ekkor már birtokában van mind az erkölcsi bizonyítvány, mind a tisztiorvosi igazolás a tüdőszűrésről. Ugyanakkor lépéseket tett Kubínyi Lászlónál, hogy a diplomáját valahogy megszerezze Budapestről. (Állítólag a diploma ki is jutott Németországba, de már későn.) Azt is írta Horváthnak, hogy a lakásátjelentkezést nem ő fogja személyesen intézni, hanem a nyomtatványt (az Ummeldungot) a Gries-család (akiknél Göttingenben lakott) egyik tagja viszi be a hatósághoz, hiszen – így Erdélyi – „az óvatosság nem árt!”

A Horváth birtokában található az az 1974. április 1-jei levél is, melyet Erdélyi Kubínyi Attilának írt. Ebben vérbeli pedagógusnak tartja magát: erre tette rá az életét, amikor piarista lett. Szeretné eltitkolni, hogy hol lakik, „hogy ne akadjanak rá ezek a brigantik.”

Ahogy egyébként Kubínyi Attila Horváthnak saját sorsát illetően előadta, karrierjét odahaza ellehetetlenítették (a bukaresti Enescu-díja ellenére csak a szocialista országokban koncertezhetett, stb.) – bizonyára bátyja, Kubínyi László 1956-os tevékenysége miatt, akit tudósként emiatt mellőztek, s jó ideig csak gimnáziumban tanított. Horváth úgy tudja, hogy a szűkös esztendő alatt Erdélyi István még odahaza többször segített a pénzhányban szenvedő kollégáján.

Horváth szerint a letteri gimnázium igazgatója, Hans-Joachim Matthias jóságos ember volt, Erdélyit mindenben támogatta. Erdélyi osztályfőnök is volt, diákjai szerették, nem utolsó sorban azért, mert tanítási módszere értelmében sok önálló feladatot bízott rájuk. A latin-szakos igazgatóhelyettes többször hospitált nála, s megállapította, hogy tanítványai tényleg jobbak a többiekénél, azaz sok diáknak joggal adta meg a legjobb (az 1-es) osztályzatot. Hogy oroszul tudott, azt meg a kollégáknak egy Kazanska (?) nevű cseh tanárnő bizonyította, aki jól tudott oroszul, a szünetekben – a tanárokat heccelendő – többször is oroszul beszéltek egymás közt. Erdélyi egyébként szerette a társaságot, szeretett és tudott jól főzni, hiszen elmondása szerint még odahaza (nyilván Nagytétényben) három apácától leste el a főzés tudományát.

Óráit – kérésére – általában a kora reggeli órákban tarthatta meg. Az amúgy túlsúlyos és magas vérnyomásban szenvedő Erdélyi többnyire gyalog ment lakásá-

⁶⁴ Erdélyi és Kubínyi Attila kapcsolatáról ld. az 51. jegyzethez tartozó törzsszöveget.

tól az iskolába, egy parkszerű réten át, mely kb. 15 percig tartott. Mint természet-szerető ember, minden ottani növényt, bokrot, fát jól ismert, ezekről tanártársainak is beszélt. Reggel a pedellussal (*Hausmeister*) együtt szinte mindig ők nyitották az iskolát.

Halála napján, 1976. május 8-án reggel 8-kor kezdett. E napon kivételesen nagy volt a hőség (9-kor már jóval 30 fok fölött). A tanáriban lett rosszul (infarktus), bár volt ott egy defibrillátor, melyet egy fiatal matekszakos gyakornok szakszerűen kezelt, és a mentő is 8 perc alatt ott volt, nem tudtak rajta segíteni. Kórházba (*Nordstädter Krankenhaus*) szállítás közben halt meg. Orvosnál korábban – az alkalmazásához előírt tüdőszűrésen túl – nem járt, feltehetően mert akkor már (pénz hiányában?) nem volt betegbiztosítása.⁶⁵

Göttingen Weende városrészi temetőjében helyezték örök nyugalomra. A gyászmisét az általa „proletárplébániának” nevezett St. Godehard templomban Paul Peck mondta, a tanári kar, a diákság illetve a harminc tagú diák-fúvószenekar részvétele mellett.⁶⁶

Klaus Knackstedt így emlékezett meg róla: „Páter Stefán nekem kedves felebarátom volt, aki azonban lényét és a világhoz való viszonyát tekintve rendkívül érzékeny és szeszélyes volt. Ahogy korábban Önöknél [értsd: hazájában és rendjében], a nehéz helyzetekben, itt [Németországban] is olyannyira magába húzódott vissza, hogy csak nehezen lehetett segíteni rajta. Tovább fogunk imádkozni érte, mert tudjuk, hogy élete mögött roppant tragédia húzódik.”⁶⁷

Értékelés

Még ha Erdélyinek a hazai és külföldi nyelvészek tudományos kapcsolatainak fenti jellemzésében felfedezhető talán némi cinizmus, tudósi irigység, a túlzott önigazolásba torkolló stréberség s hasonlók, bizonyára nem igaztalan az az állítás, hogy akkoriban – több más diszciplínához hasonlóan – a finnugor nyelvészet (s persze az ázsiai nyelvek) művelése, ha tetszik: „kutatása” is alkalmas eszköznek (értsd: fedőtevékenységnek) bizonyulhatott a tudományos célokon is túlmutató nemzetközi folyamatok elemzésében, legyen szó bármely célú információszerzésről. Az persze más kérdés, hogy a nagyhatalmak, s főleg azok csatlósai a tudományos együttműködés ürügyén milyen tényleges motivációtól indítva vettek részt ebben a kooperációban. Nem valószínű például, hogy 1970-ben, mikor a tartós szuezi válság idején ki tudja, hányadszor kötötték meg a fegyverszünetet, s javában folyt a tárgyalás az Odera–Neisse-határ elismeréséről, oly nagy fontosságú lett volna a finnugor nyelvészeti kutatások állásának kölcsönös megismertetése, hogy egy olyan nagyszabású tudományos kongresszust kelljen megrendezni Tallinnban, melyen az ebben a tanulmányban szereplő szinte valamennyi nyelvész részt vett: a 405 résztvevőnek csaknem a fele a Szovjetunióból jött, de Magyarországot is 79-en képviselték, s közülük 37-en még előadást is tartottak.⁶⁸ Nem csoda, hogy a magyar

⁶⁵ Horváth István személyes közlései, 2011. máj. 4.

⁶⁶ Paul Peck 2010. nov. 13-i levele a szerzőnek, illetve Horváth László gimnáziumi tanártársának személyes közlése (2011. jan.)

⁶⁷ Klaus Knackstedt plébános levele Magyar László piaristának Devonba. 1976. júl. 5.: PMKL, MT3, Iktatott levelezés, 1976/362.

⁶⁸ *Congressus Tertius Internationalis Fenno-ugristarum Tallinnae habitus 17-23 VIII 1970*, red.

titkosszolgálatok levéltárában is szép számmal vannak olyan iratok, melyek – többnyire persze mint ártatlan célszemélyeket – a nyelvészeket érintették.⁶⁹

Hogy az effajta „informálódás” nem csak a Szovjetunió és csatlós államainak az érdeke volt, azt magától Sinor Dénestől tudjuk. 1950-ben, mikor még Cambridgeben tanított, (külföldi) diákjai közül egyesek (ők alkották az ún. „cambridgei csoportot”) a szovjeteknek kémkedtek, ráadásul olyanok, akik korábban az amerikai kormány keleti szakértői voltak. Amikor pedig 1957-ben fellótték a szputnyikot, Sinor szerint „az amerikai vezető köröket megütötte a guta, hogy valaki előbb megy az ürbe, mint az amerikaiak”, s rádöbbenek, hogy „fogalmuk sincs, hogy mi van a nagyvilágban és különösen a Szovjetunióban”, ezért, hogy egyre több külföldi (főleg ázsiai) szakembert lehessen az országba becsábítani, a Kongresszus (persze a szükséges pénzalappal egyetemben) megszavazta a *National Defence Education Act* néven közismertté váló, a nemzetvédelmi nevelést előtérbe helyező törvényt. Jöttek is Kínából, Japánból. De a szovjet érdekszférát már nehezebb volt feltérképezni, így „a Columbia Egyetemen tanító Lotz János realista érzékkel arra gondolt, hogy az áramlatot ki lehetne használni arra, hogy az altajisztika is pénzhez jusson.”

Bár Sinor csak később települt át, ekkor jutott több lehetőséghez, illetve kutatási-oktatási pénzhez Tom Seboek az Indiana University-n. Ide kívánczik az a későbbi, mai szemmel „diplomáciai bravúrnak” tekinthető (akik a kort ismerik: inkább *aczélos* ravaszágnak minősíthető) esemény, mikor 1979-ben, a hidegháború kellős közepén a magyar kommunista kormány egy dolláralapítványt tett, és sikerült az Indiana University-n egy speciális, magyar vendégtanárok számára felállított tanszéket megszervezni. Sinor maliciózan hozzá is teszi, bizonyára Aczél György is érezte, hogy „milyen jó viccet csinált”. A fentiek tükrében viszont lehet, hogy sokan egyáltalán nem tartják oly humorosnak Sinor ugyanebben az interjúban tett következő nyilatkozatát: „minden rendőr és minden ápolónő egy nap alatt több hasznot hoz, mint én egy életen át.” Vagy mikor az idősödő tudós kijelenti: „A világ meglesz nélkülem is. Teljesen haszontalan, amit csinálok.”⁷⁰

Erdélyi személyi, szellemi, jellembeli adottságait illetően a rendelkezésre álló forrásanyag alapján döntő érvényű megállapítás (uram bocsa’ egyértelmű elmarasztaló ítélet) nyilván nem tehető, mégis talán nem haszontalan egy-két olyan tényre, személyiségjegyre és körülményre felhívni a figyelmet, melyek ugyan nem adnak felmentést hősünk tetteire, mégis többé-kevésbé elfogadható (legalább is elgondolkoztató) magyarázatot szolgáltatnak cselekedeteinek megértéséhez.

Először is egyértelmű, hogy rendkívüli szellemi adottságú személyiséggel állunk szemben. De ez az átlagnál nagyobb tudás, műveltség, érdeklődési kör Erdélyinél az átlagostól (a köznapitól, a „normálistól”) minőségileg eltérő, azon túlmutató, már-már rendkívüliség-motiválta szellemi igénnyel párosul. Láttuk például, hogy az ifjúság nevelésére fogadalmat tevő fiatal szerzetes már pályája kezdetén egy rendkívüli (holt) nyelv magas szintű művelésére adja a fejét, s nem is teszi le a

Paul ARISTE, Tallinn, 1975.

⁶⁹ A más említett Rédei Károlyon túl (ld. az 5. sz. mellékletet) „Ravaszdi” (K-1832/1), „Lektor” (K-1936), „Pósfai” (Bt-2168/1), „Docens” (M-41556), Mt-1538/1 „Bojtár Tivadar”), valamint „Humán” (O-20041/1) és „Canale” (O-14963/9) operatív dossziék.

⁷⁰ *Pallag Zoltán beszélgetése Sinor Dénessel*, in Magyar Tudomány 2005:7, 883-895.

tanári szakvizsgát. Bár a rendkívüli célt szorgalommal, makacs kitartással képzelte elérni, mégis mikor környezetének (a rendi illetve egyházi előjárók) értetlenségét, s a későbbi vélt vagy valós mellőzöttségét megtapasztalta („úgy éreztem magam, mint a partra vetett hal” illetve „nem kellek sem az államnak, sem az egyháznak”),⁷¹ célja elérése (önmegvalósítása?) érdekében hajlandó volt egyéb (kezdetben talán még csak nem is aljas) eszközök igénybevételére.

Ugyanakkor választásaiban azért végig nyomon követhető az eszmei-világnézeti szilárdság hiánya, elég, ha csak a papi pályával kapcsolatos motivátlanságára utalunk.⁷² Utólag, pláne a prefektusának akkori egyértelmű negatív véleményét („nem mutatkozik eléggé aszketikusnak”, illetve „hivatása még mindig kérdéses”)⁷³ is megismerve, jogosnak tűnhet a vélemény, hogy Erdélyit nem lett volna szabad felszentelni. Csakhogy ugyanez a prefektus, Albert István szinte szóról-szóra ugyanilyen jellemzést adott a novícius Irányi Lászlóról,⁷⁴ akiből 1983-ban a nyugati emigráns magyarok püspöke lett, pedig Irányi közben – mikor a 2. világháborút követően Németországba távozott – még a rendi közösséget is elhagyta, s csak Tomek jószívűségének (bölcességének?) köszönhetően került vissza a rendbe. Az akkori prefektusi jellemzés szakszerűségét, megalapozott vagy túlzó voltát így ma már értelmetlen tovább boncolgatni, viszont, ha például újra elolvassuk az Erdélyire vonatkozó akkori megállapítást, mely szerint „kezelése nem könnyű, mert keményebb intésekre letörlik, és egészen elhagyja magát,” s hogy „nem szabad magára hagyni, állandó ellenőrzésre szorul”,⁷⁵ egyértelmű, hogy máig tartó állandó feladat a mindenkori növendéknevelési módszer továbbgondolása, ahogy azt a piaristák 2010-ben megtartott 44. egyetemes káptalanjának egyik fő cselekvési irányelve a következőképp írja elő: „Támogatnunk kell növendéknevelők képzését, különös tekintettel a személyes kíséres feladatára.”⁷⁶

Persze Erdélyi sok cselekedetére felmentés nehezen adható. Hiszen – mint ahogy láttuk – jelentéseiben az őt segítő kollégáit, ismerőseit, rendtársait (pl. az amerikai magyar nyelvészeket, a piarista kolónia tagjait, stb.) „sároztta be”. Következésképpen e jelentések ismeretében meglehetősen cinikusnak, sőt megdöbbenően álságosnak kell tartanunk azokat a megnyilvánulásait, melyekben e személyekhez – miután jelentett róluk – barátsággal fordul. Minderre talán a legjellemzőbb példa az Irányi Lászlónak Amerikába írt ragaszkodó, meleg hangú levél.⁷⁷ Olyan súlyos ellentmondással állunk szemben, melyet nem gyengít az e jelentésekben általában fellelhető sok-sok gyerekes attitűd, legyen szó akár valamilyen pletykáról, akár átlátszó érvrendszeréről, akár arról a megmosolyogtató epizódról, ahogy Erdélyi Lőrincze Lajosról szól, midőn az „elvtárs-megszólítás” oly nehezen hagyta el „az így is jó, úgy is jó” nyelvművelő tételt hirdető tudós száját.⁷⁸

⁷¹ Erdélyi István önéletrajza, 1971 (2. sz. melléklet).

⁷² Erdélyi István önéletrajza, 1969 (1. sz. melléklet).

⁷³ KNMin, 6. tétel.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ URL: <http://www.piarista.hu/node/1211> (2013.09.01).

⁷⁷ Ld. a 3. sz. mellékletet. (Külön kérdés, hogyan kerülhetett ez a levél az állambiztonság kezébe.)

⁷⁸ Erdélyi István jelentése Lőrincze Lajos ügyéről, 1970. ápr. 22.: ÁBTL, 3.2.3, Mt-313/1 („Filológus”). Ld. még a 43. jegyzethez tartozó törzsszöveget.

Az akták tanulmányozása, különösen a jelentéseket kísérő tartótszti megjegyzések és utasítások alapján nem kis meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy a közvélemény által tanulatlanak tartott titkosszolgálati alkalmazottak milyen nagyfokú pszichológiai érzékkel rendelkeztek – nem egyszerűen luciferi ravaszysággal, hanem kifejezett lélektani szaktudással. Pedig képzésüknek csak jelentéktelen részét tették ki a lélektani ismeretek: A Belügyminisztérium Tanulmányi és Módszertani Osztály Könyvtárának 1959 januárjában összeállított katalógusa szerint például a könyvvállománynak csak a 0,4 %-át tették ki a lélektan-pszichoanalízis-grafológia témájú művek.⁷⁹

Végül – több száz sorstársához hasonlóan – Erdélyi életének tragikus alakulásában is egyértelműen nyomon követhető az 1956 utáni vérgőzös megtorlás miatti félelem által kiváltott behódolás, mivel tudták, hogy a forradalmi eseményekben való bármely csekély vagy jelentéktelen részvétel is zsarolási alkalmat jelentett.⁸⁰

MELLÉKLETEK

1.

Erdélyi István önéletrajza, 1969.

ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 38-39.

[1942-ben érettségiztem a budapesti piarista gimnáziumban] „Az osztályban a sok gazdag gróf és bárógyerek között én voltam a legszegényebb, s tanáraink talán ezért is kedveltek, hiszen ők is többnyire szegény szülők gyermekei voltak. A háború is előrevetette árnyékát, s mert gyerekkoromtól fogva édesanyám úgy nevelt, 1942 aug.-ban a piarista rendbe léptem. [...] 1948-ban doktoráltam, főszakom a finnugor nyelvészet volt, s ekkor még nem gondoltam arra, hogy majd egyszer (11 év múlva) a hivatásom is ez lesz. [1948-tól hittant tanított – általános iskolákban] 1950-ben, június hónapban, hazamentem a szüleimhez Nagytéténybe, mert nem akartam bevárni a szerzetesek felosztása kapcsán adódható kellemetlenségeket. Itt hivatalos beosztást kaptam a székesfehérvári egyházmegyébe, de hamarosan – létszámefteliségre hivatkozva – az elbocsátást is. Ebben az elbocsátásban kétségtelenül szerepet játszott az a tény, hogy az akkor bontakozó és a papság véleményével abban az időben még nagyon is ellenkező békemozgalmi munkában részt vettem, az előjáróim ellenzése ellenére, s három ügy nevezett békebeszédet is mondtam, a helyi kultúrházban. Mivel az elbocsátás után állásom nem volt, elfoglaltságom se nagyon, beléptem szüleim barackosával az 1. sz. Törekvés tcs-be, s itt dolgoztam 1956-ig a csoport feloszlásáig. [közben nyelveket tanult, angolt, orosz] [...] s nem hagytam abba a finnugor nyelvészetet sem. »Egyéni gazdálkodó« voltam egészen 1959 május 11-ig. [Az MTA Nyelvtudományi Intézetében kedvvel dolgozott, sokat és jól, 1956-ban mint külső munkatárs 1 hónapra Kelet-Berlinbe ment, 1965 júniustól tudományos munkatárs, 1967 1 hónap Helsinkiben, 1968 ham-

⁷⁹ JOBST Ágnes, *A politikai rendőrség szakirodalmi ellátásának kezdetei*, Magyar Könyvszemle, 2010:4, 475-492.

⁸⁰ Ld. a megjegyzést Erdélyi István önéletrajza végén, 1969 (1. sz. melléklet).

burgi szimpózium, 1969 2 hét Moszkva.] A finnugor nyelvészet mellett az intézet igazgatóságának a kívánságára 1962-ben elkezdtem a szamojéd nyelvek tanulását, 1966-67-ben az ELTE-n mint meghívott előadó a szamojéd nyelveket tanítottam [1 éven belül kétszer is emelték a fizetését.] Az otthoni körülményeim is igen alkalmasak arra, hogy egyéni munkát és szakmai fejlődést biztosító továbbképzést folytathassak.

Az önéletrajzom kiegészítésére még a következőket kívánom megjegyezni:

[...] szegény édesanyám igen erős akaratú asszony volt. Ebből az erős akaratból én is örököltem tőle sokat, de ha az életem számos esetében az akaratomat az övével mértem össze, mindig én maradtam alul. Így például 1945 után szerettem volna otthagyni a papi pályát. De az akaratom megtört a könnyein, és ki tudna erős lenni egy anyával szemben, aki mindenkinél jobban szeretett.

Anyámhoz (és talán hozzám is?) eljártak a volt nagytétényi irgalmas nővérek.

[kb. fél oldal lefedve, azaz anonimizálva]

Az 1956-os események kezdetén mindenki, de főleg a helyi reakció úgy tekintett rám, hogy mivel én »szenvedtem« legtöbbet a Rákosi rendszer idején, most nyilván »nagy ember leszek«, s megpróbálták velem az összeköttetést megteremteni. Olyan barátaim támadtak, akik a megelőző időben meg sem ismertek,⁸¹ sőt kárörvendően kinevettek. Ezek most rendszeresen kezdtek hozzánk járni, annál is inkább, mert a helyi református lelkipásztor és a katolikus káplán is nálam tartózkodott. Mi azonban apámmal és két partneremmel végigbridzseltük az ellenforradalmat. Nem hozott bennünket lelkes hangulatba a sok álhazafias szólam. Nem tudott lelkesedéssel eltölteni a plébános⁸² szava sem, hogy most már prédikálhatsz, szabad vagy, nem kell félned többé. Erre én azt feleltem: majd ha a Tanács, mely mindentől eltiltott, azt fogja mondani, fel vagy oldva minden tilalom alól, akkor újra fogok prédikálni. A moziban majd a kultúrházban tartott »ünnepségen« – bár hivatalos meghívót küldtek az »első sorba«, sőt, ünnepi beszéd tartására is megkértek, el se mentem. Emlékszem, mikor Mindszenty beszélt, partnereim⁸³ hallgatni akarták, de én kikapcsoltam a rádiót, hogy most jó a lapjárásom, s különben sem érdekel az egész. Nem is hallgattuk meg.

A volt cserkészek akkor jöttek, hogy szeretnének megalakulni. Én azt feleltem: Én nem voltam cserkész, ebben a dologban forduljanak máshoz, nem érdekel. Annak idején nem volt pénzünk cserkészruhára, s azért nem lettem. Öreg fejjel pedig nem akarok rövidnadrágba járkalni. November 4 után persze elmaradtak az új barátok, csak a kártyázás folytatódott.

[kb. fél oldal anonimizálva]

Filológus⁹

Megjegyzés [a tartótiszt részéről]

Kapcsolatom utasításra írta le önéletrajzát, és előzetes megállapodás értelmében kiegészítésként külön leírta az ellenforradalom alatti eseményeket, amikor lakásán több ellenforradalmi elem járt össze és cserkész csapatot akarták újjászervezni.

⁸¹ Itt, nyilván utólag, s nyilván a tartótiszt utasítására a következő nevek kerültek beszurásra kézírással: „Bogisich Tibor (disszidált) és Andor, ifj. Knapp Béla és felesége (disszidált), Almási Béla, Vados Ferenc, Nagy András (volt cserkész)”.

⁸² Itt is, utólag, s nyilván a tartótiszt utasítására beszurva kézírással: „Markó Gyula”.

⁸³ Utólag kézírással beszurva: „id. Knapp Béla, Havasi Márton, László Géza”.

[kb. fél oldal anonimizálva]

Viczián Pál
rendőr őrnagy

2.

Erdélyi (önéletrajz-szerű) jelentése
1971. május 4.

ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”).

Az 50-es évek óta (1950. június 13-tól) a rendet elhagyva szüleimmel éltem. Úgy éreztem magam, mint egy partra vetett hal. Az egyháztól semmi támogatást nem kaptam, a szüleim tartottak el. 1951 elején három „béke” beszédet tartottam, a püspök kereten kívül helyezett. Az egyháztól eltávolított egyre jobban a helyi és környéki papok magatartása. Szerettem volna bárhol tanítani (oroszt is), mert közben jól megtanultam ezt a nyelvet. De nem tartottak rám »igényt«.

»Nem kellek úgy látszik, sem az államnak, sem az egyháznak.« A helyi tanács otromba viselkedése, burkolt fenyegetései (kitelepitéssel stb.) egy bizonyos félelmet oltottak belém. De – bármennyire alkalom kínálkozott erre mások (pl. papok) részéről – még 1956 novemberében sem éreztem bosszúvágyat, s lojális maradtam az állammal szemben.

1959. máj. 11-e hozta meg számomra a bennem dúló feszültség feloldását: munkám akadt, dolgozhattam, és megtaláltam életem értelmét. A Nyelvtudományi Intézet és a társak szeretete visszaadta életkedvemet. Ez az állam különb, mint az egyház – mondogattam – mert kenyeret, nyugalmat, munkahelyet ad. S mikor ráadásul a külföldi kiküldetések [...] nyilvánvalóvá tették, hogy megbecsült tagja vagyok a tudományterületnek, még inkább meggyőződtem arról, hogy el kell válnom az egyháztól. Édesanyám miatt, akit mindennél jobban szerettem, nem volt szívem nyílt elszakadásra. A látszatot fenntartottam, miséztem (nem hivatalosan), de az „ateista” és főleg az egyház ellenes gondolatok egyre sűrűbbé váltak, persze csak belsőleg!

S nem is volt probléma ezzel, mert dolgozhattam, s a gondolataim a munkára irányultak.

Valamikor 1968 vagy 1967-ben, mikor közelebb kerültem immár nem félelemből eredően a BM-hez, belátva, hogy a hazai téren végzett megfigyeléseimmel és jelentéseimmel azt a hazát védem, amely eltart, megvéd, s főleg a félelem maradványait eloszlatja, szívesen és készséggel vállaltam belföldi, később külföldi feladatokat. Lelkiismeretem, ha megszólalt és ellenkezett a feladatokkal, mindig túltettem magam a kétkedéseken: azzal tudományunkat védem a fellázításoktól, a kártevők ellen, s ez kötelessége mindenkinek. Jól esett az a tudat, hogy most már nem kell rettegnem, megvédenek és megbecsülnek. A jó munkáért soha nem kaptam egyházi részről még jó szót sem, most meg kézzelfogható jelei vannak a megbecsülésnek.

Amerikai utam konkrét célját, de a sok jelentés és beszámolás célját nem láttam soha, de amivel megbíztak, azt őszintén, fenntartások nélkül, ahogy tudtam, próbáltam végrehajtani, akkor is, ha fogalmam sem volt arról, hogy ez mire jó, hasznos-e, megfelel-e az igényeknek és a várakozásoknak.

A munkám és a publikációk egész időmet elfoglalták. Ez volt a törekvésem. S ha mellesleg valamiben használhattam, örömmel tettem.

Amerikában nem éreztem soha gátlásokat munkám során. Nem is volt meghatározott feladat. Egy-két kisebb feladat nem jelentett nehézséget.

A jövőben, ha pontosabban tudomást szerzek arról, hogy mit kell tennem, még nyugodtabban végzem munkámat. Mert így mindig attól félttem, hogy nem adok *eleget* [eredetiben aláhúzva!] azért a bizalomért, mellyel küldtek. S így nehéz volt, mert a mese szerinti »menjek is, meg ne is, hozzak is, meg nem is, szóljak is, meg nem is« megvalósítása nehézséget jelentett.

Hogy illegális feladatot látok-e el azzal, ha a magyar tudományt itthon vagy külföldön védem, az a cél szempontjából és a célt tekintve egyáltalán nem izgat. Szívesen, készségesen teszem. A munkám mellett ez is elfér.

A személyek tanulmányozása, azt hiszem, nem lehetetlen feladat, mert jó emberismerőnek tartom magamat. Ha egyházi vonalon kell valami megoldást találni, az sem esik nehezemre. Véleményem szerint nem szabad kihagyni azt a „ziccert”, hogy egyházi személy vagyok. Ezzel, ha alkalom nyílik rá, a jövőben is számolni kellene.

Egy hamarosan aktuális göttingen-i meghívás (kiküldetés) talán jó arra is, hogy további meghívásokat szerezzek, amennyiben ez szükséges. Csak egyet nem szeretnék: látszat-disszidálást. Elérhető a cél talán 2-3-4 éves segédprofesszori megbízással akár az USA-ba, akár az NSZK-ban (vagy Bécsben).

Egyházi körökben, egyházi diákszövetségekben, a bizalom elnyerése után sokkal több politikai, gazdasági (esetleg katonai) információkat lehet szerezni, mint bárhol másutt. A piarista diákok (magyar emigránsok is) sokszor jelentős pozíciót töltenek be Olasz- Spanyol- (!) USA stb. országokban. Ha az ember ilyenekkel – mint piarista tanár – társaságban találkozik, iszogatas közben közvetlenül szerezhet értesüléseket. Természetesen kinti huzamosabb tartózkodás esetén, vagy a kapcsolattartás valamilyen formájában, vagy az évenkénti szabadság itthon töltése alkalmas az anyag leadására, jelentésre.

Göttingent alkalmas kiindulásnak vélem további meghívások szempontjából. Ha választhatnék, inkább Európában, mint a tengerentúlon tudnám elképzelni a munkaterületemet, s a nyelvtudásom miatt leginkább az NSZK-ban.

Két feladatot: a hírszerzést és a tudományos munkát egyaránt lelkiismeretesen, nem anyagi haszonért, hanem meggyőződésből akarom (szeretném) végezni.

Bp. 1971. ápr. 29.

Filológus sk[?].

ÉRTÉKELÉS

Filológus utasításomra készítette ezt a jelentést. Céлом az volt, hogy Filológus írásban rögzítse egyrészt az egyházhoz való viszonyát, a szocialista rendszertől, az állambiztonsági szervektől való félelmét, és az operatív munkához való viszonyát.

Filológus szóbeli kiegészítéséből megállapítható, hogy vallásos beállítottságú, hívó, bár azt állítja, hogy ő lényegében ateista, de a szocialista eszméket még nem tudta magáévá tenni, kételyei vannak. Filológus nem mondja ki, de magatartása arra utal, hogy még most is fél a BM-től, igyekszik mindent elfogadni, elvi kérdésekben ellenvéleménye nincs. Gyakorlati kérdésekben már keres kibúvókat, hivatkozva lehetőségei hiányra.

Elfogadható, hogy az AEÁ-ba való kiutazásakor kapott általános eligazításból nem érezte a feladatok célját, lényegét. Az információszerző munkát, de főleg a legális anyagok gyűjtésének a végzését feltehetőleg jól csinálná, de a beszerzés céljából való feldolgozásban eredményt nem várhatunk tőle. A beszélgetés során hivatkozott arra, hogy amerikai tapasztalataiból kiindulva bevonható személyt nagyon nehéz találni és ezért helyesebben tartja, ha kapcsolataitól csak információkat próbál szerezni.

A település gondolata nem tetszik neki, fél a lebukástól. Illegálisan, nem vállal kiutazást, legalább is erre kényszeríteni kellene. Hivatalosan azonban szeretne hosszabb időt tölteni külföldön. Ez alatt az idő alatt számunkra is hajlandó volna dolgozni.

Elmondta, hogy amerikai útja alatt azért nem épített ki szoros kapcsolatot a piaristákkal, mert félt, hogy magatartásával, érdeklődésével gyanús helyzetbe kerül, esetleg dekonspirálódik.

Véleményem szerint Filológus telepítésre nem alkalmas, elsősorban azért, mert fél, nem elég bátor, így megszorítás esetén elmondhatja, hogy velünk kapcsolatban áll. Ez annál is inkább feltételezhető, mert a szocialista rendszerhez még nem kötötte magát, valamint azért, mert semmi sem köti Magyarországhoz, idős apján kívül más rokona nem él.

Javasolom, Filológust tartásra adjuk vissza a BM III/III-4-es osztályának.

Amerikai útja esetén lehetőségének figyelembe vételével fogjuk eligazítani.

Filológus jelezte, hogy előre láthatólag 1971 őszétől 6 hónapra az NSZK-ba utazik. Mivel ez a terület nem tartozik hozzánk, eligazítását a mi részünkről nem javasolom. A kiutazásról a III/I-3-as O-t tájékoztatjuk

Kira József r. örgy.

főop. beosztott”

3.

Erdélyi István géppel írt levele Irányi Lászlónak

1970. okt. 30.

Pax!

Kedves Laci!

Megközelítőleg most lesz egy éve, hogy nálatok jártam. Az emlékek azóta sem gyengültek bennem, még mindig elég gyakran – lehet mondani, minden áldott napon – gondolok Rád és rátok. Arra a közel egy hétre, amit nálatok töltöttem, s azokra az estékre, mikor elbeszélgettünk mindenről, főképp arról, ami Veled és velem történt 1945. februárja után. [Bizonyára megkaptad helsinki-i lapomat.] Töletek [...] Bloomingtonba repültem [itt napi 2 órát adott az egyetemen, majd tovább utazott, később Hamburgba is, hazaért, február 16-án már dolgozott is a Nyelvtudományi Intézetben] milyen jó, hogy hobby-m a nyelvészet, egyúttal a munkám is. Ebben az évben az egyetemen (a volt rendházunkban van most) nem tanítottam, [mert a tallini konferenciára készült, onnan Moszkvába ment, s közben megjelent egy könyve is az Indiana Egyetem sorozatában, s már írja a következőt is]. Sokat beszéltem itthon Rólatok. Jóságokról, szeretetetekről. Emlegettük a fiatalokat, akik közt Irányi atya is megfiatalodott. Azóta már biztosan volt papszen-

telés – hisz ha jól emlékszem, júniust mondtak a fiatalok. Leeny is most lett szentelve. Örülnék, ha a felszenteltek egy-egy elsőmisés képet küldenének. Hálával emlékszem meg mindennap a kalauzomra, Alex-re és Eduardo-ra meg Romy-ra,⁸⁴ a két kubai fiatalra [...] „már most is Istenáldott (sic!)”⁸⁵, jó karácsonyt kíván és szeretettel ölel mindnyájukat.

[kézzel]
Erdélyi István

4.

*Információ Erdélyi Istvánról Nagy elvtársnak, a New Yorki rezidenturára
Budapest, 1969. szeptember 12.*

ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 62.

8/1-69 sz. utasítás 1-től Szigorúan titkos!

Nagy elvtársnak!

N. Y. (Bp. 69. szept. 12.)

Tárgy: Filológus fn. ügy.

Dr. Erdélyi István – a továbbiakban: Filológus – párton kívüli, nőtlen, iskolai végzettsége : egyetem, foglalkozása: tudományos kutató, munkahelye MTA Nyelv- tudományi Intézet, nyelvismerete: orosz, latin, görög, angol és szamojéd nyelvek.

Magyar állampolgárságú és nemzetiségű. Lakcím Bp., XXII. Angeli u. 3.

Filológus alkalmazotti családból származik. [további adatok iskoláiról, piarista rendbe lépéséről és diplomáiról].

1948-ban doktorált, a főszaka a finnugor nyelvészet volt. 48. nov. 7-én szentelték pappá, [...] hittant tanított, 1950-ben a rendek közvetlen feloszlataása előtt kiköltözött szüleihez Nagytéténybe, mivel nem akarta megvárni a rendek feloszlata-sakor esetleg őt érhető hátrányos következményeket. Mint békepap is tevékenyke-dett. Ezt követően felhagyott papi tevékenységével, és egy ideig mint tisztviselő dolgozott, majd szülei barackosával a helyi tszcs-ben dolgozott, 1956-ig, annak feloszlásáig.

A ellenforradalmat közvetlen megelőző időben kapcsolatot tartott fenn a Nagy-tétényben lakó osztályidegen elemekkel, akik Filológus lakásán jártak össze kártyázás címén. Rendszeresen hallgatták és megvitatták az ellenséges rádiók adásait és tervbe vették a helyi cserkészcsapat újjászervezését. Tevékenységüket egészen 57-58-ig folytatták, végül is a konszolidáció eredményeként tevékenységüket ab-bahagyták. Az ellenforradalom után mint egyéni gazdálkodó dolgozott.

1959 júniusától az MTA külső munkatársa lesz, majd 1965. júl. 1-jétől a finn-ugor nyelvek osztályán mint tudományos munkatárs dolgozik.

Filológust az elhárítás 1967. február 13-án szervezte be pressziós alapon, melyet később a végzett munkája alapján elvi alapra helyeztek és fokozatos módszerrel

⁸⁴ Kézírással oldalt (nyilván a tartótszt részéről) benyilazva: „S még ki?” illetve „Nem kubai”.

⁸⁵ Következtesen nagy „I”-vel írva, mely tény különösen a második esetben árulkodó lehet Erdélyi énjébe vésődött „hitéről”, hiszen ez utóbbi esetben kisbetűvel kellett volna írni, s ezzel a nyelvtudós doktor nyilván tisztában kellett, hogy legyen.

hajtották végre. A BM szervekhez való viszonya jó, az elhárításnak eredményes munkát végzett, amelyért jutalomban is részesült.

Nevezett dolgozott Charles Carlson USA állampolgár, INC ösztöndíjas ügyében is, e feladatot jól hajtotta végre.

Filológust kiutazása előtt az elhárítástól átvettük és kiképeztük, valamint tippkutató, tanulmányozó feladatokkal bíztuk meg.

Az előzetes tervek alapján 2 hónapot a Columbia Universityn tölt, majd 3 hónapra az Indiana Universityre megy. Az ösztöndíja 5 hónapra szól.

Figyelembe véve kinttartózkodásának rövidségét, az elvtársak külügyi fedéssel használják fel társadalmi kapcsolatként. A kiképzése során utasítást kapott arra, hogy az operatív kapcsolat felvételét nem kezdeményezheti, és a kapcsolatfelvétel a nevezettel nem is lett kidolgozva.

Addig az ideig, amíg a Columbia Universityn tartózkodik, Sági et tartson nevezettel kapcsolatot missziói fedéssel, majd miután az Indiana Universityre megy, a washingtoni rezidentúra tartson nevezettel társadalmi kapcsolatot. [...]

Pál

5.

Följegyzés Rédei Károly szervezési kísérletéről

Budapest, 1976. nov. 1.

ÁBTL, 3.2.4, K-2609/76 („Madák”), 92.

67/58-601/1976

Tárgy: MADÁK fn. személy anyagainak irattározásáról SZIGORÚAN TITKOS

HATÁROZAT

Bp., 1976. nov. 1.

[...] Rédei Károly 1932 Szalai Mária, a továbbiakban MADÁK, az MTA Nyelvtudományi int. Osztályvezetője, jelenleg a bécsi egyetem Finn-Ugor Tanszékének vezetője 1973-ban került látókörünkbe.

1973-ban a hírszerző munkába történő bevonása céljából megkezdtük tanulmányozását, anyagainak összegyűjtését. MADÁK-ról szerzett információk arra utaltak, hogy nem alkalmas titkos munkatársként történő szervezésre, azonban objektív körülmények miatt nem tudtuk megakadályozni MADÁK szervezését, illetve számunkra alkalmas jelölt kiküldését.

Ezek után kísérletet tettünk társadalmi kapcsolatként történő bevonására, azonban M. kezdeti vonakodás után egyértelműen megtagadta az együttműködést.

A leírtak miatt megszakítottuk vele a kapcsolatot. Ezzel egy időben utasítottuk a bécsi főrezidentúrát, hogy kezdje meg kinti ellenőrzését, és lehetőség szerinti sötétben történő felhasználását.

A fentiek alapján kérjük M. anyagainak irattárba helyezését engedélyezni.

6.

*Erdélyi István hírszerzői megbízása**1969. júl. 18.*

ÁBTL, 3.1.1, Bt-1194/2 („Filológus”), 60.

MEGBÍZÁS 1969. júl. 18.

A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma megbízza Önt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban folytatandó ösztöndíjas tanulmányútja alatt a Hírszerzés számára végezzen hírszerző feladatokat.

A feladatok végrehajtására Önt alkalmassá teszik személyi adottságai, képzettsége, a Magyar Népköztársasághoz való hűsége és az operatív munkában való jártassága, tapasztalata és angol nyelvismerete, valamint az a lehetősége, hogy mint ösztöndíjas az Amerikai Egyesült Államokban fog hosszabb időt eltölteni.

Kint tartózkodása során kettős feladatot lát el, egyrészt ösztöndíjas státuszát felhasználva tippkutató, tanulmányozó feladatokat hajt végre, másrészt tanútját felhasználja arra, hogy meglévő és újabb kapcsolatain keresztül egy közeljövőben realizálható, hosszabb USA-beli tartózkodás lehetőségét megteremtse.

Abban az esetben, ha konkrét ajánlatot kap, hogy maradjon kint és foglaljon el egy állást, azt ne utasítsa vissza, térjen ki a megbeszéltek szerint és tartsa fenn a lehetőséget.

Az Amerikai Egyesült Államokban való tartózkodása során operatív kapcsolatot Önnel nem tartunk. A magyar külképviselet hivatalból tart fenn Önnel, mint ösztöndíjossal kapcsolatot. Ezért ha bármi problémája van, kérje külképviseletünk segítségét. Az operatív kapcsolat felvételét Ön nem kezdeményezheti.

A magatartása a tanulmányútja során nem térhet el az itthoni általános magatartásától. Figyelembe véve ösztöndíjas státuszát, egyházi tevékenységet nem folytathat az Amerikai Egyesült Államokban sem, kivételt képez, ha az elől nem tud kitérni és csak „szűk baráti” körben teheti ezt meg.

Amennyiben az amerikai elhárítás vagy hírszerzés részéről megkeresnék és ajánlatot tennének, konkrét feladatokat nem vállalhat. Igyekezzen tisztázni a céljait és hivatkozzon biztonsági okokra, képességeinek hiányára, stb., és utasítsa vissza ajánlatukat. Általános kérdésekben adhat felvilágosítást, amelyek életkörményeire és az intézetre vonatkoznak.

A feladatok végrehajtásáról hazatérése után írásban beszámol.

A fentieket tudomásul vettem és annak megvalósítására legjobb tudásom szerint fogok törekedni. Tudomásul veszem, hogy a fentiek szigorú államtitkot képeznek, amelyről senkinek nem beszélhetek.

[saját kezű aláírás]
Dr. Erdélyi István
„Filológus”

„A KRISZTUSI SZŐLŐTŐ VESSZŐI VAGYUNK,
TEREMJÜK A KRISZTUSI ÉLET ÉDES SZŐLLEJÉT
ÉS VIDÁMÍTÓ BORÁT!”
A MUNKÁRA NEVELÉS
KOVÁCS MIHÁLY (1916–2006) PEDAGÓGIÁJÁBAN

A munkára nevelés alapvető pedagógiai törekvés illetve diszciplína, így tulajdonképpen minden pedagógus – persze nem mindig tudatosan – munkára nevel. Ahogy nemrég Kass Róbertné Pornai Éva írta, a pedagógusnak „hivatalból” kötelessége a gyermek nevelése, jellemének alakítása, a helyes irányítás, s ennek a feladatsornak egyik területe a munkára való nevelés.¹

S itt mindjárt egy gondolat erejéig egy kis kitérőt kell tennem. Az eötvösi-klebelsbergi pedagógiai hagyaték jótékony hatása hazánkban még a 20. század hetvenes éveiben, tehát még a Kádár-korszakban is kimutatható volt, azaz az állami iskolákban is igen sok tisztességes, jól felkészült pedagógus tanított, akiknek gyakran „gúzsba kötve kellett táncolni”, hogy eleget tudjanak tenni hivatásuk követelményeinek. Ezt most, mikor egy szerzetes-tanáról lesz szó, a pedagógusok iránti tiszteletem jeléül fontosnak tartom előrebocsátani.

A *Pedagógiai Lexikon* definíciója szerint „a munkára nevelés a nevelési folyamat egészét átható komplex elv és tevékenység, melynek eredménye az aktív, kezdeményező, alkotó ember, aki tud és szeret dolgozni, akiben kialakult a munkához való viszony. A munkára nevelés alapvető feltétele az iskola tevékenységének olyan alakítása, hogy abban az elmélet és gyakorlat egységében megvalósuló szellemi és fizikai munka sokféle változata s a munkaformák egész rendszere álljon a gyermekek, serdülők és ifjak rendelkezésére, s ezek tegyék lehetővé a legkülönbözőbb munkavégzéseket.” A svájci Pestalozzi (1746–1827) munkásságának eredményeként a központi tantervekben valamilyen módon hivatalosan is hangsúlyt kap a munkára nevelés – legyen szó bármely politikai rendszerről. Amikor például az *Ifjú Kommunista* című lap újságírója 1963-ban dicsérően beszámolt a „Mikszáth K. téri Gimnáziumban” (értsd: a Budapesti Piarista Gimnáziumban) folyó kibernetikai és egyéb szakkörökről, illetve a diákok maguk készítette gépekről, feltette azt a költői kérdést, hogy „Nem lenne-e hasznosabb, ha ezeket az időket a tanulásra fordítanák?” megadva mindjárt a választ: „A tanárok szerint ez a tevékenység is tanulás, s ebben igazuk van.”²

Egyébként a Kovács Mihály tanár úr rádiótechnikai, kibernetikai és számítástechnikai szakköréről illetve fizikatanári működéséről beszámoló korabeli újságcikkek és híradások közös jellemzője az volt, hogy íme, itt egy különlegesség (már-már szenzáció), egy pap, aki gyakorlati munkára illetve a technika modern vívmányainak a megismerésére és elektronikus berendezések, automaták készítésre tanítja diákjait – mintha a reál tárgyak magas szintű és gyakorlati oktatása (s maga a

¹ Kass Róbertné Pornai Éva, „...A munkát dalolom...”. Új Pedagógiai Szemle 2005:5, 102–109.

² Ifjú Kommunista 1963. december.

műszaki tevékenység) a paptanárok részéről olyannyira szokatlan dolog lenne. Pedig már a rendalapító, a Róma proletár gyermekeit összegyűjtő Kalazanci Szent József (1557–1648) is a matematika tudását kenyérkereseti lehetőségnek tartotta, hiszen így írt: „... ez a tudomány és gyakorlása igen hasznos azoknak a szegényeknek, akiknek nincs vagyonuk ahhoz, hogy munka nélkül tudjanak megélni.”³ A zirci ciszterci apátság vízellátása a szenci Collegium Oeconomicum piarista tanárának, Kiss Adorjának (1726–1801) a terve alapján készült el,⁴ de Szeged híres mérnöke, Beszédes József is Illyés József (1770–1849) piarista rajztanár személyében olyan nevelőt tisztelt, aki elhitette vele, „hogy az olyan ifjú, ki vonszodásból jó könyveket olvasni és rajzolni szeret, haszontalan és veszedelmes foglalkozásokba, és rossz társalkodásba nem keveredhet.”⁵

Ráadásul Kovács Mihályban nemcsak (sőt, mint látni fogjuk nem elsősorban) kiváló fizikatanárt illetve a kibernetika-számítástechnika középiskolai oktatásának kiemelkedő pedagógusát tisztelhetjük (e munkásságáról nemrég jelent meg egy jó könyv, egykori tanítványa, a szintén piarista fizikatanár, Görbe László összefoglalásában),⁶ hanem szerető osztályfőnököt is, s főleg olyan pedagógust, aki a munkában Istentől ránk rótt – következésképp érdemszerző – tevékenységet látott, s diákjaiban úgy tudott érdeklődést ébreszteni tantárgyai (a fizikán illetve a szakköri tárgyakon felül az algebra és a geometria) iránt, hogy közben őket – Jelenits István kifejezését használva – mintegy „suttyomban”⁷ rendszeres és pontos munkára illetve a munka szeretetére nevelte.

A munkavégzés, mint lényének központi eleme

Három leány és három fiú testvér közül ő volt a legkisebb. Asztalos apja korán (mikor ő 3 éves volt) meghalt, tőle tehát nem tanulhatott semmit. Édesanyja dolgos és okos asszony volt: varrónő lett, ahogy mindhárom lánya, akiket külön-külön, más-más fazon készítésében jártas szabóhoz adott tanulni. Az egyik fiútestvére épületasztalos, a másik műbútorasztalos lett, egyikük műhelye a házukban volt, Mihály így náluk segítve sok mindent eltanulhatott. 10–18 éves kora között nyaranta dolgozott, főképp a Fogadalmi templom illetve a környező házak építkezésén, eleinte persze csak mint „vizes” fiú.⁸

Hogy a munka központi helyet foglalt el életében, azt nemcsak a teljes pedagógusi tevékenysége bizonyítja, hanem a munkáról szóban-írásban tett megnyilatkozásai is. Tudjuk, a II. világháború végén önként vállalta a Németországba elhurcolt magyar leventék lelki gondozását. Érdemes az ott eltöltött 14 hónapról írt könyvét⁹ témánkra koncentrálni újraolvasni. 1945 februárjában, tanítás nem lévén, felajánlották munkájukat a szombathelyi vöröskeresztnek, de – mint ahogy írja – itt „nagyjából és egészében csak unatkoztunk, mert éreztük, hogy erőinket jobban is

³ *Epistolario di S. Giuseppe Calasanzio*, VII, ed. Leodegario PICANYOL, Romae, 1955, n° 3753. Vö. SÁNTHA György, *San Giuseppe Calasanzio educatore*, Roma, 1999-2005, 502.

⁴ FRIEDREICH Endre, *A veszprémi Szent Anna-kápolna története*, Veszprém, 1907, 59.

⁵ FEJÉR László, *Beszédes József maga által leírt élete*, in *Vízügyi Közlemények* 1987:4, 604–618.

⁶ GÖRBE László, *Kovács Mihály piarista tanár*, Bp., 2007 (Mesterek és tanítványok).

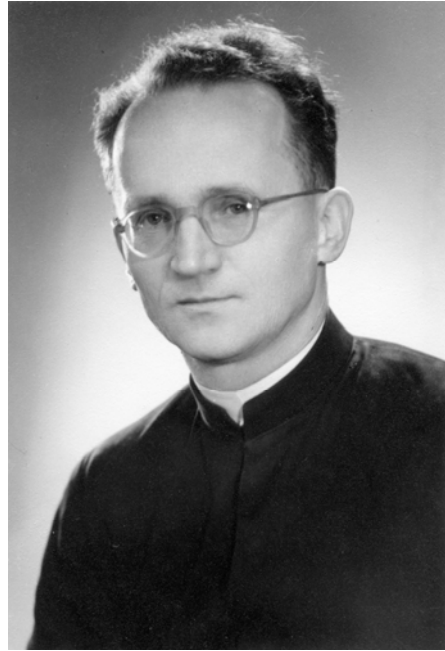
⁷ JELENITS István, *Keresztény nevelés*, in *Uó, Küldetésben*, Bp., 2001, 105.

⁸ Bogdán Lajos (unokaöccse) szíves közlése, 2006. dec. 19.

⁹ KOVÁCS M., *Negyvener levente*, 9.

tudnánk hasznosítani.” Amikor elindult missziójára, csak legénységi egyenruhája volt, az is kölcsönbe, erre varrta fel saját maga a lelkészi voltát igazoló fehér keresztet, melyet egy kaucsukdarabkából faragott ki. Németül nem tudott, de a megalázott, hazátlan-anyátlan levették lelkipásztori gondozása mellett viszonylag gyorsan és viszonylag jól megtanult németül, oly annyira, hogy a rábízottak érdekében felterjesztett nem egy memorandumot már németül tudta megfogalmazni. Egyébként a szüleinek németül írt levél központi gondolata is a munka: *„Arbeit habe ich genug mit diesen 2000 Jüngen, aber mache ich es gern [Elég munkám van ezzel a 2000 fiatalal, de szívesen csinálom]”*.¹⁰

A későbbi, angol fogságban eltöltött napjairól így ír: *„Az időt magam ekkor önművelésre, az angol és a német nyelv tanulására fordítottam.”* Jellemző, hogy magát a lelkipásztori munkát, benne a

34. Kovács Mihály 1957 (PMF)

szentségek kiszolgáltatását, sőt magát a misemondást is munkának tartotta: a táborban kapott egy pap-kollégát (Pohly Jánost), aki *„tele volt munkakedvvel és lelkekért égő buzgósággal. Mindjárt be is osztottuk egymás közt a pasztorációs területet: ő a déli csoport lelkigondozását látta el, [...] én pedig... az északi részen szerveztem meg a munkát.”* Az ottani falusiakat megbízta a szabadtéri oltár elkészítésével, akik mindezt *„nagy buzgalommal csinálták, örültek, ha valami elfoglaltságuk akadt”*, hiszen *„dolgos emberek voltak, akiknek fáj a munkátlanság.”* Szentbeszédeire úgy készült, hogy a közeli német papoktól szerzett homiletikai könyveket, és igyekezett híveinek azok alapján a legtöbbet nyújtani. A hitoktatást *„modernizálta”*: vallásos tárgyú filmeket – s persze egy vetítógépet is szerzett. *„Ettől kezdve – írja – valóságos tolongás volt a hittanóráimon. Igen ügyesek voltak például a szentségekről szóló filmek, illetve állóképsorozatok. Világhírű festményekből állítottuk össze, közbe volt sűrítve az illető szentségnek egész dogmatikája, liturgiája, sőt története is.”* Egész kinti munkásságára jellemző az alábbi vallomása: *„Kemény munkában töltöttem a négy hónapot Schleswig-Holstein területén. Szép hónapok voltak”,* illetve beszámolójának utolsó bekezdése, melyben elpanaszolja, hogy a tábori püspökség sem értékelte kellően kinti működését, ő mégis ezt írta: *„Az a lényeg, hogy magam meg voltam győződve róla, hogy jó munkát végeztem.”*

¹⁰ Kovács Mihály levele a németországi táborból szüleinek, 1946. márc. 31.: PMKL, Kovács Mihály hagyatéka (IV.254).

A pedagógus

Kass Róbertné Pornai Éva előzőkben idézett cikkében¹¹ megállapítja, hogy a „tanulás csak akkor alakíthatja ki a korszerű munkához szükséges alapvető képességeket, ha a gyermekek – tanári irányítással – meglátják a tananyag nehézségeit, ha átéli a megoldáskeresés feszültségét, ha örülni tudnak az elért sikernek.” Nos, ez a mondat teljes mértékben ráillik Kovács tanár úrra, nemcsak mint a kibernetikai-számítástechnikai szakkör vezetőjére vagy a mindig kísérletező fizikatanárra, hiszen a megoldáskeresés feszültségét és örömét matematikai óráin illetve a matematikai és fizikai feladatmegoldások során azok is átélték, akiből nem lett fizikus vagy mérnök.

A szöveges feladatokat mi például szerettük, mert belénk nevelte, hogy úgy fogjunk hozzá a megoldáshoz, mintha a keresett ismeretlen „már meg lenne” (a mértékkegységgel együtt). Ha valaki lustaságból arra hivatkozott, hogy nem értette a példát és azért nem csinálta meg, azt mondta, hogy exkuzálását csak akkor fogadja el, ha a magát a példa-szöveget fejből pontosan elmondja (nem felolvassa) – érdekes módon nemcsak az exkuzálások maradtak el, de a példamegoldások is gyakrabban sikerültek. Mert a diák ezáltal, hogy megtanult önmagán erőt venni, arra is rájött, hogy ha „megerőlteti az agyát”, akkor a nehéznek vélt összefüggések is megvilágosodnak.

Az átlagnál többen szerettük a mi osztályunkban a geometria példákat, amikor például a súlyvonalakból, illetve valamely speciális helyzetű szögből kellett kiszámolni (megszerkeszteni) a háromszöget. A feladat persze csak azután vált pofonegyszerűvé, mikor már tudtunk parancsolni kezünknek, hogy a megoldást segítő vázlatként „tisztességes háromszöget” rajzoljunk fel, s ne például szabályosat – így aztán, miután hozzáfogtunk, magunkban mi is elmondhattuk, mint Kovács tanár úr szinte minden alkalommal, hogy „én már látom” a megoldást. (Egyébként az 1961-ben végzett osztályában a 30 érettségiző közül matematikából 21-en kaptak jelest, míg a másik osztályban, ahol Pogány tanár úr volt a matematikatanár, 28-ból 16-an. Jellemző továbbá, hogy a fizikai rovattal bővült Középiskolai Matematikai Lapok feladatmegoldásaiban az 1959/60-as tanévben a 2×4 osztályos gimnáziumból összesen 50-en értek el említésre méltó – könyvjutalommal, dicsérettel illetve nevük megemlékezésével járó – helyezést).¹² Tanulságos minden esetre, hogy fenti mondasát tanítványai közül sokan nemcsak mint a mértanfeladat megoldását segítő biztatást őrizték meg emlékezetükben, mint ahogy azt például egyik nevezetes tanítványának, Perjés Zoltánnak hálás levele is bizonyítja:

„Szeretettel közlöm Tanár úr emlékképeit: látom, amint cigarettafüstöt fúj az optikai kísérlet fénysugarára, amint türelmesen sétál a szakkörben, miközben csüggedten keresem vszirozógépemben a kapcsolási hibákat. Visszaidézem a piros javításokat a fizika versenyfeladatok lapjain. Bámulum a táblára rajzolt háromszög-tani feladatot, Tanár úr buzdításával kísérve: »én már látom!«¹³

Tudjuk, igazi területe a fizika volt, legendás kísérleteivel, s persze a szakkörrel együtt. A fizikum volt az otthona, délutánjait és estéit is rendszeresen itt töltöt-

¹¹ KASS Róbertné, *i. m.*

¹² Budapesti Piarista Gimnázium évkönyve, 1960/1961.

¹³ Perjés Zoltán levele Kovács Mihálynak (Kaliforniai Technológiai Intézet, Elméleti Asztrofizikai Osztály, Pasadena, 1991. jan. 4.): PMKL, Kovács Mihály hagyatéka (IV.254).

te. Ma is előttem áll alakja, ahogy a fizikumhoz tartozó, vezetékekkel, forrasztópá-kákkal, oszcilloszkópokkal teli műhelyben – melyet nem egy akkori (a '60-as évek-beli) elektrotechnikai KTSZ szívesen tudott volna magáénak – reverendája főle vett két munkaköpenyében járt-kelt a csodamalom és egyéb csodás szerkezetek szerelésével foglalatokodó diákjai között. S előttem van persze a fizikum hatalmas tanári asztala, rajta a természet csodáit a nebulók szeme elé varázsló kísérleti eszkö-zökkel. Ezeket már jó előre, az előző este állította össze, így az órán már nem is bíbelődött velük, s természetes volt számunkra, hogy a kísérletek mindig sikerül-tek. Azaz következetesen, lelkiismeretesen, rendkívüli pontossággal és igen nagy szakértelemmel végezte munkáját – tehát személyes példájával nevelt munkára. Egyik diákja, az 1968-ban érettségizett Woynarovits Ferenc (később neves fizikus) így emlékszik diákévre: a szombati szakkörökön „a Tanár Úr mindig tudott értel-mes munkát adni. Én nagyon szerettem ezeket a szombat délutánokat, a tanítás után (mert akkor még szombaton is volt tanítás) nem mentem haza, a Múzeum körúton volt egy hidegbüfé, ott ebédeltem, aztán mentem vissza bütykölni.” Egy alkalommal egy optikai vizsgálathoz kértek eszközöket a fizika-szertárból Kovács Tanár Úrtól, aki minden segítséget megadott, de előtte „A Tanár Úr töviről hegyire végigmondatta (azaz végiggondoltatta) a tervet.”¹⁴

Nos, ez a pedagógiai gyakorlat köszön vissza Kass Róbertné előzőekben már több ízben hivatkozott tanulmányában,¹⁵ mikor kijelenti, hogy „A munkára nevelés leghatékonyabb eszköze a munkáltatás. Ezzel a tanulók egész személyiségét kíván-juk fejleszteni, alakítani szemléletüket, értékítéletüket, általános műveltségüket, alapvető képességeiket, készségüket, valamint a kreativitást. Tehát arra készítjük fel őket, hogy a munka életükben középponti tevékenységgé válik” – melyben örömeiket lelhetik és önmagukat megvalósíthatják.

Mivel nincs idő a leleményes tanári módszereket, a sok-sok kísérletet, bölcs tanári útmutatást felidézni, álljon itt egy mondat egy, a Kovács tanár úr által a számítástechnika oktatásával kapcsolatban benyújtott pályázat bírálathól: „olyan, racionálisan rendezett óravázlatok gyűjteménye, mely a lehető legjobb értelemben és a legnagyobb mértékben kreativitásra nevel.”¹⁶

A következő fizika-példára illetve mérésre annak többrétű pedagógiai haszna miatt szeretném hívni a figyelmet. Nos, álljon előttünk a világgal, önmagával elé-gedetlen, kezeivel-lábaival, gondolataival-céljaival mit sem kezdeni tudó, lázongó kamaszgyerek, akinek a tanár kijelenti, hogy fiaim, most közösen megmérjük (no meg persze otthon ki is számítjátok), hogy mekkora is egy molekula átmérője. A lényeg: egy olajcsepp (melynek milligrammokban kifejezhető „súlyát” megmértük) a felületi feszültség jelenségével magyarázhatóan épp egy molekula-vastagságnyi réteget képezve terül el egy ismert átmérőjű pohárban lévő víz felszínén. Megvan tehát a számoláshoz minden adat, de, hogy minél jobb (megbízhatóbb) eredményt kapjunk, a méréseket többször kell elvégezni. Nos, itt – mellesleg – olyan fogal-makkal találja szembe magát a gimnazista, mint „főlös mérés”, „megbízhatóság”, „pontosság”, olyanokkal, melyekkel például a műegyetem földmérő szakos hallga-

¹⁴ Idézi: GÖRBE L., *i. m.*, 157-159.

¹⁵ KASS Róbertné, *i. m.*

¹⁶ Lektor jelentés a „Kreativitás” jellegű pályázatról: PMKL, Kovács Mihály hagyatéka (IV.254, rendezetlen).

35. „... ahogy a fúrót fogta”. Kovács Mihály hajóépítés közben, 1960 körül (PMF)

tói valamikor a 6. szemeszter tájékán találkozunk. Ráadásul ez több generáció szocializálódását szolgáló példa, mely eredetileg Övegesnél található, a mi osztályunknak Kovács Mihály adta fel, a fiamnak – 30 évvel később – Havas József, most meg könyvében Görbe tanár úr idézte fel.¹⁷

No, meg itt van a sok-sok fizikai jelenség a mindennapokból, melyek magyarázatára sokan emlékszünk (a fokvitorla Bernoulli-törvényen alapuló funkciója, a műkorcsolyázó pörgésének felgyorsulása a forgómozgás nyomaték-átrendeződése folytán, a 10 méter magas vízesésen felúszni képes pisztráng sebességének a kiszámítása, stb.).

A vitorlásépítésről, annak jellemformáló szerepéről sokan szóltak és írtak, így csak egy epizódot idézek fel. Miután a TÜZÉP-telepen a diákokkal együtt kiválogatta az alkalmas deszkákat, azokat kézi kocsira tették, és úgy tolták a városon keresztül. Elöl munkaruhában az a Kovács Mihály, aki – ha más csillagzat alatt születik – a műegyetemen a kísérleti fizika professzora lett volna. (Egyébként az effajta „trógerolás” nem volt új számára, hiszen a háború után az üvegező brigádok az ő vezetésével szállították kétkerekű kocsin a rendház és iskola újraüvegezéséhez szükséges – tonnákban mérhető – üvegtáblákat).¹⁸ A vitorlás-hajó építésekörrel tőle tanultam meg a fúró használatát, mikor így figyelmeztetett: „Ha kifúrtad a lyukat, úgy vedd ki a fúrót, hogy az közben továbbra is előre forogjon!” Forrasztani nem sikerült megtanulnom, hiába olvastottam nagy igyekezettel az őnhöz a gyantát, csak bunkófejnek minősülő pöttyök sikeredtek. Igen jó voltam viszont a „fuxolás”-ban. Ez az a művelet, mikor az árbocfeszítő drótkötél végeire kellett a drótszálak visszafűzésével hurkot készíteni, s megfelelően eldolgozni.

¹⁷ GÖRBE L., *i. m.*, 48.

¹⁸ GÖRBE L., *i. m.*, 27.

A technika minden ágában otthon volt, érdeklődéssel követett minden újdonságot. Németországi beszámolója teli van ilyen megfigyelésekkel, íme, példaként ezekből egy jellemző „meglátás”: „A *Bauerek* nálunk szokatlan jólétben és kényelemben éltek. Reggel csak 7–8 óra felé kerültek elő házaikból, még nyári dologidőben is. Az állatokra a fejésen kívül úgyszólván semmi gondjuk nem volt. Egyéb munkájukat pedig szinte kizárólag géppel végezték; a kaszálást, az aratást, de még a szénaforgatást és a krumpliszedést is gép segítette. A széna színbe való behordását és felszállítását villanymotorral hajtott elevátor vagy szénafüvógép végezte. Minden valamire való gazdának volt saját cséplőgépe, rendszerint a csűrbe beépítve. Minden tanyában volt villany, Nyolc pfennigért kapták akkor kw-óráját. 6-8 lóerős motorjuk hajtotta a ház körüli gépeket: a favágót, a körfűrész és a szecska-vágót. Rádió is volt. [...] akinél mintegy két hónapig laktam, villanykemencében sült a kenyér, mert a »fa nagyon drága volt« [...] Gépeiket azonban nem becsülték, mert ha elromlott, olcsó pénzért kaptak jobbat, modernebbet.”¹⁹

Idehaza, a tanári munkája mellett (illetve annak részekén) több folyóiratban, köztük az *Élet és Tudomány*ban is publikált: 1969-ben például arról írt, hogy a genfi Nemzetek Palotáját a '30-as évek óta a kompresszor-hatás elve alapján fűtik (ez az a jelenség, mikor tapasztaljuk, hogy a bicikli-pumpa a az összesűrűsödő levegő hatására felmelegszik).²⁰ Jómagam, mikor már felnőtként egyszer meglátogattam, felhívta a figyelmemet a *Science* legfrissebb számában egy angol nyelvű cikkre (akkor az még nem jelent meg magyarul), mely szerint várható a fémkohászat világméretű visszaszorulása, hiszen jön a műanyag. Azaz „kerek egésznek látta a világot, és annak szeretetét szerette volna tanítványainak is átadni és belőlük becsületes, megbízható erkölcsös embereket faragni.”²¹

Hogy mi volt az elvárása a diákjaival szemben, arra egy, a hagyatékában talált „indirekt bizonyíték” is idézhető, az egyik korántsem eminens tanítványáról írt jellemzés: „Ha az órán nem tud, a figyelmeztetésre csak fölényesen mosolyog. Minden olyan munkát és az olyan szellemi munkát is, amit pillanatnyilag fölöslegesnek tart (igen sok van ilyen) megvet, és egyszerűen de következetesen nem csinál semmit.”²²

A krisztusi életre nevelő paptanár

Az effajta negatív bírálatok nála meglehetősen ritkák voltak, hiszen karizmája éppen egyszerűségében, csendességében és az értelmes dolgokra való rávezetés képességében állt. Ráadásul pap volt, azaz diákjaiért felelős lelkiatya, mely tényről – tán azért, mert órái alatt nem dobálódzott művelt teológusként szentírás-idézetekkel – eddigi méltatói alig szóltak. Egyik tanítványa így emlékszik halálos ágyánál tett látogatására: „A fizikatanár akkor pap volt. Gyengülő kezével is áldását adta rám, és hangtalanul imádkozott.”²³ Pedig ő fizikatanárként is pap volt, hiszen egész lényével az evangéliumot hirdette.

¹⁹ KOVÁCS M., *Negyvenzezer levente*, 67.

²⁰ KOVÁCS M., *Hőparadoxon? Nem: hűtés meleggel, fűtés hideggel*, *Élet és Tudomány* 24(1969), 43.

²¹ Fodor Zoltán fizikus visszaemlékezése, idézi: GÖRBE L., *i. m.*, 110.

²² Diákjellemezés, 1975. okt. 7.: PMKL, Kovács Mihály hagyatéka.

²³ Hunyady László programozó visszaemlékezése, idézi: GÖRBE L., *i. m.* 118.

36. „... ahogy két kezét széttárta”. Kovács Mihály, 75 éves születésnapjához a budapesti piarista gimnázium alagsori ebédlőjében, 1991 (PMF)

Például az órá oly jellemző különböző kéztartásaival, ahogy a fűröt fogta, ahogy két kezét széttárta, miközben a világ „furcsa” dolgairól (például az oktatás gondjairól-bajairól vagy a visszavont Mikola-díjáról) huncut mosollyal kísért kesernyés humorral mesélt (35-36. ábra), vagy amikor a rendház illetve az iskola folyosóján, vagy a misére ünnepélyesen bevonuló koncelebráló papság sorai közt haladva egyik kezét a másik öblének fedezékébe rejtette.

A diákmiséken mondott szentbeszédeire nem emlékszem, hagyatékában fennmaradt viszont több szentbeszéd-vázlata, ezekből mind-mind kitűnik, hogy életének-hivatásának központi eleme a szerves kapcsolat a munka és a keresztény hit között. A szintén matematika-fizika szakos rendtársa, Havas József ezüstmiséjén, 1981. július 15-én, melyen Pirrotti Szent Pompilius mennyei születésének 215. évfordulójára is emlékeztek, a szerzetesi hivatásról, benne a piaristákról illetve a magyar piaristák kor által megkövetelt hivatásról elmélkedve arra mutatott rá, hogy a szerzetesek Istennek szentelt élete csak részben papi hivatás, abban ugyanolyan mértékben megtalálható a prófétai jelleg, így az Istennek való teljes odaadás egyúttal a „világ építésébe való belenyúlást” jelenti.

A ballagások, érettségi találkozók alkalmából tartott prédikációiban – a fennmaradt beszédvázlatok tanúsága szerint – olyan gondolati elemek találhatók, mint

„a munkás keresztény ember tehát az Isten elgondolása, akarata szerinti ember. Ezt akartuk bennetek kialakítani [...] A munkában Isten akaratát látni [...] keresztény szemmel nézzük a munkát [...] A krisztusi szőlőtő vesszői vagyunk, teremjük a krisztusi élet édes szőlőjét és vidámító borát.”²⁴

Hogy a munkás keresztény élet már diákoknál is meg tudja teremni a maga „vidámító borát”, arra bizonyíték a diákcsookról sugárzó önfeledt örömet (értsd: sikerélményt) megőrkítő mellékelt fénykép, melyen a nebulók kitörő lelkesedéssel nyugtázzák az általuk készített, a labirintusok útvesztőiből is kitalálni tudó műegér-robot célba érését.

De mindennél többet mond az 1961-ben érettségizett osztályában az utolsó tanítási napon mondott beszéde, melyet – s ezt mondani sem kell – rádiós szakkörének két eminens diákja őrzött meg az utókor számára.²⁵ Gondoljunk vissza, hogy ez az a kor, amikor a hivatalos ifjúságpolitika a VIT rendezvényeitől volt hangos, amikor álságos módon március 15-ét a Tanácsköztársaság és a felszabadulás megünneplésével összekapcsolva „három Tavasz” ünnepeltettek, s mikor szavai elhangzottak, javában tartott a papok ismételt zaklatása, májusra-júniusra többen börtönbe kerültek, vagy „csak” néhány napra-órára jött értük a BM-autó (Kovács Mihály tanár urat is elvitték, éppen osztálya érettségijéről). Íme:

„Kérem, a férfi ember életében nagy élménynek és problémának kell lenni a munkának és az alkotásnak. Tehát ide jussunk el, hogy a munkában ne csak a fáradságot és az izzadságot lássuk. Ha csak így látjuk, akkor mindig fáradtak leszünk. És munkánk nem sokat fog érni. Kérem, a férfi az beleviszi a gondolatát, egyéniségét és mindenét egy kicsit a munkájába is. Nemcsak akkor, ha tanárember, hanem akkor is, ha mérnök-ember, akkor is, ha szakmunkás, akkor is, ha akármilyen. Tehát erre vigyázzunk, és ezért ez a következő nagy problémátok nektek, ami most közvetlenül elöttetek áll, hogy hát az életnek melyik ágába rázódjunk bele.

Itten talán az egyszer már föl hívtam a figyelmeteket arra, hogy túlságosan nagy horizontot kaptatok, erre külön törekedtem is és törekedtünk is. Tehát a lehetőségeknek az óriási spektrumát tártuk elétek, hogy így fizikus szemmel fejezzem ki magam, ellenben vigyázzunk, ezt mind átölelni és ezt mind magunkévá tenni, hát ez nem megy. [...] Most aztán sokan úgy érznek közületek, hogy ha most behelyezkedik egy kis részébe akár a technikának, akár valami másnak, akkor mi lesz a többivel? Azt elveszíti? Mindezt átfogni, azt nem lehet. Tehát bizony helyezkedjünk be egy kis részébe, ellenben majd akkor fogjuk meglátni annak a kis résznek az óriási gazdagságát. Alig tudok szinte olyan munkakört, még egyszerű és szűk munkakört is kitalálni, amelyikben ne lenne óriási lehetőség és sok-sok szépség. Hogy aztán hova helyezkedjünk el, milyen részbe, hát ez kérem rajtunk kívül a körülményektől is nagyon sokban függ. Mindenesetre, a magunk törekvését össze kell hangolni a lehetőségekkel. Mindig arra tanítottalak benneteket, hogy a tényekkel tudjunk számolni. Nem győzöm hangsúlyozni, még most is, hogy ez nem megalkuvást jelent [...] De a tényekkel nem számolni, hát az esztelen dolog. [...]

Tehát találjuk meg azt a munkakört, ami megfelel egyéniségünknek, és ha a lehetőségek erre módot adnak, ott aztán, kérem, fussuk ki a formánkat, amennyire

²⁴ PMKL, Kovács Mihály hagyatéka (IV.254), „Szentbeszédvázlatok.

²⁵ Az 1961-ben elhangzott búcsúbeszédet magnetofonra felvették, majd később azokat digitalizálták Fixek László és Zakariás László. Másolatuk: a PMKL, illetve a szerzőnél.

37. Kovács Mihály ballagó osztályával a budapesti piarista gimnáziumban, 1973 (PMKL, Kovács Mihály hagy. [IV.254]).

csak lehet, és ez ad aztán tartalmat az ember életének évtizedeken keresztül. ...

Kérem, vegyek egy legegyszerűbbet, egy műszerészt. Kérem, aki csak kívülről nézi, hát igen, ott babrál valami műszerekkel, így intézi el – és aztán, aki benne van ebben a munkában, az látja, hogy aranyat ér egy ügyes műszerész, aki szakember a maga terén. Sokszor ez teszi lehetővé bizonyos dolgoknak a megvalósítását. Hát itt láttuk például ezeknél a masináknál, amik készültek itt a fizikumban, a ti erős közreműködésetekkel, hogy igen, nagyon-nagy dolog annak elvi elgondolása, de kérem, nem utolsó sorban éppen annak örültem, hogy az illető, az illetőkben aztán megvolt a gyakorlati kivitelezéshez a türelem, kitartás, munka is. Hát ez az, amit hozzá tehet egy nagy alkotáshoz annak egyik részletén dolgozó ember. A maga tudásából adva a legtöbbet, amit más nem tud. [...]

Az egyik szentről – talán a nevét is tudjátok – jegyezték föl: súlyos betegségben volt, és a tanítványai siránkoztak fölötte, hogy mi lesz, hogy ha ő meghal. Ő már nagyon szeretett volna meghalni – persze ne abból a szempontból nézd, hogy megunta ezt a földi küszködést meg egyebet, hanem látta, hogy ez mennyire szegényes ahhoz képest, amit hitével hisz és remél – és szeretett volna már ott lenni, amiben hitt és remélt. Kérem, nagyon mély hit kell hozzá! De aztán látván tanítványait, ki tudta mondani: »*non recuso laborem*«,²⁶ tehát nem vonakodom a munkától, ha Isten így látja jónak, hát akkor azt csinálom tovább. Nagyon sok szentnek az életében, kérem, ez megtalálható, és valamilyen fokban ide mindannyiunknak el kell tudni jutni.

Hát ez a legfontosabb talán, amire fel akarnám hívni a figyelmeteket, tehát, hogy éljünk hitből – és hitben; ennek aztán ezer fokozata van. Van szerzetesek

²⁶ Tours-i Szent Márton nyomán több püspöknek (pl. Márton Áronnak) a jelmondata.

számára fokozata, van laikusok számára fokozata, van hívők számára fokozata, és van 18 évesek számára, van 50 évesek számára és van 80 évesek számára fokozata. Valahogy érzük el minden korban a legmélyebb fokozatot, ami akkor elérhető, és meg fogjuk látni, hogy ez a legnagyobb érték: hogy az ember ide el tud jutni, ha Istennel él és Istentől él. [...] Kérem, ez a keresztyén embernek a legnagyobb értéke, ezt irigyelik a legjobban, [és] ez hiányzik a legjobban azokból, akik merőben e világba rendezkednek be. Azoknál egy-egy katasztrófa, egy nemsikerültség, az tragédia, [...] és mindennek a végét jelenti esetleg. Minekünk nem jelenti semmilyen katasztrófa mindennek a végét, legföljebb egy szebbnek és jobbnak a kezdetét. Tehát: tudjuk így nézni ezt a világot, és akkor, kérem, nem ijedünk meg, mosolyogni tudunk, nehézségeken, mosolyogni tudunk fenyegetéseken, és ki tudunk tartani az elveink mellett, a jobb szándékunk, a jobb elgondolásunk mellett, egészen végig.”

Összefoglalás

Kovács tanár úr, a fizikai kísérleteket mind a mai napig egyedülálló tökéletességgel és szemléletességgel bemutató, a kibernetika-számítástechnika középiskolai szakkereskedésében úttörő szerepet vivő pedagógus nem egyszerűen jó, sőt kiváló tanár volt, hanem olyan Istennel és Istentől élő szerzetes, aki diákjait a teremtett világ nagyszerűségének a csodálatára és az Istennek is tetsző értelmes (értsd: munkás) életvitelre nevelte. Reá emlékezve sok tanítványának ugyanabban az istenél-ményben van részük, mint azoknak az evezős diáktársaknak,²⁷ akik valamikor az ötvenes évek végén a Balatont járva²⁸ késő este Szigligeten szálltak partra, s úgy tértek nyugovóra, hogy a tanár úr szájából a csillagos ég alatt felhangzott a Bersenyi-ima, a *Fohászkodás*:

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke óhajtvá sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.
[...]
Téged dicsóít a Zenith és Nadír.
A szélveszek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotásit.

²⁷ Domján Jenő visszaemlékezése.

²⁸ Az általa vezetett túságat az Állami Egyházügyi Hivatal is figyelte: „1956 után [...] fiatalokat szervezett, akikkel az ország különböző területein táborozott és ott a cserkész szellem megteremtése érdekében tevékenykedett.” Szeifert József „szigorúan titkos” feljegyzése „Prantner elvtársnak”, 1964. márc. 3: PMKL, Kovács Mihály hagyatékába (IV.254), rendezetlen (másolat).

KOVÁCS MIHÁLY:
HINNI VAGY NEM HINNI: MELYIK NEHEZEBB?

Kovács Mihály (1916–2006) matematika-fizika szakos piarista tanár, 1942–1943 között a szegedi, majd 1944–1983 között a budapesti piarista gimnázium tanára, közben 1944–1946 között a Németországba hurcolt leventék tábori lelkésze. A számítástechnika középiskolai oktatásának vezéregyénisége, több kibernetikai-számítástechnikai (tan)könyv szerzője. Az alábbi írás kéziratának lelőhelye: PMKL, Kovács Mihály hagyatéka (IV.254).

I.

Hiten azt értjük, hogy igaznak fogadjuk el egy tételt még akkor is, ha igazságát nem tudjuk átlátni. Igaznak fogadjuk el mégis tekintélyi alapon. Meg vagyunk ugyanis róla győződve, hogy a tétel közlője érti a tételt, minket pedig nem akar félrevezetni. Ha a tételt embernek hisszük el, természeti a hitünk. Ha Istennek, hitünk természetfölötti. A természeti hithez elegendő emberi természetünknek lendítőereje, a természetfölötti hithez a hit kegyelmének, tehát természetfölötti erőnek lendítésére szorulunk.

Mi, katolikusok, itt a földi életben az ismerésnek két rendjét különböztetjük meg: a természeti és a természetfölötti ismerés rendjét. A természeti ismerésnek szerve az emberi ismerőképesség. A természetfölötti ismerésnek szerve a hit kegyelmétől megvilágított emberi ismerőképesség.

A természeti ismerés lépcsői a tapasztalás meg a reátámaszkodó gondolkodás. A tapasztalás a külső világnak s a belső (lelki) világnak a megismerésében a maga erejével eljut egy határig. Tovább hatolhat, ha a gondolkodás műszereket, eljárásokat eszel ki számára és meghatározott célokat tűz eléje. A tapasztalás hatóköre így folyton bővíthet. De sohasem lépheti át a megtapasztalhatóságok határát. Nevezetesen, a külső tapasztalás csak ahhoz tud hozzáférni, ami az érzékszervekre és a műszerekre hat. Belső tapasztalásunk pedig kénytelen megelégedni a belülről eredő tapasztaltnivalókkal.

A tapasztalást, amint látjuk, a gondolkodás támogatni tudja. Ez a támogatás nem alázza meg a tapasztalást. Hasonlóképpen az sem megalázó a tapasztalásra, hogy azt a képet, amelyet tapasztalás alapján alkottunk a külső-belső világról, a gondolkodás nagymértékben átalakítja. Példaképp elég hivatkoznunk az atomfizika világképére, amelynek elfogadása a naiv tapasztalásnak nem kis áldozatába kerül. – Az sem alázza meg a tapasztalást, hogy az egyén rászorul mások tapasztalatának eredményeire. Részben azért, hogy a maga tapasztalását ellenőrizze, részben pedig azért, hogy a maga tapasztalását kiegészítse. Hiszen az egyén nem tapasztalhat meg mindent. Ami már elmúlt, arra vonatkozólag el kell fogadnia másoknak, a régieknek élőszóban vagy írásban hozzájutott tapasztalatát. Ugyanígy arra nézve, ami részére térbelileg vagy pszichológiailag megközelíthetetlen, el kell fogadnia azoknak a szerencsésebb másoknak tapasztalatát, akiknek módjukban van a szóban forgó dolog vagy jelenség megtapasztalására.

Pszichológiailag megközelíthetetlen a másik ember belső világa. Róla csupán a másik embernek vallomása vagy testi viselkedése értesít bennünket több-kevesebb megbízhatósággal. Ilyenkor beleélés útján igyekszünk megközelíteni a megközelíthetlent. De még ez is lehetetlenné válik, ha a másik ember belső világában olyan

tartalom van, amilyen a mi belső világunkban sohasem volt. Így a nem-hívő aligha alkothat magának arról képet, hogy mi zajlik le a természetfölötti rend hatása alá került hívő lelkében. – Végül, az sem alázza meg a tapasztalást, ha tudomásul veszi hatósugarának korlátolt voltát és nem szégyelli kimondani: én csak arról beszélhetek, ami van. Azért, mert valamit semmi módon nem tudok megtapasztalni (sem önmagában, sem hatásában), nincs jogom azt mondani, hogy az a valami nincsen. Attól, hogy valami kívül esik hatókörömön, az a valami még vígan meglehet. Pl. egy olyan ködfolt, amelyet eddig a legjobb távcsővel sem lehetett észlelni, vagy Isten, kinek természetfölötti hatását eddig még nem tudtam megtapasztalni.

A gondolkodás a tapasztalatra támaszkodik, de egy kis nekifutamodás után elszakad tőle, mint a repülőgép a földtől és a magasba emelkedik. Oda, ahová a tapasztalás és a tapasztalásra szintén képes állat már nem követheti: a szellemieknek világába. A következtető ész és a tapasztalható dolgok mögött megtalálta a szubsztanciákat, pl. a számokat, a jelenségek mögött az okokat. Törvényszerűségeket, célirányosságokat, alakszerűségeket lát meg a tapasztalati világban. Az érzékelhető világról kapott képet kiegészíti a szellemieknek képével, és közben nem törődik vele, hogy tetszik-e ez a naiv tapasztalásnak vagy sem. – De a gondolkodás hatóköre is határolt. Egy embernek értelme nem győz minden szellemet kinyomozni, főleg jól kinyomozni. Rászorul a másik embernek értelmére, a másik embertől megtalált tételekre. Aztán nem mindenki lángész a gondolkodásban. Vannak, kiknek tételgazság-átlátó ereje fogyatékos. Kénytelen-kelletlen elfogadja a gondolkodó zsenik tételeit, jóllehet azoknak a tételeknek igaz voltát ő maga nem tudja átlátni. Elfogadja mégis tekintélyi alapon, abban a reményben, hogy a gondolkodás géniuszai értenek dolgukhoz és nem akarják félrevezetni a kisebb kaliberű koponyákat. Végül azért is határolt a gondolkodásnak köre, mert a világba valósult értékeknek láttára, s a lelkébe oltott természetes istenkereső ösztönnek hatására eljuthat ugyan a szellemiek forrásáig s az istenkereső ösztönnek lelkébe oltójáig; azt azonban nem tudja kispekulálni, hogy pl. az Isten Szentháromság vagy hogy Isten föl akarja emelni az embert a maga szentháromságos életébe.

A tapasztalást nem alázta meg a mások tapasztalatának elfogadása, nem alázta meg a gondolkodás, amikor műszerekkel, eljárásokkal és iránykitűzéssel támogatja, amikor megtalálta a szellemieket, s fölhasználásukkal a tapasztalati képet lényegesen módosította. A gondolkodást sem alázta meg más gondolkodók tételeinek az átvétele, nem alázta meg a természeti hit: mások, a lángelmék tételeinek tekintélyi alapon igaznak elfogadása. És nem alázta meg Isten szava sem, amikor a másik világról szól neki, amikor a másik világnak e világba belenyúlásairól beszél neki (a teremtésről, a gondviselésről, az ember fölemeléséről, a Fiú megtestesüléséről, a megváltásról, a Léleknek a működéséről az Egyházban, az emberek lelkében való bennlakásról). Nem alázta meg az Isten szava a gondolkodást, amikor a természetes ismerőképességgel megalkotott evilági képet a másik világ képével egészíti ki és így rásegíti az értelemet a félvalóság helyett a teljes valóság megismerésére.

A tapasztalat evilágból megtalálja a megtapasztalhatót, a gondolkodás a szellemieket. A másik világról, a természetfölötti rendről az Isten szól hozzánk a kinyilatkoztatásban. Hogy szavát igaznak elfogadhassuk, a hit kegyelmét adja nekünk. Jön felénk az Isten, jön szavával és kegyelmével is. Nekünk is mennünk kell feléje. Gondolkodásunk a világba valósult szellemiek alapján tudást, meggyőződést sze-

rezhet róla, hogy van Isten, hogy Isten szellem, személy, értelem, akarat, hogy Isten mindentudó és igazmondó. Ez a meggyőződés emel föl bennünket olyan magasra, hogy elkaphasson bennünket a hit kegyelme. A hit kegyelmének erejében akaratumk ráparancsol az értelemre, hogy fogadja el igaznak Isten tételeit, még akkor is, ha igaz voltukat nem tudja teljesen átlátni. Fogadja el őket mégis igaznak, mert Isten mondja őket.

II.

Ideje most már, hogy föl vessük a kérdést: melyik a nehezebb, hinni vagy nem hinni. – Hiten a következőkben a természetfölötti hitet értjük. Hinni nehéz is, könnyű is. Szabatosabban fogalmazva: hinni könnyű, mert a hit kegyelmének ereje megkönnyíti nekünk a hívést. Nehéz azonban megnyílni a hit kegyelme előtt. E szerint fönti kérdésünket pontosabban így kell megfogalmaznunk: Melyik a nehezebb: megnyílni a hit kegyelme előtt vagy meg nem nyílni előtte.

1.a) A hit kegyelme előtt nehéz megnyílni. Erről bőségesen tanúskodik a hitetlenek sokasága. Isten nekik is meg akarja adni a hit kegyelmét. Ők azonban becsukják lelküket a hit kegyelme előtt. Miért teszik ezt? Azért, mert minden ember lelkében él az értelem gögje. Ez elutasít minden olyan tételt, amelynek igazságát a maga erejével nem tudja átlátni. Úgy érzi, megerőszakolná saját magát, ha „észbe nem férő” tételt fogadna el. Ezen az alapon a természeti hit is nehéz. Hiszen ehhez előbb el kell ismernünk, hogy nálunk okosabb emberek is vannak, akik képesek arra, amire mi nem vagyunk képesek, vagyis át tudják látni a nehéz, a „magas” tételek igazságát. Ráadásul föl kell tennünk ezekről a nálunk okosabbakról, hogy ők csakugyan látják tételeik igaz voltát, és amikor közlik velünk őket, nem akarnak bennünket becsapni. – Az emlegetett elismerés és föltevés eléggé nehezünkre esik. Az értelmi gög nehezen tűr meg maga fölött nagyobb szabású értelmet, olyat, amelynek tekintélye alapján el kelljen fogadni a részére átláthatatlan igazságú tételket. – Még nehezebb az értelmi gög számára azoknak a tételknek az elfogadása, amelyekre rá kell tennie életét, amelyekhez cselekedeteit kell igazítania. Ilyenkor azt is föl kell tennünk a másiktól, hogy jól ismeri természetünket. Tudja, hogy mi válik javunkra, s így a mi érdekeinknek megfelelően parancsol.

A természeti hit nehéz. Hogy ne volna nehéz a természetfölötti hit kegyelme előtti megnyílni. Az értelmi gögnek az nem elég, hogy hasonlít a végtelen értelemhez. Olyan akar lenni, mint a végtelen értelem, azaz mindentudó. Enni akar a tudás fájáról. – Nehéz megnyílni a hit kegyelme előtt, mert minden emberben él az akarat gög. Ez nem könnyen hódol meg egy másik akarat előtt. Nem akar szolgálni, nem akar még engedelmeskedni sem. Parancsolni akar. A maga ura akar lenni és a mások ura meg a természet ura. Az akarat gögje nemcsak a másik ember akaratával helyezkedik szembe, hanem a hozzá szóló Isten akaratával is. Kisisten öntudatában non serviam-ot kiált Isten felé. Ha pedig közben-közben az értelem ingadozik, hogy megnyíljék-e a kinyilatkoztató Isten előtt, vagy sem, az akarat tüstént ráparancsol, hogy ezt ne tegye. Mert tudván tudja, hogy aki á-t mond, annak bé-t is kell mondania. A hitnek nyomában ugyanis a követés jár. A meghallott és megszívlelt igének a megcselekvése. Éppen ettől irtózik az akarat gögje.

1.b) A hit kegyelme előtt nehéz megnyílni. De még valami nehéz: megmaradni

a megnyitottság állapotában. Erről meg a hitükvesztett emberek sokasága tanúskodik. Miért nehéz ez? Mert fölűtheti fejét a hívő emberben is a kétely, hátha még sincs másik világ, és akkor kárba vész mindaz a lemondás, amelyet a másik világ érdekében vállalt. Hátha csakugyan az emberi tudatlanságból nőtt ki a másvilág hite. Abból a tudatlanságból, amely fogyatékosan ismerte a természet erőit és a maga képességeit. És ezért úgy gondolta, hogy a világot és önmagát csak egy másik világ segítségével tudja megismerni és meghódítani. – Lelohadhat a természetfölötti rendért való lángolás annak láttára is, hogy a nem hívő ember szintén lehet boldog. Miért kell nekünk, hívőknek, a boldogságunkért értelmileg is, akaratilag is meghajolva maradnunk Isten előtt? Miért ne járhatnánk mi is a látszólag könnyebb boldogságnak útján?

2.a) Nehéz a hit kegyelme előtt megnyílni, de legalább ugyanilyen nehéz meg nem nyílni előtte. A hit kegyelmét Isten minden embernek fölkinálja. Nagy bizonyossága ennek egyebek közt a hit kegyelme előtt megnyíltak és megnyílóak nagy száma, nem különben az a tény, hogy a most még hitetlen ember a következő szempillantásban hívővé válhat. Amit az előbb még lehetetlennek tartott (hogy t. i. higgyen), most boldog valósággá válik. A hit kegyelme nem lehet az emberi természet ellen. Ha ellene volna, Isten nem jönne vele mindnyájunk felé. Ha ellene volna, elfogadása nem boldogíthatott volna évezredekben át milliókat. A hit kegyelme nemcsak hogy nincs az emberi természet ellen, hanem épp szerinte való. Lelkünkben megvan a hitre-fogékonyság. Ha Isten kopogtat az ajtón, az a természetes, hogy az ajtó föltáruljon előtte. És az a nem természetes, hogy makacsul csukva maradjon előtte. Aki hisz, legyőzte értelmének és akaratának gőgjét. Ez a győzelem nehéz. Aki öngőgjére adja a voksot, az ellenáll Isten hitre hívó szavának s a saját hitre-fogékonysága Isten felé mozdulásának. Ez az ellenállás is nehéz.

2.b) Nehéz meg nem nyílni a hit kegyelme előtt. Annál nehezebb, mert van egy és más, ami a megnyílést sürgeti. A nem-hívőben is feltámadhat a kétely: hátha mégis a hívők találták el a helyes irányt. Hátha nem csak ez a világ van, ez a megtapasztalható és kikövetkeztethető világ. Hátha a tapasztalat meg az ész csupán felét láthatja meg a valóságnak. – A test szeme lát, mert van érzéki látnivaló. Az értelem szeme lát, mert van érzék fölötti értenivaló. A hívők szeme olyat is lát, amit nem lát meg a hit szeme nélkül szűkölködő. A hívők szeme lát, bizonyára azért, mert van nem evilági látnivaló. – Mondhatja-e a vak a látónak, hogy nincs igaza, amikor a fényről és a színekről beszél, csak azért mert jómagának nem adott meg a látás adománya? Mondhatja-e a szűkelmű az értelmesnek, hogy nincs igaza, amikor szellemiekről beszél, csak azért mert tőle megtagadtatott a szellemi látásnak adománya? Mondhatja-e a nem-hívő a hívőnek, hogy téved, amikor a másik világ dolgairól beszél, csak azért mert az ő lelkéből még hiányzik a hit szelme?

A hit kegyelme előtti megnyíléssre kerekedhetik kedve a nem-hívőnek, valahányszor tekintete megakad az igazán hívőknek derűt, nyugalmat, erőt, belső boldogságot, sugárzó arcán és alakján. Igaz, a hívők meghódították értelmüket és akaratukat a természetfölötti és a természeti rend ura előtt; igaz, lemondtak sok mindenről, de – emberien szólva – megérte nekik. Győzedelmeskednek a bűnön, a szenvedésen s a halálon. Lehet gondolni, hogy a hívők boldogsága önáltatásból fakad. Hátha azonban nem önáltatás, hanem természetüknek s a természetfölötti rendnek egybehangozltsága boldogítja őket. Lehet gondolni, hogy a másik világ

merőben emberi kitalálás, s így a hívők évezredes boldogsága szuggesztiónak és autoszuggesztiónak eredménye. Hátha azonban mégis csak Isten igazította magához az embert, s a Hozzá való igazodás miatt boldog a hívő ember.

Még az a látszat sem csökkenti a hit kegyelme előtti megnyílhatnék erejét, hogy az evangélium – úgymond – kudarcot vallott. Mintha nem tudta volna átkovászosítani az emberiséget. Nem tudott emberi életet biztosítani minden embernek, aki hatáskörébe esett. Hátha azonban nem az evangélium vallott kudarcot, hanem a megvalósítására rest ember. Az ember még Isten segítségével is csak többékevésbé tudott mintaszerű ember lenni. Tud-e majd pusztán a maga erejéből emberfölötti ember lenni?

III.

Nehéz megnyílni a hit kegyelme előtt. De nehéz az előtte való nem-megnyílás is. Sőt, ez az utóbbi még nehezebb. Mert ha valaki nem hisz abban, amiben a hívő, akkor hisz valami másban, s ebben a másban – még nehezebb hinni. Tételünket egy-két példával igazoljuk.

1. A világmindenséget meglévő értelmességnek (törvényszerűség, alakszerűség, célirányosság) eredetéről a hívő azt hiszi, hogy olyan valakitől való, aki Értelm és aki Akarat. Aki tehát évmilliókkal előre meg tudta tervezni a világ értelmességét, és azt évmilliókon át érvényesülő makacs és következetes akaratával bele is tudta a világba valósítani. – Ebben a nem-hívő nem hisz. Hisz helyette más valamben, amiben még nehezebb hinnie. Ő t. i. a világegyetem értelmességét olyan valamiből eredezteti, aminek sem értelme, sem akarata nincsen: az ősvilámból. Értelmét a lehetőségek, akaratát a kedvező véletlenek végtelen sorozata pótolja. Anál nehezebb ez az utóbbi hit, mert a hívő hite legalább megegyezik a tapasztalattal s a józan ésszel: értelmesség csak értelemről eredhet. Nevezetesen értelmes másodlagos alkotás csak emberi értelemről és akarattól származhatik, még pedig úgy, hogy az emberi értelem törvényszerűségeket, alakszerűségeket és célirányosságokat les el az elsődleges alkotásból, a világmindenségből. Belőlük új kombinációkat alkot, s akaratával visszaerőlteti őket a világ egy-egy darabkájára. Az elsődleges alkotás, a világegyetem értelmessége, az emberi értelem számára mindig áttekinthetetlenül gazdag értelmessége csak az ember értelmét, akaratát végtelenszer fölmúló tervező értelemből és valósító akaratból származhatik.

Ezzel szemben a nem-hívő hite ellenkezik a tapasztalattal és az ésszel. A bűvész a bűvészkalapból csak abban az esetben tud dobozkákat, virágokat elővarázsolni, ha ezeket előbb belelopta a kalapba. Az ősvilámba is bele kellett valakinek lopnia, mégpedig értelmes valakinek kellett belelopnia az előbűvölendő lehetőségeket, a leendő világ értelmes lehetőségeit. – A véletlenek végtelen kedvező sorozata gyanús: szeszélyes egyes esetek, bármily nagyszámúak is, csak úgy tudnak értelmes egészévé összerakodni, ha valaki már eleve maga előtt látja a leendő egészet s ehhez igazítja az előttünk szeszélyesnek látszó részeket, egyes eseteket. Szétdarabolt képet újra össze lehet illeszteni, de sok száz különféle képnek egy-egy darabkájából aligha áll össze értelmes kép. Egy találmány alkatrészei a laikus előtt értelmetlenek lehetnek. A találmány tervezője azonban tudja, hogy mi lesz a részeknek a szerepe és helye az egészben.

2. Az élet eredetéről a hívő azt hiszi, hogy az élőlények olyan valakitől kapják életüket, akinek van élete, aki az élet teljessége, aki maga az élet. – A nem-hívő ezt nem tudja elhinni. Hisz helyette más nézetben: olyanban, amelyben még nehezebb hinni. Ő t.i. azt hiszi, hogy az élőlények olyan valamitől kapták életüket, aminek nem volt élete, az élettelen ősvalamitól s a szintén élettelen kedvező körülményektől. – A hívő hite megegyezik a tapasztalattal és a józan ésszel. Akinek, aminek van élete, az továbbadhatja az életet. Növény új növényeknek, állat új állatoknak, ember új embereknek. Ha egy rágyújtani készülő társaságban senkinél sincs semmiféle tűzszerszám, de egy valakinek ég a cigarettája, erről az egy égő cigarettáról láncolatosan rágyújthatnak a többiek is. A nem-hívő hite ellenkezik a tapasztalattal és az ésszel, mert mióta az ember az eszét tudja és vizsgálódva nézi a világot, olyat még nem tapasztalt, hogy élettelenből élő lett volna. He egy társaságban senkinek sem ég a cigarettája, és senkinél sincs semmiféle tűzszerszám, hát elüldögélhetnek füstölés nélkül ítéletnapig. – Élettelenből nem lehet élő sem magamagától, sem az ember beavatkozására. Régóta kémikusodik pedig az ember, de még csak annyira sem vitte, hogy legalább át tudná tekinteni a legegyszerűbb élőlények kémiai szerkezetét. Amíg ez nem sikerül, addig az élet lemásolása sem sikerülhet. Lám, amit az értelmes ember nem tud produkálni, jóllehet van hozzá mintája, azt az értelmetlen ősvalami a kedvező körülmények hatására minta nélkül is tudta előteremteni. Ki már most a különb legény: a fejlődés-sor elején lévő ősvalami-e, vagy a sor végén lévő ember? Úgy látszik, hogy az ősvalami, mert ő előbb tudott, értelem és akarat nélkül tudott és ráadásul minta nélkül tudott. Miért is kellett ennek az értelem nélkül is mindentudó, akarat nélkül is mindenható ősvalaminek a növényen és az állaton át emberré degradálódnia?!

3. A hívő ember abban hisz, hogy Isten tűzte ki az ember földi rendeltetését. És ez a rendeltetés: Krisztusnak, az eszményképnek egyre nagyobb fokú megközelítése. Mégpedig az emberi erőnek Isten kegyelmi segítségébe kapcsolódásával. – A nem-hívő nem fogadja el az Isten kitűzte rendeltetést, nem akar a krisztusi eszmény felé haladni, és nem hisz Isten kegyelmi segítségében. E helyett hisz valami másban, valami még nehezebb, háromszorosan is nehezebb életprogramban. Abban t. i., hogy az embernek saját magának kell önmaga elé életcél kitűznie, s ez a sajátmaga-kitűzte életcél: a mintaembernek önmagában való teljes kialakítása, ráadásul tisztán a maga erejéből.

A kétezer éves keresztény múlt arról tanúskodik, hogy az evangélium háromszorosan is könnyebb programja az emberiség egy része előtt megvalósíthatatlan föladatnak bizonyult, jóllehet 1) a hívőnek nem kellett ereje javát új meg új életcél keresgélésére s a hozzá vivő utak kifundálására pazarolnia. 2) Őt folytonos tökéletesedésre nógatta az a hit, hogy Isten a szívek és a vesék vizsgálja, nem lehet elbújni előle. A keresztény programot nem elég csak kifelé megvalósítani, meg kell azt valósítani befelé is. Állandó tökéletesedésre hajthatta továbbá az a remény, 3) hogy Isten elegendő erőt ad a keresztény külső-belső feladat valóra váltásához.

Nem mutatkozik-e majd még inkább megvalósíthatatlannak a nem hívő ember amúgy is háromszorosan nehezebb életprogramja? Hiszen neki 1) saját magának kell önmaga részére új életcél kimódolnia, s ennek eléréséhez új, soha nem volt, minden eddiginél különb utakat és módokat kieszelnie. 2) És ő e program megvalósításában nem akar isteni segítségre támaszkodni. Elegendőnek tarja a maga erejét. 3) Őt nem sarkallja az a tudat, hogy nemcsak szavait és tetteit, hanem még a legtit-

kosabb gondolatait, szándékait és érzéseit is látja az Isten. Neki tulajdon magát kell ellenőriznie. – Tiszteletreméltóan nagy hit, a mienknél sokkal nagyobb hit kell annak a tételnek az elfogadásához, hogy az ember mint önmaga erőforrása kimeríthetetlen. És hogy mint önmagának ellenőrzője kijátszhatatlan és megvesztegethetetlen.

Hinni vagy nem hinni, megnyílni a hit kegyelme előtt vagy nem nyílni meg előtte: melyik nehezebb? Ha nem hiszünk Isten szavának, helyette hitelt kell adnunk emberi eredetű más tételeknek, és ezeknek hinni – úgy látszik – még nehezebb.

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

1. Karl János természetrajz-szakos piarista tanár könyvtára a „trianoni időkből”
Itt jelenik meg először.
2. Híressé vált egykori diákok szárnypróbálgatásai a debreceni piarista gimnázium ifjúsági szakköreiben (1934–1944)
Rövidítve: *Pályaaorientáló ifjúsági szakkörök a Debreceni Piarista Gimnáziumban az 1930/1940-es években*, in Debreceni Szemle 2013:1, 10-18.
3. Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és a piaristák
Vasi Szemle 66(2012), 275-302.
4. Egy fejezet az ökumenizmus történetéből: Fekete Antal piarista előadása a református diákszövetség táborában (1943)
Egy fejezet az ökumenizmus történetéből: Dr. Fekete Antal piarista jelentése a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség nyári táborában tartott előadásáról (1943), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17(2005):3-4, 153–156.
5. Korkép a fogdából: Jelentések Török Jenő börtönbeszélgetéseiről
Vigilia 75(2010):10, 778–785.
6. A fekete bárány is a nyájhoz tartozik? Adatok Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök (1951–1956) pályafutásához
Vasi Szemle 63(2009):2, 146-171.
7. Kereten kívüli piaristák állami iskolákban
Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19(2007):1-2, 85-108.
8. Piarista sorsok a vörös csillag árnyékában
Piarista sors a vörös csillag árnyékában: Gyüre László, in Vigilia 74(2009):1, 67–71.
Egy piarista geodéta: Rónai Jenő, in Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21(2009):1-4, 257-263.
9. Akit az államvédelem szöktetett ki Nyugatra: Divald István (1923–1972)
Itt jelenik meg először. A tanulmány társszerzője Koltai András (tőle származik az „Emigránsként Rómában” fejezet és más életrajzi részek).
10. A Kádár-kor finnugor nyelvészete egy hivatástalan piarista ügynökjelentéseinek a tükrében: Adatok Erdélyi István (1924-1976) pályafutásához
Rövidítve: Vigilia 78(2013):1, 68-74.
11. „A krisztusi szőlőtő vesszői vagyunk, teremjük a krisztusi élet szőlőjét és vidámító borát!”: A munkára nevelés Kovács Mihály (1916-2006) pedagógiájában
A piarista rend Magyarországon: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. november 6-án és 7-én rendezett tudományos konferencia tanulmányai, Budapest, 2009, 386-396.– Melléklet: KOVÁCS Mihály, Hinni vagy nem hinni: melyik nehezebb?, s. a. rend. Szende Ákos, in Vigilia 72(2007):5. 377-384.

RÖVIDÍTÉSEK

Levéltárak, könyvtárak

- ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
AGSP = Archivio Generale delle Scuole Pie (Roma)
Tomek = Fondo P. Vincenzio Tomek / Tomek Vince hagyatéka
BFL = Budapest Főváros Levéltára
MNL = Magyar Nemzeti Levéltár
CsML CSL = MNL Csongrád Megyei Levéltára Csongrádi Levéltára
ANV = Alsótiszai Nádgazdasági Vállalat iratai (XXIX.106)
PMKK = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára (Budapest)
PMF = Piarista Múzeum (Budapest), Fényképgyűjtemény
PMKL = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
BpKal = Budapesti Kalazantinum levéltára (II.46)
MRÜL = Magyar rendfőnökség új levéltára (I.1.b)
MT3 = Magyar tartományfőnökség, Harmadik korszak (I.1.c)
Pers3 = Personalia, 1950 után elhunytak iratai (I.3.c)
SzfvPL = Székesfehérvári Püspöki Levéltár
SzhhPL = Szombathelyi Püspöki Levéltár
AC = Acta Cancellariae

Levéltári tételek

- KNMin = A Kalazantinum növendékeinek minősítője, 1923/24–1990/91 (3 kötet) = Budapesti Kalazantinum levéltára (II.46), Növendékekre vonatkozó iratok, 5-7. tétel
HDKecsk II = A Szentháromságról nevezett kecskeméti kegyes-tanítórendi társház története, 1715–1946: PMKL, Kecskeméti rendház levéltára, Régi korszak (II.8.a), Lib. 14.

Könyvek, tanulmányok, folyóiratok

- BÖSZÖRMÉNYI, *Magyar piaristák* = BÖSZÖRMÉNYI Géza, *A magyar piaristák 1950-ben: Szétszórás és újrakezdés*, Budapest, 2007 (Magyarország piarista múltjából, 2).
ÉvkDebr = A Magyar Kegyestanítórend Debreceni Calasanzi Szent József Intézete gimnáziumának és kereskedelmi tagozatának évkönyve [/értésítője].
ÉvkKecsk = A kecskeméti Kegyestanítórendi Római Katolikus Gimnázium évkönyve [/értésítője].
HARASZTI, *Tatabánya* = HARASZTI Mihály, *Tatabánya és a piaristák*, Budapest, 2009 (Magyarország piarista múltjából, 3).
HETÉNYI VARGA, *Papi sorsok* = HETÉNYI VARGA Károly, *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, I-III, Abaliget, 1992–1996.11
HETÉNYI VARGA, *Szerzetesek* = HETÉNYI VARGA Károly, *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, I: *Üldözött baziliták, bencések, ciszterciek, domonkosok, ferencesek és irgalmas rendiek szenvedéstörténete*; II: *Üldözött, börtönviselt jezsuiták, kapucinusok, karmeliták, keresztény iskolatestvérek, lazaristák, marianisták, maristák, mechitaristák, minoriták, piaristák szenvedéstörténete*, Abaliget, 1999–2002.
KJ = Katolikus Jövő (Vác)
KL = Katolikusok Lapja (Kecskemét)
KOVÁCS M., *Negyvener levente* = KOVÁCS Mihály, *Negyvener magyar levente kálváriája a*

- második világháború végén*, Bp., 1993.
- KOVÁCS M., *Óveges* = KOVÁCS Mihály, *Óveges József*, Budapest, 1993 (Magyar Pedagógusok).
- LÉH, CATALOGUS = LÉH, Stephanus, *Catalogus religiosorum Provinciar Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány névtára 1666–1997*, s. a. rend. Koltai András, Bp. 1998 (METEM-könyvek, 21).
- MKLex = *Magyar katolikus lexikon*, I–XV, főszerk. DIÓS István, Bp., 1993–2010. URL: <http://lexikon.katolikus.hu>
- MKPKT 1945–1948 = *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*, s. a. rend. BEKE Margit, Köln–Budapest, 1996 (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae; 14).
- MKPKT 1949–1965 = *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között*, összsell. BALOGH Margit, Bp. 2008.
- NÉMETH, *Római magyar lelkészség* = NÉMETH László Imre, *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez*, I: 1945–1963, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 14(2002):1-4, 197–228; II: 1963–1973, uo., 15(2003):3-4, 119–149.
- SOÓS, *Farkas Dénes* = SOÓS Viktor Attila, „Biztos jelentés egy belső embertől” (*Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök jelentése az 1956-os forradalom eseményeiről, Kovács Sándor megyéspüspök és mások magatartásáról*), in *Vasi Szemle* 2006:5, 565–590.
- SZENDE, *Kereten kívüli piaristák* = SZENDE Ákos, *Kereten kívüli piaristák állami iskolákban*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (19)2007:1-2, 85–108. – URL: http://heh.hu/MEV_2007_1-2.szam.pdf – Ezen kötet 139–166. oldalain.
- SZENDE, *Farkas Dénes* = SZENDE Ákos, *A fekete bárány is a nyájhoz tartozik? Adatok Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök (1951–1956) pályafutásához*, in *Vasi Szemle* 63(2009):2, 146–171. – Ezen kötet 111–137. oldalain.
- SZENDE, *Rónai Jenő* = SZENDE Ákos, *Egy piarista geodéta: Rónai Jenő*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 21(2009):1-4, 257–263. – URL: http://heh.hu/MEV_2009_1-4.szam.pdf. – Ezen kötet 167–173- oldalain.
- VEHK = Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményei
- VKÚ = Váci Keresztény Újság
- ZÁICZ, *Erdélyi István* = ZÁICZ Gábor, *Erdélyi István, a finnugor nyelvész*, in *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, Budapest–Szeged, 1993, III, 1478–1485.

NÉVMUTATÓ

- Abafi-Aigner Lajos 17
Achelis, Thomas 13
Adamovits Sándor 32
Ady Endre 12, 29, 35, 42, 44, 46, 47, 53, 94,
201
Agostini, Alberto 17
Albert István SchP 75, 85, 86, 87, 88, 114,
121, 137, 146, 183, 190, 191, 195, 213-
215, 218, 224, 231
Albert, Wilhelm 15
Ambusztér Sándor 69
Amundsen, Roald 17
Andrássy Gyula
Antal Tamás 46
Antall József, id. 72
Antall József, ifj. 72, 218, 219
Antos István 170
Antos Zoltán 170
Anwander, Anton 13
Apáthy István 14, 17
Apor Vilmos 63, 76
Apponyi Albert 60
Áprily Lajos 51
Arany János 12, 56
Arnstein József SchP 147
Assisi Szt. Ferenc 13
Aujeszky Aladár 17
Austerlitz, Robert 235, 236, 237, 241
B. Nagy László 33
Bába Mihály 32-34, 55
Bába Miklós 54
Babits Mihály 12, 32, 184, 201
Bacon, Francis 13
Bacsy Ferenc 49
Badacsonyi József 179
Badalik Bertalan OP 145, 232
Baege, Max Hermann 15
Baehr, Willy 15
Bahurek Lajos 188, 189
Bajnok László 110
Bakos Kálmán 70
Balanyi György SchP 9, 12, 58, 63, 82,
109, 112, 160, 161, 212, 213, 218
Balás Béla (püspök) 93
Balázs Katalin 25
Báldi Tamás 10
Bálint János 124
Bálint Sándor 25, 45
Ballenegger Róbert 16
Balogh Béla 56
Balogh Ferenc SchP 135, 149, 237
Balogh Lajos SchP 145, 148-152, 215, 232,
237
Balogh Tamás 30
Bamberger, Karl 18
Bánáss László (püspök) 72, 101, 219
Bangha Béla SJ 12, 59
Bánk Barbara 54, 168
Bánk József 222
Barankay Lajos 15
Barankovics István 99, 190, 203
Baránszky Tibor 204
Bárany István 114
Bárány Jenő 17
Baranyai József 123
Baranyai Jusztin OCist 142, 220
Bárcki Gusztáv 197
Bárdos Lajos 148
Bárdos Tamás 206-207
Bargheer, Ernst 18
Barta István SchP 114, 136
Bartányi Andor 122, 126, 128
Bartha Dénes 112
Bartók Béla 40, 165
Bartos József SchP 230
Basedow, Bernhard 15
Bátori József SchP 30, 31, 53, 202, 203,
205, 226
Baving, Bernhard 13
Beck Lajos 14
Beck, Alfred 15
Becker, August 17
Beeking, Joseph 15, 22
Beethoven, Ludwig van 135, 136
Behamb, Johann Ferdinand 13
Beitl, Richard 17
Béky László 60
Béla, III., magyar király 157
Béla, IV., magyar király 45
Bellini, Vincenzo 135
Belon Gellért 165
Bendefy László 12
Benedek, XV., pápa 112
Benke Imre SchP 182

- Benze, Rudolf 18
 Benyáts Emil 103
 Bereczki László 216, 217, 220, 221
 Berényi Dénes 55
 Beresztóczy Miklós 86, 100, 120, 121, 221, 224
 Bergman, Ernst 18
 Bergson, Henri 13
 Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics 103
 Bertalanffy, Karl Ludwig 17
 Berzsenyi Dániel 30, 53
 Bessenyei György 30
 Bethlen István 99
 Bierens de Haan, Johann 17
 Bihari János 41
 Bihari Ottó 34-37
 Binet, Alfred 15
 Bíró Ferenc 63
 Bíró Pálné Weiss Mária 230
 Bíró Vencel 12
 Blättner, Fritz 15
 Blazovich Jákó OSB 13
 Bobzin, Ernst 15
 Bodó Imre, id. 196
 Bodó Imre, ifj. 196
 Bodor Antal 18
 Bodorkós Gilbert 124, 125
 Bódy 205
 Bódy Béla 197, 198, 199, 222
 Bódy Sándor 198
 Boehm, H. M. 18
 Boer Miklós 118
 Boga Alajos 16, 79
 Bogsch Lajos 12
 Boldizsár Iván 17
 Bolf Barbara 235
 Bóna Pál 114
 Borbély István SJ 79
 Borch, Rudolf 16
 Borosy András 38-39, 40, 53
 Böck Hugó 12
 Böll, Heinrich 165
 Bölsche, Wilhelm 17, 24
 Börönte István SchP 71
 Böszörményi Géza SchP 73, 101, 109, 143-145, 152, 162, 186
 Brach József SchP 57
 Braga 135
 Brandi, Karl 14
 Brehm, Alfred 12
 Breitenstein, Heinrich 14
 Brenner János 82, 123
 Brezanóczy Pál 86
 Brinkmann, Albrecht 16
 Bródy Sándor 30
 Bróger Id. Divald István
 Brohmer, Paul 15
 Brücher, Heinz 17
 Buchenau, Franz Georg Philipp 15
 Buddenbrock 13
 Bulányi György 103, 110, 180, 185, 190, 192, 204, 213, 222
 Bulla Béla 16
 Bunyitai Vince 14
 Büchner, Ludwig 23, 25
 Calasanz, José Id. Kalazanci Szt. József
 Canterbury-i Szt. Anzelm 13
 Capuai Szt. Raymund 228
 Carlson, Charles 234, 243
 Carrel, Alexis 13
 Carter, Howard 14
 Chernoch János 112
 Cholnoky Béla 12
 Cholnoky Jenő 10, 12, 54
 Chun, Maria M. 228
 Churchill, Winston, 95, 100
 Cielešky Vilmos 40
 Claudel, Paul 165
 Curie, Joliot 126
 Curie, Marie 105
 Czapik Gyula 72, 79, 101, 104, 144, 192, 219, 220
 Czech-Jochberg, Erich 14
 Czettler Jenő 12
 Czetz János 112
 Czeyda-Pommersheim Ferenc 174
 Czine Mihály 41
 Cs. Szabó László 190
 Csáky Károly 58, 77
 Csányi László 161, 215
 Csáth Géza 30
 Csathó Kálmán 19
 Csengey Gustáv 167
 Csepregi Ignác 75
 Cséri-Farkas Lajos 216
 Csermák Antal György 41
 Cser-Palkovics István 187, 216
 Csete István 216
 Csík László 230
 Csiky Balázs 140, 160
 Csombor Márton 16
 Csonka Mihály SchP 119, 137
 Csósz László SchP 64
 Csúcs Sándor 233

- Dacque, Edgar 16
 Dálnoki Veress Lajos 226
 Dániel Anna 98
 Dános Árpád 14
 Darabos Imre 171
 Darvassy Mihály SchP 215
 Darwin, Charles 12
 Dávidházy Tamás 160
 Dawson, Christofer 14
 De Gaspari, Alcide 97
 Debitzky István 27-28
 Décsy Gyula 234
 Deér József 14, 39
 Del Buono, Giuseppe SchP 218
 Demény Dezső (katolikus pap) 135
 Dénes Ferenc 235
 Densz Géza 181
 Depdolla, Philipp 18
 Déry József 17
 Detre László 12
 Devecseri Gábor 210, 226
 Diener, Walter 17
 Diers, Marie 19
 Dietrich, Hans Jakob 18
 Diós István 132
 Divald István SchP 182-228
 Dobers, Ernst 18
 Doflein, Hans Theodor 24
 Domanek Pál 176
 Domanovszky Sándor 39
 Don Bosco, Giovanni 13, 20
 Donath, Fritz 18
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 12, 103
 Dove, Karl 16
 Dózsa György 14
 Dömbi Béla 138
 Dörfler, Peter 13
 Döring, Woldemar Oskar 15
 Dresch, Hans 13
 Dudich Ernő 12
 Dunn, Peter J. 206
 Durach, Moritz 18
 Dusek (Duschek) Id. Divald István
 Dvihalý Géza 61
 Eberhardt Istvánné 205
 Eckhardt Sándor 99
 Eckhardt Tibor 203
 Ecsedi István 18
 Éder-Szászy László SchP 160
 Egey Tibor 38
 Eglis István 190
 Egrer Károly 114
 Egyed András SchP 157-160, 163
 Eisenhower, Dwight D. 99, 100, 108
 Elgström, Anna-Lenah 19
 Ember Mária 126
 Emerson 13
 Endrédy Vendel OCist 79
 Endrődy (Jambrekovich) László SJ 117
 Engelbert, Georg 15
 Engels, Freidrich 12
 Eötvös Loránd 115
 Erdélyi Antal 129
 Erdélyi Erzsébet 38
 Erdélyi István SchP 147, 182, 190, 202, 203, 205, 230-249, 252, 257, 258, 260
 Erdélyi József SchP 98
 Erich, Oswald A. 17
 Erkel Ferenc 41
 Eröss Alfréd 13
 Escherich, Karl 17
 Esterházy László 112, 117
 Etele György SchP 161, 174, 181, 182, 230
 Ewald, Karl 24
 Eydt, Alfred 15
 Fábíán Istvánné 181
 Fábíán Zoltán 40, 54
 Fadgyas István 175
 Fairgrieve, James 14
 Fallenbüchl Zoltán 230
 Faragó István 169
 Farkas Árpád 111
 Farkas Dénes SchP 6, 57, 111-117, 120-122, 127-137, 143, 224
 Farkas Imre (katolikus pap) 124
 Fazekas József SchP 101
 Fedinecz Csilla 203
 Fehér Ferenc 169
 Fehér László SchP 71
 Féja Géza 14
 Fekete Antal SchP 6, 89, 90, 92, 143
 Fekete János 166
 Fekete Mária 183
 Felföldy Lajos 39, 48, 50, 51
 Fenton, Carrol Lane 22, 23
 Ferdinánd főherceg 141
 Ferdinánd, II., magyar király 141
 Ferdinánd, III., magyar király 14
 Ferenc József magyar király 112
 Ferencz László 186, 189, 190, 194, 195
 Feszty Masa 162
 Filológus Id. Erdélyi István
 Fináczy Ernő 117

- Finot, Jean 17
 Fitz József 12
 Fodor Ferenc 12, 24
 Foerster, Friedrich Wilhelm 15
 Follmann Géza 13
 Forgó András 30
 Francé Rezső 17
 France, Anatole 13
 Freud, Sigmund 13
 Frideczky József 230, 231
 Friedrich Dannemann 13
 Friedrich Endre 112
 Frobenius, Leo 17
 Fülöp Nándor 187
 Fülöp Zoltán 187
 Für Lajos 40
 Füst Milán 227
 Gaál Ferenc 189, 204, 213
 Galcsek György 77
 Ganschov, G. 234
 Gáspár László SchP 182
 Gauss, Paul 18
 Géfin Gyula 80
 Geijerstam, Gustaf 19
 George, Henry 14
 Gerencsér István SchP 45, 53, 202, 203, 225
 Gerendás Mihály 48
 Gerinczy Pál 79
 Gide, André 19
 Giesswein Sándor 12
 Gillis, James 13
 Gockler 15
 Godin, Henri 165
 Goethe, Johann Wolfgang 55
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 12
 Gogolák Lajos 15, 36
 Gombocz Zoltán 160, 165
 Gossman Ferenc 60
 Gothard István 130, 135
 Gothard Jenő 130, 135
 Gothard Sándor 130, 135
 Göbbels, Josef 15, 97
 Göcze István 130
 Görgey Artúr 14
 Göttling, Hans 18
 Greff Géza 137
 Grillparzer, Franz 47
 Grimm, Hans 14
 Griszhaber-Gondos László 169
 Gróh Gyula 17
 Gross, Walter 15
 Grósz József 192, 220, 221
 Gruber Miklós 141-142
 Grujber József 137
 Guardini, Romano 227
 Gudenus Géza és József 57
 Gulya János 234-235
 Gulyás Pál 165
 Gurian, Waldemar 15
 Gurjev, G. A. 13
 Gyenes Mihály SchP 182
 Gyenis András SJ 13
 Győrffy István 18
 Gyurácz Ferenc SchP 73, 79, 80, 81
 Gyurkó Gábor 114
 Gyüre László SchP 167, 174-181
 Gyürki József 129
 Gyürki László 130
 Haeckel, Ernst 16
 Hajlamász Ferenc 113, 135, 136
 Hajnal (Haynal) Gábor 187
 Hajnal László 117
 Hajósy Ferenc 117
 Halász Endre 185
 Halász József 86
 Halász Miklós 10,
 Halász Piusz OCist 185
 Hallström, Per 19
 Haltenberger Mihály 24
 Hamvas Endre 86, 120, 121, 133, 176, 180, 179
 Hanák János 31, 40
 Hanák Kolos 187
 Hanák Teréz 187
 Hanauer Árpád István 59, 61, 63, 77, 78
 Hanczár János 38
 Hanisch 14
 Hankó Béla 17, 48
 Hansen, Jörgen 16
 Hantzmann Lipót SchP 160, 231, 232
 Harangozó János 199
 Haraszti Sándor 161-162
 Harich János 135
 Harkai Schiller Pál 15
 Harmath Artúr 148
 Harsányi Lajos 12
 Hartvik (győri püspök) 184
 Hasenkamp 14
 Hedin, Sven 17
 Hegyaljai-Kiss Géza 103
 Hegyi Ferenc dr 32, 53, 54, 161
 Heidegger, Martin 13
 Heischmid Ferenc 117

- Helle Ferenc 20
 Heller, Frank 19
 Helmer, L. 15
 Hencz Ernő 130
 Hennig 14
 Herbart, Johann Freidrich 15
 Herczeg Ferenc 12, 97, 98
 Hermann Egyed 16
 Hermann Ottó 47, 49
 Hérodotosz 12
 Hesse, Richard 24
 Heszke Béla 19
 Hetényi Varga Károly 101, 109, 158, 167, 222
 Hevesi Simon 13
 Hieronymi Gábor 230
 Hill Béla 183, 184
 Hillebrand Jenő 16
 Hippokrates 128
 Hirschberg Ernő 125, 126, 130
 Hische, Wilhelm 15
 Hitler, Adolf 13, 128
 Ho Si Minh 128
 Hoeper, William 15
 Hoffmanstahl, Hugo 148
 Hofmeister, Hermann 15, 18
 Holl Béla SchP 91, 182
 Hóman Bálint 10, 12, 39
 Horatzuk, Michael 165
 Hornyánszky Zoltán 59
 Horthy Miklós 43, 144
 Horti László 233
 Horváth Ambrus 136
 Horváth Béla 117
 Horváth Cirill 58
 Horváth Elemér 60
 Horváth Ferenc 226
 Horváth István 124
 Horváth János (ÁEH elnöke) 120, 121, 130
 Horváth János irodalomtörténész 160
 Horváth János OFMCap 187
 Horváth József 204
 Horváth Kálmán 117
 Horváth M. Ferenc 38
 Horváth Richárd OCist 120, 125, 137
 Horváth Sándor 13
 Hosszú József 125
 Huizinga, Johan 14
 Humboldt, Alexander 10,
 Hummel, Hans 15
 Huszár Károly 14
 Huxley, Aldous Leonard 16
 Hürth, Theodor 114
 Ihme, Heinrich 17
 Ijjas Antal író 19
 Illyés Endre 13
 Illyés Gyula 12, 18, 45, 100, 225
 Illyés Gyuláné 197
 Imre János 114
 Imre Sándor 11, 15
 Innitzer, Theodor 15
 Irányi László SchP 182, 183, 226
 Irle, Lothar 18
 Irmédi-Molnár László 24
 Isbert, Otto-Albrecht 18
 István, Szt., magyar király 39
 Iván János SchP 54
 Iványi Szabó László 64
 Iwaszkiewicz, Jaroslaw 34
 Jámbor József 65
 Jambrik Lajos 117
 Jancsó Imre 180
 Jankovics Marcell 17
 Jankovits Miklós 117
 János Pál, II., pápa 59, 132
 Jánosi Ilona 177
 Járvás Mihály 58
 Jedlik Ányos OSB 150
 Jehlicska Ferenc 15
 Jókai Mór 12
 Joó Tibor 14
 Jouille, Madeleine M. 228
 József II. 66, 127
 Juhász Ferenc 174
 Juhász József 235
 Juhász Miklós
 Juhász Miklós SchP 180, 184-186, 192
 Juhász Vilmos 190
 Jux József 205
 Kaán Károly 15
 Kádár János 39, 40, 109
 Kádár Zoltán 48
 Kaehne, Ernst 15
 Kahn, Fritz 15
 Kaindl 14
 Kaindlstorfer, H. 15
 Kaise, Friedheim 21
 Kaiser, Ernst 16
 Kalazanci Szent József 6, 65, 66, 75, 77, 82, 86, 137, 230
 Kállay Miklós 203
 Kálmán Béla 23238
 Kálmán Géza 17

- Kálmán Peregrin OFM 202
 Kalmár Gusztáv 15, 16
 Kanitz Ágost 17
 Kanszky Márton 119
 Kántor Sándorné 55
 Kaposi György 128
 Karácsonyi Sándor 90
 Karinthy Frigyes 184
 Karl János SchP 9, 10, 11, 12, 13-28, 30,
 54, 57, 65, 66, 51
 Kármán Mór 15
 Kármán Tódor 203
 Károly Ignác 15
 Károly, IV., magyar király 13, 112
 Károlyi Bernát OFM 66
 Kassai-Farkas Ákos 150
 Kassák Lajos 12
 Kaszap István 91
 Katona István 47
 Kelemen Krizosztom OSB 79
 Keleti Ferenc 24
 Keller, Konrad 17
 Kendall, James 17
 Kende, Oskar 16
 Kendoff Károly 15
 Keresztúry Dezső 12
 Kerkai József SchP 212-213
 Kerschensteiner, Georg 15
 Kesselyák Péter 117, 118
 Keszthelyi Ferenc 157
 Kidd, Benjamin 14
 Kienzl, Wilhelm 68
 Király István 135
 Kisberk Imre 232
 Kisparti János SchP 112, 118
 Kiss József (tanár) 15
 Kiss Lajos 42, 44, 45
 Kivi, Aleksis 19
 Kjellén, Rudolf 14
 Klebelsberg Kunó 12
 Klemens Géza 117
 Klemmt, Alfred 15
 Klimes Id. Vass Péter
 Knopp, Konrad 15
 Kocsis Anna 177
 Kodály Zoltán 40, 99
 Koelsch, Adolf 17
 Kolping, Adolf 114
 Koltai András 229
 Komlósi Ágoston 114
 Komondi 33
 Konrad, Claus 18
 Kontraszty Dezső SchP 16
 Korbély József 15
 Korig Gyula 176, 177
 Kornis Gyula SchP 10, 12, 64
 Korschelt, Eugen 17
 Kosáry Domokos 14
 Kosáryné Réz Lola 19
 Kossa István 232
 Kosztolányi Dezső, 30, 165
 Kovács Ferenc 235
 Kovács Gábor 14
 Kovács Gyula 182
 Kovács István 57
 Kovács Mihály SchP (fizikus) 7, 71, 130,
 143, 148, 167, 261-272
 Kovács Mihály SchP (teológus) 120
 Kovács Rudolf 124
 Kovács Sándor (püspök) 57-88, 111, 113,
 121, 122, 126, 127, 128, 129, 133, 137
 Kovács Vince (püspök) 70, 72
 Kováts Lajos 124
 Kovrig Béla 14
 Kovrig Jenő 17
 Kozma Ferenc 82
 Kőműves Ferenc 114
 Kőnig Theodóra 134
 Kőrösi Albin SchP 112
 Kőváry Károly SchP 155-157, 182, 183,
 215
 Krbek, Franz 15
 Kriek, Ernst 18
 Krigler Béla SchP 184
 Krofta, Kamil 14
 Kudász József 174
 Kulics Ágnes 143
 Kuncz Aladár 30
 Kúnos Ignác 17
 Kurimszky Sándor 24
 Kuznyecov, B. G. 15
 Kühár Flóris OSB 13, 79
 Kvirin, Szent 130
 Lagerlöf, Selma 19
 Lantos István 125
 Lantos-Kiss Antal 175
 Lányi János 222, 226
 László Gábor 54
 László Gábor ifj. 54
 László Gyula 12
 László János 187
 László Mihály SchP 54
 László, Szt., magyar király 39, 40, 44
 Lavery, Emmet 148

- Lavotta János 41, 135
 Lechnitzky Gyula 90
 Léderer Ábrahám 30
 Léh István SchP 7, 98, 114, 147, 182, 186,
 205
 Lelkes István 156
 Lénárd Ödön SchP 100, 116, 119, 136, 147,
 215
 Lenau, Nikolaus 36
 Lengyel József SchP 143
 Lenin, Vlagyimir Iljics 12, 14
 Lenz, Frierich 17
 Leó, XIII., pápa 111
 Lévy Imre SchP 58
 Lipót, II. magyar király 141
 Lippert, Peter 13
 Liszenko, Trofim Gyenyiszovics 12
 Liszt Ferenc 135
 Liszt Nándor 10
 Littnek, Theodor 15
 Lóczy Lajos 12
 Lóky Béla SchP 112
 Lóskay Imre 193-199
 Lóskay Imréné 225
 Lóskay Rezső (Rudolf) 193-194, 197-200,
 222
 Lotz János 235, 236, 238
 Lőrinc Imre SchP 200
 Lőrincz Gábor SchP 112
 Lőrincz Imre SchP 182, 183, 215
 Lukács György 12, 228
 Mace, Arthur 14
 Machard, Alfred 19
 Madách Imre 12
 Magellan, Ferdinand 17
 Magyar István SchP 90, 215
 Magyar László SchP 213, 218, 219
 Magyarai Béláné 187189, 193, 196, 198,
 216, 217
 Magyarai Erzsébet 187-189, 196
 Majerszky István 172
 Majláth Gusztáv 30
 Major Pál 150
 Majtényi Béla 114
 Makarenko, Anton Szemjonovics 12
 Mann, Thomas 227-228
 Marcel, Gabriel 160
 Mária Terézia magyar királynő 141
 Marina (Madarász) Gyula 203
 Márk Tivadar 190
 Márkus Jenő József 90
 Marosi Endre 176
 Maróthy Marót 117
 Márton Áron 16
 Marton Ferencné Kovács Éva 129
 Marx, Karl 12, 114, 160
 Máté Zsuzsa 7
 Mathia Károly 140
 Mátyás, I., magyar király 44
 Mátyás, II., magyar király 141
 Mauriac, Francios 19
 Maurois, André 19
 Mécs László 102, 230
 Medgyes Dezső OFMcap 79
 Medvigy Mihály SchP 6, 111, 143, 160,
 161, 165, 166, 196, 230
 Meggyes János SchP 215
 Méhely Lajos 17
 Mendel, Gregor OSA 128
 Meskó Lajos SchP 186, 203, 205, 208, 226
 Mesnard, Pierre 159
 Mészáros Imre SchP 87
 Mészáros István 166, 176
 Meszlényi Zoltán 174
 Micsurin, Ivan Vlagyimirovics 17
 Mikos József SchP 82
 Miksa, II. német-római császár, magyar
 király 141
 Mikszáth Kálmán 12
 Mindszenty József 74, 94, 100, 103, 104,
 116, 118, 125, 126, 136, 139, 141, 175,
 204, 205, 219, 220
 Miskolczi Kálmán SchP 74, 75, 83, 84, 85,
 126, 202
 Mistrangelo, Alfonso Maria SchP 66
 Mittler Gizella 112
 Molnár István SchP 129, 130, 152-155, 174
 Montesquieu 14
 Móra Ferenc 12
 Mórlicz Zsigmond 98
 Mosonyi Antal 129, 130
 Mosonyi Mihály 41
 Mozart, Wolfgang Amadeus 135
 Mózessy Gergely 140, 160
 Munkácsy Mihály 12
 Murányi (Malz) Artúr 117
 Musset, Alfred de Musset 19
 Mustos István SchP 203
 Müller, August 18
 Müller, Karl von 36
 Münnich Ferenc 171
 Nagy Antal 54
 Nagy elvtárs 237
 Nagy Ferenc 204

- Nagy Imre 40
 Nagy Miklós Mihály 11
 Nagy Péter Tibor 29
 Nagybakay (Rickl) Antal 46-47
 Nagybakay Péter 46-47
 Nagybakay-Szesztina Jenő 46
 Nemes Józsefné 188
 Német Károly SchP 57
 Németh Géza 10
 Németh János (tanár) 129-130
 Németh József dr. (Szombathely) 195
 Németh László (író) 12
 Németh László Imre (katolikus pap) 201, 205
 Németh Tibor (gimnazista) 49
 Neuhauser Frigyes SchP 115
 Newman, Hohn Henry 13
 Niemöller, Martin 127
 Nietzsche, Freidrich 13
 Nigg, Walter 111
 Niszler Theodóz OSB 79
 Nizsinszkij-házaspár 19
 Nónay Dezső 187, 188
 Nónay Dezsőné 187
 Nopcsa Ferenc 17
 Nötges, Jakob 13
 Nyeste Pál SchP 156
 Nyíró Gyula 15
 Nyíró József 19
 Nyisztor Zoltán SJ 17, 226
 Obst, Erich 14
 Ocskó Lajos SchP 13
 Oesterreich, Traugott Konstantin 14
 Ohle, Eritz 17
 Ohmacht Nándor SchP 104, 140, 210, 214, 218, 230
 Ojzermann, T. 13
 Oltay (Opaterny) Mária 187
 Oltmanns, Friedrich 17
 Orbán Dezső 19
 Orbán János 134
 Orbán Viktor 75
 Ormay Imre 19
 Orosz András 175
 Orosz József 191, 213, 215
 Oroszi Balázs 157
 Ortega, José (y Gasset) 14
 Ortutay Gyula 17, 72, 139, 168
 Oslay Oswald OFM 63, 79
 Ossendowski, Fredynand 14
 Ostwald, Wilhelm 17
 Ottendorf Henrik 16
 Ottlik László 14
 Örkényi (Ördögh) János 183, 184, 191, 193, 195, 196, 215, 222, 224
 Öveges József SchP 119, 143, 147, 215
 Paál főszolgabíró 96
 Pachinger Alajos SchP 9
 Paczelt János 49, 51
 Padányi Miklós 112
 Pál József 177
 Pál, Szent 126, 127
 Pál, VI., pápa 118
 Palotai Mihály SchP 203
 Pap Jánossy Béla 19
 Papini, Giovanni 13
 Papp Kálmán (püspök) 186
 Papp Károly 12
 Papp László SchP 230
 Pappenheim Sándor 117
 Párdányi Miklós 117
 Parragi Györg 125-126
 Pasteur, Louis 128
 Páti Ferenc 116, 118, 136, 137
 Patonyi Rudolf OFM Cap 190
 Pauler Ákos 29
 Pávó Nándor SchP
 Peipeltek Katalin 9
 Pelbárt Jenő 150
 Pényi András 156
 Peschel, Oscar Ferdinand 10
 Péter Gábor 109
 Péter Mihály SchP 237
 Pétery József (püspök) 73, 152
 Petőfi Sándor 43, 112
 Peyer Károly 99
 Pfeifer Jenő (fényképész) 117
 Pfeiffer Zoltán 125
 Pfiztner, Josef 18
 Picanyol, Leodegario SchP 87
 Pier, Bernhard 18
 Pietsch, Albert 15
 Pilinszky János 33, 230
 Pinczinger János 112
 Pintér Mihály SchP 225
 Pirrotti Szt. Pompiliusz, SchP 65, 113, 134
 Piusz, XI., pápa 112
 Piusz, XII., pápa 126, 127, 187
 Platón 12
 Plehanov, Georgij Valentyinovics 12
 Podhorányi József (váci kanonok) 60, 61
 Pogány Béla 133
 Pogány János SchP 32, 54, 55
 Polgár László SchP 98, 137

- Pongrác (orvos) 179
 Pongrácz Sándor 48
 Potondy Imre 86
 Pozsonyi István 238
 Praysak Mihály 176
 Prihoda 15
 Prohászka Lajos 25
 Prohászka Ottokár 12, 62, 69, 93, 116, 133, 165
 Prónai Antal SchP 32
 Pulváry Károly 203
 Pusztai Lászlóné 29
 Pythagoras 128
 Rába György 30
 Rábai Egon 182
 Rachmaninov, Szergej 135
 Radó Polikárp OSB 204
 Rákos Elek 179
 Rákosi Mátyás 97, 144
 Ranke, Johannes 24
 Rassovszky Kálmán SchP 10, 55, 59, 60
 Ratkovics Béla 196
 Rátz László (tanár) 157
 Ratzinger, Josef (XVI. Benedek pápa) 160
 Reclus, Elisée 10, 17
 Rédei (Radanovics) Károly 234-236
 Reinke, Johannes 13, 24
 Reményi Gusztáv 156
 Reményik Sándor 32, 69, 201
 Réthly Antal 12,
 Révai József SchP
 Révai Miklós SchP 31, 40, 48, 50, 55
 Révész Imre püspök 90
 Révész István 62
 Ritter, Karl 10,
 Roey, Jozef-Ernest van 68, 68
 Rohn Ernő 125
 Rokka (Richter) Pál SchP 104
 Rokka Pál 225
 Romsics Gergely 20
 Rónafalvi Ödön 182
 Rónai András 24
 Rónai Jenő SchP 32, 55, 167-173
 Rónay György 163, 190, 231
 Rónay László 72
 Rossini, Gioachino Antonio 135
 Rostoványi Mihály 187-189, 193, 217
 Rotta, Angelo 76, 77, 220
 Rozsály (Rozsályi) Ferenc 226
 Rozsályi Ferenc SchP 226
 Rödönyi József 82
 Rudolf, II. magyar király 141
 Ruffy Varga Kálmán 10,
 Rupp László 117
 Rüdiger, Hermann 18
 Salamon Olga 187
 Salamon Zoltán OFMCap 187
 Salánki István 237
 Sándor József 70
 Sarkadi Imre 33
 Scheffler János (püspök) 79
 Schenk Jakab 51
 Schiller, Heinrich 15
 Schlachta Margit 125
 Schmid Rezső 133, 134
 Schmidt Lajos 174
 Schmidt, Johann SchP 200
 Schnattner Zsigfrid OSB 15
 Schoppenhauer, Arthur 16
 Schrotty Pál OFM 79
 Schubert, Franz 135
 Schumann, Robert 136
 Schütz Antal SchP 90, 95, 192
 Schweitzer, Albert 128
 Scultéty Kálmán SchP 167, 172
 Sebeok, Thomas (Sebők Tamás) 234, 236, 251
 Sebes Ferenc 57-60, 63, 66, 113, 135, 217, 218
 Sellye (Schön) Vince SDB 139
 Senye István SchP 230
 Serafini Viktor 117
 Seregély István 123
 Seres Béla SVD 79
 Seydlitz, Ernst von 16
 Shaw, Bernard 13
 Shvoy Lajos 74, 79, 90, 104, 231, 232
 Sigmond Ernő 102, 103
 Sík Sándor 6, 7, 12, 32, 58, 61, 63, 68, 72, 73, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 94, 106, 109, 112, 117, 118, 119, 120, 120, 121, 132, 133, 136, 137, 139, 144-146, 148, 168, 169, 186, 191, 193, 195, 199, 200, 208, 214, 215, 218, 219, 231, 232
 Simai (Stanek) Géza 117
 Simon Jánosné 195, 196
 Simonffy Jenő 215
 Sinor, Denis (Dénes) 234-236, 238, 239, 241, 251
 Sípós Anna Magdolna 11
 Siró Béla 52
 Skripeczky Béla 116
 Somfai Ferenc 125
 Somogyi (állambiztonsági előadó) 204

- Somogyi Jenő SJ 79
 Somorjai Imre SchP 182, 215
 Soó Rezső 48
 Soós Viktor Attila 111, 128, 129, 133
 Söber Péter 68
 Sörlei Zsigmond SchP 53-54, 168, 169
 Spányi Antal 150, 151
 Suhard, Emmanuel Célestin 165
 Sulhan György SchP 115, 136
 Sulyok Dezső 125
 Surányi László 157
 Süle Lajos (kanonok) 80
 Szabari Miklós 182
 Szabó Csaba 229
 Szabó Dénes 117
 Szabó Dezső 12, 38
 Szabó Gyula (katolikus pap) 203, 226
 Szabó István (történész) 38
 Szabó János (South Band-i plébános) 204
 Szabó László (helsinki magyar lektor) 235
 Szabó Vendel (katolikus pap) 90
 Szabóky Adolf SchP 58
 Szakos Gyula 122
 Szalay László 30
 Szalay Oszkár 86
 Szántay István 86
 Szántó Konrád OFM 129
 Szávai Nándor 163
 Széchenyi István 41
 Szekfű Gyula 12
 Szelestey Béla 222
 Szende Ákos 55, 56, 133, 224
 Szendrényi Tibor 182
 Szepeshelyi (Mihályik) István 117
 Szepessy Lajos (plébános) 135
 Szesztina Jenő ifj. 46
 Szienai Szent Katalin 228
 Szigeti László 229
 Szilas László SJ 6
 Szita Imre SchP 218
 Szmolyán Jenő 125
 Szojka Ödön SchP 195
 Szókefalvi Nagy Gyula 172
 Szőnyi (Schulde) Sándor 117
 Sztálin, Jozsif Viszarionovics 100, 108, 142
 Szűcs Imre SchP 73, 146
 Szűcs István (államtitkár) 72
 Szűcs János SchP 212
 Takách Mihály 78
 Takácsy Dénes 175
 Takácsy Lajos 175
 Tamás Lajos 235
 Tatár Margit IBMV 110
 Teleki Pál 10, 12, 230
 Teller Ede 29
 Terényi Lajos SchP 195
 Ternér Géza 187
 Thorez, Maurice 97
 Thurzó Gábor 98, 190, 210
 Tibola Imre 128
 Tiborc Lajos SchP 215
 Tihanyi Béla SchP 59, 60
 Tihanyi Tibor SchP 15, 119
 Tittel Péter Pál 155
 Tóbiás Áron 48
 Togliatti, Palmiro 97
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 12
 Tomek Vince SchP 7, 63, 72, 74, 75, 81, 80, 102, 104, 110, 113, 116, 120, 121, 136, 137, 146, 191, 198, 200, 201, 202, 204, 205, 213, 217, 218, 219, 222,
 Tormay Cécile 19
 Tóth Árpád 165
 Tóth Géza SchP 182
 Tóth György SchP 57, 58, 76
 Tóth Teréz 29
 Tóth Tihamér 13
 Tőkés Lajos SchP 48, 49, 55, 56
 Tölgyesi Ágnes 143
 Török Jenő SchP 93, 94, 102, 105, 107, 109, 110, 184, 185, 186, 190, 192, 204, 213, 218, 219, 222
 Trautwein János SchP 58
 Trikál József 24
 Tuba Iván SchP 173
 Turzsa János 10, 54
 Tüdős Klára 41
 Tüskés Tibor 37
 Twain, Mark 13
 Udvardy Miklós 47, 48, 49, 50, 51, 55
 Udvarhelyi Béla 176, 177, 178
 Urbanek Rudolf SchP 173
 Vadász Elemér 12
 Váhl Miklós 170
 Vajay József 73
 Vajthó László 30
 Való Ferenc SchP 183
 Vámbéry Ármin 14
 Vanyó Tihamér (Aladár) OSB 13, 112, 117
 Várady-Szabó Ádám 52
 Varasdy László 10,
 Varga Béla (politikus) 204
 Varga Csaba 38

- Varga Ferenc (plébános) 101
Varga Imre 182
Várkonyi Imre 86
Várnai Jakab OFM 132
Vásárhelyi Miklós 40, 52, 53
Vass (Vas) József SchP 114, 136
Vass (Klimes) Péter 43, 52, 56, 109, 160-
165, 179, 200, 215
Vasváry József 10, 25
Vénusz Tibor 182
Veres Péter 12, 37, 43, 225
Vermes Miklós 149, 150
Verne, Jules 17
Vértes Edit 233, 235
Veszprémi Tibor SchP 226
Victor János (lelkész) 89, 92
Viczián Pál 235
Vigh Árpád SchP 161, 166
Virág Teréz 131
Vízkelety András 186
Volly István 42, 43
Vörös Cyrill 112
Vörösmarty Mihály 37, 53
Waetzig, Alfred 15
Waggerl, Karl Heinrich 19
Wagner Lajos 57
Wagner, Richard 16
Waigand József 143
Walter János 13, 213
Weberstedt, Hans 15
Wegener, Alfred 16
Weis István 15
Weis, Alfred 21
Weismann, August 17
Wentscher, Max 15
Weöres Gyula 17
Werner Alajos 13, 148
Wesselényi Miklós 14
Weszely Ödön 15
Whitaker, Herman 19
Wilde, Eduard 19
Wilde, Oscar 19
Wimmer, Anzelm SM 13
Wimmer, Robert 16
Wodetzky József 16
Wodlitzka (fotós) 107
Woenig, Franz 16
Wöhrmüller, Bonifác 13
Wöllner Ferenc 195
Xantus János 17
Zach, Franz 13
Zágon József 204
Zaicz Gábor 147, 233
Zalán István 182
Zányi László 114
Zavadszkij, K. M. 17
Zeddies, August 15
Zellhofer János SchP 114
Zemplén György OCist 75
Zemplén Jolán 13
Zenz Péter 125
Zichy István 14
Ziehen 15
Zilahy Lajos 19
Zimányi Gyula 63, 69, 76, 77, 89, 113, 133,
135, 136, 162, 183, 191, 217, 218
Zimmermann, Karl 18
Zoltai Lajos 18
Zömbik Miklós SchP 116
Zsadányi Nagy Árpád 120
Zsolnai József 29

„Ha Földünket és annak egyes tájait, köztük szülőföldünket is ... mint az Isten örök terveinek a megvalósításához, kivitelezéséhez alkalmas színpadot” [tekintjük], „ebben a teo- és antropocentrikus világnézetben egyszerre értéket nyer minden létező és működő. ... A mai iskolának ezek alapján legszebb hivatása is csak egy lehet: a szülőföldbe gyökeröző, abból táplálkozó, azért keményen dolgozni tudó, de ugyanakkor az egyetemes emberiség nagy és szent érdekeit is szívén viselő nemzedék nevelése.”

(Karl János SchP, 1943)

„Az Egyházra nézve a védettség, a biztonság kora lejárt. ... Vége a kényelem világának, s helyébe jön az állandó készenlété. ... Az Egyház a szilárd bástyák mögül – a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből – Isten szabad ege alá került. ... Nem az

uralkodó, a kormányok, hanem a hívőssereg, a nép lesz igazi szövetségese.” (Török Jenő SchP, 1948)

„A piaristák között érzem magam igazán otthon, mert testvérük vagyok, és mert tanítványuk voltam. Soha sem fogom eléggé meghálálni azt, hogy amit diákkoromban a hivatás elnyerésének forrasszerű kavardásában a piaristák lelki életénél hidegnek tartottam, azt én ma, öreg fejjel, a legnagyobb bölcsességnek tartom. Itt éreztem meg Kalazancius szellemét. Semmi szélsőség. *In medio virtus!*”

(Kovács Sándor, 1965)

